

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODELJENJE ZA KLASIČNE NAUKE

MILENA Z. JOKSIMOVIĆ

TERMINOLOGIJA PRELJUBE U
***VULGATI* I NJEN DRUŠTVENI,**
ISTORIJSKI I KULTURNI KONTEKST

DOKTORSKA DISERTACIJA

U BEOGRADU

2015.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY
CLASSICS DEPARTMENT**

MILENA Z. JOKSIMOVIĆ

**TERMINOLOGY OF ADULTERY IN
VULGATE AND ITS SOCIAL,
HISTORICAL AND CULTURAL
CONTEXT**

DOCTORAL DISSERTATION

BELGRADE

2015.

MENTOR:

**DR VOJIN NEDELJKOVIĆ, vanredni profesor,
Filozofski fakultet u Beogradu**

ČLANOVI KOMISIJE:

**1. DR VOJIN NEDELJKOVIĆ, vanredni profesor,
Filozofski fakultet u Beogradu**

**2. DR NENAD RISTOVIĆ, vanredni profesor
Filozofski fakultet u Beogradu**

**3. DR BORIS PENDELJ, docent
Filozofski fakultet u Beogradu**

**4. DR SNEŽANA FERJANČIĆ, vanredni profesor
Filozofski fakultet u Beogradu**

DATUM ODBRANE: _____

DATUM PROMOCIJE: _____

DOKTORAT NAUKA

Terminologija preljube i njen društveni, istorijski i kulturni kontekst

Apstrakt (srpski)

Ključne reči: *adulterium*, *moechus*, *fornicatio*, Jeronim, *Vulgata*, latinski jezik, hrišćanstvo, preljuba, prostitucija, *Biblija*.

Naučna oblast: Klasične nauke.

Uža naučna oblast: Latinska lingvistika.

UDK: 929:27-23/-24 Hijeronim, sveti

801.8

Za antičko rimsko društvo, kao i antički svet u celini je karakteristično patrijarhalno društveno uređenje u kojem su žene podređene muškarcima. Muškarci vode, odlučuju, kontrolišu i nadziru sve društvene segmente, uključujući i živote žena. Seksualni moral rimskog društva karakteriše dvostruki standard po pitanju muške i ženske seksualnosti. Muškarčeva seksualnost se ne ograničava i ne sputava, dok se od žena očekuje uzdržanost u seksu. Muškarčeva moć i njegov društveni ugled se ogledaju, između ostalog, u tome koliko uspešno on kontroliše seksualnost žena koje su mu podređene (kćeri, supruge, sestre, majka). U takvom društvu nepriličnim je smatran samo onaj seksualni odnos koji kalja ugled muškarca koji se nalazi na čelu porodice. Iz istog je ugla posmatrana i preljuba. Rimsko pravo definiše preljubu (*adulterium*) kao vanbračni odnos udate žene, to jest, odnos sa njom. Samo su neverna supruga i njen ljubavnik podlegali društvenoj osudi i zakonskim sankcijama, dok su muževljeve vanbračne avanture generalno bile prihvatljive, i nisu bile kažnjive.

U doba pozne antike rimsko društvo prolazi kroz značajnu socijalnu i kulturnu transformaciju. Vladavinu senatorske aristokratije je zamenilo monarhijsko uređenje, a carstvo je doseglo vrhunac svoje ekspanzije i prostrlo se na ogromnoj površini na tri kontinenta. Ekonomska kriza, autoritarna vlast koja ne traži savet, već odobravanje, politička nestabilnost, neprestani građanski ratovi i borbe za odbranu granica carstva - svi

ovi činioци pogodovali su da se pojedinac odvrati od javnog delovanja i potraži novi oslonac - porodicu.

Poznoantičko društvo doživljava i kulturni preobražaj. Rimskim carstvom se širi hrišćanstvo. Sve veći broj ljudi prihvata novu seksualnu etiku koju propovedaju crkveni oci. Hrišćanski moral donosi patrijarhalnom društvu dotada nepoznati koncept jednakosti svih ljudi pred Bogom; jednakost muškarca i žene, odnosno, zahtev da se i muškarci i žene imaju pridržavati istih principa seksualne etike. Ovakav stav nalazi oslonac i u postojećoj praksi; od početka nove ere do četvrtog veka pravni, ekonomski i socijalni položaj rimske žene u mnogome se poboljšao i ona je stekla znatnu autonomiju. Usled toga, menjaju se stavovi prema preljubi i približavaju savremenom viđenju da preljuba predstavlja kršenje bračnog zaveta, bez obzira je li onaj koji zavet krši suprug ili supruga.

Tradicionalni bračni moral savremene zapadne civilizacije je velikim delom ukorenjen u hrišćanskom učenju o braku. Hrišćansko učenje o braku i regulativa koja iz njega proizilazi formiraju se relativno pozno, pretežno u četvrtom veku, u doba kada Crkva jača i ostvaruje tesnu vezu sa institucijama carstva, a hrišćanstvo, uz svesrdnu podršku države, širi velikom brzinom. To je doba kada Jeronim revidira postojeći latinski prevod jevanđelja i prevodi *Stari zavet* sa hebrejskog na latinski.

Biblija je, kao Knjiga nad knjigama vekovima uticala na sadržaj, stil i leksiku evropske književnosti, ali i na formiranje romanskih jezika. Uprkos tome što su se brojni paralelni prevodi pojedinih biblijskih knjiga u izvesnim hrišćanskim zajednicama koristili i prepisivali još vekovima, *Vulgata* je ubrzo preuzela prvenstvo i postala glavna, merodavna i najčešće korišćena verzija *Svetog pisma*. Zbog svog značaja, ali i zbog društvenih, istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima je nastao, tekst *Vulgate* se nalazi u središtu ovog istraživanja.

Glavni cilj ove disertacije je da istraži, sa težištem na odabranim odlomcima *Vulgate*, kako se poimanje preljube odražava na rečniku latinskog jezika i da sa aspekta terminologije utvrdi jesu li se, kako i u kojoj meri izmenjeni stavovi prema preljubi odrazili na jeziku hristijanizovanog latinskog zapada poznoantičke epohe.

Autor ispituje sadržaj, frekventnost, jezičko-stilski registar i terminološki status latinskih termina za preljubu. Polaznu tačku istraživanja predstavljaju termini kojima se u *Vulgati* opisuju preljuba, prostitucija i bludničenje, odnosno osobe koje u njima

učestvuju. U jezičko-istorijskoj perspektivi su analizirani članovi latinskih leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter*, *moechus*, *fornix*, *stuprum*, *meretrix*, *scortum*, *prostibulum*, *concupina* i *paelex*. Autor se dotakao i termina *lupanar*. Za valjanu analizu rečenih termina je bilo neophodno ispitati i odgovarajuće termine u grčkom, odnosno hebrejskom jeziku, premda oni nisu bili u fokusu studije. Opisane su leksičke porodice, zasnovane na grčkim rečima *μοιχός*, *πόρνη*, *παλλακή* ili *παλλακίς* i one, zasnovane na hebrejskim terminima *na'aph*, *zanah*, *qadesh* i *piylegesh*. Svi biblijski stihovi koji sadrže rečene termine analizirani su u ovom radu.

Rad je podeljen u nekoliko glavnih tematskih celina: prvo su analizirani termini koji opisuju preljubu, zatim oni koji govore o prostituciji i bludničenju, a na kraju su obrađeni nazivi za ljubavnice. Svaka celina sadrži komparativnu kvantitativnu i kvalitativnu analizu relevantnih latinskih termina u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu. Autor potom ispituje upotrebu rečenih termina u *Vulgati*. Počinje pričom o hebrejskim (ređe aramejskim) terminima kojima se označava rečena pojava, osoba ili objekat (preljuba, prostitucija, ljubavnica, bordel...), nastavlja ispitujući upotrebu tih termina u delima koja pripadaju starozavetnom kanonu i, najzad, proučava Jeronimov prevod rečenih termina. Sledi deo u kom se ispituje prevod novozavetnih knjiga *Vulgate*. Ovaj deo počinje pričom o relevantnim grčkim terminima uz kratku analizu njihove upotrebe u novozavetnom kanonu. Potom se proučava njihov prevod u *Vulgati*. Sledi analiza prevoda relevantnih termina (u starozavetnim i novozavetnim knjigama) u korpusu *Vetus Latina*; taj je prevod potom upoređen sa Jeronimovim prevodom u *Starom zavetu*, odnosno latinskim prevodom rečenih termina u novozavetnim knjigama *Vulgate*. Svaka tematska celina se završava sintetičkim razmatranjem o relevantnim terminima u *Vulgati* i analizom upotrebe rečenih termina u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* i u njegovim drugim delima. Sva spomenuta istraživanja je bilo moguće obaviti samo za termine, koji se javljaju u kanonskim knjigama, zato devterokanonske knjige nisu obuhvaćene ovom studijom.

Hronološki, autor ispituje razvoj latinskih termina za preljubu, prostituciju i bludničenje od njihove prve osvedočene pojave u latinskom jeziku do vremena pape Grigorija Velikog, odnosno do doba langobardske invazije na Italiju.

Terminology Of Adultery In *Vulgate* And Its Social, Historical And Cultural Context

Abstract (*English*)

Key Words: *adulterium*, *moechus*, *fornicatio*, Jerome, *Vulgate*, Latin language, christianity, adultery, prostitution, *Bible*.

Field of Research: Classics.

UDK: 929:27-23/-24 Jerome, Saint.

801.8

Ancient Roman society, as well as the ancient world in general, was characterised by a patriarchal social system in which women were subordinate to men. Men were the ones in charge; they made decisions, controlled and supervised all social aspects, including the lives of women. Sexual morality of the Roman society was characterised by double standards when it came to male and female sexuality. Male sexuality was not to be limited or restrained, whereas women were expected to show restraint in sex. A man's power and his social reputation were reflected, among other things, in his success of exerting control over the sexuality of women who were his subordinates (daughters, wives, sisters, mother). In such a society, the only improper sexual relationship for a man was the one that tarnished the reputation of a man who was the head of a family. The same standards were also applied to adultery. Roman law defines adultery (*adulterium*) as extramarital relationship of a married woman, *i.e.* intercourse with such a woman). Only the adulterous wife and her lover were subjected to public condemnation and legal sanctions, whereas the husband's extramarital activities were acceptable and did not entail punishment.

In the Late Antiquity, the Roman society experienced a significant social and cultural transformation. The rule of aristocratic senators was replaced by a monarchy, and the Empire reached a peak of its expansion as it encompassed a vast territory, stretching across three continents. The economic crisis, authoritarian government which sought not advice but approval, political instability, constant civil wars and struggles to defend the

Empire's borders – all these factors favoured the individual to become dissuaded from taking public action and look for a new stronghold – family.

Society in Late Antiquity also experienced a cultural transformation. Christianity spread throughout the Roman Empire. A growing number of citizens adopted a new sexual ethics preached by the Church Fathers. Christian morality introduced to the patriarchal society a brand new concept of equality of all humans before God; equality of men and women, *i.e.* a requirement that both, men and women, must abide by the same principles of sexual behaviour. This ethics was supported by the existing practice, as well; namely, from the beginning of the Christian era to the fourth century AD, legal, economic and social position of women had significantly improved and women obtained substantial independence. Given such a situation, attitudes towards adultery were altered and started to align with the modern views that adultery is a violation of the marriage vows, regardless of the person violating them being the husband or the wife.

Traditional marriage morality of the modern Western civilisation has been greatly influenced by the Christian teachings about marriage. Christian teachings about marriage and laws derived from it were formed relatively late in history, primarily during the fourth century AD, in the time when the Church rose to power and formed tight bonds with the imperial institutions, and when Christianity, counting on the state's wholehearted support, was spreading at an extraordinary pace. This was the time when Jerome revised the existing Latin translation of the gospels and translated the *Old Testament* from Hebrew to Latin.

Being the greatest book of all times, the *Bible* has for centuries influenced the content, style and vocabulary of the European literature, but also the development of Roman languages. Despite the fact that numerous translations of certain books of the *Bible* were simultaneously used and transcribed for centuries in some Christian communities, the *Vulgate* soon took over and became the principal, referential and most frequently used version of the *Bible*. Due to its importance, but also because of social, historical and cultural circumstances under which it was written, the text of the *Vulgate* is at the centre of this research.

The main aim of this dissertation is to explore, focusing on the selected excerpts from the *Vulgate*, how the changed conception of adultery is reflected onto the Latin

vocabulary, and to establish from a terminological point of view if and to what extent the altered views on adultery had reflected onto the language of Christianised Latin West in Late Antiquity.

The author investigates the content, frequency, linguistic and stylistic register and terminological status of Latin expressions for adultery. The starting points of this research are the terms used in the *Vulgate* to describe adultery, prostitution and fornication, as well as the persons taking part in it. Members of the Latin lexical families derived from the words *adulter*, *moechus*, *fornix*, *stuprum*, *meretrix*, *scortum*, *prostibulum*, *concupina* and *paelex* are analysed from a linguistic and historical perspective. The author also briefly touches on the expression *lupanar*. For the purpose of proper analysis of the said terms, it was also necessary to examine the equivalent terms in the Greek and Hebrew language, even though these were not the focus of this study. The work describes the lexical families derived from the Greek words *μοιχός*, *πόρνη*, *παλλακή*, or *παλλακίς* and those derived from the Hebrew expressions *na'aph*, *zanah*, *qadesh* and *piylegesh*. All Biblical verses containing the said words have been analysed in this paper.

The thesis is divided into several main thematic wholes: the first offers an analysis of the expressions describing adultery, the following one investigates the terms that speak of prostitution and fornication, and in the end the names used to denote mistresses have been examined and presented. Each whole offers comparative quantitative and qualitative analysis of the relevant Latin terms in the pre-Christian and Christian Latinity. The author then examines the use of the said expressions in the *Vulgate*, starting from the Hebrew (rarely Aramaic) terms used to denominate the said phenomena, persons or objects (adultery, prostitution, mistress, brothel...), continues by exploring the use of these words in the *Old Testament* books and, finally, the author explores Jerome's translation of the said terms. This is followed by a section in which the author examines the translation of the *New Testament* books of the *Vulgate*. This section begins with a study of relevant Greek expressions, with brief analysis of their use in the *New Testament* canon. The author then goes on to inspect their translation in the *Vulgate*. This is followed by analysis of the translation of the relevant terms (in *Old Testament* and *New Testament* books) in the corpus *Vetus Latina*; this translation is then compared to

Jerome's translation of the *Old Testament* and to the Latin translation of the said expressions in the *New Testament* books of the *Vulgate*, respectively. Each thematic whole ends in synthesised review of the relevant terms in the *Vulgate* and in analysis of the use of the said terms in Jerome's translation of the *Old Testament* and in his other works. The above mentioned research was feasible only for the terms appearing in the canonical books, which is the reason why the deuterocanonical books were not included in this study.

The author explores the evolution of Latin words for adultery, prostitution and fornication in a chronological manner, from their first recorded appearance in the Latin language to the times of Pope Gregory the Great and the Lombard invasion of Italy.

Sadržaj

Apstrakt (srpski).....	
Abstract (<i>English</i>).....	
Uvod.....	1
Metodološki okvir.....	2
Baze podataka i korpusi tekstova.....	3
Vremenski okvir.....	5
Osnovne hipoteze.....	6
Ciljevi i značaj istraživanja.....	7
Brak i porodica u Starom Rimu	9
I Prehrišćanski period	9
Brak.....	10
Razvod	11
Vanbračne zajednice	14
Seksualni prekršaji	16
Dvostruki standard i muževljeva preljuba	23
II Hrišćanska seksualna etika.....	28
Brak.....	30
Vanbračne zajednice	30
Zabrana razvoda.....	32
Seksualni prekršaji	38
III Carsko zakonodavstvo u poznoj antici	48
Uticaj hrišćanskog učenja	48
Brak.....	48
Vanbračne zajednice	52
Razvod	54
Seksualni prekršaji	59
Prostitucija u Starom Rimu	72
Sekularna prostitucija.....	72
Obredna prostitucija.....	77
Terminologija preljube.....	83
Grčki termini iz porodice zasnovane na reči <i>μοιχός</i>	83
1. <i>Μοιχός</i>	85
2. Termini za preljubnicu	85
3. Glagoli.....	87
4. <i>Μοιχεία</i>	88
Opseg	88
Neseksualna značenja	101
Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči <i>moechus</i>	103
Prehrišćanski latinitet.....	103
Hrišćanski latinitet	132
Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči <i>adulter</i>	146
Prehrišćanski latinitet.....	146
Hrišćanski latinitet	171
Termini za preljubu u <i>Vulgati</i>	177

Hebrejski termini zasnovani na korenu <i>na'aph</i>	177
Distribucija latinskih termina po knjigama	209
Uticaj grčke leksike	210
<i>Novi zavet</i>	213
Termini zasnovani na reči <i>μοιχός</i> u <i>Septuaginti</i> i novozavetnim spisima	213
Latinski termini za preljubu u <i>Vulgati</i>	261
Termini za prostituciju i bludničenje	280
1. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči <i>meretrix</i>	280
Etimologija	280
Prehrišćanski latinitet	281
Hrišćanski latinitet	284
2. Termini iz leksičke porodice, zasnovani na reči <i>scortum</i>	285
Etimologija	285
Prehrišćanski latinitet: semantički sadržaj i distribucija	286
<i>Scortum Vs. meretrix</i>	290
Hrišćanski latinitet	293
3. Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima <i>prostare</i> i <i>prostituere</i>	296
Etimologija i upotreba u prehrišćanskom latinitetu	296
Hrišćanski latinitet	300
4. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči <i>stuprum</i>	303
Etimologija	303
Prehrišćanski latinitet	304
Hrišćanski latinitet	307
5. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči <i>fornix</i>	310
Etimologija	310
<i>Adulter* / moechus* / fornix*</i>	322
Neseksualna i metaforička upotreba	323
Termini za prostituciju i bludničenje u <i>Vulgati</i>	325
Hebrejski termini za bludničenje i prostituciju	325
Jeronimov prevod termina <i>zanah, zenunim, znuwth, taznuwth</i>	325
1) <i>zona</i> - aktivni kal particip ženskog roda - <i>meretrix, scortum, prostibulum</i>	331
2) Particip muškog roda	344
3) Finitni oblici i infinitiv glagola <i>zanah</i>	349
4. <i>Zenunim</i>	366
5. <i>Znuwth – zenuth</i>	372
6. <i>Taznuwth</i>	375
Jeronimov prevod termina iz porodice zasnovane na korenu <i>qadash</i>	384
<i>Qadesh</i> i <i>qdeshah</i>	384
<i>Qedasha</i>	387
<i>Qadesh</i>	390
Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči <i>πόρνη</i> i njihov prevod u <i>Vulgati</i>	394
Semantički sadržaj	397
1. <i>πόρνη</i>	410
2. <i>πόρνος</i>	420
3. <i>πορνεία</i>	424
4. <i>ἐκπορνεύω</i>	440

5. πορνεύω	448
6. πορνῆιον, πορνικός i πορνοκόπος	454
Latinski termini za prostituciju i bludničenje u <i>Vulgati</i>	459
1. <i>Meretrix, meretricius</i>	459
2. <i>Scortum</i>	465
3. Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima <i>prostare</i> i <i>prostituere</i>	470
4. <i>Lupanar</i>	475
5. <i>Stuprum</i> i <i>constuprare</i>	478
6. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči <i>fornix</i>	481
Termini za ljubavnicu.....	496
<i>Paelex</i>	497
Etimologija.....	497
Semantički sadržaj	498
Distribucija.....	501
<i>Concubina</i>	503
1. <i>concubina</i>	504
2. <i>concubinus</i>	505
3. <i>concubinatus</i>	506
Distribucija.....	506
<i>Paelex</i> i <i>concubina</i>	511
Termini <i>concubina</i> i <i>paelex</i> i njima srodne reči u hrišćanskom latinitetu	512
1.1 <i>concubina</i>	512
1.2 <i>concubinatus</i>	514
1.3 <i>concubinus</i>	514
1.4 <i>concubinalis</i>	514
1.5 <i>concubinarius</i>	515
2. <i>paelex</i> i <i>paelicatus</i>	515
<i>Concubina</i> Vs. <i>paelex</i>	516
Termin <i>concubina</i> u <i>Vulgati</i>	517
Jeronimov prevod termina <i>piylegesh</i> i <i>lechenah</i>	517
Jeronimova druga dela	521
Prevod termina <i>piylegesh</i> u <i>Septuaginti</i>	522
Zaključak.....	526
I Termini za preljubu	526
1. <i>moechus</i> *.....	526
2. <i>adulter</i> *	530
II Termini za prostituciju i bludničenje	548
1. Prehrišćanski i hrišćanski latinitet	548
2. <i>Vulgata</i>	555
III Termini za ljubavnicu	568
1. <i>Paelex</i>	568
2. <i>Concubina</i>	569
3. <i>Vulgata</i>	573
4. Jeronim.....	573
IV Odgovori na hipoteze i osnovne pretpostavke.....	574
Literatura.....	590

Biografija autora	615
Prilozi	616
Izjava o autorstvu	617
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada.....	618
Izjava o korišćenju	619

Uvod

Preljuba je u svim razdobljima evropske istorije smatrana ozbiljnim prekršajem koji ugrožava osnovnu društvenu ćeliju - porodicu i tako potkopava temelje društva. Kako se društvo menjalo, menjali su se i značaj i uloga porodice unutar njega, a sa njima i stavovi prema braku i preljubi.

Antičko rimsko društvo zasnovano je na strogoj klasnoj i polnoj hijerarhiji koja, opet, svoje utemeljenje nalazi u teoriji eugenetike. U takvom društvu nepriličnim je smatran samo onaj seksualni odnos koji kalja ugled staleža ili porodice (odnosno muškarca na njenom čelu) dovodeći u pitanje verodostojnost potomstva. Za pripadnike vodećeg senatorskog staleža u doba republike učešće u javnom životu i profesionalno ostvarenje na forumu imaju jednak, ako ne i veći značaj nego porodični život. U svim antičkim patrijarhalnim društvima, pa tako i u Starom Rimu, smatralo se da transgresivno seksualno ponašanje žena umanjuje autoritet muškarca (oca ili supruga, brata, sina ili tutora) pod čijom je ona kontrolom. Muškarac koji nije u stanju da upravlja ponašanjem članova porodice (žena, dece, robova) pod njegovim nadzorom, nije mogao valjano upravljati državom. Iz istog je ugla posmatrana i preljuba. Rimsko pravo definiše preljubu (*adulterium*) kao vanbračni odnos udate žene, to jest, odnos sa njom. Samo su neverna supruga i njen ljubavnik podlegali društvenoj osudi i zakonskim sankcijama, dok su muževljeve vanbračne avanture generalno bile prihvatljive, i nisu bile kažnjive.

U doba pozne antike rimsko društvo prolazi kroz značajnu socijalnu i kulturnu transformaciju. Usled sve jače polarizacije društva iščezava „srednja klasa“ senatora; oni se stapaju sa oslobođenicima i sve manjim brojem robova. Ovom staležu pripada većina stanovništva; sa druge strane se nalazi upravljački sloj okupljen oko carske porodice. Ekonomska kriza, autoritarna vlast koja ne traži savet, već odobravanje, politička nestabilnost, neprestani građanski ratovi i borbe za odbranu granica carstva - svi ovi činioci pogodovali su da se pojedinac odvrti od javnog delovanja i potraži novi oslonac - porodicu. Poznoantičko društvo doživljava i kulturni preobražaj. Rimskim carstvom se širi hrišćanstvo. Sve veći broj ljudi prihvata novu seksualnu etiku koju propovedaju crkveni oci. Hrišćanski moral donosi patrijarhalnom društvu dotada nepoznati koncept

jednakosti svih ljudi pred Bogom; jednakost muškarca i žene, odnosno, zahtev da se i muškarci i žene imaju pridržavati istih principa seksualne etike. Ovakav stav nalazi oslonac i u postojećoj praksi; od početka nove ere do četvrtog veka pravni, ekonomski i socijalni položaj rimske žene u mnogome se poboljšao i ona je stekla znatnu autonomiju. Usled toga, menjaju se stavovi prema preljubi i približavaju savremenom viđenju preljube kao čina koji predstavlja kršenje bračnog zaveta, bez obzira je li onaj koji zavet krši suprug ili supruga.

Tradicionalni bračni moral savremene zapadne civilizacije je velikim delom ukorenjen u hrišćanskom učenju o braku. Hrišćansko učenje o braku i regulativa koja iz njega proizilazi formiraju se relativno pozno, pretežno u četvrtom veku, u doba kada Crkva jača i ostvaruje tesnu vezu sa institucijama carstva, a hrišćanstvo, uz svesrdnu podršku države, širi velikom brzinom. To je doba kada Jeronim revidira postojeći latinski prevod jevanđelja i prevodi *Stari zavet* sa hebrejskog na latinski.

Biblija je, kao Knjiga nad knjigama vekovima uticala na sadržaj, stil i leksiku evropske književnosti, ali i na formiranje romanskih jezika. Uprkos tome što su se brojni paralelni prevodi pojedinih biblijskih knjiga u izvesnim hrišćanskim zajednicama koristili i prepisivali još vekovima, *Vulgata* je ubrzo preuzela prvenstvo i postala glavna, merodavna i najčešće korišćena verzija *Svetog pisma*. Zbog svog značaja, ali i zbog društvenih, istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima je nastao, tekst *Vulgate* se nalazi u središtu ovog istraživanja.

Glavni cilj ove disertacije je da istraži, sa težištem na odabranim odlomcima *Vulgate*, kako se poimanje preljube odražava na rečniku latinskog jezika i da sa aspekta terminologije utvrdi jesu li se, kako i u kojoj meri izmenjeni stavovi prema preljubi odrazili na jeziku hristijanizovanog latinskog zapada poznoantičke epohe.

Metodološki okvir

Autor ispituje sadržaj, frekventnost, jezičko-stilski registar i terminološki status latinskih termina za preljubu. Polaznu tačku istraživanja predstavljaju termini kojima se u *Vulgati* opisuju preljuba, prostitucija i bludničenje, odnosno osobe koje u njima učestvuju. U jezičko-istorijskoj perspektivi su analizirani članovi latinskih leksičkih

porodica, zasnovanih na rečima *adulter, moechus, fornix, stuprum, meretrix, scortum, prostibulum, concubina i paelex*. Autor se dotakao i termina *lupanar*. Za valjanu analizu rečenih termina je bilo neophodno ispitati i odgovarajuće termine u grčkom, odnosno hebrejskom jeziku, premda oni nisu bili u fokusu studije. Opisane su leksičke porodice, zasnovane na grčkim rečima *μοιχός, πόρνος, παλλάκή*, odn. *παλλακίς* i one, zasnovane na hebrejskim terminima *na'aph, zanah, qadesh i piylegesh*. Svi biblijski stihovi koji sadrže rečene termine analizirani su u ovom radu.

Rad je podeljen u nekoliko glavnih tematskih celina: prvo su analizirani termini koji opisuju preljubu, zatim oni koji govore o prostituciji i bludničenju, a na kraju su obrađeni nazivi za ljubavnice. Svaka celina sadrži komparativnu kvantitativnu i kvalitativnu analizu relevantnih latinskih termina u prehršćanskom i hrišćanskom latinitetu. Autor potom ispituje upotrebu rečenih termina u *Vulgati*. Počinje pričom o hebrejskim (ređe aramejskim) terminima kojima se označava rečena pojava, osoba ili objekat (preljuba, prostitucija, ljubavnica, bordel...), nastavlja ispitujući upotrebu tih termina u delima koja pripadaju starozavetnom kanonu i, najzad, proučava Jeronimov prevod rečenih termina. Sledi deo u kom se ispituje prevod novozavetnih knjiga *Vulgate*. Ovaj deo počinje pričom o relevantnim grčkim terminima uz kratku analizu njihove upotrebe u novozavetnom kanonu. Potom se proučava njihov prevod u *Vulgati*. Sledi analiza prevoda relevantnih termina (u starozavetnim i novozavetnim knjigama) u korpusu *Vetus Latina*; taj je prevod potom upoređen sa Jeronimovim prevodom u *Starom zavetu*, odnosno latinskim prevodom rečenih termina u novozavetnim knjigama *Vulgate*. Svaka tematska celina se završava sintetičkim razmatranjem o relevantnim terminima u *Vulgati* i analizom upotrebe rečenih termina u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* i u njegovim drugim delima. Sva spomenuta istraživanja je bilo moguće obaviti samo za termine, koji se javljaju u kanonskim knjigama, zato devterokanonske knjige nisu obuhvaćene ovom studijom.

Baze podataka i korpusi tekstova

Onaj deo istraživanja koji je usredsređen na prehršćanski latinitet, zasnovan je na korpusu latinskih tekstova sadržanih u bazi podataka PHI, proučenoj pomoću programa

Musaios. Spomenuta baza sadrži sve latinske tekstove nastale pre 200. godine, a obuhvata i nekoliko dela iz poznijeg razdoblja. Laka je za pretraživanje, jer program sam pruža podatak o broju pronađenih reči prema zadatim kriterijumima, sa jasno naznačenom referencom gde se tražena reč nalazi (naziv dela, broj knjige, stiha...). U tom su segmentu iz analize izuzeta dela kasnije ili nejasne datacije, poput predgovora Plautovim komedijama. Dela hrišćanskih autora, poput Zenona, obrađena su u onom delu disertacije, u kojem se analizira hrišćanski latinitet. Izostavljeni su i komentari antičkih dela, jer se u njima gotovo uvek samo ponavljaju oni termini za preljubu, koje nalazimo u komentarisanim delima. S druge strane, korpus PHI obuhvata Justinijanove *Digeste*. One su uvrštene u analizu, jer se termini, relevantni za ovo istraživanje, javljaju u pravnim tekstovima koji datiraju u doba pre 200. godine. Kako bi istraživanje bilo potpuno, analizirana su i dela poznijeg datuma koja možemo svrstati pod pagansku latinsku književnost, obuhvaćena bazom tekstova *Patrologia Latina* (e.g. Ausonije).

Drugi korpus analiziranih tekstova predstavljaju dela rimskih hrišćanskih autora, sadržanih u bazi podataka *Patrologia Latina Database* (PLD). Rečena baza predstavlja najbolji i najopsežniji izvor za proučavanje hrišćanske književnosti na latinskom jeziku. Sadrži dela nastala između 200. i 1216. godine, odnosno od Tertulijana i samih začetaka hrišćanske književnosti na latinskom jeziku do smrti pape Inoćentija III (1161-1216). U bazu su uvršteni i mlađi tekstovi, tamo gde su oni tradicionalno bili povezani sa starijim delima (komentari tekstova, biografije autora i sl.). Nezgodno je to što prilikom pretrage pojedinih termina pretraživač nudi rezultate za samo analizirano delo, ali i za sve prpratne tekstove: opise dela i kratke prikaze sadržaja na početku svakog poglavlja, prpratne napomene i td. Stoga istraživač mora pregledati svaki pogodak pojedinačno i prebrojati reči jednu po jednu. Osim što to iziskuje puno vremena, ovakav način brojanja ostavlja i prostor greškama. Ako se koja greška potkrala, imajući u vidu obimnost korpusa, to neće bitno uticati na rezultate istraživanja, a autor se čitaocu izvinjava.

Treći veliki korpus analiziranih tekstova predstavlja zbirka pod nazivom *Vetus Latina Database* koja sadrži tekstualna svedočanstva o latinskim prevodima biblijskih stihova starijim od *Vulgate*. U rečenoj je bazi svaki biblijski stih obrađen kao jedinstvena celina. Na početku svake celine stoji kartica koja sadrži jedan biblijski stih u prevodu kakav srećemo u *Vulgati*. Slede hronološki poredane kartice koje sadrže sve poznate

citare tog stiha, odnosno reference na njih. To obuhvata sve poznate alternativne stare latinske prevode, ali i sva mesta na kojima rimski oci citiraju biblijske stihove, i manje ili više eksplicitno referišu na njih. U Srbiji ne postoji naučna (niti ijedna druga) institucija koja bi imala besplatan pristup ovoj bazi podataka. Zahvaljujući ljubaznosti izdavača, autoru ove studije je omogućen jednomesečni probni pristup bazi VLD. Na taj se način došlo do brojnih korisnih podataka; međutim, pošto je probni period bio ograničen, naknadne naknadno istraživanje nije bilo moguće.

Tekst *Septuaginte* je pretražen preko portala koji, na žalost, više ne postoji, a koji je sadržao iscrpnu statistiku vezanu za svaku reč u *Septuaginti* – učestalost pojave po knjigama sa grafikonima, učestalost pojedinih gramatičkih oblika i td. Grčki tekst *Novog zaveta* je analiziran pomoću *New American Standard New Testament Greek Lexicon* na stranici <http://www.biblestudytools.com/>, gde su dostupi i statistički podaci o pojedinim grčkim rečima. U pretraživanju hebrejskih termina i identifikaciji gramatičkih oblika od velike je pomoći bio Strongov aparat konkordancije, dostupan na <http://www.htmlbible.com/>, ali i svi istraživački alati i rečnici dostupni na stranici <http://biblehub.com/>. Portal <http://greattreasures.org/gnt/main.do> je od manjeg značaja za leksikološka i morfološka pretraživanja, ali predstavlja izvrstan izvor kao baza raznoraznih verzija biblijskog teksta: na njemu je često čitan tekst *Septuaginte*, *Vulgate* i *Nove Vulgate*. Tekst *Vulgate* je pretraživan pomoću već spomenutih programa u bazama PHI i PLD. Za osnovu je uzeto štutgartsko izdanje *Vulgate*, a tamo gde su razlike između teksta štutgartskog izdanja i *Clementine* od značaja za istraživanje, to je i napomenuto.

Vremenski okvir

Kao što smo videli, autor ispituje razvoj latinskih termina za preljubu, prostituciju i bludničenje od njihove prve osvedočene pojave u latinskom jeziku. Takav je pristup bio neophodan kako bi se celovito moglo sagledati značenje rečenih termina u preklasičnom i klasičnom latinitetu i eventualne promene u njihovom semantičkom sadržaju i leksičkom statusu. Razmotrene su sve pojave rečenih termina u delima paganskih autora. S druge strane, kada je reč o tekstovima rimskih otaca, za hronološku granicu je uzeto doba pape Grgura Velikog. Brojni naučnici veruju da se pozna antika završava na prelazu između

šestog i sedmog veka. ¹ Godine 476. je s vlasti zbačen vladalac Zapadnog rimskog carstva, ali Ostrogoti, koji osnivaju državu na teritoriji Italije preuzimaju i nastavljaju tradicije rimskog carstva. Rimski carevi definitivno gube jurisdikciju nad Italijom tek sa propašću tekovina Justinijanove rekonkviste i dolaskom Langobarda na Apeninsko poluostrvo u 6. veku. Tokom langobardske invazije je postalo očigledno da je vizantijski car predaleko i previše zauzet drugim pitanjima, da bi se efikasno mogao pozabaviti Rimom. Grad Rim je prepušten sam sebi, a istaknutu ulogu u organizaciji njegove odbrane je na sebe preuzeo papa Grigorije Veliki. Langobardska invazija tako predstavlja jedan od ključnih momenata za osnivanje papske države. Kada je reč o jeziku, kako ističe Löfstad, oko 600. godine latinski jezik počinje naglo da se vulgarizuje, naročito u Italiji. ² Zbog svih pobrojanih razloga, ova studija je obuhvatila tekstove sadržane u PLD i VLD postale do vremena pape Grigorija Velikog, uključujući i njegova dela.

Osnovne hipoteze

Autor očekuje da će se izmenjeni stavovi prema preljubi odraziti prvenstveno u izmenjenom sadržaju termina od značaja za ovu studiju. Viđenje da je preljuba vanbračni seksualni odnos udate žene, odnosno sa njom, odrazilo se i na preklasičnom i na klasičnom latinitetu, gde ne nalazimo termin koji bi označio supruga koji vara svoju ženu. Pretpostavlja se da će novo viđenje preljube kao kršenja bračnog zaveta, bez obzira na to ko ga krši, uticati na sledeće semantičke promene: *moechus* i *adulter* počće da označavaju i supruga preljubnika, *moechari* i *adulterare* će ukazivati i na muževljevu preljubu; *adulterium* će obuhvatiti i suprugovo neverstvo.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* (izuzev samog izraza *fornix*) osobenost su hrišćanskog latiniteta. Oni su verovatno preuzeti iz govornog jezika nižih društvenih slojeva. Njihovo usvajanje je moglo biti motivisano težnjom da se što doslednije, fonetski sličnim rečima iz jedne leksičke porodice, prevedu termini iz grčke leksičke porodice zasnovane na reči *πόρνος*. Najzad, nove reči često nastaju ne bi li izrazile nove koncepte. Još jedna okolnost koja je mogla pogodovati njihovom usvajanju

¹ Ti su naučnici i njihovi argumenti opisani kod Löfstedt 1959: *cap.* 1, naročito *p.* 9.

² Löfstedt 1959: 9.

bilo je nepostojanje prikladnih latinskih termina kojima bi se mogli prevesti spomenuti grčki termini (*scortari* se u preklasičnom i klasičnom latinitetu javlja retko, *meretricari* nikada). Termini iz spomenute grčke leksičke porodice sa *Septuagintom* su pod uticajem hebrejskog počeli ukazivati na idolatriju kao poseban vid neverstva Bogu, pa je bilo potrebno naći odgovarajuće latinske termine koji bi mogli označiti i rečene koncepte; ovaj semantički aspekt je mogao biti dodatni podsticaj za širenje termina iz leksičke porodice, u čijem se središtu nalazi reč *fornix*.

Upotreba termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* da se ukaže na neprilični seksualni odnos i, metaforički, idolatriju dovešće, kako autor pretpostavlja, do približavanja u značenju spomenutih izraza s jedne, i reči iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* i *moechus* s druge strane; potonji će stoga, početi da se koriste da označe idolatriju.

U Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* se očekuje velika mera doslednosti; autor smatra da će hebrejski termini gotovo uvek biti prevedeni istim latinskim terminima. Pretpostavlja se i da će osobena prevodilačka tehnika uticati na izmenu (proširivanje) sadržaja određenih latinskih termina tako što će im biti nametnuta značenja inherentna hebrejskim terminima čiji prevod predstavljaju. Manja doslednost se očekuje u latinskom prevodu *Novog zaveta*.

Jeronim je, kako sam kaže i kako sugeriše literatura, prevod jevanđelja menjao samo tamo gde je to bilo neophodno. Stoga je očekivano da će i njegove intervencije u proučenim novozavetnim odlomcima biti minimalne.

Za očekivati je da će u korpusu tekstova *Vetus Latina* biti primetan uticaj grčkoj jezika i vulgarnog latiniteta, iznad svega na sintaktičkom, ali i na leksičkom planu. Verovatno će tek ponegde biti moguće utvrditi determinante koje utiču na odstupanja u prevodu.

Ciljevi i značaj istraživanja

Glavni cilj ove studije je, kazali smo, ispitati da li su se kulturne promene koje je donelo hrišćanstvo, osobito novi hrišćanski seksualni moral, odrazile na latinskoj leksici. Dijahronijska analiza latinskih termina za preljubu širi naše poznavanje istorijskog razvoja članova spomenutih leksičkih porodica, osobito na semantičkoj ravni.

Disertacija koja je pred čitaocem baca svetlo i na Jeronimov metod i motivaciju pri prevođenju, odnosno, reviziji prevoda biblijskih tekstova. U praksi, ova studija može poslužiti kao smernica prilikom neke buduće revizije postojećeg ili sačinjavanja novog prevoda *Biblije* na naš jezik.

Od kako se u prethodnom veku javilo povećano interesovanje humanista za ono što se savremenim terminom naziva „istorija privatnog života“, nastale su brojne knjige koje govore o braku, seksualnosti ili položaju žena u antičkom Rimu ili, šire, u antičkom svetu; nijedna od njih, međutim, nije posvećena isključivo kompleksnom pitanju preljube. Isto se može reći i za dela iz oblasti latinske lingvistike; u prethodnim decenijama mnogi su proučavali rečnik seksualnosti, ali su retki dotakli terminologiju preljube. Autor se nada da ovo istraživanje, posredno, unapređuje razumevanje toga kako kako su Rimljani gledali na bračno neverstvo, i da će podstaći dalja istraživanja u ovoj oblasti. Pitanje sankcionisanja preljube u rimskom društvu je tesno povezano sa pitanjem rodne ravnopravnosti, pa ova studija baca tračak svetla i na složenu problematiku položaja žene u Starom Rimu.

Kako je već rečeno, društvena uloga i značaj porodice su se menjali uporedo sa društvenim promenama, a sa njima su se menjali i stavovi prema braku i preljubi. Porodica i brak kao institucija koja je do nedavno podrazumevala ekskluzivitet u seksualnim odnosima, nikada nisu bili na većoj kušnji nego danas, bar u zapadnoj civilizaciji. Tradicionalnom bračnom moralu zapadne civilizacije i strukturama koje iz njega proizilaze danas se suprotstavlja niz novih, alternativnih oblika zajedništva ili, naprotiv, samovanja. Proučavanje leksike i terminologije preljube u njihovom društvenom, istorijskom i kulturnom kontekstu u doba kada počinje formiranje tradicionalnog zapadnog bračnog morala doprinosi, nadamo se, dubljem razumevanju koncepta braka kakvog (još uvek) poznajemo danas i pomoglo da mu se odredi mesto u svetu koji se pred našim očima sve brže menja.

Brak i porodica u Starom Rimu

I Prehrišćanski period

Porodica je osnovna društvena ćelija na kojoj se temelji ćitavo društvo. Stoga je društvo od najranijih vremena nastojalo da suzbije ćinioce koji bi mogli narušiti brak i destabilizovati ga. Preljuba je, u antićkom svetu i danas, smatrana jednim od najrazornijih ćinilaca za brak, koji je obićno središte porodice. Društveni stavovi prema preljubi zavise od stavova prema braku i prema statusu i ulogama koje muškarac, odnosno žena, imaju u braku i porodici, ali i u društvu u celini.

Rimska drŹava se isprva nije uplitala u porodićne odnose: rešavanje privatnih nesuglasica i problema prepuštalo se muškarcima na ćelu porodice, okupljenima u porodićno veće. Prvi je braćnu praksu i privatni Źivot sankcionisao Avgust, a njegovi zakoni su predstavljali okosnicu braćnog zakonodavstva narednih 500 godina. Brak je regulisan 18. god. pre n.e. dvama zakonima: *Lex Iulia de maritandis ordinibus* kojim je ogranićeno pravo sklapanja braka izmeću pripadnika pojedinih društvenih staleŹa i *Lex Iulia de adulteriis* kojim su sankcionisani nedopušćeni seksualni odnosi koji narušavaju braćnu zajednicu. Ove je zakone 9. godine nove ere dopunio *Lex Papia-Poppaea*.

Avgustovi zakoni su za cilj imali promociju braka, raćanje potomstva i suzbijanje preljube i vanbraćnog seksa naroćito meću najuticajnijim kategorijama stanovništva - senatorskom aristokratijom i bogatim i vićenijim pojedincima. Viši staleŹi su se protivili tome da drŹava zadire u njihovu privatnost. Carska ideologija je brak i decu predstavljala kao temelj drŹave; oni su slavljeni u carskoj umetnosti i na kovanicama.³ Tu su ideologiju promovisali i dvorski umetnici.⁴

Odredbes Avgustovih zakona su uz izvesne izmene ostale na snazi vekovima; o tome svedoći ćinjenica da se sporadićno spominju, izmeću ostalog, i u panegiriku kojim se slavi brak Konstantina Velikog i Maksimijanove kćeri Fauste iz 307. godine. To dokazuje

³ Evans Grubbs 2002: 83-7. Evans Grubbs 1999: 94-102.

⁴ Hor. *Saec. 17-20 patrumque prospreres decreta super iugandis feminis prolisque novae feraci lege marita. Cf. Carm. 4.5.21-2.*

da je kroz vekove očuvana i ideološka baza zakona - tradicionalna rimska ideologija braka i porodice.⁵

Brak

Brak je u Starom Rimu predstavljao formalnu monogamnu zajednicu muškarca i žene. Ulpijan tvrdi da je brak veza muškarca i žene i da on proističe iz zakona prirode, baš kao i rađanje dece i njihovo odgajanje.

Ulpianus libro primo institutionum. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, auium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: uidemus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censerit (D. 1.1.1.3.4).

Osnovna funkcija braka je bila da obezbedi legitimno potomstvo koje će moći naslediti očevu imovinu. Deca rođena u zakonitom braku (*iustum matrimonium* ili *iustae nuptiae*) dobijaju očevo prezime i njegovi su naslednici.

Rimljanke su u brak stupale relativno rano, u doba puberteta, a muškarci znatno kasnije, u proseku između 25. i 30. godine. Zakonom je bila propisana najniža starosna granica za sklapanje braka od 12 godina, a kada je Avgustovim zakonodavstvom određeno da zaruke smeju trajati najduže dve godine, najmanja zakonska starosna dob za veridbu određena je na 10 godina. Pripadnici viših društvenih slojeva su u brak stupali mlađi, jer su njihovi brakovi često predstavljali sredstvo sa ostvarenje ekonomskih i političkih ciljeva dvaju porodica koje su se tim brakom vezivale.

Da bi se sklopio brak bila je potrebna je saglasnost partnera i njihovih očeva (ako su u očevoj vlasti) i morao je postojati *conubium* – pravo ulaska u brak, odnosno nepostojanje prepreka za sklapanje braka.⁶

Veridba se obeležavala, katkada uz veliku ceremoniju. Verenik (*sponsus*) bi verenici (*sponsa*) poslao prsten kao zalog svojih namera i vernosti. U Rimu je u doba rane republike neopravdani raskid zaruka bio kažnjiv zakonom, ali od 1.v. pre n.e. je bilo

⁵ Evans Grubbs 1999: 103-12.

⁶ *Op. cit.*: 141-7; Evans Grubbs 2002: 88-90.

dovoljno drugu stranu obavestiti o raskidu obaveštenjem (*repudium*). Ugovaranje drugog braka bez raskida veridbe bilo je kažnjivo kao bigamija i moglo je proizvesti gubitak građanskih prava (*infamia*). Premda su se veridbe često sklapale i raskidale među političkim moćnicima pozne republike i u carskoj porodici Julijevaca-Klaudijevaca, to nije bio tipičan stav prema veridbi i braku u Rimu, čak ni među urbanim višim klasama. Veridba je shvatana ozbiljno, a Septimije Sever i Karakala su čak vereničino neverstvo kažnjavali kao preljubu udatih žena.⁷

Miraz je služio kao materijalna baza kojom suprug upravlja i od profita izdržava suprugu, ali nije bio nužan za sklapanje braka. U slučaju razvoda, bilo je značajno ko je od partnera odgovoran za neuspeh braka; ako je bila kriva žena, muž je imao pravo da zadrži njen miraz, ali ako je suprug bio glavni krivac za razvod, morao je ženi vratiti miraz koji je unela u brak.

Od devojke se očekivalo da u brak uđe nevina. Mogućnost da se devojka upusti u vanbračne odnose sprečavala se tako što su se devojke udavale čim uđu u pubertet i strogim vaspitanjem devojaka iz više klase. Reći da je neko razdevičio rimsku devicu bila je teška optužba i ozbiljna uvreda.⁸ Devicama je *Venera Verticordia* (ona koja obraća srca) pomagala da se odupru demonima pohote.⁹

Bigamija je rimskim zakonom bila strogo zabranjena, kako za muškarca, tako za ženu i povlačila je gubitak građanskih prava.¹⁰

Razvod

Romul je u Rimu ustanovio brak koji je bio praktično neraskidiv, tvrdi Dionizije Halikarnaški, pa u prvih 500 godina postojanja rimske države nije bilo razvoda. U preklasičnom rimskom pravu je samo muž mogao inicirati razvod (*divortium*).¹¹ Plutarh tvrdi da je Romul dopustio muževima da oteraju preljubnice, žene koje su pile vino, deci davale otrove i one koje su proneverile ključeve, odnosno namerno loše upravljale

⁷ Evans Grubbs 1999: 141-7.

⁸ Treggiari 1993: 296-8.

⁹ Henriques 1968: 100-1.

¹⁰ Evans Grubbs 2002: 160-1.

¹¹ D. H. 2.25.7. Gardner 1991: 83.

domaćinstvom i oštetile ga.¹² Za spomenute prestupe ženi je sudio porodični sud. Muškarac koji bi oterao ženu bez ozbiljne krivice, snosio bi finansijske sankcije, i morao bi vratiti ženi polovinu miraza, a drugu polovinu ustupiti boginji Cereri.¹³ U poznoj republici je ženama koje su udate bez *manus* dopušteno da iniciraju razvod. U doba carstva se unilateralno mogla razvesti i žena udata *in manu*.¹⁴

Klasičnim rimskim pravom je sankcionisan sporazumni razvod. U slučaju sporazumnog razvoda, ženi bi bio vraćen miraz. Klasično pravo ne iziskuje postojanje opravdanog razloga za jednostrani razvod. Oba partnera su mogla dobiti razvod i protiv supružnikove volje, a jedine sankcije su bile finansijske, nepovoljne za stranku odgovornu za razvod braka. Ako je brak raskinut ženinom krivicom, muž je mogao zadržati deo njenog miraza, dok je žena u slučaju da se je do razvoda došlo muževljevom krivicom mogla zadržati darove koje je dobila tokom veridbe (ti su darovi imali veliku vrednost, a pošto su zaruke često trajale godinama, mogli su biti brojni). Muževljevo neverstvo je smatrano osnovanim razlogom za razvod, a žena se mogla ponovo udati. Štaviše, u skladu sa Avgustovim zakonima, svaka raspuštenica se morala preudati u roku od godinu dana.¹⁵

Žena je, dakle, mogla napustiti supruga i samo na osnovu svoje volje. Njeno pravo razvoda je bilo ograničeno u dva slučaja: ako se razvodu protivio njen otac (ukoliko bi žena bila pod njegovom vlašću) i ako je bila oslobođena radi sklapanja braka. Ženama koje su ostale *in manu* je za razvod bila potrebna očeva saglasnost, između ostalog i zbog toga što se žena morala vratiti u njegovu kuću. Žene koje su oslobođene radi braka nisu se mogle razvesti bez muževljeve saglasnosti (od 3. veka je njima dopušteno da napuste muža, ali se ne smeju preudati).¹⁶ Rimljanin se prema Avgustovom zakonu morao razvesti od preljubnice.

Avgustovo zakonodavstvo je nalagalo da se obaveštenje o raskidu (*repudium*) sastavi u prisustvu sedam svedoka – odraslih slobodnih muškaraca - i pošalje bračnom

¹² Plu. Rom. 22.

¹³ Gardner 1991: 83.

¹⁴ Evans Grubbs 1999: 225-42. Evans Grubbs 2002: 187-218.

¹⁵ Evans Grubbs 1999: 156-72; 225-42; Evans Grubbs 2002: 187-218.

¹⁶ Evans Grubbs 2002: 187-218.

partneru. Takav, javno osvedočeni razvod je značajan za muškarca koji se razvodi od preljubnice, jer je muž koji se ne razvede od neverne žene mogao biti optužen za svodništvo. Takođe, ovakav razvod je sprečavao kasniju optužbu za bigamiju. Ženama je omogućavao da povrate miraz.¹⁷

Ako je par imao dece, otac je na ime njihovog izdržavanja zadržavao ženin miraz u slučaju razvoda. Bilo je i slučajeva da očevi nisu marili za decu koja su ostala sa majkom, pa su majke morale na sudu izdejstvovati sredstva za izdržavanje. Ako je žena u roku od 30 dana nakon razvoda objavila da je trudna, bivši muž je mogao izjaviti da dete nije njegovo ili da pošalje posmatrače da prate njenu trudnoću i porođaj. Ako to nije učinio, bio je dužan da izdržava dete.¹⁸

Premda je politika razvoda u Starom Rimu bila dosta liberalna, naročito u klasično doba, ne treba pomisliti, da su se ljudi olako odlučivali za razvod. Partneri koji su se razvodili bez dobrog razloga bili su izloženi osudi okoline. Takođe, nije se blagonaklono gledalo ni na muža koji se razvodi zbog ženine neplodnosti. U 3. veku pre n.e. Karvilije Ruga se razveo jer mu supruga nije rodila potomke. Dionizije Halikarnaški i Valerije Maxim svedoče da je okolina osuđivala njegov postupak. U *Laudatio Turiae* u 1. veku pre n.e. muž hvali pokojnu suprugu i ističe da je odbio da se razvede od nje uprkos tome što nije mogla da mu rodi decu.¹⁹ Većinu razvoda su pokretali muškarci. Žene su teže odlučivale za razvod, jer bi deca u slučaju razvoda uvek pripala ocu. Tek izuzetno su deca zbog upitnog očevog karaktera mogla biti poverena majci na staranje.²⁰

Lex Iulia de maritandis ordinibus je svim slobodnim ljudima (*ingenui*) zabranio sklapanje braka sa prostitutkama, svodnicima i svodnicama. Pripadnicima senatorskog staleža je zabranjen ulazak u brak sa oslobođenicama i glumicama, odnosno ženama čije su roditelji bili glumci. Zabranjen je i brak sa brakolomcima i ženama koje su uhvaćene u preljubi. Sve navedene kategorije čine *infames*, pojedinci lišeni građanskih prava.²¹

¹⁷ D. 24.2.8. Evans Grubbs 1999: 225-42; Evans Grubbs 2002: 187-218.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Evans Grubbs 1999: 225-42.

²⁰ *Ibid.*; Evans Grubbs 2002: 187-218.

²¹ Rečeno važi i za žene iz senatorskog staleža, koje se ne smeju udati za oslobođenike i glumce. D. 23.2.44 pr.; cf. *Reg. Ulp.* 13.1). Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 10; 83-7. U poklasičnom

Senatus censuit non conueniens esse ulli senatori uxorem ducere aut retinere publico iudicio (...). Quae in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio damnata est. Proinde si adulterii condemnata esse proponatur, non tantum quia deprehensa est erit notata, sed quia et publico iudicio damnata est. At si deprehensa quidem sit, damnata tamen notam illi obesse debere, quia uerum est eam in adulterio deprehensam, quia factum lex, non sententiam notauerit. Non adicitu hic ut in lege Iulia de adulteriis a quo uel ubi deprehensam: proinde siue maritus siue quis alius deprehendisse proponatur, uidetur notata: sed et si non in domo mariti uel patris sui deprehensa sit, erit notata secundum uerba legis. D. 23.2.43.10-13

Zabranjeni su bili i brakovi između građana i negrađana, staratelja i štićenice, provincijskih funkcionera i lokalnog stanovništva i zabranjeno je bilo vojnicima da sklapaju brakove dok su u službi. Poslednju zabranu je ukinuo Septimije Sever.²²

Od svih građana određene starosti se očekivalo da budu u braku (muškarci između 25. i 60., žene između 20. i 50. godine). Udovice i raspuštenice su se morale preudati u određenom roku. Ograničena su ekonomska prava onih koji nisu u braku (*caelibes*) i koji nemaju dece (*orbi*), pa oni nisu smeli naslediti svu zaveštanu im imovinu. S druge strane, uvedene su pogodnosti za sve koji su imali troje ili više dece (*ius trium liberorum*): takvi očevi su imali prvenstvo u dobijanju senatorskih mesta i položaja u upravi, a majke su postajale *sui iuris* (oslobođenice su to pravo sticale rođenjem četvrtog deteta).²³ Spomenuta ograničenja za one koji nisu u braku je ukinuo Konstantin Veliki 320. godine.

Vanbračne zajednice

Brak je bio osnovna, ali ne i jedina zajednica muškarca i žene. U slučaju postojanja izvesnih prepreka za sklapanje legitimnog braka, odnosno nepostojanja *conubium*, partneri su mogli živeti u drugim vrstama zajednice.

periodu je svim slobodnim ljudima zabranjen brak sa osobama osuđenim na javnom suđenju i glumcima (glumicama). *Reg. Ulp.* 13.1-2. Evans Grubbs 1999: 261-3.

²² Evans Grubbs 2002: 83-7.

²³ Kasnije se ta praksa izvitoperila pa je *ius trium liberorum* dodeljivan i onima bez dece – e.g. Pliniju Mlađem i Svetoniju pod Trajanom. Evans Grubbs 1999: 94-112; Evans Grubbs 2002: 83-7.

1. *Contubernium*

Robovi nisu po rimskom zakonu nikada mogli sklopiti brak, ni sa partnerom koji je imao isti, robovski status, ni sa slobodnim partnerom. Dugotrajna monogamna zajednica u kojoj je bar jedan partner rob zvala se *contubernium*. Bilo je društveno prihvaćeno i učestalo da slobodni muškarac stupi u vezu sa svojom robinjom, pa čak i da je oslobodi ne bi li se njome oženio (*matrimonii causa*). U tom slučaju je žena mogla biti oslobođena i pre 30. godine starosti, što je bila minimalna propisana dob za oslobođenje. Žena oslobođena radi braka se nije mogla razvesti bez muževljeve saglasnosti. Od 3.veka ona je mogla napustiti supruga, ali ne i preudati se.²⁴ Naprotiv, veza slobodne žene i roba je bilo kažnjiva. Prema antičkom konceptu polne i statusne hijerarhije, veza u kojoj žena ima viši društveni status od muškarca smatrana se nedoličnom.²⁵ Ako bi se slobodna žena upustila u vezu sa robom uz dopuštenje njegovog vlasnika, spala bi na status oslobođenice (ipak, deca koju rodi bila bi rođena slobodna). Kao oslobođenica nije mogla ući u brak sa pripadnicima senatorskog staleža. Veza između oslobođenika i njegove gospodarice smatrana je priličnom samo ako bi i žena bila oslobođenica, koja je oslobodila svog partnera s kojim je bila u vezi još dok su oboje bili robovi. Svako drugo oslobođenje radi veze sa gospodaricom kažnjavano je radom u rudniku.²⁶

2. Konkubinat

Konkubinat (*concubinatus*) je u Rimu bio trajna monogamna veza koja nije ozakonjeni brak, nešto što bismo danas nazvali „vanbračnom zajednicom“. Žena koja živi u konkubinatu sa muškarcem se naziva *concubina*; za muškog partnera u konkubinatu ne postoji adekvatan termin sve do ranog srednjeg veka, kada se javlja naziv *concubinarius*.²⁷ Konkubinat je u Rimu postojao kao alternativa braku, a ne kao njegova dopuna; muškarac je, dakle, imao konkubinu umesto žene, a ne pored supruge. Konkubinat obično

²⁴ Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 83-7.

²⁵ Evans Grubbs 2002: 83-7; cf. Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3. Evans Grubbs navodi i drugi uzrok ekonomske prirode, naime, da su deca koja je rodila slobodna žena bila su slobodna, pa robov vlasnik u slučaju takve veze ima ekonomski gubitak. Autorica ove studije je skeptična prema ovom argumentu.

²⁶ Evans Grubbs 2002: 83-7.

²⁷ Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-263. Evans Grubbs 2002: 83-7.

postoji onda kada ne postoje uslovi za zakoniti brak. Ovakve zajednice su često zasnivali muškarci, kojima zasnivanje bračne veze i porodice nije bio prioritet: mladići koji nisu spremni za brak, razvedeni muškarci i udovci. Obično je *concupina* bila nižeg društvenog statusa od partnera. Tako su u konkubinatu često živeli muškarci iz najviših društvenih staleža i partnerice nižeg društvenog statusa, zbog čega brak između njih nije bio dopušten ili priličan. Za razliku od braka, cilj konkubinata nije rađanje potomstva, i u njemu obično nije bilo dece. Bilo je dopušteno zaveštati imovinu konkubini i deci rođenoj u konkubinatu, premda su muškarci koji su imali decu rođenu u legitimnom braku to retko činili. Nije bilo lako razlikovati konkubinatu od braka – glavna razlika je bila u ugledu (*dignitas*) koji je uživala zakonita supruga, odnosno konkubina. Ulaskom u brak konkubine su mogle dobiti ugled *materfamilias*. Partner je konkubinu mogao tužiti za preljubu, ali ne kao suprug, *iure mariti*, već kao treće lice, odnosno *extraneus* (D. 48.5.14 pr.).²⁸

Seksualni prekršaji

U gotovo čitavom antičkom svetu se smatralo da seksualni odnosi sa ženama određenih kategorija narušavaju određene društvene odnose, te su stoga takvi odnosi osuđivani i kažnjavani. Dva glavna seksualna prestupa u Rimu bila su preljuba (*adulterium*), seksualni odnos sa udatom rimskom građankom, i bludničenje (*stuprum*) seksualni odnos sa uglednom građankom koja nije u braku, odnosno koja je *vidua* (udovica, raspuštenica, devojka).²⁹ Za oba prestupa su počiniocima pretilo stroge kazne.

Brak i seksualni odnosi koji prete njegovoj stabilnosti su prvi put sankcionisani sa Avgustom koji je, kazali smo, 18. godine pre n.e. doneo *Lex Iulia de adulteriis*.³⁰ Avgust je smatrao da preljuba ne podriva samo bračne odnose, već i celokupan društveni moral, pa je u njegovo doba preljuba obeležena kao društvena opasnost i prvi put svrstana u krivična dela. *Adulterium* i *stuprum* postaju krivična dela za koje je uspostavljen stajaći

²⁸ Evans Grubbs 1999: 94-102; 294-300; Evans Grubbs 2002: 150-4.

²⁹ Definicija *adulterium* i *stuprum*: D. 48.5.6.1; 48.5.35.1. Evans Grubbs 1999: 203-5; Evans Grubbs 2002: 83-7.

³⁰ *Lex Iulia de adulteriis* je u tančine analiziran u istoimenom opsežnom, premda ne preterano preglednom i retko citiranom delu G. Rizzellija iz 1997. godine.

sud *quaestio perpetua*.³¹ Odredbe o preljubi i bludničenju su ostale na snazi najduže od svih Avgustovih bračnih sankcija, kroz čitav antički period. Oživljene su bar dva puta nakon Avgusta, pod Domicijanom i Septimijem Severom, a delimično su izmenjene u doba Konstantina Velikog.³²

1. *Adulterium*

Kažnjavanje preljube pre Avgusta

Preljubom je u Starom Rimu, kao i u antičkom svetu uopšte, smatran seksualni odnos udate žene sa muškarcem koji nije njen suprug. *Adulterium* je bio prekršaj na štetu supruga, a ne protiv žene. Za počinjenu preljubu odgovornost su snosili preljubnica i njen ljubavnik. Muškarac koji je bio kriv za preljubu, dakle, nije bio neverni suprug, već brakolomac, onaj koji je zaveo tuđu suprugu. Muževljeve vanbračne avanture nisu smatrane preljubom. Oženjeni muškarci ili samci koji su imali vanbračne odnose sa robinjama, protitutkama i drugim ženama nižeg socijalnog statusa nisu činili ni *adulterium* ni *stuprum*, pa njihovo ponašanje nije bilo kažnjivo.³³

Opisane društvene vrednosti su se odrazile i na terminologiji. Glavna latinska reč za preljubu je *adulterium*; preljubnica se naziva *adultera*, ali pandan ove reči u muškom rodu, *adulter*, u latinskom označava brakolomca, muškarca koji se upušta u seksualne odnose sa tuđom ženom, a ne nevernog supruga.

U doba republike, pre donošenja Avgustovih zakona, preljubnicu i njenog ljubavnika je kažnjavao porodični savet (*consilium*) kojeg su činili suprug i ženini muški srodnici. Žena je mogla biti kažnjena doživotnim ograničenjem kretanja ili čak smrću.³⁴ Dionizije Halikarnaški tvrdi da je kazna za preljubnicu mogla biti smrt.³⁵ Muž koji je

³¹ D. 48.5; 48.2.3. Evans Grubbs 1999: 94-102; 203-5; Evans Grubbs 2002: 83-7.

³² Evans Grubbs 1999: 94-102; Evans Grubbs 2002: 83-7.

³³ Evans Grubbs 1999: 94-102; 203-5. Robovi: D. 48.5.6 pr. Prostitutke: CJ. 9.9.22 (290); cf. D. 48.5.14.2.

³⁴ Evans Grubbs 1999: 205-16; Arjava 1996: 193.

³⁵ Smrću se kažnjavalo i pijanstvo, za koje se verovalo da vodi preljubi. D. H. 2.25.6. Evans Grubbs 1999: 225-42.

zatekao ženu sa ljubavnikom mogao je preljubnicu nekažnjeno ubiti, tvrdi Katon, dok žena ne bi smela ni podići prst na nevernog muža:

in adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio in poene necares; illa te, si adulterares sive tu adulterarere, digito non auderet contingere, neque ius est (Cato *Orat. fragm.* 222).

Nije izvesno da je muževljevo pravo da ubije nevernu suprugu zaista bilo sankcionisano zakonom. Ipak, čini se da su muškarci koji su ubili ženu zatečenu *in flagrante*, blaže osuđivani.³⁶ Potreba da se ubistvom spere ljaga sa ukaljanog obraza bila je jaka u patrijarhalnoj kulturi u čijem se središtu nalaze čast, odnosno sramota. Zato su se prevareni muž i osramoćeni članovi ženine porodice mogli odlučiti da se osvete brakolomcu. To je, pak, dalje moglo voditi u zavadu porodica i krvnu osvetu. Pravo ubijanja preljubnice i njenog ljubavnika je ograničeno Avgustovim zakonom o preljubi.

Lex Iulia de adulteriis

a) Pravo ubistva

U Avgustovom zakonu kažnjavanje preljube više nije prepušteno glavi porodice ili porodičnom savetu, nego državi. Avgust je ustanovio sud koji će suditi za seksualne prekršaje.³⁷ Motivacija za to je mogla biti dvojaka: Avgust je mogao misliti da će porodični savet biti prestrog ili, pak, preblag prema preljubnici.³⁸

Zakon je ipak ostavio izvesne ustupke mužu i ocu neverne žene dopustivši im da ubiju preljubnike pod određenim okolnostima.³⁹ Ubistvo nije kažnjivo samo ako je par

³⁶ Evans Grubbs 2002: 83-7.

³⁷ Rizzelli 1997: 9-13. Evans Grubbs 1999: 94-102; 205-216. Evans Grubbs 2002: 83-7. Cantarella 2003: 83-108.

³⁸ Evans Grubbs 1999: 205-16 veruje da je Avgust želeo da pooštri kazne, jer je porodica bila preblaga prema preljubnici, dok naprotiv, Rizzelli i Cantarella veruju da Avgust pokušava da ograniči osvetu nad brakolomcem i stroge kazne za preljubnicu u krugu porodice: Rizzelli 1997: 18-9; Cantarella 2003: 83-108. Primetimo da je i Drakon svojim zakonom o opravdanom ubistvu pokušao da ograniči nekontrolisanu odmazdu.

³⁹ Problemu nekažnjivog ubistva Rizzelli posvećuje celo prvo poglavlje svoje knjige Rizzelli 1997: 9-66.

uhvaćen na delu, a ubistvo počinjeno na licu mesta, dakle u trenutku gneva.⁴⁰ Otac je mogao nekažnjeno ubiti kćer koja je pod njegovim nadzorom i njenog ljubavnika ako ih zatekne u svojoj ili u zetovoj kući, ali je morao ubiti oboje. Mužu je bilo strogo zabranjeno da ubije suprugu, ali je smeo ubiti brakolomca ako ga je zatekao u svojoj kući i ako je brakolomac oslobođenik njegove porodice ili pripada nižim društvenim slojevima (ako je rob ili *infamis*).⁴¹ Ocu je dato a mužu uskraćeno pravo ubijanja preljubnice, zato što se verovalo da će oca od ubistva odvratiti roditeljska ljubav, dok će, naprotiv, gnevni napad ljubomore podstaći supruga da ubije suprugu.⁴² U slučaju ubistva, otac, odnosno muž morao je u roku od tri dana obavestiti o ubistvu magistrata nadležnog za tu oblast; u protivnom, mogao je odgovarati za ubistvo. Ipak, čini se da su sudije i carevi prevarenim muževima koji bi ubili zavodnika blaže sudili: okolnosti su smatrane olakšavajućima jer je njihov gnev bio razumljiv.⁴³

b) Državne kazne

Suprug i otac su imali pravo prvenstva tužbe protiv preljubnika (muž je imao prvenstvo u odnosu na oca).⁴⁴ Ako ni otac ni muž nisu optužili preljubnike u roku od 60 dana, nakon isteka rečenog roka to je moglo učiniti treće lice, odnosno ma koji drugi muškarac, jer je ženama bilo zabranjeno da nastupaju na sudu.⁴⁵

Muž se morao razvesti od neverne žene. Ako se ne bi razveo, bio bi optužen za svodništvo (*lenocinium*). Preljubnici se nije moglo suditi dok je još bila u braku. Ako se muškarac ne bi razveo od preljubnice, njoj se nije moglo suditi pre nego što suprug bude osuđen za svodništvo.⁴⁶

Preljubnicima se nije sudilo istovremeno; jedan od njih je morao biti prvi osuđen, i tek se onda mogla pokrenuti parnica protiv drugog partnera. Ako se žena razvela i

⁴⁰ D. 48.5.23. Cantarella 2003: 83-108.

⁴¹ Evans Grubbs 1999: 205-16; Cantarella 2003: 83-108. Arjava 1996: 194.

⁴² D. 48.5.23.4. Arjava 1996: 194; Cantarella 2003: 83-108.

⁴³ Evans Grubbs 1999: 205-16.

⁴⁴ Cantarella 2003: 83-108. Rizzelli 1997: 35-6.

⁴⁵ D. 48.5.27; 48.5.20.3; 48.5.40.1.

⁴⁶ D. 48.5.2.2-7; 48.5.90 pr.; 9.9.17.1 (257); SP. 2.26.8; Ovo pravilo je potvrđeno 199. godine pod Septimijem Severom: CJ. 9.9.2. Evans Grubbs 1999: 203-5. Cantarella 2003: 83-108.

preudala, tužitelj je morao tužiti i osuditi prvo njenog ljubavnika (koji je možda u tom trenu bio njen suprug) pre nego što je mogao tužiti nju.⁴⁷ Preljubnicima se moglo suditi najviše 5 godina nakon počinjene preljube.⁴⁸

U doba ranog carstva su preljubnicima na *iudicium publicum* sudili stalni porotnički sudovi (*quaestio perpetua*) koje je uveo Avgust (ti su sudovi sudili za izvesne zločine, uključujući falsifikovanje, ubistvo, nasilje, izdaju i preljubu). Pripadnicima senatorskog staleža se moglo suditi u Senatu, a katkada bi sudio i sam car.⁴⁹

Avgustov zakon je dopuštao mučenje optuženikovih robova na suđenju za preljubu, ali ne i za *stuprum*.⁵⁰

Preljubnica i njen ljubavnik su kažnjavani konfiskacijom dela imovine i progonstvom (*relegatio*) na ostrvo (ali ne na isto ostrvo).⁵¹ Preljubnica bi spala na status kakav su imale prostitutke; morala je, kao prostitutke, nositi togu.⁵² Kao prostitutki, i preljubnici je bilo zabranjeno da se ponovo uda, a svim slobodnim građanima je bilo zabranjeno da stupe u brak sa osuđenim preljubnicama.⁵³ Budući da je lišena građanskih prava, osuđena preljubnica se nije smela pojavljivati kao svedok; isto pravilo je važilo i za prostitutke.⁵⁴

Bivši suprug se mogao ponovo oženiti, preciznije, Avgustovi zakoni o braku su nalagali da se mora oženiti u okviru određenog roka.⁵⁵

⁴⁷ *D.* 48.5.2 pr.; 48.5.5; 48.5.12.11; odvojeno suđenje: *D.* 48.5.33.1; 48.5.40.6; *cf.* *CJ.* 9.9.8 (224).

⁴⁸ *D.* 48.5.90.5-7; 48.5.32; *D.* 48.16.1.10; *CJ.* 9.9.5 (223). Evans Grubbs 1999: 203-5.

⁴⁹ Trajan: *Plin. Ep.* 6.31; Septimije Sever: *D.* 48.52.6. Evans Grubbs 2002: 83-7. Cantarella 2003: 83-108.

⁵⁰ *D.* 48.5.28.6; 48.18.17 pr.; 48.18.17.1; *cf.* *CJ.* 9.41.1 (196); 9.9.3 (213); *CTh.* 9.7.4 (385).

⁵¹ Muškarac gubi pola imovine, žene pola miraza i trećinu ostale imovine. Arjava 1996: 195; Evans Grubbs 1999: 94-102; 203-5; Evans Grubbs 2002: 83-7. *SP.* 2.26.4. Žena gubi miraz u korist države ako je osuđena za ozbiljni zločin poput izdaje, ubistva ili magije.

⁵² Joksimović Pajević 2010b: 46-9.

⁵³ Evans Grubbs 2002: 83-7.

⁵⁴ *D.* 23.2.43.12; 22.5.18; prostitutke: *D.* 22.5.3.5; *cf.* 28.1.20.6. Evans Grubbs 1999: 203-5; Evans Grubbs 2002: 70-1.

⁵⁵ Evans Grubbs 1999: 203-5.

Žena nije mogla tužiti muža zbog preljube.⁵⁶ Ipak, žena je imala zakonsko pravo da se zbog muževljeve preljube razvede i povрати miraz, štaviše morala se preudati u roku od godinu dana. To pravo ona zadržava do doba Konstatnina Velikog.⁵⁷

c) Druge kazne

U književnosti i drugim nepravnim izvorima se spominju i drugačije kazne za preljubnike.⁵⁸ Naročito su živopisni opisi kazni kojima je, navodno, mogao biti kažnjen brakolomac, i one često obuhvataju razne vidove seksualnog nasilja. Rimski književni izvori često govore o kastraciji, koja je, međutim, bila strogo zabranjena zakonom. Nalazimo i pretnje oralnim i analnim seksom. Pitanje je u kojoj meri su ovakve kazne zaista i primenjivane. One sigurno nisu bile sankcionisane zakonom (neke su bile i eksplicitno zabranjene), već predstavljaju odmazdu uvređenih muških srodnika zavedene žene. Njihov cilj je da umanje muškost brakolomca i da ga ponize kao što je on ponizio preljubničinu porodicu. S druge strane, mnogi pomirljiviji muževi su se, umesto za odmazdu, radije odlučili za materijalnu korist, pa su brakolomce ucenjivali ili čak držali u zatočeništvu dok ne plate odštetu za nanetu uvredu. Takva praksa je generalno osuđivana, a muževi koji su uzimali novac kao naknadu za preljubu su često nazivani svodnicima. O fenomenu muža-svodnika (*leno-maritus*) autorica disertacije opširno govori u drugom radu.⁵⁹

2. *Stuprum*

Seksualni odnosi sa uglednim rimskim građankama koje nisu u braku nazivani su *stuprum*. Termin *stuprum*, poput bludničenja, predstavlja hiperonim i obuhvata nedopuštene seksualne odnose uopšte, uključujući preljubu, homoseksualne odnose i odnose sa ženama koje nisu u braku.⁶⁰ Nas u ovom odeljku zanimaju samo heteroseksualni odnosi koji nisu preljubnički.

⁵⁶ *CJ.* 9.9.1 (197).

⁵⁷ Evans Grubbs 1999: 204.

⁵⁸ Druge kazne za brakolomce su detaljno analizirane u članku Joksimović Pajević 2010b: 50-54.

⁵⁹ Joksimović Pajević 2010b: 55-8.

⁶⁰ Evans Grubbs 1999: 94-102.

Rimljanke su se delile u dve glavne grupe. Prvu su činile one od kojih se očekivalo da rode legitimno potomstvo i koje su mogle uživati društveni ugled *materfamilias*. Njihova čestitost se stoga strogo nadzirala. Odnosi sa devicama, udovicama i raspuštenicama iz ove grupe kažnjavao se kao *stuprum*. Nije bilo jasno definisano ko je *materfamilias*, odnosno, koja žena uživa dovoljno ugleda da su vanbračni odnosi s njom nedopušteni. Ulpijan govori o tom problemu:

Matrem familias accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an uidua, ingnenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores D. 50.16.46.1.

S druge strane, postojale su žene, obično robinje ili oslobođenice, koje su muškarcima pružale seksualna zadovoljstva, ali nisu mogle podariti legitimno potomstvo. Seksualni život ovih žena nije predstavljao etičko pitanje za rimske zakonodavce. One su mogle nekažnjeno biti konkubine ili ljubavnice za povremene susrete.⁶¹

Rimljanke su se udavale mlade, a devičanstvo je u rimskom društvu imalo veliki značaj, pa je predbračni seks verovatno bio redak, smatra Arjava. Zato se *stuprum* u praksi, veruje on, pretežno odnosio na odnose sa udovicama i raspuštenicama.⁶² Ipak, da se *stuprum* odnosi i na predbračni seks ukazuje činjenica, da su seksualni odnosi u koje se upustila verena devojka prvo procesuirani kao *stuprum*, a da je kasnije ovaj prekršaj definisan kao *adulterium*. I odnosi slobodnih žena sa vlastitim robovima svrstavani su u ovu kategoriju seksualnih prekršaja.⁶³

Osećaji i stavovi prema braku određuju i društvene stavove prema zabranjenim seksualnim odnosima. Naučnici se spore koliko je strogo društvo osuđivalo *stuprum*: tako Evans Grubbs smatra da je *stuprum* imao jednaku težinu kao *adulterium*, dok Arjava veruje da bludničenje nije bilo ozbiljan prekršaj kao preljuba.⁶⁴ Odgovor na ovo pitanje bi nam mogli ponuditi pravni tekstovi; međutim, o kaznama za *stuprum* ne postoje eksplicitna svedočanstva pre Justinijanovog vremena. Suđenja za *stuprum* verovatno nisu

⁶¹ Arjava 1996: 217-8.

⁶² *Op. cit.*: 220.

⁶³ Evans Grubbs 2002: 84.

⁶⁴ Evans Grubbs 1999: 62; Arjava 1996: 218.

bila učestala. Srodnici su se mogli radije opredeliti da se sa ženim bludničenjem obračunaju unutar porodice, i da ne iznose sramotu u javnost.⁶⁵

Moguće je da je Avgustov zakon propisivao istu kaznu kao za preljubu. U to veruje Evans Grubbs, koja tvrdi da su za *stuprum* sa uglednim ženama od Avgustovog doba kažnjavana oba seksualna partnera, a pretile su im stroge kazne: progon i konfiskacija imovine.⁶⁶ Otac je po Avgustovom zakonu mogao nekažnjeno ubiti kćer koja je bila preljubnica, dakle zbog preljube (*adulterium*), ali ne i zbog vanbračnog seksa (*stuprum*).⁶⁷ Na suđenju za preljubu su robovi mogli biti mučeni prilikom ispitivanja, ali ne i na suđenju za bludničenje, ako je verovati Marcelinu.⁶⁸ Navedeno ukazuje, da je *stuprum* ipak predstavljao manje ozbiljan prekršaj od preljube.

Dvostruki standard i muževljeva preljuba

Za antički svet je karakteristično patrijarhalno društveno uređenje u kojem su žene podređene muškarcima. Nejednakost muškaraca i žena jasno dolazi do izraza u seksualnom moralu. Za žene brak predstavlja jedini legalno i moralno prihvatljivi okvir seksualnosti, dok se muškarčeva seksualnost retko ograničava.

Oprečni stavovi prema muževljevom neverstvu

Rimsko društvo su karakterisala dva oprečna stava prema muževljevoj preljubi. Mnogi su osuđivali muževljevo neverstvo. Premda se muževljeva preljuba spominje ređe od ženske preljube i brakolomstva, mnogi književni izvori svedoče da je muževljevo neverstvo vređalo njihove supruge i opisuju srdžbu, bol i želju za osvetom koje osećaju prevarene žene. Pitanje muške preljube je bila jedna od značajnih tema seksualne etike, o čemu svedoči činjenica da postoji poseban termin za ljubavnicu oženjenog muškarca - *paelex*. Ipak, rimsko klasično pravo nije kažnjavalo muževljevu preljubu; naprotiv, na retkim mestima u rimskim pravnim tekstovima gde se ona sankcioniše, neverni muž se

⁶⁵ Arjava 1996: 218.

⁶⁶ Evans Grubbs 1999: 201-21; Evans Grubbs 2002: 305, n. 106.

⁶⁷ Cantarella 2003: 83-108.

⁶⁸ Amm. 28.1.55.

oslobađa svake krivice i mogućih reperkusija. U rimskom pravu nalazi odraza drugi, konzervativni stav prema muškarčevom neverstvu, karakterističan za antički svet u celini, a to je viđenje da muževljeva preljuba ne ugrožava brak i porodicu. Preljubu može počinuti samo žena, ona je prestup protiv muškarca, u prvom redu supruga, ali i muških članova ženine porodice čiju čast ona svojim ponašanjem kalja.

Emancipacija Rimljanke

Stavovi prema preljubi odražavaju položaj i ulogu koje je žena zauzimala u društvu. Tokom rane rimske istorije, u doba republike, žena je uvek zavisila od muškarca; isprva od svog oca, a potom, pošto bi se udala, od supruga. Žena bi postala samostalna tek sa očevom ili muževljevom smrću, ali je i u tom slučaju devojčicama mlađima od 12 godina dodeljivan staratelj. Udajom bi žena prešla pod nadzor supruga (*manus mariti*). Žene koje nisu ulazile u brak sa *manus* morale su imati staratelja (*tutela mulierum*) čiji je zadatak bio da čuva ženinu imovinu u korist srodnika po očevoj liniji.

U 1.v. pre n.e. je u Rimu došlo do svojevrzne seksualne revolucije čija je posledica bila emancipacija žene.⁶⁹ Brak u kojem je žena prelazila u muževljeve ruke gotovo je u potpunosti iščezao do carskog perioda. Žena je i nakon udaje ostajala u očevoj vlasti do njegove smrti, kada postaje *sui iuris*. I očeva vlast je u doba carstva ograničena. U republikanskom Rimu je otac neograničeno raspolagao pravom života i smrti svoje dece, i mogao je pogubiti i odrasle potomke. U carskom Rimu je očevo pravo *vitae necisque* ograničeno na novorođenu decu. Mnogi naučnici spomenuti činilac smatraju glavnim faktorom za emancipaciju žene; ipak, malo je verovatno da je pravo raspolaganja životom često primenjivano u slučaju odraslih potomaka. Značajniju ulogu u emancipaciji žene je imao ekonomski činilac. Žene u Rimu su imale pravo nasleđivanja i posedovanja imovine i pravo raspolaganja njome, što je koncept neprihvatljiv kako klasičnom grčkom svetu, tako i srednjovekovnom zapadu. Ženino pravo raspolaganja imovinom je bilo ograničeno očevim, muževljevim i starateljevim autoritetom, ali je njihova vlast nad ženama ograničena u 1. veku pre n.e.

Nove bračne i porodične vrednosti

⁶⁹ Dodatni podaci o ovoj temi mogu se, između ostalog, naći i u Јоксимовић-Пајевић 2010: 18-9.

Promene u položaju rimske žene su pratile promjenjeni stavovi prema braku i porodici. U 1. veku pre n.e. moral Rima je znatno narušen dugotrajnim unutrašnjim i spoljnim nepogodama, a institucija braka se našla na velikoj kušnji, naročito među pripadnicima senatorske aristokratije u gradu Rimu. Muškarci su bili često i dugo odsutni zbog ratova, pa su se udaljili od žena, a po povratku u Italiju, oni su se često radije prepuštali uživanju sa prostitutkama koje su se slile u Rim iz pokorenih provincija. Oni više nisu bili zainteresovani za svoje žene, još manje za odbranu njihove časti. Rimljanke su u odsustvu muževa prisvojile sebi iste slobode kao i njihovi muževi i okrenule se drugim muškarcima. Među višim društvenim staležima brak je sve više služio kao svojevrsno političko sredstvo i način spajanja dve porodice. Iz doba pozne republike su poznati mnogi brakovi među pripadnicima elite koji su sklopljeni ili razvedeni radi političkih ciljeva.⁷⁰ Takve prilike su, međutim, bile karakteristične za senatorsku aristokratiju, odnosno za manjinu stanovništva. Dugo su istoričari privatni život kakav je vodila senatorska aristokratija predstavljali kao privatni život Rimljana uopšte. Rim koji se pomaljšao iz tih opisa bio je poročan i razvratan. Ova iskrivljena slika je proizvod moralizatorskih dela iz doba pozne republike i ranog carstva koja opisuju život jedne grupice – elite u gradu Rimu na prelomu milenijuma. Ta manjina je bila u središtu interesovanja rimskih istoriografa koji su obično poticali iz istih društvenih krugova.

Među pripadnicima nižih staleža i u provinciji uopšte su se zadržale tradicionalne, konzervativne porodične i bračne vrednosti. Brak nije shvatan olako, a stopa razvoda je čak i u doba pozne republike bila mnogo niža nego što se to čini na osnovu dela onovremenih istoriografa, izvesno niža nego u savremenom zapadnom društvu.

Istoričari koji su svoje predstave gradili na pripovestima rimskih istoriografa često su decidirano tvrdili, da je ljubav bila potpuno irelevantni činilac za brak u Starom Rimu. Štaviše, tvrdilo se da je ljubav često nedostajala i u drugim porodičnim odnosima, uključujući i odnose između roditelja i dece. Novija istraživanja, međutim, pokazuju da su takve predstave pogrešne. Na prelomu milenijuma je došlo do ključnih promena u stavovima prema rimskom braku i porodici. Od 1. veka pre n.e. u rimskoj bračnoj ideologiji dominira sentimentalni ideal u čijem se središtu nalaze partnerski brak i

⁷⁰ Evans Grubbs 1999: 140.

uživanje u deci. ⁷¹ U preovlađujućem moralu počinju da se naglašavaju porodične i bračne vrednosti. Francuski naučnik Paul Veyne je u svom poznatom eseju iz 1978. godine opisao na koji je način u periodu između Ciceronovog doba i vladavine dinastije Antonina došlo do promene stavova prema braku i seksualnosti. Ta promena, međutim, tvrdi Veyne, nije posledica prave preobrazbe običaja i morala, već posledica promene fokusa istorijskih izvora: novi carevi, poreklom iz Italije i provincije (a ne iz grada Rima) promovišu nove vrednosti i novi porodični moral. ⁷²

U kulturama kakva je bila karakteristična za onovremeno rimsko društvo viši slojevi obično manje mare za žensku čast od nižih slojeva. Moral rimske aristokratije se razlikuje od morala nižih staleža i od morala provincije. Avgust, poreklom iz italiskog gradića, nosilac je drugačijih kulturnih vrednosti: on je stoga nastojao da reformiše moral rimske aristokratije i spreči dalju degradaciju bračnih i porodičnih vrednosti među pripadnicima elite. ⁷³ Još je izraženije to nastojanje u doba njegovih poslednika.

Nova rimska bračna ideologija dolazi do izraza početkom 3. veka u definiciji braka koju daje pravnik Modestin opisujući ga kao vezu muškarca i žene, doživotno partnerstvo zasnovano na božanskom i ljudskom zakonu:

Modestinus libro primo regularum. Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis uitae, diuini et humani iuris communication. D. 23.2.1. pr. 1.

Još jedan odlomak iz pravnih tekstova s prelaza iz drugog u treći vek nam svedoči o važnosti međusobne naklonosti za brak. Iz njega saznajemo da seks nije osnova braka i da njegovo odsustvo ne znači nepostojanje bračne veze. Bitno je da postoji *affectio maritalis* – naklonost i volja da se bude u braku: *non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio.* ⁷⁴

Ljubav, odnosno privrženost se u pravnim tekstovima krajem 3. ili početkom 4. veka spominje i u odlomku u kojem se zabranjuje da oženjeni muškarac ima konkubinu i ističe da je jedina razlika između supruge i konkubine leži u *dilectus.* ⁷⁵

⁷¹ *Op. cit.*: 54-5.

⁷² Ven (Veyne) 2012: *passim*.

⁷³ Evans Grubbs 1999: 205-16; cf. Ven (Veyne) 2012: *passim*.

⁷⁴ *D.* 24.1.32.13.3.

⁷⁵ *SP.* 2.20.1, citirano *infra*.

Na prelomu milenijuma, dakle, ljubav počinje da se ističe kao suštinski činilac braka. Izmenjeni stavovi prema braku i porodici, pre svega veličanje bračne ljubavi, smatra Veyne, mogu se delimično objasniti političkim promenama na prelazu u hrišćansku eru.⁷⁶ U doba republike pojedinac je imao mnogo veći politički uticaj; u doba carstva moć države je znatno uvećana na uštrb političkih prava građana. Moć muškaraca u rimskom društvu je u rečenom periodu, opšte uzev, umanjena. Spomenuli smo već da su ovlaštenja koja je imao *paterfamilias* znatno ograničena. Zbog emancipacije žene je umanjen autoritet muškarca nad vlastitom suprugom. „Kako više nema autoritet (...) visoki državni funkcioner postaje stidljiv: on sebi traži moralni zakon (...) i više se ne usuđuje da naređuje svojoj ženi. Stoga izmišlja mit o bračnoj ljubavi kako bi mu povlašćivali a da on čak i ne izdaje naredbe.“⁷⁷

Umetnici i filozofi koji su podržavali carevu politiku, u svojim delima su slavili nove vrline. Na novcu Antonina se redovno javlja boginja *Pudicitia*, ili se veliča *concordia* carskog para koju simboliše *dextrarum iunctio*. Mnogi sarkofazi s kraja 2. veka i iz 3. veka predstavljaju pokojnika kako stoji s rukom u suci supružnika, katkada uz attribute koji ukazuju na brak (obično svitak koji simbolizuje bračni ugovor). Između supružnika, kao na novčićima, na sarkofazima stoji ženska figura Sloge ili Here zaštitnice braka (*Iuno Pronuba*). Stoici promovišu kao uzore žene spremne da umru sa mužem i brakove koji decenijama traju u slozi.

Partnerski brak nameće zahtev za ravnopravnošću polova, stoga stoici propagiraju ideju da za muškarce i za žene treba da važe jednaki aršini seksualne etike. Seneka, na primer, kudi muškarce koji od žene iziskuju vernost, a sami je ne nude (Sen. *Ep.* 24.26, *infra*) i ističe da muževljeva vanbračna veza sa ljubavnicom vređa suprugu: *sciet in uxore gravissimum esse genus iniuriae paelicem, sed illum libido in contraria inpinget* (Sen. *Ep.* 95.37). Njegov savremenik, stoičar Muzonije Ruf smatra da je seks dopušten samo radi rađanja dece i da su svi seksualni odnosi čiji je cilj isključivo užitak, čak i ako se odvijaju u okviru braka, sramni. Zato on osuđuje svaki vanbračni seks. Muzonije izričito osuđuje sve muževljeve vanbračne odnose, „čak i sa sopstvenom robinjom“ i ističe da jednaka pravila seksualne etike treba da važe za pripadnike oba pola (uprkos tome, on

⁷⁶ Ven (Veyne) 2012: 16.

⁷⁷ *Op. cit.*: 17.

termin *μωχεία* koristi samo za brakolomstvo, ne i za muževljevo neverstvo).⁷⁸ On slavi ideal složnog i partnerskog braka i protivi se izlaganju dece. I Hijerokle, stoičar iz 2. veka n.e. veliča brak i porodicu, opisujući blagodet koja proizilazi iz partnerstva i prijateljskog odnosa sa ženom.⁷⁹ Plutarh hvali brak pun ljubavi i privrženosti, naročito u traktatu *Bračni saveti (Saveti za mladu i mladoženju)*. Plutarh naglašava i erotsku stranu braka, opisujući supružnike kao strastvene ljubavnike, što odraza nalazi u onovremenom ljubavnom romanu.⁸⁰

Među pobrojanim vrednostima koje stoici ističu vidimo mnoge, karakteristične za hrišćansku seksualnu etiku: isticanje partnerskog braka, ograničavanje seksualnosti na bračni okvir, ideju da su seksualni odnosi jedino potrebni i moralni kada za cilj imaju prokreaciju, zahtev da za oba bračna partnera važe jednaka pravila seksualne etike, protivljenje izlaganju dece... Izmenjeni paganski seksualni moral je poistovećen sa budućim hrišćanskim bračnim moralom. Do promene morala je, međutim, tvrdi Veyne, došlo nezavisno od hrišćanskog uticaja. Naprotiv, ima razloga da se poveruje da su hrišćani sami preuzeli ovaj novi moral. „Taj preobražaj (...) prethodio je hrišćanstvu i nema nikakve veze sa njim: hrišćanstvo je usvojilo seksualni moral kasnog paganizma koji mi nazivamo hrišćanskim seksualnim moralom, isto kao što je usvojilo latinski jezik: ono ga ni na koji način nije izmislilo.“⁸¹ Hrišćanski oci su iz stoicizma preuzeli ideje koje su smatrali najrazumljivijima i stoga najpogodnijima za privlačenje inoveraca.

II Hrišćanska seksualna etika

Hrišćanska seksualna etika je oblikovana pod uticajem prakse poznog rimskog carstva; ta se, pak, praksa temelji na bračnim i porodičnim vrednostima oblikovanim u doba pozne republike i ranog carstva.

⁷⁸ Muson. 12.

⁷⁹ Hierocl. *ap. Stob. Florileg.* 671-2.

⁸⁰ Evans Grubbs 1999: 54-65.

⁸¹ Ven (Veyne) 2012: 15-6.

Hrišćansku seksualnu etiku karakteriše ideja da su muškarac i žena jednaki pred Bogom i da stoga za njih treba da važe ista pravila seksualne etike. Tu ideju nalazimo i u najstarijem delu *Novog zaveta*, u poslanicama apostola Pavla koji ističe da supružnici međusobno imaju jednake bračne dužnosti (1 Kor. 7.2-5). Premda ova ideja nije plod isključivo hrišćanske misli, ona se ukorenila i raširila sa hrišćanstvom. Pre dolaska hrišćanstva su samo pojedini filozofi kudili dvostruki seksualni standard, dok u hrišćanskoj etici i literaturi ova tema od najranijeg doba postaje opšte mesto. Hrišćanski oci često predstavljaju spomenuti koncept kao isključivo hrišćansku novinu i ističu ga kao pozitivnu vrednost koja odvaja moralno nadmoćnu hrišćansku zajednicu od iskvarenog i nepravednog paganskog društva.

Praksa se, međutim, često razlikovala od teorije. Učenje o jednakosti polova se često zanemarivalo u korist tradicionalne rodne ideologije Rimljana, Grka i Jevreja u Rimskom carstvu. U pastoralnoj praksi su se vođe hrišćanskih zajednica često blaže ophodile prema seksualnim prestupima muškaraca nego žena. Često je praksa oblikovala teoriju. Hrišćanske zajednice i njihove vođe često definišu svoj stav prema seksualnosti u skladu sa lokalnim običajima i pod uticajem mirjana. Zato pisci u velikim kosmopolitskim oblastima, naročito na zapadu, češće usvajaju jednaka pravila seksualne etike za oba pola, dok oni u ruralnim oblastima češće permisivnije tretiraju mušku seksualnost od ženske. Opšte uzev, hrišćanski oci se više bave regulacijom seksualnog ponašanja žena nego muškaraca i u tome oni slede preokupaciju ženinom čestitošću koja je karakteristična i za prehrišćanski period.

Moralne rasprave o braku, razvodu i preljubi su čitali pre svega pripadnici obrazovane hrišćanske elite i one verovatno nisu imale jak neposredan uticaj na veliki broj hrišćana. Za manje obrazovane mase su od većeg značaja bile odluke crkvenih sabora. Stoga je, kada govorimo o pojedinim aspektima hrišćanske seksualne etike, potrebno razmotriti ne samo tvrdnje hrišćanskih autora, već ispitati i kakva je bila pastoralna praksa.

U mnogim slučajevima su hrišćanima, osobito ženama, za seksualne prekršaje sudili lokalni crkveni autoriteti. Hrišćanske vođe na istoku i na zapadu su uređivanje seksualnog morala zajednice smatrale značajnim aspektom svoje pastirske dužnosti, kako pokazuju brojni kanoni sabora i traktati. Lokalni crkveni sabori su se obično bavili

pitanjima discipline, a najveći značaj su imali u prenikejskom periodu, odnosno pre održavanja prvog vaseljenskog sabora. Njihovi kanoni su osmišljeni kao pravila svakodnevnog ponašanja za hrišćanske zajednice. Odluke sabora su episkopi i sveštenici objavljivali mirjanima. Pre Nikejskog sabora su održana četiri pomesna sabora. Najstariji sabor je bio onaj održan 305. godine u Elviri (današnjoj Španiji); čak 31 od 81 njegovih kanona je posvećen pitanjima braka i seksualnosti, čak 31 od 81 njih.⁸² Godine 314. je održan još jedan sabor na zapadu, u Arlu, radi rešavanja donatističkog spora, a sazvaio ga je sam Konstanin Veliki; samo dva njegova kanona se tiču seksualnosti. Iste godine je na istoku održan sabor u Ankari, a nedugo zatim, verovatno 315. godine u Cezareji. Osam od 25 kanona sabora u Ankari i devet od 15 kanona sabora u Cezareji reguliše brak i seksualnost.⁸³

Brak

Hrišćansko učenje o braku se formira dosta kasno, nakon vladavine Konstantina Velikog, odnosno nakon što je hrišćanstvo prodrlo u najviše slojeve rimskog društva. Nova ideologija brak predstavlja kao trajnu i neraskidivu zajednicu muža i žene, zasnovanu na uzajamnom poštovanju bračnih partnera. U tom odnosu je žena poslušna i potpuno odana mužu, i zato zaslužuje poštovanje. Takav koncept braka proističe iz jevrejskog viđenja braka i porodice, a utemeljen je u poznoantičkoj praksi.

Na istoku je za razvoj hrišćanske seksualne etike najzaslužniji Jovan Zlatousti, a na zapadu Avgustin, čije učenje jako utiče na srednjovekovnu i modernu hrišćansku misao. Sa Avgustinom se javlja ideja da je brak sakrament; ona, međutim, postaje doktrina tek na saboru u Trentu 1563. godine.⁸⁴

Vanbračne zajednice

Hrišćanska seksualna etika nije bila jedinstvena po pitanju zajednica, kakav je konkubinac. Na samim začecima hrišćanstva, hrišćanski oci su blagonaklono gledali na

⁸² Kanoni 7-18; 27; 30-1; 33; 44; 47; 54; 61; 63-72; 78. Moguće je da su neki od tih kanona kasnijeg datuma, odnosno da su izvorni samo kanoni 7-18 i 63-72.

⁸³ Ankara: kanoni 10-11; 16-17; 19-21; 25. Cezareja: kanoni 1-4, 6-10.

⁸⁴ Evans Grubbs 1999: 216-25.

monogamne trajne zajednice kojima jedino nedostaje legitimitet garantovan rimskim pravom. Hrišćanski oci su podsticali sve one koji su u monogamnom konkubinatu da transformišu konkubinat u brak. Oni nisu podržavali konkubinate u kojima je razvidno da će žena u jednom trenutku biti otpuštena i da će se muškarac oženiti drugom ženom, ali nisu osuđivali konkubinate koji nisu postali legitimni brakovi zato što su za to postojale zakonske prepreke, poput statusnih.⁸⁵ Sabor u Toledo (397-400. godine) izjednačava monogamni konkubinat a brakom: muškarac koji ima i ženu i konkubinu se ne može pričestiti, ali muškarac koji ima konkubinu *pro uxore*, može, dokle god je ta veza monogamna (kanon 17).⁸⁶

Kasnije se stav hrišćanskih otaca zaoštava i oni konkubinat svrstavaju u istu kategoriju kao i sve druge oblike vanbračnih seksualnih zajednica, osuđuju ga i odbacuju.

Najpoznatija konkubina ranohrišćanskog perioda bila je svakako žena sa kojom je Avgustin živeo 15 godina i koja mu je rodila sina Adeodata. Avgustin joj ne spominje ime. Kada je imao oko 30 godina, otpustio je konkubinu i verio se devojkom koja je imala 10 godina i koja je tek trebalo da sazri za brak. Stoga je Avgustin u međuvremenu uzeo drugu prilježnicu. O tome on sam uz kajanje govori u svojim *Ispovestima*.

Hrišćanstvo je permisivnije od rimskog prava kada su u pitanju zajednice između partnera koji pripadaju različitim socijalnim kategorijama. Godine 222. je papa Kalist, oslobođenik, dopustio da se hrišćanke višeg statusa koje ne mogu naći prikladnog muža hrišćanina udaju za čoveka nižeg statusa, čak i za roba, ako to bude doživotna monogamna veza.⁸⁷

Kada je hrišćanstvo postalo preovlađujuća religija, egalitaristički entuzijazam je opao, pa su veze sa robinjama smatrane nedostojnima. Na taj način se i među hrišćanskim ocima nastavlja tradicionalna aristokratska rimska etika – robinje i konkubine nisu matrone, pa je vanbračni seks muškarca prihvatljiv dok je ograničen na njih.⁸⁸ Papa Lav Veliki kaže da nije preljuba izbaciti prilježnicu ropskog statusa iz kreveta da bi se čovek oženio, jer veza sa robinjom nije brak. To je preljuba samo ako konkubina postane

⁸⁵ Aug. *Serm.* 392.2; *Bon. coniug.* 5; *cf. Conf.* 6.15.

⁸⁶ Evans Grubbs 1999: 309-16; Evans Grubbs 2002: 161-86.

⁸⁷ Arjava 1996: 220.

⁸⁸ Evans Grubbs 1999: 309-16.

oslobodjenica; u tom slučaju, njihova veza je brak i muškarcu se zabranjuje sklapanje drugog braka.⁸⁹ Auzonijev unuk Paulin iz Pele je zahvalan što ga je u mladosti *pudor* naveo da ograniči svoju požudu na robinje; bio je otac jednog nelegitimnog deteta koje srećom, tvrdi on, nije dugo poživelo, i ni jednom nije pogledao svoje kopile.⁹⁰

Brak hrišćana sa paganima, Jevrejima i jereticima nije bio poželjan.⁹¹

Zabrana razvoda

Najveća novina koju donosi hrišćanska seksualna etika je učenje o neraskidivosti braka. Prema Isusovom učenju, brak je neraskidiv i prestaje samo smrću jednog od supružnika, a svaki brak koji usledi razvodu, pre supružnikove smrti, predstavlja preljubu.

Isusovo učenje je za jevrejski svet predstavljalo radikalnu novinu. Jevrejski zakon u Isusovo doba je mužu davao mogućnost da se razvede od žene; supružnici su se onda mogli ponovo venčati (Zak. 24.1-4). Jedna od funkcija formalnog aspekta brakorazvodnog postupka bila je i da partnerima omogući legitimno sklapanje novih bračnih zajednica, bez straha da bi žena mogla biti optužena za preljubu. Razvod nije bio validan ukoliko se u brakorazvodnom dokumentu izričito ne kaže: „Slobodna si da se udaš za bilo kojeg čoveka“. ⁹² Stoga je to što je Isus svaki drugi brak nazvao preljubom za Jevreje morala predstavljati radikalnu novinu.

Samo je suprugu bilo dopušteno da pokrene postupak razvoda, ali žena je mogla moliti sud da primora muža na razvod ako se on prema njoj loše ophodio. Razvod se mogao pokrenuti samo s dobrim razlogom, u slučaju da je žena mužu nanela sramotu (*erwat dabar*). O tome šta je sramota su raspravljali rabini Hilel i Šamaj i njihovi poslednici. Pripadnici Hilelove škole su smatrali da sramota ima široko značenje i da se odnosi na niz raznovrsnih postupaka, dok su pripadnici Šamajove škole smatrali da se *erwat dabar* odnosi na seksualne prestupe, pre svega na preljubu (Zak. 21.1-4). Ženina preljuba je kod Jevreja ranije kažnjavana smrću ako bi ljubavnici bili uhvaćeni na delu

⁸⁹ Leo I *Ep.* 167.4.

⁹⁰ Paul. Pell. *Euch.* 159-72.

⁹¹ Elvira kanoni 15-17; Arl kanon 12 (11), *cf.* Elvira kanon 78.

⁹² Wenham 1984b: 330; *cf.* Wenham 1984a: 96.

(Zak. 22.22; Le. 20.10). Međutim, u ranom carstvu je sprovođenje takve kazne bilo zabranjeno i Jevreji nisu smeli izricati smrtnu kaznu bez saglasnosti rimskih vlasti (Jv. 18.32; u Jv. 8.1-11 kamenovanje je nelegalno).⁹³ Isusove reči kojima se zabranjuje razvod izgovorene su u kontekstu spomenute rasprave između Hilelovih i Šamajevih sledbenika.

Razvod je jedan od retkih aspekata braka i porodičnih odnosa koje Isus izričito sankcioniše, ali je teško tačno rekonstruisati njegovo učenje, jer izvori donose različita svedočanstva. Odjeke Isusovog učenja o neraskidivosti braka nalazimo u Pavlovljevim poslanicama i u svim sinoptičkim jevanđeljima.⁹⁴ Dalje odjeke ovog učenja nalazimo i u devtero-Pavlovim poslanicama, u odeljcima u kojima se govori kako sveštena lica treba da budu muškarci jedne žene, a udovice uključene u život crkve žene jednog muškarca.⁹⁵ Isto tako, Pavle ističe i da je žena zakonom vezana za muža dokle god on živi (Rim. 7.2-3) i da je za udovice bolje da ostanu same, nego da se preudaju (1 Kor. 7.39-40).

Prvi put se zabrana razvoda spominje u *Prvoj poslanici Korinćanima* apostola Pavla (1 Kor. 7.10-11), napisanoj oko 56. godine:

7.10 А ожењеним заповедам, не ја него Господ, да се жена од мужа не раздваја, 11 (Ако се пак и развоји, да се више не удаје, или да се помири са својим мужем); и муж да не пушта жену.

U sinoptičkim jevanđeljima nalazimo Isusove reči kojima se razvod zabranjuje, a svaki drugi brak izjednačava sa preljubom. Smatra se da izvorni oblik Isusovih reči o razvodu nalazimo u stihu Lk. 16.18, uz manje izmene.⁹⁶

Stih Lk. 16.18 glasi: Сваки који пушта жену своју и узима другу, прељубу чини; и који се жени пуштеницом, прељубу чини.

Fitzmeyer veruje da rečeni stih predstavlja odjek starozavetnog običajnog prava, povezan sa stihom Mt. 5.32: А ја вам кажем да сваки који пусти жену своју, осим за прељубу, наводи је те чини прељубу; и који пуштеницу узме прељубу чини. Fitzmeyer smatra da su Luka i Matej preuzeli rečeni stih iz

⁹³ Evans Grubbs 1999: 242-53.

⁹⁴ 1 Kor. 7.10-11; Mk. 10.11-12; Lk. 16.18; Mt. 5.31-2; 19.3-9.

⁹⁵ 1 Tim. 3.2; 12; 5.9; Tit. 1.6. Fitzmeyer 1976: 197.

⁹⁶ *Op. cit.*: 200-1.

zajedničkog izvora *Q*. U *Matejevom jevanđelju* Isusove reči iz *Q* su postale deo *Besede na gori*, u okviru šest antiteza (5.21-48). U *Codex Bezae* u stihu Lk. 16.18c ne nalazimo konstrukciju ἀπὸ ἀνδρῶς, i ona verovatno predstavlja Lukin dodatak. Kod Luke i Mateja se brak sa raspuštenicom kvalifikuje kao preljuba, dok kod Pavla i Marka nema takvog izjednačavanja. Stoga je moguće pretpostaviti da je takvo izjednačenje postojalo u *Q*, ali da možda nije činilo deo izvorne Isusove zabrane.⁹⁷

Dok stih Mt. 5.32 i Lk. 16.18 potiču iz zajedničkog izvora, i oba imaju oblik πᾶς ὁ ἀπολύων, stih Mk. 10.11-12 potiče iz druge tradicije, i u njemu nalazimo oblik ὅς ἂν ἀπολύσῃ (kao u stihu Mt. 19.9). U Markovom jevanđelju se na više mesta spominje neraskidivost braka. U stihu Mk. 10.9 čitamo: А што је Бог саставио, човек да не раставља. Ove Isusove reči predstavljaju odgovor na pitanje fariseja da li je dopušteno razvesti se. Drugde nalazimo stih koji je paralelan stihovima u Lukinom i Matejevom jevanđelju: 10.11-12: И рече им: Који пусти жену и ожени се другом, чини прељубу на њој. 12 И ако жена остави мужа свог и пође за другом, чини прељубу. U ovom se stihu ističe da razvod i ponovni brak predstavljaju preljubu protiv supruge. Ovo je sa jevrejskog stajališta neobična tvrdnja, i stoga se ovaj deo stiha izostavlja u pojedinim rukopisima. Fraza ἐπ' αὐτήν gotovo izvesno predstavlja Markov dodatak. I stih 12 predstavlja Markov dodatak, uveden da ugodni nejevrejskim hrišćanskim zajednicama u oblastima gde je na snazi bilo rimsko i grčko pravo, i gde je ženi bilo dopušteno da se razvede od muža.⁹⁸

U *Matejevom jevanđelju* se još jednom javlja sličan, ali ne istovetan stih 19.9: Него ја вама кажем: Ако ко пусти своју жену, осим за курварство, и ожени се другом, чини прељубу; и који узме пуштеницу, чини прељубу. Fitzmeyer veruje da je ovaj stih Matej preuzeo iz Markove tradicije (bez izraza ἐπ' αὐτήν koja je karakteristika Markovog jevanđelja) i prilagodio je potrebama svoje judeo-

⁹⁷ *Op. cit.*: 201-2.

⁹⁸ *Op. cit.*: 202-5.

hrišćanske zajednice, u kontekstu rasprave između sledbenika učenja rabina Hilela i Šamaja.⁹⁹

Samo u *Jevanđelju po Mateju* nalazimo „klausu izuzetka“ koja ograničava zabranu razvoda, odnosno kojom se razvod dopušta u slučaju da je žena počinila *πορνεία* (Mt. 532; 19.9). U nekim jevrejskim krugovima u antičko doba je razvod zbog ženine preljube bio, kao u Rimu, obavezan. Moguće je, dakle, da je ova klauza ograničenja zabrane razvoda predstavljala odgovor na specifične potrebe Matejeve verske zajednice, za čije je pripadnike razvod usled ženine preljube predstavljao obavezu, pa je takvo ograničenje bilo potrebno uneti u tekst.¹⁰⁰ Fitzmeyer smatra da klauze izuzetka nisu predstavljale deo izvornog Isusovog učenja, već da predstavljaju Matejev dodatak, postao iz potreba zajednice za koju je pisao, sa ciljem da se odgovori na problem nejevreja koji su pristizali u zajednicu. Dokumenta iz Kumrana svedoče da je bar među nekim jevrejskim zajednicama u Palestini u 1. veku razvod bio zabranjen.¹⁰¹

Apostol Pavle i jevanđelisti Marko i Luka osuđuju svaki razvod, bez obzira na uzrok, i svi oni izjednačavaju drugi brak sa preljubom. Oni pišu za pagansku publiku, pa Marko i Pavle spominju ženu koja se razvodi, što je za Jevreje nepoznati koncept. Matej piše za jevrejske preobraćenike u hrišćanstvo i samo u njegovom jevanđelju se kao (jedini) osnovani razlog za razvod spominje ženino bludničenje, *πορνεία*, odnosno preljuba, slično učenju rabina Šamaja. Nije, međutim, jasno da li Matej dopušta sklapanje drugog braka onima koji su se razveli od preljubnice.

Spomenuta su pitanja razmatrali brojni hrišćanski teolozi i egzegete počev od drugog veka. U prenikejskom periodu i izvesno vreme nakon Nikejskog sabora mnogi hrišćanski autori su smatrali da je bračna veza neraskidiva, a razvod, bez obzira na njegov uzrok, pogrešan. Razvod se stoga zabranjuje, a partneri se i nakon rastanka smatraju vezanima brakom. Brak prestaje samo smrću bračnog partnera, i samo se udovcima i udovicama dopušta sklapanje nove bračne veze. Svaka veza sa drugim partnerom za života bivšeg supružnika je predstavljala najgoru preljubu u očima gotovo svih prenikejskih

⁹⁹ *Op. cit.*: 205-7.

¹⁰⁰ Allison 1993: 3.

¹⁰¹ Fitzmeyer 1976: 208; 221.

otaca, čak i u slučaju da se čovek razveo od neverne žene.¹⁰² Tertulijan tvrdi da je drugi brak nedopušten i izjednačava ga s preljubom:

Quae haeresis, si secundas nuptias, ut illicitas, juxta adulterium judicamus? Quid est enim adulterium, quam matrimonium illicitum? Tert. Monog. 15.

Avgustin razmatra opisani problem u delu kojem daje naziv *De coniugiis adulterinis* (*O preljubničkim brakovima*).

Sažeto je ova tema izložena u Pseudo-Avgustinovoj besedi:

Non vobis licet habere uxores, quarum priores mariti viviunt: nec vobis, feminae, habere viros licet, quorum priores uxores vivunt. Adulterina sunt ista conjugia, non jure fori, sed jure coeli. Nec eam feminam quae per repudium discessit a marito, licet vobis ducere vivo marito. Solius fornicationis causa licet uxorem adulteram dimittere: sed illa vivente non licet alteram ducere. Et vobis, feminae, nec illos viros a quibus per repudium discesserunt uxores eorum, maritos habere conceditur; non licet: adulteria sunt, non conjugia. Aug. Serm. dub. 392.2

U pismima 55 i 77 Jeronim govori o ženi koja se razvela od lošeg muža i preudala, ističući da se žena, bez obzira na to koliko je iskvaren bio muž kojeg je napustila, ne sme upustiti u vezu sa drugim muškarcem dok je njen prvi muž živ. Jedini osnovani razlog za razvod koji priznaje hrišćansko učenje je, tvrdi Jeronim, preljuba jednog od partnera – često samo ženina preljuba, premda neki latinski pisci u 4. veku eksplicitno govore da se vernost iziskuje i od muža i od žene.

Opšte je bilo uverenje da se prevareni supružnik mora rastati od nevernog partnera koji se nije pokajao zbog preljube i koji istraje u svom neverstvu, u protivnom on učestvuje u njegovom grehu (takvo učenje srećemo, e.g. u *Jerminom pastiru*, Mand. 4.1). Ovo je učenje u skladu sa onovremenim rimskim pravom koje mužu nalaže da se razvede od preljubnice, inače mu preti optužba za svodništvo. Ako se preljubnik pokaje, supružnici treba da se pomire (u slučaju ženine preljube, ovakav postupak ne bi bio ni legalan ni častan sa tradicionalnog rimskog aspekta). Ako dođe do konačnog razvoda, ni jedan supružnik se ne sme ponovo venčati; osuđuju se i pojedinci koji ulaze u brak sa

¹⁰² Evans Grubbs 1999: 242-53 navodi sledeće primere: Justin *Apol.* 1.15; Athenag. *Legat.* 33; Clem. Alex. *Strom.* 3.4; 82.

onima koji su se razveli (onovremeni rimski zakon je samo ženi osuđenoj za preljubu branio sklapanje drugog braka).¹⁰³

Zabrana razvoda, osim u slučaju preljube, i zabrana sklapanja braka nakon razvoda su dve najčešće ponavljane odlike hrišćanske bračne ideologije. Ipak, teorija se razlikuje od prakse i osnovano je pretpostaviti da je u stvarnosti tretman onih koji su želeli da se razvedu bio blaži. Sveti Pavle je dopustio razvod u slučaju da se jedan od supružnika preobratio u hrišćanstvo, a drugi, koji je ostao paganin, tražio razvod (1 Kor. 7.12-16). Origen piše da su početkom 3. veka neke hrišćanske vođe u Aleksandriji dopuštale sklapanje drugog braka da ne bi došlo do bludničenja (*In Matth.* 14.23). Vasilije Veliki se u svom delu koje je pisao dok je živio kao asketa, pre nego što je postao episkop, zalagao za jednaka pravila seksualne etike za muškarce i žene, ali je u svom delu istakao da se u teoriji propagira ideal jednakosti polova pred Bogom, dok u stvarnosti u pastirskoj praksi preovlađuju drugačiji standardi. On smatra da je razvod za oba supružnika dopušten samo u slučaju partnerove preljube ili zato što partner želi da se zamonaši i strogo osuđuje sklapanje drugog braka (*Moralia* 73.1). Međutim, kao episkop Vasilije Veliki menja stav. Taj se stav najbolje očituje u kanonskim poslanicama mladom episkopu Ikonija Amfilohiju koji ga moli za savete po pitanju discipline. Vasilije priznaje da je Isus rekao da je preljuba oba supružnika, muža i žene, razlog za razvod, ali da običaj nalaže drugačije, i da je prema ženama stroži. Običaj nalaže da se žena pomiri sa nevernim mužem koji je živio u bludu, dok muž treba da otera preljubnicu. Žena treba da ostane sa mužem i ako je on nasilan (*Ep.* 188.9). Muškarac i žena koji se razvedu ne smeju sklopiti drugi brak, ali za ženu koja tako postupi propisuje strože kazne nego za muškarca (*Ep.* 199.46; 48; 77).¹⁰⁴

Temi razvoda braka i sklapanja drugog braka nakon razvoda su posvećeni brojni kanoni prenikejskih sabora, što ukazuje da je to bila osvedočena praksa. Sklapanje drugog braka za života prvog supružnika se smatralo ozbiljnim grehom i tretiralo kao preljuba ili bigamija, naročito ako drugi brak sklapa partner koji je inicirao razvod bez valjanog osnova (Elvira, kanon 8, Arl kanon 11 [10], Cezareja kanoni 2, 3 i 7, Cezareja kanoni 2, 3). Krštena žena koja napusti preljubnika i preuda se smela je primiti pričešće

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

tek nakon smrti prvog muža ili ako joj u bolesti pretila smrt (kanon 9). Ženi koja napusti muža bez razloga i upusti se u vezu sa drugim muškarcem pričešće se uskraćuje i na samrti (kanon 8). Svako posredovanje u takvim brakovima se osuđivalo (Cezareja kanon 7). Sankcije su blaže za bezrazložno napuštene partnere (Elvira, kanoni 10, 11). Katehumeni koje su njihovi bračni partneri napustili bez osnovanog razloga i koji su sklopili ponovni brak mogu biti kršteni nakon pet godina ili ako se teško razbole i pretili smrti (kanoni 10 i 11). Ako je do razvoda došlo zbog preljube, to se smatralo olakšavajućom okolnosti (Elvira, kanon 9). Kanoni sabora održanog u Elviri ne kazuju ništa o pravu razvedenih muškaraca da se ponovo ožene.

Od muškarca koji je znao za ženinu preljubu se očekivalo da se razvede od preljubnice, naročito ako je reč o svešteniku (Elvira, kanon 65). Na saboru u Arlu 314. godine sveštenici su odlučili da muškarac koji se razvede od preljubnice ne treba da se oženi dok je njegova prva supruga živa (kanon 11).

U drugoj polovini 4. veka Ambrozijaster tvrdi da muškarac koji se razvede od preljubnice ima pravo da se ponovo oženi, ali se žena koja je iz istog razloga napustila muža ne sme preudati jer ne važi isto pravilo za podređenog i nadređenog partnera. Naprotiv, 407. godine sveštenici okupljeni na saboru u Kartagini su usvojili kanon u kom se izričito navodi da po pitanju razvoda važe ista pravila za muškarce i za žene – pripadnici oba pola nakon razvoda ne smeju sklopiti drugi brak.¹⁰⁵

Seksualni prekršaji

Jedan od najsloženijih problema u proučavanju *Bibije*, iznad svega u oblasti morala, jeste pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta između *Starog* i *Novog zaveta*. Hrišćani su starozavetno moralno učenje prihvatili ukoliko se slagalo sa njihovim učenjem, ali ga nisu smatrali zakonom. Ovakav pristup razvidan je još u Pavlovim poslanicama.¹⁰⁶ Premda novozavetni autori, opšte uzev, nisu smatrali da su hrišćani obavezani starozavetnim zakonom, oni su poštovali *Stari zavet*, i veliki deo njegovog sadržaja, naročito sa aspekta vere i morala, smatrali normativnim za hrišćane. Veliki deo

¹⁰⁵ Osmi kanon sabora iz 407. godine, rekapituliran kao 102. kanon sabora održanog 419. godine.

¹⁰⁶ Jensen 1978: 162.

hrišćanskog seksualnog morala je uslovljen starozavetnim učenjem; razlike su se javljale obično tamo gde je hrišćansko učenje postavljalo više zahteve od *Starog zaveta*. Takav slučaj predstavljaju pitanja neraskidivosti braka i zahtev da muškarac, poput žene, ograniči svoju seksualnost na bračne okvire.¹⁰⁷

1. Preljuba

Jevrejski stavovi o preljubi su veoma slični onima, karakterističnima za antičko grčko i rimsko društvo i, s druge strane, dosta različiti od koncepta preljube u delima hrišćanskih otaca. U jevrejskom svetu se preljubom smatrao odnos verene ili udate Jevrejke sa muškarcem koji nije njen (budući) suprug. Kao i u Grčkoj i u Rimu, vernost se očekivala samo od žene, koja u braku predstavlja muževljevo vlasništvo. Muškarcima nije zabranjivano da se upuštaju u vanbračne seksualne odnose. Preljuba, odnosno brakolomstvo se zabranjuje još u *Dekalogu* (Izl. 20.14; Zak. 5.18). U slučaju preljube krivcima su smatrani preljubnica i brakolomac. Preljuba se kažnjavala smrću, obično kamenovanjem.¹⁰⁸ Dete rođeno kao plod preljube (ili incesta) se naziva *mamzer* i ne može postati deo zajednice, niti sklopiti brak sa Jevrejom. Smrtna kazna za preljubu je ukinuta u rimsko doba. U skladu sa tadašnjim pravilima, suprug se morao razvesti od preljubnice koja ostaje bez miraza, i kojoj je zabranjeno da se uda za ljubavnika.¹⁰⁹ Hrišćanska seksualna etika, kazali smo, postavlja viša moralna načela kada je u pitanju muževljeva vernost.

U novozavetnim odlomcima i u delima hrišćanskih otaca se obično promovišu jednaki aršini seksualne etike za oba pola, pa se od oba supružnika očekuje vernost u (jednom, neraskidivom) braku, a od muškaraca i žena uzdržanost od vanbračnih seksualnih odnosa. Jednakost žena i muškaraca kada je reč o seksualnim standardima se često naglašava u ranoj patrističkoj literaturi od apostola Pavla do Avgustina, naročito u odlomcima u kojima hrišćanski oci ističu razliku između iskvarenog paganskog društva i Rimskog carstva, za razliku od pravednije hrišćanske zajednice.

¹⁰⁷ *Op. cit.*: 164.

¹⁰⁸ Zak. 22.22; Jez. 16.40; Jv. 8.5. TDNT 4: 730.

¹⁰⁹ TDNT 4: 732.

Zahtev da se muževljeva seksualnost, poput ženine, ograniči na bračne okvire srećemo na samim počecima hrišćanske književnosti na latinskom jeziku, u delima Minucija Felixa i Tertulijana.

Vos enim adulteria prohibetis, et facitis; nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur (Min. Fel. 35).

Christianus uxori suae soli masculus nascitur (Tert. Apol. 46; cf. Pudic. 4.2-4, *infra*).

Nešto kasnije Laktancije u svojim *Božanskim institucijama* koje su pisane za vreme velikog progona i posvećene Konstantinu Velikom ističe da se jednaka čestitost i vernost očekuje od muža kao od žene:

(sc. castitatis officium est) ut cum quis habeat uxorem, neque servam, neque liberam habere insuper velit, sed matrimonio fidem servet. Non enim, sicut juris publici ratio est, sola mulier adultera est, quae habet alium, maritus autem, etiam si plures habeat, a crimine adulterii solutus est. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diversa distraxerit. Lact. Inst. 6.23.

Non enim satis est, si aut alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet conjugem nihil quaerat extrinsecus: sed contentus ea sola, casti et inviolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter enim deo est perinde atque incestus, qui, abjecto jugo, vel in liberam, vel in servam peregrina voluptate luxuriat. Sed sicut foemina castitatis vinculis obligata est, ne alium concupiscat: ita vir eadem lege teneatur, quoniam Deus virum et uxorem unius corporis compage solidavit. Lact. Epit. 61 (66).

Najveći zagovornik ideje da jednaka pravila seksualnog morala treba da važe za oba pola je bio Jeronim. U svom pismu Okeanu (*Ep. 77*) napisanom 399. ili 400. godine Jeronim govori o svojoj uglednoj i bogatoj prijateljici Fabioli. Ona se rastala od svog muža koji je bio toliko iskvaren, „da ga ne bi trpela ni kurva ni prosta robinja“ (*ne scortum quidem et vile mancipium ea sustinere posset*). To što se napustila muža zbog njegove preljube je, smatra Jeronim, u skladu sa Isusovim učenjem da je razvod opravdan ako je došlo do preljube, jer, ono što važi za muškarca, važi i za ženu. U tome se, tvrdi Jeronim u često citiranom odlomku, rimski zakoni razlikuju od božanskih zakona.

Aliae sunt leges Caesarum, aliae Christi: aliud Papianus, aliud Paulus noster praecipit. Apud illos viris impudicitiae frena laxantur: et solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillulas libido permittitur: quasi culpam dignitas faciat, non voluntas. Apud nos, quod non licet feminis, aequè non licet viris; et eadem servitus pari conditione censetur. Hier. Ep. 77.3

I Jeronimov učitelj Ambrozije smatra da muškarcima, poput žena, treba da se uzdržavaju od vanbračnih seksualnih odnosa.

Omne stuprum adulterium est, nec viro licet quod mulieri non licet. Eadem a viro, quae ab uxore debetur castimonia. Quidquid in eam quae non sit legitima uxor commissum fuerit adulterii damnatur crimine. Ambr. Abr. 1.4.25: cf. In psalm. 118.1.9.

Istu ideju nalazimo kod njihovog savremenika pape Inocentija I (401-417).

Et illud desideratum est sciri, cur communicantes viri cum adulteris uxoribus non convenient, cum contra uxores in consortio adulterorum virorum manere videantur. Super hoc Christiana religio adulterium in utroque sexu pari ratione condemnat. Sed viros suos mulieres non facile de adulterio accusant, et non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberius uxores adulteras apud sacerdotes deferre consuerunt: et ideo mulieribus, prodito earum crimine, communicatio denecatur. Virorum autem, latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium detegatur. Innocent. Ep. 6.4.9-10.

Avgustin se često protivio postojanju dvostrukih aršina u seksualnoj etici.

Ideo vobis dico, fratres mei, filii mei, qui habetis uxores, ut nihil aliud noveritis; et qui non habetis, et ducere vultis, integros vos ad eas servate, sicut integras vultis eas invenire. (...) Meretrix non est quam habeo, concubina mea est. (...) Bene: velis nolis, illa quae praeter uxorem tecum dormit, jam dixi, meretrix est. (...) Habes uxorem tuam legitimam, et alia tecum dormit: quaecumque est illa, jam dixi, meretrix est. Sed servat tibi uxor tua fidem, nec novit alium nisi te solum, et non disponit se nosse alterum. Cum sit ergo illa casta, tu quare fornicaris? Si illa te unum, tu quare duas? Sed dicis: Ancilla mea concubina mea est, numquid ad uxorem alienam vado? numquid ad meretricem publicam vado? An non licet mihi in domo mea facere quod

volo? Dico tibi, non licet. In gehennam vadunt, qui hoc faciunt, in sempiterno igne ardebunt. Aug. *Serm.* 224.3.

Dvostruki standard i muževljeve vanbračne avanture se eksplicitno osuđuju i u već citiranoj Pseudo-Avgustinovoj besedi:

Fornicari vobis non licet. Suficiant vobis aut uxores, aut nec uxores: concubinas vobis habere non licet. Et si non habetis uxores, non licet vobis habere concubinas, quas postea dimittatis, ut ducatis uxores; quanto magis damnatio vobis erit, si habere volueritis et concubinas et uxores? Aug. *Serm. dub.* 392.2.

Vasilije Veliki je jedan od retkih ili možda čak i jedini hrišćanski pisac koji muževljeve vanbračne avanture sa slobodnom ženom ne smatra preljubom (μοιχεία, *Ep.* 199.21). On priznaje da je Isus propisao ista pravila seksualne etike za oba pola, ali objašnjava da društvene konvencije nalažu drugačije.¹¹⁰ Ženinovo neverstvo je preljuba, μοιχεία, i za nju je propisano pokajanje u trajanju od 15 godina koje prolazi kroz sve četiri faze. Muževljeve vanbračne avanture su bludničenje, πορνεία i kažnjavaju se blaže nego preljuba, sedmogodišnjim pokajanjem, premda strože nego bludničenje dve nevenčane osobe, koje se okajava četiri godine (*Bas. Ep.* 199.22; 58; 59). Vasilije Veliki, kazali smo, tvrdi da običaj nalaže da se žena pomiri sa mužem koji je počinio neverstvo, dok muž treba da se razvede od preljubnice.

405. godine papa Inoćentije u svom pismu episkupu Tuluza Eksuperijusu kazuje da hrišćanstvo osuđuje i muževe i žene koji čine preljubu, ali da muževi potkazuju neverne žene, dok žene kriju muževljevo neverstvo. On osuđuje ponovno sklapanje braka oba bračna partnera (*Ep.* 6.4). Iz navedenog vidimo da su se stavovi hrišćanskih otaca po pitanju preljube često razlikovali od onoga što se zbivalo u praksi.

Hrišćani su preljubu smatrali jednim od najgorih prestupa, pa se postavljalo pitanje može li se za nju uopšte dati oprost. O tome može li se preljuba oprostiti raspravljaju Kiprijan (*Ep.* 55.20-1) i Tertulijan (*Pudic., passim*), papa Kalist, Hipolit i Origen.¹¹¹ Do 4. veka je ustanovljena pokajnička disciplina za preljubnike, premda se ona razlikovala od oblasti do oblasti. U centralnoj Maloj Aziji je pokajanje imalo četiri faze: prva je

¹¹⁰ Evans Grubbs 1999: 242-53.

¹¹¹ *Op. cit.*: 216-25.

podrazumevala stajanje ispred crkve, a poslednja zabranu pričešća; od težine greha je zavisilo od koje faze pokajnik počinje proces.¹¹² U Africi je pokajnik srozavan na nivo katehumena, i morao je podleži javnim poniženjima, kao što je nošenje rita i puzanje pred sveštenikom, morao je moliti za oprost i ispovediti grehe. Ovakvo pokajanje je trajalo godinama.¹¹³

Čini se, ipak, da se od žena koje su svešteniku ispovedile preljubu nije tražilo javno pokajanje kroz sve četiri faze, već je preljubnica morala proći samo kroz poslednju fazu, i ostati među onima koji određeno vreme stoje, što znači da je mogla prisustvovati liturgiji bez primanja pričešća. Vasilije Veliki objašnjava razlog tome – da se otkrivši javnosti ženin greh ne pruži povod za njihovu smrt budu osuđene za preljubu. To se može odnositi na smrtnu kaznu za preljubnice u poznom rimskom carstvu, ali i na privatnu osvetu osramoćene porodice.¹¹⁴

Muž i žena koji jednom posrnu u preljubu mogli su se pričestiti nakon višegodišnjeg pokajanja: u Elviri je propisano da pokajanje traje pet (kanon 69), u Ankari sedam godina (kanon 20). Ista pravila, ističe se, važe i za muškarce i za žene; kažnjava se i muževljevo neverstvo, ne samo brakolomstvo:

Si quis forte habens uxorem semel fuerit lapsus, placuit eum quinquennium agere debere poenitentiam et sic reconciliari, nisi necessitas infirmitatis coegerit ante tempus dari communionem: hoc et circa feminas observandum (Elvira, 69. kanon).

Strože se tretira istrajanje u preljubi. Muškarac koji preljubu počini više puta, može dobiti pričešće samo ako mu preti smrt i ako obeća da neće ponovo posrnuti; ako se oporavi i opet počini preljubu, pričešće mu se uskraćuje zauvek (Elvira, kanon 47). Ženi koja ostane u vezi sa ljubavnikom se takođe uskraćuje pričešće i na samrti (Elvira, kanon 64). Od muškarca se očekivalo da se rastane od neverne žene; ako to ne bi učinio, ili bi na drugi način pristao na ženinu preljubu, bila bi mu uskraćena pričest čak i na samrti (Elvira, kanon 70). Naročito to važi za žene sveštenika (Elvira, kanon 65). Na istoku sveštenik koji nastavi život sa preljubnicom, ostaje bez službe (Cezareja, kanon 8). Kazne

¹¹² Faze pokajanja se prvi put spominju u kanonskoj poslanici Grigorija Taumaturga iz 3. veka (*Ep. can.* 11) i na saboru u Ankari.

¹¹³ Tert. *Pudic.* 13.7. Evans Grubbs 1999: 216-25.

¹¹⁴ *Ibid.*

za sveštena lica koja se upuste u blud ili preljubu su stože nego za mirjane (Cezareja, kanon 1).

Posebno se sankcioniše čedomorstvo kada je dete začeto u bludu i preljubi; nekrštena žena koja tako ubije dete može biti krštena tek na samrti (Elvira, kanon 68). Međutim, krštena žena koja pobaci dete začeto u preljubi nema prava na pričešće ni na samom kraju (Elvira, kanon 63). Na saboru u Ankari se ističe da je ovakva mera prestroga i ženama koje su pobacile ili učestvovala u tuđem pobačaju se propisuje deset godina pokajanja (kanon 21).

Pitanje preljube je regulisano i na kasnijim saborima u Valansu 374. godine, Rimu 386. godine, Torinu 398. godine i Toledu 397-400. godine. Na ranijim se saborima od muža očekivalo da se razvede od preljubnice, naročito ako je reč o nevernoj sveštenikovojoj ženi. Sada se, međutim, u slučaju ženine preljube ne preporučuje razvod. Sveštenik koji sazna za ženinu preljubu treba da spreči dalja neverstva, da je veže kod kuće i primorava na zdrave postove, da ne jede sa njom dok se ona ne pokaje.

Placuit ut si quorumcumque clericorum uxores peccaverint ne forte licentiam peccandi plus habeant, accipiant mariti earum hanc potestatem praeter necem custodiendi ligandi in domo sua, ad ieiunia salutaria, non mortifera eas cogentes. Ita ut invicem sibi clerici pauperes auxilium ferant si servitia non habeant, cum uxoribus autem ipsis quae peccaverunt, nec cibos sumant, nisi forte ad timorem dei acta penitentia revertantur. Toledo, kanon 7.

Žene sveštenika predstavljaju poseban slučaj, ali moguće je da su se ovakve mere primenjivale i među mirjanima, koji su možda radije sami kažnjavali žene, nego da ih predaju carskom pravosuđu.¹¹⁵ Do 5.veka je jedina kazna u kanonskom pravu bila isključenje iz pričešća; od 5. veka se kao kazna javlja i zabrana seksualnih odnosa.

2. Bludničenje

U starozavetnom jevrejskom svetu vanbračni seksualni odnosi su, opšte uzev, osuđivani, i zakonom suzbijani.¹¹⁶ Od devojke se očekivalo da u brak uđe nevina, i da

¹¹⁵ *Op. cit.*: 216-25.

¹¹⁶ Jensen 1978, *passim*.

pruži dokaz nevinosti, verovatno u vidu okrvavljenog čaršava prve bračne noći. Suprug je imao pravo da ženu otera ukoliko bi se ispostavilo da nije bila devica. Rabinička tradicija je nastojala da spreči vanbračne odnose i osudivši privatne sastanke pripadnika različitih polova, ono što se u nekim hrišćanskim krugovima nazivalo *solus cum sola*.¹¹⁷

Seksualni prestupi su u najstarijem periodu kažnjavani smrću. Oštećena porodica je imala pravo da se osveti (*e.g.* u slučaju silovanja Dine). Zakonom je kasnije kazna ograničena na novčanu odštetu. Iznos novčane odštete u slučaju silovanja ili zavođenja device je bio visok, i samo su retki mogli sebi dopustiti da ponove prestup. Cilj spomenutih sankcija bio je da se počinitelj primora na sklapanje braka, kojim će se nastala „šteta“ umanjiti, a od žrtve „učini poštena žena“. ¹¹⁸

Glavni kamen temeljac hrišćanskog seksualnog morala je učenje apostola Pavla koji preporučuje seksualnu uzdržanost. Polazeći od njega, hrišćanski oci su razvili karakteristično učenje o dihotomiji uzvišene besmrtno duše i prizemne smrtno puti. Sa hrišćanstvom se latinska leksika menja, pa se bludničenje retko označava za klasični latinitet karakterističnom rečju *stuprum*; u hrišćanskim tekstovima bludničenje se opisuje pretežno terminima iz novonastale, za hrišćansku leksiku karakteristične leksičke porodice okupljene oko reči *fornicatio*. Ranije je *stuprum* obuhvatao nedopuštene seksualne odnose sa određenim kategorijama žena koje nisu u braku i sa muškarcima. Sa hrišćanstvom se kao bludničenje tretira svaki vanbračni seksualni odnos.

Hrišćanski oci su smatrali da je *fornicatio* prototip svih seksualnih prekršaja, a neki su bludničenje smatrali korenom svih ostalih zala. Bludničenje se povezivalo i sa drugim smrtnim gresima, naročito sa proždrljivošću i gordošću. Gordost je navodila ljude na blud.¹¹⁹ Idolopoklonstvo, apostaza i jeres su često u delima hrišćanskih otaca izjednačavani sa bludničenjem.

Kao što smo više puta ponovili, hrišćanski oci su, polazeći, s jedne strane od učenja apostola Pavla i s druge strane od stoičkog učenja, osudili svaku seksualnost izvan bračnih okvira, odnosno svaku seksualnost koja ne može uroditi legitimnim potomstvom. Mnogi hrišćani su gradeći na tom temelju zapali u jeres; brojne hrišćanske sekte su

¹¹⁷ *Op. cit.*: 165; 178.

¹¹⁸ *Op. cit.*: 170.

¹¹⁹ Brundage 1987: 103-4.

odbacile svaku seksualnost i brak uopšte. Najveća novost koja dolazi sa hrišćanstvom je osuda vanbračnih seksualnih odnosa u koje se upušta muškarac. U prehrišćanskom Rimu su osuđivane samo one muškarčeve seksualne avanture koje su narušavale čast uglednih žena. Hrišćanski oci tvrde da bračni i društveni status seksualne partnerke nije relevantan, već ističu činjenicu da muškarac bludničenjem naruštava sopstveni integritet i kalja svoju čistotu.

Već početkom 2. veka postoje hrišćani oba pola koji su se iz duhovih razloga opredelili za uzdržavanje od seksualnih odnosa. Tertulijan spominje devojke koje su se zavetovale na devičanstvo i koje odbijaju da nose veo. Do početka 4. veka muškarci i žene koji su se zavetovali na celibat postoje i u zapadnim delovima carstva. Oni uživaju veliko poštovanje drugih hrišćana. U to vreme su još retke organizovane zajednice pojedinaca koji žive u celibatu; muškarci često žive u osami, dok žene obično ostaju u roditeljskoj kući, premda u nekim oblastima postoje protomanastirske grupe devica koje stanuju zajedno. Događalo se i da muškarac i žena koji su u celibatu stanuju zajedno, što je katkada vodilo njihovom posrnuću, zbog čega je ovakva praksa često bila izložena kritici. Uprkos osudi, ovakav vid suživota je bio učestao još nekoliko vekova. U prvoj polovini 4. veka se vodila i rasprava da li sveštenstvo treba da bude u celibatu. Odjeke te rasprave nalazimo u kanonima pomesnih sabora održanih u Elviri i Cezareji.¹²⁰

Na vanbračne seksualne odnose nevenčanih osoba se nije gledalo sa odobravanjem, ali su se oni smatrali manjim grehom od preljube, što je razvidno iz kraćeg propisanog perioda pokajanja za njih. Vasilije Veliki za ženinu preljubu propisuje pokajanje u trajanju od 15 godina, za muževljevo neverstvo (koje on izričito naziva bludničenjem) nalaže sedmogodišnje pokajanje, dok za bludničenje dve nevenčane osobe određuje pokajanje koje traje četiri godine. Na saboru u Elviri je određeno da pokajanje za preljubu traje pet godina, dok se vanbračni seks nevenčanih osoba okajavao samo godinu dana.

Naročita permisivnost je primetna kada je reč o seksualnim odnosima mladih parova, koji su kasnije sklopili brak. Obeščašćene devojke koje se udaju za onoga ko ih je „upropastio“ (*violaverint*) mogu se vratiti u crkvu nakon jedne godine pokajanja (Elvira, kanon 14). Isto važi i za mladića: ako se oženi devojkom sa kojom je grešio i pokaje se,

¹²⁰ Evans Grubbs 1999: 65-73; 131-9.

može se vratiti u zajednicu (Elvira, kanon 31). Veridba se može raskinuti bez posledica u slučaju da je jedan od verenika sagrešio, ali ako su verenici imali odnose jedno sa drugim, treba da se venčaju (Elvira, kanon 54). Međutim, ako je devojka bludničila sa većim brojem muškaraca, propisani period pokajanja je jednako dug kao i u slučaju preljube, pet godina (Elvira, kanon 14).

Mnogo se strože gledalo na bludničenje starijih, a naročito na promiskuitet, odnosno učestalu promenu seksualnih partnera. Strogo se osuđivao i vanbračni seks sa nehrišćanima.¹²¹ Disciplina je stroža kada je reč o zrelim ženama. Ako se udovica udala za muškarca sa kojim je sagrešila, mogla se pričestiti nakon petogodišnjeg pokajanja (Elvira, kanon 72). Kao i u slučaju preljube, najgorim se smatralo istrajanje u bludu, pa se onima koji ponovo telesno sagreše nakon pokajanja pričešće uskraćivalo zauvek (Elvira, kanon 7).

Od svih sveštenih lica se očekivalo potpuno uzdržavanje od seksualnih odnosa (Elvira, kanon 33). Kazne za bludničenje, odnosno preljubu su „zbog sablažnjivosti i gnusnosti njihovog zločina“ bile strože za pojedince posvećene Bogu, sveštenstvo i devojke koje su se zavetovale na devičanstvo, nego za mirjane (Elvira, kanon 18; Cezareja, kanon 1; Ankara, kanon 19). Nešto blaže su kazne za devojke posvećene Bogu koje su posrnule samo jednom (Elvira, kanon 13). Na saboru u Elviri su preduzete brojne mere da se spreči puteno posrnuće sveštenstva. Iz službe se moraju ukloniti svi koji su seksualno grešili i zabranjuje se da se ubuduće osobe koje su puteno grešile u mladosti zareduju (kanon 30). Sabor u Cezareji dopušta, uz izvesna ograničenja, prezbiterima i đakonima koji su bludničili pre zaredenja da ostanu u službi ako sami ispovede grehe iz prošlosti (kanoni 9 i 10). Pripadnicima klera je dopušteno da žive samo sa najbližim rođakama (sestrama ili kćerima) koje su se zavetovale na devičanstvo (kanon 27). Na istoku je disciplina po tom pitanju stroža, pa se posvećenim devicama zabranjuje da žive sa muškarcima i sestrama (Ankara, kanon 19).

Kasnije, na zapadu Grigorije Veliki predlaže da se seksualni partneri venčaju i da im u tom slučaju bude oprošteno, a ako muškarac odbije sklapanje braka, da bude kažnjen fizički i zatvoren u manastir.¹²²

¹²¹ Brundage 1987: 71.

¹²² Evans Grubbs 1999: 201-21; Evans Grubbs 2002: 305. n. 106

III Carsko zakonodavstvo u poznoj antici

Uticaj hrišćanskog učenja

Mnogi smatraju da je hrišćanski uticaj na Konstantina Velikog najrazvidniji u njegovom porodičnom i bračnom zakonodavstvu. Međutim, upitno je koliko je Konstantin poznao hrišćansko učenje, naročito u prvoj dekadi svoje vladavine kada je doneo spomenute zakone. S druge strane, u to doba hrišćansko učenje o braku i porodici još nije konsolidovano i jasno definisano – ono se formira tokom četvrtog i početkom petog veka.¹²³ Hrišćansko učenje utiče samo na dva Konstantinova zakona: zakon kojim se ograničava pravo razvoda iz 331. godine i zakon kojim su ukinute Avgustove sankcije za one koji nisu u braku i nemaju dece iz 320. godine. Ostali njegovi zakoni su čak oprečni onovremenoj hrišćanskoj politici. Crkvena disciplina prekršaje poput preljube sankcioniše znatno drugačije nego carsko pravo; crkvene vođe čak nerado obaveštavaju carske autoritete o takvim prestupima, da grešnici ne bi bili strože kažnjeni, ili čak pogubljeni.¹²⁴

Konstantin, dakle, nije doneo zakone kako bi udovoljio hrišćanima i sankcionisao hrišćanski brak; on je sankcionisao nova bračna pravila koja proističu iz novog koncepta braka. Taj novi brak nije isključivo hrišćanski, premda je transformisan i pod uticajem hrišćanske misli.

Brak

Kao i pre, i u doba Konstantina Velikog se naglašava društveni značaj braka i porodice. Brak je poželjno stanje koje obezbeđuje opstanak zajednice.

Konstantin Veliki je konstitucijom iz 320. godine ukinuo sankcije za pojedince koji nisu u braku.¹²⁵ Opšti je konsenzus da je ukidanje kazne celibata posledica hrišćanskog uticaja, i da se Konstantin na taj potez odlučio po predlogu svojih

¹²³ Evans Grubbs 1999: 54-65.

¹²⁴ *Op. cit.* 317-21.

¹²⁵ Ograničenja za pojedince koji nemaju dece su ukinuta početkom 5. veka. Evans Grubbs 1999: 94-112; 118-23; Evans Grubbs 2002: 83-7.

hrišćanskih savetnika. Malo je verovatno da je Konstantin Veliki zakone protiv celibata ukinuo iz poštovanja prema monasima. Monaštvo postaje popularno tek krajem 4. veka. i u trenu kada je doneo rečene zakone, dok je vladao još samo zapadnim delom carstva, Konstantin možda nije ni znao za monahe. Od ukidanja imovinskih ograničenja za nevenčane korist su imali hrišćani, osobito sveštenstvo. Episkop Kordove Hozije je bio savetnik Konstantina Velikog i imao veliki uticaj na cara. Hozije je bio prisutan na saboru u Elviri, gde je doneta odluka da sveštenici moraju živeti u celibatu. On je mogao podstaći Konstantina da ukine sankcije za nevenčane.¹²⁶ Zbog ukidanja sankcija za one koji ne žive u braku i nemaju dece Konstantin Velikog hvali Evzevije u *Žitiju Konstantinovu*, a galski retor Nazarije (Auzonije ga ubraja među profesore u Bordou) je caru posvetio panegirik. U 5. veku Sozomen u delu *Historia Ecclesiastica* tvrdi da je Konstantinovo zakonodavstvo motivisano interesima hrišćana.¹²⁷

Car Zapadnog Rimskog carstva Majorijan je 458. godine ponovo pokušao da nametne sklapanje braka i rađanje dece carskim ukazom. Osuđujući činjenicu da neki roditelji kćerima koje bi se mogle udati nameću život u devičanstvu, on je odredio minimalnu dob pri kojoj se žene smeju posvetiti Bogu na 40 godina. Svim ženama mlađima od 40 godina je nametnuo obavezu da se udaju i preudaju u roku od pet godina nakon muževljeve smrti. Ipak, taj zakon nije dao ozbiljnije rezultate u zapadnom delu carstva, gde je jedino mogao biti primenjen, i ukinut je pet godina kasnije, pod Majorijanovim naslednikom Severom *Novelom* 463. godine.¹²⁸

U poznoj antici raste broj zabrana vezanih za srodstvo i status; strože su i kazne. Od Konstantina Velikog je i pripadnicima provincijske i municipalne aristokratije zabranjeno sklapanje braka sa oslobođenicama i drugim kategorijama nedoličnih žena. I lista žena koje moralna inferiornost čini nedoličnima za *iustum matrimonium* sa muškarcima koji imaju *dignitas* se proširuje, a zabranjuje se i ulazak u brak sa kćerima nedoličnih žena. Svim slobodnim građanima je zabranjeno sklapanje braka sa robinjama, oslobođenicama, glumicama, vlasnicama krčmi, prostitutkama, kćerima svodnika ili gladijatora, onima koje javno prodaju robu, ili koje su *humilis vel abiecta* (o značenju

¹²⁶ Evans Grubbs 1999: 65-73; 131-9.

¹²⁷ *Op. cit.*: 19, sa n. 71; 94-102; 123-31.

¹²⁸ *Op. cit.*: 94-102; 131-9.

ovih termina naučnici još raspravljaju).¹²⁹ U klasičnom rimskom pravu se žene koje rade u krčmama izjednačavaju sa prostitutkama.¹³⁰ Vlasnici krčmi i oni koji rade u njima pripadaju nižim društvenim slojevima, kao i glumci. Njima je u 4. veku nametnut niz ograničenja, između ostalog, ulazak u vojsku i prisustvo javnim predstavama.¹³¹ Dostojanstvenici koji bi se upustili u vezu sa ženama iz pobrojanih kategorija bili bi kažnjeni sa *infamia* i uniženi na društveni status svojih žena. U 4. veku *infamia* podrazumeva pre svega isključivanje iz svih javnih počasti (*dignitates*). Žene i deca iz takvih veza nisu imala pravo nasleđivanja muževljeve, odnosno očeve imovine. *Infamia* je bila kazna i za brak sa ženom uhvaćenom u preljubi. Nakon Konstantina Velikog je na isti način tretiran i brak sa pripadnicima jeretičkih verskih sekti. Brak staratelja i šticećenice se tretirao kao zloupotreba položaja i kažnjavao gubitkom građanskih prava.¹³²

Poslednici Konstantina Velikog su nametnuli niz novih statusnih zabrana: zabranjeno je sklapanje braka sa provincijalcima, varvarima. Teodosije I je zabranio i sklapanje braka između rimskih građana i Jevreja. Rimski zakon je branio i sklapanje leviratskog braka (između muškarca i svastike nakon suprugine smrti).¹³³

Statusne zabrane su ukinute u šestom veku pod Justinijanom. Još je Justin, Justinijanov ujak i prethodnik na vlasti, ukinuo Avgustov zakon koji je senatorima branio sklapanje braka sa glumicama da bi se Justinijan mogao oženiti Teodorom. Zabrane venčanja dostojanstvenika sa oslobođenicama i drugim ženama nedostojnog porekla ili zanimanja se polako ukidaju pod Justinijanom.¹³⁴

Za legitimitet braka u poznoj antici sve značajnija postaju ceremonija sklapanja braka i miraz. U prvoj polovini 5. veka, za vladavine Valentijana III prvi put u rimskom zakonodavstvu da nalazimo podatak da je ceremonija bitna za sklapanje braka. Majorijan je 458. godine sve brakove sklopljene bez miraza proglasio ništavnima, decu rođenu u

¹²⁹ Prostitutke, svodnici i gladijatori su oduvek bili lišavani građanskih prava (*infames*). *D.* 3.2.1; 3.2.2.5; 3.2.4.2-3.

¹³⁰ *CTh.* 9.7.1 (326); *D.* 3.2.4; 23.2.43 pr.; 9; *CJ.* 4.56.3 (225).

¹³¹ *CTh.* 7.13.8 (380); 15.13.1 (396); *cf.* 11.10.1 (369), 11.10.2 (370).

¹³² Evans Grubbs 1999: 94-102; Evans Grubbs 2002: 83-7; 161-86.

¹³³ Evans Grubbs 1999: 141-7; Evans Grubbs 2002: 83-7; 160-1.

¹³⁴ Evans Grubbs 1999: 94-102.

takvim zajednicama nelegitimnom, a one koji su oformili takve zajednice kaznio sa *infamia*. Sever je 463. godine ukinuo ovaj zakon.¹³⁵

Justinijanov zakon definiše brak kao zajednicu zasnovanu na međusobnoj naklonosti.¹³⁶ Pripadnici viših slojeva su morali sklopiti brak uz pisani ugovor o mirazu. Pripadnici nižeg staleža su mogli sklopiti i ugovor o mirazu, ali nisu morali: za validnost njihovog braka je dovoljno postojanje međusobne naklonosti.¹³⁷

Ideja da je miraz bitan za sklapanje legitimnog braka se javlja i u germanskim zakonima u romanogermanskim kraljevinama koje nastaju na teritoriji Zapadnog Rimskog carstva.¹³⁸

Veridba u poznoj antici ima sve veću težinu i počinje da nalikuje na brak. Septimije Sever i Karakala dopuštaju vereniku da tuži verenicu za preljubu. Sklapanje dva veridbena ugovora kažnjavalo se gubitkom građanskih prava kao i bigamija.¹³⁹

Bigamija se strogo kažnjavala i u prehrišćanskom periodu i u poznoj antici.¹⁴⁰ Neki izvori iz doba carstva ukazuju, da je među Jevrejima u carstvu bila rasprostranjena poligamija. Teodosije je 393. godine eksplicitno zabranio bračnu praksu jevrejske poligamije.¹⁴¹

Odnos prema bigamiji predstavlja jednu od osnovnih razlika između antičkog i srednjovekovnog zapada. Kod Germana je bigamija bila ne samo dopuštena, već je predstavljala i odraz društvenog položaja. Bogati i moćni su mogli izdržavati više žena, pa je mnogoženstvo bilo statusni simbol.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ *CJ. 5.17.11 (533): Non enim dotibus, sed affectu matrimonia contrahuntur.*

¹³⁷ Brundage 1987: 114.

¹³⁸ Evans Grubbs 1999: 94-102.

¹³⁹ *Op. cit.:* 172-83.

¹⁴⁰ Valerijan i Galijen *CJ. 9.9.18 (258)*, Dioklecijan i Maksimijan *CJ. 5.5.2 (285)*. Evans Grubbs 2002: 160-1.

¹⁴¹ *CJ. 1.9.7.* Evans Grubbs 2002: 83-7; 185. Evans-Grubbs smatra da spomenuta Teodosijeva mera dokazuje, da su poligamni brakovi Jevreja bili učestali u njegovo doba; međutim, Teodosije nije nužno bio motivisan postojećom praksom, već je mogao sankcionisati jevrejsku bračnu praksu kao zagriženi hrišćanin, sablažnjen onime što je o toj praksi čitao u *Bibliji* i čuo od propovednika koji su u to doba često propagirali antisemitizam. Činjenica da je rimskim građanima zabranio sklapanje braka sa Jevrejima svedoči o njegovom antisemitskom stavu.

Krajem 11. veka je svaki Šveđanin imao više žena, a bogataši i prinčevi neograničen broj supruga. Svi sinovi rođeni u takvim zajednicama priznavati su kao zakoniti. U Irskoj u ranom srednjem veku postoji više oblika seksualnih zajednica, i iz svake od njih su mogli proisteći legitimni potomci; presudno je bilo da ženina porodica prihvati vezu. Muškarac je imao pravo na neograničen broj seksualnih partnerki. Irski zakon je povlačio razliku između glavne žene i žene nižeg ranga. Glavna žena je prelazila u muževljevu porodicu i bila je pod njegovom vlašću; ostale žene su ostajale u svojoj porodici i imale su pravo samo na neka ovlašćenja koja su pripadala glavnoj ženi. Glavna žena je smela fizički povrediti drugu ženu, ali ne i ubiti je.

Vanbračne zajednice

1. Konkubinat

U 2. i 3. veku su, možda usled Avgustovih statusnih zabrana, konkubinati postali učestaliji. Konstanin je preduzeo niz zakonskih mera ne bi li regulisao konkubinat i suzbio vanbračne odnose. Oženjenom muškarcu je bilo zabranjeno da u kući drži konkubinu: *Nemini licentia concedatur constante matrimonio concubinam penes se habere.*¹⁴² Moglo bi se pomisliti da je Konstantin ovu meru preduzeo pod uticajem hrišćanstva, međutim, istu meru nalazimo i u *Sententiae Pauli* s kraja 3. ili početka 4. veka: *Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.*¹⁴³ I Justinijan kasnije brani oženjenim muškarcima da imaju konkubine: *Omnibus etenim uxores habentibus concubinas vel liberas vel ancillas habere nec antiqua iure nec nostra concedunt.*¹⁴⁴

U starijem pravu ne nalazimo ovakvu zabranu, jer je konkubinat vanpravni odnos o kom pravnici obično ne govore. Muškarci obično nisu imali i žene i konkubine istovremeno, jer je konkubinat alternativa, a ne suplement za legalni brak. Oženjeni muškarci su imali ljubavnice ili spavali s robinjama, ali ti odnosi nisu konkubinati. Takvo

¹⁴² *CJ.* 5.26.1 (326. godina, Cezareja u Maloj Aziji). Evans Grubbs 1999: 309-16.

¹⁴³ *SP.* 2.20.1.

¹⁴⁴ *CJ.* 7.15.3.2 (531, Konstantinopolj). Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 83-7.

videnje je, međutim, bilo tipično za rimsku tradiciju i kulturu. U manje romanizovanim delovima carstva preovlađujući kulturni obrasci nisu nužno bili jednaki kao u Italiji i tamo se konkubinatski odnos nije nužno smatrao monogamnom vezom.¹⁴⁵

Konstantin Veliki je ograničio pravo muškaraca da zaveštaju imovinu konkubinama i deci rođenoj u konkubinatu. Sadržaj tog zakona poznajemo na osnovu konstitucije kojom je car Istočnog rimskog carstva Zenon 477. godine oživeo Konstantinove mere.¹⁴⁶ Namera Konstantina Velikog je bila da suzbije vanbračne zajednice, bar one u kojima je partnerica rođena slobodna, i da se takve zajednice transformišu u brak, a deca priznaju. Ako se muškarac oženio konkubinom koja je rođena slobodna (*ingenua*), sa kojom je imao monogaman odnos, odnosno ako muškarac nije imao druge partnerice, i ako nije imao drugu decu iz legitimnog braka, deca rođena u konkubinatu su bila legitimna i imala pravo nasleđivanja očeve imovine.¹⁴⁷

Pod Valentijanom su 371. godine ove mere ublažene, pa je u zapadnom delu carstva muškarcima dopušteno da deca rođena u konkubinatu naslede očevu imovinu; otac im je mogao zaveštati deo imanja i ako je imao naslednike iz legitimnog braka. Na zapadu je Honorije 397. godine vratio na snagu Konstantinove zakone. Deca rođena u konkubinatu opet stiču pravo nasleđivanja kada je Valentijan III 426. godine dopustio da „prirodna deca“ (čiji su roditelji slobodni ali se nisu venčali uz ceremoniju) naslede imovinu roditelja.

Istok i zapad će se razići po pitanju nelegitimne dece kao i po pitanju politike razvoda; istočni carevi su bili liberalniji, možda pod uticajem lokalne, nerimske prakse. Kada je reč o Istočnom Rimskom carstvu, Valens je usvojio, a devet godina kasnije, 380. godine, ukinuo Valentinijanov zakon kojim je ublaženo Konstantinovo zakonodavstvo, a deci rođenoj u konkubinatu dopušteno da naslede očevu imovinu. Arkadije je 405. godine vratio na snagu Valentijanove zakone. Teodosije je nelegitimnom potomstvu dopustio nasleđivanje pod određenim uslovima. Teodosijev kodeks je bio pravosnažan i u zapadnom delu carstva od 439. godine.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Evans Grubbs 1999: 94-102; 294-300.

¹⁴⁶ *CJ.* 5.27.5.

¹⁴⁷ Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 83-7.

¹⁴⁸ Evans Grubbs 1999: 94-102.

Međutim, na zapadu je Majorijan 458. godine sve konkubinate i decu rođenu u konkubinatu proglasio nelegitimnima, a one koji su živeli u konkubinatu kaznio sa *infamia*. Sever je 463. godine ukinuo ovaj zakon.¹⁴⁹

Na istoku do sledeće velike promene dolazi u 6. veku sa Justinijanom koji ukida sve Konstantinove mere i statusna ograničenja. Položaj konkubina i njihove dece, a naročito njihova nasledna prava znatno su unapređeni, a konkubinat gotovo izjednačen sa brakom. Deca rođena u konkubinatu čije su majke rođene slobodne ili oslobođenice, smatrala su se legitimnim potomstvom. Konkubina ropskog statusa i njena deca po partnerovoj, odnosno očevoj smrti dobijali su slobodu, osim ako je gospodar u testamentu izričito drugačije odredio.¹⁵⁰ Jedina veza koju nije tolerisao čak ni Justinijan bila je veza slobodne žene i njenog roba.

2. Veze sa robovima

Rimsko pravo pod Konstantinom Velikim, kao i klasično rimsko pravo, zabranjuje sklapanje braka između slobodnih pojedinaca i robova. Deca začeta u takvim vezama i dalje imaju ropski status. Žena koja bi se upustila u vezu sa robom bez dopuštenja njegovog vlasnika bi, kao u klasičnom rimskom pravu, mogla izgubiti slobodu.¹⁵¹

Razvod

U najstarije doba rimske istorije je, kazali smo, samo muškarac mogao pokrenuti razvod i to samo u slučaju ozbiljnih nedostataka supruge. Klasično rimsko pravo dopušta da svaki od supružnika inicira razvod bez ikakvog posebnog razloga, a jedine sankcije za takav razvod bile su ekonomske prirode. Pravo razvoda je ograničeno tek sa Konstantinom Velikim, a naročito pod Justinijanom. Pre svega je ograničeno pravo žene

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *CJ.* 5.27.8; 6.57.5.2; 7.15.3; *Nov.* 18.5 (536); *Nov.* 89.2-6. Brundage 1987: 117-8; Evans Grubbs 1999: 94-102.

¹⁵¹ *SP.* 2.19.6; *Reg.Ulp.* 5.5. Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 83-7. Evans Grubbs navodi i drugi uzrok ekonomske prirode, naime, da su deca koja je rodila slobodna žena bila su slobodna, pa robov vlasnik u slučaju takve veze ima ekonomski gubitak. Autor ove studije je skeptičan prema ovom argumentu.

da inicira razvod. Čak i kada bi se razvela s razlogom, žena bi morala čekati određeni period pre nove udaje, jer je njena želja da napusti muža doživljavana kao znak moralne iskvarenosti. Moguće je da su mere za suzbijanje razvoda preduzete pod hrišćanskim uticajem. Međutim, carsko zakonodavstvo se bitno razlikuje od hrišćanskog učenja o razvodu u tome što se onovremena Crkva zalagala za jednak tretman muškarca i žene, a Konstantinovo zakonodavstvo to ne odražava.

Konstantin Veliki je 331. godine doneo zakon koji je važio za celo carstvo; njime je zakonodavstvo po pitanju razvoda vratio na stanje iz doba rane republike.¹⁵² Prema tom zakonu, jednostrani razvod je dopušten samo zbog najtežih supružnikovih prekršaja. Muž se mogao razvesti od žene ako je ona bila preljubnica (*moecha*), spravljajica otrova ili svodnica (*conciliatrix*). U suprotnom, morao je vratiti ženi ceo miraz i nije se smeo ponovo oženiti. Ako bi se oženio, bivša žena je imala pravo da napadne njegov dom i uzme ceo miraz druge žene zbog uvrede koja joj je naneta.¹⁵³

Žena se nije smela razvesti od supruga zato što je nezadovoljna, što je on pijanac (*ebriosus*), kockar ili ženskaroš (*muliercularius*). Mogla se razvesti ako dokaže da je on ubica, spravljaj otrova (*medicamentarius*) ili skrnavitelj grobova; u tom slučaju imala je pravo na povrat miraza. Ako se razvela s drugog razloga, sva njena imovina „do poslednje šnale“ pripadala je mužu, a ona je bila deportovana na ostrvo uz gubitak građanskih prava, što podrazumeva i zabranu sklapanja novog braka i sačinjavanja testamenta. Spomenuta kazna za razvod je slična, ali stroža od Avgustove kazne za najgori seksualni prekršaj – preljubu.¹⁵⁴ Konstantinov zakon predstavlja ženu kao neobuzdanu i iracionalnu. Žena koja se odlučuje za razvod je drska; takva želja je posledica njenog nemoralnosti i želje da se uda za drugog muškarca. Konstantinov zakon propisuje period nužnog čekanja nakon razvoda pre preudaje da bi se osiguralo da se žena ne razvodi da bi se preudala. Ovakav stav se retko sreće u sofisticiranim delima pravnika

¹⁵² *CTh.* 3.16.1 upućen prefektu Ablabiju.

¹⁵³ Evans Grubbs 1999: 225-42. Evans Grubbs 2002: 187-218.

¹⁵⁴ Evans Grubbs 1999: 225-4; Evans Grubbs 2002: 187-218; *cf.* 311, n. 35. *Deportatio* podrazumeva i gubitak sve imovine i zabranu sačinjavanja testamenta. Po Avgustovom zakonodavstvu preljubnica se kažnjava sa *relegatio* koje ne podrazumeva gubitak građanskih prava, imovine i prava sačinjavanja testamenta. Savremeno zakonodavstvo je i dalje preljubu kažnjavalo strože nego bludničenje.

iz doba principata, ali je učestao u delima rimskih moralista. Premda je klasično pravo ženi dopuštalo da pokrene brakorazvodnu parnicu, moralisti i satiričari su oštro osuđivali žene koje su se često preudavale. Konstantinove pravne mere verovatno odražavaju pučke moralne vrednosti. Konstantinov zakon o razvodu kodifikuje rimski dvostruki standard po kom je ženino neprilično seksualno ponašanje smatrano ozbiljnijim prestupom nego muškarčevo. Preljuba je u rimskom pravu bila i ostala ženski prestup. Oženjeni muškarac čini preljubu samo ako spava sa tuđom ženom – a čak ni to po Konstantinovom zakonodavstvu nije dovoljan razlog da se žena razvede od njega.¹⁵⁵

Ako je do razvoda došlo zbog muževljeve preljube, žena je u klasičnom pravu imala pravo da inicira razvod, smatralo se da je do razvoda došlo muževljevom krivicom i žena je imala na povrat miraza. U skladu sa zakonom Konstanina Velikog, muževljeva preljuba ne predstavlja osnovani razlog za razvod, ali ženina preljuba može biti razlog da suprug pokrene razvod. Žena koja se razvela od preljubnika ostala bi bez imovine i bila deportovana na ostrvo uz gubitak građanskih prava. Muškarčeva preljuba će ponovo postati opravdani razlog za razvod tek u 5.v. pod Teodosijem II.¹⁵⁶

Jeronim 70 godina nakon donošenja ovog zakona govori o različitim standardima carskog i Pavlovog zakona: carski zakon preljubu i dalje definiše u skladu sa rimskom tradicijom, isključivo kao ženino neverstvo, i ne sancioniše muškarčeve vanbračne odnose. Isti tradicionalizam se javlja u Konstantinovom zakonu o razvodu. Konstantin je u Laktancijevim delima mogao pročitati da za muškarce i za žene važe ista pravila seksualne etike, ali i da je jedini opravdani razlog za razvod ženina preljuba, i da to stoji u Jevandelju po Mateju. Ipak, hrišćanstvo je na ovaj zakon uticalo više nego na bilo koji drugi Konstantinov zakon. Hrišćanski uticaj se ogleda u činjenici, da klasično rimsko pravo nije ograničavalo pravo razvoda; i muž i žena su mogli bez ikakvih posledica pokrenuti razvod braka. I rečnik ovog zakona se razlikuje od jezika klasičnih rimskih pravnih tekstova i poznih carskih konstitucija (*e.g. ebriosus, muliercularius, medicamentarius*). To ukazuje je rečeni zakon sastavilo neko crkveno lice izvan carske kancelarije.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Evans Grubbs 2002: 187-218. Evans Grubbs 1999: 225-42.

¹⁵⁶ Evans Grubbs 2002: 187-218.

¹⁵⁷ Evans Grubbs 1999: 253-60.

Konstantinov zakon o razvodu je ukinuo Julijan Apostata. U Pseudo-Avgustinovom traktatu *Liber Quaestionum Veteris et Novi Testamenti* stoji da su žene počele masovno da se razvede kada im je Julijan to dopustio (115.12). Milanski episkop Ambrozije oko 387. godine savetuje katehumene da ne daju ženama povod za razvod time što će se upuštati u odnose sa robinjama (Ambr. *Abr.* 1.4.25).

Honorije je 421. objavio zakon koji važi za celo carstvo i kojim je vratio na snagu Konstantinove mere.¹⁵⁸ Žena koja se razvede bez osnovanog razloga gubi miraz i nema pravo da se ponovo preuda, a ako se upusti u odnose sa drugim muškarcem, bivši muž je može tužiti. Opravdani razlog za razvod je ako žena uspe da dokaže da je muž poročan. Ako je razlog razvoda neopravdan, poput muževljeve loše naravi i trivijalnih mana, žena mora otići u progonstvo bez prava povratka. Žena ima pravo da zadrži miraz i da se preuda pet godina nakon razvoda samo ako dokaže da je njen suprug ozbiljni kriminalac. Muž mora dokazati da je žena kriva za ozbiljni prestup da bi zadržao miraz i mogao se ubrzo ponovo oženiti. Ako se razveo samo zbog ženine loše naravi, morao je vratiti ženi miraz i čekati dve godine pre nego što se ponovo oženi. Ako se muškarac razveo samo zato što se supružnici ne slažu, nije imao pravo na sklapanje novog braka, a bivša supruga se mogla preudati godinu dana nakon razvoda.¹⁵⁹

Teodosije II je doneo dva zakona o razvodu. Prvim iz 439. godine (12. novela) je ograničeno pravo razvoda „radi dobrobiti dece“ (*favor liberorum*). Taj se zakon, međutim, nije dopao njegovom zapadnom kolegi Valentinijanu III, pa je Teodosije doneo novi zakon 449. godine (*CJ.* 5.17.8.9), prema kojem je supružnicima dopušteno da se razvedu i sklope novi brak ukoliko postoji valjani razlog za razvod (žena se smela preudati nakon godinu dana). Oboje su se mogli razvesti bez posledica ako je supružnik učestvovao u zločinu koji se smatrao neoprostivim – ako je bio ubica, trovač, zaverenik protiv cara ili falsifikator. Žena se bez posledica mogla razvesti od muža koji je brakolomac, sknavitelj grobova, pljačkaš hramova, otmičar, razbojnik ili štiti razbojnike i kradljivac stoke. Opravdanim razlogom za razvod se smatralo i ako jedan od supružnika pokuša da ubije drugog supružnika, ako muž bičuje ženu, odnosno ako žena njega udara. Muž se smeo bez posledica razvesti od preljubnice, ali i od žene koja se bez njegovog

¹⁵⁸ *CTh.* 3.16.2; verzija u *CJ.* 9.9.34 se znatno razlikuje.

¹⁵⁹ Evans Grubbs 1999: 225-4; Evans Grubbs 2002: 187-218.

znanja ili protiv njegove volje sastajala sa muškarcima koji joj nisu u rodu, noćivala izvan kuće bez razloga ili posećivala cirkus ili pozorište. Muškarčeva preljuba je predstavljala opravdani razlog za razvod samo pod određenim okolnostima – ako je muž brakolomac, odnosno ako je zaveo udatu ženu, ili ako je upražnjavao seks sa nečasnim ženama u sopstvenoj kući dok ga supruga posmatra. Posledice razvoda bez razloga su finansijski gubitak i zabrana sklapanja novog braka za ženu tokom narednih 5 godina. Ako je razvod bio opravdan, žena je morala čekati godinu dana do preudaje. Teodosije objašnjava i zašto - da ne bi bilo dvoumljenja oko očinstva. Za muškarca nije postojao period nužnog čekanja pre sklapanja novog braka. ¹⁶⁰

U istočnom delu carstva je sporazumni razvod, kao u klasičnom rimskom pravu, ostao norma, uprkos stalnom pritisku hrišćanskog klera. Na bračno zakonodavstvo hrišćanskih careva su veći uticaj imali interesi imućnih slojeva, nego hrišćanske vođe. ¹⁶¹

Justinijanovi zakoni nastoje da ograniče razvod, ali nema dokaza da je Justinijan smatrao brak neraskidivim ili svetinjom. ¹⁶² Naprotiv, u Justinijanovoj noveli izričito stoji da je svaka zajednica koju sklope ljudi, raskidiva: *Quoniam horum quae in hominibus subsequuntur, quidquid ligatur, solubile est* (Nov. 22.3). Sporazumni razvod je bio dopušten i država se nije posebno bavila njime – takav razvod je predstavljao privatnu stvar supružnika. U skladu sa odredbama *Justinijanovog kodeksa* muškarac se mogao razvesti od žene koja je pobacila ili pomagala drugima u pobačaju, pokušala da se uda za drugoga ili odlazila u kupatilo sa drugim muškarcima. Mogao se jednostrano razvesti i da bi se posvetio monaškom životu. ¹⁶³ Kasnije je Justinijan razvod sankcionisao 22. novelom 536. godine. Jednostrani razvod se smatrao opravdanim u slučaju da brak ne može biti konzumiran, u slučaju da je jedan bračni partner nestao u boju ili zarobljen, da je preljubnik, ubica, pljačkaš grobova, zaverenik, da se bavi magijom, pomaže razbojnicima, da radi o glavi supružniku, i u slučaju da žena odlazi u pozorište ili kupatila sa drugim muškarcima ili da provodi noć izvan kuće protiv muževljeve volje. ¹⁶⁴ Razvod

¹⁶⁰ Evans Grubbs 2002: 187-218 .

¹⁶¹ Brown 1988: 430.

¹⁶² Brundage 1987: 115.

¹⁶³ *CJ.* 5.17.11.2 (533). Brundage 1987: 114.

¹⁶⁴ *Nov.* 22.6-16. Brundage 1987: 115.

je ponovo sankcionisam 117. novelom; u njoj je revidiran spisak osnovanih razloga za razvod – sve okolnosti iz 22. novele koje su usmerene protiv trećih lica su izbačene (e.g. magija, otmica, pljačka). Pokušaj ubistva predstavlja osnovani razlog za razvod samo ako je potencijalna žrtva bio bračni partner. Ženina preljuba je ostala osnovani razvod za razlog, uključujući i sve aktivnosti koje indiciraju da je počinila preljubu, poput obedovanja i kupanja sa drugim muškarcima. Međutim, u 117. noveli su među opravdanim razlozima za razvod pobrojane i slične muževljeve aktivnosti: učestale posete drugoj ženi ili držanje druge žene u porodičnom domu. Žena se mogla razvesti i od muža koji ju je optužio za preljubu, ali to nije mogao dokazati. U 127. noveli iz 548. godine se ističe da po pitanju razvoda za muškarce i za žene treba da važe jednaka pravila (*Nov. 127.4*). Najzad, 556. godine Justinijan je radikalno promenio politiku razvoda zabranivši sporazumi razvod. Razvod postaje dopušten samo s valjanim razlogom, a onima koji se razvedu bez osnovanog razloga se preti strogim kaznama (*Nov. 134*). Zabrana sporazumnog razvoda je trajala samo deceniju; Justin II, Justinijanov naslednik je ponovo dopustio sporazumni razvod, napomenuvši da je njegova zabrana dovela do postojanja velikog broja brakova ispunjenih nerazumevanjem i mržnjom. Ako je brak zajednica zasnovana na međusobnoj naklonosti, tvrdi se u njegovoj noveli, onda on treba da prestane da postoji onda kada ta naklonost zamre (*Nov. 140*).¹⁶⁵

U 5. i 6. veku je carskim pravom brak redefinisao kao trajna zajednica koja se može razjediniti samo u određenim uslovima. U ranom srednjem veku ovakva definicija braka je usvojena u svim oblastima u kojima se primenjuje rimsko pravo.

Germanski narodi su doneli drugačije vrednosti. U njihovim društvima je razvod mogao pokrenuti samo muškarac, ali su oba partnera snosila ozbiljne ekonomske posledice u slučaju razvoda.

Seksualni prekršaji

Kada je reč o bračnom zakonodavstvu i regulaciji seksualnih prekršaja, kazne su u poznoantičkom periodu, opšte uzev, pooštrene. Prestupi koji su ranije za posledicu imali

¹⁶⁵ Brundage 1987: 116-7.

prosto nepriznavanje ili novčane kazne, sada se kažnjavaju telesnim kaznama ili čak smrću.¹⁶⁶ To se odnosi i na seksualne prekršaje.

Kazne su zavisile od društvenog statusa optuženog i od okolnosti, odnosno eventualnog postojanja drugih optužbi, kao za magiju i izdaju.¹⁶⁷ Kada su kažnjavani pripadnici viših staleža, konfiskacija dela imovine bila je efektivna i dovoljno stroga kazna. Međutim, pripadnike nižih klasa nije bilo moguće u praksi kazniti visokom novčanom kaznom, pa je možda delovalo da kazna nije dovoljno efektivna, stoga su oni obično strože kažnjavani, čak i smrću. Takvo kažnjavanje za *adulterium* i *stuprum* je, ipak, predstavljalo izuzetak, naročito kada se radilo o višim klasama.¹⁶⁸

1. Preljuba

Hrišćanska definicija preljube nije izmenila pravnu definiciju preljube u poznom carstvu. Uprkos tvrdnjama hrišćanskih moralista poput Laktancija da je svaki vanbračni seks preljuba, čak i muževljeve veze sa robinjama, prostitutkama i drugim neuglednim ženama, pravna definicija da je preljuba brakolomstvo, odnosno vanbračni odnos ugledne udate žene nije se promenila pod hrišćanskim carevima poznog carstva.¹⁶⁹

Štaviše, dolazi do neobičnog razvoja. Klasično rimsko zakonodavstvo je bilo strože prema brakolomcu nego prema preljubnici. U poznoj antici se situacija menja i zakoni strože kažnjavaju žene koje su počinile preljubu. I u književnosti dolazi do promene fokusa; dok su izvori u doba republike i principata bili usredsređeni pre svega na brakolomca i kazne koje su mu pretile, u doba carstva i pozne antike pisci se usredsređuju na pokudu neverne žene.¹⁷⁰

Po pitanju različitih pravila seksualne etike za muškarce i za žene rimsko pravo ostaje konzervativno. Car Karakala je, doduše, smatrao nepravednim da muž optuži ženu

¹⁶⁶ Evans Grubbs 2002: 161-86.

¹⁶⁷ Evans Grubbs 1999: 216-25.

¹⁶⁸ Arjava 1996: 196; Evans Grubbs 1999: 201-25; Evans Grubbs 2002: 305, n. 106.

¹⁶⁹ Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁷⁰ Јоксимовић-Пајевић 2010a: *passim*.

za preljubu ako je sam pokazao potpunu neuzdržanost, ali to se ne odnosi na muževljeve vanbračne seksualne aktivnosti, nego na seksualne prestupe, poput brakolomstva:

Iudex adulterii ante oculos habere debet et inquirere, an maritus pudice uiuens mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit: periniquum enim uidetur esse, ut pudicitiam uir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat. D. 48.5.14.5.

U Konstantinovom zakonodavstvu se ističe da muškarac može napustiti preljubnicu bez posledica, ali da muževljevo neverstvo nije osnovani razlog za razvod. Muževljeva preljuba će postati osnovani razlog za brak tek stotinjak godina kasnije, sa Teodosijem II, ali i tada samo ako je reč o izuzetno bezosećajnom vidu preljube – ako muž opšti sa ljubavnicom u porodičnom domu, u prisustvu supruge. Za carsko zakonodavstvo u poznoj antici ostaje, kao u klasičnom rimskom pravu, karakterističan dvostruki standard u seksualnoj etici.

Sankcionisanje preljube nakon Avgusta

Rimski carevi su rado oživljavali Avgustove zakone. Oni su naročito bili skloni kažnjavanju preljubnika, jer se tako brane *castitas* i *pudor* Rima. Čineći to, oni se često pozivaju na Avgustove zakone.¹⁷¹ Među njima se pre Konstanina Velikog ističu Domicijan i Septimije Sever. Papinijan nas obaveštava da se u doba Marka Aurelija i Lucija Vera preljuba nije praštala ni veoma mladim ženama, onima u pubertetu, premda im se incest praštao.¹⁷² Septimije Sever i Karakala su pravo optužbe zbog preljube proširili na verenike.¹⁷³

Porotničko suđenje je potisnulo suđenje pred sudijom (*cognitio extra ordinem*). *Quaestio de adulteriis* sigurno više nije delovao nakon vladavine Severa (235. godine).¹⁷⁴ U Rimu je za seksualne delikte je do sredine 3. veka sudio gradski prefekt, a nakon

¹⁷¹ Evans Grubbs 1999: 98. *Castitas i pudor*: Aleksandar Sever *CJ.* 9.9.9 (224); Dioklecijan *CJ.* 9.9.20 (295).

¹⁷² *D.* 48.5.39. Evans Grubbs 2002: 140.

¹⁷³ Evans Grubbs 1999: 94-102; 261-3; Evans Grubbs 2002: 83-7.

¹⁷⁴ Arjava 1996: 196; Cantarella 2003: 83-108.

Konstantina gradski vikar.¹⁷⁵ To je omogućilo izvesnu slobodu u izricanju kazni. Carevi su od samog početka, još od Avgusta, prestup mogli kazniti i strože nego što je to bilo propisano Avgustovim zakonima. Avgust je sam izrekao smrtnu kaznu u slučajevima preljube koji su uključivali njegovu kćer i unuku. I Karakala je preljubu kažnjavao smrću. Početkom 3. veka je car Makrin, navodno, dao da se preljubnici spale živi spojenih tela.
176

Zakoni Konstanina Velikog

Kazne za preljubu su naročito pooštrene u 4. veku, počev sa merama koje je protiv preljube preduzeo Konstantin Veliki. Preljuba je u doba Konstantina Velikog smatrana osobito gnusnim prekršajem koji se ne može oprostiti. Svrstana je u isti red zločina kao i ubistvo i strogo je kažnjavana.¹⁷⁷ Činjenica, da je preljuba smatrana ozbiljnim zločinom je razvidna iz odluke kojom veliki imperator, u čast rođenja svog unuka, Krispovog sina, daje pomilovanje svim zločincima, osim trovačima, ubicama i preljubnicima:

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. P. *Propter Crispi atque Helenae partum omnibus indulgemus, praeter veneficos, homicidas, adulteros.* Acc. III. Kal. Nov. Romae, Probiano et Juliano Coss. (*CTh.* 9.38.1 322. god.).

Legenda kaže da je Konstantin Veliki zbog ljubavne afere na smrt osudio Krispa, svog sina iz prvog braka i svoju drugu ženu Faustu. Ne znamo, ima li ova legenda istinitu istorijsku pozadinu. Ipak, nije poznat ni jedan slučaj iz doba Konstantina Velikog da je preljuba kažnjena smrću osim u epizodi sa njegovim sinom Krispom i ženom Faustom.¹⁷⁸

Konstantinove zakonodavstvo o preljubi nam je sačuvano samo fragmentarno i skraćeno u *Teodosijevom kodeksu*. U njemu nalazimo dve konstitucije Konstantina Velikog, obe iz 326. godine. Prvom se definiše kategorija žena koje mogu biti optužene za preljubu, a drugom kategorija muškaraca koji mogu podneti tužbu zbog preljube.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Evans Grubbs 1999: 141-7; 203-5.

¹⁷⁶ Avgust: Tac. *Ann.* 3.24; Karakala: D.C. 78.16.4. Makrin: *Hist. Aug. Macrin.* 12. Evans Grubbs 1999: 216-25.

¹⁷⁷ *CTh.* 9.40.1; 11.36.1 (313. ili 314.). Evans Grubbs 1999: 94-102; 216-25.

¹⁷⁸ Evans Grubbs 1999: 216-25.

¹⁷⁹ *CTh.* 9.7.1 = *CJ.* 9.9.28, Afrikanu i *CTh.* 9.7.2 = *CJ.* 9.9.29, Nikomedija, prefektu pretorija Evagriju.

Prva konstitucija predviđa da vlasnice krčme (*tabernariae*) mogu biti optužene za preljubu, ali konobarice (*ministrae*) ne, zbog svog niskog statusa (*vilitas*). Gostionice su u narodnoj svesti i rimskom pravu povezivane sa javnim kućama, a rad u njima sa prostitucijom. I vlasnici krčmi se često izjednačavaju sa svodnicima.¹⁸⁰

Konstantinova majka Jelena je bila vlasnica krčme (*stabularia*) kada ju je Konstancije Hlor upoznao. Stoga neki naučnici veruju da je Konstantin ovom naredbom štito njenu čast. Međutim, kada zakonom uređuje kategorije ljudi koje smeju međusobno sklopiti brak, Konstanin vlasnice krčmi i njihovu decu svrstava u niži sloj – one ne mogu sklopiti brak sa javnim službenicima. Zakonska mera kojom se uređuje status vlasnica krčmi i posluge verovatno predstavlja konkretan odgovor na konkretno pitanje, a ne opšti zakonski akt.¹⁸¹

Konstantin Veliki je pravo optužbe preljubnice ograničio na supruga i ženine muške srodnike i tako kažnjavanje preljubnice praktično ponovo prepustio ženinoj porodici, kao što je bio običaj u doba republike. Konstanin supruga naziva osvetnikom bračne postelje. Suprug je ženu mogao optužiti i ako nije imao dokaza za preljubu, odnosno ako žena nije uhvaćena *in flagrante delicto*, i to i pre nego što se razvede od nje.¹⁸² Ipak, Konstanin ne dopušta ubistvo žene uhvaćene u preljubi. Ženino ubistvo ponovo je dopušteno na zapadu tek u 5.v. sa Majorijanom.¹⁸³

Država je kažnjavanje žene prepustila porodici, ali sama kažnjava brakolomca. Protiv brakolomca je i dalje svako mogao pokrenuti tužbu. Kazne za brakolomca se (kao i kazne za muškarce i žene koji su se upustili u *stuprum*) ne spominju u Konstantinovom zakonodavstvu. Za njih još važe Avgustovi zakoni.¹⁸⁴ O optuženim brakolomcima dobijamo informacije iz kasnijih pravnih i književnih izvora.¹⁸⁵ Ako brakolomca nisu uspeli da izvedu na sud i izdejstvuju kaznu za njega, članovima ženine porodice je

¹⁸⁰ Cf. *SP.* 2.26.11; *D.* 23.2.43 pr.; 23.2.43.9; 3.2.4.2; *CTh.* 4.6.3 (336);. Evans Grubbs 1999: 205-16 .

¹⁸¹ Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁸² *CJ.* 9.9.29.

¹⁸³ Evans Grubbs 1999: 208-14; 321-3; Evans Grubbs 2002: 308-9, n. 138.

¹⁸⁴ Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁸⁵ E.g. *CTh.* 9.7.9 (383); Majorijanova 9. novela (459). Treggiari opisuje muževljevu osvetu u svetlu retorike, Richlin u delima satiričara.

dopušteno da ga sami kazne i tako speru ljagu sa ukaljanog obraza.¹⁸⁶ Ovakvo privatno kažnjavanje brakolomaca u preklasičnom i klasičnom periodu je autorica disertacije opisala u zasebnom članku.¹⁸⁷ Privatna osveta je mogla poprimiti oblik seksualnog nasilja. Libanije likuje što je njegovog protivnika kastrirao suprug žene koju je zaveo (*Orat.* 1.147). Kastracija se često spominje kao kazna za brakolomstvo. Bila je strogo zabranjena zakonom. Premda su kazne seksualne prirode izvesno retko primenjivane, izvesno je da su razotkriveni brakolomci strahovali od odmazde. Auzonije opisuje sudbinu retora zbog optužbe za preljubu primoran da pobjegne i pod lažnim imenom se nastani na drugom mestu (*Aus. Prof.* 23).¹⁸⁸ Konstantinov zakon nije dopuštao ubijanje brakolomca. Carsko zakonodavstvo će ubistvo brakolmca sankcionisati tek sa Justinijanom.

Zakonodavstvo nakon Konstantina Velikog

Nakon Konstantina Velikog se kazne za preljubu još zaoštravaju. Konstantinov sin i car Zapadnog rimskog carstva Konstans je 339. godine doneo zakon kojim je propisana okrutna smrtna kazna za preljubnike. Preljubnici su se imali pogubiti tako što će biti spaljeni živi ili ušiveni u vreću i utopljeni: ... *sacrilegos nuptiarum tamquam manifestos parricidas insuere culleo vivos vel exurere iudicantem oporteat.* (*CTh.* 11.36.4).¹⁸⁹ Ipak, malo je verovatno da je ovakva kazna ikada izvršena.¹⁹⁰

Brojni izvori svedoče da je preljuba u 4. veku kažnjavana i smrću; na to nedvosmisleno ukazuju i hrišćanski autori koji, kako smo već kazali, tvrde da je bolje oprostiti preljubu nego potkazati preljubnicu vlastima i tako je osuditi na izvesnu smrt.¹⁹¹

Amijan Marcelin opisuje pogubljenja senatorske aristokratije u doba Valentijana zbog preljube i drugih seksualnih prestupa. Procese je pratila i tortura, a jedna žena je

¹⁸⁶ Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁸⁷ Joksimović Pajević 2010b: *passim*.

¹⁸⁸ *D.* 48.8.4.2; *CJ.* 4.42.1. Evans Grubbs 1999: 205-16. Kastracija je čest motiv u retorici i satiri još u klasičnoj rimskoj književnosti. Joksimović Pajević 2010b: 50.

¹⁸⁹ Izmenjeno i pod Konstantinovim imenom navedeno u *CJ.* 9.9.29.4: *Sacrilegos autem nuptiarum gladio puniri oportet.*

¹⁹⁰ Arjava 1996: 196.

¹⁹¹ *Op. cit.*: 196-7.

pogubljena na veoma ponižavajuć način, potpuno obnažena. Druga žena je, optužena, izvršila samoubistvo.¹⁹² Jeronim u svom najstarijem sačuvanom delu, pismu Inoćentiju iz 370. godine spominje kako je suprug nepravedno optužio suprugu hrišćanku i njenog navodnog ljubavnika za preljubu. Optuženi mladić je na mukama priznao zločin koji nije počinio, ali žena je odbila da slaže. Optuženi su odvedeni na pogubljenje, ali je žena čudom preživela i Evagrije Antiohijski je uspeo da isposluje za nju oprost od cara. Jeronim smatra da pravi vernik ne treba da podnese tužbu protiv neverne supruge, jer je time osuđuje na smrt.¹⁹³

Majorijanova prepiska nam svedoči o istorijskom slučaju suđenja za preljubu iz 5. veka. Uglednik Ambrozije iz Toskane je osuđen za preljubu i privremeno progнан (*relegatio*), ali je pobjegao. Majorijan je nezadovoljan, jer smatra da mu je izrečena preblaga kazna i ljut zbog njegovog bekstva. Uvreda koja je ukaljala muževljevu čast, smatra Majorijan, zaslužuje smrtnu kaznu. Stoga on određuje da od tog trena nadalje kazna za preljubu ima biti trajno progonstvo (*deportatio*), gubitak građanskih prava i konfiskacija celokupne imovine. Svim građanima je dopušteno da nekažnjeno ubiju odbeglog preljubnika ako ilegalno ostane u Italiji.¹⁹⁴

U kasnijim izvorima na latinskom zapadu su kazne retko specifikovane. Samo u ediktu Ostrogotskog kralja Teoderika (*Edictum Theoderici*) se propisuje smrtna kazna. Izvori ćute zato što je kažnjavanje preljube ponovo vraćeno u krug porodice.

Povratak na kažnjavanje u krugu porodice

Od najstarijeg doba rimske istorije i tokom republike i ranog principata država se nije mešala u porodične odnose. U slučaju preljube, o sudbini neverne žene i njenog ljubavnika su odlučivali muški članovi ženine porodice. Avgustovim bračnim pravom su sankcionisani brak, porodica, preljuba i seksualni prestupi, a kažnjavanje preljubnika je, uz izvesne ustupke suprugu i ocu neverne žene, prepušteno državi. Međutim, donošenje

¹⁹² Amm. 28.1.16; 28; 30-35; 44-56.

¹⁹³ Evans Grubbs 1999: 216-25.

¹⁹⁴ Novela 9 (Arl, 459. godine). Cantarella 1991 veruje da je Majorijan mužu koji uhvati ženu u preljubi dopustio da ubije suprugu i njenog ljubavnika, ali Evans Grubbs misli da je takvo viđenje posledica nerazumevanja Majorijanove novele. Evans Grubbs 1999: 216-25; Arjava 1996: 198.

Avgustovih zakona ne znači da su porodični sudovi prestali da postoje.¹⁹⁵ Naročito izvan Rima, u seoskim oblastima gde je odlazak na suđenje pred upravnika iziskivao puno truda i vremena, pravda se verovatno uvek radije sprovodila u krugu porodice. I u samom Rimu su stalni sudovi koje je uveo Avgust ukinuti u trećem veku, pa se moralo ići pred gradskog prefekta na suđenje. Bilo je jednostavnije da porodica sama ispita slučaj i kazni preljubnicu. U prvom veku je žena iz Rima poslata porodici na suđenje za preljubu.¹⁹⁶

Vlasti su i same zazirale od mešanja u porodične odnose. Već u 3. veku Valerijan i Galijen su dopustili muževima da odustanu od tužbe i vrate žene kući ako su ih prenatljeno optužili za preljubu.¹⁹⁷ Sa slabljenjem carske vlasti na zapadu privatno nasilje je ponovo postala učestala i prikladna praksa; rimski muževi su ponovo stekli pravo na osvetu. Carevi su bili popustljiviji i blaže kažnjavali muževe koji su podigli ruku na preljubnicu i njenog ljubavnika. Sredinom 5. veka je Majorijan dopustio ubistvo preljubnice u čitavom carstvu. To se moglo dogoditi pod uticajem kulture germanskih naroda, ali može predstavljati i prirodni razvoj događaja usled slabljenja carske vlasti.

Sredinom 5. veka ovo pravilo ulazi u carsko zakonodavstvo sa Majorijanovom novelom i počinje da važi za sve podanike carstva. Ova mera možda ima poreklo u narodnom rimskom pravu. Moguće je i da je pravo odmazde za preljubu poteklo iz germanskog običajnog prava i da je nametnuto i onim stanovnicima bivšeg Zapadnog rimskog carstva koji nisu bili Germani. Kada je reč o germanskim zakonicima, nije jasno poreklo ove mere – burgundski zakonik se, na primer, oslanja na Majorijanovu novelu.¹⁹⁸

Ubijanje preljubnice i njenog ljubavnika je dobro osvedočeno među germanskim narodima i u njihovim zakonima. Osveta za preljubu je bila dopuštena u romanogermanskim kraljevinama - u Italji za vreme ostrogotske vladavine, u Burgundiji početkom 6. veka (*Lex Romana Burgundionum* 25), među Vizigotima, u zakonu Alariha

¹⁹⁵ Cantarella 2003: 83: „, la donna (koja je počinila preljubu)... non venne più punita dal paterfamilias o dal marito, e il di lei complice cessò di trovarsi esposto alla vendetta indiscriminata e incontrollata di costoro“.

Cantarella dodaje da postoje izuzeci koji ostavljaju ocu privilegiju da može preljubnicu ubiti u određenim okolnostima

¹⁹⁶ Suet. *Tib.* 35; Tac. *Ann.* 2.50. Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁹⁷ Evans Grubbs 1999: 205-16.

¹⁹⁸ Cantarella 2003: 83-108.

II iz 506. godine (*Lex Visigothorum* 3.4.4) i kod Langobarda, u *Rotarijevom ediktu* iz 643. godine koji objedinjuje langobardsko običajno pravo i rimsko pravo (§ 212).

Germanski zakonici na zapadu nam ne kazuju kako i da li država kažnjava preljubnike, ali u njima nalazimo dokaze da je prevareni suprug bio glavni osvetnik za preljubu, odnosno da nije odgovarao za ubistvo preljubnice. Podrazumevalo se da se preljubnici ubiju ako su zatečeni na delu, na licu mesta. Preljubnici su ubijani uz velika poniženja, za primer. Smrtna kazna se često izvodila spaljivanjem koje je imalo funkciju očišćenja greha i tako spasavanje čitave zajednice okaljane njime. U paganskoj Saksoniji su u 8. veku devojke koja su se upustile u predbračni seks i preljubnice katkada primoravane da same dignu ruku na sebe, a njihov ljubavnik bi bio obešen iznad njene lomače. Jedna od poznatih kazni bila je da se ostale žene iz sela okupe i vode preljubnicu po čitavom kraju od sela do sela bičući je, budući je noževima i udarajući štapovima; njima se stalno pridružuju novi žitelji u žaru osvete. Ovakva surova kazna imala je za cilj da obeshrabri potencijalne grešnike.

Ima i drugih indicija da je rimsko pravo uticalo na germanske zakonike po pitanju kažnjavanja preljube. Od doba Antonina carevi blaže osuđuju muškarce koji ubiju preljubnicu ili njenog ljubavnika. Aleksandar Sever je propisao da kazna za ubistvo brakolomca bude progonstvo. Istu meru nalazimo i među Vizigotima i među Francima.¹⁹⁹ Franački zakoni su imali za cilj sprečavanje krvne osvete, pa su za sve zločine, uključujući i preljubu, odredili novčanu kaznu. Ipak, ima dokaza da su i među Francima brakolomci stradali usled osvete.

Samo kod Vizigota se spominje mogućnost da preljubnici budu izvedeni pred sud u slučaju da ih muž ne ubije.

Justinijan

U istočnom delu carstva je centralna vlast ostala jaka pa nije došlo do sličnog razvoja kao na zapadu, odnosno vraćanja na kažnjavanje u krugu porodice.

U skladu sa Justinijanovim zakonima, suprug nije smeo ubiti nevernu ženu, ali ju je mogao optužiti za preljubu. Mogao je, međutim, nekažnjeno ubiti brakolomca i samo na osnovu sumnje pod određenim uslovima. Ako je ženu zatekao u sumnjivim okolnostima

¹⁹⁹ *Ibid.* Arjava 1996: 199-200.

sa svojom ženom, muž je morao brakolomcu poslati tri pisma upozorenja da se kloni njegove žene. Pismo su morala potpisati tri svedoka. Ako bi nakon toga osumnjičenog brakolomca zatekao sa svojom suprugom (*convenientem suae uxori*) u svojoj kući, u ženinoj kući, u gostionici ili u kući u predgrađu, mogao ga je nekažnjeno ubiti, bez obzira na društveni status osumnjičenog i bez obzira na to jesu li preljubnici uhvaćeni u samom seksualnom činu, što je ranije bio uslov da ovakvo ubistvo ne bude kažnjeno. Evans Grubbs smatra da Justinijan tako podstiče privatnu osvetu u krugu porodice, dok, naprotiv, Brundage smatra da je Justinijan dodatno ograničio muževljevo pravo da ubije preljubnicu i njenog ljubavnika.²⁰⁰

Justinijan je kao kaznu za preljubnike propisao kapitalnu kaznu, koja nije bila jedinstvena. Preljubnicima je pretila smrt mačem.²⁰¹

Novi zakon iz 556. godine i dalje dopušta mogućnost da brakolomac bude ubijen, ali je blaži prema ženi. Muž je ženu mogao pretući i zatvoriti je u manastir; ako bi joj u roku od dve godine oprostio, mogla se vratiti kući, u protivnom, morala se zamonašiti.²⁰² Ovaj je zakon možda bio na snazi u vizantijskim delovima Italije. Na to ukazuje činjenica da je nedugo nakon objavljivanja rečenog zakona papa Pelagije izvesnom đakonu naredio da kažnjenim preljubnicima obrije glave, da brakolmca preda državnom činovniku, a da ženu čuva na bezbednom mestu radi mogućeg pomirenja sa mužem. Iste godine Pelagije je naredio da se drugi preljubnik (koji je bio svešteno lice) zatvori u manastir i da se progna ako pokuša da pobjegne. Činjenica da se ovim problemom bavi Crkva je znak da kasna rimska država, bar na zapadu, nema snagu da primeni zakone.

²⁰⁰ Nov. 117 (542). Brundage 1987: 119; Evans Grubbs 1999: 205-16. O istom problemu govore i Arjava 1996: 200 i Cantarella u Cantarella 2003: 83-108.

²⁰¹ Just. Inst. 4.18.1-4: *Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia. (...) Publica autem iudicia sunt haec. (...) Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos qui cum masculis infandam libidinem exercere audent. sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidia, bonorum, si humiles, corporis coercionem cum relegatione.*

²⁰² Nov. 134.10 (556). Arjava 1996: 200; Evans Grubbs 1999: 205-16; Cantarella 2003: 83-108.

Justinijan sankcioniše i muževljevo neverstvo. Neverni suprug se suočavao sa mnogo blažim posledicama: morao bi ženi vratiti miraz i vereničke darove. Ipak, Justinijanovi zakoni su otišli najdalje od svih carskih zakona u izjednačavanju muškarčevog i ženinog neverstva. To se ogleda i u činjenici da je prema Justinijanovom zakonodavstvu i muževljeva preljuba predstavljala osnovani razlog za razvod.²⁰³

Nakon Justinijana se na istoku sve češće primenjuju telesne kazne za preljubu. Neverna žena se kažnjavala oduzimanjem cele imovine, javnim sramoćenjem i sakaćenjem – odsecanjem nosa i ušiju. Odsecanje nosa je u Vizantiji uvedeno 740. godine eklogom Lava III Isaurijskog. Iz vizantijskog prava ono je prešlo u pravo mnogih italijanskih komuna.²⁰⁴

Kod germanskih naroda je postojalo više vidova legitimnog zajedništva muškarca i žene, a muškarcima je bilo dopušteno održavanje više seksualnih veza istovremeno. U ranom srednjem veku u germanskom pravu muškarac nikada nije kažnjavan zbog vanbračnog seksa. Ljubavnica oženjenog muškarca je kod Ostrogota i Vizigota prepuštana na milost i nemilost njegovoj supruzi, ali muž nije trpeo nikakve konsekvence.²⁰⁵

Od 8.v. zapadna crkva u Franačkoj i Italiji je definisala brak kao neraskidivu zajednicu i zabranila više od jedne seksualne veze u isto vreme. Hrišćansku seksualnu etiku prihvatili su karolinški vladari. Monogamija je kao standard u drugim, severnijim oblastima, prihvaćena znatno kasnije, oko 1000. godine; tada počinje zabrana vanbračnih odnosa za muškarce.

2. Bludničenje

O kažnjavanju vanbračnih odnosa u poznoantičkom periodu se zna malo. Zakoni Konstantina Velikog ne spominju bludničenje ni kazne za njegove počinitelje – za njih još važe Avgustovi zakoni. Država u Konstaninovo doba ne kažnjava bludničenje smrću.

²⁰³ *Nov.* 134.10. Brundage 1987: 119.

²⁰⁴ *Eclog.* 17.27. Cantarella 2003: 83-108.

²⁰⁵ Arjava 1996: 204.

²⁰⁶ Konstanin Veliki ne dopušta ni porodici devojke obešćacene pre braka da devojku kazni smrću. ²⁰⁷

U kasnijem periodu se *stuprum* mogao kazniti i smrću. Pod Valentinijanom su dvojica senatora su pogubljena zbog *stuprum*, kazuje Marcelin. Zbog bludničenja su pogubljeni i udovica Anepsija i još dvojica muškaraca upletenih u komplikovanu intrigu. ²⁰⁸ Marcelin ovakve kazne smatra neuobičajenima, što ukazuje da smrtna kazna za bludničenje nije bila uobičajena. ²⁰⁹

Krajem 5. veka se na zapadu bludničenje kažnjavalo progonstvom (*deportatio*), bar kada je reč o višim klasama. Ne znamo kakve su bile kazne na Italiji u 6. veku. Grigorije Veliki tvrdi da zakon propisuje strogu kaznu, ali ne daje više detalja. Onima koji su se upustili u vanbračne odnose mogli su suditi i crkveni sudovi. Svetovne vlasti su suđenje hrišćanima prepuštali vođama njihovih zajednica. Naročito to važi za one oblasti nad kojima su carevi imali slabu kontrolu. Grigorije Veliki je predložio da se okrivljeni venčaju, a da muškarac, ako ne pristane na brak, bude telesno kažnjen i zatvoren u manastir na duži period. ²¹⁰

U romanogermanskim kraljevinama na zapadu je kažnjavanje bludničenja, kao i u slučaju preljube, bilo prepušteno ženinoj porodici. Franački zakoni su imali za cilj sprečavanje krvne osвете, pa su za sve zločine, uključujući i preljubu, odredili novčanu kaznu. Uprkos tome, kod Grigorija Turskog se spominje priča o uglednoj ženi koja je pobjegla sa sveštenikom - njeni rođaci su krenuli u poteru i ženu živu spalili, a sveštenika zatočili. ²¹¹

U istočnom delu carstva na snazi ostaju mere Avgustovih zakona. U Justinijanovim *Institucijama* se ističe da se *stuprum* i dalje kažnjava u skladu sa *Lex Iulia de adulteriis*. Pripadnici višeg staleža su se za bludničenje kažnjavali konfiskacijom

²⁰⁶ Arjava 1996: 218.

²⁰⁷ Evans Grubbs 1999: 205-16; 321-30; Evans Grubbs 2002: 308-9, n.138.

²⁰⁸ Amm. 28.1.28; 30-5; 49-56. Mučenje na suđenju za *adulterium*: D. 48.5.28.6; 48.18.17 pr.; CJ. 9.41.1 (196); 9.9.3 (213); CTh. 9.7.4 (385), ali ne i na suđenju za *stuprum*: D. 48.18.17.1.

²⁰⁹ Arjava 1996: 218.

²¹⁰ Op. cit.: 219.

²¹¹ Greg. Tours. Hist. 6.36.

polovine imovine, a pripadnici nižeg staleža telesnim kaznama sa progonstvom (*relegatio*).²¹²

²¹² Just. *Inst.* 4.18.4.

Prostitucija u Starom Rimu

Za antički period su bila karakteristična dva glavna oblika prostitucije: „obična“, sekularna prostitucija, kakva poznajemo i danas u modernom društvu, i obredna prostitucija, koja čini deo kulta nekog božanstva. Ritualna prostitucija je bila karakteristična za istočne, naročito semitske kulture i dobro je osvedočena u starozavetnim knjigama. U helenskom i rimskom svetu je preovlađivala svetovna prostitucija.²¹³

Sekularna prostitucija

Prehrišćanski period

Prostitucija je u rimskom svetu bila široko rasprostranjena; klijenteli je na raspolaganju bio veliki broj žena, muškaraca i javnih kuća. O tome svedoče brojni izvori, ali i činjenica da postoji niz raznovrsnih naziva za prostitutke. Venera je bila zaštitnica prostitutki. *Venera Volgivaga* – Venera Uličarka je svoj praznik imala 23. aprila i njega su slavile pripadnice profesije.²¹⁴

Prostitucija u Starom Rimu nije suzbijana; naprotiv, ona je smatrana bezopasnim ventilom za seksualnu energiju muškaraca, naročito mladića. Muškarci koji koriste usluge prostitutki, smatralo se, neće nasrtati na tuđe kćeri i supruge.²¹⁵ Jedino ograničenje je predstavljala zabrana ženama iz viših društvenih slojeva, naročito iz senatorskog staleža, da rade kao prostitutke. Za prostituisanje su one prvo kažnjavane novčano, a kasnije, nakon Drugog punskog rata, izgnanstvom.²¹⁶

Prostitucija se vezivala za pojedine profesije. Prostitutke su često povezivane sa termama, u kojima su klijentima nudile svoje usluge i masažu. Za žene koje su radile u

²¹³ TDNT 6: 581.

²¹⁴ Henriques 1968: 100-1.

²¹⁵ Hor. S. 1.2.31.

²¹⁶ Henriques 1968: 113. Evans Grubbs 2002: 148; 167.

ugostiteljstvu se obično smatralo da nude seksualne usluge. U nekim krčmama su, izvesno, radile i profesionalne prostitutke koje su zabavljale goste.²¹⁷

Sve zabavljačice: glumice, plesačice, sviračice i druge žene koje su nastupale u javnosti su smatrane ženama lakog morala i (ili) prostitutkama. Goste na gozbama i drugim priredbama su rasonodile plesačice, često istočnog porekla, koje su izvodile erotski ples. Najtraženije su bile egzotične plesačice iz Španije. Rimske prostitutke su Floralije, posvećene boginji Flori, smatrale svojom svetkovinom. Tokom Floralija gole bludnice bi na pozornici plesale erotski ples.²¹⁸

Nakon Prvog punskog rata su se u Rimu pojavile vulgarne farse poreklom s juga Italije: atelane, mime i pantomime, u kojima se očituje sklonost prema erotskom: među njihovim likovima se ističu prostitutke i svodnice, a teme su preljuba, homoseksualnost i incest. Mime su se zasnivale na grubom realizmu i opscenostima. U njima glumci nisu nosili maske, a ženske uloge su zaista igrale žene, za razliku od ostalih dramskih vrsta, u kojima su u ženskim ulogama nastupali muškarci. Na kraju komada one su često nastupale gotovo gole. U pantomimama su glavnu ulogu imali muškarci koji su plesom prikazivali glavnu radnju koju bi tumačio recitator. Ovi mladi plesači su često nudili svoje seksualne usluge klijenteli oba pola.²¹⁹

Prostitutke koje su radile samostalno su bile slobodne žene ili oslobođenice. U javnim kućama su obično radile robinje. Robovi nisu imali nikakva prava u Starom Rimu, pa ni pravo raspolaganja sopstvenim telom. Zato su prostitutke često bile robinje, primorane na prostituciju. One su, kao i svi drugi robovi, mogle biti kupljene na aukciji.²²⁰ Mnoge su robinje menjale vlasnike i primoravane da rade u raznim javnim kućama.

Rad prostitutki su organizovali svodnici, *leno*, odnosno *lena*. Rimska četvrt Subura bila je poznata po brojnim javnim kućama. Javne kuće su obično imale predvorje ili trem iz kog se ulazilo u male prostorije, ćelije, u kojima su radile prostitutke. Te su sobice bile oskudno opremljene, obično samo ležajem. Na vratima je stajala ploča na kojoj je s jedne strane pisalo „zauzeta“, a s druge strane cena usluge. Ispred bordela je

²¹⁷ Henriques 1968: 94; 116.

²¹⁸ *Op. cit.*: 112.

²¹⁹ *Op. cit.* 1968: 95-8; 116.

²²⁰ *E.g.* Sen. *Con.* 1.2; Mart. 6.66.

stajao znak koji je nedvosmisleno ukazivao na delatnost koja se obavlja unutar zidova. Zidovi su bili ukrašeni freskama sa erotskim prizorima i kipovima erotskog karaktera. Postojala su dva glavna tipa javnih kuća. Prve su bile javne kuće u kojima je vlasnik držao robinje čije je usluge nudio klijenteli, a druge javne kuće čije je prostorije vlasnik po utvrđenoj ceni izdavao prostitutkama. U takvoj su se kući mogle iznajmiti i prostorije za sastanke.

Prostitutke su svoje usluge nudile i u privatnim kućama i podrumskim prostorijama pod tremovima sa svodom (*fornices*) u okviru amfiteatara i drugih građevina. Arkade stadiona i cirkusa su bile poznate po prostituciji; u njima je narod, ostrašćen nakon predstava, nalazio sebi družice za razonodu. Ljubav se u Rimu noću mogla voditi i na otvorenom, u odsustvu javne rasvete. Mnogi hramovi su služili kao seksualna sastajališta i boravišta prostitutki. Juvenal u tom kontekstu navodi Cererin, Izidin i Ganimedov hram.²²¹

Delatnost prostitutki je prvi put regulisana u vreme cara Avgusta. Prostitutke su se morale pojaviti pred edilom i kazati svoje ime i mesto rođenja. Žena se mogla opredeliti i za pseudonim. Ti podaci su upisivani u svitak i žena bi dobila dozvolu za rad, *licentia stupri*. Morala je obavestiti edila koliku naknadu će tražiti od mušterija. Jednom upisano u registar, njeno se ime više nije moglo izbrisati sa spiska. Većinu registrovanih prostitutki činile su robinje. Ostale žene kao što su, na primer zabavljačice i konobarice, koje su, takođe, nudile svoje seksualne usluge, ali im to nije bilo primarno zanimanje, nisu se morale registrovati. Prostitutke su morale nositi specifičnu odeću, togu sa cvetnim dezenom, i bilo im je zabranjeno da nose odeću karakterističnu za rimske matrone: stolu, vrpču za kosu, grimizne tkanine i nakit. Kosu su morale obojiti u boju šafrana, odnosno u plavu boju i nositi sandale. Prostitutkama je bilo zabranjeno da sklope brak. Avgustovim zakonima je svim rimskim građanima bilo zabranjeno sklapanje braka sa prostitutkama, svodnicama i njihovim potomcima, pa čak i sa oslobođenicama svodnika i svodnica, verovatno jer se pretpostavljalo da su se kao robinje bavile prostitucijom.²²²

Edili su bili zaduženi za kontrolu rada javnih kuća. Brinuli su se da one budu zatvorene od zore do trećeg sata posle podneva (između osam i devet sati uveče po našem

²²¹ Juv. 9.22-4.

²²² Henriques 1968: 112-3. Evans Grubbs 2002: 148; 167.

računanju vremena). Vlasnik bordela čije prostitutke nisu bile registrovane mogao je biti kažnjen novčanom kaznom ili bičevan. Dužnost edila je bila i da zaštiti prostitutke od mušterija koje su htele da je prevare i ne plate joj za pružene usluge. Pod Kaligulom je uveden i porez na prostituciju, pa su prostitutke državi morale platiti iznos koji bi kao svoju redovnu tarifu ubrale od jedne mušterije. Jedna procena govori da je u doba cara Trajana samo u Rimu bilo 32.000 prostitutki, što ukazuje da je država od prostitucije ubirala veliki prihod.²²³

Hrišćanstvo

Rana crkva je proterala prostitutke i svodnike iz zajednice. Pojedinci koji su se bavili određenim zanimanjima mogli su pristupiti hrišćanskoj zajednici tek nakon što se odreknu svoje profesije: među njima su bile i prostitutke.²²⁴ Hrišćanski oci osuđuju i prostitutke i one koji koriste njihove usluge.²²⁵ Prostitutka se ipak, veruju oni, može spasti ako se odrekne svog zanimanja, pokaje i promeni način života.²²⁶

Na zapadu je Avgustin formulisao hrišćansku politiku praktične tolerancije prema prostituciji. Premda prostituciju smatra zlom, on je smatra neophodnom za održanje postojećih društvenih struktura – ako se prostitutkama zabrani rad, smatra Avgustin, zbog požude će zavladati kaos.²²⁷ Stoga vlast treba da toleriše prostituciju. Ovi stavovi odudaraju od inače striktnih i strogih Avgustinovih stavova prema nedopuštenoj seksualnosti.

U odlukama pomesnih sabora se prostitucija retko spominje. Odlukama sabora u Elviri se prostitutkama i svodnicima pričešće uskraćuje i na kraju života (kanon 12). Prostitutke su mogle biti primljene u Crkvu tek nakon što se odreknu svog zanimanja, krste i udaju se (Elvira, kanon 44).

²²³ Henriques 1968: 112-5.

²²⁴ Brundage 1987: 73.

²²⁵ E.g. Ambr. Abr. 2.11.78.

²²⁶ Brundage 1987: 105-6 referiše na reči Jovana Zlatoustog.

²²⁷ Aug. De ordine 2.4.12.

Poznoantičko carsko zakonodavstvo

Zakoni hrišćanskih careva su, kada je reč o prostituciji, doneli malo novoga. Prostitutke su bile prezrene i prostitucija je osuđivana, ali se tolerisala – takvo stanje ostaje do kraja Rimskog carstva. Država je prostituciju oporezivala bar do 439. godine.
228

Opšte uzev, Konstantinov stav prema prostituciji je bio blag. Planom izgradnje Konstantinopolja je bila predviđena četvrt za prostitutke; njima je bilo zabranjeno da napuštaju taj deo grada. Konstantin je zabranio da hrišćanke koje su se zavetovale na devičanstvo rade u javnoj kući. Lišio je senatore i druge pripadnike više klase kojima su prostitutke rodile decu njihovih dostojanstava i službe.²²⁹

Kasniji carevi su pokušali da olakšaju položaj žena koje su primorane na prostituciju. Teodosije II i Lav I su zabranili očevima da primoravaju na prostituciju svoje kćer i vlasnicima robinja da ih prisiljavaju na prodaju sopstvenog tela. Oni su episkopima dodelili ovlašćenja da interвениšu u slučaju da prostitutka moli da bude oslobođena rada u bordelu.²³⁰

Justinijan je, takođe, preduzeo oštre mere protiv onih koji su primoravali žene na prostituciju. U Justinijanovoj 14. noveli se detaljno opisuje iskvarenost svodnika i svodnica koji mame svoje žrtve, a potom ih iskorištavaju.²³¹ Justinijanova žena Teodora je bila na glasu kao bivša glumica i prostitutka, pa su stoga mnogi bili mišljenja, da su spomenute Justinijanove mere bile izraz empatije prema turobnoj prošlosti njegove supruge. Međutim, dijahronijska studija pokazuje da Justinijan nastavlja rad svojih prethodnika.

Robinje koje su primoravane na prostituciju mogle su dobiti slobodu, a gospodar bi izgubio sva svoja prava nad eksploatisanom robinjom.²³² Godine 534. Justinijan je zatražio od episkopa da se pobrinu da žene ne budu primoravane na prostituciju ili bavljenje glumom, a ako u svojoj dijačezni nađu takve žene, da nastoje da se one oslobode

²²⁸ Brundage 1987: 105-6.

²²⁹ *CTh.* 15.8.1; *CJ.* 5.27.1 pr. (336).

²³⁰ *CJ.* 1.4.12, 1.4.14 (456); 11.41.6 (428).

²³¹ *Nov.* 14 pr.

²³² *CJ.* 6.6.1.4.

i da im bude dopušteno da se udaju, ako žele. U toj stvari episkopima je dao veće ovlasti od provincijskih upravitelja.²³³ Kasnije je Justinijan proterao svodnike iz Konstantinopolja i zabranio postojanje javnih kuća u gradu, zapretivši vlasnicima javnih kuća izuzetno visokom novčanom kaznom. Preduzeo je i niz mera kojima se moglo pomoći prostitutkama da se okrenu čestitom životu. Na Teodorin nagovor, sagradio je Manastir pokajanja, kao utočište za prostitutke koje žele da napuste profesiju.²³⁴

Obredna prostitucija

Koreni obredne prostitucije sežu u praistorijsko doba matrijarhata. Obredna prostitucija je u antičkom svetu bila ne samo prihvaćena pojava, već se smatrala i odlikom uglednog i pobožnog života. *Hamurabijev zakonik*, sastavljen u Avraamovo doba (c. 18. v. pre n.e.) dopušta delatnost ženskih prostitutki u hramovima, a u *Epu o Gilgamešu* se prostitutke spominju u vezi sa hramom boginje Ištar. U Vavilonu je svaka devojka bar jednom primorana da se prostituiše (izgubi devičanstvo) u čast vavilonske Venere.²³⁵

Ritualna prostitucija ne predstavlja jedinstveni fenomen, već ima raznovrsne oblike. U njoj se moglo učestvovati jednom ili pak, stalno. U Persiji je bio narodni običaj da žene jednom učestvuju u takvoj vrsti obreda. Ovakvom činu nije se pripisivala nikakva sramota, pa su ovaj običaj sledile i žene iz uglednih porodica.²³⁶ S druge strane, pojedinci su mogli duži vremenski period ili čitav život provesti baveći se obrednom prostitucijom. Ovakav vid prostitucije praktikovala je klasa hijerodula, čija je plata pripadala boginji plodnosti. Ovaj tip prostitucije bio je rasprostranjen u kultovima Velike majke bogova u Maloj Aziji.²³⁷ Obredna prostitucija je bila raširena u patrijarhalnom

²³³ *CJ.* 1.4.33; 5.4.29. Brundage 1987: 121.

²³⁴ *Nov.* 14. Brundage 1987: 121.

²³⁵ *Yehoshua* 2009: 57.

²³⁶ *Str.* 16.745, *Vavilon:* *Hdt.* 1.199. *TDNT* 6: 581, n. 7.

²³⁷ *Hdt.* 1.199, *Lidija:* *Hdt.* 1.93, *Ath.* 12.515d-516b, *Pont:* *Str.* 12.558-9; *Abidos:* *Ath.* 13.572-3; *Komana:* *Str.* 12.535; *Jermenija:* *Str.* 11.532. *TDNT* 6: 581, n. 8-9. *V. et Yehoshua* 2009: 60.

svetu, u kojem žene nemaju prava, pa su mogle biti primorane na prostituciju. Međutim, i muškarci su bili iskorištavani i primoravani da učestvuju u seksualnim obredima, u Hanaanu, Grčkoj, Siriji i Fenikiji.²³⁸

Obredna prostitucija se rodila u Vavilonu i otuda proširila na druge krajeve. Vavilonska carica Semiramida, koja je živela nakoliko vekova nakon velikog potopa, oformila je misterije na kojima je obožavana kao Rea, Velika majka bogova. Bila je poznata i kao Carica neba i Ištar. Ritual posvećen ovoj boginji bio je seksualne prirode, i zbog njega je ona poistovećena sa Venerom, odnosno Afroditom. Vavilon je, pak, dospao na zao glas kao simbol i sedište idolatrije i obredne prostitucije. Za vladavine Asiraca su se u Vavilonu devojke prostitušale u čast boginje Milite, kako saznajemo od Herodota. Asirska religija je oblikovana po uzoru na vavilonsku i ova Milita, u suštini, predstavlja oboženu vavilonsku caricu Semiramidu. Aštarta, Kibela i Milita, sve su to ista božanstva. Asirci su obožavali Afroditu; nju su posebno poštovali i Pafljani na Kipru i Feničani u Askalonu u Palestini. Asirska i kiparska Afrodita i vavilonska Velika boginja predstavljaju isto božanstvo.²³⁹

Jedno od glavnih muških božanstava asociiranih sa obrednom prostitucijom jeste Val. Val (Baal, Gospod) je poznat i kao Moloh (Kralj) i izvorno označava deifikovanog prvog vavilonskog cara Nimroda. Među drugim narodima ovo božanstvo imalo je druga imena; među Grcima to je bio Bah, ali obredi njemu posvećeni bili su svuda slični. Sunce je poštovano kao Val, zato su mu se žrtve prinosile na planinama i uzvisinama. Među žrtvama su se mogle naći i ljudi, pa čak i deca. Među najstarijim svedočanstvima o obrednoj prostituciji je i odlomak iz *Starog zaveta* koji opisuje kako su se Jevreji kod Sitima upustili u rituale spomenute vrste u čast Baal Peora, odn. Vala sa planine Peor (Broj. 25.1-3).²⁴⁰

Kultovi plodnosti su postojali u čitavom antičkom svetu, ali su najrasprostranjeniji bili upravo u Hanaanu. Orgije su činile deo idolopokloničke prakse kod Asiraca,

²³⁸ Pronađen je ugaritski popis osoblja hrama, među njima i muškaraca hijerodula (*kidišim*, m. pl. od *kidaiš*). O ovom fenomenu u Siriji i Fenikiji u 2. v. n.e. govori Lukijan u *Syr. D.* Yehoshua 2009: 60-1.

²³⁹ Yehoshua 2009: 56-8.

²⁴⁰ *Op. cit.*: 40 -1.

Vavilonjana i Moavita.²⁴¹ I muška i ženksa obredna prostitucija bila je rasprostranjena u Hanaanu pre dolaska Jevreja. Svako hanaansko svetište imalo je svoje prostitutke. Obred se odvijao na uzvisini, a sastojao se u prinošenju životinjske žrtve, ritualnog obeda i seksa. Centralni deo obreda bila je smrt boga Vala, i njegovo oživljavanje. Sa ovim je obredom tesno povezano i sveto drveće kao simbol životne snage.²⁴²

Posredstvom hanaanskih kultova Vala i Aštarte je obredna prostitucija prodrila u Izrailj (*e.g.* Post. 38.21). U *Bibliji* (Broj. 25.3) se upravo kontakt sa Moavitima spominje kao izvor apostaze i priklanjanja Jevreja ritualnoj prostituciji.²⁴³

Obredna prostitucija se iz hanaanskih kultova proširila Izrailjom naročito u doba nakon Isusa Navina.²⁴⁴ Ona uzima maha u doba sudija (*c.* 1300-1080).²⁴⁵ Zbog obredne prostitucije sa hanaanskim božanstvima u ropstvo pada Manasijino pleme, a isto se kasnije događa i Južnom i Severnom kraljevstvu. Nakon vladavine cara Solomona (*c.* 970-930) došlo je do pobune u kraljevstvu zbog poreza i ono se pocepalo na dva dela. U Južnom kraljevstvu je Solomonov sin Rovoam (930-908), sin paganke Amorićanke, praktikovao najgori oblik idolopokloničke prakse – obrednu prostituciju i žrtvovanje dece.²⁴⁶ Za njegove vladavine su učestali obredi po uzvišenjima, a muški hijeroduli, *qedeshim* se eksplicitno spominju.²⁴⁷ Car Asa (906-875) je zabranio takve obrede i proterao hijerodule iz zemlje, a Josafat (875-851) proterao preostale hijerodule.²⁴⁸ Njihova nastojanja, međutim, nisu dala trajniji rezultat, budući da se sto godina kasnije Ozija žali na njihovo prisustvo svuda u Izrailju.²⁴⁹ Protiv ove pojave bore se Jezekija (715-687) i Josija (640-609)

²⁴¹ *Op. cit.*: 39.

²⁴² *Op. cit.*: 61-4.

²⁴³ TDNT 6: 582; Yehoshua 2009: 48; 59-60.

²⁴⁴ Yehoshua 2009: 49.

²⁴⁵ Sud. 2.17; 8.27-35.

²⁴⁶ 1 Dn. 5.25; Jez. 16.16-58. Yehoshua 2009: 49-50.

²⁴⁷ 1 Car. 14.24.

²⁴⁸ 1 Car. 15.12; 22.47.

²⁴⁹ 1 Car. 4.14. Za dataciju vladavine judejskih careva v. Дрејн 2003: 150-1.

koji je uništio kuće muških i ženskih hijerodula u hramu. Uprkos njihovim nastojanjima, idolopoklonstvo se širilo sve do vavilonskog ropstva.²⁵⁰

Obredna prostitucija je među Jevrejima uzela maha, pa su se muški i ženski hijeroduli prostituisali i u jerusalimskim svetilištima i u samom Hramu. *Ponovljeni zakon* zabranjuje obrednu prostituciju (Zak. 23.17). Protiv obredne prostitucije govore i proroci; u Severnom kraljevstvu Osija (755-722) i Isaja (740-700), u Južnom kraljevstvu Jeremija (627-587). U Vavilonu prorokuje i osuđuje obrednu prostituciju Jezekilj (593-570).²⁵¹ Paganski sveštenici su uzimali izloženu decu i odgajali ih da budu hijeroduli; Jezekilj opisuje kako je na isti način Jahve našao izloženu Izrael, smilovao joj se, a ona se odmetnula od supruga.²⁵²

Obredna prostitucija je bila raširena i u Siriji i u Egiptu. Niz ženskih figurina pronađenih širom Bliskog istoka predstavlja boginje čiji su rituali podrazumevali obrednu prostituciju.²⁵³ U Efesu su obredne prostitutke radile u poznatom Afroditinom hramu, a u pojedinim gradovima u Maloj Aziji je bilo i više hiljada hijerodula oba pola.²⁵⁴ U grčkim zemljama je obredna prostitucija bila, generalno, osuđivana. Usled trgovačkih veza sa istokom, ovaj običaj je prodro u Korint i Atinu. U Korintu je postojao poznati Afroditin hram u kojem je usluge pružalo hiljadu hijerodula.²⁵⁵ U blizini Hefestovog hrama u Atini nalazio se hram Afrodite nebesnice.²⁵⁶ I Dionizovi obredi su mogli imati orgijastički karakter. Dionizovi atributi, koji simbolizuju plodnost, slični su atributima boginje majke Demetre.²⁵⁷ Religija i seks su bili povezani i na manje posredni način. Postojao je običaj da imućniji ljudi kojima boginja Afrodita ispuni želju njenom hramu poklone određeni broj devojaka koje će raditi kao prostitutke.²⁵⁸

²⁵⁰ 2 Car. 23.7. TDNT 6: 586. Yehoshua 2009: 50. Za dataciju vladavine judejskih careva v. Дрејн 2003: 184-5.

²⁵¹ Za dataciju života proroka v. Дрејн 2003: 150-1 i 184-5.

²⁵² Yehoshua 2009: 52.

²⁵³ *Op. cit.*: 60.

²⁵⁴ Efez: Ath. 573a; v. i prethodnu napomenu.

²⁵⁵ Str. 8.378. Henriques 1968: 58-9; TDNT 6: 582; Yehoshua 2009: 59.

²⁵⁶ Yehoshua 2009: 57, pozivajući se na Pausaniju.

²⁵⁷ *Op. cit.*: 60.

²⁵⁸ Henriques 1968: 59.

Brojni rimski kultovi i obredi su bili povezani sa erotikom i seksualnošću – na primer, obredi koji su pratili venčanje i prvu bračnu noć, seljački kultovi čije poštovanje za cilj imalo podsticanje plodnosti polja i poznati ženski bakhanlijski kult zabranjen 186. godine pre n.e. kojeg opisuje Livije (Liv. 39). Uprkos tome, za razliku od Grčke, u Rimu se nisu proširili raznovrsni oblici religiozne prostitucije. U Rim je 204. god. pre n.e. sa istoka dospeo orgijastički Kibelin kult. Država je sama podsticala poštovanje Kibebe, odnosno Velike Majke (*Magna Mater*). U vreme Punskih ratova je Kibelin sveti meteorit prenet iz Azije u Rim, i smešten u hram podignut Velikoj Majci na Palatinu. Kibeli su u Italiji i širom Rimskog carstva bila posvećena brojna svetišta. Njen se kult posebno poštovao, ali su orgijastički frigijski obredi posvećeni njoj bili zabranjeni. Služili su joj frigijski sveštenici zvani *galli*, koji su bili evnusi, što se povezuje sa činjenicom da je Atis, Kibelin miljenik, bio uškopljen. Obred posvećen Atisovom uskrsnuću uključivao je, možda, i kastraciju mladih posvećenika u kult. Kastracija je bila prisutna u nizu azijskih kultova plodnosti, uključujući kultove u Efesu i kult sirijske Aštarte Hijerapoljske. Nije izvesno jesu li *galli* bili samo delimično kastrirani; na tu mogućnost ukazuje činjenica da su među Rimljanima bili na zlu glasu po svojoj seksualnoj neutaživosti (Apul. *Met.* 8.36). Drugi kult frigijskog porekla u Rimu bio je kult Dobre Boginje (*Bona Dea*), čije su pristalice bile žene. Svetkovina ove boginje uključivala je mnoge seksualne elemente, možda i stvarno opštenje sa muškarcima i lezbijske odnose.²⁵⁹ Žene su učestvovala i u kultu boginje Izide egipatskog porekla. Obredi posvećeni njoj su možda uključivali neku vrstu obredne prostitucije. Orgijastički karakter su imali i Bahovi obredi.²⁶⁰

U novozavetno doba obredna prostitucija još postoji i predstavlja goruće pitanje unutar hrišćanskih zajednica. Pavle govori o obrednoj prostituciji u Korintu i u drugim zajednicama koje je osnovao. Jovan govori i njoj u *Otkrivenju* (e.g. Otk. 2.14; 22.15), što ukazuje da je ona 95. god. n.e. bila deo idolopokloničkog obreda.²⁶¹

Yehoshua smatra da je obredna prostitucija jedna od glavnih tema *Apostolskog sabora* održanog sredinom 1. veka u Jerusalimu na kojem su se apostoli okupili i odredili pravila za nejevreje koji su pristupali judeohrišćanstvu. Termin πορρεία se u odlukama

²⁵⁹ *Op. cit.*: 109.

²⁶⁰ Yehoshua 2009: 64.

²⁶¹ *Op. cit.*: 55; 47.

spomenutog sabora odnosi isključivo na obrednu prostituciju, tvrdi Yehoshua. O implikacijama ove tvrdnje biće više reči u nastavku.²⁶²

²⁶² *Op. cit.:* 43.

Terminologija preljube

Grčki termini iz porodice zasnovane na reči μοιχός

Latinski jezik poseduje dve grupe termina kojima se može govoriti o preljubi: one grupisane oko termina *moechus* i one grupisane oko termina *adulter*. Naprotiv, u grčkom jeziku na preljubu ukazuju samo termini grupisani oko reči μοιχός. Na tom je terminu izgrađena velika i značajna grčka leksička porodica. Ujedno je rečeni termin prilagođen latinskom jeziku i na njemu se temelji značajna latinska leksička porodica. Zato smo ovoj grčkoj leksičkoj grupi posvetili veliku pažnju.

Standardna grčka reč za preljubu je μοιχεία.²⁶³ Ona pripada velikoj leksičkoj grupi, utemeljenoj na imenici μοιχός, odnosno glagolu ὀμείχειν. Od glagola ὀμείχειν ‘urinirati, mokriti’ (LSJ: „*make water*“) je izveden *nomen agentis* μοιχός, koji poprima značenje ‘brakolomac’, ‘zavodnik’ i, kasnije ‘ljubavnik’.²⁶⁴ U novoj eri termin μοιχός počinje da se upotrebljava i u kontekstu homoseksualnih odnosa u značenju ‘ljubavnik’.²⁶⁵

Na terminu μοιχός je sazdana velika leksička grupa. Njoj pripada, prvo, skup opšte uzev kasno postalih imenica ženskog roda čije je osnovno značenje ‘preljubnica’: μοιχάς, μοιχαλίσ, μοιχή, μοιχίς, μοίχαινα i μοιχότυπη²⁶⁶, i niz prideva: μοιχίδιος, μοιχικός, μοιχιος i μοιχώδης²⁶⁷. Spomenutoj leksičkoj grupi pripada i glagol μοιχεύω²⁶⁸ sa

²⁶³ LSJ: „*adultery*“; GHR: „preljuba“; DELG: „fait de commettre l’adultère“

²⁶⁴ LSJ „*adulterer, paramour*“; GHR: „preljubočinac“; DELG „’adultère’ dit de l’homme qui séduit une femme mariée“. Za etimologiju v. e.g. DELG s.v. μοιχός; Buck 1988: 21.43.1; IEW: 713 s.v. meigh-. Glagol gubi protetski vokal.

²⁶⁵ LSJ „II. *paramour*, of a sodomite“; na ovo značenje nailazimo u oksirinškim papirusima iz 3. ili 4. veka (POxy. 1160.26).

²⁶⁶ Μοιχάς: LSJ: „fem. of μοιχός“; Μοιχαλίσ LSJ: „= μοιχάς... so as Adj., *adulterous*... II = μοιχεία“; GHR: „N.T. 1. preljubotvorni... η□ μ. preljubnica 2. preljuba“. Μοιχή: LSJ: „rare form for μοιχάς“. Μοιχίς: LSJ: „rare fem. of μοιχός“. Μοιχίς: LSJ: „rare fem. of μοιχός“. Μοίχαινα: LSJ: „= μοιχάς“ Samo jednom u 12. v. Tz. *Ad Lyc.* 1108. Μοιχότυπη: LSJ: „*adulteress* formed like χαμαιτύπη“.

²⁶⁷ Μοιχίδιος LSJ: „= μοιχικός ... II *begotten in adultery*“; GHR: „preljubom rođen“; DELG: „né par adultère“. Μοιχικός LSJ „*adulterous*“ s.v. μοιχάγρια. Μοιχιος LSJ: „μοιχικός“. Μοιχώδης LSJ: „= μοιχικός“; DELG: „adultère“.

vlastitim derivatima: μοιχεία 'preljuba', μοιχευτής 'brakolomac' ²⁶⁹, μοιχευτός 'preljuban', ἀμοίχευτος i μοιχεύτρια 'preljubnica' ²⁷⁰. Tu nalazimo i glagol μοιχάω (μοιχέω) ²⁷¹ i još dva ređe osvedočena glagola, sinonimna prethodno spomenutima: μοιχάζω i μοιχαίνω ²⁷². Spomenutu grupu čine i složenice μοιχάγρια 'globa za brakolomstvo' i njeni sinonimi μοιχαλώσια i μοιχοληπτα ²⁷³, zatim apstraktna imenica μοιχοσύνη 'preljuba' i ređe osvedočeni termini μοιχότροπος 'preljubni' i μοιχοληπτία 'zaticanje u preljubi' ²⁷⁴. Pozno nastaju καταμοιχέω 'zavesti' i od njega izvedena imenica καταμοιχός. ²⁷⁵

Većina ovih reči se javlja retko, neke kao ἄπαξ λεγόμενα (μοιχάζω, μοιχαλώσια, μοιχοληπτα), a mnoge među njima su osvedočene kasno (e.g. μοιχευτής, μοίχαινα).

²⁶⁸ LSJ: „commit adultery with a woman, debauch her... Pass., of the woman... II intr., commit adultery“; GHR: „I. preljubu činiti... . U pas. na preljubu zaveden biti ili dati zavesti se.“; DELG: „commettre un adultère avec une femme mariée, la séduire... au passif ... en parlant de la femme“. TDNT 4: 729: „act as an adulterer.... to seduce or violate a woman... to adulterate...“ u pasivu i mediju „to be, or to allow oneself to be seduced...“ za ženu „to commit adultery“.

²⁶⁹ Μοιχευτής LSJ: „adulterer“, DELG: „homme adultère“. Javlja se u 4. v. n.e. (*Man.* 4.305). Μοιχευτός LSJ: „adulterous“; DELG: „adultérin“. Ἀμοίχευτος LSJ: „not born in adultery“.

²⁷⁰ LSJ: „adulteress“; DELG s.v. μοιχός „femme adultère“; GHR: „preljubnica“. Paoli tvrdi da termin „più che avere un valore giuridico, indica in attico la disposizione della donna a farsi sedurre“ Paoli 1950: 125, n. 1.

²⁷¹ LSJ: „= μοιχέω I: metaph., μοιχᾶν τὴν θάλατταν *have dalliance with the sea*... Pass., *commit adultery*, of a man, ... of a woman... metaph., *to be unfaithful to God*... 2. *falsify*“. DELG: „μοιχάομαι commettre un adultère (...) être infidèle à Dieu... falsifier“; GHR: „I. na preljubu zavesti, pren. lukavo pod svoju vlast skučiti. 2. med. N. T. = μοιχέω.“

²⁷² Μοιχάζω LSJ: „- μοιχάω“; javlja se samo u leksikonu Anon. *ap.* Suid. Μοιχαίνω LSJ: „= μοιχέω“ samo kod Vett. Val. 118.5.

²⁷³ Μοιχάγρια GHR: „kazan (zatečenoga) preljubočinca, globa, koju ima platiti“; LSJ: „fine imposed on one taken in adultery“. Reči μοιχαλώσια i μοιχοληπτα se javljaju kao glose na *Od.* 8.332., v. LSJ s.v.

²⁷⁴ Μοιχοσύνη LSJ: „poet. for μοιχεία“; DELG: „fait de commettre l'adultère“. Μοιχότροπος LSJ: „of the disposition or manners of an adulterer“; DELG: „qui a les manières d'un adultère“. Μοιχοληπτία LSJ: „taking in adultery“; DELG: „fait d'être pris en flagrant délit d'adultère“.

²⁷⁵ Καταμοιχέω LSJ: „seduce“. Καταμοιχός LSJ: „adulterer“; DELG: „adultère“.

1. Μοιχός

Termin μοιχός se u specijalizovanom značenju 'brakolomac' javlja u sedmom veku u Hiponaktovoj i Mimnermovojoj poeziji i u 6.v. u Ezopovom korpusu.²⁷⁶ Najstariji osvedočeni termin iz ove leksičke porodice je složenica μοιχάγρια 'globa za brakolomstvo', koju srećemo u Odiseji.²⁷⁷ Upotreba spomenute složenice u kontekstu brakolomstva u Homerovom epu ukazuje da je do specijalizacije termina μοιχός u značenju 'brakolomac' došlo i pre prvih osvedočenih specijalizovanih upotreba ovog termina. U korpusu tekstova TLG termin μοιχός se javlja više od 1400 puta, ali od toga samo 88 puta u prerimskom periodu. Srećemo ga pretežno u komediji (31)²⁷⁸, u sudskom besedništvu (25)²⁷⁹, u delima filozofa (20)²⁸⁰ i, ređe, delima istoriografa (5).²⁸¹

2. Termini za preljubnicu

Viđenje da je muškarac vinovnik preljube, a žena njen pasivni učesnik, ili čak žrtva, nalazi odraza i u leksici. Zavodnik je aktivni učesnik, pa na njega ukazuje imenica za vršioca radnje μοιχός, na zavedenu ženu, naprotiv, najčešće ukazuju pasivni i medijalni

²⁷⁶ Hippon. *Fragm.* 30; Mimn. *Schol. Lyk.* 610: ἡ δὲ Ἀφροδίτη... ὑπὸ Διομήδους τρωθεΐσα παρεσκεύασε τὴν Αἰγυαλείαν πολλοῖς μὲν μοιχοῖς συγκοιμηθῆναι; Aesop. Hausrath 300 = Perry 420.

²⁷⁷ *Od.* 8.332 μοιχάγρι' ὀφέλλει. Za značenje v. et Apollon. *Lex.* 113.17: μοιχάγρια τὰ τῆς μοιχείας ἀγρεύματα. ὁ γὰρ ληφεθεὶς ἐπὶ μοιχείᾳ ἐζημιούτο; *item* Hsch. 1558.1; Suid. 1354.1. Eust. 1.301.40.335: Μοιχάγρια δὲ, τὰ ὑπὲρ ἀγρεύσεως ὃ ἐστι συλλήψεως μοιχῶν ἐκτινύμενα.

²⁷⁸ Apollod. *Car.* 6.3; *Ar. Ach.* 265; 849; *Ec.* 225; 522; *Lys.* 107; 212-3; *Nu.* 1079; *Pl.* 168; *Th.* 343; 345; 488; 501; *Fragm.* 187.2; *Bata* 3.6; *Euphr.* 12; *Call. Com.* 1; *Eup.* 139; *Men. Pk.* 357; 370; 986; *Sam.* 717; *Fragm. longiora* 718.8; *Fragm.* 16.2; 306.1; 683.9; *Philonid.* 7. *Tit.:* Amips., Antiph., Philem.

²⁷⁹ *Aeschin.* 1.91.2; 183.3; *Ep.* 10.9.3; *Apollod. (Ps.-D.)* 59) 41.6; 65.3; 66.5; 8; 10; 67.2; 7; 71.3; 72.2; 85.6; 86.3; 87.4; 6; *Is.* 8.44.6; 46.6; *Lys.* 1.31.1; 33.7; 36.2-3; 41.1; 49.3; 13.66.3.

²⁸⁰ Većina pojava, njih 16, otpada na Aristotelova dela: *EE* 1221b20; *EN* 1117a1; 1134a19; 1134a22; *HA* 585a16; *MM* I8.3.3; *Rh.* 1401b24; 1416a24; *SE* 167b10; *Fragm.* 285.89; 585.15, 593.6; 7; 18; 24; 611.14; 145; 220. *Chrysipp. Stoic. FrM* 421.5; *FrL* 10a5; *Critias* 44.8; *Pl. Smp.* 191d.

²⁸¹ *X. Mem.* 2.1.5.3; *Hier.* 3.3; *Timae. FHG* F3b, 566F. Budući da se termin gotovo i ne sreće u tragediji, pravo je iznenađenje što ga relativno rano nalazimo kod Sofokla (*Fr.* 857.1 TLG) što možda ukazuje da je fragment pogrešno pripisan Sofoklu. Za tumačenje v. Nave 2002: 63, n. 127.

glagolski oblici, μοιχευθει̃σα, μοιχευομένη, μεμοιχευμένη ili, pak, cirkumlokucije tipa „žena sa kojom je brakolomac zatečen“.²⁸²

Dok na brakolomca ukazuje gotovo isključivo termin μοιχός (termini μοιχευτής i καταμοιχός se javljaju pozno i retko), na preljubnicu može ukazivati niz različitih termina koji se, pak, gotovo svi koriste sporadično. Ovakva srazmera može biti upravo posledica činjenice, da za brakolomca postoji ustaljeni termin, a za preljubnicu ne.

Najstarija osvedočena imenica sa značenjem ‘preljubnica’ je μοιχεύτρια. Prvi put se javlja u Platonovoj *Gozbi*, a u klasičnom periodu je nalazimo još samo jednom kod Plutarha. Termin ni u poznijoj epohi nije učestao, i ograničen je na vokabular nekolicine autora: Teodoret Kirskog, Stobeja i Prokopija iz Cezareje.²⁸³

Imenice sa značenjem ‘preljubnica’ se javljaju relativno retko i pretežno pozno. U korpusu TLG, kako smo kazali, imenica μοιχός se javlja više od 1400 puta, dok se sve imenice sa značenjem ‘preljubnica’ javljaju ukupno 216 puta. Većina imenica sa značenjem ‘preljubnica’ je ἄπαξ λεγόμενον (μοιχή, μοιχίς, μοίχαινα, μοιχότυπη).²⁸⁴ Relativno učestalo se javlja samo oblik μοιχαλίς (185), a samo sporadično se javljaju imenice μοιχεύτρια (17) i μοιχάς (10).

I imenicu μοιχάς nalazimo retko, prvi put u delima filozofa Eshina u 4.v. pre n.e, a potom tek u novom veku.²⁸⁵ U Varonovim *Menipskim satirama* srećemo njegovu latinsku inačicu, *moechas*, što ukazuje da je termin μοιχάς ipak bio učestalije upotrebljavan nego što to ukazuju pisana svedočanstva. U protivnom,

²⁸² E.g. Antig. *Mir.* 112b.1; Apollod. *Epit.* E 2.11; Ar. *Pax* 980; Arist. *HA* 586a3; Chrysipp. *Stoic. FrL* 989.34; D. Chr. 64.3; Paus. 4.20.9; Plu. *Rom.* 22.3; *Para.* 37.

²⁸³ Pl. *Smp.* 191 d(e); Plut. 2.60f. = *Adulator* p. 61a [TLG]. Thdt. *Ezech.* 81.945.45; 948.10; 1040.55; 1048.44; *qu. in Reg. Paralip.* 80. 176.25; Jer. 81.524.28; *XII proph.* 81.1556.42; 1568.33; 1620.35; 1980.30; *epp. Paul.* 82.113.27; Stob. 4.20a.35.85; Procop. *Arc.* 1.13; 17.25.4.

²⁸⁴ Termini μοιχή i μοιχίς se javljaju samo kod gramatičara Aristofana Vizantinca na prelazu iz 3. u 2. vek Ar. *Byz. Frg.* 44 ap. Eust. 1761.24. Termin μοίχαινα srećemo samo kod Cecesa u 12.v. Tz. *Ad Lyc.* 1108. Imenica μοιχότυπη se javlja u *Comica Adespota CAF frg.* 1081 i u Hesych. *In Lev.* 1560.1: μοιχοτύπη ἢ ὑπὸ μοιχῶν τυπτομένη.

²⁸⁵ Aeschin. *Socr. ap. Ath.* 62.11 (TLG). Vet. Val. *Anthol.* 104.11; *Placit.* 874d-911c; Ps.-Clem. *Hom.* 14.6.3; 20.20.5; *Epiaph. Anc.* 103.1; Gr. Naz. *Or.* 4.35.656.15; Sopat. *Rh.* 8.231.16; Rom. Mel. 38.2.4; 13.4; Tz. *H.* 4.349.

moglo bi se zaključiti da je latinski termin formiran nezavisno od grčkog originala.

Jedina reč sa značenjem 'preljubnica' koja se upotrebljava učestalije je μοιχαλῖς. Ovaj je termin karakterističan za hrišćanski jezik. Prvi put je osvedočen sa *Septuagintom*, a potom se javlja u *Novom zavetu*. Na oba mesta je upotrebljen relativno često, po sedam puta. U nebiblijskim tekstovima termin μοιχαλῖς se javlja od 2. veka n.e.²⁸⁶ Rečeni se termin, dakle, javlja u grčkom jeziku sa prevodom starozavetnih tekstova, ustaljuje sa novozavetnim tekstovima, i širi sa delima hrišćanskih otaca, u mnogome zahvaljujući Origenu, čija dela i leksika inspirišu, na ovaj ili onaj način, hrišćanske autore koji stvaraju u 4. veku. Opšte uzev, termin μοιχαλῖς se retko javlja izvan biblijskog konteksta (13).²⁸⁷

3. Glagoli

Videnje da je muškarac aktivni učesnik preljube, a žena njegova pasivna žrtva, odražava se i na planu sintakse. Tako se muškarac javlja kao subjekat aktivnih oblika glagola u značenju 'počiniti preljubu', dok se na ženu ukazuje njegovim direktnim objektom. Na taj se način upotrebljavaju glagoli μοιχάω i μοιχεύω.

Glagol μοιχεύω je najčešće upotrebljavani glagol koji ukazuje na činjenje preljube. Javlja se još kod Aristofana i Lisije.²⁸⁸ Kada je subjekat rečenice brakolomac, upotrebljavaju se aktivni oblici glagola μοιχεύω (tranzitivno i intransitivno), dok se njegovi pasivni oblici upotrebljavaju kada je subjekat preljubnica.²⁸⁹ Ovako upotrebljen

²⁸⁶ U 2. v. (9): Herodijan, Justin Mučenik, Hipolit i *Acta Joannis*. U 3. v. (33, od toga 27 Origen): Origen, Kliment Aleksandrijski, Heliodor i u sholijama uz Lukijanova dela. Sa prodorom hrišćanske misli među obrazovane elite Rimskog carstva u 4.v. i termin μοιχαλῖς se javlja učestalije, čak 105 puta u delima desetorice autora: Teodoreta Kirskog, Epifanija, Atanasija Velikog, Didima Slepog, Evzevija, Grigorija Nazijanskog, Grigorija Niskog, Vasilija Velikog, Jovana Zlatoustog; ovom veku pripadaju i Pseudo-Klimentove *Recognitiones*. Kasnije na spomenuti termin nailazimo sve ređe: u periodu od 5. do 14. v. ukupno 24 puta.

²⁸⁷ Hld. 8.9.12; *Cat. Cod. Astr.* 8(1).264; *Hdn. Gr.* 3(1).91.17; *Epim.* 89.8; *Schol. in Luc.* 21.48.34; Hesych. *In Lev.* 1542.6; *Eust. Comm. Il.* 2.116.21; *Comm. Od.* 1.60.34; 36; 1.129.18; 1.297.44; 2.73.41; *Suid.* 1.356.41.

²⁸⁸ *Ar. Av.* 558; *Lys.* 1.4.

²⁸⁹ *LSJ S.v.*; *TDNT* 4: 729.

glagol μοιχεύω bilo bi najprikladnije prevesti terminom „zavesti“. Rečena distinktivna upotreba glagola u aktivu uz subjekat muškog, odnosno mediju i pasivu uz subjekat ženskog roda gubi se u novozavetno doba.²⁹⁰

Glagol μοιχάω izvorno je dorski termin kojeg prvi put nalazimo kod Ksenofonta. Spominje se i u Gortinskom zakoniku.²⁹¹ Sa *Septuagintom* se javlja medijalni oblik μοιχάομαι u značenju 'počiniti preljubu' koji se može odnositi na muškarca i na ženu.²⁹² U biblijskim tekstovima se javljaju samo medijalni i pasivni oblici rečenog glagola.

4. Μοιχεία

Najučestaliji termin koji ukazuje na sam čin preljube jeste apstraktna imenica μοιχεία. Ovaj se termin javlja relativno rano, još kod Lisije i Platona.²⁹³

U tumačenju termina μοιχεία, rečnici se pretežno ograničavaju na značenje 'preljuba'.²⁹⁴ Opseg spomenutog termina, kao i drugih članova leksičke porodice zasnovane na terminu μοιχός se, međutim, ne iscrpljuje na značenju „preljuba“. Naprotiv, većina naučnika smatra da spomenuti termini imaju šire značenje i da obuhvataju i druge vrste nedopuštenih seksualnih odnosa, onih sa neudatim ženama.

Opseg

Veliki istoričar prava Justus Hermann Lipsius uočio je još krajem 19. veka postojanje izvesne nejasnoće u definiciji termina μοιχεία, a time i u definiciji istoimenog prekršaja. Prema njegovom mišljenju, termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči μοιχός, u jeziku prava ukazivali su isključivo na fenomen brakolomstva (*Ehebruch*), dok su u praksi (*Praxis*) ovi termini ukazivali i na zavođenje devojaka i udovica.²⁹⁵ Nakon

²⁹⁰ DELG: „commettre un adultère avec une femme mariée, la séduire... au passif ... en parlant de la femme..., mais dans le NT cette distinction entre l'actif et le moyen est perdue“.

²⁹¹ X. HG 1.6.15. U Gortinskom zakoniku nalazimo particip prezenta μοικίδων (*Leg. Gort.* 2.21).

²⁹² DELG, *S.v.* μοιχός, p. 708.

²⁹³ Lys. 1.36; Pl. *R.* 4.443a; *Leg.* 8.839a.

²⁹⁴ LSJ: „adultery“; GHR: „preljuba“; DELG: „fait de commettre l' adultère“, ali TDNT 4: 730: „illicit intercourse“.

²⁹⁵ Lipsius 1908:429.

Lipsiusa, do sredine osamdesetih godina dvadesetog veka, u naučnoj javnosti je preovladavalo mišljenje da *μοιχεία* ima šire značenje, koje obuhvata i vanbračne odnose sa slobodnim ženama, bez obzira na njihov bračni status.

Još u prvoj polovini prošlog veka Latte definiše *μοιχεία* kao tajni seksualni odnos sa slobodnom ženom, bez pristanka njenog staratelja (*κύριος*).²⁹⁶ Sredinom prošlog veka Paoli iznosi mišljenje da termin *μοιχεία* ukazuje na vanbračni seksualni odnos sa atinskom građankom koji je počinjen unutar kuće čija je glava muškarac zadužen za zaštitu zavedene žene, bez obzira na njen bračni status.²⁹⁷ *Μοιχεία*, dakle, prema njegovom viđenju, narušava integritet doma (*οἶκος*) i muškarca koji se nalazi na čelu domaćinstva, a to može bilo koji srodnik zavedene žene: suprug, otac ili brat, pa čak i muškarac sa kojim žena boravi u konkubinatu. Za razliku od rimskog prava, ističe Paoli, u atičkom pravu nema principa *adulterium in nuptam committitur*.²⁹⁸ Svoju tezu Paoli potkrepljuje, s jedne strane, primerima priča o zavedenim, odnosno „upropaštenim“ (neudatim) Atinjankama u delima besednika i komediografa i, s druge strane, dokazima iz atičkih zakona.

Areopagitski zakon o opravdanom ubistvu (Dem. 23. 53), tvrdi Paoli, dokazuje da su muški srodnici zavedene žene, a ne isključivo njen suprug, imali pravo da kazne zavodnika. To je pravo pripadalo samo muškarcima koji su bili glave porodice, i proisticalo je iz činjenice da su oni bili zaduženi za odbranu časti porodice koju je ugrožavala *μοιχεία*. Muškarac je, pak, imao pravo da zaštiti samo čast one žene, koja je pripadala njegovom domaćinstvu. Činjenica da su pravo odmazde u slučaju *μοιχεία* imali i očevi, braća i sinovi, a ne isključivo suprug, smatra Paoli, dokazuje da je rečeni prestup obuhvatao i odnose sa neudatim ženama. Naime, brak je u Atini podrazumevao suživot supružnika; dok je u braku, supruga pripada muževljevom *οἶκος*; žena koja živi u kući svog oca, brata ili sina ne može biti udata, već mora biti devojka ili *χήρα* – ona koja je imala muža, ali ga više nema: udovica ili raspuštenica.²⁹⁹

²⁹⁶ Latte 1932: 2446-9; ovo tumačenje je usvojeno i u TDNT 4: 732.

²⁹⁷ Paoli 1950: *passim*.

²⁹⁸ *Op. cit.*: 126.

²⁹⁹ *Op. cit.*: 126-8. Paoli navodi još niz dokaza da je udata žena morala živeti u muževljevoj kući, dok se udovica morala vratiti u očev dom, da bi se ponovo udala, *ibid.*

Ima, međutim, i suprotnih mišljenja. David Cohen je 1984. god. objavio članak u kojem je izneo brojne argumente u prilog pretpostavci da su termini iz leksičkog skupa, zasnovnog na reči $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$, u klasičnom grčkom jeziku označavali isključivo preljubu, odnosno, da je termin $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$, bar u pravnoj stvarnosti klasične Atine, odgovarao savremenom terminu „brakolomstvo“, označavajući isključivo odnose sa tuđim suprugama ili konkubinama.³⁰⁰ Cohen dokazuje da $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ narušava bračnu vezu, odnosno muževljevo ekskluzivno pravo na seksualni pristup ženi. Atička jezička upotreba, socijalne norme i pravna kultura, tvrdi Cohen, ukazuju da je $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ predstavljala prekršaj protiv braka.³⁰¹

Cohenova detaljna analiza obuhvatila je veći deo argumenata u prilog tezi da se reč $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ i njoj srodni termini odnose isključivo na seksualne odnose koji naružavaju brak, odnosno konkubinat. Stoga ćemo podrobno predstaviti Cohenove argumente, kao i odgovore drugih naučnika na njih. Brojni odgovori koje je pobudio Cohenov rad sistematizovani su tako da pružaju jasan i detaljan uvid u veći deo argumenata u prilog tezi da rečeni termini imaju šire značenje, i odnose se i na nedopuštene seksualne odnose sa neudatim ženama. Cohenovi argumenti su sledeći:

I Komparativno pravo

Argumentujući svoju tezu Koen polazi od argumenata iz komparativnog prava. U većini kultura preljuba se razlikuje od drugih vrsta nedopuštenih seksualnih aktivnosti, poput zavođenja i silovanja. Svi antički pravni sistemi razlikuju silovanje i preljubu s obzirom na to da li je do odnosa došlo uz saglasnost žene ili ne, dok je zavođenje rezervisano za neudate žene ili, specifično, za device. Spomenuti pravni sistemi po pravilu definišu preljubu i zavođenje kao dva odvojena fenomena, a kazne predviđene za spomenute prestupe mogu se znatno razlikovati.³⁰²

³⁰⁰ Cohen 1984. Spomenuti članak nije bio dostupan autoru doktorske disertacije, ali je njegov sadržaj ponovo objavljen, a teza razrađena i potkrepljena u Cohenovoj knjizi objavljenoj 1991. godine (Cohen 1991: 99-109). Argumente Cohen rezimira i u Cartledge/Millett/ Todd 1990: 147.

³⁰¹ Cohen 1991: 109.

³⁰² *Op. cit.*: 100, n. 5; 102.

Ako bi se usvojilo u naučnoj tradiciji preovlađujuće mišljenje da μοιχεία obuhvata i seksualne odnose sa neudatim ženama, to bi značilo da antičko zakonodavstvo ne pravi razliku između preljube i drugih nedopuštenih (vanbračnih) seksualnih odnosa, poput silovanja ili razdevičenja; drugim rečima, antičko pravo ne tretira preljubu kao osobeni zločin. To bi antičko zakonodavstvo činilo jedinstvenim među drugim antičkim, ali i srednjovekovnim i modernim zapadnim pravnim sistemima.³⁰³

II Analiza tekstova na koje se obično pozivaju zagovornici teze da reč μοιχεία ima širi opseg

a) Dem. 23.53

Zagovornici teze da μοιχεία ima šire značenje, često kao dokaz navode već spomenuti odeljak o opravdanom ubistvu iz Drakonovog zakona (Dem. 23.53), katkada ga pogrešno tumačeći kao deo νόμος μοιχείας:

εάν τις ἀποκτείνῃ ... ἐπί δάμαρτι ἢ ἐπί μητρὶ ἢ ἐπί θυγατρὶ, ἢ ἐπί παλλακῇ
ἢν ἂν ἐπ' ἐλευθέρους παισὶν ἔχῃ, τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείναντα.

Cohen ističe da cilj ove zakonske odredbe nije definicija preljube, niti određivanje kazni za brakolomstvo, već precizno određivanje srodnika na koje se odnose olakšavajuće okolnosti u slučaju ubistva seksualnog prestupnika. Ujedno, u rečenom se odeljku ne javlja ni jedan termin iz leksičke porodice zasnovane na reči μοιχός; štaviše, ne srećemo ih ni u Demostenovom tumačenju citirane zakonske odredbe u nastavku teksta (Dem. 23.54-6). Odredba ne ukazuje da je onaj ko je imao odnose sa neudatim sestrama i kćerima ili obudovelim majkama μοιχός, već ukazuje da su seksualni prestupnici, kako silovatelji, tako i zavodnici devica i brakolomci mogli biti nekažnjeno ubijeni. Cohen stoga zaključuje da ni jezik ni kontekst odredbe ne pružaju osnov da se zaključi da se u svim slučajevima radi o μοιχεία.³⁰⁴

b) *Atinski ustav 57.3*

³⁰³ *Op. cit.*: 99; 102.

³⁰⁴ *Op. cit.*: 104-6.

U *Atinskom ustavu* 57.3 Aristotel parafrazira odredbu o opravdanom ubistvu, spominjući među seksualnim prestupnicima samo μοιχοί. To, međutim, ističe Cohen, ne ukazuje da se termin μοιχός odnosio na sve kategorije seksualnih prestupnika, obuhvaćenih Drakonovim zakonom. Brakolomstvo je verovatno, smatra Cohen, bilo najučestaliji seksualni prekršaj među onima koje podrazumeva Drakonov zakon; Aristotel, dakle, upotrebljava brakolomstvo kao paradigmu, sažimajući i izbegavajući nezgrapnu formulaciju Drakonovog zakona.³⁰⁵

c) Lys. 1.30-1

Cohen razmatra i odlomak iz Lisijine besede o Eratostenovom ubistvu (Lys. 1.30-2). Lisija, ističe Cohen, takođe govori o zakonu o opravdanom ubistvu, u kontekstu silovanja (§32). Činjenica da su zakonom obuhvaćeni i silovatelji, smatra Cohen, dokazuje da se odredba iz Drakonovog zakona odnosi na sve seksualne prestupnike, a brakolomce tretira kao jednu od kategorija koje zakoni o ubistvu ne štite. Način na koji Lisija opisuje zakon otkriva da μοιχεία predstavlja prekršaj koji, po svojoj prirodi, podrazumeva bračnu vezu. Μοιχός je onaj koji je zatečen ἐπὶ δάμαρτι (§30).³⁰⁶

Sledeći odlomak (§31), smatra Cohen, još jasnije ukazuje na vezu između μοιχεία i braka: Eufilet kazuje da je zakonodavac zaštitu braka smatrao toliko značajnom, da je zakonsku odredbu proširio i na konkubine. Lisija ne pominje druge žene (majke, sestre, kćeri), premda bi to bilo u skladu sa njegovim retoričkim ciljevima. Naprotiv, diskusija pretpostavlja da μοιχεία znači povredu braka.³⁰⁷

Tezi da μοιχεία pretpostavlja povredu braka u prilog idu i potonji odlomci Lisijine besede (§32-3), u kojima Eufilet govori da su zavodnici (oni koji se služe nagovaranjem, τοὺς πείθοντας) gori od silovatelja, zato što žrtve mrze nasilnike, dok zavodnici kvare

³⁰⁵ *Op. cit.*: 106, sa n. 26, slično i Cantarella 1991: 295.

³⁰⁶ *Op. cit.*: 105-6.

³⁰⁷ *Op. cit.*: 106. Wolicki 2007: 136 kritikuje ovaj Cohenov argument, ističući da je Lisija pored supruge i konkubine mogao spomenuti i druge srodnice u konstrukciji tipa „ako je dopušteno ubistvo kraj sestre, tim više je dopušteno kraj žene“. Lisija, ističe Wolicki, ne govori o drugim ženama, zato što u osnovi njegovog argumenta stoji opozicija supruge-konkubina, dok opozicija supruge-majka; supruge-kćer ne bi imala smisla, budući da konkubine jesu uživale manje poštovanje od udatih žena, što nije važno za majke i kćeri.

duše žena, čineći da im tuđe žene budu privrženije nego sopstvenim muževima, i zato što dovode u pitanje očinstvo dece. Rečeno ima smisla samo ako je μοιχεία prestup koji narušava bračnu vezu.³⁰⁸

Dodajmo ovim Cohenovim pretpostavkama i jednu vlastitu. U prilog Cohenovoj tezi govori način na koji Lisija suprotstavlja termine u značenju ‘muž’ i ‘brakolomac’: na kraju §33 Eufilet kaže da oni koji se koriste nagovaranjem dovode u pitanje očinstvo dece, tako da se ne zna čija su deca, muževa ili brakolomaca (τῶν ἀνδρῶν ἢ τῶν μοιχῶν). Termin μοιχός na citiranom mestu može ukazivati isključivo na brakolomca.³⁰⁹

III Apolodorova beseda protiv Neajre

Apolodorova beseda *Protiv Neajre* se navodi kao primer optužbe za μοιχεία u slučaju kada žena nije udata. Zaplet je sledeći: Epenet na sudu dokazuje da je bio nepravedno primoran da plati odštetu na ime μοιχεία počinjene sa raspuštenicom Fano (51-2; 63; 69; 72). Kada bi termin μοιχός ukazivao samo na brakolomca, glavni argument kojim bi Epenet dokazao da nije μοιχός, bilo bi to što Fano nije bila udata u trenutku njihove veze. Međutim, Epenet nigde ne iznosi taj argument, već ističe druge dokaze.³¹⁰ Mnogi naučnici stoga ovu Apolodorovu besedu smatraju dokazom da termini iz leksičke porodice zasnovane na reči μοιχός imaju širi semantički opseg.³¹¹ Cohen priču koju nalazimo u Apolodorovoj besedi odbacuje kao nedoslednu i nekonzistentnu.³¹²

Cohenov najznačajniji prigovor validnosti Apolodorove besede je pretpostavka da su argumenti izneti na sudu protiv Fano samo ponovljeni ranije izneti argumenti protiv njene (jednako nemoralne) majke Neajre.

³⁰⁸ Cohen 1991: 107.

³⁰⁹ Wolicki odbacuje ovakav argument, tvrdeći da se Lisija usredsređuje na ono značenje termina μοιχός koje mu u tom trenutku odgovara. K tome, ističe on, μοιχοί se u rečenom odeljku javljaju samo uzgred u opoziciji sa ἀνδρες; odlomak dokazuje da su μοιχοί rivali supruga, ali ne i da μοιχοί nisu oni u vezi sa neudatim ženama. (Wolicki 2007: 136-7, sa n. 137).

³¹⁰ Epenet tvrdi da Fanin oćuh nije imao pravo da ga primora na plaćanje odštete, jer nije Fanin otac, i da je Fanina majka sve vreme znala za njihovu vezu i bila sa njom saglasna (66-7).

³¹¹ E.g. Paoli 1950: 130; Cole 1984; Carey 1993: 407-8; Wolicki 2007: 131.

³¹² Cohen 1991: 108-9.

IV Ostali primeri iz grčke književnosti

Cohen ističe da na većini mesta u klasičnoj grčkoj književnosti termini *μοιχεία* i *μοιχός*, implicitno ili eksplicitno, ukazuju na brakolomstvo. Postoje, naravno, i odlomci gde kontekst ne dopušta identifikaciju impliciranog značenja. Međutim, ni jedan odlomak u delima spomenutih autora ne sadrži eksplicitno upotrebljen termin *μοιχεία* za zavođenje device, niti *μοιχός* za njenog zavodnika.³¹³

Cohen posebno naglašava primer Aristofanovih komedija u kojima se *μοιχός* neprestano javlja kao muževljev rival i ljubavnik udate žene. Istina je, tvrdi autor, da su situacije i likovi u komedijama izmišljeni i često komički prenaplašeni, ali njihova duhovitost zavisi od postojanja zajedničke percepcije ljubavnog trougla muža, žene i *μοιχός*. Ujedno, Aristofan za ljubavnike neudatih devojaka ne upotrebljava termin *μοιχοί*.³¹⁴

Cohenov rad je pobudio brojne odjeke. Nekolicina naučnika je prihvatila njegove argumente; brojniji i glasnjiji su bili oni koji su ustali protiv njih.³¹⁵ Evo glavnih prigovora na Cohenove argumente.

I Komparativno pravo

Eva Cantarella kritikuje prvenstveno ona elementa Cohenove analize, koja se odnose na komparativno pravo. U *Gortinskom zakoniku*, ističe Cantarella, termin *μοιχεία* obuhvata i odnose sa neudatim ženama (col. 2.20-28). Malo je verovatno, premda moguće, da je definicija prestupa u antičkom pravu bila uža. Isto tako, Rimljani su razlikovali vanbračne odnose sa udatim i neudatim ženama, odnosno, *stuprum* i

³¹³ Cohen 1991: 107-8, sa n. 30. Ksenofont kazuje da većina polisa dopušta nekažnjivo ubistvo *μοιχός* zato što su oni razarači ljubavi između muškarca i žene (τῆς τῶν γυναικῶν φιλίας πρὸς τοὺς ἄνδρας X. *Hier.* 3.3); cf. Apollod. (Ps.-D.) 59.87; Arist. *EE* 1221b; *NE* 1134a19; 1138a25; *Rh.* 1375a.

³¹⁴ Cohen 1991: 107-8: U *Lisistrati* žene koje su se zatvorile na akropolj polažu zakletvu da neće imati odnose „ni sa muževima ni sa *μοιχοί*“ (212, cf. 107). U *Ženama u skupštini* stoji da su Euripidove predstave nagnale muževe da zaključaju žene i odvoje ih od njihovih *μοιχοί* (Ar. *Thesm.* 410 ff.; cf. 339-45; 397 ff., 478-519). Ljubavnici neudatih devojaka su *μοιχοί* u *Eccl.* 224 ff.; 912 ff.

³¹⁵ Za potpuniji spisak onih koji pristaju uz Cohena v. Wolicki 2007: 135 sa n. 11. *Contra*: Cole 1984: 98; Cantarella 1991: 289-96; Carey 1995: 407; Wolicki 2007: *passim*; za potpuniji spisak v. Omitowoju 2002: 73, n. 4.

adulterium (D. 48.5.6; 48.5.35). Uprkos tome, naglašava Cantarella, *Lex Iulia de adulteriis* objedinjuje i jedne i druge pod nazivom *adulterium*, kažnjavajući ih na jednak način. (D. 48.5.6)³¹⁶

Carey naglašava da činjenica, da bi atičko pravo bilo jedinstveno, ukoliko ne bi razlikovalo preljubu od ostalih seksualnih prestupa, ne predstavlja dovoljan razlog da se atinsko pravo „ispravi“ i ujednači sa ostalim pravnim sistemima.³¹⁷

II Analiza izvora

Cohenova analiza izvora, koja stoji u osnovi pobijanja tradicionalnog stanovišta, bila je izložena brojnim kritikama.

Činjenica da se termin *μοιχός* često javlja u opoziciji sa terminom u značenju 'suprug' ne dokazuje da je *μοιχός* označavao isključivo brakolomca, ističu naučnici. To što se u Dem. 59.87 spominje obaveza supruga da se razvede od supruge ukoliko ona bude uhvaćena sa *μοιχός*, ne ukazuje da se *μοιχεία* odnosi isključivo na odnose sa udatim ženama; i *Lex Iulia* je, ističe Cantarella, obavezivao supruga da se razvede od preljubnice, ali je u istom zakonu termin *adulterium* ukazivao i na odnose sa neudatim ženama.³¹⁸

U grčkom jeziku, ističe Cantarella, ne postoji poseban termin kojim bi se okarakterisali nedopušteni odnosi sa devicama. Ukoliko se *μοιχεία* odnosila isključivo na bračnu preljubu, budući da su odnosi sa devicama bili kažnjivi, očekivali bismo postojanje termina koji bi ukazivao na ovakav nedopušteni odnos.³¹⁹ Ova Cantarellina pretpostavka, međutim, ima nedostatke. I kada kultura razlikuje preljubu i druge vrste nedopuštenih seksualnih odnosa, ne postoji nužno specijalizovani termin za ovu drugu kategoriju odnosa. Takav je slučaj u srpskom jeziku, u kojem nalazimo čak dve grupe termina koji ukazuju na odnose koji narušavaju bračnu zajednicu, grupu zasnovanu na reči „brakolomac“, i grupu zasnovanu na reči „preljuba“, ali ne nalazimo specijalizovani termin koji bi ukazivao na nedopuštene odnose van braka. Svi termini koji se koriste da ukažu na njih, kao što su „bludničenje“, „kurvanje“ i sl., imaju opštije značenje i mogu se

³¹⁶ Cantarella 1991: 295.

³¹⁷ Carey 1995: 408.

³¹⁸ Cantarella 1991: 295.

³¹⁹ *Op. cit.*: 296.

odnositi i na niz drugih seksualnih prestupa. U grčkom se jeziku na sličan način upotrebljavaju termini grupisani oko reči ὕβρις.

III Apolodorova beseda *Protiv Neajre*

Kritičari su Cohenov argument protiv Apolodorove besede okarakterisali kao retorički, ističući kako činjenica da je Apolodor nepouzdan kao izvor ne umanjuje, vrednost opisa pravne pozadine priče.³²⁰

IV Primeri iz grčke književnosti

U prilog tezi o širem opsegu termina grupisanih oko reči μοιχεία najuverljivije govore primeri iz grčkih književnih dela. Cohen je ustvrdio da se samo u četiri atička teksta iz 5. i 4. veka spomenuti termini upotrebljavaju u širem značenju.³²¹ U nameri da ospori rečenu tvrdnju, nekoliko naučnika navelo je u svojim radovima nove primere upotrebe termina iz porodice zasnovane na reči μοιχός u širem značenju, koje obuhvata i odnose sa neudatim ženama i devicama. Njih pobraja poljski istraživač Wolicki u svom preglednom članku o raspravi o značenju termina μοιχεία. Wolicki i sam dodaje nekoliko primera takve upotrebe, koje je uočio.³²²

Dodajmo ovoj raspravi i jedno vlastito zapažanje. Na činjenicu, da su termini, grupisani oko reči μοιχός imali šire značenje i označavali i nedopuštene odnose neudatih žena ukazuje i način, na koji rimski autori upotrebljavaju termin *moecha*. Naime, kada ovaj termin upotrebljavaju samostalno, rimski autori ga upotrebljavaju pretežno u značenju 'preljubnica'. Naprotiv, termin *moecha* označava promiskuitetne neudate žene i prostitutke gotovo isključivo u delima postalim pod jakim uticajem grčke leksike. (Više o tome v. niže u tekstu.)

³²⁰ *Op. cit.*: 295-6; Carey 1993: 408, n. 2; Wolicki 135.

³²¹ *Cf.* Carey 1993: 408, koji smatra da se u svim atičkim klasičnim tekstovima, osim u besedi *Protiv Neajre*, rečeni termini koriste za odnose sa udatim ženama.

³²² Wolicki 2007: 137-8; Men. *Sam.* 717; Sik. 210; Heraclid. Lemb. 45.611.12; Wolicki: Diod. 8.22.1; Aeschin. 1.182-3; Ar. *Av.* 558-9; *Certamen* 231.

Paradigmatska upotreba

Većina naučnika deli mišljenje da mnogi grčki autori paradigmatski upotrebljavaju termin *μοιχεία* i njemu srodne termine, misleći na brakolomstvo. U tekstovima o opravdanom ubistvu (e.g. *A. Ath.* 57.3) kao paradigma se uvek navodi *μοιχός* (bez obzira da li je reč o opštem ili užem značenju termina). Tekstovi koji se obično navode kao dokaz da je termin *μοιχεία* imao šire značenje usredsređeni su na okolnosti zavodnikovog ubistva, a ne na sam čin *μοιχεία*; oni često ni ne sadrže termine iz te leksičke porodice. Ni u jednom tekstu ne nalazimo definiciju termina, moguće je da se autori (paradigmatski) usredsređuju na narušavanje bračne zajednice kao najčešći kontekst *μοιχεία*.³²³

Za Atinjane je preljuba bila seksualni prestup *par excellence*, a uobičajena i tipična *μοιχεία* seksualni odnos sa udatom ženom, i u svakodnevnom govornom jeziku *μοιχός* je brakolomac.³²⁴ Preljuba je bila najgori seksualni prekršaj. Nedopušteni odnos sa neudatom ženom se mogao „ispraviti“ naknadnim brakom, dok za preljubu nije postojao lek; po zakonu, njoj je morao uslediti razvod.³²⁵

Postavlja se pitanje kako ovu specijalizovanu upotrebu termina za preljubu pomiriti sa njihovom uopštenom upotrebom, odnosno činjenicom da je *μοιχεία* generalno predstavljala seksualni zločin koji narušava muškarčev autoritet nad ženama pod njegovim nadzorom. Herman Lipsius je, kazali smo, verovao da se termin *μοιχεία* u pravu koristio da označi brakolomstvo, ali da je rečeni termin u svakodnevnoj upotrebi označavao i zavođenje žena koje nisu u braku.

Drugi naučnik koji je pre Cohena pokušao da odgovori na ovu nedoslednost bio je Harrison.³²⁶ On je ponudio hronološko pojašnjenje, tvrdeći da se reč *μοιχεία* izvorno koristila da označi brakolomstvo, a da se značenje kasnije proširilo na zavođenje neudatih žena. Ovakvu mogućnost dopušta i Carey.³²⁷

³²³ Carey 1993: 408.

³²⁴ E.g. *Ar. Eccl.* 225; *Thesm.* 340-2 *et passim*; Paoli 1950: 138; Foxhall 1991: 298; 302-3.

³²⁵ Paoli 1950: 139.

³²⁶ Harrison 1968: 36, *ap.* Wolicki 139; tako i Wolicki 140.

³²⁷ Carey 1993: 408.

U svojim kasnijim radovima Cantarella iznosi suprotnu pretpostavku da su svi nedopušteni heteroseksualni odnosi prvobitno označavani jednim terminom: na to, smatra ona, ukazuje činjenica da Drakonov zakon ne razlikuje pojedine seksualne prestupe (sa suprugom, majkom, konkubinom...).³²⁸ Sličan stav, da termin *μοιχός* prvobitno ukazuje uopšteno na zavodnika, a kasnije se specijalizuje da označi brakolomca, srećemo kod Adamsa i Bucka.³²⁹

Zajednički imenitelj

Većina naučnika, dakle, veruje da termini grupisani oko termina *μοιχεία* obuhvataju i preljubu i zabranjene odnose sa neudatim ženama. Stoga oni traže šta je rečenim seksualnim prestupima zajedničko, odnosno koji zajednički element stoji u pozadini kriminalizovanog seksualnog čina označenog terminom *μοιχεία*, i koji se to interes (muškaraca ili društva) štiti njegovom kriminalizacijom.

Neki naučnici veruju da je zakon za cilj imao zaštitu legitimnosti potomstva, drugi, poput Paolija, zaštitu muškarčeve *κυρία*, o čemu je već bilo reči.

Cantarella zajednički element nalazi u društvenom preziru prema svakoj ženskoj vanbračnoj seksualnoj aktivnosti. Takve aktivnosti se sputavaju, jer obeščašćuju muškarca u čijoj kući stanuje žena (bez obzira da li potpada pod njegovu *κυρία*).³³⁰ I Foxhall polazi od slične pretpostavke da se u srži značenja reči *μοιχεία* nalazi otimanje ženske seksualnosti muškarčevoj kontroli. *Μοιχεία* predstavlja nedopušteni seksualni odnos koji ugrožava autoritet glave porodice, dovodeći u pitanje njegovu sposobnost da nadzire seksualnu aktivnost članova svog domaćinstva. Suprotstavljanje muškarčevoj kontroli bilo je, tvrdi Foxhall, najčešće u braku: autoritet supruga bio je manji od

³²⁸ Cantarella 2003: 14-5.

³²⁹ Adams 1983: 351, Buck 1988: 21.43.1.

³³⁰ Cantarella 1991: 293. Ovu tezu Cantarella potkrepljuje upoređujući rimske vestalke i atinske *ἄρρηφοποι*, devojčice koje su služile u Ateninom hramu. I jedne i druge su bile dužne da sačuvaju devičanstvo, a njihova pojava (vestalke su nosile stolu i uređivale kosu na način na koji su to činile neveste na dan venčanja) i ritualne dužnosti (tkanje, priprema hrane, čišćenje hrama) podražavali su izgled i svakodnevne dužnosti udate žene. Njihova pojava je, dakle, objedinjavala devičanski i bračni status, a obaveza da ostanu čestite je objedinjavala obavezu devica da se uzdrže od svake seksualne aktivnosti, i udatih žena da se uzdrže od seksualnih odnosa izvan bračnih okvira. Cantarella 1991: 294.

autoriteta muškaraca sa kojima je žena odrasla. Ipak, ovo ne znači da je μοιχεία označavala isključivo preljubu. Foxhall sumnja da je bilo u atinskom pravu, bilo u društvenoj ideologiji, bilo u praksi, postojala precizna definicija termina μοιχεία.³³¹

Neki naučnici kao zajednički element ističu činjenicu da žene koje su bile objekat μοιχεία (device koje su izgubile devičanstvo ili preljubnice) gube svoju podobnost i više ne mogu odigrati glavnu društvenu ulogu koja im je namenjena – ulogu supruge. Usredsređenost na gubitak ove funkcije odražava se na terminološkom planu: Grci su sve zavedene žene, udate i neudate, označavali terminom διαφθαρεῖσα 'upropaštena'.³³² Kako ističe Wolicki, i Lisija u besedi O Eratostenovom ubistvu upotrebljava glagol διαφθείρω kao sinonim glagola μοιχεύω.³³³

Wolicki i Adams do rešenja dolaze polazeći od etimologije. Μοιχός je *nomen agentis* tvoren od glagola ὀμείγω 'urinirati'. Etimologija ukazuje, smatra Adams, da je termin μοιχός izvorno imao opštije značenje 'razvratnik', 'zavodnik' (*debaucher*), i da se kasnije specijalizovao u značenju 'brakolomac'. Značenje 'zavesti', 'navesti na blud', 'iskvariti' (*debauch*), smatra Adams, poteklo je verovatno iz vulgarnog jezika, i razvilo se iz izraza poput onog kojeg srećemo kod Katula *qui ipse sui gnati minxerit in gremium* (67.30).³³⁴ Reči sa značenjem 'mokriti' upotrebljene u značenju 'ejakulirati' srećemo kako u grčkom, tako i u latinskom jeziku.³³⁵ Distribucija u rimskoj književnosti, ograničena na satiru i epigram, ukazuje da su ovi termini imali vulgarni prizvuk. U pozadini takve upotrebe, tvrdi Adams, ne stoji 'primitivna' nesposobnost da se razlikuju urin i seme, već vulgarna tendencija da se u nedopuštenom snošaju vidi gruba fizička degradacija žene - verovatno je reč o gruboj metafori ili infantilizmu koji je namerno očuvan u vulgarnom jeziku.³³⁶

³³¹ Foxhall 1991: 299-303 *et passim*.

³³² Ghiron-Bistagne 1985: 112.

³³³ Lys. 1.4.16. Cantarella 1972: 79-80, n. 6.

³³⁴ Adams 1983: 351 sa n. 84; tako i Buck 1988: 21.43§1, *cf.* DELG s.v. μοιχός §9.

³³⁵ U lat. pored već spomenutog Katulovog stiha (*supra*): e.g. Hor S. 1.2.44 *hunc perminxerunt calones* kao kazna za brakolomca; 2.7.52 *ne ditior aut formae melioris meiat eodem*, takođe u kontekstu preljube; Pers. 6.73 *patriciae inmeiat uoluae*; Mart. 11.46.2 *incipit in medios meiere uerpa pedes*; Anth. 374. tit. *De Diogene picto, ubi lasciuenti meretrix barbam euellit et Cupido mingit in podice eius*.

³³⁶ Adams 1983: 351 sa n. 84; Adams 1990: 142.

Element jedinstva, slažu se Adams i Wolicki, jeste to što su svi seksualni odnosi, obuhvaćeni rečenim terminima, bili društveno neprihvatljivi i prezreni. U pozadini ovakve upotrebe stoji nedostatak potrebe da se razlikuju razvrat i preljuba; jedan je termin „mokriti“ dovoljan da ukaže na nedopušteni seksualni odnos uopšte.³³⁷ U drugim jezicima, u kojima se javljaju termini koji, bez razlike, ukazuju ujedno na preljubu i na blud, oni su obično izvedeni od reči opscenog značenja.³³⁸ Pogrdni i vulgarni termin *μοιχός* se, smatra Wolicki, upotrebljavao da označi čitavu kategoriju seksualnih odnosa, svodeći ih na fiziološki čin. Pogrdnost termina odražava stav pojedinca koji ga upotrebljava, njegovo neodobravanje: seks sa izvesnim kategorijama žena predstavlja puko mokrenje. Iz te perspektive, ne postoji potreba razlučivanja brakolomstva i odnosa sa neudatim ženama: obe kategorije predstavljaju društveno neprihvatljive seksualne odnose. *Μοιχεία* je nepoželjni i nedopušteni seksualni odnos.³³⁹

Adams i Wolicki se, međutim, razilaze u mišljenju kada je reč o dijahronijskoj analizi značenja termina ove vrste. Ovakve metafore su se, pretpostavlja Adams, upotrebljavale prevashodno da ukažu na nedopuštene ili ponižavajuće seksualne radnje, a kasnije su se rečeni termini počeli upotrebljavati osobito da ukažu na brakolomca i preljubu.³⁴⁰

Dok Adams smatra da je s vremenom došlo do specijalizacije značenja termina ove vrste, Wolicki veruje, poput Harrisona, da je upotreba dovela do generalizacije termina grupisanih oko reči *μοιχεία*. Etimološko tumačenje je, ističe Wolicki, u skladu sa teorijom Lipsius/Harrison, nema, međutim, načina da se odredi da li je sadržaj termina proširen s vremenom, ili je od početka imao šire značenje.³⁴¹

Wolicki smatra da su termini, grupisani oko reči *μοιχός*, poprimili šire značenje u onom trenutku kada su prebračni i vanbračni seksualni odnosi postali društveno neprihvatljivi; nije, međutim, moguće znati, ističe Wolicki, jesu li oni osuđivani od početka, poput preljube, ili su tek kasnije anatemisani.³⁴²

³³⁷ Adams 1983: *passim*; Buck 1988: 21.43.1. Među sličnim primerima Buck navodi got. *hōrs* koje ima značenje 'razvratnik' i 'brakolomac', poreklom od reči u značenju 'kurva'.

³³⁸ Buck 1988: 21.43.4 got. *kalkinassus* od *kalkjō* 'kurva'; velški *godineb* od korena u značenju *'futuō'* §3.

³³⁹ Wolicki 2007: 139-40.

³⁴⁰ Adams 1983: 351 sa n. 84; Adams 1990: 142.

³⁴¹ Wolicki 2007: 140.

³⁴² *Ibid.*

Primitimo, međutim, da promena društvenih stavova prema vanbračnim seksualnim aktivnostima žena ne predstavlja nužni preduslov za proširenje opsega termina *μοιχεία*. Opseg termina *μοιχεία* nije nužno proširen zato što se izmenio odnos društva prema seksualnim odnosima neudatih žena, već je mogao biti proširen i s drugih razloga. Jedan od zamislivih razloga mogla je biti učestala prezriva upotreba termina *μοιχός*, koja je s vremenom dovela do slabljenja termina, odnosno, zamagljivanja i generalizacije njegovog značenja. Brakolomstvo se, kao najgori zamislivi seksualni prestup, moglo često navoditi kao primer nepriličnog seksualnog vladanja, da bi s vremenom počelo da se odnosi i na druge zabranjene odnose, dok je na istovetni način upotrebljavani termin *μοιχός* s vremenom mogao poprimiti značenje '(najgori) razvratnik', 'bludnik', 'zavodnik'.

Neseksualna značenja

Falsifikovati, kvariti

Glagol *μοιχάομαι* se, kako stoji u rečnicima, upotrebljava i u značenju 'falsifikovati'.³⁴³ Ovakva je upotreba tesno povezana sa upotrebom glagola u značenju 'iskvariti', 'upropastiti'. I u grčkom i u rimskom svetu, kazali smo, zavedena žena smatrala se upropaštenom, odnosno nepodobnom da odigra svoju glavnu ulogu – ulogu supruge. Na jezičkom planu, to se odrazilo tako što se na čin zavođenja ukazuje glagolima u značenju 'pokvariti' (e.g. *corrumpere*, *διαφθείρω*), i ti se glagoli javljaju kao sinonimi glagola *μοιχεύω* i *μοιχάομαι*. Latinski glagol *adulterare* se učestalo upotrebljava u oba ova značenja, 'falsifikovati' i 'iskvariti'.

Životinjski svet

U tesnoj vezi sa značenjem 'iskvariti' i 'falsifikovati' stoji i upotreba glagola u značenju 'mešati'. Jedan od načina da nešto iskvarite, jeste da ga pomešate sa nečim drugim, i tako mu umanjite čistotu, iskvarivši ga. Glagol *μοιχεύω* se tako u prenesenom značenju

³⁴³ LSJ: „2. *falsify*“. DELG: „falsifier“.

upotrebljava da ukaže na mešanje životinjskih vrsta i ljudskih rasa.³⁴⁴ Na isti se način upotrebljava i glagol *adulterare*.

Idolopoklonstvo

Sa *Septuagintom* i novozavetnim knjigama, leksička porodica, zasnovana na reči *μοιχός* dobija nove članove, a termini koji pripadaju spomenutoj leksičkoj porodici poprimaju nova značenja i počinju da ukazuju i na idolopoklonstvo i idolopoklonce. Više reči o tome biće dalje u tekstu, u odeljku u kojem autor govori o latinskom prevodu novozavetnih tekstova.

³⁴⁴ TDNT 4: 729: „fig. of the intermingling of animals and men or of different races“.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus*

Prehrišćanski latinitet

Pod uticajem grčke leksičke grupe zasnovane na terminu μοιχός sazdana je čitava porodica latinskih termina u čijem se središtu nalazi leksema *moechus*. Termin *moechus* predstavlja latinsku inačicu reči μοιχός, fonološki, grafički i morfološki prilagođenu latinskom jezičkom sistemu.³⁴⁵ Spomenuti termin čini jezgro leksičkog skupa kojem pripadaju glagoli *moechari* i *moechissare* i imenice *moecha*, *moechas*, *moechocinaedus* i *moechimonium*.

U rečniku Lewisa i Shorta među termine koji pripadaju ovoj leksičkoj grupi uvrštene su još dve imenice, obe ἄπαξ λεγόμενα: *moechile* „a place where adultery is committed“ (Petr. 113, al. *cubile*) i *moechillus* „an adulterer, paramour“ (Cat. 113.2, dub. za *mucilla*). Ovih leksema nema u OLD ni u TLL, ali leksema *moechillus* postoji u LHR, sa tumačenjem „preljubnik“.

Grafija termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* varira u očekivanim granicama. Alternativno pisanje najčešće je posledica izostavljanja aspiracije (*moecus*, *moeccus*)³⁴⁶, nedoumica oko transkripcije diftonga *oe*, odnosno njegove

³⁴⁵ DELL, OLD, LS, TLL, s.v. *moechus*.

³⁴⁶ *Moecus*: *moece* NSC. 1884 p. 125§ 126 na pločici za igru (*tessera lusoria*) iz Tarenta bez precizne datacije, cf. *moice* CIL 1² 2401; Ter. *Eu.* 992 A; Catul. 42.12 *O moeca*. *Moeccus*: Pl. *Mil.* 775 CD.

monoftongizacije (*mechus, mochus, mycha*)³⁴⁷, a neretko i kombinacije spomenutih činilaca (*mecus, maecus, moicus*).³⁴⁸

Najstariji osvedočeni termin iz ove porodice je *moechus* i on se javlja još u Plautovim i Terencijevim komedijama. Pitanje je, međutim, da li *moechus* iz grčkog u latinski jezik ulazi preko govornog jezika nižih slojeva, ili, pak, prvo prodire u rimsku književnost, i otuda prelazi u upotrebu u svakodnevnom jeziku.

Plaut i drugi komediografi su ovaj termin mogli upotrebljavati podražavajući svakodnevni govor i kulturu, nastojeći da što verodostojnije u umetnost i na pozornicu prenesu život. Sa ovom se pretpostavkom slažu brojni naučnici.³⁴⁹

Ima, međutim, i istraživača koji opovrgavaju ovakvu pretpostavku. Među njima je i Freudenberg, koji je u svom kratkom prikazu Bonfanteove knjige postavio niz pitanja o poreklu i sudbini termina *moechus*. Pretpostavka da je termin *moechus* u književnost ušao iz govornog jezika nižih slojeva je problematična, tvrdi ironično Freudenberg, zato što implicira da su u Rimu i niži i viši slojevi vladali grčkim jezikom.³⁵⁰ Freudenbergov prigovor je, međutim, bez osnova, budući da u latinskom jeziku postoje (bar) dve kategorije grčkih pozajmljenica – jednu čine termini, čije poznavanje pretpostavlja učenost (pre svega tehnički termini razne vrste), i oni su 'rezervisani' za aristokratiju; drugu čine termini svojstveni Grcima, nastanjenima u Rimu; ovoj grupi pripadaju, mahom, i seksualni termini, koji su često asociirani sa 'nerimskim' ponašanjem, poput termina koji ukazuju na homoseksualne odnose, prostituciju i sl.

S druge strane, termin *moechus* je mogao svoj život započeti u komediji, kao markirani termin, osoben za komičku scenu, i otuda ući u govorni jezik. Moguće je,

³⁴⁷ *Mechus*: Not. Tir. 35.76. *Mochus*: Pl. Poen. 862, Catul. 6.103 V mecha. *Mycha*: Porph. Hor. Carm. 3.15.1. Cf. Ort. Bern. 294.12: '*Moechus*', quod est adulter, per oe scribendum.

³⁴⁸ *Mecus*: Pl. Mil. 775 CD, Catul. 42.3.11.19.20 O meca. *Maecus*: Symph. 111. *Moicus*: moice CIL 1² 2401 na pločici za igru, iz Peruđe, doba republike. Više o grafiji u TLL s.v. *moechus*, 8.1324.2 ff.

³⁴⁹ Adams 1983: 351: „undoubtedly a popular borrowing“. TLL s.v. *moechus* 8.1324.15: „vox vulgaris sermonis propria“. DELL s.v. *moechus*: „appartenant à la langue populaire (comiques, satiriques)“, tako i Bonfante 1994, ap. Freudenburg 1995.

³⁵⁰ Freudenburg 1995. Freudenburg, doduše, priznaje, da postoje valjani dokazi da je termin *moechus* bio ustaljen u urbanom govornom jeziku.

dakle, da je umetnost oblikovala kulturu i jezik (Freudenberg navodi primer reči *Simo i parasitus*).³⁵¹ U tom slučaju je potrebno otkriti, kada se termin *moechus* odvaja od komičke scene i počinje da živi vlastitim životom.

***Moechus* i srodni termini u govornom i književnom latinitetu**

Postavlja se, dakle, pitanje u koje doba se reč *moechus* ustaljuje u govornom latinitetu. Učestala upotreba u Plautovim komedijama (jedanaest puta, od toga sedam puta u *Hvalisavom vojniku*)³⁵² govori u prilog tezi da je termin *moechus* već s kraja 3.v. ustaljen u jeziku naroda. Premda je učestala upotreba mogla biti posledica uticaja grčkih originala, reč *moechus* srećemo, ističe Adams, i u odlomcima koji se mogu pripisati samom Plautu.³⁵³ Popularnost Plautovih palijata je, bez sumnje, doprinela daljem učvršćivanju i širenju ove reči u govornom jeziku.

Neki naučnici, međum, smatraju da je u Plautovo i Terencijevo doba ovaj termin još uvek imao grčki prizvuk.³⁵⁴ Toj tezi u prilog govori i istorija drugih termina koji pripadaju ovoj leksičkoj porodici. Naime, jedini termini koji se, pored reči *moechus*, javljaju učestalije i koji su morfološki potpuno prilagođeni latinskom gramatičkom sistemu, jesu *moecha* i *moechari*; oba termina su osvedočena tek sa Katulom. Svi ostali termini koji pripadaju ovom leksičkom skupu predstavljaju ἄπαξ λεγόμενα. Još kod Plauta srećemo termin *moechisso* (*Cas.* 976), a u drugom veku se javlja i Lucilijeva kovanica *moechocinaedus* (*Lucil. ap. Non.* 493.26), dok se u doba koje neposredno prethodi Katulovoj delatnosti javljaju imenice *moechas* (*Var. Men.* 205.3) i

³⁵¹ Ibid.

³⁵² *Am.* 135; *Bac.* 918; *Mil.* 775; 924; 1131; 1390; 1398; 1436 (dva puta); *Poen.* 862; *Truc.* 610.

³⁵³ Adams 1983: 352 kao primer navodi *Mil.* 1398: *gestit moecheo hoc abdomen adimere*, gde se vojniku preti kastracijom i kačenjem sopstvenih genitalija oko vrata poput *fascinum* kod rimskih dečaka i *Poen.* 862-3: *facio quod manifesti moechi hau ferme solent... refero vasa salva*, odlomak u kome nalazimo još jednu pošalicu Plautovog tipa, zasnovanu na dvojakom značenju reči *vasa*.

³⁵⁴ Hough 1947: 20, sa n. 10, pozivajući se na Kahle 1918; tako i Maltby 1985: 118-9; *contra* Sturtevant 1925: 10 koji kao dokaz u prilog tvrdnji da je termin *moechus* postojao u govornom jeziku i pre Plauta navodi postojanje derivativa sa latinskim sufiksom *moechari*; *moechari* se, međutim, prvi put javlja sa Katulom.

moechimonium (Laber. *com. ap.* Gel. 16.7.1-3). Većina ovih termina odražava jak uticaj grčkog jezika, pa tako Plaut upotrebljava grčki sufiks, Lucilije tvori složenicu zasnovanu na dve imenice grčkog porekla, dok Varon upotrebljava reč koja zadržava grčku fleksiju (*moechas, moechados*). Ovakva upotreba svedoči da su Rimljani u 2. veku pre n.e. još uvek bili svesni grčkog porekla termina *moechus*. Osim, možda, termina *moechisso*, ostale pobrojane forme predstavljaju duhovite lingvističke tvorbe, verovatno *ad hoc* kovanice, sačinjene sa ciljem da zabave. Na činjenicu da je zaista reč o raritetnim formama, ograničenim verovatno samo na spomenute autore, ukazuje njihov spomen kod Nonija Marcela.³⁵⁵

O prisustvu termina *moechus* u govornom latinitetu u doba republike svedoče pločice za igru pronađene u Peruđi (CIL 1² 2401: *moice*) i Tarentu (*Inscr. Nsc.* 1884 p. 125§ 126: *moece*). Ove pločice, ujedno, ukazuju i da se ova reč, bar među pripadnicima nižih slojeva, izgovarala bez aspiracije, i odražavaju grčki uticaj u pisanju diftonga (*moice*).

U prvom veku pre n.e. termin *moechus* se izvesno ustalio u kolokvijalnom latinitetu viših i nižih slojeva, o čemu svedoče pismo Marka Celijskog Rufa upućeno Ciceronu 50. god. pre n.e. (*Fam.* 8.7.2: *Ocella nemini persuasisset se moechum esse nisi triduo bis deprehensus esset*)³⁵⁶ i vojnička pesma pevana prilikom Cezarevog trijumfa 47. god. pre n.e. (Suet. *Jul.* 51.1: *urbani, seruate uxores: moechum caluom adducimus. aurum in Gallia effutuisti, hic sumpsisti mutuum*).³⁵⁷ U to doba u govornom jeziku se ustaljuju i drugi termini iz ove leksičke porodice. U odlomku Avgustovog pisma upućenog Mecenatu, sačuvanom u Makrobijevim *Saturnalijama*, javlja se termin *moecha*, verovatno kao refleksija govornog jezika.³⁵⁸

³⁵⁵ *Moechas* 2.140M = 1.204L, *moechimonium* 2.140M = 1. 205L, *moechocinaedus* 8.493M = 3.791L. Cf. Gel. 16.7.1-3: *Laberius in mimis, quos scriptitavit, oppido quam uerba finxit praelicenter. Nam et 'mendicimonium' dicit et 'moechimonium' et 'adulterionem' 'adulteritatem'que pro 'adulterio' et 'depudicavit' pro 'stupravit'...*

³⁵⁶ *Moechus* koji se spominje u rečenom pismu je Servius Ocellus, Ciceronov prijatelj i Pompejev pristalica, v. *et Fam.* 2.15; *Att.* 10.10.4; 13.3; 17.3; 16.12.

³⁵⁷ Cf. satirični distih u Suet. *Otho* 3.2 (*infra*).

³⁵⁸ Aug. *Ep. Fragm.* 32.4 = Macr. 2.4.12: ἵνα συντέμω πάντα, μάλαγμα *moecharum*.

Istovremeno, termini iz ove leksičke porodice prodiru i u druge književne žanrove. U najstarijem periodu termini grupisani oko reči *moechus* ograničeni su na komediju (Plaut, Terencije), satiru (Lucilije, Varon) i mim (Laberije).³⁵⁹ U prvom veku pre nove ere termini iz ove leksičke porodice počinju da se javljaju i u drugim poetskim žanrovima. Nalazimo ih u Katulovim lirskim pesmama, invektivi i epigramu, u Horacijevim *Satirama* i *Odama* i, samo jednom, u Propercijevoj elegiji.³⁶⁰ Treba, međutim, istaći, da se ovi termini i u delima iz ovog perioda često javljaju u kontekstima koji veoma podsećaju na situacije i likove u mimu i komediji; ovo naročito važi za Horacijeva dela.³⁶¹

U prvom i drugom veku nove ere termini grupisani oko reči *moechus* se javljaju u Marcijalovim epigramima, Juvenalovim satirama i, tek izuzetno, u Fedrovoj basni.³⁶² Odjeke upotrebe rečenih termina u svakodnevnom govoru nalazimo u ovo doba u popularnom satiričnom distihu upućenom na Otonov račun.³⁶³

³⁵⁹ Ter. *An.* 316; *Eu.* 957; 960; 992. Ostale spomenute pojave su citirane drugde u tekstu.

³⁶⁰ Prop. 4.5.44 *moecha*. U pesmi *Lydia* (v. 66) iz *Vergilijevog dodatka* nalazimo *moechum* umesto *mecum* ili *mea cum*, v. TLL s.v. *moechus* 1324.20. Analiza distribucije i markirana upotreba termina *moechus* govore u prilog tezi da u *Lidiji* ne treba čitati *moechum* (*infra*). To potkrepljuje i činjenica da se termin *moechus* uvek upotrebljava u izrazito pejorativnom značenju, što bi neutralnu, odnosno čak pozitivnu upotrebu u *Lidiji* činilo značajnim izuzetkom.

³⁶¹ Za uticaj motiva iz mima na Horacijevu predstavu preljube Joksimović Pajević 2010b: *passim*.

³⁶² Phaed.: *moecha*: 4.5.21; 39; 42; *Appendix* 4.10. Mart.: *moechus*: 1.74; 1.90; 2.83; 3.70; 3.85; 3.92; 3.96; 6.2; 6.22; 6.90; 11.7; 11.61; 12.93. *Moecha*: 2.39; 2.47; 2.49; 3.82.28; 3.84; 3.93; 6.7; 6.45; 7.10; 9.2; 10.14; 10.52; 11.7.11; 11.11. *Moechari*: 6.91. Juv.: *Moechus*: 1.55; 2.27; 6.24; 6.42; 6.100; 6.464; 6.465; 9.25; 10.220; 10.317; 14.26; 14.30. *Moecha*: 2.68; 6.278.

³⁶³ Suet. *Otho* 3.2: *Cur Otho mentito sit, quaeritis, exul honore? Uxor is moechus coeperat esse suae, cf. προμοιχεύσας* Plu. *Galba* 19.4 na istu temu. Termin *moechus* se javlja i u stihovima u *Historia Augusta* (tobož s početka 3. veka) *Diad.* (Ael.) 14.2: *Vidimus in somnis, cives, nis fallor et istud: Antoninorum nomen puer ille gerebat qui patre venali genitus sed matre pudica: centum nam moechos passa est centumque rogavit. Ipse etiam calvus moechus fuit, inde pudicus. En Pius, en Marcus, Verus nam non fuit ille.* Ovi stihovi predstavljaju krpež Catul. 11.16-7 i Suet. *Jul.* 51.1. Den Hengst / Burgersdijk / Van Waarden 2010: 172, sa n. 46.

U doba obnove paganske književnosti u 4.v. termine iz ove leksičke porodice upotrebljavaju Ausonije u epigramima (94.7), Avijen i Firmik Materno u astrološkoj raspravi sastavljenoj pre sopstvenog krštenja.³⁶⁴

Zaključimo. Na pitanje je li termin *moechus* iz grčkog jezika prvo ušao u književnost, pa tek otuda u govorni jezik, ili je iz govornog jezika ušao u komediju, nije moguće pružiti konačan odgovor. Granica između književnosti i života nije nepremostiva, niti jasno zacrtana; popularna kultura utiče na umetnost, i obrnuto, umetnost utiče na kulturu. Činjenica, da se ovaj termin u svim periodima često nalazi u kontekstima koji asociraju na grčku atmosferu, i da se i nakon što su termini iz ove leksičke porodice prodrli u druge književne žanrove, oni učestalo javljaju u kontekstima koji podsećaju na mim i komediju, govore u prilog mogućnosti, da je termin *moechus* prvo predstavljao termin ograničen na krugove u kojima se govorilo grčkim jezikom i na pozornicu, s koje je kasnije sišao i zaživeo samostalnim životom.

Distribucija

Kada je u pitanju mrtvi jezik, nema načina da se precizno utvrdi ton pojedinog termina. Pri tome od pomoći mogu biti komentari antičkih autora i analiza distribucije pojedinih termina.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se javljaju u prehršćanskoj književnosti na 99 mesta. Najčešće se javlja termin *moechus*, kojeg nalazimo na 58 mesta. Ređe se javlja imenica *moecha* (32), dok se glagol *moechari* javlja samo pet puta.

³⁶⁴ Macr. 2.2.9 *Inde Avienus: Faustus Sullae Filius cum soror eius eodem tempore duo moechos haberet, Fulvium fullonis filium et Pompeium cognomine Maculam, miror, inuquit, sororem meam habere maculam cum fullonem habeat.* Firm. Mat. Math. 8.23.5 *In X. parte Capricorni Quicumque habuerint horoscopum, si Mars in ipsa parte fuerit inventus, faciet moechos sed cum amabili gratia venustatis. Sed hi amicorum suorum uxores praepostera amoris cupiditate corrumpent, verum numquam in isto facinore deprehensi publicantur;* 8.23.6 *Per hos multi morientur, erunt periuri adulteratores moechi mali malitiosi vel sequestres libidinum.*

Tabela 1. Distribucija leksema iz porodice zasnovane na reči *moechus*.

Autor	delo	<i>moechus</i>	<i>moecha</i>	<i>moechari</i>	ἄπαξ λεγόμενα	suma
Plaut		11			<i>moechisso</i>	12
Terencije		3				3
Lucilije					<i>moechocinaedus</i>	1
Varon					<i>moechas</i>	1
Laberije					<i>moechimonium</i>	1
<i>Anon. lyr.</i>	<i>ap. Suet.</i>	1				1
Ciceron	<i>Fam.</i>	1				1
Katul		2	6	2	<i>moechillus?</i>	10
Horacije	<i>Carm.</i>	1				1
	<i>S.</i>	4	1	1		6
Propercije			1			1
Avgust	<i>Ep.</i>		1			1
<i>Anon. lyr.</i>	<i>ap. Suet.</i>	1				1
Fedar			3			3
	<i>App.</i>		1			1
Petronije					<i>moechile?</i>	-
Marcijal		15	14	1		30
Juvenal		12	2			14
Gelije		1				
Fest				1		1
<i>Anon. lyr.</i>	<i>Hist. Aug. Diad.</i>	2				
Firmik Materno	<i>Math.</i>	2				
Ausonije		1	2			
Makrobije		1	1			
		58	32	5	4	99

Rečeni su termini karakteristični za poeziju. Kada se jave u prozi, oni reflektuju govorni jezik (Celijevo pismo Ciceronu). Nalazimo ih pretežno u komediji (15), satiri (22), epigramu (34), šaljivim pesmama političke sadržine (5) i retkim sačuvanim ostacima mima (1).³⁶⁵ Komedija, satira i epigram su, ujedno, jedini žanrovi unutar kojih autori češće upotrebljavaju spomenute termine: Plaut (12), Terencije (3), Horacije (7), Marcijal (30) i Juvenal (14), Ausonije (3). Kod većine drugih autora ovi se termini, bar u

³⁶⁵ Komedija: Plaut 12, Terencije 3. Satira: Lucilije 1, Varon 1, Horacije 6, Juvenal 14. Epigram: Katul 1 (c. 94); Marcijal 30. Kasnije i Ausonije. Šaljivi stihovi o Cezaru i Otonu sačuvani kod Svetonija, stihovi u Avgustovom pismu.

sačuvanim delima, javljaju samo jednom.³⁶⁶ Češće ih upotrebljava, pored već spomenutih, još samo Katul (10). Katul, inače poznat po upotrebi grubog jezika, rečene termine upotrebljava uvek sa prezrivom konotacijom, i njegova upotreba odražava savremeni govorni jezik.³⁶⁷

Glagol *moechari* se javlja samo u već spomenutom epigramu (94). Temin *moechus*, uvek upotrebljen da označi Lezbijine ljubavnike, nalazimo u dve lirske pesme sa zajedničkom tematikom: pokudom neverne i promiskuitetne Lezbije (c. 11 u sapfičkoj strofi, i c. 37 u holijambu). Reč *moecha* se javlja (pet puta) u invektivni pisanoj u falečkom jedanaestercu (42) i (jednom) u elegiji, gde se odnosi na Jelenu Trojansku (68b).

Drugde u lirici se ovi termini javljaju sporadično. U Horacijevim *Odama* i Propercijevim elegijama oni se javljaju samo po jednom.

Ovakva distribucija ukazuje da je reč o jakim, ekspresivnim terminima, sa pejorativnom konotacijom i kolokvijalnim prizvukom. Njihova je upotreba markirana: od najranijeg perioda oni se javljaju u kontekstu u kojem se učesnici preljube kude i izvrgavaju poruzi. S druge strane, činjenica da ove termine koriste Terencije, Juvenal i Horacije u drugoj knjizi *Satira*, u kojoj izbegava opscene i grube termine, ukazuju da spomenuti termini nisu bili opsceni.³⁶⁸ O tome svedoči i činjenica da se termini grupisani oko reči *moechus* javljaju u govornom jeziku svih društvenih slojeva. Upotreba termina u Celijevom pismu Ciceronu ukazuje da oni nisu bili ograničeni na govorni jezik nižih slojeva, već su ih upotrebljavali, u prikladnom kontekstu, i obrazovani.

Seksualni jezik može imati i funkciju da izvrši agresiju na referenta i ponizi ga. Druga njegova bitna funkcija jeste da rasonodi i sablazni. Ove dve funkcije često su međusobno povezane.³⁶⁹ Obe su prisutne u upotrebi termina *moechus*, čineći ga pogodnim za postizanje komičkog efekta u komediji, satiri i epigramu, koji imaju za cilj

³⁶⁶ U Fedrovim basnama, termin *moecha* je ograničen na jednu basnu, odnosno jednu basnu iz *Dodatka* njegovom opusu.

³⁶⁷ Za Katulov odnos prema govornom jeziku v. Adams 1990: 220 i Škiljan 1979: 15-7.

³⁶⁸ U prvoj knjizi Horacijevih *Satira* srećemo opscene termine, dok ih u drugoj knjizi *Satira* i u *Epodama* pesnik izbegava. Jezik njegovih satira postaće uzor za potonju rimsku satiru. Adams 1990: 221.

³⁶⁹ Adams 1990: 4.

da pokude ljudske slabosti izvrnuvši ih ruglu, spajajući, tako, agresivnu i duhovitu komponentu termina. Markirana upotreba termina kod Plauta i, verovatno, u ranoj satiri, doprineli su tome da termin ne ulazi u žanrove koji podrazumevaju upotrebu učenog latiniteta, *sermo doctus*, poput besedništva i historiografije, već ga srećemo prevashodno u žanrovima u kojima je o preljubi moguće govoriti sa dozom humora.

Opseg

1. *moechus*

Rečnici termin *moechus* tumače rečima u značenju ‘brakolomac’, ‘razvratnik’, ‘bludnik’.³⁷⁰ Kada je reč o antičkim autorima, u preklasičnom i klasičnom razdoblju rimske književnosti nema autora koji bi pružio tumačenje rečnog termina.

U Plautovim i Terencijevim komedijama termin *moechus* se pretežno upotrebljava da označi brakolomca, ali i zavodnika uopšte.

Svih sedam pojava ovog termina u *Hvalisavom vojniku* javlja se u kontekstu brakolomstva.³⁷¹ U *Am.* 135 brakolomac je Jupiter, koji se upustio u vezu sa Alkmenom, suprugom tebanskog kralja Amfitriona; u *Bac.* 918 Mnesilohov otac (pogrešno) veruje da je njegov sin upleten u vezu sa udatom ženom, i da mu stoga pretili opasnost. U *Poen.* 862-3 nalazimo aluziju na kastraciju kao kaznu za *moechos*: tu bi moglo biti reči o kaznama za brakolomstvo ili nedopuštene seksualne odnose uopšte.³⁷² Međutim, sintagma *manifesti moechi* iz ovog odlomka ima paralelu u *Bac.* 917-8: *miles Mnesilochum cum uxore opprimeret sua atque obtruncaret moechum manifestarium*, što ukazuje da *moechus* na oba mesta

³⁷⁰ OLD: „An adulterer“; LS: „a fornicator, an adulterer“; LHR: „preljubnik“.

³⁷¹ Ovo dodatno dokazuje to što Akroteleutija mora da se pretvara da je Periplekomenova supruga, kako bi vojnik kojeg treba da zavede bio kažnjen: *adsmuletque se tuam esse uxorem* 792-3; *cf.* 795-6; *huius uxorem... Adsimulare* 908; *cf.* *tua uxore* 800; *tua uxore* 932; *nupta* 966; *uxor* 969; *cur es ausus subigitare alienam uxorem, impudens* 1402. Ujedno, vojnik se opisuje kao *plenus periuri atque adulteri* (90) i kao *adulterio studiosus* (802).

³⁷² *Mil: Quid agis? Sync.: Facio quod manifesti moechi haú ferme solent. Mil: Quid id est? Sync.: Refero vasa salva.*

označava zavodnika tuđe supruge. Jedino mesto u Plautovim komedijama gde nije moguće precizno odrediti značenje termina *moechus* je *Truc.* 610.³⁷³

U Terencijevoj *Andriji* reč *moechus* izvesno znači 'brakolomac'.³⁷⁴ Pitanje značenja termina *moechus* u njegovom *Evnuhu* je, međutim, malo složenije. U ovoj komediji Hajreja je (tobož) optužen *pro moecho* zato što je obljubio neudatu Atinjanku.³⁷⁵ Prvi problem u tumačenju termina *moechus* u ovoj komediji predstavlja konstrukcija *pro moecho*. Nju je moguće protumačiti na dva načina: „kao da je *moechus*“ ili „kao *moechus*“; u prvom slučaju termin *moechus* može imati značenje 'brakolomac'; u drugom slučaju *moechus* ukazuje na muškarca čiji je prestup zavodjenje neudatih devojaka i mora imati šire značenje 'zavodnik'.³⁷⁶ Izvesno je, međutim, da, kako termin *moechus*, tako i pretpostavljeni termin $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$

³⁷³ U *Truc.* 610 vojnik Stratofan u naletu ljubomore sasipa niz uvreda na račun rivala, Fronesijinog udvarača: *moechúm malacum, cincínnatum, umbráticulum, tympánotribam amás, hominem non nauci* - peškastog žigola sa trajnom i suncobrančićem, pevaljku voliš, čoveka koji nije vredan ni pišljivog boba. Stratofan se, saznajemo ranije, prema Fronesiji odnosio kao prema supruzi: *quasi uxorem sibi me habebat* 392-3; Fronesija se, k tome, pretvara da je vojniku rodila dete koje on priznaje kao svoje. *Truculentus* se ubraja u one Plautove komedije u kojima se reči grčkog porekla često upotrebljavaju koncentrisano sa ciljem da izazovu smeh publike (Hough 1934: 360-1). Gomilanje reči grčkog porekla (*moechum, malacum, cincinnatum*) i neuobičajenih reči (*umbraticulus* i *tympanotriba* se javljaju samo na ovom mestu) može imati za cilj da, uz zvučni aliterativni efekat, održi pažnju publike tokom statične scene. S druge strane, neumerena ljubomora glavni je pokretački motiv Menandrove *Devojke s podrezanom kosom*, a ljubomorni vojnik njen glavni lik. Premda se zapleti ove dve komedije gotovo potpuno razlikuju, i kod Menandra vidimo da je vojnik štićenicu Glikeru smatrao suprugom: $\acute{\epsilon}\gamma\omega\ \gamma\alpha\mu\epsilon\tau\eta\nu\ \nu\epsilon\nu\acute{o}\mu\iota\kappa\alpha\ \tau\alpha\upsilon\tau\eta\nu$, 489. Rival vojnika Polemona nazvan je više puta $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$ (357; 370; 390). Moguće je, dakle, da odlomak predstavlja odraz antičkog prava koje je kažnjavalo kao $\mu\omicron\iota\chi\acute{\epsilon}\iota\alpha$ odnose sa tuđom konkubinom ako je konkubinatu za cilj imao rađanje slobodne dece.

³⁷⁴ *An.* 316 *ut te arbitretur sibi paratum moechum, si illam duxerit.*

³⁷⁵ *Eu.* 957 *nunc minatur porro sese id quod moechis solet* (misli se, verovatno, na kastraciju); 960 *pro moecho... prendi*; 992-3 *pro moecho comprehendere.*

³⁷⁶ Autor odrednice *moechus* u TLL smatra da u ovim stihovima *moechus* ima značenje 'brakolomac', usvojivši Pseudo-Donatovo tumačenje stiha 992: *neque adulter qui amator* i značenje 'poput' zamenice *pro*, tako i Fayer 2005: 3.207, n. 66: „*Poi l'hanno acciuffato mentre era dentro e l'hanno legato come se fosse un adultero*“. Autor ovog rada, međutim, smatra da *pro* na spomenutom mestu ima značenje 'kao', 'u svojstvu', možda pod uticajem grčkog $\omega\ \mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$.

u grčkom originalu, ukazuju na muškarca koji se upustio u nedopušteni seksualni odnos, a ne ukazuju generalno na razvratnika ili bludnika, budući da *moechus*/μοιχός ne može biti onaj ko posećuje javne kuće.³⁷⁷ Drugi problem predstavlja uticaj grčkog jezika. Terencijeva leksika je ovde, verovatno, pod jakim uticajem Menandrovog originala.³⁷⁸ Na mestima u čijoj se pozadini nalazi atičko pravo, rimski komediografi, ukoliko postoji opasnost da rimska publika neće razumeti tekst, nastoje da izbegnu aluziju ili izmene situaciju ili izraz tako da bude prilagođen rimskom pravu; međutim, ako je mesto nemoguće romanizovati ili izbeći, pošto je od suštinskog značaja za zaplet radnje, komediografi ostavljaju tekst u izvornom stanju, kako je ovde slučaj.³⁷⁹ Ovakva Terencijeva upotreba svedoči da u njegovo doba termin *moechus* još uvek nije ustaljeni latinski termin sa utvrđenim značenjem, već je njegova upotreba još uvek markirana jakim uticajem grčkog jezika.

U Plautovim komedijama *moechus* je uvredljivi termin sa izrazito negativnom konotacijom i izraženom kognitivnom (doslovnom) snagom. U *Hvalisavom vojniku*, gde najčešće nalazimo ovaj termin, on se uvek upotrebljava u prezrivom značenju da ukaže na protagonistu – pohotnog oficira Pirgopolinika.³⁸⁰ Svaka upotreba termina *moechus* u ovoj komediji je markirana, i ima za cilj da istakne raskalašnost glavnog lika. Kognitivna snaga delimično je oslabljena samo u *Truc*. 610 gde je ovaj termin upotrebljen u okviru niza optužbi upućenih na račun nepoznatog lica, sa jedinim ciljem da doprinese zvučnosti i komičkom efektu. Upravo ovakva upotreba, međutim, svedoči o ekspresivnosti termina *moechus*. Kod takve upotrebe u prvom planu stoji konotativna (emotivna) snaga termina. Još jedna determinanta ekspresivnosti i jačine termina *moechus* jeste još uvek izražena veza sa grčkim jezikom, koja ima dvojako dejstvo: ona pojačava komički efekat termina i dočarava grčku atmosferu.

³⁷⁷ U stihovima 960-1 nalazimo odjeke atičkog zakona koji je branio da se kao μοιχεία kazne odnosi sa prostitutkama: *Quis homo pro moechno unquam vidit in domo meretricia prendi quemquam?*

³⁷⁸ Witt 1971: 238, n. 54 smatra da Terencije direktno preuzima termine iz grčkog.

³⁷⁹ Paoli 1950: 131-2.

³⁸⁰ Pirgopolinikov rob Paestrion naziva gospodara *moechus* samo kada vojnik ne može da ga čuje (775; 1131, cf. 1390); Akroteletija ga koristi nabrajajući s prezirom vojnikove mane (923-4). Pirgopolinik biva u lice nazvan brakolomcem tek pošto je uhvaćen na delu (1398).

Ovo je mesto gde treba postaviti pitanje zašto Plaut, govoreći o preljubi i nedopuštenim seksualnim odnosima uopšte, češće upotrebljava termine grčkog porekla iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus*, nego latinske termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*.³⁸¹

Strane reči često čine deo seksualnog rečnika pojedinih jezika, osobito kao oznake za različite tipove seksualnog ponašanja. Nije retka pojava da se seksualno ponašanje koje nailazi na društveno neodobravanje pripisuje uticaju stranih naroda.³⁸² Rimljani su tako homoseksualnost smatrali izrazito grčkom odlikom, što odraza nalazi i u jeziku, pa su brojni termini koji ukazuju na istopolnu ljubav preuzeti iz grčkog (*cinaedus*, *pathicus*, *malacus* etc.). Malo je, međutim, verovatno da su Rimljani brakolomstvo ili blud smatrali izrazito grčkim ponašanjem. Mora postojati drugačije objašnjenje zašto Plaut izbegava latinski termin *adulter* i pribegava grčkom terminu.

Jedan od razloga mogao bi biti opseg termina. Pošto u latinskom ne postoji specijalizovani termin koji bi ukazao na zavodnika ili bludnika, pozajmljenica *moechus* je mogla, po uzoru na grčki pandan $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$, poslužiti ovoj svrsi. Međutim, budući da Plaut termin *moechus* pretežno upotrebljava da označi brakolomca, ova mogućnost deluje malo verovatna.

Veća je verovatnoća da je Plaut motivisan samom prirodom spomenutih termina. Neutralni tehnički pravni termin *adulter* ne bi imao isti komički efekat kakav se postiže upotrebom ekspresivnog termina koji još čuva svoj grčki prizvuk. Moguće je i da je Plautova upotreba odredila dalju sudbinu termina *moechus*, određivši mu ulogu podrugljivog, šaljivog i ujedno prezrivog termina, ulogu koju će ova reč zadržati do kraja klasičnog perioda.

U kasnijoj književnosti se termin *moechus* javlja retko. Adams veruje da je termin *moechus* s vremenom degradiran. U jeziku obrazovanih na kraju je prevagnuo termin *adulter*, dok je *moechus* opstao kao govorni ili vulgarni ekvivalent.³⁸³

³⁸¹ *Moechus* 11, *moechisso* 1, *adulter* 1, *adulterium* 3; U *Bac.* nalazimo i termine *adulterinus* (266) i *adulterare* (268), ali se oni ne odnose na preljubu.

³⁸² Adams 1990: 228.

³⁸³ Adams 1983: 351-3.

Termin *moechus*, kazali smo, kasnije učestalije nalazimo samo kod Katula, Horacija, Marcijala i Juvenala. Katul ovu reč oba puta upotrebljava u značenju 'ljubavnik', 'švaler', prezrivo, u izrazito negativnom kontekstu, za rivale – Lezbijine ljubavnike (11.7; 37.17-8).³⁸⁴ Horacije, pod uticajem lirike neoterika, upotrebljava ovaj termin na isti način i sa istim značenjem u lirskoj pesmi pisanoj u sapfičkom metru (1.25.9).³⁸⁵ U njegovim *Satirama* termin *moechus* uvek ukazuje na muškarca koji se upušta u nedopuštene seksualne odnose, i prevashodno se odnosi na brakolomca. I Marcijal i Juvenal rečeni termin koriste pretežno u kontekstu preljube, često u jukstapoziciji sa terminom *uxor*, *adulter* ili *adultera*, odnosno u opoziciji sa terminom *maritus* ili *vir*.³⁸⁶ I u njihovim delima termin *moechus* je uvredljivi i prezrivi termin i ukazuje na muškarca koji se upušta u seksualne odnose koji nisu samo nedopušteni, već i nedolični. U dva Marcijalova epigrama *moechus* je povezan sa onom vrstom seksualnog odnosa kojeg su Rimljani smatrali izrazito degradirajućim za muškarca.³⁸⁷ U delima paganskih autora iz 4. v. termin *moechus* uvek ukazuje na brakolomca.³⁸⁸

³⁸⁴ Levin smatra da Katul u c. 37 upotrebljava termin *moechus* zato što je Klodija izneverila njega, i naglašava da činjenica da je Klodija u tom trenutku bila udata nije od značaja za izbor ovog termina. Levin dokazuje da u rečenoj pesmi Katul parodira reči koje suprug na samrti upućuje supruzi, izjednačivši svoj odnos sa Klodijom sa brakom. Levin 1976: 374-5.

³⁸⁵ Do ovog zaključka nezavisno dolazi i Kunjummen 2011: 5. Pre nje Putnam 2006: 11-13; 146, n. 9 ističe sličnosti između Horacijeve leksike u *Carm.* 1.25.9 i Catul. 11.17 i 37.16 i ukazuje da upotreba markiranog termina *moechus* predstavlja naglašenu reminiscencu na Catul. 11 u kojoj se Katul žali na Lezbijinu sklonost promiskuitetu.

³⁸⁶ Mart. 1.74 *opp. vir*; 2.83 *opp. maritus*; 3.70 *opp. vir, iuxt. aliena uxor*; 3.85 *opp. maritus*; 3.92 *uxor*; 6.22 *concupinus, nunc maritus*; 6.90 *iuxt. uxor*; 11.7 *iuxt. maritus*; 12.93 *opp. coniux, maritus*. Juv. 1.55 *iuxt. leno = maritus; uxor*; 6.42 *opp. maritali capistro*; 6.100 *opp. maritus*; 6.464 *opp. maritus*; 9.25 *iuxt. maritus*; 10.317 *syn. Adulter*; 14.26 *iuxt. Adultera*.

³⁸⁷ Mart. 3.96: *Lingis, non futuis meam puellam, / et garris quasi moechus et fututor. / Si te prendero, Gargili, tacebis*. U epigramu 11.61 pesnik govori o Naniju, koji je *lingua maritus, moechus ore*. U oba epigrama zavodniku se preti sa *irrumatio*.

³⁸⁸ Firm. Mat. *Math.* 8.23.5 *In X. parte Capricorni Quicumque habuerint horoscopum... faciet moechos... Sed hi amicorum suorum uxores... corrumpent* 8.23.6 *iuxt. Adulteratores*. U Ausonijevom epigramu 94.7 se spominje *semivir* koji podvodi suprugu. Macr. 2.2.9 *Faustus Sullae Filius cum soror eius eodem tempore duo moechos haberet...* Faustova sestra bila je Fausta, supruga Anija Milona.

Svedočanstva o upotrebi termina *moechus* u govornom jeziku su malobrojna, a njihov kontekst mahom ne dopušta preciznu interpretaciju. Jedino što možemo naslutiti na osnovu vokativa (*moice, moece*) na već spomenutim pločicama za igru jeste činjenica, da je reč o uvredljivom terminu. Jednako je nemoguće utvrditi da li je u Celijevom pismu Ciceronu reč o brakolomstvu ili zavodjenju, pošto autor, kako to sam ističe, izbegava da uđe u detalje. Međutim, *versus populares* koje srećemo kod Svetonija ukazuju da se u 1. v. pre n.e. i 1. v. n.e. termin *moechus* upotrebljavao u kontekstu preljube. Ono što je zajedničko svim osvedočenim pojavama u govornom jeziku jeste šaljivi kontekst.

Adams veruje da je u latinskom termin *moechus* prvobitno ukazivao na brakolomca, i da je kasnije počeo da se upotrebljava za bludnike (*fornicators*) uopšte, a da je termin *moecha*, prvobitno 'preljubnica', s vremenom počeo da ukazuje na prostitutke. Poput grčkog, ni latinski jezik, smatra Adams, prvobitno nije posedovao termine koji bi se odnosili specifično na preljubu kao zločin definisan pravom. Podlegavši generalizaciji, termini *moechus* i *moecha* ispunili su krug do (hipotetičkog) ranijeg značenja 'zavodnik' (*debaucher*), koje je imao termin $\mu\omicron\tau\chi\acute{o}\varsigma$ u grčkom.³⁸⁹

Termin *moechus* u rimskoj književnosti uvek ima negativne konotacije i označava muškarca koji se upušta u seksualne odnose koji su ne samo nedopušteni, već se smatraju i dostojnima prezira. U antičko doba ljudi su u brak ulazili rano, pa je brakolomstvo, odnosno preljuba, bio verovatno najčešći seksualni prestup. Zato se, uprkos tome što se može upotrebiti i da ukaže na ljubavnike žena koje nisu u braku, termin *moechus* pretežno upotrebljava da označi braklomca, a kao njegov sinonim se javlja termin *adulter*. Za razliku od neutralnog tehničkog pravnog termina *adulter*, međutim, termin *moechus* izaziva komički efekat, delimično zahvaljujući tome što evocira grčku atmosferu. Termin *moechus* nalazimo pretežno u šaljivom i podrugljivom kontekstu, prevashodno u komediji, satiri i epigramu. Distribucija ukazuje da je reč o ekspresivnom, ali ne i opscenom terminu.

Imajuću u vidu rečeno, termin *moechus* bi bilo najprikladnije prevesti na srpski jezik rečju „švaler“. Ovaj višeznačni termin stranog porekla ima širok opseg i ukazuje pretežno na ljubavnike udatih žena, ali može označavati i zavodnike uopšte. K tome, ovaj

³⁸⁹ Adams 1983: 351-3.

termin ima odgovarajući oblik ženskog roda „švalerka“, dok se njegove izvedenice, premda prisutne u srpskom jeziku („švalerisati se, švaleracija“), poput izvedenica i složenica od termina *moechus*, upotrebljavaju retko. Neke od njih imaju i strane sufikse (već spomenuta „švaleracija“) koji doprinose šaljivosti termina.

1.1 *moechocinaedus*

Nonije Marcel spominje neobičan termin *moechocinaedus* koji se mogao sresti u Lucilijevim satirama.³⁹⁰ Nije izvesno da li ovaj termin predstavlja šaljivu složenicu dve reči, *moechus* i *cinaedus*, obe grčkog porekla, ili je, možda, reč o pozajmljenici.³⁹¹

Ko su *moechocinaedi*? OLD ne nudi nikakvo tumačenje termina, dok LS nudi uopšteno pojašnjenje: „a man abandoned to lewdness“. Haffter u TLL tumači: „*qui moechatur cinaedus*“. *Cinaedus qui moechatur* bi mogao biti biseksualac, muškarac koji je istovremeno ljubavnik supruge i supruge.

Termin *moechocinaedus* se javlja unutar leksički opskurnog Lucilijevog stiha: *imberbi androgyni, barbati moechocinaedi*. Čitav stih je zasnovan na protivrečnostima koje naglašavaju protivprirodnost i, time, „protivdruštvenost“ opisanih fenomena. Termin *barbati* stoji u opoziciji sa terminom *imberbi*, a reč *androgyni* sačinjena je od dva pojma koja stoje u oprečnom odnosu.³⁹² Stoga možemo pretpostaviti da je *moechus* pojam suprotan terminu *cinaedus*.

Taylor smatra da Lucilije opisuje odraslog seksualno nasrtljivog pasivnog homoseksualca, lik kojeg učestalo srećemo u pozorištu i literaturi počev od 1. veka pre n.e. Lucilijeva sintagma *barbati moechocinaedi*, prema njegovom viđenju, objedinjuje elemente zrelosti (*barbati*), pasivnosti (*cinaedi*) i seksualne agresije (*moecho-*).³⁹³

Brakolomstvo je često asocirano sa homoseksualnošću – u pozadini obe ove pojave, naime, prema viđenju antičkog čoveka, stoji neobuzdana i neumerena seksualna želja.

³⁹⁰ 8.493M = 3.791L; Lucil. 1058 M = 1048 W.

³⁹¹ Na uverenje da je reč o složenici nailazimo u OLD, LS: *s.v. moechocinaedus*. Naprotiv, o pozajmljenici govore DELL 1951: 727 *s.v. moechus*: „à côté de formes purement grecques comme... *moechocinaedus*“; tako i TLL *s.v. moechocinaedus* 8.1322.71: „gr. *μοιχοκίναιδος“

³⁹² Termin *androgynus* se odnosi na hermafrodite v. OLD *s.v.*

³⁹³ Taylor 1997: 346-7.

Pitanje je, međutim, kada se ovakva slika seksualno neobuzdanog muškarca ustalila u rimskoj književnosti.

Još u grčkoj komediji nalazimo lik agresivnog feminiziranog pasivnog homoseksualca. U rimskoj komediji ovakav se lik javlja ređe – raskalašni muškarci neobuzdane požude koje srećemo u Plautovim komedijama upuštaju se u biseksualne odnose kao aktivni partneri.³⁹⁴ Ipak, u Plautovom *Prostaku* nalazimo aluziju na lik zavodnika-mekušca (*moechus malacus*).³⁹⁵ Oksimoron *moechus malacus* je, smatra Andreassi, konstruisan tako da pridev *malacus* umrtvi konotaciju muževnosti koju ima termin *moechus*.³⁹⁶ Slično je predstavljen i vojnik Pirgopolinik u *Hvalisavom vojniku*. Pirgopolinik, *magnus moechus* (775) pravi je primer ženstvenog ženskaroša.

Pirgopolinik polaže puno pažnje na izgled, uvija kosu i nosi jake parfeme.³⁹⁷ Uveren da predstavlja objekat požude brojnih žena, on rado usvaja ulogu osvajanog i uživa u ulozi milosnice za kojom mnogi žude, prepuštajući aktivnu ulogu udvaranja ženama.³⁹⁸ K tome, Pirgopolinik traži nadoknadu za ljubavne usluge, kako obično čine prilježnice (1057-64). Njega, ujedno, odlikuje neumerena požuda: on pokazuje interesovanje za Akroteleutiju i njenu služavku (1006-8), za Filokomasijinu sestru (1104-7), a potom i za kapetana lađe (1110-1). Rob Palestrion ističe Pirgopolinikove biseksualne sklonosti i sklonost ka sodomiji.³⁹⁹

³⁹⁴ Taylor 1997: 341-2 ističe da se u Plautovoj i Terencijevoj komediji ovakav lik uopšte ne sreće, i da pasivni homoseksualac u Plautovim komedijama nikada nije nasrtljiv, već često gospodareva žrtva.

³⁹⁵ *Truc.* 610 *moechúm malacum, cincínnatum, umbráticulum, tympánotribam amás, hominem non nauci.* Za *umbraticulus* v. LHR: „mekušac“; Williams 1999: 143 nudi prevod: *soft womanizer who has his hair in ringlets, who lives in the shade...* i pojašnjenje: *associating him (cf. his rival) with a life of shady relaxation (umbraticulum).* Još jedan od termina koji u spomenutom odeljku aludira na homoseksualnost jeste timpanon, instrument asociiran sa sveštenicima Kibelinog kulta (*galli*), koji su bili evnusi, odnosno pribegavali samokastraciji, i koji su činili posebnu homoseksualnu subkulturu u Rimu.

³⁹⁶ Andreassi 2000: 322. Termin *μαλακός* još u grčkom jeziku poprima seksualne konotacije i može se odnositi na pasivne homoseksualce; takve konotacije ima i latinski pridev *malacus*.

³⁹⁷ 924; cf. *caesariatus* 768; 1254-6.

³⁹⁸ Tako se Akroteleutija priprema da razvali vrata njegove kuće (1248-50), kako to čine ljubavnici u komediji i elegiji (e.g. Ter. *Eu.* 771-816; *Ad.* 88-91).

³⁹⁹ 1111-4: *Abi sis hinc, nam tu quidem ad equas fuisti scitus admissarius, qui consecrare qua maris qua feminas.*

Nasrtljivi pasivni homoseksualac postaje opšte mesto u kasnijoj književnosti, kada će seksualni razvratnici biti okarakterisani prevashodno i često isključivo kao pasivni homoseksualci. Ovaj lik u rimsku književnost ulazi pošto se u 2. veku pre n.e., nakon istočnih osvajanja, u Rimu oformila homoseksualna supkultura.⁴⁰⁰ I u kasnijoj književnosti muželoštvo i brakolomstvo su često međusobno povezani. Katul Mamuru (i Cezara) opisuje kao brakolomce i homoseksualne ljubavnike. U devetoj Juvenalovoj satiri srećemo brakolomca Najvola koji zadovoljava i muževe svojih ljubavnica (9.24-5).⁴⁰¹ U kasnijem periodu, latinski pisci često govore o evnusima-brakolomcima; njih nalazimo kod Juvenala (e.g. 6. *Ox.* 21-6; 6.337-40; 6.374-6) i u hrišćanskoj književnosti kod Jeronima.⁴⁰²

Lucilije grčke termine upotrebljava uvek sa jasnim razlogom: da ukaže na određene kulinarske, retoričke, filozofske i medicinske pojmove, ili zato što za pojedini grčki termin ne postoji latinski ekvivalent. Deset procenata grčkih reči koje srećemo u Lucilijevim odlomcima čine uvredljivi termini. Ovoj grupi, ukoliko je reč o Lucilijevoj kovanici, pripada i termin *moechocinaedus*, i otuda zaključujemo da je ton termina bio uvredljiv i podrugljiv.⁴⁰³

Analiza značenja termina *moechocinaedus* baca jače svetlo na opseg termina *moechus*, i pruža dodatne dokaze da termin *moechus* u Plautovo vreme ima šire značenje od savremene reči „brakolomac“. To je jedan od razloga zašto Plaut učestalo upotrebljava rečeni termin, dok samo jednom koristi reč *adulter*. Termin *adulter*, odnosno *adulterium* se u to doba odnose na specifični prekršaj i njegovog počinioca, dok je *moechus* termin koji ukazuje na tip ličnosti – čoveka koji provodi vreme nastojeći da osvoji žene i, katkada, muškarce. Ovaj termin ukazuje i na izgled, govor, stav i uopšte ponašanje zavodnika.⁴⁰⁴ Pirgopolinik je *moechus* zato što je gizdavi kicoš, zato što posvećuje

⁴⁰⁰ Taylor 1997: 343; 345.

⁴⁰¹ Više o tome v. kod Јоксимовић-Пајевић 2010b: 16.

⁴⁰² Hier. *Iovin.* 1.47: *et in longam securamque libidinem exsecutus spado, sub quibus nominibus adulteri delitescunt.*

⁴⁰³ Korfmacher 1935: 461-2; 457; 459. Kod Petronija nalazimo termin *spatolocinaedus* (23.3.1).

⁴⁰⁴ Tako i Traill 2005: 523.

preteranu pažnju svom izgledu, razmeće se sopstvenom privlačnošću i pristaje da se upusti u preljubu i žudi za svakom ženom koju ugleda. Rečju, zato što je pravi švaler.

2. *moecha*

Drugi najučestaliji termin iz ove leksičke porodice je *moecha*, reč izvedena od termina *moechus*.⁴⁰⁵ Njega rečnici tumače terminima u značenju 'preljubnica'.⁴⁰⁶

Upotreba ovog termina ograničena je na nekolicinu autora; nalazimo je na 29 mesta, kod Katula (6), u Horacijevim (1) i Juvenalovim (2) satirama, u Propercijevoj elegiji (1), Avgustovom pismu (1) i Fedrovoj basni (4), dok na Marcijalov epigram otpada gotovo polovina pojava ovog termina (14). Kasnije ga srećemo u Ausonijevim epigramima (2).

Termin *moecha* se prvi put javlja u Katulovoj invektivu (42) i tu ova reč predstavlja odjek vulgarnog latiniteta.

U pesmi 42 Katul traži od neimenovane žene da vrati pesme koje je napisao, imitirajući *flagitatio* – postupak kojim se zahteva da dužnik ispuni obavezu prema poveritelju.⁴⁰⁷ U slučaju neizmirenog duga, poverilac bi pred vratima dužnika, na forumu ili kakvom drugom javnom mestu okupio masu koja bi uzvikujući tražila od dužnika da vrati pozajmljeno. Ovi uzvici su često sadržali uvrede i opscenosti, a imali su formu kratkih ritmičkih fraza.⁴⁰⁸ Poređenja radi, u savremenom svetu ovakve stihove možemo čuti na sportskim okupljanjima ili političkim mitinzima. Stihovi 11-12 odnosno 19-20 *Moecha putida, redde codicillos, / redde, putida moecha, codicillos!* predstavljaju zamišljeno skandiranje kojim se traži da kradljivica vrati svitke s pesmama. Red reči *moecha putida, redde* iz prvog stiha biva preokrenut u drugom stihu: *redde, putida moecha*. Pesnik tako pribegava stilskom sredstvu koje za cilj ima imitaciju

⁴⁰⁵ DELL 1951 s.v. *moechus*; OLD sv. *moecha*; LS s.v. *moecha*, naprotiv, smatraju da je reč o latinskoj inačici grčkog termina μοιχή (tako i LHR). Termin μοιχή je, međutim, samo jednom osvedočen u grčkim izvorima, kod Aristofana Gramatičara.

⁴⁰⁶ LS i OLD: „an adulteress“, LHR: „preljubnica“.

⁴⁰⁷ V. *reflagitemus* v. 6; *reflagitate* v. 10.

⁴⁰⁸ Fraenkel 1961: 49-51.

kolokvijalnog jezika, i služi da na jednostavan, ali efikasan način izrazi jaku emociju.⁴⁰⁹

Način, na koji Katul upotrebljava ovaj termin ukazuje da je reč *moecha* bila ustaljena u latinskom jeziku dugo pre nego što je prvi put zabeležena u Katulovoj poeziji.⁴¹⁰ Postavlja se, međutim, pitanje da li u Katulovoj pesmi ovaj termin ukazuje na preljubicu, ili, uopštenije, na ženu lakog morala. Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga ko je referent pesme. Jedna je mogućnost da termin *moecha* u Katulovoj invektivi predstavlja praznu uvredu, reč čija je kognitivna snaga sasvim oslabljena. Adams tvrdi da Katul „kraljivicu pesama“ optužuje za čin neseksualne prirode, a radi dodatnog efekta ubacuje seksualni termin koji nema veze sa optužbom. Ovako upotrebljen termin *moecha* predstavlja praznu uvredu, odnosno reč, čija je kognitivna snaga oslabljena usled upotrebe u neseksualnom kontekstu i za nepoznatog referenta.⁴¹¹

Latinski seksualni termini često slabe u konotativne termine, ali u prikladnom kontekstu zadržavaju kognitivnu snagu; kontekst je taj koji određuje implikaciju reči. Srazmera do koje seksualni termin zadržava kognitivnu snagu zavisi od konteksta i od referenta: ako se termin primeni na osobu u neseksualnom kontekstu i ako nema razloga da se referent poveže sa takvim činom, naglašava se konotativna snaga termina. Seksualni čin, pravi ili fingiran, može predstavljati, kazali smo, sredstvo agresije koja za cilj ima poniženje druge strane. Od samog seksualnog nasilja je, međutim, učestalija jezička seksualna agresija, koja može zameniti fizičko nasilje. Ovakve pretnje, učestale u narodnom jeziku, međutim, imaju tendenciju da oslabe u praznoslovlje. Kada jezička seksualna agresija za cilj ima nanošenje uvrede, jačina uvrede zavisi od referenta: uvreda protiv određenog referenta (Mile je peder) se razlikuje od uvrede protiv slučajnog prolaznika (Ko čita, peder – *pedicatur qui leget*) - u drugom slučaju seksualni termin se koristi kao generalizovana uvreda.⁴¹² Pored pitanja ko je referent, od značaja je i pitanje kakav je referent, odnosno, da li postoji razlog da se referent asocira sa seksualnom uvredom. Učestala upotreba pretnje u kontekstima u kojima kognitivna snaga termina

⁴⁰⁹ Fraenkel 1961: 48. Frenkel navodi i druge ilustrativne primere.

⁴¹⁰ Tako i Adams 2005: 404-5.

⁴¹¹ Adams 1990: 132-3.

⁴¹² *Op. cit.*: 124-9.

nije bitna, vodi deteriorizaciji značenja. Kada termin oslabi u praznu uvredu, može biti upotrebljen u neseksualnom kontekstu: možemo, *e.g.* zamisliti vlasnika prodavnice kako, ozlojeđen, prosipa ovakve uvrede na račun lopova.

Termin *moecha* bi, ističe Adams, u Katulovoj pesmi imao kognitivnu snagu samo ako bi „kradljivica pesama“ bila poznata po tome što je *moecha* – Katul međutim ni na koji način ne nagoveštava o kome je reč.⁴¹³ U prilog Adamsovoj tezi govori još nekoliko argumenata. Pesnik junakinju pesme opisuje kao prostitutku.⁴¹⁴ Na to ukazuju i aluzija na glumicu u mimu i uvrede *o lutum, lupanar* (v. 13). Kao antonim terminu *moecha* javlja se reč *pudica*.⁴¹⁵ Sve rečeno kazuje da bi termin *moecha* u Katulovoj invektivi odgovarajuće bilo prevesti rečju „kurva“.

S druge strane, iako pesnik publici ne otkriva o kome se radi, nije nužno reč o imaginarnom referentu. Možemo opravdano pretpostaviti da se termin *moecha* u pesmi 42 odnosi na pesnikovu nevernu ljubavnicu.⁴¹⁶ Rimski liričari često spominju pisma i pesme koje su posvetili svojim draganama.⁴¹⁷ Premda kontekst u kojem je upotrebljen termin *moecha* nije seksualan, pozadina pesme možda jeste – ženino neverstvo je, može biti, glavni motiv zašto pesnik traži da mu se pesme vrate. Ono leži u osnovi učestalog ponavljanja termina *moecha*. Glavna tema pesme, možda, nije pesnikov zahtev, da mu se vrate pesme, već osuda neverne ljubavnice. Na to da je referent pesme pesnikova neverna draga ukazuje i upotreba termina srodnih reči *moecha* drugde u Katulovoj poeziji. Katul termin *moecha* upotrebljava još samo u pesmi 68b.103, i tu se on odnosi na preljubnicu, lepu Jelenu, dok termin *moechus* Katul uvek upotrebljava za Lezbijine ljubavnike (*supra*). Kontekst u kojem je u Katulovoj invektivi 42 upotrebljen termin *moecha*, dakle, nije neseksualan, baš kao što referent nije bez opravdanog razloga nazvan tim terminom. *Moecha*, dakle, ne predstavlja praznu uvredu, niti termin čija bi kognitivna snaga bila oslabljena. Termin *moecha* na rečenom mestu ima značenje

⁴¹³ *Op. cit.*: 133.

⁴¹⁴ V. 7-9: *illa, quam videtis / turpe incedere, mimice ac moleste / ridentem catuli ore Gallicani.*

⁴¹⁵ V. 24 *pudica et proba opp. moecha putida.*

⁴¹⁶ Ne nalazim uverljivima argumente koje Forsyth 1977 iznosi u prilog tezi da se c. 42 odnosi na Mamurinu ljubavnicu Ameanu.

⁴¹⁷ Propercije u 3.23 oplakuje izgubljene tablice; Kintija u 4.7.77-8 govori o pesmama koje joj je Propercije posvetio.

'preljubnica' ili, šire značenje, ukazujući na promiskuitetnu ženu, poput srpske reči „bludnica“ ili „kurva“.

Postoji, međutim, i treća mogućnost. U srpskom jeziku, ali i u većini autoru poznatih modernih jezika, u uvredama koje ukazuju na ženski promiskuitet obično se u prenesenom značenju upotrebljavaju termini koji ukazuju na prostitutke. To, međutim, nije nužno slučaj u antičkom svetu, u kojem je preljuba strogo osuđivana i kažnjavana kao zločin, dok prostitucija nije, ili je bar bila predmet znatno blažeg društvenog prezira. U društvu u kojem preovlađuju takve vrednosti, reč u značenju 'preljubnica' mogla se paradigmatički upotrebljavati u uvredama na onaj način, na kojem se u srpskom jeziku upotrebljava reč „bludnica“ ili „kurva“.

Pored Katulovih pesama, termin *moecha* se, kazali smo, učestalije javlja još samo u Marcijalovim epigramima (14). Marcijal ovu reč pretežno upotrebljava da ukaže na preljubnice (6)⁴¹⁸. Nekoliko puta *moecha* je ljubavnica koju bogataš obasipa darovima, „sponzoruša“ (4); nije, međutim, razvidno, je li reč o udatoj ili neudatoj ženi.⁴¹⁹ Na dva mesta *moecha* se odnosi na prostitutku⁴²⁰ i jednom na promiskuitetnu ženu koja se upušta u odnose pre braka (6.45.4). Na promiskuitet se aludira i u epigramu 3.84.1.⁴²¹

Drugde u književnosti na latinskom jeziku termin *moecha* se javlja sporadično, ukazujući kako na preljubnice, tako i na promiskuitetne žene. U satiri ovaj se termin uvek javlja u značenju 'preljubnica'. Nedugo nakon Katulovih pesama nastaju Horacijeve *Satire*; u njima se termin *moecha* javlja samo jednom, i tu se odnosi na preljubicu. Na oba mesta u Juvenalovim satirama termin *moecha* se odnosi na preljubicu. Pismo Oktavijana Avgusta možda aludira na Mecenatovu sklonost ka avanturama sa udatim ženama.⁴²²

⁴¹⁸ 2.47.1 *iuxt. maritus*; 2.49.2 *iuxt. uxorem ducere*; 6.7.6 *iuxt. Adultera*; 7.10.13 *uxor moecha*; 10.52.2 *damnatae moecham*; 11.7.11 *iuxt. maritus, vir*.

⁴¹⁹ U epigramu 2.39 verovatno je reč o udatoj ženi, v. *infra*; 9.2.9; 11.11.6. U 10.14.7 muškarac plače pred zatvorenim ljubavničnim vratima; u ovakvoj slici drugde u književnosti obično je reč o prostitutki.

⁴²⁰ 3.82.28; 3.93.15.

⁴²¹ Nisbet (s. a.) smatra da je glavni motiv ove pesme lezbejstvo. Slično tome, Parker u Hallett/ Skinner 1997: 58 tvrdi da *moecha* može imati i značenje 'lezbejka'.

⁴²² *Ep. Fragm.* 32.4, ap. Macr. 2.4.12 *μάλαγμα moecharum*.

S druge strane, u delima čija je leksika, verovatno, pod uticajem grčkog originala, ovaj se termin javlja u širem značenju, ukazujući na promiskuitetne žene uopšte, bez obzira na njihov bračni status. U Propercijevoj elegiji 4.5.44 *comica moecha* je hetera Taida iz Menandrove komedije. Propercije ovaj elegiji nesvojstveni termin možda upotrebljava nastojeći da dočara atmosferu antičke komedije. U priči *Testamentum* koju srećemo među Fedrovim basnama *moecha* je kćer naslednica sklona ljubavnim avanturama. Činjenica da se ističe njena uloga kćeri (a ne supruge) i to što je reč o naslednici, ukazuje da nije reč o udatoj ženi. Budući da je reč o priči grčkog porekla, moguće je da je leksika pod uticajem grčkog originala.⁴²³ U priči *Mercurius et mulieres duae* (4) u *Fabularum appendix (Appendix Perottina)* termin *moecha* se odnosi na prostitutku.⁴²⁴

Naveli smo nekoliko mesta na kojima se termin *moecha* odnosi na prostitutku; ova reč, međutim, nije imala usko specijalizovano značenje 'prostitutka', 'kurva', 'drolja'. Evo nekoliko dokaza.

a) U Horacijevoj satiri termin *moecha* se javlja u okviru odeljka u kojem pesnik opisuje kako ga je otac učio da izbegava poroke: rasipništvo (109-10), veze sa prostitutkama (*a turpi meretricis amore / cum deterreret* 110-1) i brakolomstvo: *ne sequeretur moechas, concessa cum Venere uti / possem: 'deprensi non bella est fama Treboni'* (Hor. S. 1.4.113-4). Razvidno je, da se termin *moecha* na ovom mestu ne može odnositi na prostitutku, budući da su odnosi sa njima *concessa Venus*. Pesnik razlučuje *meretrix* i *moecha*. Na činjenicu, da je *moecha* preljubnica, ukazuje i particip *deprehensus*, ustaljeni termin za opisivanje onih, koji bi bili uhvaćeni u preljubi.

b) Marcijalov epigram 2.39 glasi: *Coccina famosae donas et ianthina moechae: / Vis dare quae meruit munera, mitte togam*. Ozloglašena *moecha* dobija skupe darove, a zaslužuje da dobije togu. U Rimu su prostitutke i osuđene preljubnice bile dužne da nose togu. Marcijal spominje *damnatam moecham* u togi u epigramu 10.52. Poenta epigrama je sledeća: „nazovimo stvari pravim imenom - *moecha* je zapravo *meretrix*“. To pesnik

⁴²³ Za činjenicu da je reč o priči grčkog porekla v. Ellis 1894: 6. Njegov jezik je jezik zlatnog doba, neiskvaren. On rado upotrebljava grčke termine, one koji su već ustaljeni u latinskom jeziku, poznati preko komediografa, ali i uvodi nove grecizme. *Op. cit.* 21.

⁴²⁴ Cf. *quaestus placebat alteri meretricius* 4; *meretrix* 13.

naglašava i glagolom *merere*. Da je *moecha* specijalizovani termin za prostitutku, spomenuta konstrukcija bi glasila: „nazovimo stvari pravim imenom – prostitutka je zapravo prostitutka“, što bi obesmisllilo epigram.⁴²⁵ Epigram ima smisla ako je termin *meretrix* uvredljiviji od termina *moecha*. Na ovom mestu termin *moecha* mogao bi imati i značenje 'preljubnica', 'švalerka' i značenje 'bludnica', 'kurva' (u smislu osude ženskog promiskuiteta), ali je epigram izvesno efektniji u prvom slučaju.

c) I u odlomku Juvenalove satire je reč o togi: Juv. 2.68-70: *est moecha Fabulla; / damnatur, si vis, etiam Carfinia: talem / non sumet damnata togam*. Žene čije vladanje nije bilo dostojno matrone, mogle su biti sudskom odlukom lišene prava na nošenje odeće koja dolikuje matronama, i osuđene na nošenje toge.⁴²⁶ Prostitutke, međutim, nisu bile osuđivane (*damnata*) na nošenje toge, već je to bila njihova dužnost. Stoga (*sc. damnata*) *moecha Fabulla* ne može biti prostitutka.

Adams veruje da je u latinskom termin *moecha* prvobitno ukazivao na preljubnicu, a kasnije, generalizacijom počeo da se upotrebljava i za prostitutke, kao što je reč *moechus* počela da se upotrebljava za bludnike (*fornicators*) uopšte.⁴²⁷

Na osnovu svega rečenoga možemo doneti nekoliko zaključaka. Reč *moecha* često ukazuje na preljubnice i prostitutke, ali nema specijalizovano značenje koje bi ukazivalo na bilo koju od ove dve kategorije žena. Njen opseg je širok i ona se upotrebljava da ukaže na žene koje se upuštaju u seksualne odnose koji nisu nužno zabranjeni, ali jesu društveno prezreni. Termin *moecha*, poput termina *moechus*, predstavlja ekspresivni termin prezrivoog značenja sa jakom konotativnom snagom. Ograničen je na poeziju, Katulovu invektivu, satiru i epigram. Njena pojava u Propercijevoj elegiji predstavlja markirani izuzetak. U Fedrovu basnu (a možda i u Propercijevu poeziju) ona ulazi pod uticajem grčkog originala. Distribucija ukazuje da je

⁴²⁵ TLL s.v. *moecha* svrstava ovaj odlomak pod značenje b. *latiore sensu: i. q. meretrix, scortum*.

⁴²⁶ Ovakva kazna je možda pretela i ženama koje su počinile drugačije presteupe; Karfinija koju spominje Juvenal bila je poznata po tome što je sama nastupala na sudu, v. Јоксимовић-Пајевић 2010b.

⁴²⁷ Adams 1983: 351-3.

reč o terminu koji pripada govornom latinitetu. Njena upotreba u elegiji i kod Juvenala (i, kasnije, Ausonija) ukazuje da nije reč o opscenom terminu.⁴²⁸

U patrijarhalnom društvu, ženska seksualnost predstavlja veći tabu od muške seksualnosti, i o njoj se obično teže i ređe govori. Za razliku od muškarčevih seksualnih poduhvata, vanbračne (a katkada i bračne) seksualne aktivnosti žena se strogo osuđuju, a reči koje se pri tome upotrebljavaju obično su uvredljivije u tonu. Termin *moechus* bi u većini slučajeva bilo najprikladnije, kazali smo, prevesti rečju „švaler“. Termin 'švalerka', međutim, označava priležnicu, ljubavnicu, i stoga samo katkada predstavlja adekvatan prevod reči *moecha* – na primer, u Marcijalovim epigramima, u kojima se govori o priležnicama bogataša. Na drugim mestima, tamo gde se ova reč odnosi na preljubnicu ili „bludnicu“ druge vrste, treba pronaći odgovarajući prevod. Na ženu čija se seksualna aktivnost osuđuje u srpskom obično ukazuju u tonu blaži arhaizam „bludnica“ ili uvredljivi vulgarizam „kurva“. Ni jedan od ova dva termina, međutim, ne odgovara potpuno; prvi zbog arhaičnosti i blagog tona, drugi zbog toga što je reč o opscenosti.

2.1 *moechas*

Pored termina *moecha* u Varonovim *Menipskim satirama* nalazimo i imenicu *moechas*.⁴²⁹ *Moechas* možda predstavlja fonološki, ali ne i morfološki adaptiranu pozajmljenicu iz grčkog, *μοιχάς*.⁴³⁰ Varon se, u nedostatku odgovarajućeg latinskog termina, mogao poslužiti grčkom inačicom. Pitanje pozajmljivanja, međutim, otvara problem. Naime, imenice ženskog roda iz grupe zasnovane na terminu *μοιχός* u grčkom jeziku srećemo, kako je već rečeno, izuzetno retko pre hrišćanske ere. Termin *μοιχάς* osvedočen je deset puta u grčkim izvorima, počev od drugog veka nove ere. Pre toga nalazimo ga samo jednom, u delu sokratovca Eshina iz Sfeta iz 4.v. pre n.e., parafraziranom kod Ateneja Sofiste (na prelazu iz 2. u 3. vek n.e.). Stoga je opravdano

⁴²⁸ Adams 1990: 218-24.

⁴²⁹ *Fragm.* 205, *ap. Non.* 2.140M = 1.204L. *et rex/et misellus ille pauper amat habetque ignem intus acrem;/ hic epebum mulieravit, hic ad moechada adolescentem cubiculum pudoris primus polluit.*

⁴³⁰ Tako OLD; TLL. Lommel 1912: 61 smatra da je reč o imenici muškog roda. Lommel veruje i da je *μοιχάς* u Eshinovom odlomku pridev ženskog roda (1912: 18).

postaviti pitanje da li je do Varonovog doba ovaj termin zaista bio raširen u govornom grčkom jeziku.

Postoji nekoliko mogućih pojašnjenja. Prvo, moguće je da je termin *μοιχάς* bio zastupljen u govornom grčkom jeziku, ali je slabo osvedočen u književnim izvorima iz ranijeg perioda. Moguće je da je u grčkom govornom jeziku postojala grupa često upotrebljavanih termina, zasnovanih na reči *μοιχός*, čija se osnova završavala na *-δ*. Ovoj grupi pripada i *ἄπαξ λεγόμενον μοιχάζω* i pretpostavljeni oblik **μοιχίζω*, koji nam nije osvedočen, ali o mogućnosti njegovog postojanja svedoči upotreba glagola *moechisso* kod Plauta. Termini sa ovakvom osnovom mogli su biti karakteristika govornog grčkog jezika, i otuda, posredstvom brojnih Grka, nastanjenih na Apeninskom poluostrvu, ući u govorni latinitet, a otuda u Plautovo i Varonovo delo.

Druga mogućnost je da termin *moechas* ne predstavlja latinsku adaptaciju termina *μοιχάς*, već Varonovu kovanicu. Moguće je da su termini iz leksičke grupe zasnovane na reči *μοιχός* sa osnovom na *-δ* bili zastupljeni u govornom grčkom jeziku, i da se Varon poslužio tom osnovom da za potrebe eklektičkog satiričkog žanra sačini šaljivi termin. Paralelu ovom postupku možemo videti u Lucilijevoj kovanici *moechocinaedus*.

Pored pitanja porekla termina *moechas*, postavlja se i pitanje zašto Varon upotrebljava rečeni termin - zato što ne postoji latinski ekvivalent, ili radi postizanja stilske efekta. Adams veruje u drugu mogućnost i smatra da upotreba termina *moechas* predstavlja stilsko sredstvo zamene kodova. U Varonovo doba, tvrdi Adams, u govornom jeziku već odavno postoji latinizovani termin *moecha*, a Varon se opredeljuje za termin *moechas* sa grčkom fleksijom sa ciljem da evocira „*the 'Greek' nature of the behaviour, or alternatively of the referent, the setting of some such*“.⁴³¹ Zamena kodova se može koristiti kao stilsko sredstvo za evociranje i integrisane pozajmljenice mogu imati istu funkciju. Grčki seksualni termini primenjeni na rimske referente mogli su imati osobeni prizvuk, usled tendencije Rimljana da izvesne poroke posmatraju kao grčke. Kao što je javnost prezirala Grke, tako su i grčke reči mogle imati pejorativni prizvuk. Grčke pozajmljenice u latinskom su lako mogle biti upotrebljene pejorativno, ali zamena kodova je, budući da se primenjivala među helenofilima, ređe poprimala ovakav ton.⁴³²

⁴³¹ Adams 2005: 404-5.

⁴³² *Op. cit.*: 403-5.

3. *moechari*

Termin *moechari* je denominativ imenice *moechus*.⁴³³ Wharton smatra da ovu reč, budući da nema ekvivalent u grčkom, treba smatrati čisto latinskim terminom.⁴³⁴ Međutim, svoju pasivnu formu ovaj glagol možda duguje upravo grčkom obliku μοιχάομαι. Glagol μοιχάω je u aktivu u grčkom jeziku prehršćanskog perioda osvedočen samo jednom; obično nalazimo njegove medio-pasivne forme. Po uzoru na medio-pasivni glagol μοιχάομαι, čiji subjekat mogu biti kako muškarac, tako i žena, mogao je nastati i deponenti oblik *moechari*.

Glagol *moechari* se u prehršćanskoj rimskoj književnosti javlja retko, samo pet puta, u Katulovom (2) i Marcijalovom (1) epigramu, u Horacijevim *Satirama* (1) i samo jednom u prozi, u komentaru gramatičara Seksta Festa u 2. veku n.e., možda pod uticajem Lucilijeve leksike.⁴³⁵

U prehršćanskom latinitetu se ovaj glagol upotrebljava intranzitivno, a njegov subjekat mogu biti (češće) muškarac (Katul, Horacije, Marcijal) i (ređe) žena (Fest). Rečnici spomenuti glagol tumače terminima u značenju 'počiniti preljubu'.⁴³⁶

Prvi put ga srećemo u Katulovom epigramu c. 94 čije je tumačenje još uvek predmet naučne rasprave:

Mentula moecharur. 'Moecharur mentula?' Certe.

'Hoc est quod dicunt: ipsa olera olla legit.'

Na osnovu samog konteksta nije moguće zaključiti koje je precizno značenje reči *moechari* u ovoj pesmi. Epigram se odnosi na Mamuru, kojeg Katul u drugoj pesmi opisuje kao brakolomca (*adulter* 57.8). Stoga, ali i na osnovu činjenice da ostali termini iz grupe, zasnovane na reči *moechus* u Katulovim pesmama obično ukazuju na brakolomstvo, odnosno preljubu, možemo pretpostaviti da se glagol *moechari* i u pesmi 94 odnosi na učešće u preljubi.

⁴³³ DELL 1951, s.v. *moechus*; OLD, LS s.v. *moechor*.

⁴³⁴ Wharton 1891: 178.

⁴³⁵ *De verborum significatione* 173.5-8: *Non omnibus dormio: proverbium videtur natum a Cipio quodam, qui Pararhenchon dictus est, quod simularet dormientem, quo inpunitius uxor eius moecharetur; eius meminit Lucilius.*

⁴³⁶ OLD: „To commit adultery“, tako i LS; LHR: „preljubom se baviti, ljubovati“.

Ima, međutim, i drugačijih tumačenja. Claes tvrdi da glagol *moechari* sa subjektom muškog roda znači ‘imati ljubavnicu, biti zavodnik’ („to have a mistress, to be a seducer“), a da uz subjekat ženskog roda ima značenje ‘biti ljubavnica, biti zaveden’ („to be a mistress, to be seduced“). Zato Claes veruje da subjekat ovog epigrama (Mentula) treba shvatiti kao subjekat ženskog roda, budući da Katul aludira na Mamurinu pasivnu ulogu u homoseksualnom odnosu sa Cezarom i da je glagol *moechari* ovde upotrebljen u značenju ‘biti ljubavnica’.⁴³⁷ Ovakvu interpretaciju odbacuje Damschen, koji misli da je glagol *moechari* ovde upotrebljen u značenju ‘činiti brakolomstvo’, i da Katul govori o rafanidozi (nasilnoj analnoj penetraciji korenom rena) koja preti Mamuri (cf. pesma 15).⁴³⁸

U Horacijevoj satiri i Marcijalovom epigramu (gde je subjekat rečenice muškarac) i kod Festa (gde je subjekat žena) ovaj glagol izvesno ukazuje na učešće u preljubi.⁴³⁹

3.1 *moechissare*

Samo jednom, u Plautovoj *Kazini*, srećemo glagol *moechissare*.⁴⁴⁰ Oko porekla, odnosno načina postanka ovog termina u naučnoj javnosti ne postoji konsenzus.

Grčki jezik ne poznaje glagol $\mu\omicron\iota\chi\acute{\iota}\zeta\omega$, dok se $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\zeta\omega$ sreće samo jednom.⁴⁴¹ Neki naučnici veruju da *moechisso* predstavlja polatinjenu formu glagola $*\mu\omicron\iota\chi\acute{\iota}\zeta\omega$, koji je postojao u grčkom jeziku u helenističkom periodu, ali nam je, slučajem, osvedočen samo posredstvom latinskog jezika.⁴⁴²

⁴³⁷ Claes 1996: *passim*. Claes potkrepljuje ovu tezu pozivajući se na Catul. 57, gde pesnik Mamuru naziva Cezarovim *pathicus*.

⁴³⁸ Damschen 1999: 169-176.

⁴³⁹ Hor. S. 1.2.49, značenje je razvidno iz šireg konteksta. Mart. 6.91 *Sancta ducis summi prohibet censura vetatque / moechari. Gaude, Zoile, non futuis*. Cenzor je bila Domicijanova titula. Domicijan je nastojao da oživi Avgustove mere protiv preljube, v. e.g. Nauta 2002: 297-8; 430-7.

⁴⁴⁰ Cas. 976: *In adulterio, dum moechissat Casinam, credo, perdidit*.

⁴⁴¹ *Suid.*: $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\zeta\omega$: ἀκολάστων γυναικῶν ἐμοίχασε.

⁴⁴² Risch 1956: 52. Tako i Leumann, TLL s.v. *moechisso* 8.1322.68. LHR poreklo vidi u grčkom glagolu $\mu\omicron\iota\chi\acute{\iota}\zeta\omega$ (s.v. *moechisso*).

Biville primećuje da formi *moechisso* u grćkom odgovara glagol $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\zeta\omega$. Latinska adaptacija ovog glagola proizvela bi oblik **moechesso*; umesto toga, smatra Biville, $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\zeta\omega$ prelazi u produktivniju kategoriju glagola na -izo/-isso. Biville dopušta i drugu mogućnost, da je reć o denominativu reći *moechus*.⁴⁴³ U to veruju i neki drugi naućnici.
444

Funck, naprotiv, smatra da *moechisso* pripada maloj grupi latinskih glagola na -isso koji su tvoreni po uzoru na grćke glagole na -έω, da je, dakle, zasnovan na glagolu $\mu\omicron\iota\chi\acute{\epsilon}\omega$.⁴⁴⁵ Posebnu grupu glagola na -isso, tvrdi Funck, ućestalih u preavgustovskom periodu, ćine tvorbe inspirisane grćkim glagolima na -έω ili -έω, ćije su paralele u grćkom neosvedoćene ili se retko upotrebljavaju. U takvim slućajevima, oblik sa sufiksom -isso predstavlja izbor rimskih pisaca.⁴⁴⁶

Pre Avgusta ovakvi se glagoli sreću prevashodno u rimskoj komediji. Njihova ućestala upotreba kod Plauta svedoći da su oni rano ušli u *sermo plebeius*.⁴⁴⁷ Već u Plautovo doba -isso ima status produktivnog sufiksa, ali se mahom dodaje na grćke osnove.⁴⁴⁸ Većina termina koje nalazimo u ovom periodu preuzeta je direktno iz grćkog jezika; srećemo, mećutim, i neologizme. To potvrćuje grupa glagola na -isso koji, premda su tvoreni od grćke osnove, nemaju osvedoćene paralele u grćkom, i predstavljaju latinske tvorevine.⁴⁴⁹ Budući da se dodaju na grćku osnovu, svi glagoli iz ovog perioda, bez obzira da li ih je skovao rimski autor, predstavljaju strane reći i imaju za cilj da doćaraju grćko okruženje. Ovi termini imaju visoku „stopu smrtnosti“; veliki deo njih se ne javlja drugde u književnosti, dok se ostali javljaju samo u komentarima gramatićara.⁴⁵⁰ U doba carstva, glagole na -isso/-izo srećemo mahom u medicinskim i drugim tehnićkim traktatima: reć je, pretežno, o opskurnim terminima uvezenima iz grćkog sa ciljem da popune jezićku prazninu u specijalizovanom ųargonu male grupe

⁴⁴³ Biville 1990: 117, s.v. *moechisso*.

⁴⁴⁴ E.g. Devoto 1944: 128. Tako i OLD, s.v. *moechissō*, DELL s.v. *moechus*.

⁴⁴⁵ Funck 1886 : 405.

⁴⁴⁶ Rosen 1982: 64.

⁴⁴⁷ Cooper 1895: 321.

⁴⁴⁸ Rosen 1982: 64.

⁴⁴⁹ Funck 1866: 407-9.

⁴⁵⁰ Rosen 1982: 65.

ljudi.⁴⁵¹ U klasičnom latinitetu ovakvih glagola gotovo nema: Ciceron, Cezar i Vergilije ih u potpunosti izbegavaju, dok je jedina osvedočena upotreba iz tog perioda kod Svetonija okarakterisana kao kolokvijalna (*Aug. 87.2 betizare, lachanizare*).⁴⁵² Klasični latinitet inače ne zazire puristički od upotrebe grčkih termina, stoga ova neobična pojava izbegavanja glagola sa sufiksom *-isso/-izo*, mora imati pojašnjenje u činjenici da je spomenuti sufiks imao komički prizvuk, smatra Rosen.⁴⁵³

Pitanje je da li je i u kojoj meri glagol *moechisso* upotrebljavan u govornom jeziku. Verovatno je ovaj oblik u latinski jezik uveo sam Plaut.⁴⁵⁴ Na to ukazuje činjenica da ga ne srećemo nigde više u osvedočenim izvorima.

Moechisso kod Plauta ima subjekat muškog roda i regira akuzativ objekta u ženskom rodu, poput grčkog glagola $\mu\omicron\iota\chi\acute{\epsilon}\upsilon\omega$. (Glagol *moechari* se u prehršćanskom latinitetu, naprotiv, upotrebljava intransitivno.) Rečnici dati glagol tumače u značenju 'počiniti preljubu', dok drugde nalazimo tumačenje rečima u značenju 'silovati', 'oskvrniti' (*ravish*).⁴⁵⁵ U spomenutom odeljku, rečeni se glagol odnosi na brakolomstvo (*in adulterio, dum moechissat Casinam*).

4. *moechimonium*

U prehršćanskom latinitetu ne postoji apstraktna imenica iz leksičke grupe, zasnovne na reči *moechus*, koja bi ukazivala na čin u kojem učestvuju *moechus* i *moecha*.

Samo jednom, u mimu pisca Laberija, nalazimo imenicu *moechimonium*, kovanicu izvedenu od termina *moechus* i sufiksa *-monium*.⁴⁵⁶ Ovaj je šaljivi termin sačinjen po uzoru na apstraktnu imenicu koje se završavaju na *-monium*, i verovatno stvoren kao

⁴⁵¹ *Ibid.* Oko 50. god. pre n.e. sufiks *-isso* izlazi iz mode, i menja ga sufiks *-izo*: Rosen 1982: 63.

⁴⁵² Cooper 1895: 321. Rosen 1982: 64-5.

⁴⁵³ Rosen 1982: 65.

⁴⁵⁴ Tako i Funck 1886: 415.

⁴⁵⁵ OLD: „*To commit adultery with*“; LHR: „*činiti preljub s kim*“. LS: „*to ravish*“.

⁴⁵⁶ DELL 1951, s.v. *moechus*; OLD, LS, TLL s.v. *moechimonium*. Gel. 16.7.2: *Laberius in mimis, quos scriptitauit, oppido quam uerba finxit praelicenter. Nam et 'mendicimonium' dicit et 'moechimonium' et 'adulterionem' adulteritetem' que pro 'adulterio' et 'depudicauit' pro 'stuprauit' et 'abluium' pro 'dilluio' et, quod in mimo ponit, quem Cophinum inscripsit, 'manuatus est' pro 'furatus est' et item in Fullone furem 'manuarium' appellat. Cf. Non. 2.140M = 1.205L.*

komički pandan imenice *matrimonium*.⁴⁵⁷ Rečnici ovaj termin prevode terminima u značenju 'preljuba'.⁴⁵⁸

Apstraktne imenice koje pripadaju ovoj leksičkoj grupi se javljaju tek sa hrišćanskim latinitetom.

Hrišćanski latinitet

Hrišćanski latinitet se oblikuje pod jakim uticajem grčkog jezika, koji je na zapadu Evrope u prvim vekovima hrišćanstva bio jezik hrišćanskih zajednica, svetih spisa i liturgije. Pod uticajem grčkog jezika, grupa reči u čijem se središtu nalazi termin *moechus* dobija novi životni impuls.

Preljuba je pojava kojoj jevrejska i hrišćanska seksualna etika poklanjaju puno pažnje. Grčka leksička porodica zasnovana na reči *μοιχός* se obogaćuje već sa *Septuagintom* i dobija nove članove (spomenuli smo primer *μοιχαλίζ*). Sa razvojem hrišćanskog latiniteta raste i porodica u čijem se središtu nalazi termin *moechus*: u nju ulaze dve nove apstraktne imenice *moechatio* i *moechia*. Ove dve reči se ne javljaju u *Vulgati*, niti igde drugde u Jeronimovim delima. Stoga ćemo bližu pažnju posvetiti njihovoj upotrebi u delima drugih autora.

1. *moechatio*

Termin *moechatio* je izveden od glagola *moechari*.⁴⁵⁹ Ova se imenica javlja izuzetno retko, samo 11 puta u analiziranim tekstovima. Nalazimo je u najranijem periodu hrišćanske književnosti na latinskom jeziku i pretežno u prevodnoj književnosti.

Javlja se latinskim prevodima jednih od najstarijih hrišćanskih spisa *Učenje dvanaestorice apostola* (1) i *Jermin pastir* (2), a ti su prevodi sačinjeni, čini se, rano, još

⁴⁵⁷ Ovakve šaljive tvorevine nalazimo još kod Plauta e.g. *falsimonia* = *falsa testimonia* (*Bac.* 541); *aegrinonia* (*Rud.* 1190), i, kasnije, kod Petronija 61.3.3 *gaudimonium*. Kod Laberija nalazimo još dve slične reči: *miserimonium* i *mendicimonium*.

⁴⁵⁸ OLD, LS: „Adultery“, TLL: „i.q. μοιχεία“.

⁴⁵⁹ TLL 1321.80.

u drugom ili trećem veku. ⁴⁶⁰ Na rani datum ukazuje i pojava ovog termina u starim latinskim prevodima biblijskih tekstova. ⁴⁶¹ Kasnije, ovaj termin srećemo kod Avgustina i u Pseudo-Primasijevoj (Kasiodorovoj?) adaptaciji Pelagijevog komentara Pavlovih poslanica. ⁴⁶²

Reč *moechatio* označava preljubu, ženinu ili muževljevu, a upotrebljena u širem značenju se može odnositi na nedopuštene seksualne odnose uopšte. ⁴⁶³ U prenesenom značenju ova imenica ukazuje na neverstvo Bogu, odnosno apostazu. ⁴⁶⁴ Kada govorimo o opsegu termina, najznačajnija stvar koju valja istaći jeste činjenica, da Avgustin ovu reč upotrebljava govoreći o potencijalnoj vezi razvedenog muškarca sa novom ženom, odnosno na sasvim novi, hrićanski koncept preljube.

Termin *moechatio* se javlja pretežno u prevodima hrišćanskih spisa na grčkom jeziku (7/11 pojava). ⁴⁶⁵ U grčkom originalu na odgovarajućim mestima većinoma nalazimo imenicu μοιχεία (5), dok u stihu 2 Pt. 2.14 u *cod. ff²* termin *moechatio* predstavlja prevod termina μοιχαλίζ upotrebljenog na neobičan način, u značenju 'μοιχεία'. U stihu Jv. 8.4 u *cod. ff²* imenicom *moechatio* je na latinski prenet particip μοιχειθομένη. U prehrišćanskom latinitetu, kazali smo, leksička grupa, sabrana oko termina *moechus* ne sadrži imenicu koja bi imala značenje 'preljuba'. Pojava termina

⁴⁶⁰ *Did.* 5.1. *Herm. Mand.* 4.1.5V *moechationis* (*syn. fornicatio, adulterium; Pal. conscientiae*); 4.1.9 (*Pal. Adulterium*). Za dataciju v. e.g. Šagi-Bunić 1976: 42-3; 143.

⁴⁶¹ Macrob. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* 841d; 858a. Fruchtman 2007: *passim* svrstava spis u 3. vek. Dom Morin i Harnack delo pripisuju donatističkom episkopu Makrobiju iz 4. veka, v. Chapman 1908. Kasnije to viđenje usvajaju Quasten 1984: 369 i Tilley 1997: 82. Reč *moechatio* se javlja dva puta u *cod. ff²* u stihovima Jv. 8.3-4 i jednom u stihu Os. 2.2 u *Fragm. Sang.* 265.

⁴⁶² Aug. *Adult. coniug.* 1.9 (9) dva puta. Ps.-Primas. *In Rom.* 2.425a. Souter 1922: 31 dokazuje da je Pseudo-Primasijev komentar Kasiodorovo delo ili delo proizašlo iz Kasiodorove škole.

⁴⁶³ Ženina preljuba: *Herm. Mand.* 4.1.5V; Jv. 8.3-4 u *cod. ff²*. Muževljeva preljuba: Avgustin. Nedopušteni seksualni odnosi: Macrob. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* 841d.

⁴⁶⁴ Os. 2.2 u *Fragm. Sang.*, 2 Pt. 2.14 u Macrob. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* 858a. Za značenje v. *et TLL*: „i.q. Adulterium, μοιχεία... latiore sensu de fornicatione etiam cum innuptis... 2. translate de perfidia in deum, idololatria“.

⁴⁶⁵ *Didasc. apost.* (1); *Herm. Mand.* (2); Jv. 8.3-4 u *cod. ff²* (2); Os. 2.2 u *Fragm. Sang.* (1). U Macrob. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* se ovaj termin javlja dva puta, od toga jednom (858a) u okviru prevoda stiha 2 Pt. 2.14 = *oculos habentes plenos moecheationibus*.

moechatio predstavlja odgovor na taj nedostatak i pokušaj da se postojeća praznina popuni.

Moechatio je reč koja se može koristiti naizmenično sa terminom *adulterium*. O tome svedoči činjenica da u sva četiri biblijska stiha u kojima se u pojedinim starim latinskim prevodima nalazi imenica *moechatio*, u *Vulgati* uvek nalazimo imenicu *adulterium* (Os. 2.2; Jv. 8.3-4; 2 Pt. 2.14). Ovu tvrdnju možemo potkrepiti daljim argumentima. Postoje dva latinska prevoda *Jerminog pastira*; u odeljku 4.1.9 u drugom prevodu (*Palatina*) umesto imenice *moechatio* nalazimo imenicu *adulterium*. U odeljku 4.1.5 imenica *adulterium* se javlja kao sinonim terminu *moechatio*. Na istom mestu, kao sinonim reči *moechatio* javlja se i termin *fornicatio*, a u Pseudo-Primasijevom delu ovaj se termin upotrebljava tamo gde Pelagije upotrebljava reč *moechia*.⁴⁶⁶

Termin *moechatio* se javlja na samim začecima hrišćanske književnosti na latinskom jeziku, javlja se retko i umire rano, otprilike u šestom veku. U tekstovima iz kasnijeg perioda u PLD ovaj se termin javlja gotovo isključivo u citatima već spomenutih odlomaka, i samo je tri puta autori koji pišu na latinskom jeziku upotrebljavaju samostalno (Hinkmar iz Remsa u 9.v., Ivo iz Šartra i Anselm iz Laona verovatno leksiku crpu iz istog diskursa s prelaza iz 11. u 12. vek).

2. *moechia*

Iz potrebe da se nadomesti nepostojanje imenice u značenju 'preljuba' unutar leksičke grupe, zasnovane na terminu *moechus*, rađa se i termin *moechia*, polatinjeni oblik grčke imenice *μοιχεία*.⁴⁶⁷ Ova se reč javlja na samim začecima hrišćanske književnosti na latinskom jeziku, još u Tertulijanovim delima. Budući da Tertulijan ovaj termin upotrebljava 45 puta, moglo bi se pretpostaviti, da je reč *moechia* već bila ustaljena u govornom latinitetu (ili bar u hrišćanskom latinitetu) u drugoj polovini 2. veka. Tome u prilog svedoči i pojava ove reči u Pseudo-Kiprijanovim delima, u

⁴⁶⁶ Ps.-Primas. In Rom. 2.425a: *Non est una moechatio, nam omne quod totum Deo debes, si alicui praeterquam Deo reddideris, moecharis, sive amorem, sive timorem, sive servitium, sive obedientiam, sive spem...* . Pelag. In Rom. 2.22: *non est una moechia, nam omne quod totum deo debet anima, si alicui praeterquam deo reddideris, moecharis.*

⁴⁶⁷ Za etimologiju v. TLL 1322.15.

odlukama sabora u Elviri i u starom latinskom prevodu *Fragm. Sang.* (Os. 4.2; cf. Tert. *Pudic.* 16, p. 1012a, ad Mt. 5.32).⁴⁶⁸ Ovu tezu potkrepljuje i ono što Tertulijan ima da kaže o upotrebi ovog termina, o čemu će biti reči neznatno niže u tekstu.

Imenica *moechia* se javlja relativno učestalo, 67 puta u delima obuhvaćenima ovom analizom. Međutim, ova reč ima osobenu distribuciju. Od spomenutih 67 pojava, njih 58 otpada na Tertulijanova (45) i Avgustinova (14) dela. Dalje, od 45 pojava u Tertulijanovim delima, njih 43 nalazimo u spisu *De pudicitia*.⁴⁶⁹ Slično tome, od 14 pojava termina *moechia* u Avgustinovim delima, njih 11 nalazimo u delu *Quaestiones in Heptateuchum*; od toga, reč *moechia* se 7 puta javlja u jednom odeljku, u kojem Avgustin razmatra njen semantički opseg (2.71, v. *infra*).⁴⁷⁰ Rečeno ukazuje, da se termin *moechia* upotrebljavao znatno ređe nego što to impliciraju apsolutne brojke. Kada bismo zanemarili 43 pojave termina *moechia* u *De pudicitia* i 7 pojava unutar jednog jedinog odeljka kod Avgustina, primetili bismo da se ovaj termin javlja tek neznatno učestalije od termina *moechatio*. Osim kod Tertulijana i Avgustina, reč *moechia* nalazimo još u, kazali smo, Pseudo-Kiprijanovim delima (2), u odlukama sabora održanog u Elviri (2), i po jedanput u *Fragm. Sang.*, kod Hilarija, Pelagija i u Justinijanovom pismu.⁴⁷¹

Tertulijanov spis *De pudicitia* je izvesno doprineo ustaljivanju termina *moechia* u hrišćanskom latinitetu. Rečeni je spis nastao kao reakcija na odluku kartaginskog episkopa Agripina ili rimskog episkopa Kalista da se vernicima koji su se pokajali mogu oprostiti preljuba (*moechia*) i bludničenje (*fornicatio*).⁴⁷² Tertulijan u spomenutom traktatu programski upotrebljava termine *moechia* i *fornicatio*, a detaljnija analiza ove

⁴⁶⁸ Ps.-Cyp. *Aleat.* 5; Macrobian. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* 841c; *Conc. Elib. a. canon.* 2; 7.

⁴⁶⁹ Tert. *Monog.* 4, p. 935a; *Scorp.* 3; *Pudic.* 1, p. 981a; 983a; 983b; 2, p. 985b; 4, p. 986b; 987a; 5, p. 987a; 987b; 988a; 988b; 989a; 6, p. 989b; 989c; 990a; 990b; 990c; 991b; 7, p. 993b; 994b; 9, 998d; 999a; 10, p. 1000c; 12, p. 1001c; 1002a; 1002b; 16, p. 1012a (= Mt. 5.32); 1012b; 17, p. 1013c; 1014c; 19, p. 1018a; 1020b; 1020c; 20, p. 1022a; 21, p. 1024a.

⁴⁷⁰ Aug. *Quaest. Hept.* 2.71 (ad Ex. 20.1-17) sedam puta; 3.68 (ad Lev. 19.11); 5.37 (ad Deu. 23.17) dva puta; *C. Faust.* 19.23; 28; *Serm.* 8.9.10 (de Script.) = *Serm.* 1.12.

⁴⁷¹ Hil. *In psalm.* 118.15.6 (= Mt. 15.19); Pelag. *In Rom.* 2.22 (= Ps.-Hier. *In Rom.* 2 p. 656d); Iust. *Ep. Thdr. Mops.* 320d. Os. 4.2 *Fragm. Sang.* TLL navodi i Comm. *Instr.* 1.11.2 (s.c. *Apollo de moechia natus*, ali PLD *ibid.*: *de Maia natus*).

⁴⁷² Chapman 1912.

upotrebe nas dovodi do bitnih zaključaka. U četvrtoj glava ovog spisa Tertulijan razmatra upotrebu termina *moechatio*, *fornicatio*, *adulterium* i *stuprum*, i njihov sadržaj:

In primis, quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat: habet et fides quorundam nominum familiaritatem: ita in omni opusculo usum custodimus. Caeterum, si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam foeminam: sicut nec locis refert, in cubiculis an in curribus pudicitia trucidetur. ... ubicumque, vel in quamcumque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque conjunctiones, id est non prius apud Ecclesiam professae, juxta moechiam et fornicationem periclitantur. Nec inde consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Tert. *Pudic.* 4.

Spomenuti odeljak je mesto od velike važnosti za razumevanje terminologije preljube u hrišćanskom latinitetu, ali i kao svedočanstvo o novoj hrišćanskoj seksualnoj etici.

Tertulijan se smišljeno opredeljuje za upotrebu termina *moechia* i *fornicatio*, umesto odgovarajućih termina *adulterium*, odnosno *stuprum*, ustaljenih u klasičnom latinitetu i jeziku rimskog prava. Način njihove upotrebe, tvrdi sam, nalaže ustaljena upotreba u jeziku hrišćana (*usus*). Harries veruje da Tertulijan namerno zamenjuje termine *adulterium* i *moechia*, odnosno *fornicatio* i *stuprum* u nameri da naglasi činjenicu da na snagu stupa novi, hrišćanski zakon, koji zamenjuje Avgustovo zakonodavstvo *de adulteriis*.⁴⁷³ Ovoj tezi u prilog ide i činjenica da Tertulijan govori o irelevantnosti mesta, na kojem se odvija nedopušteni odnos, što verovatno predstavlja odjeke rimskog prava, u kojem je zavođenje žene u kući njenog oca ili muža moglo biti strože kažnjeno. Druga je mogućnost da ova tema proističe iz vekovne rasprave je li moguće kažnjavanje muškarca za odnose u javnoj kući.

Kako je razvidno iz teksta, *adulterium* (*moechia*) ukazuje na odnose sa udatim ženama, a *stuprum* (*fornicatio*) na odnose sa ženama koje nisu u braku. Međutim, ističe Tertulijan, između ova dva prestupa ne postoji suštinska razlika: naime, svaki je seksualni odnos, izuzev onoga sa vlastitom ženom, za osudu: *Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam foeminam*. Ova rečenica je od suštinskog značaja za poimanje promene u odnosu prema vanbračnoj seksualnosti, do koje dolazi sa

⁴⁷³ Harries 2009: 397-8.

hrišćanstvom. U Starom Rimu su, kada je reč o nedopuštenim odnosima, u središtu pažnje bili bračni i društveni status žene. Zabranjivani su oni odnosi koji narušavaju ženin društveni ugled i njenu podobnost da igra (buduću ili aktuelnu) ulogu supruge i rimske matrone. Rimsko zakonodavstvo je razlikovalo zabranjene odnose sa udatim ženama (*nupta aliena, adulterium*) i onima koje nisu bile u braku (*vidua, stuprum*), ali zakon nije sankcionisao muškarčeve odnose sa ženom koja nije bila *sua femina*. Bračni status muškarca je bio irelevantan; muškarac nije mogao počiniti preljubu i njegovi vanbračni odnosi nisu sputavani ni kažnjavani. Tertulijan odbacuje staro viđenje nedopuštenih seksualnih odnosa, i suprotstavlja mu novu hrišćansku etiku, u kojoj brak predstavlja jedini legitimni okvir za seksualne odnose, kako za ženu, tako i za muškarca. *Adulterium (moechia)* i *stuprum (fornicatio)* se suštinski ne razlikuju, zato što oba termina ukazuju na odnos sa ženom koja nije vlastita supruga – *sua femina*. Tertulijan to ponovo naglašava malo dalje u tekstu: *ubicumque, vel in quamcumque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur*. Tertulijan ovde nameće novo značenje glagolima *stuprare* i *adulterare*: oni na ovom mestu ukazuju na nedopuštene seksualne vanbračne seksualne odnose muškarca.

Tertulijan u *De pudicitia* 4 ističe da je svaki vanbračni seks neprihvatljiv i nedopušten kako za ženu, tako i za muškarca. On naglašava da, umesto Avgustovih zakona *de adulteriis*, na snagu stupa nova hrišćanska seksualna etika, koja od oba bračna partnera zahteva vernost. Nova seksualna etika iziskuje novu leksiku, nove termine koji će moći da izraze nove koncepte. Za razliku od termina *adulterium*, koji je u rimskom zakonodavstvu označavao samo brakolomstvo i ženinu preljubu, termin *moechia* označava i novi hrišćanski koncept, muževljevu preljubu. Slično, dok termin *stuprum* označava nedopuštene odnose sa uglednim neudatim ženama, termin *fornicatio* ukazuje na bludničenje neoženjenog muškarca. Dodatni motiv upotrebi termina *moechia* i *fornicatio*, polatinjenih formi grčkih termina *μοιχεία* i *πορνεία*, predstavlja i to što oni evociraju grčko okruženje i stvaraju vezu sa jezikom novozavetnih tekstova i kolevkom evropskog hrišćanstva. Njihova upotreba predstavlja svojevrsnu manifestaciju pripadnosti hrišćanskoj zajednici. Opredivši se za upotrebu termina *moechia* i *fornicatio*, Tertulijan naglašava da je nastupilo novo doba – doba hrišćanstva, koje donosi, između ostalog, i nov seksualni moral i novu leksiku.

Opseg

Tertulijan na početku navedenog odlomka kaže da se pod terminom *moechia* podrazumeva i *fornicatio*: *moechiam et fornicationem nominamus*. Ova je tvrdnja motivisana pitanjem koje je bilo i ostalo aktuelno među hrišćanima – pitanjem, jesu li vanbračni seksualni odnosi onih koji nisu obavezani brakom (*fornicatio*), zabranjeni. Dekalog zabranjuje brakolomstvo, odnosno preljubu (*moechia*); u starozavetnim spisima se, međutim, nigde eksplicitno ne zabranjuje vanbračni seks koji ne podrazumeva preljubu. Ako, dakle, *moechia* u Dekalogu ne obuhvata i *fornicatio*, znači li to da vanbračni seksualni odnosi nisu zabranjeni za one koji nisu obavezani brakom?

Isto pitanje razmatra i Avgustin u odlomku u kojem je, takođe, ključna reč *moechia*:

Item quaeri solet, utrum moechiae nomine etiam fornicatio teneatur. Hoc enim Graecum verbum est, quo iam scriptura utitur pro latino. Moechos tamen Graeci nonnisi adulteros dicunt. Sed utique ista Lex non solis viris in populo, verum etiam feminis data est. (...) ... eo quod dictum est, Non moechaberis, uterque sexus astringitur... (...) Ac per hoc si femina moecha est, habens virum, concumbendo cum eo qui vir ejus non est, etiamsi ille non habeat uxorem; profecto moechus est et vir habens uxorem, concumbendo cum ea quae uxor ejus non est, etiamsi illa non habeat virum. Sed utrum, si faciat qui uxorem non habet, cum femina quae virum non habet, ambo praecepti hujus transgressione tenantur, merito quaeritur. Si enim non tenentur, non est prohibita in Decalogo fornicatio, sed sola moechia, id est, adulterium: quamvis omnis moechia etiam fornicatio esse intelligitur, sicut loquuntur Scripturae. Dominus enim dicit in Evangelio: Quicumque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam moechari. Hic utique fornicationem appellavit, si cum alio peccet quae virum habet, quod est moechia, id est adulterium. Omnis ergo moechia etiam fornicatio in Scripturis dicitur. Sed utrum etiam omnis fornicatio moechia dici possit, in eisdem Scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. Sed si non omnis fornicatio etiam moechia dici potest, ubi sit in Decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt viri qui uxores non habent, cum feminis quae maritos non habent, utrum inveniri possit, ignoro. ... sed utique a parte totum... nomine moechiae omnis illicitus concubitus,

atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi. Aug. Quaest. Hept. 2.71.

Slično tome: *In Decalogo autem moechiae nomine non videtur hoc aperte prohibuisse, quoniam moechia non nisi adulterium intelligi solet. Quaest. Hept. 5.37.*

Avgustin se u citiranom odeljku dotiče dvaju problema: a) sadržaja termina grupisanih oko reči *moechus*, i b) razlika, odnosno podudarnosti u opsegu termina *moechia* i *fornicatio*.

Termin *moechia* je, ističe Avgustin, reč grčkog porekla, karakteristična za hrišćanske svete spise, i sinonim termina *adulterium* (*moechia, id est, adulterium*). Grčki termin *μοιχός* ukazuje isključivo na ona lica, na koja u latinskom ukazuje termin *adulter*. Drugim rečima, reči grupisane oko termina *μοιχεία* označavaju isključivo brakolomstvo i ženinu preljubu, ne i druge seksualne prestupe. Budući da se zabrana preljube u *Dekalogu*, iskazana glagolom *moechari* (*non moechaberis*) odnosi i na muškarce i na žene, i budući da je *moecha* preljubnica, bez obzira na bračni status njenog ljubavnika, i termin *moechus* mora ukazivati na nevernog supruga, bez obzira na bračni status njegove ljubavnice. U pozadini ovog razmatranja stoji pitanje, može li muškarac prevariti ženu, odnosno da li se termin *moechus/adulter* odnosi isključivo na brakolomca, ili i na nevernog supruga. To je pitanje, da li za muškarca i ženu važe isti aršini, videli smo, bilo goruće pitanje u doba uobličavanja hrišćanske seksualne etike.

Avgustin zatim prelazi na drugo pitanje koje je obeležilo diskurs o hrišćanskom seksualnom moralu – je li vanbračni seks onih koji nisu u obavezani brakom, zabranjen. Semantičko polje termina *fornicatio* je šire od semantičkog polja termina *moechia* i obuhvata ga, odnosno svaka *moechia* je i *fornicatio*, svaka preljuba je bludničenje. Međutim, važi li isto pravilo i za obrnutu situaciju: obuhvata li termin *moechia* svaki vid *fornicatio*, odnosno, može li termin *moechia* označavati i druge nedopuštene seksualne odnose, osim preljube? Ukoliko to nije slučaj, hrišćanski moral zabranjuje samo preljubu, ali ne i druge vanbračne seksualne odnose. Avgustin zaključuje da se reč *moechia*, kao *pars pro toto*, moralo odnositi na svaki nedopušteni seksualni odnos (*utique a parte totum... nomine moechiae omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non*

legitimus usus prohibitus debet intelligi). Avgustin, dakle, dolazi do istog zaključka kao i Tertulijan: *moechia* podrazumeva i dela koja se inače opisuju terminom *fornicatio*.

Malo kasnije u istom delu, Avgustin se ponovo dotiče istog problema, statusa vanbračnih seksualnih odnosa i kaže: *moechia nonnisi adulterium intelligi solet* (*Quaes. Hept.* 5.37). U Avgustinovoj besedi *moechia* ukazuje na brakolomstvo i muževljevu preljubu:

Etenim est quaedam moechia, contra quam supra praeceptum est, etiam in non appetenda castitate uxoris alienate. Moechus est enim qui non it ad uxorem alienam, tantum quia non contentus est sua. Jamvero non solum post suam peccare, sed etiam alienam attentare, vere densae sunt tenebrae. Nihil enim sic dolet in corde patientis; et qui hoc facit alteri, nihil sic volet pati. Ad alienam paratior est omnis homo: hoc autem nescio utrumne est qui tolerabiliter ferat. O densas tenebras ista facientium, talia concupiscentium! Vere excaecantur furore horribili. Furor enim indomitus est, conculcare viri uxorem. Aug. Serm. 1.12 (= Serm. de Script. 8.9).

Iz načina, na koji Avgustin upotrebljava termin *moechia* i na osnovu činjenice, da se Avgustin pita, može li termin *moechia* označavati i šire, bludničenje, razvidno je da u ustaljenoj i uobičajenoj upotrebi u Avgustinovo doba termin *moechia* označava isključivo preljubu, odnosno brakolomstvo. Avgustin ovaj termin upotrebljava još samo u spisu *Protiv manihejca Fausta*, i tu se rečni termin odnosi na brakolomstvo.⁴⁷⁴ U odlukama sabora održanog u Elviri 305-6. godine, ovaj termin označava muževljevu i ženinu preljubu.

Stoga treba preispitati i Tertulijanovu tvrdnju, da u ustaljenoj upotrebi među hrišćanima terminom *moechia* označava i *fornicatio*. Ta je tvrdnja programska i proističe, kazali smo, iz diskursa o statusu vanbračne seksualnosti u hrišćanskom seksualnom moralu. Međutim, način na koji Tertulijan upotrebljava termine *moechia* i *fornicatio* ukazuje na suprotno. Ova dva greha Tertulijan jasno razgraničava i u traktatu *De*

⁴⁷⁴ Tert. C. Faust. 19.23: *Et quoniam putabant tantummodo corporalem cum femina illicitam commixtionem vocari moechiam, demonstravit Magister etiam talem concupiscentiam nihil esse aliud. 28 Ibi contra moechiam cordis, Ne concupiscas uxorem proximi tui.*

pudicitia dosledno upotrebljava oba termina, *moechia* i *fornicatio*, u jukstapoziciji.⁴⁷⁵ Termin *moechia* se javlja sam, bez termina *fornicatio*, tamo gde Tertulijan razmatra pojedina biblijska mesta na kojima je reč isključivo o preljubi/brakolomstvu (e.g. *Pudic.* 5; 6; 12; 16). Na takvim mestima, Tertulijan smišljeno upotrebljava samo termin *moechia*, jer bi dodavanje termina *fornicatio* moglo voditi iskrivljanju biblijske istine. U 18. i 19. poglavlju rečenog spisa reč *fornicatio* ukazuje na odnose žena pre braka (*sponsa*), a *moechia* na vanbračne odnose udatih žena.⁴⁷⁶ U desetoj glavi rečenog spisa, *moechia* metaforički ukazuje na idolopoklonstvo, kao vid neverstva bogu. Rečju, u spisu *De pudicitia* Tertulijan dosledno upotrebljava termin *moechia* da označi preljubu, a termin *fornicatio* da ukaže na seksualne odnose ljudi koji nisu u braku. Slično tome, u spisu *De monogamia* Tertulijan terminom *moechia* karakteriše „nemonogamne“ odnose među životinjama (4, p. 935a).

Termin *moechia* se u delima drugih autora javlja sporadično, mahom po jedanput. Često je srećemo unutar „kataloga poroka“, gde je nemoguće precizno utvrditi njeno značenje (Hilarije, Pelagije, Pseudo-Kiprijan *De aleatoribus*, Justinijan).

Samo jednom, u spisu *De singularitate clericorum* termin *moechia* ima opštije značenje ‘bludničenje’; na tom istom mestu, termin *moechatio* se upotrebljava na isti način, kao sinonim termina *moechia*.⁴⁷⁷

Spomenuli smo već da termin *moechia*, od samih početaka, u prenesenom značenju ukazuje na idolopoklonstvo, odnosno apostazu kao vid neverstva i odmetanja od Boga.⁴⁷⁸ Tertulijan imenicu *moechia* upotrebljava u kontekstu idolatrije u spisu *De pudicitia* (glave 5, 10, 21) i u spisu *Scorpiace*. Štaviše, on ističe da su idolopoklonstvo i preljuba, odnosno bludničenje slične pojave, i da se reči *moechia* i *fornicatio* u govornom jeziku često upotrebljavaju kao sinonimi:

⁴⁷⁵ Tert. *Pudic.* 1.981a; 983a-b; 2.985b; 7. 993b; 994b; 9.998d; 999a; 10.1002a; 17.1013c; 19.1020b; 1020c.

⁴⁷⁶ 18.1016b *sine macula fornicationis, ut sponsa*. U 19.1018a Tertulijan upotrebljava brak kao metaforu za vezu između vernika i crkve: *Aut si certus es mulierem illam, post fidem vivam, in haeresin postea exspirasse, ut non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex poenitentia vindices, sane agat poenitentiam, sed in finem moechiae, non tamen et restitutionem consecutura*.

⁴⁷⁷ Macrob. Don. (Ps.-Cyp.) *Singul. cler.* 841c .

⁴⁷⁸ TLL 1322.60: „translate de perfidia in deum“.

Itaque moechia adfinis idololatriae; nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobat. Tert. Pudic. 5.

Tertulijan, kada govori o idolopoklonstvu, upotrebljava termin *moechia* pretežno u okviru poređenja (e.g. *Scorp. 3: idololatria, moechiae soror*) ali katkada koristi termin *moechia* kao zamenu za reč *idololatria* (*Pudic. 21.1024a*). U sličnom kontekstu ovaj termin upotrebljava i Pelagije.⁴⁷⁹

Termin *moechia* se, kazali smo, javlja i u prevodima pojedinih biblijskih stihova: Os. 4.2 u *Fragm. Sangall.*, Mt. 5.32 u *Tert. Pudic. 16, p. 1021a*. Mt. 15.19 u Hil. *In psalm. 118*. U grčkom originalu, odnosno u *Vulgati* u dva stiha nalazimo termine μοιχεία, odnosno *adulterium* (Os. 4.2, Mt. 15.19). U stihu Mt. 5.32 *moechia* je prevod termina πορνεία, na mestu gde se spomenuta grčka reč odnosi na vanbračni seksualni odnos udate žene. U *Vulgati* na tom mestu nalazimo termin *fornicatio*, ali u kodeksima *d* i *h* reč *adulterium*.

3. ostali termini iz porodice, okupljene oko reči *moechus*

U prehrišćanskom latinitetu je, kazali smo, termin *moechus* upečatljivo najčešće upotrebljavani član leksičke porodice u čijem se središtu nalazi. Njega srećemo znatno češće (58) nego imenicu *moecha* (32) koja je u rimskoj književnosti osvedočena znatno kasnije. Glagol *moechari* se upotrebljava retko, samo pet puta.

Tabela 2. Termini iz leksemske porodice okupljene oko reči *moechus* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

Razdoblje	<i>moechus</i>	<i>moecha</i>	<i>moechari</i>	ἄπαξ λεγόμενα	<i>moechia</i>	<i>moechatio</i>	suma
Prehrišćanski latinitet	58	32	5	4	/	/	99
%	58.6	32.3	5.1	4	/	/	100
Hrišćanski latinitet	91	13	365	/	67	11	547
%	16.6	2.4	66.7	/	12.2	2	100

⁴⁷⁹ Pelag. *In Rom. 2.22: non est una moechia, nam omne quod totum deo debet anima, si alicui praeterquam deo reddideris, moecharis.*

U hrišćanskom latinitetu do 6. veka se termini iz ove leksičke porodice javljaju šest puta učestalije nego u prehrišćanskom latinitetu (99:547). Veći broj pojava je posledica dva činioca: prvi činilac je veći obim sačuvanih (i analiziranih) tekstova a drugi rast popularnosti termina iz porodice, okupljene oko termina *moechus* u hrišćanskom latinitetu zahvaljujući uticaju grčkog jezika.

Kada posmatramo apsolutne brojke, ne dolazimo do značajnih zaključaka. Termine iz ove leksičke porodice u većem broju srećemo mahom kod autora čiji nam je opus dobro očuvan. Više od deset puta ovi se termini javljaju kod Tertulijana (79), pre svega zahvaljujući brojnim pojavama u delu *De pudicitia*, zatim kod Ambrozija (14), Jeronima (51), u *Novom zavetu* (14), kod Avgustina (242) i, nešto docnije, u delima Grigorija Velikog (14).

Međutim, srazmere između učestalosti pojave pojedinih termina se drastično menjaju sa dolaskom hrišćanstva. Najupečatljivija promena je jedanaest puta učestalija upotreba glagola *moechari* (5:365 pojava, odnosno 5:67%). Glagolom *moechari* je u najstarijim latinskim prevodima i u *Vulgati* prevedena sedma zapovest kojom se zabranjuje preljuba (*non moechaberis*, Izl. 20.14). Na ovoj se upotrebi temelji učestala pojava ovog termina u delima hrišćanskih otaca, često u okviru citata spomenute zapovesti. Gotovo polovina pojava glagola *moechari* u analiziranim tekstovima, međutim, otpada na Avgustinova dela (183 od 365).

Srazmerno većem udelu glagola *moechari*, opada udeo imenica *moechus* i *moecha*. Imenica *moechus*, koja se u prehrišćanskom latinitetu javlja ubedljivo najučestalije od svih termina iz ove porodice, sada se javlja više od tri puta ređe (58:17%). Još je upečatljivije smanjenje udela imenice *moecha*, koja se u hrišćanskom latinitetu javlja šesnaest puta ređe nego u tekstovima iz prehrišćanskog razdoblja (32:2%), a u analiziranim tekstovima je ne nalazimo nakon Avgustinovog doba. Slično kao i u slučaju glagola *moechari*, gotovo polovina pojava imenice *moecha* javlja se u Avgustinovim delima (6 od 13).

Kada je reč o hronološkim razlikama, primećujemo da je termin *moechatio* karakterističan za dela iz ranog perioda hrišćanske književnosti, pre prodiranja hrišćanstva među obrazovanu elitu Rimskog carstva u 4. veku. Avgustin (jedini) upotrebljava sve osvedočene termine iz ove leksičke porodice.

Tabela 3. Termini iz porodice, zasnovane na reči *moechus* u hrišćanskom latinitetu

Autor	<i>moecha</i>	<i>moechari</i>	<i>moechus</i>	<i>moechia</i>	<i>moechatio</i>	suma
Tertulijan	1	11	22	45		79
<i>Herm. (Pal.)</i>					2	2
<i>Doct. apost.</i>					1	1
Kiprijan		3	6			9
Ps.-Kiprijan <i>Aleat.</i>				1		1
Makrobije donatista <i>Sing. cler.</i>			2	1	2	5
<i>De duplici martyrio</i>		1				1
<i>ff²</i>					2	2
<i>Fragm. Sang.</i>				1	1	2
Kartaginski sabor			1			1
Celije Simfosije			1			1
Celije Sedulije	1					1
Sabor u Elviri				2		2
Hilarije		6		1		7
Anon.		1				1
Konstantin I	1					1
Lucifer		1				1
Marije Viktorin		1				1
Filastrije		1				1
Ambrozije		13	1			14
Ps.-Ambrozije	1					1
Optat	1		4			5
Hromatije Akvilejski		3				3
Gaudencije ep. Brešče		1				1
Ambrozijaster		2				2
Rufin		2				2
Ps.-Rufin <i>In 75 psalm.</i>		6				6
Prudencije			3			3
Inoćentije		2				2
Jeronim		46	5			51
Ps.-Jeronim		7	1			8
<i>Novi zavet</i>		14				14
Pelagije II		6		1		7
Maksim iz Torina	1	3				4
Sulpicije Sever		2				2
Jovan Kasijan		5				5
Avgustin	6	183	37	14	2	242
Ps.-Avgustin	1	3				4
Venancije Tunizanski			1			1
Petilijan <i>Avg. C.Petil.</i>		2				2
Prosper Akvitanski (?)			1			1
Klaudijan Mamert		1				1

Gelasije papa		1	1			2
Salvijan		5				5
Rurikije		1				1
Petar Hrisolog		1				1
Salonije Bečki		1				1
Julijan Pomerije		1				1
Avit		1				1
Fulgencije		3				3
Cezarije iz Arla		1				1
Primasije iz Hadrumeta		6			1	7
Junilije Afrikanac		2				2
Kasiodor		2				2
Pelagije II		1				1
Grigorije Turski			4			4
Grigorije I		13	1			14
Justinijan	<i>Ep.</i>			1		1
	13	365	91	67	11	547

O upotrebi termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus* u Jeronimovim delima biće reči dalje u tekstu.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*

Prehrišćanski latinitet

Na preljubu i lica koja u njoj učestvuju, kazali smo, u latinskoj ukazuju dve grupe termina. Dok su termini okupljeni oko reči *moechus* bili grčkog porekla, termini iz druge grupe, okupljene oko reči *adulter*, bili su tradicionalno rimski, odnosno latinski.

Etimologija

Etimologija termina *adulter*, odnosno, *adulterare* intrigirala je još antičke gramatičare. Gramatičar Fest poreklo reči *adulter* izvodi od predloga *ad* i prideva *alter*:

adulter et adultera dicuntur, quod et ille ad alteram et haec ad alterum se conferunt. Paul. Fest. 20.5.

Slično tome, pravnik Papinijan, otprilike u isto doba, etimologiju termina *adulterium* povezuje sa rečju *alter*:

adulterium in nupta committitur, propter partum ex altero concemptum composito nomine. D. 48.5.6.1.

Kada je reč o novovekovnim istraživačima, krajem 19. veka Smith je izneo mišljenje, da termin *adulterium* ima isti koren kao termin *adultus*.⁴⁸⁰ Od 20. veka, međutim, među naučnicima preteže uverenje, da poreklo termina iz ove leksičke grupe treba tražiti u pridevu *alter*. Ovi su naučnici podeljeni u dve grupe. Prvu grupu čine istraživači, koji veruju da je reč *adulter* najstariji termin iz ove leksičke grupe, i da je od njega izvedena

⁴⁸⁰ Smith 1875 s.v. *adulterium*: „... we may safely refer it to the same root as that which appears in *adultus*. The notion is that of 'growing to,' 'fixing,' or 'fastening to,' one thing on another and extraneous thing: hence, among other meanings, the Romans used *adulterium* and *adulteratio* as we use the word "adulteration," to express the corrupting of a thing by mixing something with it of less value“.

većina ostalih srodnih termina.⁴⁸¹ Oni svoje mišljenje često potkrepljuju spomenutim tumačenjem gramatičara Festa. Drugoj grupi pripadaju naučnici, koji smatraju da termin *adulter* predstavlja naknadni oblik (*back-formation*), zasnovan na glagolu *adulterare*. Ovaj, pak, glagol, veruju naučnici, predstavlja složenicu predloga *ad* i prideva *alter*.⁴⁸² Reč *alter* mogla je u latinskom označavati i nešto ‘protivno, nepovoljno’ i ‘loše’.⁴⁸³ To značenje stoji u osnovi glagola *adulterare*, čije je prvobitno značenje bilo ‘kvariti’, ‘slabiti’, ‘krivotvoriti’, i koji tek kasnije počinje da se upotrebljava da označi preljubu.

Pored glagola *adulterare* i imenice *adulter*, ovoj leksičkoj grupi pripadaju i imenice *adultera* i *adulterium*, pridevi *adulter* i *adulterinus*, svi zasnovani na reči *adulter*.⁴⁸⁴ Od imenice *adulter* sačinjene su i šaljive kovanice *adulterio* i *adulteritas*, u značenju ‘preljuba’; one predstavljaju ἄπαξ λεγόμενα i javljaju se samo u Laberijevim mimima (cf. njegovu kovanicu *moechimonium*).⁴⁸⁵ Termin *adulteratrix* takođe je ἄπαξ λεγόμενον, a javlja se kao glosa uz grčki termin μοιχαλίσ.⁴⁸⁶ Od glagola *adulterare* su izvedene i imenice *adulteratio* i *adulterator*; one, međutim, uvek ukazuju na kvarenje, krivotvorenje ili menjanje (novca, metala i sl.) i ne javljaju se u seksualnom kontekstu.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ Tako: LS s.v. *adultero*, LHR, s.v. *adultero*, smatraju da je glagol *adulterare* denominativ reči *adulter*. IEW: 90 s.v. *alfos* termin *adulter* (ne *adulterare*) svrstava u grupu termina izvedenih od reči *alius*.

⁴⁸² DELL s.v. *adulter*: „Enfin alter se dit souvent par euphémisme pour indiquer qu’une chose arrive autrement au’elle ne devrait... De là: *alterō*, *-ās*: altérer, falsifier...[ovog glagola nema ni u OLD, ni u LHR, prim. aut.] et le compose ancient *adulterō*...“; OLD 1968 s.v. *adultero*: „perh. *Ad-* + *alter*+*-o*^{3c}“; s.v. *adulter*: „perh. back-formation from *advltero*“; TLL 5.879.75 *ab* *adulterare ductum esse videtur*; Buck 1988: 21.43.2. Cf. Walde 1910: 13 s.v. *adulter*, koji u obzir uzima i Festovu etimološku pretpostavku: „Rückbildung aus *adulterare*; dieses aber nicht als ‘fälschen, verderben, z. B. gemmas, dann matronas’ aus *ad* + *alterare* ‘fälschen, verderben’, sondern ‘adulter et adultera dicuntur, quod et ille *ad* alteram et haec *ad* alterum se conferunt’... *Adulterare* hiermit auf Grund von *ad alterum* (*se convertere, se conferre*) gebildet.“

⁴⁸³ LHR s.v. *alter*: „često = protivni“.

⁴⁸⁴ Tako LS, OLD, LHR, contra DELL s.v. *adulter*, gde nailazimo na pretpostavku da su rečeni termini tvoreni po uzoru na glagol *adulterare*.: „Sur *adulterō* ont été faits *adulter*, *-a* ... *Adulterium*... *Adulterīnus*“.

⁴⁸⁵ Gel. 16.7.2 *Laberius in mimis... dicit.. Adulterionem adulteritatemque pro ‘adulterio’*.

⁴⁸⁶ Samo u LS: „= *adultera*, Gloss. Gr. Lat. as trans. of μοιχαλίσ“.

⁴⁸⁷ *Adulteratio* LS: „an adulteration, sophistication“; OLD „Adulteration“; *adulterator* LS: „a counterfeiter“; OLD „One who counterfeits or debases (the coinage)“. Za etimologiju vidi LS, OLD i DELL s.v. *adulter*: „*adulterātīō*, ‘altération’“. Samo u OLD je kao poseban pridev izdvojen particip perfekta

Distribucija

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* se javljaju u tekstovima preklasične i klasične epohe 1078 puta. 97% ovih pojava čine imenice *adulter* (405), *adulterium* (525) i *adultera* (114), dok se glagol *adulterare* (16) i pridev *adulter, a, um* (15) retko javljaju u kontekstu preljube. U kontekstu preljube se termini *adulter* i *adulterium* javljaju još u Plautovim komedijama.⁴⁸⁸ Pored rečenih termina, Plaut upotrebljava i glagol *adulterare* (*Bac.* 268) i pridev *adulterinus* (*Bac.* 266), ali se ove reči ne javljaju u kontekstu preljube, već imaju značenje ‘lažni, krivotvoreni’ i ‘varati, krivotvoriti’. Glagol *adulterare* se u kontekstu preljube javlja prvi put u Katonovim govorima (*Orat. Fragm.* 222) i, nešto kasnije, kod Varona (*ARD Fragm.* 7.6). Uprkos tome što ga srećemo rano, ovaj se glagol izuzetno retko javlja u seksualnom značenju. Imenicu *adultera* prvi put srećemo kod Katula (61.98) i, nešto kasnije, kod Horacija (*Carm.* 3.3.25), ali se ona učestalije javlja tek sa Ovidijem. Pridev *adulter, a, um* je prvi put nedvosmisleno osvedočen tek u Ovidijevoj poeziji (*Am.* 3.4.37; 5.6.133).

Kada je reč o pridevu *adulter, a, um* valja naspomenuti, da je njegove oblike katkada teško razlučiti od imeničkih oblika *adulter*, odnosno *adultera*. U slučajevima kada je postojala nedoumica je li reč o pridevu ili o imenici, u ovom se radu uvek išlo u prilog imenicama. Ovakav metodološki pristup može dovesti do rezultata u kojima je broj pojava prideva *adulter, a, um* prividno manji nego u stvarnosti. Međutim, mesta na kojima spomenuti oblici mogu biti i imenički i pridevski, nisu brojna, pa stoga i rezultate ove kvantitativne analize možemo smatrati verodostojnima.

Leksičkoj grupi, okupljenoj oko termina *adulter* pripada i pridev *adulterinus*. Njega u korpusu analiziranih tekstova srećemo nešto češće (29), ali samo jednom u seksualnom značenju, u Apulejevim *Metamorfozama* (8.3).

glagola *adulterare adulteratus, a, um* „Mixed, adulterated. b produced by cross-breeding, of mixed descent or origin... 2 Counterfeit, spurious“. Ni ovaj pridev se ne upotrebljava u kontekstu preljube.

⁴⁸⁸ Pl. *Am.* 1049 *iuxt. uxor*; Pl. *Cas.* 976; *Mil.* 90; 802.

Tabela 4. Termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter* u preklasičnom i klasičnom periodu

Autor	delo	<i>adulter</i>	<i>adultera</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulter</i> (<i>adi.</i>)	drugo	Σ
Plaut		1		3				4
Katon	<i>Orat.</i>			1	2			3
Varon	<i>ARD</i>				1			1
Laberije							2 <i>adulterio</i> <i>adulterit</i> <i>as</i>	2
Anon. lyr.	<i>Suet.</i> <i>Aug.</i>			1				1
	<i>Ser. aet.</i>		1					1
Ciceron	<i>Besede.</i>	11		11				22
	<i>Filoz.</i>	1		6				7
<i>Rhet. Her.</i>		1						1
Ps.-Ciceron	<i>Sal.</i>	1		2				3
Katul		1	1	4				6
Salustije	.	1						1
Nepot				1				1
Horacije	<i>Carm.</i>	6	1					7
	<i>Epod.</i>	1						1
	<i>S.</i>	1						1
Propercije		1		1				2
Gratije		1		1				2
Vergilije	.	2		1				3
Livije		1		1				2
Ovidije		23	13	15		2		53
Seneka St.		77	26	43	1	6		153
Velej Paterkul				1				1
Valerije Maksim	.			4				4
Fedar		1	1					2
Higin	<i>Fab.</i>	1						1
Germanik	<i>Arat.</i>	1						1
Seneka	<i>Trag.</i>	5						5
	<i>Orat.</i> <i>Ep.</i>	14	7	22				43
Petronije			1					1
Lukan		2						2
Plinije St.		3	1	7				11
Valerije Flak		1						1
Publije Statije	<i>Theb.</i>	1						1
	<i>Silv.</i>	2						2
Kvintilijan	<i>Inst.</i>	22	8	24		2		56
	<i>Decl.</i>	87	31	63	1	4		186
Marcijal		2	2	1				5

Tacit		20	2	25		1		48
Plinije Ml.	<i>Ep.</i>			3				3
Juvenal		13	1	1				15
Svetonije	.	3	1	13	3			20
Kalpurnije Flak	.	8	4	11	1			24
Flavije Kaper	<i>VD</i>		1		2		<i>adulteri na</i>	3
Anije Flor		2						2
Gaj	<i>Instit.</i>	2		1				3
	<i>Epit.</i>			2				2
Apulej	<i>Apol.</i>	2						2
	<i>Met.</i>	19		6			1 <i>adulterin us</i>	26
Gelije		1		10				11
Fest		1	1					2
	<i>Hist. Aug.</i>	6		10	1			
	<i>D.</i>	56	11	230	4			

Adulterium je latinska *vox propria* za preljubu; na to ukazuje i distribucija ovih termina. Za razliku od termina grupisanih oko reči *moechus*, čija je upotreba gotovo u potpunosti ograničena na komediju, mim, satiru, epigram i Katulovu invektivnu, termine iz leksičke porodice u čijem je središtu reč *adulter* srećemo u svim književnim žanrovima. Karakteristični su pre svega za prozna dela (961/760, odnosno 89% pojava), a javljaju se pretežno, u čak 41% slučajeva (446), u retorskim i filozofskim delima, mahom u deklamaciji. Ove termine učestalo nalazimo i u antikvarnim delima i tehničkim priručnicima (393), a neretko se javljaju u delima istoriografa (96) i, nešto ređe, u romanu (26).⁴⁸⁹ Spomenuti se termini, opšte uzev, retko javljaju u delima u stihu; ovo važi kako za epsku i didaktičku poeziju (11), tako i za dramu: tragediju (5), ali i komediju i mim (6). Kada je reč o lirici, slika nije crno-bela: od ukupno 93 pojave termina grupisanih oko reči *adulter* u ovom žanru, njih 53 nalazimo u Ovidijevim delima, ali se znatno ređe javljaju drugde u lirskoj poeziji: kod Katula, u Horacijevim *Odama*, Propercijevim elegijama, i u Statijevoj zbirci *Silvae* (ukupno 14). Retko ih nalazimo i u onim

⁴⁸⁹ Spomenutih 26 pojava u romanu se odnosi samo na dva dela: Apulejevog *Zlatnog magarca* i Petronijev *Satirikon*; uprkos relativno malom broju pojava, frekvencija ovih termina je veća.

književnim vrstama, u kojima učestalije nalazimo termine iz porodice zasnovane na reči *moechus*: satiri (16), epigramu, jambu i invektivu (10).

Tabela 5. Termini iz porodica zasnovanih na *adulter* i *moechus*

Književne vrste i autori	delo	<i>adulter</i> *	<i>moechus</i> *
Komedija i mim		6	16
Plaut		4	12
Terencije		-	3
Laberije		2	1
Satira		16	22
Lucilije		-	1
Varon		-	1
Horacije	<i>S.</i>	1	6
Juvenal		15	14
Epigram, jamb, invektiva		10	47
Anon.	<i>Epig. (ap. Suet. Aug.)</i>	1	2
Anon.	<i>Hist. Aug.</i>		2
Katul		3	10
Horacije	<i>Epod.</i>	1	0
Marcijal		5	30
Ausonije			3
Lirika – ostalo		67	2
Katul		3	
Horacije	<i>Carm.</i>	7	1
Propercije		2	1
Ovidije		53	0
Publije Statije	<i>Silv.</i>	2	0
Basna		2	4
Fedar		2	4
Roman		26	0
Petronije		1	0
Apulej	<i>Met.</i>	25	0
Antikvarna i tehnička dela		393	6
Varon	<i>ARD</i>	1	0
Higin	<i>Fab.</i>	1	0
Plinije St.		11	0
Ciceron	<i>De orat.</i>	1	0
Kvintilijan	<i>Inst.</i>	56	0
Flavije Kaper	<i>DV</i>	3	0
Gaj pravnik	<i>Instit.</i>	3	0

	<i>Epit.</i>	2	0
Ps.-Ciceron	<i>Rhet. Herr.</i>	1	0
Gelije		11	1
Fest		2	1
Firmik Materno	<i>Math.</i>	0	2
Makrobije		0	2
Justinijan	<i>D.</i>	301	0
Besedništvo, epistolografija i filozofski spisi		446	2
Cato	<i>Orat.</i>	3	0
Ciceron	<i>Besede i filoz.spisi</i>	29	0
	<i>Fam.</i>	-	1
Avg.	<i>Ep.</i>	-	1
Ps.-Ciceron	<i>Sal.</i>	3	0
Seneka St.		153	0
Seneka Ml.		43	0
Kvintilijan	<i>Decl.</i>	186	0
Plinije Ml.	<i>Ep.</i>	3	0
Kalpornije Flak	<i>Decl.</i>	24	0
Apulej	<i>Apol.</i>	2	0
Istoriografija		96	0
Salustije		1	0
Nepot		1	0
Livije		2	0
Velej Paterkul		1	0
Valerije Maksim		4	0
Svetonije		20	0
Anije Flor		2	0
Tacit		48	0
Hist. Aug.		17	0
Epika i didaktička poezija		11	0
Anon. ep.	<i>(ap. Fulgent.)</i>	1	0
Vergilije		3	0
Germanik		1	0
Lukan		2	0
Valerije Flak		1	0
Publije Statije	<i>Theb.</i>	1	0
Gratije		2	0
Tragedija		5	0
Seneka	<i>Trag.</i>	5	0
Suma		760	99

Ako uporedo sagledamo književne vrste u kojima se javljaju termini iz porodica okupljenih oko reči *adulter*, odnosno *moechus*, primetićemo nekoliko stvari. Termini iz

leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* se javljaju osam puta češće nego termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* (1078:99). Dok se termini, srodni terminu *moechus* javljaju gotovo isključivo u delima u stihu, termini okupljeni oko reči *adulter* su karakteristični za prozu. Termini u čijem se središtu nalazi *moechus* bezmalo su ograničeni na književne žanrove nižeg stila, a u tim se žanrovima, upečatljivo, javljaju učestalije od termina grupisanih oko reči *adulter*, uprkos tome, što se opšte uzev javljaju znatno ređe od njih: u komediji i mimu (16:6), satiri (22:16), epigramu, jambu i invektivi (47:10). S druge strane, termini srodni reči *moechus* ne javljaju se uopšte u delima, za koja je karakterističan visoki stil, kao ni u delima edukativnog karaktera: nema ih u retkim sačuvanim tragovima tragedije, u romanu, delima istoriografa, epskoj i didaktičkoj poeziji, i tek izuzetno se sreću u elegiji i lirskim vrstama visokog stila. Isto važi, u principu, i za retorička i filozofska dela i za tehničke priručnike; u prvoj se kategoriji spomenuti termini javljaju tek izuzetno, uvek u pismima (Ciceron, Avgust), kao odjek govornog jezika, dok ih u delima tehničke prirode (Gelij, Fest) nalazimo vanredno retko, i isključivo u okviru tumačenja leksike starijih autora. U svim ovim žanrovima, autori se, kada govore o preljubi, opredeljuju za termine iz porodice zasnovane na reči *adulter*.

Tehnički termin za brakolomstvo, odnosno preljubu bio je *adulterium*, i on i njemu srodni termini se upotrebljavaju da ukažu na preljubu i njene učesnike u delima pravnik. Ovim se terminima konstatuje činjenično stanje – da je došlo do brakolomstva, i da je izvesno lice u njemu učestvovalo, ali ti termini nisu sami po sebi uvredljivi, što ih čini prikladnima za dela visokog i srednjeg stila, i za dela tehničke i edukativne prirode. O tonu ovih termina svedoči i Ciceron: *latrocinari, fraudare, adulterare re turpe est, sed dicitur non obscene* (*Off.* 1.128.6).

Komparativna analiza distribucije potvrđuje već iznetu pretpostavku da su termini iz porodice, zasnovane na reči *moechus*, pripadali svakodnevnom govornom jeziku, i, premda nisu predstavljali opscenosti, nisu smatrani prikladnima za upotrebu u žanrovima visokog stila ili u delima obrazovne i naučne prirode. S druge strane, oni su bili prikladniji za upotrebu na onim mestima, gde autor ima za cilj da nasmeje publiku, nekoga izvrgne poruzi ili uvredi. Uzrok tome mogla je biti još uvek prisutna svest o grčkom poreklu termina, njihova pripadnost govornom jeziku, ali i, iznad svega, posebne, negativne konotacije i prizvuk, koje su oni sadržali.

Opseg

Pitanje opsega termina iz ove leksičke porodice se prepliće sa pitanjem etimologije. Mnogi rimski autori koji govore o poreklu ovih termina, istovremeno govore i o njihovom značenju. Pravnu definiciju prekršaja *adulterium* i *stuprum* nalazimo u drugom veku u već spomenutom odlomku pravnika Papinijana:

lex (sc. Iulia) stuprum et adulterium promiscue et καταχρηστικώτερον appellat. sed proprie adulterium in nupta committitur, propter partum ex altero concemptum composito nomine: stuprum vero in virginem viduamve committitur, quod Graeci φθοράν appellant. D. 48.5.6.1.

Papinijan, dakle, ističe da se u Avgustovom zakonu o preljubi termini *adulterium* i *stuprum* upotrebljavaju naizmenično, ali da *adulterium* označava odnose sa udatim ženama, dok je *stuprum* (grč. φθορά) odnos sa neudatom devojkom ili ženom koja je *vidua*: raspuštenica, odnosno udovica. Naziv *adulterium* nastaje zato što iz njega proističu deca začeta sa drugim muškarcem (*ex altero*). Papinijanovo tumačenje potkrepljuju i drugi odlomci u *Digestama*. Modestin, Ulpijanov učenik i pravnik, u prvoj polovini trećeg veka, kaže:

Modestinus libro nono differentiarum. Inter 'stuprum' et 'adulterium' hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in uiduam committitur. sed lex Iulia de adulteriis hoc uerbo indifferenter utitur. D. 50.16.101 pr.

Modestinus libro primo regularum. Stuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii continet, excepta uidelicet concubina. Adulterium in nupta admittitur; stuprum in uidua uel uirgine uel puero committitur. D. 48.5.35.

Dakle, u drugom i u trećem veku u jeziku rimskog prava termin *adulterium* se odnosi samo na brakolomstvo, odnosno na odnose sa udatim, tuđim ženama. Iz ovakve definicije proističe da su kao preljuba (*adulterium*) kažnjavani samo vanbračni seksualni odnosi u kojima su učestvovala udate žene, ali ne i muževljeva neverstva. Termin *adulterium*, dakle, ima značenje 'preljuba', ali obuhvata samo brakolomstvo i ženino neverstvo, ne i muževljevo neverstvo ili odnose sa oženjenim muškarcima.

Otpribliže u isto doba kao Papinijan, piše i gramatičar Fest, čije smo tumačenje takođe već spomenuli:

adulter et adultera dicuntur quod et ille ad alteram et haec ad alterum se conferunt. Paul. Fest. 22.

Adulter i *adultera* su, dakle, oni koji se upuštaju u odnose sa drugima. U Festovom su komentaru muškarčeva i ženina preljuba izjednačeni – *adulter* nije brakolomac, već muž koji vara ženu, kao što je *adultera* žena koja vara muža. Ova upečatljiva razlika između Papinijanovog i Festovog viđenja nameće pitanje poimanja preljube u 2. veku nove ere, odnosno pitanje je li muškarac mogao počiniti preljubu.

Kako je razvidno iz spomenutih odlomaka, kada govorimo o sadržaju termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*, nameću se dva osnovna pitanja. Prvo je pitanje jesu li ovi termini ukazivali isključivo na bračno neverstvo, ili i na druge vrste nedopuštenih odnosa. Drugo je pitanje na koga su se odnosili spomenuti termini - jesu li se oni upotrebljavali da označe neverne bračne partnere, njihove ljubavnike, ili i jedne i druge. Ovo je poslednje pitanje, manje ili više neposredno, povezano i sa problemom odnosa među polovima i položajem žene u društvu. To su pitanja na koja ćemo pokušati da odgovorimo na narednim stranama.

Mnogi naučnici, polazeći od navedenih Papinijanovih i Modestinovih reči, tvrde da su u pravnim tekstovima termini *adulterium* i *stuprum* upotrebljavani naizmenično da označe preljubu i, šire, bludničenje. Lotmar je pokušao da otkrije odnos između ove dve reči u kontekstu Avgustovog zakonodavstva i drugde u književnosti, došavši do zaključka da ova dva termina nikako nemaju jednako značenje, premda se oni u *lex Iulia* i pravnim tekstovima uopšte upotrebljavaju naizmenično i u širem značenju, pa *stuprum* može ukazivati i na preljubu, a *adulterium* na odnose u kojima ne učestvuje udata žena. Naprotiv, u književnosti se oba termina koriste u užem smislu. *Adulterium* ukazuje na odnose žene koja je udata, u konkubinatu, verena ili, drugačije, u vezi. *Stuprum*, naprotiv, označava odnose sa ženama koje nisu u braku. Upotreba u širem značenju proističe, smatra Lotmar, iz opisane upotrebe u pravnim tekstovima. U pravnim tekstovima se, opet, tvrdi Lotmar, ovi termini upotrebljavaju naizmenično zato što su sankcije za njih istovetne.⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Lotmar 1912: *passim*.

Vratimo se sada na nedoslednosti u Papinijanovom, odnosno Sekstovom tumačenju. Tu nedoslednost možemo objasniti na dva načina. S jedne strane, moguće je da Papinijanovo tumačenje odražava stanje stvari u pravu, koje nije moralo nužno biti podudarno sa preovlađujućim društvenim moralnim stavovima. Hrišćanska seksualna etika nije postala ni iz čega, već su u njene temelje ugrađeni učenja i društveni stavovi koji su u prethodnim vekovima bili formirani i prisutni u globalnom društvu Rimskog carstva. Iako muškarčeva preljuba nije bila kažnjiva zakonom, to ne znači da je bila društveno prihvatljiva i da nije nailazila ni na kakvu osudu. O tome svedoči činjenica da se dugo pre prodiranja hrišćanstva u elitne slojeve rimskog carstva u Rimu govori o muškarčevoj vernosti i ženskoj ljubomori.⁴⁹¹ U delima stoika iz prvih vekova nove ere nalazimo zahteve da se i na muškarce i na žene primenjuju ista merila, kada je reč o seksualnom moralu. Festovo tumačenje može, dakle, odražavati viđenje, koje je već preovladalo u društvu, ali još nije našlo adekvatan odraz u pravu i pravnoj leksici.

Druga je mogućnost, da je spomenuto tumačenje greškom pripisano gramatičaru Sekstu Pompeju Festu. Spomenutu definiciju, naime, nalazimo u okviru citata u delu hrišćanskog pisca Pavla Đakona koji je delovao u 8. veku. Pavle Đakon se mogao služiti zbirkom ili priručnikom, u kojem je rečeno tumačenje koje implicitno ukazuje na izrazito hrišćanski koncept preljube, pogrešno pripisano gramatičaru Festu. Navedeno tumačenje je možda proizvod nekog poznijeg hrišćanskog autora. Ovoj tezi u prilog govori i odlomak, kojeg srećemo kod Avgustina:

non eat ille ad alteram et illa ad alterum: unde appellatum est adulterium quasi ad alterum (Aug. *Serm.* 51.22).

Ovaj Avgustinov odlomak, leksički u mnogome sličan Festovom komentaru, mogao je inspirisati nekog poznijeg hrišćanskog pisca ili gramatičara, koji je možda (ali ne nužno) bio sličnog imena kao njegov stariji prethodnik Sekst Pompej Fest, i njegovo je tumačenje moglo naći put do dela Pavla Đakona.

Preciznije odgovore o sadržaju termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* u prehrišćanskom latinitetu daće nam detaljna analiza primera iz prakse.

⁴⁹¹ E.g. Pl. *Cas.*; Prop. 3.6; 3.23.12-3; 4.3.25-6, 69-70; 4.7.37-47, 69-70, 93-4; Juv. 6.267-284. Proporcije u 2.21 nabraja žene koje su unesrećili neverni muškarci.

1. *adulter*

Savremeni rečnici imenicu *adulter* tumače rečima u značenju 'brakolomac' i 'ljubavnik'. U ovom poslednjem značenju termin može ukazivati i na ljubavnike žena koje nisu u braku.⁴⁹²

Termin *adulter* nalazimo samo jednom kod Plauta, za razliku od učestalije upotrebljavanog termina *moechus*. Plaut ga upotrebljava u značenju 'brakolomac', na šta ukazuje jukstapozicija sa terminom *uxor*.⁴⁹³ Termin *adulter* se sledeći put javlja tek sa Ciceronom. Precizno značenje ove reči u Ciceronovim delima često je teško odrediti, budući da se ona gotovo uvek javlja u okviru „kataloga poroka“.⁴⁹⁴ Ovakva upotreba ukazuje da je reč o učestalo upotrebljavanom i ustaljenom terminu, čije je značenje dobro poznato publici: veliki vremenski jaz od Plautovog doba, unutar kojeg ovaj termin nije osvedočen u književnosti, dakle, ne odražava i pravo stanje u latinskom jeziku, u kojem je termin *adulter* morao biti učestalo upotrebljavan. U spomenutim katalogima u Ciceronovim delima, reč *adulter* se često upotrebljava paradigmatički, da označi muškarca koji je, pored svih ostalih mana, i seksualno izvitoperen. To ukazuje da je brakolomstvo smatrano izuzetno ozbiljnim, ako ne i najtežim seksualnim prestupom, koji je mogao poslužiti kao primer za sve ostale prestupe ove vrste. Usled takve upotrebe, termin *adulter* je mogao poprimiti šire značenje, i početi da označava promiskuitetne muškarce uopšte. Ciceron ni na jednom mestu ne upotrebljava ovu imenicu u kontekstu koji bi neosporno ukazivao isključivo na brakolomstvo. Naprotiv, u njegovim delima se termin *adulter* često javlja sa opštijim značenjem.⁴⁹⁵ Naročito je upečatljivo mesto iz besede *Za*

⁴⁹² LHR: „1) preljubnik... 2) milosnik, ljubavnik“; LS *s.v. adulter, adultera*: „orig. *one who approaches another (from unlawful or criminal love), an adulterer ... (as an adj. also, but only in the poets). ... Poet. in gen. of unlawful love, without the access. idea of adultery, a paramour...*“; OLD: „An illicit or clandestine lover, paramour, adulterer“.

⁴⁹³ *Am.* 1049, *iuxt. uxor*.

⁴⁹⁴ *Cic. Ver.* 2.1.9.2; 2.3.4.10 uvek naglašeno; *Catil.* 2.7.8 šire *iuxt. mulier infamis*; *Cael.* 30.16; *Pis.* 17a.2 *adulterum...*, *ganeonem*; *Fin.* 2.27.9.

⁴⁹⁵ *Catil.* 2.23.2 *omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique*; *Sest.* 39.6 (Klodije) *cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote*; *Pis.* 28.7 (Klodije) *sororius adulter*; *Cael.* 38.18.

Celija, gde se termin *adulter* upotrebljava u širem značenju ‘zavodnik’, ‘bludnik’, za muškarca koji se upušta u odnose sa neudatom raskalašnom ženom.⁴⁹⁶ Kako ističe Peachin, ovaj se termin u rečenoj besedi često sreće na mestima gde Ciceron pokušava da opravda Celijevu filandriju, odnosno promiskuitet.⁴⁹⁷

Na isti način, u širem značenju i paradigmatski, ovu reč upotrebljavaju i Katul i Salustije (Varon u isto doba na takav način upotrebljava glagol *adulterare*).⁴⁹⁸ U poslednjem veku republike, preljuba je predstavljala ozbiljan društveni problem i bila učestala tema javnog diskursa.⁴⁹⁹ Učestala paradigmatska upotreba termina *adulter* kod autora spomenute epohe odražava rečeno stanje stvari.

Od Avgustove epohe, termin *adulter* se pretežno javlja u značenju ‘brakolomac’, a ređe u značenju ‘zavodnik’, ‘ljubavnik’ (neudatih žena). U oba ova značenja ga upotrebljavaju Ovidije, Seneka Mlađi i, kasnije, Tacit. Isključivo na brakolomca se ovaj termin odnosi u delima Seneke Starijeg (više od 75 puta), Livijevim, Propercijevim i Vergilijevim delima, u Fedrovoj basni i kod Juvenala, Apuleja, Svetonija, Lukana i Statija.⁵⁰⁰ Moguće je da na ovo ponovno usredsređivanje značenja termina *adulter* na brakolomca utiče Avgustovo zakonodavstvo sa osobenom leksikom.

Deo diskursa o preljubi čini i pitanje muževljevog neverstva. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* počinju da se upotrebljavaju, doduše retko, da ukažu na taj aspekt preljube. Na prelomu milenijuma u Senekinoj *Medeji* (456) termin *adulter*

⁴⁹⁶ *Cael.* 49.10 *non solum meretrix sed etiam proterva meretrix procaxque... cum hac si qui... fuerit, utrum hic... Adulter an amator, expugnare pudicitiam an explere libidinem voluisse videatur? cf. non nupta mulier* u istom odlomku.

⁴⁹⁷ Peachin 2011: 150.

⁴⁹⁸ *Catul.* 57.8; *Sal. Cat.* 14.2.1; *Var. ARD Fragm.* 7.6.

⁴⁹⁹ V. Joksimović Pajević 2010b: *passim*.

⁵⁰⁰ *Sen. Con.* 1.4. pr. 1; 5; 7; 1.4.1.1; 6; 8; 13; 2.2; 5; 12; 13; 14; 3.4; 7; 11; 13; 6.13; 8.16; 10.10 dva puta; 13; 14; 16; 18; 11.3; 5; 7; 8; 10; 12.2; 4; 9; 16; 17; 1.7.2.11; 13; 3.6; 4.6; 7.10; 9.12; 10.3; 10; 13.21; 2.1.34.8; 35.12; 2.7.6.5; 6.9; 7.12; 8.2; 9.7; 27; 31; 7.5.1.2; 2.3; 4.13; 10.8; 9.1. pr. 1; 9.1.3.3; 4.8; 5.1; 3; 6.1; 19; 7.5; 12.8; *Con. Exc.* 4.7 *tit.*; 4.7.1.2; 22; 23; 41; 6.6.1.8; 8.3.1.1; *Suas.* 3.1.23; 3.2.10; samo na dva mesta značenje termina *adulter* nije jasno razvidno iz konteksta *Con.* 1.2.23.7 (grč. μοιχόν) i 7.6.13.18. *Verg. A.* 10.92; 11.268 (Paris); *Prop.* 2.34.7 (Paris); *Ps.-Cic. Sal.* 21.8; *Liv.* 1.58.8.1 (Lukrecija i Tarkvinije).

ukazuje na nevernog Jasona. Kod Seneke nalazimo i odjeke spomenutog problema muževljevog neverstva:

Scis inprobum esse qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum; scis uti illi nil cum adultero, sic tibi nil esse debere cum paelice, et non facis. Sen. *Ep.* 94.26.

2. *adulterium*

Savremeni rečnici tumače termin *adulterium* rečima u značenju ‘brakolomstvo’ i ‘preljuba’.⁵⁰¹ Smith ističe da termin *adulterium* u rimskom pravu ne podrazumeva i muževljevu preljubu.⁵⁰²

Termin *adulterium* srećemo još kod Plauta, gde ova reč uvek ukazuje na brakolomstvo, kao čin bludnih i pohotnih muškaraca.⁵⁰³ U preklasičnom periodu rimske književnosti se termin *adulterium* javlja i kod Katona, gde označava ženinu preljubu.⁵⁰⁴ Od najstarijih osvedočenih početaka, dakle, imenica *adulterium* ukazuje na zavođenje tuđe žene, odnosno, na ženino neverstvo. I kasnije se rečena imenica javlja pretežno u ova dva značenja, ali češće ukazuje na brakolomstvo; u tom se značenju javlja kod Cicerona, Katula, Livija i Seneke Starijeg.⁵⁰⁵ Znatno ređe ova imenica ukazuje na ženino neverstvo. Upotrebljena u tom značenju, imenica *adulterium* ne označava nužno preljubu supruge - Propercije ovu reč upotrebljava, govoreći o svojoj ljubavnici Cintiji.⁵⁰⁶ Kao što je to slučaj i sa terminom *adulter*, Ciceron termin *adulterium* često upotrebljava

⁵⁰¹ LHR: „*preljub, preljubočinstvo*“; LS: „I. *Adultery*“; OLD: „I *Adultery*“.

⁵⁰² Smith 1875, s.v. *adulterium*.

⁵⁰³ *Cas.* 976; *Mil.* 90; 802.

⁵⁰⁴ *Cato Orat. Fragm.* 222 (= Gel. 10.23.5) *In adulterio uxorem tuam siprehendisses...*

⁵⁰⁵ *Cic. Mil.* 72.12 (Klodije i Cezarova žena Pompeja); *Planc.* 30.7 *Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine sed ne suspicione quidem possit agnoscere. ‘Bimaritum’ appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina; N.D.* 1.42.8; 3.68.12; *Ps.-Cic. Sal.* 15.6; 16.3; verovatno i *De orat.* 2.275.6; *Catul.* 78.6; *Liv.* 1.58.5.1; *Sen. Con.* 1.4 pr. 3; 1.4.6.5; 9.11; 12.13; 1.5.5.11; 1.7 pr. 3; 1.7.16.15; 2.1.34.3; 2.7 pr. 8; 2.7.1.2; 9.17; 18; 7.5 pr. 6; 7.5.3.1; 8.4; 9.1 pr. 9; 9.1.1.5; 15.13.

⁵⁰⁶ *Catul.* 66.84 (nevesta); 67.36; 113.4; *Nep. Ep.* 5.5.5 *iuxt. uxor*; *Prop.* 2.29b.38 Cintija ne vara Propercija.

paradigmatski, u okviru ‘kataloga poroka’.⁵⁰⁷ Na tim mestima, ovu reč gotovo uvek nalazimo u jukstapoziciji sa rečju *stuprum*, što ukazuje da su ova dva prestupa, preljuba i bludničenje sa slobodnim ženama, razgraničena, odnosno da *adulterium* na tim mestima ima značenje ‘brakolomstvo/preljuba’. Na isti način, paradigmatski, termin *adulterium* upotrebljavaju i Vergilije i Seneka Stariji.⁵⁰⁸ Paradigmatska upotreba mogla je podstaći proširenje opsega termina *adulterium*; naime, već kod Cicerona ova se reč javlja u širem značenju ‘bludničenje’, ‘zavođenje’.⁵⁰⁹

Ciceron upotrebljava termin *adulterium* i da ukaže na vanbračne odnose nevernog supruga. U besedi *Za Skaura* Ciceron govori o Arisu, koji je dugo održavao „bestidnu i ozloglašenu vanbračnu vezu sa bludnom i nevaljalom [Bostarovom, prim. aut.] majkom“, ali nije želeo da se razvede od supruge, da ne bi ostao bez njenog miraza, pa je stoga, da bi se mogao oženiti ljubavnicom, naručio ženino ubistvo.⁵¹⁰ U istom tekstu se spominje *paelicatus*, Arisova veza sa ljubavnicom. Ovakva upotreba termina *adulterium* predstavlja izuzetak, a ne pravilo i moguće je *adulterium* tu ima šire značenje ‘blud’, ‘razvrat’; ipak, ovakva Ciceronova upotreba svedoči da je i muževljevo neverstvo bilo predmet društvene osude.

3. *adulterare*

Savremeni rečnici nude sledeća značenja glagola *adulterare*: ‘činiti preljubu, zavesti, oskvrniti (preljubom)’.⁵¹¹ Ovaj se glagol retko javlja u kontekstu preljube, samo

⁵⁰⁷ Cic. *Ver.* 2.4.144.9 *cuius omnis vigiliis in stupris constat adulteriisque esse consumptas*; *Flac.* 34.8 *adulteriis ac stupris*; *Sest.* 20.13 *lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque* (Gabinije); *Cael.* 29.8; 35.11; *Pis.* 70.15 *libidines... stupra... Adulteria*; *Fin.* 2.73.9 *quod adulterium, quod stuprum, quae libido*; *Tusc.* 4.75.6 *stupra... corruptelas et adulteria, incesta*; *Sen.* 40.6 *stupra vero et adulteria*; *Div.* 1.121.7 *corruptelam et adulterium domi*.

⁵⁰⁸ Verg. *A.* 6.612; *Sen. Con.* 2.3.14.5 dva puta; 2.6.5.17; 7.6.3.9; 9.2.13.15; 14.6; 10.5.14.11; *Con. Exc.* 4.7 pr. 2; 4.7.1.3; 19; 33; 34; 36; 6.6 pr. 7; 8; 6.6.1.3; 7; 9; 16; 18; 19; 6.7.1.10; 12; 14; *Suas.* 3.3.6.

⁵⁰⁹ Cic. *Ver.* 2.3.6.11 *cotidiana adulteria, meretriciam disciplinam, domesticum lenocinium*.

⁵¹⁰ *Scaur.* 8.2: *libidinosam atque improbam matrem infami ac noto adulterio iam diu diligebat*.

⁵¹¹ LHR: „preljub činiti... zavesti na preljub“; LS: „to commit adultery, to pollute, defile“; OLD: „1 ... To commit adultery (with), defile by adultery“; TLL 1.883: „I proprie: adulterium committere“.

16 puta u korpusu PHI. Znatno učestalije, on se upotrebljava van seksualnog konteksta. Neseksualno značenje glagola je, bar ako je suditi po osvedočenim pojavama, starije: Plaut rečeni termin upotrebljava samo u neseksualnom značenju. Kada govori o zavodenju, Plaut upotrebljava glagol *moechisso*.⁵¹² Glagol *adulterare* u seksualnom kontekstu prvi put srećemo neznatno kasnije, kod Katona. Katon rečeni glagol upotrebljava uz subjekat muškog roda, u aktivu i u pasivu:

*De dote: vir cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet, si quid perverse taetrique factum est a muliere; multiatur, si vinum bibit; si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur. In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio inpoene necares; illa te, si **adulterares** sive tu **adulterarere**, digito non auderet contingere, neque ius est. Cato Orat. Fragm. 221-2 (= Gel. 10.23.5).*

I u svim potonjim tekstovima glagol *adulterare* ukazuje na brakolomstvo (Kvintilijan, Svetonije), odnosno ženinu preljubu (Seneka Stariji, Flavije Kaper, Kalpurnije Flak). Gotovo uvek se javlja u jukstapoziciji sa rečima u značenju ‘supruga’ ili ‘suprug’. Jedino mesto gde nije moguće precizno utvrditi značenje glagola *adulterare*, jeste odlomak iz Varonovog dela, gde se rečeni glagol javlja unutar ‘kataloga poroka’; s druge strane, upravo ovakva upotreba ukazuje, da je značenje glagola *adulterare* u Varonovo doba bilo jasno i dobro poznato publici.⁵¹³

Glagol *adulterare* se u klasičnoj književnosti upotrebljava (ređe) apsolutno ili (češće) sa direktnim objektom u akuzativu. Kada se odnosi na brakolomstvo i ima značenje ‘zavesti, pokvariti’ ovaj glagol se javlja u aktivu uz subjekat muškog i objekat ženskog roda; učestalo se sreću i pasivne forme ovog glagola sa ženom kao subjektom.⁵¹⁴ Znatno ređe se žena javlja kao subjekat i vršilac radnje uz aktivne oblike glagola

⁵¹² Cas. 976 in adulterio, dum moechissat Casinam.

⁵¹³ Var. ARD Fragm. 7.6 (dii) ut adulterarint.

⁵¹⁴ Quint. Decl. 325 pr. 1 rumor erat adulterari pauperis uxorem a divite; Suet. Iul. 6.2.3 adulteratam... a Publio Clodio; 48.1.7 ob adulteratam... uxorem; Aug. 67.2.2 adulterare matronas; cf. et D. 24.3.47 pr. 1 Cum mulier uiri lenocinio adulterata fuerit (Scevola fl. 2. vek); D. 48.5 par. 30.4.1-4 Quaestum... ex adulterio uxoris facere uidetur, qui quid accepit, ut adulteretur uxor: ... quaestum enim de adulterio uxori facere proprie ille existimandus est, qui aliquid accepit, ut uxorem pateretur adulterari meretricio quodam

adulterare. U tom slučaju, glagol ima značenje ‘učiniti preljubu’.⁵¹⁵ Kada se kazuje, da se preljuba čini sa nekim, glagol regira predlog *cum*.

4. *adultera*

Rečnici termin *adultera* tumače rečima u značenju ‘preljubnica’, ‘ljubavnica’, ‘bludnica’.⁵¹⁶ Ova reč se prvi put javlja kod Katula; zanimljivo je da se upravo u njegovoj poeziji prvi put javlja i termin *moecha*. U Katulovom epitalamiju *adultera* ima značenje ‘ljubavnica (oženjenog čoveka)’.⁵¹⁷ Tridesetak godina kasnije, ona se javlja u Horacijevim *Odama*, ukazujući na najpoznatiju preljubnicu – Jelenu.⁵¹⁸ I Katul i Horacije samo jednom upotrebljavaju rečni termin, ali ga gotovo istovremeno sa Horacijem učestalije upotrebljava Ovidije. U njegovoj poeziji, reč *adultera* se javlja u oba spomenuta značenja: ‘preljubnica’ i ‘ljubavnica’.⁵¹⁹

Ipak, u prvom i drugom veku ovaj se termin pretežno upotrebljava u značenju ‘preljubnica’. Na taj način termin *adultera* upotrebljavaju Seneka Stariji, Fedar, Kvintilijan, Marcijal, Juvenal, Kalpurnije Flak, Tacit, Svetonije i Fest.⁵²⁰ U tom se značenju javlja i u *Digestama*.

genere (Ulpijan 2/3. vek); *D.* 48.9.5. pr. 2 *qui nouercam adulterabat* (Marcijan, fl. 3. vek); i kasnije *Hist. Aug. Diad.* 5.1.3 *quasi mater eius adulterata esset*.

⁵¹⁵ *Sen. Con.* 7.6.2.4 *Ergo tibi, soror... Adulterandum est?*; *Calp. Decl.* 31.4 *mater adulteravit*; *Flav. Cap. VD* 107.10 *adulterina adulterata at adultera, quae adulterat*.

⁵¹⁶ LHR: „preljubnica“; LS *s.v. adultera*: „adulteress“; OLD: „An unchaste woman, mistress, adulteress“.

⁵¹⁷ *Catul.* 61.98 *non tuus levis in mala /deditus vir adultera*.

⁵¹⁸ *Hor. Carm.* 3.3.25.

⁵¹⁹ *Preljubnica - Jelena*: *Am.* 2.18.37; *Ep.* 1.5.125; 13.133; 17.217; *Pasifaja*: *Ars* 1.295; *Met.* 8.132; ostalo: *Am.* 3.4.29; *cf.* 37; 3.6.77; *Tr.* 2.1.371 *iuxt. amator, vir*; *Ib.* 309. *Ljubavnica (oženjenog muškarca)*: *Ep.* 9.53; *cf.* 6.133 *adultera virgo*; *Met.* 2.471; 10.347 *et matris paelex et adultera patris*.

⁵²⁰ *Sen. Con.* 1.4 pr. 1; 1.4.6.14; 8.14; 2.7.1.6; 18; 4.7; 6.5; 8.9; 9.20; 7.3.6.6; 7.5.1.11; 4.5; 7; 9.15; 9.1 pr. 1; 9.1.4.4; 5; 7.4; 14.8; *Con. Exc.* 4.7.1.7; 23; 6.6 *tit.*; 6.6.1.1; 5; *Suas.* 3.1.21; 3.2.15. *Item Phaed.* 3.3.9. *Quint. Inst.* 3.11.7.3; *item* 5.10.104.6; 5.10.105.1; 5.11.39.3 dva puta; 5.12.2.4; 7.1.7.2; *Decl.* 244.1.5; 249 pr. 1; 5; 249.1.5; 3.1; 7; 5.2; 15.3; 277 *tit.*; 1.4; 3.4; 5.1; 2; 3; 4; 9.1; 3; 10.2; 284.4.3; 286.3.4; 300 *tit.*; 310.10.3; 319 *tit.*; 3.2; 8.3; 325 pr. 1; 1.1; 330 *tit.*; 7.2; 335.6.1; 4; 14.2; 347 pr. 1; 355.7.3; 357.1.2; 3.3; *Mart.* 6.7.5 *syn. moecha*; *Juv.* 14.25 *iuxt. moechos*; *Tac. Ann.* 11.26.12; 14.1.15; *Suet. Cal.* 24.3.4 *iuxt.*

Ovakva dvojaka upotreba mogla je pogodovati proširivanju opsega reči *adultera*, koja u drugoj polovini prvog veka nove ere počinje da se upotrebljava, doduše retko, paradigmatički i, katkada, u proširenom značenju, ukazujući na razvratnu ženu uopšte. Na takav način češće termin *adultera* upotrebljava samo Seneka Mlađi.⁵²¹ Osim kod Seneke, termin *adultera* se u širem značenju javlja još samo kod Marcijala i kod Kvintilijana.⁵²²

5. *adulter (adi.) i adulterinus (adi.)*

Leksičkoj grupi zasnovanoj na terminu *adulter* pripadaju i dva prideva, *adulter, a, um* i *adulterinus, a, um*. Pridev *adulterinus* se samo jednom javlja u kontekstu brakolomstva u Apulejevim *Metamorfozama* (8.3 *adulterinae Veneris*) i tu ima značenje ‘preljubnički’, ‘preljubni’.

Pridev *adulter, a, um* se upotrebljava znatno ređe nego imenice iz ove leksičke grupe, svega 15 puta.⁵²³ Savremeni rečnici ga tumače terminima u značenju ‘preljuban, brakoloman, bludan’.⁵²⁴ Pridev *adulter* se u seksualnom značenju ne upotrebljava u srednjem rodu, već bliže određuje isključivo imenice muškog (6) i ženskog (9) roda.

Uz imenicu ženskog roda, pridev *adultera* se prevashodno odnosi na ženu koja vara supruga.⁵²⁵ Najadekvatniji prevod u tom slučaju bio bi pridevom „neverna“. Ovidije, međutim, ovaj pridev upotrebljava i kao epitet za ženu, koja je ljubavnica oženjenog čoveka (*adultera virgo*).⁵²⁶ U ovom slučaju je možda jedini prikladan prevod na srpski

stuprum; Calp. *Decl.* 23.22; 31 *tit.*; 31.7; 49.1; Fest *ap.* Paul. 25. Značenje nije moguće precizno odrediti u Petr. *Fragm.* 30.14; Plin. *Nat.* 26.62.4.

⁵²¹ Šire i paradigmatički Sen. *Ep.* 51.12.2; *Ben.* 2.14.4.7; 3.28.4.5 dva puta; 7.19.3.3; možda i 6.32.1.7 Avgustova kćer Julija *cf.* 6.32.1.6 *filiae in stupra*. Dial. 2.7.4 ‘preljubnica’.

⁵²² Mart. 9.2.3 *mentula... Adultera*; možda i Quint. *Inst.* 5.9.14.2.

⁵²³ Za etimologiju v. OLD s.v. *adulter, a, um*.

⁵²⁴ LHR: „,promjenjen’ 1) preljuban, bludan“; LS: „for adulterinus, adulterous, unchaste“; OLD: „1 Of an adulterer, adulterous, unchaste“. TLL 881.17: „quod adulteri (-ae) est“.

⁵²⁵ Sen. *Con.* 1.4.6.9 *uxor*; 1.4.7.4 *mater*; 9.1.7.4 *uxorem*; 9.1.15.11 *filiam*; *Ov. Am.* 3.4.37 *coniunx*; Q. *Decl.* 330 *tit. matrem*; 335.6 *uxorem*; 14 *uxorem*.

⁵²⁶ *Ov. Ep.* 6.133 *virgo*.

pridevima „bludna“, „zavodljiva“, „raskalašna“ i slično. Još bi bolje bilo ovaj pridev, tamo gde je to moguće, prevesti imenicama „preljubnica“ i „ljubavnica“ ili „zavodnica“.

Upotrebljen uz imenicu muškog roda, ovaj se pridev mahom javlja u kontekstu koji ne dopušta preciznu identifikaciju je li reč o preljubi ili drugom seksualnom prekršaju. Na jednom mestu ovaj se pridev odnosi na seksualne odnose sa udovicom (Tac. *Ann.* 6.40.18).⁵²⁷

Horacije i Ovidije upotrebljavaju spomenuti pridev na osobeni način. U njihovim se delima pridev *adulter, a, um* javlja u kontekstu preljube ali stoji uz imenice koje ne označavaju označavaju lica, već pojmove i stvari. Ovidije njime opisuje karakter sklon preljubi (*adultera mens*), odnosno ključ koji otvara vrata preljubničine sobe (*adultera clavis*), dok ga Horacije upotrebljava da opiše Parisovu kosu (*adulteros crines*).⁵²⁸ Ovidije i Horacije se poigravaju pregnantnošću prideva *adulter, a, um*, eksploatišući činjenicu, da spomenuti pridev može imati i druga, neseksualna značenja.

Neseksualna značenja

Seksualna značenja termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* navode se u svim rečnicima kao primarna. Uprkos tome, termini iz ove grupe imaju i druga, neseksualna značenja, a pojedini termini iz spomenute porodice se upotrebljavaju pretežno u neseksualnom kontekstu.

U preklasičnom i klasičnom periodu se samo imenice *adulter, adultera* i *adulterium* javljaju pretežno u seksualnom značenju. Termin *adultera* se u klasičnom latinitetu nikada ne upotrebljava izvan seksualnog konteksta. Imenica *adulter* je u značenju ‘falsifikator’, ‘kvaritelj’ osvedočena tek u 4. veku, odnosno u Teodosijevom kodeksu.⁵²⁹

⁵²⁷ Sen. *Con.* 1.7.2.20 *filio*; *Suas.* 3.2.17 *filio*; Quint. *Inst.* 5.10.104 *in illo adultero sacerdote*; 7.4.27 *raptor adulter*; *Decl.* 275 *tit. ob adulterum fratrem*. Tacit opisuje vezu Emilije Lepide i njenog roba: *Ann.* 6.40.18 *ob servum adulterum*; spomenuta epizoda datira u 36. godinu, a Emilija tada ima status udovice, budući da je njen suprug Druz umro 33. godine.

⁵²⁸ *Ov. Am.* 3.4.5 *adultera mens*. Hor. *Carm.* 1.15.19 *adulteros crines*. *Ov. Ars* 3.643 *Nomine cum doceat, quid agamus, adultera clavis*. *Adulterina clavis* znači ‘kalauz’ Sal. *Iug.* 12.3.5.

⁵²⁹ LS: „II Adulter solidorum, i.e. monetae, a counterfeiter or adulterator of coin...“. *CTh.* 9.21.5 (343); cf. *CJ.* 1.4.3.3.

Termin *adulterium* može imati i značenje ‘mešanje’, ‘kvarenje’ (eng. *adulteration*), ali se sa tim značenjem javlja samo u delima Plinija Starijeg.⁵³⁰

Ostali termini iz ove leksičke porodice se učestalije javljaju u neseksualnom kontekstu. Prvenstveno to važi za glagol *adulterare*, analiza čijeg značenja je poučna i etimološkog aspekta. Ovaj je glagol češće osvedočen sa neseksualnim značenjem ‘mešati’, ‘menjati’, ‘kvariti (umanjivši čistoću)’, ‘falsifikovati’, ‘pretvarati (se)’ itd.⁵³¹ Ono što je zajedničko svim ovim značenjima, jeste koncept **menjanja**.⁵³² Do te promene obično dolazi usled „mešanja“, odnosno umanjivanja čistoće; zbog toga se takva promena prevashodno poima kao promena na gore, kao „kvarenje“. Slično tumačenje nalazimo u rečniku Ernouta i Melleta:

DELL: 39-40 s.v. *adulter*: „*adulterō* ‘altérer, corrompre’, puis spécialement ‘corrompre une femme’, *adulterāre matrōnās*... et, puis absolument ‘commettre l’adultère’, μοιχεύω (le sujet étant le plus souvent un home)“.

Neseksualno značenje ovog glagola je, bar ako je suditi po osvedočenim pojavama, starije: Plaut rečeni termin upotrebljava u neseksualnom značenju ‘mešati’, a u seksualnom kontekstu ga prvi put srećemo neznatno kasnije, kod Katona.⁵³³ Kroz upotrebu u sintagmama poput *adulterare matronas*, ovaj glagol poprima seksualno značenje. U klasičnom periodu glagol *adulterare* se daleko češće upotrebljava u neseksualnom kontekstu. Ciceron i Plinije Stariji spomenutu reč upotrebljavaju isključivo

⁵³⁰ LS: „II. *Adulteration*“; OLD: „2 the blending or mixing of different strains or ingredients. b mixture with alien elements, adulteration, contaminaton“. Plin. *Nat.* 9.139; 14.80; 140; 17.8; 19.44.

⁵³¹ LHR: „2) *ponačinjati, pretvarati, nasljedovati*“; LS: „II. Fig. *to falsify, adulterate, or give a foreign nature to a thing, to counterfeit*“; OLD: „2 To mix (a substance or kind) with another, adulterate; to impair the purity of strength of. b to give a variety of appearances to, change. ... 3 To produce an imitation of, counterfeit (*e.g.* jewellery). b (absol.) to practise counterfeiting. c to falsify, tamper with (accounts, etc.). ... 4 (w. abst. sbs. as obj.) To corrupt, debase, pervert“; TLL 1.884.13-4 „II *translate* falsare, corrumpere, miscere rebus alienis“.

⁵³² Odličan primer upotrebe glagola u ovom značenju je *Ov. Fast.* 1.373 *faciem... Adulterat arte* i *Ps.-Apul. Plat.* 1.5.34 *adulterata opinione. Cf. Flor. Epit.* 1.27.6 *gens Gallograecorum... mixta et adulterata est. Ov. Pont.* 4.10.59.

⁵³³ Pl. *Bac.* 268 *adulterare eum aibat rebus ceteris; cf. 266 adulterinum symbolum.*

u neseksualnom značenju, Plinije više od 65 puta.⁵³⁴ U značenju ‘menjati’ glagol *adulterare* nalazimo kod Ovidija, Pseudo-Apuleja i historičara Flora (n. 532). U pravnim tekstovima se upotrebljava u značenju ‘krivotvoriti’.⁵³⁵ Horacije glagol *adulterare* upotrebljava u značenju ‘mešati’ kada govori o pticama.⁵³⁶

Pridev *adulter, a, um* se javlja u neseksualom značenju ‘krivotvoren’, ‘veštački’, ‘lažni’, ‘izmenjen’, ‘pomešan’, ‘nečist’, ‘iskvaren’.⁵³⁷ Najstarija ovakva osvedočena upotreba jeste u delu pesnika Marka Manilija u prvom veku.⁵³⁸ Upečatljiv je način na koji ovu reč koriste Plinije Stariji i Apulej. Za Plinija, pridev *adulter* je antonim prideva *sincerus*, dok je kod Apuleja on sinonim prideva *nequam*.⁵³⁹

Najčešće upotrebljavana reč ove vrste jeste pridev *adulterinus*. Ovaj termin se javlja od samih začetaka rimske književnosti i upotrebljava se učestalo u svim periodima i paralelno sa ostalim terminima za preljubu. Pridev *adulterinus* može imati niz neseksualnih značenja. Prvi put se javlja još kod Plauta u značenju ‘lažni’, ‘krivotvoreni’.⁵⁴⁰ Na istovetan način termin *adulterinus* kasnije upotrebljavaju Ciceron, Varon, Salustije, Seneka, Plinije Stariji, Livije, Fronton, Apulej i rimski pravници, a ono što se

⁵³⁴ Cic. *Caec.* 73.8 *adulterari pecunia (ius civile)*; cf. *Leg.* 1.43.13; *Part.* 90.11; *Amic.* 92.3; verovatno i *Off.* 1.128.6 koja pojava je u TLL svrstana u kategoriju reči sa značenjem ‘preljuba’, ali cf. 3.91.1 *adulterinos nummos*. Plinije *NH* 9.139; 10.27; 12.28; 12; 31; 36; 43; 46; 49; 65; 12.71 dva puta; 72; 76; 98; 107; 119; 120; 122; 123; 125; 126; 13.16; 14.68; 16.205; 18.116; 19.40; 46; 167; 20.200; 21.19; 32; 23.33; 24.125; 25.32; 49; 79; 27.16; 28.110; 236; 31.79; 90; 114 dva puta; 32.26; 33.100; 117; 118; 120; 121; 159; 34.107; 112 dva puta; 160; 35.34; 36; 41; 46; 180; 184; 36.144; 37.51; 79; 83; 98; 117; 119; 128.

⁵³⁵ *D.* 11.3.1.5.4 *ut rationes dominicas ... Adulteraret*; *PS.* 5.25.1 (*ex lege Cornelia?*) *nummos... Adulteraverit*.

⁵³⁶ Hor. *Epod.* 16.32 *adulteretur et columba miluo*.

⁵³⁷ LHR: „2) ponačinjen, patvoren“; LS: „II Transf., *counterfeit, false*“; OLD: „2 (of things) impure, adulterated; (of plants) mixed, cross-bred; (of coinage) debased“.

⁵³⁸ Man. 2.22 *arbusta vagis essent quod adultera pomis*.

⁵³⁹ Plin. *Nat.* 34.113 *sive sinceram sive adulteram*; v. et 33.114; Apul. *Met.* 10.9 *nequam vel adulter*. U neseksualnom značenju ovaj se pridev javlja još kod Apic. *Coq.* 5.3.8 *pisam adulteram versatilem*.

⁵⁴⁰ Pl. *Bac.* 266 *symbolum* lažan; cf. 268 *adulterare* ‘kvariti, mešati’ *rebus ceteris*. LHR: „ponačinjen, nepravi, lažni... patvoreni“; LS: „II That has assumed the nature of something foreign (cf. the etym. of adulter), not genuine, false, counterfeit, impure“; OLD: „1 (of things) Adulterated, impure, synthetic... 2 (of documents, coinage, etc.) Forged, counterfeit, spurious“; TLL 881.80: „falsus, spurius“; DELL s.v. *adulter*: „faux“.

opisuje kao krivotvoreno ili lažno obično je znak, pečat, novac ili testament.⁵⁴¹ Seneka upotrebljava spomenuti pridev kao antonim pridevu *honestus* ‘pravi’, a pre njega Nigidije Figul kao antonim prideva *verus*.⁵⁴² Pridev *adulterinus* se samo jednom javlja u seksualnom kontekstu u značenju ‘preljubnički’, ‘bludan’ kod Apuleja (*Met.* 8.3).⁵⁴³ Sa ovakvom je upotrebom tesno povezana upotreba spomenutog prideva u opisima potomstva koje se rađa kao plod preljube, odnosno mešanja vrsta.⁵⁴⁴ Na taj način pridev *adulterinus* upotrebljava Plinije opisujući nelegitimno potomstvo ljudi i životinja.⁵⁴⁵ Potomstvo, dobijeno na ovaj način nije pravo, već tuđe, strano, lažno, ono je iskvareno, jer je u njemu pomešana tuđa krv. Paralelu ovakvoj upotrebi nalazimo u Istri, gde reč ‘baštardin’ može ukazivati na nelegitimno potomstvo, ali i na strance, odnosno decu, rođenu iz braka lokalnog stanovništva i pridošlica, tj. stranaca.

Svi do sada spomenuti termini, izuzev glagola *adulterare*, imaju i svoje „dvojnike“. Ti „dvojnici“ se upotrebljavaju pretežno ili isključivo izvan seksualnog konteksta, i često su ograničeni na pojedine autore. Tako pored imenice *adulterium* postoji i imenica *adulteratio*, u značenju ‘menjanje’, ‘kvarenje’. Ona se u prehršćanskom latinitetu javlja samo kod Plinija Starijeg.⁵⁴⁶ Pored imenice *adulter* od drugog veka nalazimo i imenicu *adulterator* ‘falsifikator’, ‘krivotvoritelj’. Ona se javlja isključivo u

⁵⁴¹ Cic. *Clu.* 41.5 *signis adulterinis obsignavit*; Liv. 39.18.4.3; 40.23.7.2; 40.55.1. PS. 5.25.1. *D.* 48.10.30.1.1. *Fest ap. Paul.* 25-6 *adulterina signa dicuntur alienis anulis facta*. Novac: Cic. *Off.* 3.91.1 *nummos*; Plin. *Nat.* 33.132 *denarius*; PS. 5.25.1 *monetam*. Fro. *Ant.* 17.11 *plumbei nummi*; *D.* 48.10.9 pr. 2 *nummos (Lex Cornelia)*; 48.13.8 pr. 2 *monetam*. *D.* 48.10.6. pr. 8 *falsum testamentum... si adulterinum non esset, uerum tamen testamentum recte dicitur*; cf. 47.11.6.1.1 (*Trajanov edikt*) *staterae*. Cf. et Var. *Rust.* 1.40.2.6; Sal. *Iug.* 12.3.5; Plin. *Ep.* 18.115; 26.60; 35.39; Apul. *Met.* 4.16.7 *cum litteris*; 6.13.9.

⁵⁴² Sen. *Ep.* 71.5 *unum bonum est quod honestum est, cetera falsa et adulterina bona sunt*. Nigid. *Gram.* 17 *in omnibus his non uerum n sed adulterinum ponitur*.

⁵⁴³ LS: „Adulterous“; OLD: „3a (of persons) Adulterous, licentious; (of passions) illicit“; TLL 1.882.29: „quod adulteri est“.

⁵⁴⁴ OLD: „3b adulterine, bastard; (of words, sounds) interpolated, foreign“.

⁵⁴⁵ Plin. *Nat.* 7.14 (*liberos*) *adulterino sanguine natos*; 10.10 (*pullum*) *praecipitat e nido velut adulterinum atque degenerem*.

⁵⁴⁶ LS: „an adulteration, sophistication“; OLD: „Adulteration“. Plin. *Nat.* 1.12a.38 *in omnibus odoribus aut condimentis dicuntur adulterationes, experimenta, pretia* 21.32 *adulteratur nihil aequae. probatio sinceri, si inposita manu crepitet veluti fragile; umidum enim, quod evenit adulteratione, sentit*.

pravnim tekstovima, počev od 2.v. ⁵⁴⁷ Pandan terminu *adulator* čini reč *adulteratrix*, zabeležena samo u glosama. ⁵⁴⁸ Kao i imenica *adultera*, i ona ima seksualno značenje.

Životinjsko carstvo

Termini iz ove porodice se neretko sreću u opisima odnosa u životinjskom svetu. Tako Gratius upotrebljava termin *adultera* za kuju koja se pari sa više mužjaka drugih vrsta, a Plinije Stariji za lavicu koja se pari sa mužjakom koji nije vođa čopora. ⁵⁴⁹ Imenicu *adulter* Gratius upotrebljava za divljeg psa koji oploduje rasnu kuju, a Statije za bika. ⁵⁵⁰ Plinije koristi termin *adulterium* za „neverstvo“ među slonovima i golubovima; pri tom, on upotrebljava i druge termine iz domena bračne leksike. ⁵⁵¹ Kod Ovidija *adulterium* ukazuje na promiskuitetne odnose među psima, a Apulej njime označava „brakolomstvo“ među magarcima. ⁵⁵² Pridev *adulterinus* kod Plinija, kazali smo, ukazuje na nelegitimno potomstvo ljudi i ptica.

Plinije termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* većinom upotrebljava u neseksualnom značenju da ukaže na menjanje, ukrštanje, mešanje vrsta i promene i preobražaje druge vrste. U *Prirodnoj istoriji* on spomenute termine upotrebljava čak 99 puta, međutim, samo devetina (11) njih ukazuje na preljubu, odnosno brakolomstvo. ⁵⁵³

Pokušajmo sada da odgovorimo na pitanja koja smo postavili u vezi sa sadržajem termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*. Prvo, pokazali smo da se ovi termini ne odnose isključivo na preljubu i na brakolomstvo, već i šire, na sklonost promiskuitetu. Prvobitno, u preklasičnom periodu, termini iz ove grupe odnose se

⁵⁴⁷ OLD „One who counterfeits or debases (the coinage)“; LS: „a counterfeiter“. D. 48.19.16.9 (Klaudije Saturnin, 2. v.) *monetae*; CTh. 11.21.1 (a. 371); 9.38.8 (385) *et passim*.

⁵⁴⁸ Gloss. II 533.47 *michallis* cf. Vulg. 1. 55 II 564.46 *adulteratrix*: *adultera*.

⁵⁴⁹ Grat. Cyn. 285 *si... mater adultera non est*. Plin. Nat. 7.43 *coitum sentit in adultera leo*.

⁵⁵⁰ Grat. Cyn. 164, Stat. Silv. 4.5.18.

⁵⁵¹ Plin. Nat. 8.13 slonovi; 10.104 golubovi: *inest pudicitia illis plurima et neutri nota adulteria. coniugi fidem non violant communemque servant domum. nisi caelebs aut vidua nidum non relinquit. et imperiosos mares, subinde etiam inuqos ferunt, quippe suspicio est adulterii...*

⁵⁵² Ov. Ars 2.484; Apul. Met. 7.16.

⁵⁵³ Plin. Nat. 2.17; 7.46; 51; 79; 149; 22.3; 26.62; 29.8; 20; 32.49.

isključivo na brakolomstvo i ženinu preljubu. U klasičnom periodu oni počinju da se upotrebljavaju paradigmatiski, što predstavlja temelj širenja semantičkog polja spomenutih termina, tako da oni počinju da označavaju promiskuitet i razvrat. Ipak, osnovno i najzastupljenije značenje ovih termina ostaje ono koje proističe iz antičkog koncepta preljube.

Drugo pitanje je bilo odnose li se termini iz spomenute grupe na brakolomca i nevernu ženu, na nevernog muža ili i na njihove ljubavnike. U mnogim savremenim jezicima termini koji ukazuju na učesnike u preljubi mogu ukazivati kako na neverne supružnike, tako i na njihove vanbračne partnere; preljubnik i preljubnica, dakle, može biti svako ko učestvuje u preljubi (*e.g.* u engleskom *adulterer*, *adulteress*). Takva upotreba odražava preovlađujuće etičke stavove društva, u kojem se osuđuju svi vidovi preljube, a odgovornima smatraju svi njeni učesnici. Kazali smo već da većina naučnika ističe je u antičkom svetu, sve do dolaska hrišćanstva, preljubu mogla počinuti samo udata žena; vanbračni odnosi oženjenih muškaraca nisu bili kažnjivi i nisu, bar s aspekta prava, predstavljali preljubu. Muškarac je mogao biti kažnjen isključivo zbog brakolomstva. S druge strane, žene koje bi se upuštale u odnose s tuđim muževima, nisu kažnjavane zbog toga. Jezička analiza, međutim, samo delimično podupire opisane društvene stavove. U prethrišćanskom latinitetu ne postoji specijalizovani termin koji bi označavao muškarca koji čini preljubu. Termin *adulter* ukazuje skoro isključivo na brakolomca, ne i na nevernog supruga. Samo jednom, kod Seneke, ovaj se termin odnosi na muškarca koji vara svoju ženu. Glagol *adulterare* i termin *adulterium* ukazuju na brakolomstvo i na ženinu preljubu. Samo jednom, kod Cicerona, reč *adulterium* opisuje muževljevo neverstvo. S druge strane, imenica *adultera* (i odgovarajući ženski rod prideva *adulter*, *a*, *um*) ukazuje na nevernu suprugu, ali i na ljubavnicu oženjenog muškarca. K tome, latinski jezik ima termin *paelex*, specijalizovani termin za ljubavnicu, odnosno milosnicu. Semantičko polje spomenutog termina se, razvidno je, delimično preklapa sa semantičkim poljem termina *adultera*. Ovakva leksika najjasnije odražava vrednosti patrijarhalnog društva u kojem se ženska seksualnost posmatra na drugačiji način od muške. U takvom društvu, osuđuju se oni seksualni odnosi koji narušavaju interese i prava muškaraca – zato postoje specijalizovani termini za brakolomca, brakolomstvo, nevernu suprugu i njenu preljubu. Muškarčeva vanbračna seksualnost se ne osuđuje ako

ne narušava interese drugog muškarca, zato ne postoje specijalizovani termini koji bi označavali nevernog muža i njegove postupke. S druge strane, svaka ženska seksualna aktivnost izvan bračnih okvira smatra se neprimerenom. Zato latinski termin *adultera* ukazuje ne samo na nevernu ženu, već i na ljubavnicu oženjenog muškarca. K tome, latinski poseduje i poseban termin za nečiju priležnicu, *paelex*.

Hrišćanski latinitet

Problem preljube je, videli smo, ušao u žižu javnog diskursa u Avgustovo doba; preljuba (p)ostaje goruće pitanje i sa dolaskom hrišćanstva. Jevrejska seksualna etika zabranjuje preljubu, klasifikujući ih kao smrtni greh. Hrišćanstvo donosi nekoliko novina na polju seksualne etike: najznačajnija novost je ta, što se vernost u braku i uzdržavanje od vanbračnih seksualnih odnosa svake vrste zahtevaju od oba pola, ne samo od žene. Druga novina je to, što se ne traži samo uzdržavanje od svakog vanbračnog fizičkog odnosa, već i od svake pomisli na takve odnose. O svemu tome govori Tertulijan, i objašnjava šta je *adulterium*:

Videamus enim quid sit matrimonium apud Deum, et ita cognoscemus quid sit aequae adulterium. Matrimonium est, cum Deus jungit duos in unam carnem, aut junctos deprehendens in eadem carne, conjunctionem signavit. Adulterium est, cum, quoquo modo disjunctis duobus, alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit: Haec est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis (Post. 2.23). Tert. Monog. 9.

Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est; quia una disciplina praeest. Alium habebit in spiritu, alium in carne? Hoc erit adulterium, unius foeminae in duos viros conscientia. Si alter a carne disjunctus est, sed in corde remanet; illic (ubi etiam cogitatus sine carnis congressu, et adulterium ante perficit ex concupiscentia, et matrimonium ex voluntate) usque adhuc maritus est, ipsum illud possidens, per quod et factu est, id est animarum: in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Tert. Monog. 10.

Termini iz leksičke porodice sabrane oko reči *adulter* se u analiziranim delima hrišćanske književnosti javljaju na 2610 mesta. Kada je reč učestalosti pojavljivanja pojedinih termina, u ovoj leksičkoj grupi nema drastičnih promena kao što je bio slučaj sa terminima, okupljenima oko reči *moechus*. Imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium* imaju ubedljivo najveći udeo kako u prehrišćanskom, tako i u hrišćanskom latinitetu (97:85%). Imenica *adulter* se u hrišćanskom latinitetu koristi nešto ređe nego u prehrišćanskim tekstovima (28:45%), dok imenicu *adulterium* srećemo malo češće u tekstovima rimskih

otaca (44:38%). Veći udeo imenice *adulterium* u hrišćanskom latinitetu duguje se, bar delimično, predikatskim konstrukcijama koje sadrže spomenutu imenicu, poput *adulterium facere, committere* i sl. Učestalija upotreba predikatskih konstrukcija sa imenicom *adulterium* može biti posledica čestog referisanja na sedmu zapovest; ovaj isti uzrok stoji u osnovi učestalije upotrebe glagola *adulterare* koji se u hrišćanskim tekstovima javlja osam puta češće nego u klasičnim tekstovima. Povećani udeo ovog glagola predstavlja najveću promenu koja dolazi sa hrišćanskim latinitetom. Češće se upotrebljavaju i pridevi *adulter* (2:4%) i pridev *adulterinus*, koji se znatno češće javlja u seksualnom kontekstu (0:3%). Za razliku od porodice, okupljene oko reči *moechus*, koja sa dolaskom hrišćanstva dobija dva nova značajna člana, *moechia* i *moechatio*, grupa okupljena oko reči *adulter* ne dobija takvo pojačanje, bar ne u seksualnom kontekstu. Samo jednom se u kontekstu preljube javlja termin *adulteratio*.

Tabela 6. Termini okupljeni oko reči *adulter* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

Razdoblje	<i>adulter</i>	<i>adultera</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i> (adi.)	<i>adulterinus</i>	<i>adulterare</i>	drugo	suma
Prehrišćanski latinitet	405	114	525	15	1	16	2	1078
%	38	10.6	48.7	1.4	0.1	1.5	0.2	100
	97.3							
Hrišćanski latinitet	740	339	1149	99	65	217	1	2610
%	28.4	13	44	3.8	2.5	8.3	0	100
	85.4							

Termini okupljeni oko reči *adulter* su u analiziranim hrišćanskim tekstovima dva i po puta brojniji nego u prehrišćanskim tekstovima (2610:1078). U ista dva korpusa, hrišćanskom i klasičnom, termini, zasnovani na reči *moechus* bili su u hrišćanskoj književnosti pet i po puta brojniji nego u prehrišćanskom latinitetu (556:99). Ovi termini, kazali smo, dobijaju novi životni impuls zbog značaja grčkog jezika, jezika hrišćanskih svetih spisa, za najranije hrišćanske zajednice u svim delovima Evrope. Naprotiv, činjenica da se termini, zasnovani na reči *adulter*, javljaju na više mesta u korpusu analiziranih hrišćanskih tekstova, verovatno je isključivo posledica toga što je taj korpus obimniji.

Tabela 7. Termini iz porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* u klasičnom i hrišćanskom korpusu tekstova

Razdoblje	<i>adulter</i> *	<i>moech</i> *	suma	<i>adulter</i> : <i>moechus</i>
Prehrišćanski latinitet	1078	99	1177	11:1
%	92	8	100	
Hrišćanski latinitet	2610	556	3166	5:1
%	82	18	100	

Uprkos tome što se termini okupljeni oko reči *moechus* javljaju znatno češće u hrišćanskom nego u klasičnom latinitetu, termini okupljeni oko reči *adulter* i dalje su brojniji od njih (2610:556). Međutim, srazmera se menja u odnosu na raniji period: u preklasičnom i klasičnom latinitetu termini grupisani oko reči *adulter* su 11 puta brojniji od reči sabranih oko reči *moechus*, a u hrišćanskom latinitetu taj je odnos 5:1. Udeo termina iz porodice, zasnovane na reči *moechus* raste sa osam na 18 procenata.

Ako termine iz ove dve leksičke grupe posmatramo kao celinu, primetićemo sledeće. Opšte uzev, udeo imenica iz obe leksičke grupe opada (ukupno sa 97 na 85%). Najizrazitije je smanjen, za polovinu, udeo imenica muškog roda *adulter* i *moechus* (sa 34 na 23%, odnosno sa 5 na 3%). Isto tako, znatno opada udeo imenice *moecha* (sa 3 na 0%). Naprotiv, glagoli *moechari* i *adulterare* se mnogo češće upotrebljavaju sa hrišćanskim latinitetom: glagol *moechari* 12 puta češće, a glagol *adulterare* sedam puta češće. Učestalija upotreba glagola iz ovih porodica ukazuje, kazali smo, na značaj leksike zabrane preljube iz *Dekaloga*. Još je upečatljivije, međutim, da se glagol *moechari* u analiziranim hrišćanskim tekstovima javlja više puta (370:217) i u većem procentu (12:7%) nego glagol *adulterare*. Ovo je jedini takav slučaj među analiziranim terminima i posledica je uticaja grčkog jezika.

Tabela 8. Termini iz grupa okupljenih oko reči *adulter* i *moechus* posmatrani kao celina

Razdoblje	<i>moechus</i>	<i>adulter</i>	<i>moecha</i>	<i>adultera</i>	<i>moechia</i>	<i>moechatio</i>	<i>adulterium</i>	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulter</i> (<i>adi.</i>)	<i>adulterinus</i>	ἄνοχ – <i>moechus</i> *	drugo – <i>adulter</i> *	suma
Prehrišćanski latinitet	58	405	32	114	/	/	525	5	16	15	1	4	2	1177
%	5	34	3	10	/	/	45	0	1	1	0	0	0	
	97													
Hrišćanski latinitet	95	740	13	339	67	11	1149	370	217	99	65	/	1	3166
%	3	23	0	11	2	0	36	12	7	3	2	/	0	100
	85													

Dakle, kako u doba klasičnog, tako i u doba hrišćanskog latiniteta autori koji govore o brakolomcu i preljubnici se znatno češće opredeljuju za imenice *adulter*, odnosno *adultera* nego za imenice *moechus* i *moecha*. Glavni apstraktni termin u značenju ‘brakolomstvo’, odnosno ‘preljuba’ u obe je epohe imenica *adulterium*. Premda se sa hrišćanskim latinitetom javljaju novi apstraktni termini *moechatio* i *moechia*, oni se upotrebljavaju tek sporadično u poređenju sa rečju *adulterium* (*moechia* 67, *moechatio* 11, *adulterium* 1149). Naprotiv, kada govore o činjenju preljube, hrišćanski oci radije biraju glagol *moechari* nego glagol *adulterare*.

Sa hrišćanstvom dolazi još jedna novina, a to je izmenjeni ton termina iz porodice, okupljene oko reči *moechus*. U prehrišćanskom latinitetu se ovi termini koriste u specifičnim kontekstima, i imaju prezriv, uvredljiv i podrugljiv ton. Zato su ograničeni, kazali smo, na pojedine književne žanrove: satiru, komediju, epigram. Naprotiv, u delima hrišćanskih otaca ovakve distinkcije nema. Termini iz rečene leksičke porodice imaju jednak ton kao i termini iz porodice, zasnovne na reči *adulter*. Njihova upotreba je i u klasičnom i u hrišćanskom latinitetu motivisana stilskim potrebama, ali su te stilske potrebe različite. U prehrišćanskoj književnosti, ovi termini su zbog svog uvredljivog i podrugljivog tona bili pogodni za upotrebu u šaljivim kontekstima u kojima su se preljubnici izvrgavali poruzi. Termini okupljeni oko reči *moechus* su budili asocijacije na grčki svet, što je jačalo njihovu komičku snagu. U doba hrišćanske književnosti

motivacija za upotrebu rečenih termina se menja. Najstarija hrišćanska književnost na latinskom jeziku se formira pod jakim uticajem grčkog jezika. Hrišćanski latinitet koji ulazi u dela rimskih otaca oblikovan je unutar zajednica, u kojima se govorilo grčkim jezikom. U najstarije doba je hrišćanska književnost na latinskom bila prevashodno prevodna književnost. Mnogi hrišćanski autori su bili bilingviste i koristili su se i grčkim i latinskim jezikom. Hrišćanski latinitet su, dakle, stvorili Grci na latinskom zapadu koji su se izražavali na latinskom, i Rimljani koji su, u manjoj ili većoj meri, poznavali grčki jezik. U takvim okolnostima, motivacija za upotrebu termina iz porodice, zasnovane na reči *moechus* bila je dvojaka. Grčki jezik poznaje samo jednu grupu reči kojima se govori o preljubi – grupu okupljenu oko reči *μοιχός*. Grci na latinskom zapadu su stoga, govoreći o preljubi, možda radije posezali za terminima sazdanima po uzoru na ovu grčku leksičku grupu. Možemo lako zamisliti i novi talas latinizacije ovih termina, novu adaptaciju ovih grčkih termina latinskom jeziku. S druge strane, autori čiji je jezik bio latinski mogli su radije upotrebljavati termine iz porodice, okupljene oko reči *moechus* u uverenju da će tako latinski tekst biti bliži grčkom originalu i verodostojnije preneti Dobru vest publici.

Neseksualna značenja

I u delima hrišćanskih otaca se termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter*, koriste u neseksualnom kontekstu i imaju neseksualna značenja. Termin okupljeni oko reči *adulter* u neseksualnim kontekstima, kao i u prehrišćanskom latinitetu, ukazuju na menjanje odnosno kvarenje. Često, to se odnosi na menjanje (i time kvarenje) sadržaja svetih spisa ili na lažno tumačenje hrišćanskog učenja.

Tertulijan u *Apologiji* upotrebljava glagol *adulterare* isključivo u neseksualnom značenju ‘izmeniti, iskvariti’ (3 puta). Na isti način on upotrebljava i imenice *adulter* i *adulterium*. U sledećem odlomku, sva tri pobrojana termina se koriste na rečeni način:

Ex horum (sc. ingeniorum philosophorum) semine et nostram hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulteraverunt, et de una via obliquos multos tramites et inexplicabiles sciderunt. Quod ideo suggesterim, ne cui nota varietas sectae hujus in hoc quoque nos

*philosophis adaequare videatur, et ex varietate defensionum indicet veritatem. Expedite autem praescribimus **adulteris** nostris illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus aemulationem istam spiritibus erroris. Ab his **adulteria** hujusmodi salutaris disciplinae subornata; ab his quaedam etiam fabulae immissae, quae de similitudine fidem infirmarent veritatis, vel eam sibi potius vincerent, ut quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poetis, nec philosophis, vel ideo magis Poetis et Philosophis existimet credendum, quia non christianis. Tert. Apolog. 47*

Drugde, Tertulijan u neseksualnom značenju upotrebljava pridev *adulter* (*Ad nat.* 1.16 *adulteram noctem*, noć koja nije prava noć). On čak daje definiciju termina *adulterium*, upotrebljenog u neseksualnom kontekstu, u kojem je reč o idolopoklonstvu, oponašanju drugih bogova. Kako kaže Tertulijan, *adulterium* je sve iskvareno, odnosno lažno, izmišljeno:

Non amat (sc. Deus) falsum auctor veritatis: adulterium est apud illum omne quod fingitur. Tert. Spect. 23.

Tertulijan sličnu tezu iznosi i drugde u svojim delima, gde u neseksualnom kontekstu upotrebljava termine, okupljene oko reči *adulter* i *stuprum* (*Tert. Idol.* 1, v. *infra*). Slično tome, nešto kasnije u delima okupljenima pod imenom Ambrozijaster čitamo: *Adulterare est autem verum sensum per falsum velle excludere (In. Cor. 2).*

Kada je reč o upotrebi u neseksualnom značenju, mnoge stvari ostaju nepromenjene u odnosu na prehrišćanski latinitet. Imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium* se i dalje upotrebljavaju pretežno u seksualnom kontekstu, a imenica *adultera* se javlja isključivo sa tim značenjem. S druge strane se imenica *adulator*, karakteristična za pozni latinitet, upotrebljava samo sa neseksualnim značenjem. Pridevi *adulter* i *adulterinus* se u oba korpusa javljaju prevashodno u neseksualnim kontekstima. Najveća promena do koje dolazi sa hrišćanskim latinitetom jeste to što se glagol *adulterare* češće sreće sa seksualnim, nego sa neseksualnim značenjem, za razliku od prehrišćanskog latiniteta u kojem se, kazali smo, ovaj glagol tek sporadično koristio da ukaže na preljubu.

Tabela 9. Leksemska porodica okupljena oko reči *adulter*: seksualna i neseksualna upotreba u hrišćanskom latinitetu.

Značenje	<i>adulter</i>	<i>adulterium</i>	<i>adultera</i>	<i>adulter</i> (<i>adi.</i>)	<i>adulterinus</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulteratio</i>	<i>adulterator</i>
Seksualno	740	1149	339	99	65	217	1	-
Neseksualno	64	46		99	116	126	3	5
Suma	804	1195	339	198	181	343	4	5

Termini za preljubu u *Vulgati*

Kada je reč o analizi leksike preljube u *Vulgati*, metodološki pristup se menja. Prvo, treba odvojeno analizirati korpus starozavetnih i novozavetnih tekstova. Starozavetni tekstovi *Vulgate* predstavljaju relativno homogenu celinu. Nju čine knjige koje je Jeronim preveo na latinski, a upravo je jedinstvo prevoda temelj homogenosti spomenutog korpusa. Budući da je reč o prevodu, i to o prevodu svetih spisa koji iziskuju poseban prevodilački pristup, u analizi leksike treba poći od hebrejskog (odnosno aramejskog) originala i iz tog ugla razmotriti metodologiju i jezičke izbore prevodioca.

Hebrejski termini zasnovani na korenu *na'aph*

Termini iz leksičkih porodica okupljenih oko reči *adulter* i *moechus* u starozavetnim tekstovima *Vulgate* predstavljaju pretežno prevode hebrejskih termina, izvedenih od korena *na'aph* (נָאֵף) [*naw-af'*] (Strong 5003). Ovaj je koren nosilac osnovnog značenja 'preljuba' i prenesenog značenja 'otpadanje od vere'.⁵⁵⁴ Oblici, tvoreni od korena *na'aph* su glavni termini za opisivanje preljube u *Starom zavetu*. Njegove oblike srećemo na 34 mestu u *Starom zavetu*.⁵⁵⁵ Polovinu ovih oblika, njih 16,

⁵⁵⁴ Strong 5003: „to commit adultery; figuratively, to apostatize“.

⁵⁵⁵ Izl. 20.14; Le. 20.14 četiri puta; Zak. 5.18; Jov 24.15; Ps. 49.18 (hebr. 50.18); Priče 6.32; 30.20; Is. 57.3; Jer. 3.8; 3.9; 5.7; 7.9; 9.2; 13.27; 23.10; 23.14; 29.23; Jez. 16.32; 16.38; 23.37 dva puta; 23.43; 23.45 dva puta; Os. 2.2; 3.1; 4.2; 4.13; 4.14; 7.4; Mal. 3.5.

čine participi muškog (9) i ženskog roda (7) u funkciji imenica. Lični glagolski oblici, uvek aktivni, javljaju se na 12 mesta (u kal i piel konjugaciji), a njima se opisuje neverstvo oba pola. Na tri mesta koren *na'aph* se javlja u infinitivu (kal konjugacije), a na tri mesta srećemo denominative ovog glagola *ni'uph* i *na'aphuwph*.

1. Glagolski pridevi i imenice / Neodređeni glagolski oblici / *Verba infinita*

1.1 Particip ženskog roda

Hebrejske participe Jeronim na latinski prevodi pretežno imenicama *adulter* i *adultera*, odnosno odgovarajućim oblicima prideva *adulter*, *a*, *um*. Particip ženskog roda od korena *na'aph* se javlja na sedam mesta, uvek u aktivnom obliku. Na četiri mesta nalazimo particip kal konjugacije, koji je na latinski uvek preveden imenicom *adultera*,⁵⁵⁶ dok na tri mesta srećemo particip piel konjugacije, uvek uz imenicu „žena“ *'ishah* (אִשָּׁה); ovu konstrukciju Jeronim na latinski uvek prenosi sintagmom *mulier adultera*⁵⁵⁷.

Tabela 10: Prevod hebrejskih participa ženskog roda od korena *na'aph*

Stih	Vulgata	grč.	srp.	hebr.
Priče 30.20	<i>mulieris adulterae</i>	γυναικὸς μοιχαλίδος	kurva	piel part.
Os. 3.1	<i>mulierem ... adulteram</i>	γυναῖκα ... μοιχαλίν	ona čini preljubu	piel part.
Jez. 16.32	<i>mulier adultera</i>	ἡ γυνή ἡ μοιχωμένη	žena preljubočinica	piel part.
Le. 20.10	<i>adultera</i>	ἡ μοιχευομένη	preljubočinica	kal part. poel
Jez. 16.38	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	koje čine preljubu	kal part. poel
Jez. 23.45	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	preljubočnice	kal part. poel
	<i>adulterae sunt</i>	μοιχαλίδες	preljubočnice	kal part. poel

Doslednosti, kakvu vidimo u latinskom tekstu, nema ni u grčkom ni u srpskom prevodu. U *Septuaginti* preteže (5) prevod pomoću imenice μοιχαλὶς, dok na dva mesta

⁵⁵⁶ Jez. 16.32; 23.45 dva puta, grč. μοιχαλὶς; Le 20.10, grč. ἡ μοιχευομένη.

⁵⁵⁷ Priče 3.20; Os. 3.1, oba u grč. μοιχαλὶς; Jez. 16.32, grč. ἡ μοιχευομένη.

nalazimo pasivne participe glagola μοιχεύω, odnosno μοιχάομαι.⁵⁵⁸ U srpskom prevodu na četiri mesta nalazimo termin „preljubočinica“, jednom „kurva“, i dva puta odnosnu rečenicu „koja čini preljubu“.⁵⁵⁹

1.2 Particip muškog roda

Hebrejski participi muškog roda tvoreni od korena *na'aph* javljaju se, kazali smo, na devet mesta; oni su u *Vulgati*, bez obzira da li je reč o participima kal ili piel konjugacije, prevedeni većinom (7/9) rečju *adulter*. Na jednom mestu nalazimo prevod aktivnim participom glagola *adulterare* (*adulterantes*), i jednom imenicom *moechus*.⁵⁶⁰

Tabela 11. Prevod hebrejskih participa muškog roda od korena *na'aph*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	srp.
Le. 20.10	<i>moechus</i>	μοιχεύων	preljubočinac
Jov 24.15	<i>adulteri</i>	μοιχοῦ	kurvarovo
Priče 6.32	<i>adulter</i>	μοιχῶς	ko učini preljubu sa ženom
Is. 57.3	<i>adulteri</i>	μοιχῶν	rode kurvarski koji se kurvate
Ps. 49.18	<i>adulteris</i>	μοιχῶν	s preljubočincima
Jer. 9.2	<i>adulteri sunt</i>	μοιχῶνται	preljubočinci
Jer. 23.10	<i>adulteris</i>	-	preljubočinaca
Os. 7.4	<i>adulterantes</i>	μοιχεύοντες	čine preljubu
Mal 3.5	<i>adulteris</i>	ἐπὶ τὰς μοιχαλίδας	preljubočinaca

Potražimo razloge za odstupanje u prevodu u stihovima Le. 20.10 i Os. 7.4.

a) Os. 7.4 *adulterantes*

Jeronim u stihu Os. 7.4, kako je rečeno, umesto imenicom *adulter*, kao drugde u *Vulgati*, prevodi hebrejski particip muškog roda od korena *na'aph* latinskim participom *adulterantes*. Čini se da Jeronim na spomenutom mestu zadržava tradicionalnu leksiku

⁵⁵⁸ Μοιχαλῖς: Priče 3.20; Jez. 16.38; 23.45 dva puta; Os. 3.1. Le. 20.10 ἡ μοιχευομένη; Jez. 16.32 ἡ γυνὴ ἡ μοιχωμένη.

⁵⁵⁹ *Preljubočinica*: Le. 20.10; Jez. 16.32; 23.45 dva puta; *kurva*: Priče 30.20; *koje čine preljubu*: Jez. 16.38; Os. 3.1.

⁵⁶⁰ *Adulter*: Jov 24.15; Priče 6.32; Ps. 49.18 (50.18); Is. 57.3; Jer. 9.2 grč. 9.1 μοιχῶνται; 23.10 (grč. izostavljeno); Mal. 3.5, grč. ἐπὶ τὰς μοιχαλίδας; *moechus*: Le. 20.10; *adulterantes*: Os. 7.4.

starijih latinskih prevoda. Particip *adulterantes* u rečenom stihu odgovara participu μοιχεύοντες u tekstu *Septuaginte*, koji je služio kao osnova za sve starije latinske prevode starozavetnih knjiga.⁵⁶¹ Stih Os. 7.4 se citira u tri prevoda Origenovih dela, sva tri postala nakon Jeronimovog prevoda Osijine knjige (393. godine). U Rufinovom prevodu Origenovih homilija uz *Levitsku knjigu* nalazimo particip *moechantes*.⁵⁶² Oblik *adulterantes*, kao u *Vulgati*, nalazimo u anonimnom latinskom prevodu Origenovog komentara *Jevandelja po Mateju* neizvesne datacije i u Julijanovom prevodu Origenovog komentara Osijine knjige.⁵⁶³

U delima rimskih otaca učestalo nalazimo stih koji sadrži deo stiha Os. 7.4: *omnes adulterantes, quasi clibanus corda eorum*. Takav stih ne postoji u *Bibliji*, već predstavlja spoj delova dvaju stihova, Os. 7.4 i 7.6, u formi u kojoj ih nalazimo u starijim latinskim prevodima:

7.4 *omnes adulterantes quasi clibanus ardens ad coquendum in deustionem flammae a commixtione fermenti, donec fermentaretur totum. (...) 6 Quia succensa sunt quasi clibanus corda eorum, cum praecipitarentur tota nocte. Ephraim somno repletus est: mane factum est: incensus est quasi ingis flammae. (Hier. In Os. 2.7.4-7: LXX).*⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Ceo stih glasi: πάντες μοιχεύοντες ὡς κλίβανος καιόμενος εἰς πέψιν κατακαύματος ἀπὸ τῆς φλογός ἀπὸ φυράσεως στέατος ἕως τοῦ ζυμωθῆναι αὐτό.

⁵⁶² Rufin. *Orig. in Lv. 5.5 omnes moechantes, sicut clibanus succensus ad comburendum*; delo je postalo između 403. i 405. god., q.v. Tzamalikos 2007: 10.

⁵⁶³ Orig. *In Matth. 13.4 (PG 13. 1103-4): adulterantes... fiunt sicut clibanus ardens*. Iulian. (Ps.-Rufin.) *In Os. 2.7*. Odlomak stiha u formi u kojoj ga srećemo u *Vulgati* nalazimo i u Hier. *Jer. 5.67*.

⁵⁶⁴ U *Septuaginti* Os. 7.6 glasi: διότι ἀνεκαύθησαν ὡς κλίβανος αἱ καρδίαι αὐτῶν ἐν τῷ καταράσσειν αὐτοῦς ὄλην τὴν νύκτα ὕπνου εφραιμ ἐνεπλήσθη πρῶτῃ ἐγενήθη ἀνεκαύθη ὡς πυρὸς φέγγος. *Corda eorum* je prevod grčkog αἱ καρδίαι αὐτῶν; u hebrejskom tekstu, pa tako i u *Vulgati*, imenica u značenju 'srce' stoji u jednini. U *Vulgati* ova dva stiha glase: 4 *Omnes adulterantes, quasi clibanus succensus a coquente; quievit paululum civitas a commistione fermenti, donec fermentaretur totum*. 6 *Quia applicuerunt quasi clibanum Cor. suum, cum insidiaretur eis; tota nocte dormivit coquens eos: mane ipse succensus quasi ignis flammae*.

Ovaj se stih javlja više od 15 puta u Jeronimovim delima, nastalim pre i nakon njegovog previda Osijine knjige.⁵⁶⁵ Srećemo ga i u delima Jeronimovih savremenika i poslednika. U gotovo svim citatima ovog „kompiliranog“ stiha nalazimo particip *adulterantes*.⁵⁶⁶

Stihovi koji su predmet ove analize pripadaju teško razumljivom odeljku u kojem je reč o idolopoklonstvu Jevreja (*cf. Hier. In Os. 2.7.5 sqq.: Obscurus locus et attentio lectoris sensu indigens, ut historiam cognoscamus*). Četvrti vek je bio doba nicanja brojnih hrišćanskih jeresi, i borbe pravoslavne struje protiv njih, što je aktuelizovalo one delove *Starog zaveta* u kojima se govori o otpadanju Jevreja od Boga (iznad svega, proročke knjige). To je bilo i doba origenističkog spora. Spomenuti je odeljak postao popularan u Jeronimovo doba, možda upravo zahvaljujući poduhvatu prevođenja Origenovih knjiga kojem su se posvetili Jeronim, Rufin, Julijan i, verovatno, drugi njihovi savremenici.⁵⁶⁷ Pošto je slika srca kao peći postala omiljena i (uslovno rečeno) opšte poznata zahvaljujući „kompiliranom“ stihu koji je sadržao prevod *adulterantes*, Jeronim se u prevodu biblijskog teksta, umesto za princip analogije (odnosno imenicu *adulter*) opredelio za princip ustaljene primene (*consuetudo*) i autoriteta predašnjih autora (*auctoritas*), tj. za prevod pomoću latinskog participa glagola *adulterare*.

Ovu tezu potvrđuje i tekst Jeronimovog kometara Osijine knjige. U njemu Jeronim navodi sopstveni prevod i stari latinski prevod stiha Os. 7.4; u obe inačice

⁵⁶⁵ *Ep. 22.17 (c. 384); In Eph. 3.6 (c. 387); In Eccl. 1071a (388-9); In Soph. 2.3-4 (392-3); In Matth. 3.6.16 in ignem fertur quo adulterantium corda succensa sunt (398); In Ezech. 9.28; 11.38 (404); In Mich. 2 omnes gentes adulterantes a Deo, habebant corda, quasi clibanus igne succensus ... 3 in ignem fertur quo adulterantium corda succensa sunt (ante 406.); In Nah. 2.3 (ante 406); In Ioel. 1.19-20 (406); In Is. 8.27.5; 16.58.13; 17.64.8 sqq. (410); Ep. 130.10.4 (414); In Ier. 1.24; 3.81 (započet 414/5).* U obzir su uzete i parafraze stiha. Ps.-Hier. *In Iob 26.28 (Migne 1866: 739c sicut) (c. 381).*

⁵⁶⁶ Gaudent. *Serm. 13.29: omnes fornicantes uelut ardens clibanus corda eorum.* Drugde se stih javlja u obliku u kojem ga srećemo kod Jeronima, samo sa drugačijim poredbenim veznikom: Ps.-Hier. *Brev. 104 sicut... ipsorum; 107 quasi; sicut: Eucher. Form. 7; Hesych. In Lev. 5.18; tamquam: Caes. Arel. Serm. 43.2 (= Ps.-Aug. 289); 189.4; 43.5: omnes adulterantes et adulteri tanquam clibanus corpus eorum.* Izuzetak predstavlja delo Gaudencija, episkopa Brešče, gde srećemo particip *fornicantes*.

⁵⁶⁷ V. e.g. spomenute delove stihova Os. 7.4 i 7.6 u neposrednoj blizini u Rufinovom prevodu Origena *In Lv. 5.5: Et quidem invenisse me puto in propheta Osee, ubi dicit: omnes moechantes, sicut clibanus succensus ad comburendum, et iterum: Incaluerunt sicut clibanus corda eorum.*

nalazimo particip *adulterantes*.⁵⁶⁸ Međutim, kada parafrazira rečeni stih, Jeronim upotrebljava sintagmu *omnes adulteri sunt*, koja u većoj meri odgovara prevodilačkom metodu i stilu koje primenjuje drugde u *Vulgati*.

Posmatrano s aspekta terminologije, upotreba participa *adulterantes* umesto imenice *adulteri* predstavlja minorno odstupanje, jer lekseme *adulterans* i *adulter* pripadaju istoj leksičkoj porodici. Jedino mesto na kojem Jeronim particip muškog roda tvoren od korena *na'aph* ne prevodi rečju iz leksičke porodice zasnovane na *adulter*, jeste stih Le. 20.10, gde je ovaj particip, kako smo kazali, preveden imenicom *moechus*. Pokušaćemo da pružimo pojašnjenje za spomenuto terminološko odstupanje.

b) Le. 20.10 *moechus*

Stihom Le. 20.10 se propisuje smrtna kazna za brakolomca i preljubicu:

Si moechatus quis fuerit cum uxore alterius, et adulterium perpetraverit cum conjuge proximi sui, morte moriantur et moechus et adultera,

što predstavlja prevod starozavetnog teksta:

וְאִישׁ אֲשֶׁר יִנְאַף רֵגְלָאֵי אִשׁוֹ אֲשֶׁר לְאִשׁוֹ אֲחֵרָהּ וְאִשׁוֹ אֲשֶׁר לְאִשׁוֹ אֲחֵרָהּ יוֹמֵת הַבַּיִת הַזֶּה וְהַנְּאֻפֵּת:

U hebrejskom tekstu se u ovom stihu na četiri mesta javljaju oblici tvoreni od korena *na'aph*: zabrana preljube iskazana je oba puta ličnim glagolskim oblicima (*yin'ap̄*), dok su učesnici u preljubi opisani aktivnim participima muškog, odnosno ženskog roda (*han-nō'ēp̄*, *wə-han-nō'ā-pē*). Jeronim istovetni hebrejski glagolski oblik (*yin'ap̄*) prevodi prvo glagolom *moechari* (*moechatus fuerit*), a zatim konstrukcijom sačinjenom od imenice *adulterium* i glagola *perpetrare* (*adulterium perpetraverit*), dok participe muškog i ženskog roda tvorene od istog glagolskog korena prenosi imenicama iz dvaju različitih leksičkih porodica, *moechus* i *adultera*.

Upotreba termina iz različitih leksičkih porodica predstavlja osobenost Jeronimovog prevoda. U grčkom i u srpskom prevodu na sva četiri naznačena mesta nalazimo termine iz jedne leksičke porodice - u grčkom neki od oblika glagola *μοιχεύω*, a u srpskom termine iz porodice zasnovane na reči „preljuba“:

⁵⁶⁸ Hier. In Os. 2.7.4: LXX: *omnes adulterantes quasi clibanus ardens ad coquendum in deustionem flammae a commixtione fermenti, donec fermentaretur totum.*

ἄνθρωπος ὃς ἂν μοιχεύσῃται γυναῖκα ἀνδρὸς ἢ ὃς ἂν μοιχεύσῃται
γυναῖκα τοῦ πλησίον θανάτῳ θανατούσθωσαν ὁ μοιχεύων καὶ ἡ μοιχευομένη

А човек који учини прељубу с туђом женом, што је учинио прељубу
са женом ближњег свог, да се погуби и прељубочинац, и прељубочиница.

I u citatima rečenog stiha u korpusu *Vetus Latina* uvek srećemo termine iz jedne leksičke porodice (v. *infra*).

Zašto se u prevodu stiha Le 20.10 Jeronim opredeljuje za ovakav neobičan prevodilački postupak? Ovo je jedino mesto u *Vulgati* gde se javlja imenica *moechus*, koja se u celokupnom Jeronimovom opusu uopšte sreće retko. Drugde u *Vulgati* Jeronim particip muškog roda tvoren od *na'aph* dosledno prevodi imenicom *adulter*, odnosno, participom *adulterans*, dok lične glagolske oblike sačinjene od spomenutog korena, ukoliko je subjekat muškarac, uvek prevodi glagolom *moechari*. Pojašnjenje verovatno treba tražiti u načinu na koji je prevodilac razumeo hebrejski original.

U prvom delu stiha Le. 20.10 ponavlja se, na prvi pogled, istovetna zabrana preljube sa tuđom ženom, dosl. „ženom (sc. drugog) čoveka“ (*'ê-šeṭ- 'iš*), odnosno „ženom bližnjeg“ (*'ê-šeṭ- rê- 'ê-hū*). Nisu retki naučnici koji smatraju da je ponavljanje u hebrejskom tekstu rezultat ditografije.⁵⁶⁹ Budući da u *Vulgati* nalazimo obe protaze, pitanje ditografije moguće ostaviti po strani.

Još je Avgustin pokušao da dokuči razlog ovakvog ponavljanja. Ne nudeći konačno rešenje, on zaključuje da je moguće da druga klauza na izvestan način pojašnjava prvu, stavljajući čitaocu do znanja da je preljuba sa tuđom ženom veliko zlo, jer predstavlja zlo naneto bližnjemu (takvo tumačenje stoji i u osnovi srpskog prevoda ovog stiha):

Homo, homo quicumque adulteraverit uxorem viri aut quicumque
adulteraverit uxorem proximi sui, morte moriantur: *pluraliter dixit* morte
moriantur, *hoc est qui adulteravit et quae adulterata est. Hic aliquid distare voluit
inter quemlibet virum et proximum, quamvis multis locis proximum pro omni
homine ponat. ... An forte ista repetitio tanquam exponit quid prius dictum sit, ut
ideo intelligat homo quantum malum sit adulterare uxorem viri, quia, si hoc*

⁵⁶⁹ Wenham 1979: 275, n.1, *ap.* Burnside 2006: 395; Walker-Jones 2003: 97; Hartley 1992: 328.

fecerit, uxorem proximi adulterat? Proximus est enim omnis homo homini. (Aug. *Quaest. Hept.* 3.73).

Ima i savremenih naučnika koji veruju da je reč o namernom ponavljanju. Fishbane navodi da druga protaza predstavlja „a legal explication of the first, so that adultery is not prohibited with any woman, but precisely with the wife of one’s neighbour, i.e. another Israelite“.⁵⁷⁰ Carmichael, naprotiv, smatra da se ponavljanjem i eksplicitnim navođenjem krivaca, brakolomca i preljubnice, naglašava da je reč o odnosu između dvoje slobodnih Izraelaca, za razliku od odnosa između slobodnog čoveka i zaručene robinje koji se spominje u Le. 19.20-22.⁵⁷¹ Ništa od rečenoga, međutim, ne ukazuju na rešenje problema Jeronimovog prevoda. Jeronim sebi uzima slobodu u prevodu, kada to doprinosi jasnoći teksta, stoga je opravdano pretpostaviti da bi, da je u hebrejskom originalu video naznake da je reč o slobodnom statusu ili etničkoj pripadnosti preljubnika odnosno supruga, to i istakao u latinskom prevodu. U latinskoj verziji, međutim, takvih naznaka nema.

Otkrivanje pravog značenja hebrejskog teksta prevazilazi okvire ove disertacije. Pitanje koje se postavlja, naime, nije kako treba tumačiti ovaj stih, već kako ga je protumačio Jeronim. Njegov prevodilački metod na drugim mestima ukazuje na rešenje problema. Preljuba se, između ostalog, zabranjuje i u stihu Zak. 22.22:

Si dormierit vir cum uxore alterius, uterque morietur, id est, adulter et adultera: et auferes malum de Israël.

U hebrejskom:

כִּי־יִמְצֵא־אִישׁ־שֶׁכַּבַּבְּעֵמֶם־אִשָּׁה־בְעֵלְתוֹ־וּמָתוֹ־גַם־שְׁנֵיהֶם־הָאִישׁ־שֶׁכַּבַּבְּעֵמֶם־הָאִשָּׁה־וְהָאִשָּׁה־וּבְעֵרְתָּ־הָרֶעַמִּישְׂרָאֵל׃ ם

Srpski prevod dovoljno verno odražava hebrejski original:

Ако се ко ухвати где лежи са женом удатом, нека се погубе обоје, човек који је лежао са женом и жена. Тако извади зло из Израиља.

Lekseme iz porodice zasnovane na reči *adulter* u *Vulgati* obično predstavljaju prevod hebrejskih oblika tvorenih od korena *na'aph*. Tih oblika, međutim, u hebrejskom

⁵⁷⁰ Fishbane 1989: 169.

⁵⁷¹ Carmichael 1997: 155-6.

originalu Zak. 22.22 nema: imenicom *adulter* Jeronim prevodi sintagmu u značenju 'čovjek koji je legao sa ženom' (dosl. 'ležećeg sa ženom', *hā·'iš haš·šō·kēḅ 'im-hā·'iš·šāh*), dok imenicom *adultera* prevodi reč u značenju 'žena' (*wā·hā·'iš·šāh*). Uočavamo dve odlike Jeronimovog prevoda: prvo, tendenciju upotrebe oblika *adulter*, *adultera* (naspram *moechus*, *moecha*) i, drugo, spremnost da odstupi od originala radi jasnoće teksta i stilskog efekta.⁵⁷²

Vratimo se sada stihu Le. 20.10. Jeronim, kako je rečeno, bira termine iz različitih leksičkih porodica (*moechatus fuerit*, *adulterium perpetraverit*, *moechus*, *adultera*) kako bi preveo hebrejske termine sačinjene od istovetnog korena *na'aph*. U istom stihu Jeronim istovetni oblik 'ē·šeṭ u značenju 'žena', 'supruga' (od 'ishah) jednom prevodi rečju *uxor*, a drugde rečju *conjunx*. Ova se dva latinska termina ne razlikuju u značenju, već u tonu i stilskom registru kojem pripadaju.⁵⁷³ Stoga je verovatnije da u pozadini osobene leksike u prevodu Le. 20.10 stoje motivi stilske, a ne semantičke prirode.

Stih Le. 20.10 predstavlja uvod u odeljak (Le. 20.10-21) kojim se sankcioniše niz seksualnih prekršaja (incest, homoseksualni odnosi i sodomija). Burnside smatra da preljuba, u *Dekalogu* kao i na ovom mestu, služi kao paradigma za ostale seksualne prekršaje (*narrative typification of sexual misbehavior*), i ističe: „The fourfold repetition of the verb for adultery in 20.10 and the explicit labelling of the guilty parties as 'adulterer'... and 'adulteress'... fixes the narrative typification in the minds of hearers and readers. It makes it clear that 'adultery' is the heading for what follows (vv. 10-21)“.⁵⁷⁴ U hebrejskoj se književnosti ovakvo „fiksiranje teksta“ postiže paralelizmom: u Le. 20.10 ova stilska figura sastoji se, na leksičkom planu, iz ponavljanja oblika tvorenih od korena *na'aph*, ponavljanja termina 'ishah 'žena' i dva oblika (infinitiva i ličnog oblika) glagola *muwth* 'umreti' (lat. *morte moriantur*), dok na sintaktičkom planu nalazimo dve protaze, dva lična glagolska oblika i dva participa tvorena od korena *na'aph*. Paralelizam, međutim, u prevodu ne postiže uvek istovetan efekat: štaviše, njime se može proizvesti utisak redundantnosti. Rečenica prevedena dosledno u skladu sa Jeronimovom metodologijom prevođenja glasila bi: *Si moechatus quis fuerit cum uxore alterius, et*

⁵⁷² I *uxor* predstavlja prevod sintagme 'iš·šāh ḅə·'u·laṭ·ba·'al, dosl. 'žene udate za muža'.

⁵⁷³ Adams 1972: 252-5.

⁵⁷⁴ Burnside 2006: 395.

moechatus fuerit cum uxore proximi sui, morte moriantur et adulter et adultera. Takva rečenica bi bila rogovatna i, moguće, nejasna zbog dveju gotovo identičnih protaza (*si moechatus quis fuerit cum uxore*). Upravo je doslovni prevod (sa grčkog) prouzrokovao spomenute Avgustinove nedoumice. Odstupivši od stila i leksike originala i upotreblivši termine iz različitih leksičkih porodica, Jeronim postiže željeni stilski efekat – zvučnost i dinamiku kojima skreće pažnju čitaoca. Raznovrsnosti radi, on se opredeljuje za nesvakidašnju konstrukciju *adulterium perpetrare* i za termin *moechus*, koji se ne javlja nigde drugde u tekstu *Vulgate*, a drugde u Jeronimovim delima ga nalazimo retko.

Napomenimo, najzad, da se Jeronimova opredeljenost za termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* očituje i u stihu iz *Psalama* 49.18, gde takođe nalazimo termin *adulter*. Tekst *Psalama* koji se nalazi u *Vulgati* (*Psalterium Gallicanum*) rezultat je Jeronimove revizije starijeg latinskog prevoda u odnosu na tekst *Septuaginte* iz Origenove *Heksapla*. U njemu stih Ps. 49.18 glasi: *et cum adulteris portionem tuam ponebas*.⁵⁷⁵ Jeronim je kasnije preveo *Psalme* sa hebrejskog. U tom se prevodu, takođe, opredeljuje za termin *adulter*, uprkos tome što menja ostale delove stiha: *et cum adulteris erat pars tua*.

Tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo particip muškog roda korena *na'aph* u grčkom tekstu preteže prevod pomoću imenice *μοιχός* (4), na dva mesta nalazimo aktivni particip glagola *μοιχεύω*, a jednom imenicu ženskog roda *μοιχαλίσ*.⁵⁷⁶ U stihu Jer. 9.2 u *Vulgati* nalazimo predikatsku konstrukciju *adulteri sunt*, a u *Septuaginti* lični glagolski oblik *μοιχῶνται*. U grčkom tekstu je izostavljen deo stiha Jer. 23.10 koji se odnosi na preljubnike.⁵⁷⁷ U sprskom prevodu na rečenim mestima nalazimo termin „preljubočinac“ (5) i jednom „kurvar“, pridev „kurvarski“ (1) i predikatsku konstrukciju „činiti preljubu“ (2).

⁵⁷⁵ Istovetan oblik srećemo i u nerevidiranom tekstu u *Psalterium Romanum*.

⁵⁷⁶ *Μοιχός*: Jov. 24.15; Priče 6.32; Is. 57.3; Ps. 49.18. Particip *μοιχεύω*: Le. 20.10; Os. 7.4. *Μοιχαλίσ* Mal. 3.5.

⁵⁷⁷ *Quia adulteris repleta est terra, quia a facie maledictionis luxit terra, arefacta sunt arva deserti : factus est cursus eorum malus: et fortitudo eorum dissimilis.* - ὄτι ἀπὸ προσώπου τούτων ἐπένησεν ἡ γῆ ἐξηράνθησαν αἱ νομαὶ τῆς ἐρήμου καὶ ἐγένετο ὁ δρόμος αὐτῶν πονηρὸς καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν οὐχ οὕτως.

1.3 Infinitiv

Vratimo se sada glavnoj temi. Infinitivske oblike glagola *na'aph*, koji se u *Starom zavetu* javljaju na tri mesta, uvek u kal konjugaciji, Jeronim prevodi terminima iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*: jednom infinitivom *adulterare* (Jer. 7.9, LXX: μοιχᾶσθε); ⁵⁷⁸ i dva puta imenicom *adulterium* (Jer. 23.14; Os. 4.2, grč. μοιχεία ⁵⁷⁹).

Tabela 12. Prevod hebrejskih infinitiva tvorenih od korena *na'aph*

Stih	Vulgata	grč.	srp.	hebr.
Jer. 7.9	<i>adulterare</i> (štut.)/ <i>adulterari</i> (Klem.)	μοιχᾶσθε	činiti preljubu	kal inf.
Jer. 23.14	<i>similitudinem adulterium</i> (štut.)/ <i>adulterantium</i> (Klem.)	μοιχωμένους		
Os. 4.2	<i>adulterium</i>	μοιχεία		

U *Septuaginti* je ovaj hebrejski infinitiv preveden uvek različito: imenicom μοιχεία (Os. 4.2), ličnim glagolskim oblikom glagola μοιχάομαι (Jer. 7.9 μοιχᾶσθε), odnosno njegovim participom (Jer. 23.14 μοιχωμένους). U srpskom prevodu uvek nalazimo sintagmu „činiti preljubu“.

⁵⁷⁸ Jer. 7.8-9: *Ecce vos confiditis vobis in sermonibus mendacii, qui non proderunt vobis : / furari, occidere, adulterari, jurare mendaciter, libare Baalim, et ire post deos alienos quos ignoratis...* . U Klementini nalazimo pasivni infinitiv prezenta *adulterari*, ali u štutgartskom izdanju aktivni infinitiv *adulterare*. Aktivni oblik se javlja i u lemi koja sadrži Jeronimov prevod stiha 7.9 u komentaru *Knjige proroka Jeremije 2.7.8 sqq.*

⁵⁷⁹ Tako štutgartsko izdanje: *Et in prophetis Hierusalem vidi similitudinem adulterium et iter mendacii...* , ali Klementina: *similitudinem adulterantium*. U lemi koja sadrži Jeronimov prevod ovog stiha u komentaru *Knjige proroka Jeremije* nalazimo imenicu *adulterium*: ... *similitudinem* (sive horribilia) *adulterium et iter mendacii...* (*Jer. 4.23.14*), ali u parafrazi stiha niže u tekstu particip (*ibid.*): *Non solum, inquit, in haereticorum conciliabulis haec reperta sunt, sed in prophetis quoque Jerusalem, id est, doctoribus Ecclesiae vidi similia, sive horribilia, adulterantium verbum Dei, et ingredientium per viam mendacii...* . U *Septuaginti* i u starom latinskom prevodu *Cod. Wirc.* nalazimo particip: φρικτά μοιχωμένους, *et in profetis hierusalem uidi horrenda moechantes et euntes in mendaciis*, cf. *Gild. Brit. 3.10 PL: adulterantium* ali *VLD: adulterium*; *Petrus Damianus Ep. 20 (240b): adulterantium*. *Nova Vulgata* predlaže prevod: *Et in prophetis Ierusalem vidi horribilia: adulterium faciunt et in mendacio ambulat.*

Jeronim, dakle, prevodeći hebrejske participe i infinitive *na'aph* prevodi skoro isključivo terminima iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, pretežno imenicama odnosno pridevima *adulter*, *adultera* i *adulterium*. Pogledajmo, kako Jeronim postupa sa ličnim glagolskim oblicima.

2) Lični glagolski oblici / Određeni glagolski oblici / *Verba finita*

2.1 subjekat muškog roda

Jeronim muškarca koji učestvuje u preljubi pretežno označava rečju *adulter*, ali se, kada prevodi glagolske oblike koji opisuju brakolomčeve postupke, opredeljuje za glagol *moechari*. Na šest se mesta u *Starom zavetu* javljaju lični glagolski oblici izvedeni od korena *na'aph*, čiji je subjekat muškarac.⁵⁸⁰ Pet puta oni su na latinski prevedeni glagolom *moechari*. Izuzetak predstavlja stih Le. 20.10 gde je rečeni hebrejski oblik jednom preveden glagolom *moechari*, a jednom sintagmom *adulterium perpetrare*. Pokazali smo već da se Jeronim, prevodeći ovaj stih, opredeljuje za osobenu leksiku iz stilskih pobuda.

Tabela 13. Prevod hebrejskih ličnih glagolskih oblika tvorenih od korena *na'aph* čiji je subjekat muškarac

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	20:13 οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	5.17 οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube
Le. 20.10	<i>si moechatus quis fuerit cum</i>	ἄν μοιχεύσῃται γυναῖκα	ko učini preljubu
Le. 20.10	<i>adulterium perpetraverit cum</i>	ἄν μοιχεύσῃται γυναῖκα	je učinio preljubu
Jer. 5.7	<i>moechati sunt</i>	ἐμοιχῶντο	činiti preljubu
Jer. 29.23	<i>moechati sunt in</i>	36:23 ἐμοιχῶντο τὰς γυναῖκας	činiti preljubu

⁵⁸⁰ Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10 dva puta; Jer. 5.7; Jer. 29.23.

Zašto se Jeronim opredeljuje za glagol *moechari*? Razlog tome ne nalazimo u hebrejskom originalu: glagolom *moechari* su prevedeni kako glagolski oblici kal, tako i pil konjugacije.

Jeronimov odabir se može objasniti na više način. Jedan mogući razlog za njegov leksički odabir jeste način na koji se glagol *adulterare* upotrebljava u prehršćanskom latinitetu. Kako smo kazali, imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium* su ustaljene i učestalo upotrebljavane u prehršćanskom latinitetu, i to pretežno u seksualnom kontekstu. Naprotiv, glagol *adulterare* se u seksualnom značenju upotrebljava znatno ređe. Jeronim izbegava glagol *adulterare*, naročito kada je reč o muškarcu kao subjektu. Na jedinom mestu, gde muškarčeve postupke ne opisuje glagolom *moechari*, Jeronim upotrebljava sintagmu *adulterium perpetrare*, a ne glagol *adulterare* (Le. 20.10). Istakli smo već da je glagol *moechari* jedini termin iz leksičke porodice, okupljene oko reči *moechus*, koji se u hrišćanskom latinitetu javlja više puta od odgovarajućeg termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* (u ovom slučaju glagola *adulterare*). Iz svih pobrojanih razloga se Jeronim mogao radije opredeliti za glagol *moechari*. Ovakva upotreba je mogla biti podstaknuta i učestalijom upotrebom termina iz porodice, okupljene oko reči *moechus* u hrišćanskom latinitetu pod uticajem grčkog jezika.

S druge strane, Jeronimov prevod je mogao biti motivisan upotrebom glagola *moechari* u starijim latinskim prevodima. Naime, glagolom *moechari* je prevedena zabrana preljube u *Dekalogu*, na mestu ključnom za razvoj hrišćanske etike. Zapovest kojom se zabranjuje preljuba prevedena je rano, po ugledu na tekst u *Septuaginti* (οὐ μοιχεύσεις), na latinski uz pomoć glagola *moechari*: *non moechaberis*. U hebrejskom originalu na ovom mestu nalazimo glagol *na'aph*. Sadržaj *Dekaloga* imao je, izvesno, od samih početaka, veliki značaj za hrišćane, i bio je poznat i nepismenima. Tekst Deset zapovesti znala je napamet, verovatno, većina vernika. Stoga je leksika *Dekaloga* imala veliki autoritet i bila tesno povezana sa usmenom tradicijom i bogoslužjenjem. Pošto se leksika ovih zapovesti jednom ustalila u usmenoj tradiciji, bilo je izuzetno teško promeniti je, a svaki takav pokušaj pobudio bi, izvesno, brojna pitanja i negodovanje.

Priroda latinske terminologije, grčki uticaj i autoritet starijih latinskih prevoda su tri glavna činioca, koja su mogla uticati na Jeronimov jezički izbor. Naravno, ta se tri

činioca međusobno ne isključuju, već su mogla zajedno uticati na Jeronima, da lične glagolske oblike, tvorene od korena *na'aph*, prevede pretežno glagolom *moechari*.

2.2 subjekat ženskog roda

Uočili smo, u dosadašnjoj analizi, visok stepen doslednosti u Jeronimovom prevodu; međutim, kada je reč o ličnim glagolskim oblicima tvorenim od korena *na'aph* kojima se opisuju postupci preljubnice, takve doslednosti nema. Njih Jeronim prevodi terminima iz čak tri leksičke porodice, zasnovane na rečima *adulter*, *moechus* i *fornix*.

Tabela 14. Prevod hebrejskih ličnih glagolskih oblika tvorenih od korena *na'aph* čiji je subjekat žena

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Jer. 3.8	<i>moechata esset (aps.)</i>	ἔμοιχᾶτο	učini preljubu
Jer. 3.9	<i>moechata est cum</i>	ἔμοίχευσεν	činjaše preljubu
Jez. 23.37	<i>adulterae / adulteratae sunt</i>	ἔμοιχῶντο	su činile preljubu
	<i>fornicatae sunt (cum)</i>	ἔμοιχῶντο	su činile preljubu
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύσουσιν	čine preljubu
Os. 4.14	<i>cum adulteraverint</i>	ὅταν μοιχεύωσιν	čine preljubu

U grčkom i srpskom tekstu ovakve raznovrstnosti nema. Bez obzira na to je li subjekat rečenice muškarac ili žena, u srpskom prevodu na svim spomenutim mestima nalazimo sintagmu „činiti preljubu“, dok u grčkom nalazimo prevod glagolima μοιχεύω ili μοιχάομαι.⁵⁸¹

⁵⁸¹ Muškarac: μοιχεύω: Izl. 20.14 (grč. 20.13); Le. 20.10 dva puta; Zak. 5.18 (grč. 5.17); μοιχάομαι: Jer. 5.7; 29.23 (grč. 36.23). Žena: μοιχεύω: Jer. 3.9; Os. 4.13; 4.14; μοιχάομαι: Jer. 3.8; Jez. 23.37 dva puta. Glagolom μοιχεύω prevedeni su hebrejski glagoli trajnog vida, glagolom μοιχάομαι glagoli svršenog vida. To, međutim, može biti i koincidencija, budući da se gore spomenuti glagoli, zasnovani na korenu *na'aph*, kada je vršilac radnje muškarac, javljaju samo u trajnom vidu, a prevedeni su pomoću oba grčka glagola, glagolom μοιχεύω u *Petoknjižju*, μοιχάομαι u *Knjizi proroka Jeremije*.

Ne postoji nikakva korelacija između odstupanja u latinskom i grčkom prevodu. Jeronimov odabir raznovrsnih latinskih termina, ujedno, nije zasnovan ni na upotrebi pojedinih konjugacija ili glagolskih vidova u hebrejskom originalu.⁵⁸²

Leksika prevoda je, opšte uzev, ređe uslovljena gramatičko-sintaktičkim, a češće semantičkim principima; drugim rečima, prevodiočev odabir termina češće je zasnovan na sadržaju pojedinih reči u originalu, nego na njihovoj formi. Reči, s druge strane, mogu imati više značenja, a kontekst određuje precizno značenje i ton. Rešenje nam, međutim, u ovom slučaju ne nudi ni kontekst. Na svim spomenutim mestima reč je o preljubi, odnosno, figurativno, idolopoklonstvu. Jeremija i Jezekilj govore o idolopoklonstvu dvaju jevrejskih kraljevstava, Izrailja i Judeje (Jeremija), odnosno, njihovih prestonica, Samarije i Jerusalima (Jezekilj), predstavivši ih kao dve sestre koje su se odmetnule od Boga – svog supruga, počinivši tako preljubu. U Osijinoj se knjizi preti Jevrejima: njihove će kćeri bludničiti, a snahe činiti preljubu; tako će idolopoklonici, prema Jeronimovom tumačenju, sami iskusiti ono što su učinili Bogu odmetnuvši se od njega (*Os.* 4.14).

Osobena leksika može biti uslovljena i ugledanjem na starije latinske prevode, postale pre Jeronimovog prevoda proročkih knjiga otprilike 393. godine.⁵⁸³ Razmotrimo ovu mogućnost.

a) Jer. 3.8-9

Kada su u pitanju stihovi iz *Knjige proroka Jeremije*, ima razloga da se zaključi da se Jeronim ugledao na leksiku starijih latinskih prevoda. Stihovi Jer. 3.8-9 glase :

*quia pro eo quod **moechata esset** aversatrix Israël, dimissem eam, et dedissem ei libellum repudii: et non timuit praevaricatrix Juda, soror ejus, sed abiit, et fornicata est etiam ipsa. 3.9: et facilitate fornicationis suae contaminavit terram, et **moechata est cum** lapide et ligno.*

⁵⁸² Gotovo svi hebrejski glagolski oblici koji su trenutno predmet razmatranja pripadaju pil konjugaciji; izuzetak predstavlja stih Jer. 3.9 gde nalazimo glagol trajnog vida u kal konjugaciji.

⁵⁸³ Denzin-Weber / Thompson 393. god., ali Williams 389-92. god. (Williams 2006: 281-3).

U stihu Jer. 3.8 u *Vulgati* nalazimo konjunktiv pluskvamperfekta glagola *moechari* (*moechata esset*).⁵⁸⁴ Prevodilac ovog dela *Septuaginte* protumačio je hebrejski original drugačije od Jeronima i u LXX nalazimo imperfekat ἐμοιχᾶτο.⁵⁸⁵ Origen u svojim delima sledi tekst *Septuaginte*. U Jeronimovom prevodu Origenovih homilija (postalom pre 392-3. godine, dakle, pre njegovog prevoda proročkih knjiga), rečeni stih, izmenjene strukture i značenja u odnosu na *Vulgatu*, nalazimo glagol *moechari* u indikativu imperfekta (*in quibus moechabatur*).⁵⁸⁶ Istovetan oblik nalazimo i u Rufinovom prevodu Origenovog *Komentara Poslanice Rimljanima*.⁵⁸⁷ Imperfekat glagola *moechari* mogao je ući u Jeronimova i Rufinova dela iz starijih latinskih prevoda ili kao prevod teksta *Septuaginte*.

Ima još indikacija da se i u drugim latinskim prevodima u ovom stihu nalazio glagol *moechari*. U narednom stihu, Jer. 3.9 u *Vulgati* nalazimo glagol *moechari* u perfektu uz predlog *cum* (*moechata est cum lapide et ligno*).⁵⁸⁸ U *Septuaginti* na tom mestu nalazimo aorist ἐμόλιχευσεν. U starijim latinskim prevodima i drugde u Jeronimovim delima, postalim pre i nakon prevoda Jeremijine knjige, u ovom stihu nalazimo glagol *moechari* (u perfektu ili

⁵⁸⁴ I u Jeronimovom komentaru *Knjige proroka Jeremije* 1.3.6 sqq. (započetom 414-5. god.) nalazimo perfekat, doduše u indikativu: *moechata est*.

⁵⁸⁵ LXX: καὶ εἶδον διότι περὶ πάντων ὧν κατελήμφθη ἐν οἷς ἐμοιχᾶτο ἡ κατοικία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἐξᾠπέστειλα αὐτὴν καὶ ἔδωκα αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ οὐκ ἐφοβήθη ἡ ἀσύνητος Ἰουδα καὶ ἐπορεύθη καὶ ἐπόρνευσεν καὶ αὐτὴ

⁵⁸⁶ Hier. *Hom. Orig. in Jer.* 14.1: *Et viderunt, id est, ii qui erant de Juda, quoniam de omnibus comprehensa est in quibus moechabatur habitatio Israel. Dimisi eam et dedi ei libellum repudii*; 14.5: *et vidit quoniam de omnibus, in quibus moechabatur, comprehensa est illa generatio... quoniam de omnibus quibus comprehensa est, in quibus moechabatur habitatio Israel, dimisit eam Dominus, et dedit ei libellum repudii...In quibus moechabatur habitatio domus Israel, dimisi eam et dedi ei libellum repudii in manus ejus.*

⁵⁸⁷ Rufin. *Orig. in Rom.* 7.18: *in quibus moechabatur commoratio Israel, dimisi eam, et dedi ei libellum repudii in manus suas.* Rufinov prevod je nastao 406. godine.

⁵⁸⁸ Perfekat glagola *moechari* uz predlog *cum* nalazimo još samo u Jeronimovom komentaru *Knjige proroka Jeremije* 1.3.6 sqq. u citatu spomenutog stiha i u parafrazi (*moechetur cum lapide et ligno*).

imperfektu) uz predlog *in*, koji regira akuzativ ili ablativ.⁵⁸⁹ Velika je verovatnoća da je u svim starijim latinskim prevodima, u kojima je oblik ἐμοίχευσεν u stihu Jer. 3.9 preveden glagolom *moechari*, i oblik ἐμοιχῆτο u stihu Jer. 3.8 preveden na latinski istim terminom.

Ono što uočavamo u Jeronimovom prevodilačkom postupku u stihovima Jer. 3.8-9, jeste zadržavanja starije leksike uz izmenu konstrukcije stiha. Jeronim, dakle, zadržava leksiku starijih prevoda, ali menja i prilagođava gramatičke i sintaktičke odlike stiha.

b) Os. 4.13-14

Moguće je da je, kada je reč o stihovima Jer. 3.8-9, Jeronimovo odstupanje u prevodu uslovljeno uticajem starijih latinskih prevoda, međutim, to ne važi i za stihove iz Osijine i Jezekiljove knjige. Stihovi Os. 4.13-14 u *Vulgati* glase:

4.13: *ideo fornicabuntur filiae vestrae, et sponsae vestrae **adulterae erunt***

4.14: *non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, et super sponsas vestras cum **adulteraverint**.*

Adulterae erunt i *adulteraverint* prevod su istovetnog hebrejskog oblika, trajnog vida glagola pil konjugacije u trećem licu množine (*tə·nā·'ap·nāh*), koji je na grčki u prvom stihu preveden futurom μοιχεύσουσιν, a u drugom stihu konjunktivom prezenta μοιχεύωσιν.

⁵⁸⁹ Cypr. *Ep.* 63.18 *moechata est in lignum et lapidem* (al. *de ligno et lapide*, al. *in omitt.*); cf. Ps.-Aug. *Alterc.* 237 (44) *in lapide moechata es* (al. *moechaberis*) *et in ligno*. Samo u navodno Jeronimovom prevodu Pahomijevog Monaškog pravila 159 (61.9) nalazimo perfekat (*moechatus est in ligna sua et lapides*, c. 406. god.), dok drugde kod Jeronima uvek nalazimo imperfekat: *moechabatur in*: Hier. *Hom. Orig. in Ier.* 14.1 *in lignum et lapidem*; 14.6 PL. *in ligno et lapide*, al. *lignum et lapidem*; *moechabantur in*: *In Os.* 1.4.10 *sqq.* (c. 406): *in ligno et lapide*; *In Is.* 16.3 *sqq.* *in lignum et lapidem* (410). Gaudencije iz Brešče upotrebljava glagol *moechari* tranzitivno, verovatno pod uticajem *Septuaginte*: *Serm.* 8.37: *maechabatur... lignum et lapidem*. U leksici odstupa samo Rufin. *Orig. in Ios.* 7.5 (401-3. god.): *meretricabamur lignum et lapidem pro Deo vero colentes*; cf. Euseb. Emes. *Serm.* 26.3: *quae portabat lapides et fornicabatur ad ligna*. Faust. *Rei. Grat.* 2.10 odustaje od metafore i prenosi značenje glagolom *adorare*: *dumque lignum adorat et lapidem*.

Jeronim u komentaru Osijine knjige u lemi koja sadrži latinsku verziju Origenove recenzije *Septuaginte* u prvom stihu navodi oblik *moechabuntur*, ali u drugom stihu oblik *adulteraverint*:

In Os. 1.4.14 LXX: Propterea fornicabuntur filiae vestrae, et sponsae vestrae moechabuntur, et non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, et super sponsas vestras cum adulteraverint... .

Osim glagola *moechari*, ovi stihovi imaju gotovo istovetnu formu kao u *Vulgati*.⁵⁹⁰ Upotreba termina iz različitih leksičkih porodica (*moechabuntur, adulteraverint*) kao prevod jednog grčkog glagola (μοιχεύουσιν, μοιχεύωσιν) nije uobičajena za starije latinske biblijske prevode; stoga možemo opravdano pretpostaviti da se u većini starijih latinskih prevoda *Biblije* u oba stiha javljao istovetni glagol, i to glagol *moechari*, budući da rečeni glagol preteže nad glagolom *adulterare* ne samo u hrišćanskom latinitetu uopšte, već i u odeljcima koji referišu na ovaj stih u korpusu *Vetus Latina*. Takav stari latinski prevod nalazimo u *Cod. Wirc.*:

13: *moechabuntur*... 14: *et non respiciam super filias uestras cum fornicatae fuerint et super nurus uestras cum moecat*.

Leksičke osobnosti ovog prevoda, u odnosu na onaj u *Vulgati*, jesu glagol *respicere* (*Vulg. visitabo*), imenica *nurus* (*Vulg. sponsas*) i glagol *moechari*, jednom čak u aktivnoj (!) formi (*Vulg. adulterae erunt; adulteraverint*). Jeronim je verovatno poznao latinske prevode Osijine knjige, jezički bliže *Cod. Wirc.*, koji su u oba spomenuta stiha sadržali glagol *moechari*. Na to može ukazivati činjenica da se u njegovim delima u prevodu stiha 4.14 naizmenično javljaju termini *nurus* (kao u *Cod. Wirc.*) i *sponsa* (kao u *Vulgati*).

Stih 4.13 se ne javlja nigde drugde u korpusu *Vetus Latina*, ali Jeronim citira stih 4.14 u drugim delima, postali pre i nakon prevoda Osijine knjige (c. 393), i na spomenutim mestima uvek upotrebljava oblik *adulteraverint*.⁵⁹¹ Glagol *adulterare* Jeronim upotrebljava i u prevodu ovog stiha u okviru Origenovih homilija, starijem od

⁵⁹⁰ Jedino dodatno leksičko odstupanje od teksta *Vulgate* nalazimo u stihu 4.13 (*propterea* umesto *ideo*).

⁵⁹¹ *Quaest. Hebr. in Gen. 9.4 visitabo filias... sponsas* (c. 390); *In Is. super... nurus*: 1.1.5; 6.13.11; 7.19.20 *sqq.*; *super... sponsas*: 17.63.18-9 (410); *Ep. 140.15.3* u parafrazi: *uisitare nurus eorum, cum adulterauerint* (418).

prevoda proročkih knjiga.⁵⁹² Rečeno ukazuje na dve mogućnosti: prvo, moguće je da je Jeronim poznao stariji latinski prevod stiha 4.14 koji je sadržao oblik *adulteraverint*. Kako je glasio prevod prethodnog stiha 4.13 i da li je sadržao lekseme iz porodice zasnovane na reči *adulter* (*adulterabunt* ili *adulterae erunt*) ili *moechus*, ne možemo znati. Ukoliko su ova dva stiha imala formu istovetnu ili sličnu onoj u komentaru Osijine knjige (*moechabuntur...adulteraverint*), možemo zaključiti da se Jeronim opredelio da u *Vulgati* ujednači leksiku prvog stiha, upotrebivši sintagmu *adulterae erunt* umesto oblika *moechabuntur*.

Druga je mogućnost da se Jeronim ne oslanja na leksiku starijih prevoda, već da lekseme iz porodice zasnovane na reči *adulter* predstavljaju njegov jezički izbor; da se, dakle, u spomenutim stihovima u starijim latinskim prevodima nalazio glagol *moechari* (kao u *Cod. Wirc.*), ali se Jeronim opredeljuje da upotrebi glagol *adulterare*, odnosno sintagmu *adultera esse*. U oba spomenuta slučaja, uočavamo Jeronimovu tendenciju ka upotrebi leksema iz porodice zasnovane na reči *adulter*.

c) Jez. 23.37

U stihu Jez. 23.37 istovetni hebrejski oblik, glagol svršenog vida pil konjugacije *ni·'ê-pū* preveden je na grčki oba puta dosledno oblikom ἔμοιχῶντο, a na latinski jednom konstrukcijom *adulterae sunt*, a drugde konstrukcijom *fornicatae sunt* :

Jez. 23.37: *Quia adulterae sunt, et sanguis in manibus earum, et cum idolis suis fornicatae sunt: insuper et filios suos quos genuerunt mihi, obtulerunt eis ad devorandum.*⁵⁹³

⁵⁹² Jeronim ostaje veran originalu u tome što upotrebljava prezent *adulterant*. *Hom. Orig. in Ier. 2.5 non uisitabo super filias uestras quando fornicantur, et super nurus uestras, quando adulterant (al. Adulterantur)*.

⁵⁹³ U *Klementini* se predlaže čitanje *adulteratae sunt*. Autor se opredeljuje za čitanje *adulterae sunt* kakvo je predloženo u štutgartskom izdanju *Vulgate*. Razlozi za ovakvu odluku leže u tome što se pasiv glagola *adulterare* ne javlja drugde u *Vulgati*, i što se sintagma *adulterae sunt* javlja kao prevod ličnog glagolskog oblika tvorenog od *na'aph* u Os. 4.13, ali i u citatu stiha Jez. 23.37 u Jeronimovom komentaru *In Ezech. 7.23.36 sqq.* i u stihu Jez. 23.45 gde nalazimo istovetan tekst: *adulterae sunt, et sanguis in manibus earum*.

U starijem latinskom prevodu očuvanom u *Fragm. Sang.* na oba se mesta javlja glagol *moechari: maechabantur et sanguis in manibus earum... cogitationibus suis moechabantur.*

U komentaru Jezekiljove knjige Jeronim navodi prevod istovetan onome u *Vulgati*, ali kasnije u parafrazi upotrebljava glagol *moechari* umesto glagola *fornicari: adulterae sunt... sunt enim moechatae in idolis (In Ezech. 7.23.36 sqq.)*. Upotreba glagola *moechari* na ovom mestu mogla bi biti odraz starijeg latinskog prevoda.

U komentaru Jezekiljove knjige Jeronim većinoma daje samo jednu lemu biblijskog teksta, onu koja sadrži njegov prevod *iuxta Hebraeos*; dalja jezička tumačenja nudi samo kada to smatra neophodnim.⁵⁹⁴ Činjenica, da na ovom mestu ne daje dalja objašnjenja, ukazuje, da je Jeronim smatrao da naizmenična upotreba sintagme *adulterae sunt* i glagola *fornicari* ne iziskuje posebno tumačenje.

Jedno od mogućih objašnjenja za ovakvo odstupanje u prevodu je da se hebrejski tekst koji je bio pred Jeronimom razlikovao od onoga koji je nama poznat, i koji je poslužio kao osnova za prevod *Septuaginte*.

Još jedna mogućnost je da je Jeronimovo odstupanje u prevodu semantički motivisano. Koncept apostaze kao preljube relativno je nov u hrišćanskom svetu, naročito na hrišćanskom zapadu koji nije imao tesne kontakte sa jevrejskim svetom. U prvom delu stiha u fokusu je neverstvo i otpadanje Jevreja od Jahveta, pa se tu Jeronim odlučuje za sintagmu *adulterae sunt*, dok je u drugom delu reč o bludničenju sa idolima i na tom se mestu Jeronim opredeljuje za glagol *fornicari*.

Odstupanje u prevodu u ovom stihu može biti stilske prirode; naime, paralelizam koji u hebrejskoj književnosti predstavlja glavno stilsko sredstvo, u latinskom često može prouzrokovati redundantost teksta; stoga se Jeronim možda opredeljuje za dva različita termina. U tom se slučaju, međutim, postavlja pitanje zašto se Jeronim opredeljuje za glagol *fornicari*, a ne za glagol *moechari*.

Kada govorimo o Jeronimovom prevodu ličnih glagolskih oblika izvedenih od korena *na'aph* u slučaju, kada je vršilac radnje žena, nije moguće doneti neki opšti zaključak. Jedina pravilnost koju uočavamo odnosi se na raspored termina po pojedinim

⁵⁹⁴ Williams 2006: 119, n. 62.

knjigama. Tako u Jeremijinoj knjizi nalazimo prevod pomoću glagola *moechari*, u Osijinoj knjizi terminima iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*, dok u knjizi proroka Jezekilja nalazimo prevod *adulterae sunt... fornicatae sunt*. Nemamo, na žalost, puno građe, koja bi mogla poslužiti za poređenje, budući da se lični glagolski oblici tvoreni od korena *na'aph* čiji je subjekat muškarac među proročkim knjigama javljaju samo u *Knjizi proroka Jeremije*, i tu su prevedeni glagolom *moechari*. Druge eventualne pravilnosti nema – u sve tri knjige javljaju se reči iz obe leksičke porodice, one zasnovane na reči *adulter* i one zasnovane na reči *moechus*.

3) Imenice *ni'uph* i *na'aphuwph*

Od korena *na'aph* su izvedena dva termina u značenju 'preljuba': *ni'uph* (נִי־אֻפִּי) [*nee-oof*] (Strong 5004) kojeg u starozavetnim tekstovima srećemo na dva mesta (Jer. 13.27 i Jez. 23.43) i termin *na'aphuwph* (נֶאֱפֻוּפִי) [*nah-af-oof*] (Strong 5005), koji se javlja jednom u Os. 2.2.⁵⁹⁵ Spomenute su imenice u *Vulgati* uvek prevedene rečju *adulterium* (uvek u pluralu).

Tabela 15. Prevod hebrejskih imenica *ni'uph* i *na'aphuwph*

Stih	Vulgata	grč.	srp.	hebr.
Os. 2.2	<i>adulteria</i>	μοιχεία	preljube	<i>na'aphuwph</i>
Jer. 13.27	<i>adulteria tua</i>	ἡ μοιχεία σου	preljube tvoje	<i>ni'uph</i>
Jez. 23.43	<i>in adulteriis</i>	ἐν τούτοις μοιχεύουσιν	ostarelu u kurvarstvu	<i>ni'uph</i>

U *Septuaginti* su ovi termini prevedeni imenicom μοιχεία (Jer. 13.27; Os. 2.2) i participom glagola μοιχεύω (Jez. 23.43), a u srpskom prevodu imenice „preljuba“ (Os. 2.2; Jer. 13.27) i „kurvarstvo“ (Jez. 23.43).

⁵⁹⁵ Za etimologiju i značenje v. Strong 5004, 5005.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* koje ne predstavljaju prevod hebrejskog *na'aph*

U Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* se termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* javljaju pretežno kao prevod hebrejskih oblika tvorenih od korena *na'aph*. Termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* ne nalazimo, osim na spomenutim mestima, nigde više u starozavetnim knjigama *Vulgate*. Međutim, termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* se javljaju na još sedam mesta. Uvek je reč o imenicama *adulter* (2), *adultera* (2) i *adulterium* (3); Jeronim, naprotiv, nikada samoinicijativno ne upotrebljava glagol *adulterare*.⁵⁹⁶ Pogledajmo u kojim se slučajevima Jeronim opredeljuje za ovakvu leksiku.

Samo je na jednom mestu Jeronimova leksika uslovljena leksikom originala, doduše grčkog, a ne hebrejskog. Stih Priče 18.22a u hebrejskom tekstu ne postoji, ali ga nalazimo u *Septuaginti* i *Klementini* (ne i u štutgartskom izdanju *Vulgate*).⁵⁹⁷ Na spomenutom mestu termin *adultera* prevod je grčkog termina *μοιχαλίσ*.

Drugde Jeronim terminima *adulterium*, *adulter* i *adultera* prevodi hebrejske termine opštijeg značenja. Oni se uvek upotrebljavaju u kontekstu brakolomstva, odnosno ženinog neverstva. U svim slučajevima, Jeronim se opredeljuje za konkretniji latinski termin radi jasnoće.

1. *adulter*, *adultera* = 'iysh, 'ishah

U stihu Zak. 22.22 imenice *adulter* i *adultera* stoje kao prevod hebrejskih termina u značenju 'muškarac' ('iysh אִישׁ) i 'žena' ('ishah אִשָּׁה), o čemu je već bilo reči gore u tekstu. Odnose se na preljubnicu i brakolomca.

⁵⁹⁶ Broj. 5.13 *adulterium* (syn. *stuprum*); 5.15 *adulterium*; 5.27 *adulterii rea*; Zak. 22.22 *adulter*, *adultera*; Priče 18.22a *adulteram*; Is. 57.8 *adulterum*.

⁵⁹⁷ O činjenici da je spomenuti stih postojao u grčkoj verziji *Priča* poznatoj starim autorima svedoče njegove refleksije u korpusu *Vetus Latina*: Hier. *In Matth.* 19.9 (146); Aug. *Retract.* 1.19.6; 94; *Cod. Valv.* p. 206.

2. *adulterium* = *tame'*, *`avon*, *ma`al*

Termin *adulterium* ukazuje na ženino neverstvo u odeljku kojim se propisuje procedura za slučaj da suprug sumnja na ženino neverstvo, ali ne može da dokaže da je počinila preljubu (Broj. 5.12-31). U tom se odeljku ovaj termin javlja na tri mesta, kao prevod hebrejskih reči *tame'*, *`avon* i *ma`al*.

U stihu Broj. 5.13 *adulterium* predstavlja prevod oblika *niṭmā`āh* sačinjenog od korena *tame'* (נִטְמָא) [*taw-may'*] u značenju 'nečist', 'oskvrnut', 'zagađen'.⁵⁹⁸ *Niṭmā`āh*, pasivni oblik (nifal konjugacije) glagola svršenog vida preveden je na ovom mestu u *Septuaginti* mediopasivnim participom perfekta glagola μιάνω (καὶ κρύψει αὐτὴ δὲ ἢ μεμιαμμένη) dok ga drugde u *Vulgati* Jeronim prevodi pasivnim perfektom *polluta est*.⁵⁹⁹

U stihu Broj. 5.15 imenicom *adulterium* prevedena je imenica *`avon* (אָוֹן) [*aw-vone'*] u značenju 'greh', 'zlo(čin)', 'krivica'.⁶⁰⁰ U grčkom prevodu na ovom mestu nalazimo reč ἁμαρτία.⁶⁰¹ Oblik *ā·wōn* se javlja u starozavetnim tekstovima na još 68 mesta, i Jeronim ga većinom, čak 60 puta, prevodi terminom *iniquitas*,⁶⁰² dok drugde nalazimo prevod terminima: *peccatum*,⁶⁰³ *peccare* (Is. Nav. 22.17), *malum* (1 Sam. 28.10), *scelus* (2 Car. 7.9) i u parafrazi *quod argueres* (2 Sam. 3.8).

⁵⁹⁸ Strong 2930: „to be foul, especially in a ceremonial or moral sense (contaminated)“. Broj. 5.13: (*sc. vir cuius uxor*) *dormierit cum altero viro, et hoc maritus deprehendere non quiverit, sed latet adulterium, et testibus argui non potest, quia non est inventa in stupro...* Čitav stih u hebrejskom glasi:

וְשָׁכַב בֹּאִישׁ אֲתֵהּ שְׁכַבְתָּ נָרַע וְנָעַלְמָּ מִעֲיִנַּי אִישׁ הַיְהוָה וְנִסְתָּרָה הַיְהוָה יֵא נִטְמָא אֶה עַד אֲ, יִן בֹּאִישׁ הָאָה וְאֵל אֶתְפָּסָהּ:

⁵⁹⁹ Broj. 5.14; Jez. 23.7; 23.13. *Nova Vulgata* predlaže prevod: *sed latet quod impuram se reddiderit*.

⁶⁰⁰ Strong 5771: „perversity, i.e. (moral) evil“. Broj. 5.15: *adducet eam (sc. vir uxorem) ad sacerdotem, et offeret oblationem pro illa, decimam partem sati farinae hordeaceae: non fundet super eam oleum, nec imponet thus: quia sacrificium zelotypiae est, et oblatio investigans adulterium*.

⁶⁰¹ LXX: ἔστιν γὰρ θυσία ζηλοτυπίας θυσία μνημοσύνου ἀναμμνήσκουσα ἁμαρτίαν.

⁶⁰² Post. 15.16; 44.16; Izl. 20.5; 28.38; 28.43; 34.7 dva puta; Le. 10.17; 22.16; 26.40; Broj. 14.18; 18.1; Zak. 5.9; 1 Sam. 3.14; 20.8; 2 Sam. 14.32; 19.19; 24.10; 1 Dn. 21.8; Jov. 31.11; 31.28; 33.9; Ps. 32.2; 32.5; 39.11 (38-12); 49.5 (48-6); 59.4 (58-6); 69.27 (68-28); 85.2 (84.3); 109.14 (108.14); Priče 16.6; Is. 1.4; 26.21; 27.9; 33.24; 53.6; 64.9; Jer. 14.20; 32.18; 50.20; Plač 40.6; Jez. 4.4; 4.5; 4.6; 9.9; 16.49; 18.30; 21.23; 21.25; 21.29; 29.16; 35.5; 44.12; Dan. 9.24; Os. 7.1; 12.8; 13.12; 14.2; Mih. 7.18; Zah. 3.9.

⁶⁰³ Broj. 14.18; 18.1; Zak. 19.15; Ps. 78.38 (77.38).

U stihu Broj. 5.27 klauza (sc. *si uxor est*) *contempto viro adulterii rea* predstavlja prevod dvaju hebrejskih oblika: a) ličnog glagolskog oblika trajnog vida u kal konjugaciji *wat-tim·'ōl*, tvorenog od glagolskog korena *ma`al* [maw-al'] (מַעַל) 'prikriti', 'delovati tajno', 'izdati',⁶⁰⁴ i b) imenice *ma`al* [mah'-al] (עַלְמָה) 'izdaja', 'zavera', 'greh'.⁶⁰⁵ Imenički oblik *ma·'al* javlja se u starozavetnim tekstovima na još 16 mesta, sam⁶⁰⁶ ili, češće, u kombinaciji sa glagolom *ma`al*⁶⁰⁷ ukazujući uvek, izuzev u Broj. 5.12, na apostazu. U *Vulgati* na ovim mestima najčešće srećemo reči *praevaricari*, *transgressio* i njima srodne termine.

3. *suscepisti adulterum* = `alah

U stihu Is. 57.8 sintagma *suscepisti adulterum* predstavlja prevod aktivnog oblika *wat-ta·'ā·lī* (kal konjugacije) glagola `alah (עָלָה) [aw-law'] u značenju 'popeti se', 'uzdići se'.⁶⁰⁸ Prevod u *Septuaginti* se znatno razlikuje od oba teksta, hebrejskog i latinskog,

⁶⁰⁴ Strong 4603: „properly, to cover up; used only figuratively, to act covertly, i.e. treacherously“.

⁶⁰⁵ Strong 4604: „treachery, i.e. sin“. *Quas cum biberit, si polluta est, et contempto viro adulterii rea, pertransibunt eam aquae maledictionis, et inflato ventre, computrescet femur: eritque mulier in maledictionem, et in exemplum omni populo*. Ceo stih na hebrejskom glasi:

וְהִשָּׂאָה אֶת-הַמַּיִם וְהִזְתָּה אֶם-נִטְמָאָה וְתַמְעַל מִן-עַל בְּאִישׁוּהָ יִבְאוּ בָּהּ הַמַּיִם הַמְאָרְרִים לְמַרְיָם וְצָבְתָהּ בַּסֶּבֶל וְנִפְלָה הָרֶכֶב וְהִזְתָּה הָאִשָּׁה הַלְאֵל הַבְּקָרָב רַב עֲמָהּ:

⁶⁰⁶ Broj. 31.16 *praevaricari*; Jezd. 9.4 *pro transgressione*; 10.6 *in transgressione*; Jov 21.34 (*cum responsio vestra*) *repugnare ostensa sit veritati*.

⁶⁰⁷ Le. 5.15 *praevaricans*; Broj 5.6 *per negligentiam transgressi fuerint mandatum Domini*; Is. Nav. 22.20 *praeteriit mandatum Domini*; 7.1 *praevaricati sunt mandatum*; 1 Dn. 10.13 *eo quod pravaricatus sit mandatum Domini*; Jez. 14.13 *ut praevaricaretur praevaricans*; 15.8 *eo quod praevaricatores extiterint*; 17.20 *in praevaricatione qua despexit me*; 18.24 *in praevaricatione qua praevaricatus est*; n.b. Le. 6.2 *contempto Deo*; Broj. 5.12 *cuius uxor... maritumque contemnens*; 2 Dn. 28.19 *contempui habuisset Dominum*.

⁶⁰⁸ Strong 5927: „to ascend, intransitively (be high) or actively (mount); used in a great variety of senses, primary and secondary, literal and figurative“. Is. 57-8: *Et post ostium, et retro postem, posuisti memoriale tuum. Quia juxta me discooperuisti, et suscepisti adulterum, dilatasti cubile tuum; et pepigisti cum eis foedus; dilexisti stratum eorum manu aperta. / Et ornasti te regi unguento, et multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, et humiliata es usque ad inferos*. U hebrejskom tekstu:

Postoji, međutim, još jedna mogućnost. Glagoli u značenju ‘popeti se’ u latinskom i grčkom jeziku mogu biti upotrebljeni u prenesenom značenju da ukažu na seksualni čin, osobito kada se govori o životinjama.⁶¹² Glagol `alah (אָלַח) upotrebljen je u ovom značenju u Post. 31.10 (*et vidi... ascendentes mares*) i 31.12 (*vide... masculos ascendentes*).⁶¹³ Moguće je da je Jeronim na ovakav način protumačio i upotrebu spomenutog glagola u Is. 57.8.

Ma za koje od mogućih navedenih tumačenja da se opredelimo, Jeronimov postupak je istovetan: prevodilac se opredelio za konkretniji i precizniji latinski izraz *suscipere adulterum*.

Tabela 16. Termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter*, koji ne predstavljaju prevod hebrejskih oblika, izvedenih od korena *na'aph*.

Stih	Vulgata	grč.	srp.	hebr.
Broj. 5.13	<i>latet adulterium</i>	ἡ μεμιαμμένη	da se oskvrnila	<i>tame</i>
Broj. 5.15	<i>adulterium</i>	ἁμαρτίαν	greh	`avon
Broj. 5.27	<i>si polluta est et contempto viro adulterii rea</i>	ἐὰν ἡ μεμιαμμένη καὶ λήθη λάθῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς	ako se oskvrnila	<i>tame ma'al</i>
Zak. 22.22	<i>adulter</i>	τὸν ἄνδρα τὸν κοιμώμενον μετὰ τῆς γυναικὸς	čovjek koji je ležao sa ženom	'iysh
	<i>adultera</i>	τὴν γυναῖκα	žena	'ishshah
Priče 18.22 b	<i>adulteram</i>	μοιχαλίδα	-	-
Is. 57.8	<i>suscepisti adulterum dilatasti cubile tuum</i>	ὅπου ὅτι ἐὰν ἀπ' ἐμοῦ ἀποστῆς πλεῖόν τι ἕξεις	odstupivši od mene otkrivaš se, i izašavši gore širiš odar svoj	`alah

⁶¹² Adams 1990: 205-6.

⁶¹³ U Post. 30.41 Jeronim hebrejski glagol *yacham* יָחַם [yaw-kham'] (Strong 3179: „probably to be hot; figuratively, to concieve“) prevodi glagolom *ascendere* (*quando... ascendebantur oves*), cf. prevod glagola `alah istovetnim glagolom e.g. 2 Sam. 23.9.

Na ovakvim mestima stičemo jasniji uvid u Jeronimov vokabular, naročito pošto isključimo mogućnost uticaja starijih latinskih prevoda na leksiku *Vulgate*.⁶¹⁴ Uprkos tome što u hebrejskom originalu u polovini spomenutih stihova stoje glagolski oblici (Broj. 5.13; 5.27; Is. 57.8), odnosno predikatske konstrukcije (Zak. 22.22), Jeronim se nikada ne opredeljuje za prevod glagolom *adulterare*, već isključivo za imenice *adulterium*, *adulter* i *adultera*, dosledno ostatku prevoda *Starog zaveta*, gde lični glagolski oblik glagola *adulterare* nalazimo samo jednom (Os. 4.14).⁶¹⁵ Jeronim se za upotrebu spomenutih termina opredeljuje gotovo isključivo na mestima na kojima je reč o seksualnom prestupu, ali i, jednom (Is. 57.8) u odlomku u kojem preljuba metaforički ukazuje na idolopoklonstvo.

Tabela 17. Prevod hebrejskih termina zasnovanih na korenu *na'aph* i samoinicijativno upotrebljenih termina iz porodice okupljene oko reči *adulter*: učestalost latinskih termina po leksemskim porodicama

<i>Adulter*</i>	<i>na'aph</i>	Jeronim samoinic.	Suma	<i>moechus*</i>	<i>na'aph</i>	<i>fornix*</i>	<i>na'aph</i>	Suma
<i>adultera</i>	9	2	11					11
<i>adulter</i>	7	2	9	<i>moechus</i>	1			10
<i>adulterium</i>	6	3	9					9
<i>adulterantes</i>	1		1					1
<i>adulterare</i>	1		1	<i>moechari</i> (m.)	5			6
<i>adulteraverint</i> (ž.)	1		1	<i>moechari</i> (ž.)	2	<i>fornicari</i> (ž.)	1	4
Suma	25	7	32		8		1	41

⁶¹⁴ U korpusu *Vetus Latina* se retko sreću citati i parafraze spomenutih stihova. Tamo gde u *Knjizi brojeva* u *Vulgati* nalazimo reč *adulterium* u *Cod. Lugd.* nalazimo prevod pomoću termina *coinquinare*, *peccatum* i *latere* (Broj. 5.13 *et absconderit hoc ipsa aut fuerit coinquinata*; Broj. 5.15 *est enim sacrificium zelationis, sacrificium memoria, commemorans peccatum*; Broj. 5.27 *siquidem fuerit coinquinata et latuerit uirum suum*, LXX: ἐὰν ἦ μεμιαμμένη καὶ λήθη λάθη τὸν ἄνδρα αὐτῆς). Prevod Zak. 22.22 u *Cod. Lugd.* *qui dormierit cum mulierem* i *Cod. Monac.... et illum qui cum muliere... abit, et mulierem* bliži je grčkom prevodu u kojem, kao u hebrejskom, nalazimo imenice u značenju 'muškarac' i 'žena' (τὸν ἄνδρα τὸν κοιμώμενον μετὰ τῆς γυναικός... τὴν γυναῖκα).

⁶¹⁵ E.g. *latet quod adulteravit/adulterata est* umesto *latet adulterium* Broj. 5.13; *qui adulteravit mulierem* umesto *adulter* u Zak. 22.22; *adulteravisti/adulterata es* umesto *suscepisti adulterum* Is. 57.8

Semantički sadržaj

a) Upotreba u osnovnom značenju

Oblici tvoreni od korena *na'aph* upotrebljavaju se isprva u osnovnom, seksualnom značenju. Katkada kontekst ne dopušta da se utvrdi njihovo precizno značenje, budući da se oni učestalo javljaju u okviru „kataloga poroka“. Na takvim je mestima nemoguće precizno razlučiti o kakvoj se vrsti seksualnog prestupa radi – da li je reč o brakolomstvu, preljubi ili bludničenju uopšte. To se odnosi i na upotrebu termina *na'aph* u okviru sedme zapovesti (Izl. 20.14, cf. Zak. 5.18).⁶¹⁶ Tamo gde je, međutim, moguće identifikovati precizno značenje spomenutih termina, oni ukazuju na „starovekovni“ koncept preljube, na vanbračni seks udate žene, tj. brakolomstvo. Na takvim mestima u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga, reč *adultera* upotrebljena u osnovnom značenju uvek ukazuje na nevernu suprugu, termini *adulter* i *moechus* na brakolomca, reč *adulterium* na brakolomstvo, a glagoli *adulterare* i *moechari* na učešće žene ili muškarca u „starovekovnoj“ preljubi.⁶¹⁷

Isto važi, kazali smo, i za termine *adulter* (2), *adultera* (2) i *adulterium* (3) na onim mestima, gde oni ne predstavljaju prevod hebrejskih oblika, zasnovanih na korenu *na'aph*, već Jeronimov leksički izbor.

b) Figurativna upotreba

Sa delima proroka termini zasnovani na korenu *na'aph* počinju da ukazuju na otpadanje izabranog naroda od Boga i da se upotrebljavaju u prenesenom značenju, 'apostata', 'nevernik'. Na taj način i latinski termini kojima su prevedeni oblici tvoreni

⁶¹⁶ *Adulter*: Ps. 49.18 i Jov 24.15; Mal. 3.5; *adultera*: Priče 30.20; *adulterium*: Os. 4.2; *adulterare*: Jer. 7.9; *moechari* Izl. 20.14; Zak. 5.18.

⁶¹⁷ *Adulter*: Priče 6.32; *adultera*: Le. 20.10; Os. 3.1; 4.13; u Os. 3.1 i 4.13 u kontekstu idolatrije; *adulterium*: Le. 20.10 *adulterium perpetrare* (m.); *adulterare*: Os. 4.14 u kontekstu idolatrije (f.); *moechus*: Le. 20.10; *moechari* (m.): Le. 20.10; Jer. 5.7; 29.23, u Jer. 5.7 je reč, verovatno, o ritualnoj prostituciji.

od korena *na'aph*, upotrebljeni metaforički u kontekstu idolatrije, poprimaju nova značenja.⁶¹⁸

Istorija figurativne upotrebe termina za preljubu počinje u 8. v. sa prorokom Osijom. Osija upotrebljava ove termine da ukaže na odmetanje jevrejskog naroda od Boga. On upoređuje sopstveni brak sa odnosom između Jahvea i izabranog naroda, svoju suprugu, preljubnicu Gomeru, odnosno negativni ženski princip, sa Izrailjem, a sebe, odnosno pozitivni muški princip, implicitno, sa Bogom (§1-3). Metafora idolatrije kao preljube zasnovana je na viđenju jevrejskog naroda kao mlade i Boga kao mladoženje, i na alegorijskoj interpretaciji zaveta, razmenjenih između Boga i izabranog naroda, kao bračnih zaveta.⁶¹⁹ Shodno tome se kršenje zaveta i prve Božije zapovesti i priklanjanje Jevreja drugim bogovima poistovećuje sa preljubom, odnosno, prema viđenju antičkog patrijarhalnog društva, najozbiljnijim vidom narušavanja stabilnosti bračne veze.

U Osijinoj knjizi prepliću se stvarni i metaforički aspekt priče, budući da je idolopoklonička praksa, zbog koje prorok kudi narod Izrailja, obuhvatala i ritualnu prostituciju.⁶²⁰ Ritualna prostitucija je činila osobeni aspekt idolopokloničke prakse Izrailja. Ova je praksa mogla podstaći rađanje i ustaljivanje figurativne upotrebe termina za preljubu i, naročito, prostituciju i bludničenje.

Među tumačima Osijine knjige preovlađuju dve struje: pripadnici prve veruju da priča o Gomeri nema oslonca u stvarnim događajima i tumače je kao

⁶¹⁸ Značenje većine ovih termina je jasno razvidno iz konteksta, ipak, o smislu pojedinih stihova i, time, značenju termina za preljubu koji se javljaju u okviru njih, ne postoji naučni konsenzus. O upotrebi termina za preljubu i prostituciju u prenesenom značenju u *Starom Zavetu* govore i Slager 2000 i Clark 1982 koji analizira samo knjige proroka. Ukoliko je njihovo tumačenje podudarno sa autorovim, to neće biti posebno isticano; biće, međutim, naznačeno ukoliko postoji razmimoilaženje u interpretaciji.

⁶¹⁹ Izl. 19.5-6, 8; Zak. 26.17-19, cf. Jez. 16.8; Mal. 2.14. Friedman 1980 na osnovu biblijskog teksta i drugih istorijskih izvora rekonstruiše jevrejske zakonske formule iz starozavetnog perioda koje su pratile sklapanje braka, razvoda i priznavanja deteta i ukazuje na jezičke sličnosti između bračne formule i razmenjenih zaveta između Boga i jevrejskog naroda.

⁶²⁰ Waterman 1918: *passim* veruje da se Osijina priča ne odnosi samo na ritualnu prostituciju Izrailjskog naroda, već da je u njoj učestvovala i Osijina supruga. Item Andersen/Freedman 1980, *ap.* Lewis 1982: 191, koji veruju da je autor prve tri glave Osijine knjige prorokov učenik, koji je dobro poznavao Osijine porodične prilike, i da se Gomera uključila u Valov kult.

viziju ili čistu alegoriju, dok pripadnici druge zagovaraju tezu da je priča zasnovana na stvarnim događajima i iskustvima proroka Osije.

Od 34 pojave u *Starom zavetu*, oblici izvedeni od korena *na'aph* se nešto češće javljaju u isključivo seksualnom kontekstu nego u prenesenom značenju (23:11).⁶²¹ Figurativna upotreba je karakteristična za proročke knjige, ali i u njima preteže upotreba u osnovnom značenju. Na pojedinim je mestima, naročito u kontekstima u kojima je reč o ritualnoj prostituciji, teško utvrditi da li su termini upotrebljeni u osnovnom ili prenesenom značenju – neki naučnici veruju da se u takvim kontekstima doslovna i figurativna upotreba stapaju.⁶²² Takvi su stihovi Jer. 5.7 i Os. 4.13-14.⁶²³

Metafora preljube se najčešće upotrebljava da označi idolopoklonstvo.⁶²⁴ Figurativna upotreba, međutim, nije ograničena na idolatriju. Oblici, tvoreni od korena *na'aph* mogu ukazivati na bezbožnost u širem smislu, na grehe svake vrste, uključujući i idolopoklonstvo (tako u stihu Jer. 9.2).⁶²⁵ U osnovi ovakve upotrebe možda stoji paradigmatička upotreba, odnosno viđenje preljube kao najozbiljnijeg seksualnog prekršaja, a idolopoklonstva kao najozbiljnijeg verskog prekršaja. Drugde *na'aph* ukazuje na lažno tumačenje Božije nauke: Jer. 23.10; 23.14.⁶²⁶

⁶²¹ U osnovnom značenju: Izl. 20.14; Le. 20.10 četiri puta; Zak. 5.18; Jov 24.15; Priče 6.32; 30.20; Ps. 49.18; Jer. 5.7; 7.9; 29.23; Os. 3.1; 4.2; 4.13-14; Mal. 3.5.

⁶²² Slager 2000: 432.

⁶²³ Clark 1982: 411 i Slager 2000: 435 navode da su u spomenutim stihovima preljuba, odnosno prostitucija metafore za idolatriju. Međutim, prema Jeronimovom tumačenju na ovim se mestima opisuje seksualni čin (*In Os. 1.14.4; In Jer. 1.5.7 sqq.*).

⁶²⁴ Is. 57.3; Jer. 3.8-9; 13.27; Jez. 23.43; 23.45 dva puta; Os. 2.2; 7.4. Slager 2000: 436 navodi da se Jez. 16.32; 23.43 i 23.45 odnose na političke saveze kao osobenu formu neverstva Bogu: „Ezekiel 16 and 23 are allegories that picture God's people as a prostitute because of their religious and political unfaithfulness to the LORD.“. Jeronim, međutim, u svom komentaru govori isključivo o priklanjanju bogovima drugih naroda. Stih Os. 7.4 govori o „political trachery“ Slager 2000: 437, odnosno „political disloyalty“, ali u Jeronimovom komentaru ima reči samo o idolatriji i jeresi (*In Os. 2.7.4*).

⁶²⁵ *Item* Slager 2000: 436, cf. Hier. *In Jer. 2.9.3*. Clark ne spominje ovo mesto.

⁶²⁶ Slager 2000: 436-7 navodi da termin *na'aph* u Jer. 23.10 ukazuje na bezbožnost uopšte, a da je u Jer. 23.14 upotrebljen figurativno za idolatriju, ili u osnovnom značenju: „could be literal adultery in this verse“ (*ibid.*). Clark 1982: 411 obe pojave svrstava u kategoriju metafora za idolopoklonstvo. Jeronim, međutim, možda usled uzavrele borbe protiv jeresi u njegovo doba, na ovim mestima vidi lažnu nauku: Hier. *In Jer.*

c) Nova značenja latinskih termina

Sa biblijskim prevodima latinski termini počinju da se upotrebljavaju u kontekstima u kojima se ranije nisu javljali i poprimaju nova značenja. Pojedini latinski termini se, štaviše, u *Vulgati* učestalije upotrebljavaju u ovim novim, prenesenim značenjima, nego u osnovnom, seksualnom značenju.

Imenica *adultera* se upotrebljava samo u osnovnom značenju.⁶²⁷ Termin *adulter* se nešto češće upotrebljava u primarnom značenju (4:3), a upotrebljen figurativno jednom ukazuje na idolatriju (Is. 57.3), jednom na bezbožnost u širem smislu (Jer. 9.2), i jednom na neverodostojno tumačenje vere (Jer. 23.10).⁶²⁸ Imenica *adulterium* samo dva puta ukazuje na seksualni čin (Os. 4.2; Le. 20.10 u okviru predikatske konstrukcije *adulterium perpetrare*), dok je drugde uvek (4) upotrebljena metaforički i označava lažno prorokovanje (Jer. 23.14) i idolatriju (Jer. 13.27; Jez. 23.43; Os. 2.2). Glagol *adulterare* se oba puta javlja u osnovnom značenju (Os. 4.14 u kontekstu idolatrije; Jer. 7.9 inf.), ali se njegov particip *adulterantes* upotrebljava metaforički u kontekstu idolopoklonstva (Os. 7.4).

U osnovnom značenju se upotrebljavaju imenica *moechus* (1) i glagol *moechari* kada ukazuje na muškarčeve postupke (5).⁶²⁹ U prenesenom značenju se glagol *moechari* upotrebljava (2) da ukaže na idolatriju kada se njime opisuju postupci žene (Jer. 3.8-9).

Termin *na'aph* je samo jednom preveden glagolom *fornicari* (Jez. 23.37) na mestu gde je upotrebljen figurativno ukazujući na idolopoklonstvo.

Dakle, kada je reč o terminima kojima Jeronim prevodi oblike, zasnovane na hebrejskom korenu *na'aph*, lekseme iz porodice, u čijem se središtu nalazi termin *adulter* i termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus* upotrebljavaju se pretežno u

4.23.14 ... *in prophetis... Jerusalem... vidi similia, sive horribilia, adulterantium verbum Dei, et ingredientium per viam mendacii, ut haereticorum fallacii acquiescerent ...*, cf. Hier. *In Ier.* 4.23.10: *adulteria, et mendacia, sive periuria.*

⁶²⁷ Osnovno: Le. 20.10 i Priče 30.20; Os. 3.1; 4.13; Jez. 16.32; 16.38; 23.37; 23.45 dva puta. U proročkim knjigama u kontekstu idolatrije.

⁶²⁸ Osnovno značenje: Priče 6.32; Ps. 49.18 i Jov 24.15; Mal. 3.5.

⁶²⁹ Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10; Jer. 5.7; 29.23, u Jer. 5.7 je reč, verovatno, o ritualnoj prostituciji. U osnovnom značenju se upotrebljava i imenica *moechus* u Le. 20.10.

osnovnom seksualnom značenju (*adulter*-* 17:8; *moech*-* 6:2). Jedini slučaj, gde je oblik *na'aph* preveden na latinski glagolom *fornicari*, predstavlja primer figurativne upotrebe spomenutog termina.

Tabela 18. Prevod hebrejskih termina zasnovanih na obliku *na'aph* – osnovno i preneseno značenje.

<i>Adulter</i> *	osn.	fig.	<i>moechus</i> *	osn.	fig.	<i>fornix</i> *	osn.	fig.	Suma
<i>adulter</i>	4	3	<i>moechus</i>	1	0				
<i>adultera</i>	5	4							
<i>adulterium</i>	2	4	<i>moechari</i> (m.)	5	0				
<i>adulterare</i>	2	1	<i>moechari</i> (ž.)	0	2	<i>fornicari</i> (ž.)	0	1	
Suma	12	13		6	2		0	1	18:16

Termini okupljeni oko reči *adulter* se znatno učestalije upotrebljavaju u prenesenom značenju od onih, okupljenih oko reči *moechus*. Na taj se način nastavlja tradicija prehršćanskog latiniteta, u kojem su termini, grupisani oko reči *moechus*, bili rezervisani za kontekst preljube, dok su se termini, koncentrisani oko reči *adulter*, mogli upotrebljavati i u neseksualnom značenju. Ovakva, neseksualna, upotreba termina okupljenih oko reči *adulter* u prehršćanskom latinitetu mogla je olakšati njihovu metaforičku upotrebu u hrišćanskom latinitetu. Podsetimo se, reči iz ove grupe se u klasičnom latinitetu izvan seksualnog konteksta pretežno ukazuju na menjanje, kvarenje, odnosno krivotvorenje. Ovaj aspekt semantičkog polja spomenutih termina olakšao je njihovu upotrebu u hrišćanskom latinitetu na mestima, na kojima je reč o lažnom prorokovanju i lažnom tumačenju vere.

Spomenute srazmere još su upečatljivije kada se u obzir uzmu mesta, na kojima Jeronim samoinicijativno upotrebljava termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, kao prevod hebrejskih termina koji nisu izvedeni od korena *na'aph*. Jeronim na spomenuti način upotrebljava termine *adulter* (1), *adultera* (2) i *adulterium* (3) i to gotovo isključivo u osnovnom značenju, ukazujući brakolomca, nevernu suprugu i njenu preljubu. Samo jednom on imenicu *adulter* upotrebljava figurativno (Is. 57.8). Kada uzmemo u obzir ove pojave, primećujemo, da se u Jeronimovom prevodu starozavetnih

knjiga termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* znatno češće upotrebljavaju u osnovnom seksualnom, nego u prenesenom značenju.

Tabela 19. Termini iz porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* – osnovno i preneseno značenje.

<i>Adulter*</i>	osn.	fig.	<i>moechus*</i>	osn.	fig.	<i>fornix*</i>	osn.	fig.	Suma
<i>adulter</i>	6	3	<i>moechus</i>	1	0				
<i>adultera</i>	7	4							
<i>adulterium</i>	5	4	<i>moechari</i> (m.)	5	0				
<i>adulterare</i>	2	1	<i>moechari</i> (ž.)	0	2	<i>fornicari</i> (ž.)	0	1	
Suma	19	13		6	2		0	1	25:16

Distribucija latinskih termina po knjigama

Ako se osvrnemo na raspored termina po pojedinim knjigama, primetićemo da se termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* (skoro uvek je reč, kazali smo, o glagolu *moechari*) javljaju samo u *Petoknjižju* i *Knjizi proroka Jeremije*. Ovakva distribucija glagola *moechari* mogla bi se, kada je reč o *Petoknjižju*, objasniti činjenicom, da je Jeronim knjige *Tore* preveo na samom kraju svog prevodilačkog poduhvata, kasnije nego većinu ostalih starozavetnih knjiga.⁶³⁰ Hronološki kriterijum, međutim, ne objašnjava upotrebu rečenog glagola u knjizi proroka Jeremije; naime, sve su proročke knjige, tvrde Jeronimovi biografi, prevedene iste godine.⁶³¹ Međutim, termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus* se ne javljaju ni u jednoj od njih, osim u *Knjizi proroka Jeremije*.

Termini grupisani oko reči *adulter* se javljaju u *Petoknjižju* kao prevod hebrejskih termina zasnovanih na korenu *na'aph* samo jednom, u stihu Le. 20.10, o čijoj smo specifičnoj leksici već detaljnije govorili. Međutim, čak pet od sedam pojava, gde spomenuti termini ne predstavljaju prevod *na'aph*, već osoben Jeronimov leksički odabir,

⁶³⁰ Denzin-Weber / Thompson navode period između 398. i 406. godine. Williams u svojoj knjizi iz 2006. godine izostavlja podatak o dataciji prevoda *Petoknjižja*.

⁶³¹ Denzin-Weber/Thompson navode 393. god., Williams 2006: 281-3 period između 389. i 392. godine.

nalazimo u knjigama *Petoknjižja*. Možemo, dakle, kazati da je u knjigama *Petoknjižja* termin *na'aph* preveden pretežno rečima *moechari* odnosno *moechus*, dok u istim knjigama termini iz porodice okupljene oko reči *adulter* predstavljaju uvek Jeronimov osoben leksički izbor i prevod termina opštijeg značenja.

Tabela 20. Prevod hebrejskih termina zasnovanih na korenu *na'aph* i termina iz grupe oko *adulter* koji predstavljaju Jeronimov leksički izbor: učestalost latinskih termina po leksemskim porodicama i po starozavetnim knjigama

Stih	<i>moechus</i> *	<i>adulter</i> * <i>na'aph</i>	<i>adulter</i> * Jeronim	<i>fornix</i> *	Suma <i>na'aph</i>
Izl.	1				1
Broj.			3		
Zak.	1		2		1
Le.	2	2			4
Jov		1			1
Priče		2	1		2
Is.		1	1		1
Ps.		1			1
Jer.	4	5			9
Jez.		6		1	6
Os.		6			6
Mal.		1			1
Suma	8	25	7	1	34

Uticao grčke leksike

Uticao grčke leksike u izboru termina iz porodica grupisanih oko reči *moechus*, odnosno *adulter* je zanemarljiv. Ne nalazimo, naime, nikakvu korelaciju između upotrebe spomenutih reči i grčkog prevoda. Na svim mestima gde u starozavetnim tekstovima nalazimo oblike tvorene od korena *na'aph*, *ni'uph* i *na'aphuwph* u *Septuaginti* nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči $\mu\omicron\iota\chi\omicron\varsigma$: $\mu\omicron\iota\chi\alpha\lambda\iota\varsigma$ (6 puta, u lat. *adultera*)⁶³², $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ (3 puta, lat. uvek *adulterium*)⁶³³, $\mu\omicron\iota\chi\acute{\omicron}\varsigma$ (4 puta, lat. uvek *adulter*)⁶³⁴,

⁶³² Priče 30.20; Jez. 16.38; Jez. 23.45 dva puta; Os. 3.1; Mal. 3.5. Izuzetak je stih Mal. 3.5, gde u lat. nalazimo prevod *adulteri*.

⁶³³ Jer. 13.27; Os. 2.2; 4.2.

μοιχεύω (11)⁶³⁵ i μοιχάομαι (9)⁶³⁶. Na mestima, na kojima u *Septuaginti* nalazimo glagole μοιχεύω i μοιχάομαι u *Vulgati* nalazimo naizmenično termine iz obe porodice, one zasnovane na reči *moechus* i one zasnovane na reči *adulter*.⁶³⁷

S druge strane, očekivani grčki uticaj odrazio bi se u učestalijoj upotrebi termina iz grupe reči zasnovane na terminu *moechus*. Taj uticaj bi, očekivano, trebalo da bude izrazitiji u onim knjigama, koje je Jeronim prvo preveo sa grčkog na latinski (Ps., Priče, Prop., Jov, Dn.). U njima, međutim, nalazimo samo termine iz grupe, u čijem se središtu nalazi reč *adulter*.

Srpski prevod

Napomenimo, najzad, da na onim mestima, na kojima u hebrejskom nalazimo oblike, zasnovane na korenu *na'aph*, u srpskom nalazimo termine iz grupa, u čijem se središtu nalaze reči „kurva“ i „preljuba“.⁶³⁸

⁶³⁴ Jov 24.25; Priče 6.32; Isa 57.3; Ps. 49.18.

⁶³⁵ Izl 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10 četiri puta; Jer. 3.9; Os. 4.13; 4.14; 7.4; Jez. 23.43.

⁶³⁶ Jer. 3.8; 5.7; 7.9; 9.2 grč. 9.1; 29.23 grč. 36.23; Jez. 16.32; 23.37 dva puta.

⁶³⁷ Grčki prevod se razlikuje od hebrejskog, latinskog i srpskog u stihu Jer. 23.10 i ne sadrži prevod participa tvorenog od *na'aph*.

⁶³⁸ Priče 30.20 kurva; Jov 24.15 kurvar; Is. 57.3 kurvarski koji se kurvate; Jez. 23.43 kurvarstvo; termini iz leksičke porodice zasnovan na reči „preljuba“: Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10; Priče 6.32; Ps. 49.18; Jer. 3.8-9; 5.7; 9.2; 23.10; 29.23; Jez. 16.32; 16.38; 23.37; 23.45; Os. 3.1; 4.13-14; 7.4; Mal. 3.5.

Tabela 21. Prevod oblika izvedenih od korena *na'aph* – zbirna tabela.

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	20:13 οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	5.17 οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube
Le. 20.10	<i>si moechatus quis fuerit</i>	ἄν μοιχεύσῃται γυναῖκα	ko učini preljubu
	<i>adulterium perpetraverit</i>	ἄν μοιχεύσῃται	što je učinio preljubu
	<i>moechus</i>	μοιχεύων	preljubočinac
	<i>adultera</i>	ἡ μοιχευομένη	preljubočinica
Jov 24.15	<i>adulteri</i>	μοιχοῦ	kurvarovo
Priče 30.20	<i>mulieris adulterae</i>	γυναικὸς μοιχαλίδος	kurva
Priče 6.32	<i>adulter</i>	μοιχὸς	ko učini preljubu
Is. 57.3	<i>semen adulteri</i>	μοιχῶν	kurvarski koji se kurvate
Ps. 49.18	<i>adulteris</i>	μοιχῶν	s preljubočincima
Jer. 3.8	<i>moechata esset</i>	ἐμοιχᾶτο	učini preljubu
Jer. 3:9	<i>moechata est</i>	ἐμοίχευσεν	činjaše preljubu
Jer. 5.7	<i>moechati sunt</i>	ἐμοιχῶντο	stadoše činiti preljubu
Jer. 7.9	<i>adulterare/ adulterari</i>	μοιχᾶσθε	činite preljubu
Jer. 9.2	<i>adulteri sunt</i>	μοιχῶνται	preljubočinci
Jer. 13.27	<i>adulteria</i>	μοιχεία	preljube tvoje
Jer. 23.10	<i>adulteris</i>	izostavljeno	preljubočinaca
Jer. 23.14	<i>similitudinem adulterium / adulterantium</i>	μοιχωμένους	čine preljubu
Jer. 29.23	<i>moechati sunt</i>	36:23 ἐμοιχῶντο	činiti preljubu
Jez. 16.32	<i>mulier adultera</i>	ἡ γυνὴ ἡ μοιχωμένη	žena preljubočinica
Jez. 16.38	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	koje čine preljubu
Jez. 23.37	<i>fornicatae sunt</i>	ἐμοιχῶντο	su činile preljubu s
Jez. 23.43	<i>in adulteriis</i>	μοιχεύουσιν	ostarelu u kurvarstvu
Jez. 23.45	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	preljubočnice
	<i>adulterae sunt</i>	μοιχαλίδες	preljubočnice
Os. 2.2	<i>adulteria</i>	μοιχείαν	preljube
Os. 3.1	<i>mulierem ... adulteram</i>	γυναῖκα ... μοιχαλίν	čini preljubu
Os. 4.2	<i>adulterium</i>	μοιχεία	čine preljubu
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύσουσιν	čine preljubu
Os. 4.14	<i>adulteraverint</i>	μοιχεύωσιν	čine preljubu
Os. 7.4	<i>adulterantes</i>	μοιχεύοντες	svi čine preljubu
Mal 3.5	<i>adulteris</i>	ἐπὶ τὰς μοιχαλίδας	preljubočinaca

Novi zavet

Kao i u slučaju prevoda starozavetnih tekstova, i u analizi latinske leksike novozavetnih knjiga *Vulgate* moramo poći od originala, u ovom slučaju na grčkom jeziku. U *Novom zavetu* termini iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* predstavljaju bezmalo uvek prevod grčkih termina iz porodice okupljene oko reči *μοιχός*. Kako bismo stekli što precizniji uvid u značenje i upotrebu spomenutih grčkih reči, uvek ćemo se prvo osvrnuti na njihovu upotrebu u *Septuaginti*, a tek potom proučiti njihove pojave u novozavetnim tekstovima i njihov prevod na latinski. Budući da su se latinski prevodi hrišćanskih svetih spisa pre Jeronima zasnivali pretežno na grčkom tekstu *Novog zaveta*, odnosno, na grčkom prevodu hebrejskih starozavetnih tekstova, u ovom će delu disertacije biti izneti i rezultati komparativne analize leksike prevoda relevantnih stihova u korpusu *Vetus Latina*.

Termini zasnovani na reči *μοιχός* u *Septuaginti* i novozavetnim spisima

Sa *Septuagintom* i novozavetnim knjigama, leksička porodica zasnovana na reči *μοιχός* dobija nove članove, a termini koji pripadaju spomenutoj leksičkoj porodici poprimaju nova značenja i počinju da ukazuju i na idolopoklonstvo i idolopoklonce.

Termin *μοιχαλίσ* je prvi put osvedočen tek sa *Septuagintom*.⁶³⁹ Spomenuta se reč upotrebljava kao pridev u osnovnom značenju 'preljubni, neverni' i kao poimeničeni pridev u značenju 'preljubnica, preljubnik'. U prenesenom značenju ovaj termin može ukazivati na idolopoklonike. U *Septuaginti* se termin *μοιχαλίσ* javlja pretežno u osnovnom, seksualnom značenju, i samo u knjizi proroka Jezekilja metaforički ukazuje na otpadanje jevrejskog naroda (supruge) od Boga (supruga). Budući da je odnos Boga sa Jevrejima poistovećivan sa brakom, idolopoklonci su označavani kao nevernici, odnosno preljubnici. Tako i termin *μοιχαλίσ* poprima preneseno značenje 'neverni/nevernik/nevernica'. U *Novom zavetu*, ova se reč javlja pretežno u ovom, novom značenju.

⁶³⁹ LSJ: „= *μοιχός*... in religious sense, *unfaithful to God*... so as Adj., *adulterous*... II = *μοιχεία*“; DELG: „et au sens d' idolâtre“; GHR: „N.T. 1. preljubotvorni, pren. nevjeran, η□ μ. preljubnica 2. preljuba“.

Reč *μοιχός* sa *Septuagintom* počinje da označava i apostate, odnosno nevernike.⁶⁴⁰ Ipak, ovaj se termin u prenesenom značenju upotrebljava samo jednom u *Starom zavetu* (Is. 57.3) i ni jednom u novozavetnim tekstovima.

Tendencija poprimanja novih semantičkih sadržaja se širi i na glagole. Tako glagol *μοιχεύω* poprima novo značenje 'biti idolopoklonik', 'učestvovati u idolopokloničkim obredima'.⁶⁴¹ Ovaj se glagol u *Starom zavetu* javlja pretežno u osnovnom, seksualnom značenju, dok ga u proročkim knjigama srećemo sa novim, prenesenim značenjem. U *Novom zavetu*, glagol *μοιχεύω* se uvek upotrebljava *sensu proprio*, izuzev u jednom stihu (Otk. 2.22), gde je upotrebljen u okviru metafore za idolopoklonstvo.⁶⁴²

Termin *μοιχάω*, odnosno *μοιχάομαι* se, međutim, u *Starom zavetu* upotrebljava pretežno u kontekstu idolopoklonstva, u novom značenju 'biti neveran bogu', 'biti idolopoklonik'.⁶⁴³ Naprotiv, u *Novom zavetu* termin *μοιχάομαι* se upotrebljava isključivo u osnovnom značenju.

Reč *μοιχεία* se u biblijskim tekstovima ne upotrebljava u prenesenom značenju. Termini iz ove porodice se u *Bibliji* javljaju na 70 mesta: 37 puta u *Starom* i 33 puta u *Novom zavetu*. Veći deo tih pojava, skoro 60 %, čine pojave glagola *μοιχεύω* i *μοιχάομαι*. Termine iz ove grupe nalazimo isključivo kao prevod hebrejskih oblika, izvedenih od korena *na'aph*.

Tabela 22. Termini iz porodice, zasnovane na reči *μοιχός* u *Bibliji*

	<i>Stari zavet</i>	<i>Novi zavet</i>	Suma
<i>μοιχαλίζ</i>	7	7	14
<i>μοιχεία</i>	6	3	9
<i>μοιχός</i>	4	3	7
<i>μοιχεύω</i>	11	15	26
<i>μοιχάομαι</i>	9	5	14
Suma	37	33	70

⁶⁴⁰ DELG s.v. *μοιχός*: „adulateur de faux dieux, idolâtre“; LSJ S.v. *μοιχός* III: „idolatrous person“.

⁶⁴¹ LSJ: „2. metaph., worship idolatrously“; GHR: „2. pren. N. T. kumire štovati“; DELG: „Dans la LXX ... Adorer de faux dieux“.

⁶⁴² Seksualno značenje: Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10; idolopoklonstvo: Jer. 3.9; Jez. 23.43. U *Knjizi proroka Osije* termin se javlja u osnovnom značenju (4.13; 4.14) i u prenesenom značenju (7.4).

⁶⁴³ LSJ: „metaph., to be unfaithful to God“; DELG: „μοιχάομαι (...) être infidèle à Dieu“.

Spomenuti termini se pretežno upotrebljavaju u osnovnom, seksualnom značenju, ukazujući na preljubu i, ređe, na druge nedopuštene seksualne odnose (termin *μοιχεία* se koristi isključivo u seksualnom značenju). Naročito to važi za novozavetne knjige: u njima se termini *μοιχός*, *μοιχάομαι*, *μοιχεία* i *μοιχεύω* upotrebljavaju gotovo isključivo *sensu proprio* (jedini izuzetak je prenesena upotreba glagola *μοιχεύω* u stihu Otk. 2.22, u kojem je leksika pod jakim uticajem stila jevrejskih proroka). Naprotiv, termin *μοιχαλίσ* se jedini u *Novom zavetu* javlja pretežno u novom, prenesenom značenju, ukazujući na otpadanje od vere i idolopoklonstvo. Jedino mesto u *Novom zavetu* na kojem je termin *μοιχαλίσ* upotrebljen u svom osnovnom značenju ‘preljubnica’ jeste poslanica apostola Pavla Rimljanima (7.3). I u *Starom zavetu* preteže upotreba u osnovnom značenju, a figurativna upotreba je karakteristična mahom za proročke knjige. Izuzetak od ovog pravila predstavlja upotreba glagola *μοιχάομαι* koji se u *Starom zavetu* upotrebljava pretežno u kontekstu idolopoklonstva.

Odnos grčkog i latinskog teksta

1. *μοιχαλίσ*

Reč *μοιχαλίσ* je, kazali smo, prvi put osvedočena u *Septuaginti*. Ona se u *Bibliji* javlja na 14 mesta, sedam puta u *Starom* i sedam puta u *Novom zavetu*.⁶⁴⁴ U *Septuaginti* spomenuta reč uvek predstavlja prevod termina tvorenih od hebrejskog korena *na'aph*.⁶⁴⁵ U starozavetnim knjigama termin *μοιχαλίσ* se pretežno javlja u osnovnom, seksualnom značenju, dok u knjizi proroka Jezekilja ukazuje na otpadanje Jevreja od Jahvea unutar metafore braka i neverne žene.⁶⁴⁶

U stihu Mal. 3.5 vokativ *μοιχαλίδες* predstavlja prevod hebr. participa muškog roda glagola *na'aph*, upotrebljenog kolektivno za preljubnike. Na sličan način rečeni

⁶⁴⁴ Priče 18.22; 30.20; Jez. 16.38; 23.45 (dva puta); Os. 3.1; Mal. 3.5; Mt. 12.39; 16.4; Mk. 8.38; Rim. 7.3 (dva puta); Jak. 4.4; 2 Pt. 2.14.

⁶⁴⁵ Izuzetak je stih Priče 18.22a koji se javlja u samo u izvesnim grčkim i latinskim verzijama. Stih postoji u *Douay-Rheims Bibliji*, ali ne i drugde.

⁶⁴⁶ Priče 18.22; 30.20; Os. 3.1; Mal. 3.5; u stihu Os. 3.1 u kontekstu idolatrije. Fig.: Jez. 16.38; 23.45 (dva puta). U Knjizi proroka Jezekilja ova se reč upotrebljava isključivo u prenesenom značenju.

grčki termin, upotrebljen u množini, obuhvata i muškarce i žene i u stihu Jak. 4.4 u *Novom zavetu*.⁶⁴⁷ Na ovom je mestu, međutim, termin *μοιχαλίσ* upotrebljen u prenesenom značenju ‘neverni’ i odnosi se na one koji su zastranili od crkve.

Termin *μοιχαλίσ* se u *Novom zavetu* sreće pretežno u prenesenom značenju ‘neverni’.⁶⁴⁸ U Matejevom i Markovom jevanđelju nailazimo na citate Isusovih reči kojima se Jevreji opisuju kao *generatio mala et adultera* (Mt. 12.39; 16.4), odnosno *generatio ista adultera et peccatrice* (Mk. 8.38). U spomenutim je stihovima pridev *adulter* upotrebljen u prenesenom značenju ‘neverni’. To posebno ističe činjenica, da se drugde u jevanđeljima u sličnom kontekstu javljaju termini u značenju ‘neverni’, u *Vulgati* pridevi *incredulus* i *infidelis*.⁶⁴⁹

Jedino mesto u *Novom zavetu* na kojem je termin *μοιχαλίσ* upotrebljen u svom osnovnom značenju ‘preljubnica’ jeste poslanica apostola Pavla Rimljanima (7.3). Apostol Pavle u svojim poslanicama često obrađuje temu braka i seksualnosti. Jedno od takvih mesta je i sedma glava poslanice Rimljanima, na čijem početku apostol razmatra temu udovištva, odnosno pitanje da li je žena i nakon muževljeve smrti obavezana na celibat.⁶⁵⁰ U ovim je stihovima neverna supruga označena terminom *μοιχαλίσ*, odnosno *adultera*.

7.2 Јер је удата жена привезана законом за мужа докле год он живи; а ако ли муж њен умре, разреши се од закона мужевљега. 3 Зато, дакле, док јој је муж жив бива прељубочиница ако пође за другог мужа; а ако јој умре муж проста је од закона да не буде прељубочиница ако пође за другог.

7.2 *Nam quae sub viro est mulier, vivente viro, alligata est ei: si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri. 3 Igitur, vivente viro, vocabitur adultera si fuerit*

⁶⁴⁷ Lat. *Adulteri*, srp. preљubochинци и preљubochинице.

⁶⁴⁸ U jevanđeljima po Mateju i po Marku se reč *μοιχαλίσ* javlja u okviru citata Isusovih reči, a odnosi se na Jevreje koji ne veruju u Isusovu mesijansku prirodu (Mt. 12.39; 16.4; Mk. 8.38). I u 2 Pt. 2.14 je ova reč upotrebljena u prenesenom značenju.

⁶⁴⁹ Lk. 9.41 *infidelis et perversa*; Mt. 17.17 *incredula et perversa*; cf. Mk. 9.19 *incredula*. Cf. et Zak. 32.20 *generatio perversa est et infideles filii*.

⁶⁵⁰ Ova se tema javlja samo kao živa ilustracija šire teme koju Pavle obrađuje u sedmoj glavi rečene poslanice, a to je odrešenost hrišćana od obaveze pridržavanja jevrejskog zakona.

cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri, ut non sit adultera si fuerit cum alio viro. ⁶⁵¹

Spomenuti stihovi su imali širokog odjeka u delima najstarijih latinskih otaca, počev sa Tertulijanom. Među brojnim citatima i parafrazama ovog stiha u korpusu *Vetus Latina* ne nalazimo značajnija leksikološka odstupanja od teksta *Vulgate*, već je termin *μοιχαλίσ* na latinski uvek preveden terminom *adultera*. Zbog starine, ali i zbog specifične upotrebe aktivnog oblika glagola *adulterare* sa ženom kao subjektom, navedimo odlomak koji nalazimo kod Tertulijana:

Nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si facta fuerit alii viro; si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera, facta alii viro. Tert. *Monog.* 13.3. ⁶⁵²

Valja naglasiti i da je u stihu 2 Pt. 2.14 termin *μοιχαλίσ* upotrebljen na neobičan način, kao sinonim imenice *μοιχεία* u značenju 'preljuba'. ⁶⁵³

Na odgovarajućim mestima u srpskom prevodu nalazimo imenice „preljubočinica“ (Rom. 7.3), „preljubočinac“ (Jak. 4.4) „preljubočinstvo“ (2 Pt. 2.14) i prideve „preljubotvorni“ (Mt. 12.39; Mk. 8.38) i „kurvarski“ (Mt. 16.4).

1.2 *Vulgata*

Tamo gde u *Septuaginti* i u novozavetnim tekstovima nalazimo termin *μοιχαλίσ*, u *Vulgati* pretežno nalazimo imenicu, odnosno pridev *adultera* (11/14). Latinski prevod odstupa u već spomenutim stihovima Mal. 3.5 i Jak. 4.4, u kojima *μοιχαλίδες* ukazuje uopšteno na preljubnike, odnosno apostate oba pola; tu u latinskom prevodu nalazimo imenicu *adulter* u množini. Osoben latinski prevod imenicom *adulterium* nalazimo i u

⁶⁵¹ 7.2 ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. 3 ἄρα οἷν ζῶντος τοῦ ἀνδρός μοιχαλὶς χρηματίζει ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

⁶⁵² Cf. *Monog.* 13.5-6: *aufferens te a lege, quae <non> tenet uxorem marito defuncto, quominus alii viro fiat, ad contrariam te redigit condicionem, ne amisso viro nubas; quantum non deputereris adultera, alteri viro facta post mortem mariti, si adhuc in lege agere deberes, tanto ex diversitate condicionis adulterii praeiudicat te post mortem mariti alii nubentem.*

⁶⁵³ 2 Pt. 2.14: ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, cf. lat. *oculos habentes plenos adulterii*; srp. *прељубочинства*.

stihu 2 Pt. 2.14, gde je, kazali smo, termin *μοιχαλίσ* upotrebljen u značenju reči *μοιχεία*.
654

1.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

Na mestima, na kojima u grčkom tekstu nalazimo termin *μοιχαλίσ*, u starijim latinskim prevodima često nalazimo isti oblik *adultera* kao u *Vulgati*. Drugde nalazimo termine *meretrix*, *moecha* i *fornicaria*.⁶⁵⁵

Kako je rečeno, prevod *Septuaginte* odstupa u stihu Mal. 3.5; u grčkom tekstu na ovom mestu plural imenice *μοιχαλίδες* upotrebljen umesto oblika *μοιχοί*. U prevodima koji verno, da ne kažemo ropski, prate tekst grčkog originala, na tom bismo mestu očekivali imenicu ženskog roda, međutim, takvih pojava nema. Nepostojanje leksikoloških odstupanja u ovom slučaju možemo bar delimično pripisati malom broju sačuvanih referenci – nalazimo ih isključivo kod Jeronima i Avgustina i kod njih uvek nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*.

Novi zavet

Upečatljivo je da u čitavom korpusu *Vetus Latina*, među brojnim prevodima, citatima i parafrazama novozavetnih stihova koji sadrže termin *μοιχαλίσ* nigde ne nailazimo na odstupanje u leksici, već svuda nalazimo one termine, koje srećemo i u *Vulgati* – *adultera*, odnosno *adulteri* u Jak. 4.4 i *adulterium* u 2 Pt. 2.14.

Kada je reč o stihovima Jak. 4.4 i 2 Pt. 2.14, gde je, kazali smo, termin *μοιχαλίσ* upotrebljen u značenju *μοιχοί*, odnosno *μοιχεία*, u starijim latinskim prevodima bismo očekivali veću raznolikost: doslovni prevod *moechae/adulterae*, muški rod *moechi*, odnosno imenicu *moechia*. Međutim, u korpusu *Vetus Latina*

⁶⁵⁴ Srp. Mal. 3.5 *прељубочинци*; Jak. 4.4 *прељубочинци* и *прељубочинице*; 2 Pt. 2.14 *прељубочинство*.

⁶⁵⁵ *Meretrix*: Priče 30.20 Ps.-Maxim. Taur. 97 (480a); 22.3; Ps.-Ambr. *Serm.* 46.3.15. Os. 3.1: Ambr. *Ep.* 44.5. *Moecha*: Priče 30.20 Ps.-Ambr. *Serm.* 47.5 (= Ps.-Maxim. Taur. *Serm.* 17.880a). Os. 3.1: *Fragm. Sang.* p. 266. *Fornicaria*: Os. 3.1 Ambr. *Ep.* 68.8; 172.77.

među retkim sačuvanim odlomcima koji referišu na spomenute stihove nalazimo kao u *Vulgati* oblike *adulteri* i *adulterium*.

1.4 Jeronim

U Jeronimovim delima, među citatima i referencama na biblijske stihove koji sadrže termin *μοιχαλῖς* uvek nalazimo oblike istovetne onima u *Vulgati*.⁶⁵⁶

Tabela 23. Termin *μοιχαλῖς* i odgovarajući hebrejski, latinski i srpski termini

Stih	Vulg.	grč.	srp.	hebr.	Vetus latina
Priče 18.22	<i>adulteram</i>	μοιχαλίδα	-	-	<i>adultera</i>
Priče 30.20	<i>mulieris adulterae</i>	γυναικὸς μοιχαλίδος	kurvin	<i>na'aph</i>	<i>adultera meretrix moecha</i>
Jez. 16.38	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	koje čine preljubu	<i>na'aph</i>	<i>adultera</i>
Jez. 23.45	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	preljubočinicama	<i>na'aph</i>	<i>adulterae</i>
	<i>adulterae sunt</i>	μοιχαλίδες	preljubočiniče	<i>na'aph</i>	
Os. 3.1	<i>mulierem ... adulteram</i>	γυναῖκα ... μοιχαλίν	čini preljubu	<i>na'aph</i>	<i>adultera moecha meretrix fornicaria</i>
Mal. 3.5	<i>adulteris</i>	μοιχαλίδας	preljubočinaca	<i>na'aph</i>	<i>adulteri</i>
Mt. 12.39	<i>adultera</i>	μοιχαλῖς	preljubotvorni		<i>prava amaricans</i>
Mt. 16.4	<i>adultera</i>	μοιχαλῖς	kurvarski		<i>adultera</i>
Mk. 8.38	<i>adultera</i>	μοιχαλίδι	u rodu ovom preljubotvornom i grešnom		<i>adultera</i>
Rim. 7.3	<i>adultera</i>	μοιχαλῖς	preljubočinica		<i>adultera</i>
	<i>adultera</i>	μοιχαλίδα	preljubočinica		<i>adultera</i>
Jak. 4.4	<i>adulteri</i>	μοιχαλίδες	Preljubočinci i preljubočiniče		
2 Pt. 2.14	<i>adulterii</i>	μοιχαλίδος	preljubočinstva		

⁶⁵⁶ Priče 18.22, Hier. *In Matth.* 19.9 (146); Priče 30.20, Hier. *Ep.* 74.3.1; *In Os. prol.*; 1.1.8-9; 1.3.1. Mal. 3.5: Hier. *In Malach.* 3.2 *sqq.* Konstrukciju *generatio mala et adultera* kao u *Vulgati* nalazimo u Mt. 12.39: Hier. *In Matth.* 2. Rim. 7.3: Hier. *Ep.* 55.5; *In Gal.* 1; *Adv. Iovin.* 1.14; *In Is.* 9.

2. μοιχεία

Termin μοιχεία u biblijskom kanonu srećemo na šest mesta, tri puta u *Starom zavetu* (samo u proročkim knjigama) i tri puta u *Novom zavetu* (samo u jevanđeljima).⁶⁵⁷

U starozavetnim odlomcima se termin μοιχεία uvek javlja kao prevod oblika tvorenih od korena *na'aph*, odnosno njemu srodnih termina.⁶⁵⁸

U *Starom zavetu* ovaj se termin upotrebljava u osnovnom značenju 'preljuba' (Os. 2.2), odnosno 'brakolomstvo' (Os. 4.2), dok u stihu Jer. 13.27 ukazuje na preljubničke seksualne odnose u okviru ritualnih idolopokloničkih obreda u Jerusalimu.

I u novozavetnim tekstovima se termin μοιχεία upotrebljava u osnovnom, seksualnom značenju, unutar „kataloga poroka“ u okviru citata istih Isusovih reči (Mt. 15.19; Mk. 7.21, cf. „katalog poroka“ u Os. 4.2) i u okviru poznate priče o kamenovanju preljubnice (8.1-11). Činjenica da se u spomenutim katalogima termin *adulterium* javlja u jukstapoziciji sa terminom *fornicatio* ukazuje na to da na tom mestu rečeni termin ne ukazuje na bludničenje, već na preljubu.

Činjenica da se reč μοιχεία ne upotrebljava u prenesenom značenju može biti posledica učestale upotrebe termina i ustaljenosti njenog primarnog značenja.

Na mestima, gde u *Bibliji* nalazimo termin μοιχεία, u srpskom prevodu srećemo termin „preljuba“ (Jer. 13.27; Os. 2.2; Mt. 15.19; Mk. 7.21; Jv. 8.3) odnosno sintagmu „činiti preljubu“ (Os. 4.2).

2.2 Vulgata

Na odgovarajućim mestima u *Vulgati* uvek nalazimo termin *adulterium*.

⁶⁵⁷ Jer. 13.27; Os. 2.2; 4.2; Mt. 15.19; Mk. 7.21; Jv. 8.3.

⁶⁵⁸ *Na'aph* Os. 2.2; *ni'uph* Jer. 13.27; *na'aphuwph* Os. 4.2.

2.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

U korpusu *Vetus Latina* među retkim referencama na starozavetne stihove koji sadrže termin μοιχεία gotovo uvek nalazimo oblike kao u *Vulgati*.⁶⁵⁹ Samo među odlomcima koji se odnose na stih Os. 2.2 nalazimo, neuobičajenu imenicu *moechatio*.⁶⁶⁰

Novi zavet

Kada je reč o novozavetnim stihovima, u korpusu *Vetus Latina* pretežu forme kao u *Vulgati*, a kao alternativni prevod se, izuzetno retko, javljaju termini *moechia* i *moechatio*.

Među brojnim odlomcima koji parafraziraju ili citiraju stihove Mt. 15.19 (126 mesta) i Mk. 7.21 (41 odlomak), u delima rimskih otaca samo jednom umesto termina *adulterium* nalazimo leksemu *moechia*.⁶⁶¹

Preljubnica je u stihu Jv. 8.3 opisana kao „žena uhvaćena u preljubi“ (γυναίκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην; *mulierem in adulterio deprehensam*). U starijim latinskim prevodima gotovo uvek nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*. Samo jednom umesto njega nalazimo imenicu *moechatio*.⁶⁶² U Avgustinovim i Ambrozijevim delima umesto perifrastičkog opisa „žena uhvaćena u preljubi“ nalazimo jezgrovito *adultera (mulier), adulterii rea*.⁶⁶³ Ambrozijaster i Avgustin o protagonistkinji ove

⁶⁵⁹ Jedina razlika u odnosu na tekst *Vulgate* je upotreba imenice *adulterium* u jednini.

⁶⁶⁰ *Fragm. Sang.* p. 265: *maechationem*; *Priscill. Tract.* 1.22: *moecationem*.... *Adulterium: Cod. Wirc.* p. 244.

⁶⁶¹ Hil. *In Psalm.* 118.6. Drugde u njegovim delima, međutim, nailazimo na termin *adulterium*. *In Psalm.* 118 i od 18 samo *fornicationes*; *In Psalm.* 130.4 *adulteria, fornicationes*. Cf. *Physiol.* Y 17.10 (115) *fornicationes, moechiae*.

⁶⁶² *Cod. ff²: mulierem in moechationem deprehensam*.

⁶⁶³ Ambr. *Ep.* 50.4 *nam cum adulteram reperissent Iudaei*; *Ep.* 68.11 *iam veniamus ad mulieris huius adulterae absolutionem. oblata erat*... *Adulterii rea*; Ambr. *Apol. Dav. I adulteram*; Aug. *In Psalm.* 50.8.22 *adulteram mulierem*; 48 *adulteram*; 102.11.26 *adultera mulier*; 39 *adulteram*. Drugde kod Avgustina nalazimo konstrukciju kao u *Vulgati*: *Ep.* 153.9; *In Iob.* 33.4.29; *Serm.* 13.4; *Serm.* 16A *tit.*, ali 4 *mulierem*... *meretricem*; Faust. *ap. Aug. C. Faust.* 33.1; cf. Cassiod. *In Psalm.* 56.10.

epizode govore upotreбивši termin *meretrix*, ali obojica njen prestup označavaju terminom *adulterium*.⁶⁶⁴

2.4 Jeronim

U relevantnim odlomcima kod Jeronima uvek nalazimo oblike istovetne onima u *Vulgati*.

665

Tabela 24. Termin μοιχεία i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski termini

Stih	Vulgata	grč.	srp.	hebr.	Vetus latina
Jer. 13.27	<i>adulteria</i>	μοιχεία	preljube kurvarstva	<i>ni'uph</i>	
Os. 2.2	<i>adulteria</i>	μοιχείαν	preljube	<i>na'aphuwph</i>	<i>moechatio adulterium (sg.)</i>
Os. 4.2	<i>adulterium</i>	μοιχεία	čine preljubu	<i>na'aph</i>	
Mt. 15.19	<i>adulteria</i>	μοιχεῖαι	preljube		<i>moechiaie</i>
Mk. 7.21	<i>adulteria,</i>	7.22 μοιχεῖαι	preljube		
Jv. 8.3	<i>in adulterio</i>	ἐπὶ μοιχείᾳ	uhvaćenu u preljubi		<i>moechatio peccatum paraf. adultera meretrix in adulterio</i>

3. μοιχός

Imenicu μοιχός srećemo na sedam mesta u *Bibliji*: četiri puta u *Starom* i tri puta u *Novom zavetu*.⁶⁶⁶ U starozavetnim tekstovima spomenuti termin uvek predstavlja prevod hebr. participa muškog roda glagola *na'aph*. Termin μοιχός se u ovim stihovima pretežno

⁶⁶⁴ Ambrosiast. (= Ps.-Aug.) *Quaest. Test.* 102.1: *oblatae sibi meretrici pepercit, ei videlicet, quam in adulterio se deprehendisse...*; Aug. *Serm.* 16A: *mulierem licet meretricem* ali tit. *de muliere in adulterio deprehensa*. Ovakva upotreba potpuno je oprečna upotrebi termina za preljubu u klasičnom latinitetu. Naime, prostitutke su smatrane beščasnim ženama, koje nisu imale pravo na brak, te s njima nije bilo moguće počinuti brakolomstvo – prisetimo se samo brojnih odlomaka kod komediografa i retora u kojima se raspravlja o tome kako nije moguće optužiti muškarca za brakolomstvo, ako je do odnosa došlo u javnoj kući.

⁶⁶⁵ Os. 2.2: Hier. *In Os.* 1. 2.2: *LXX: adulteria*. Hier. *Ep.* 79.9; *Hom. Orig. in Ier.* H. 1; *In Is.* 2.5; *In Mal.* 1; *In Matth.* 2; *Hom. Orig. in Is* 6.5; *Adv. Pelag.* 2.13; *Adv. Rufin.* 2.7.

⁶⁶⁶ *Jov* 24.15; *Ps.* 49.18 (heb. 50.18); *Priče* 6.32; *Is.* 57.3; *Lk.* 18.11; *1 Kor.* 6.9; *Jevr.* 13.4.

upotrebljava u osnovnom, seksualnom značenju (Jov 24.15; Ps. 49.18; Priče 6.32) i samo se jednom, u prenesenom značenju odnosi na apostate, odnosno nevernike (Is. 57.3).

U novozavetnim tekstovima termin *μοιχός* se upotrebljava isključivo u osnovnom, seksualnom značenju. U stihu Jevr. 13.4 *fornicatores* i *adulteri* se spominju kao oni koji narušavaju bračni zavet.⁶⁶⁷ U dva novozavetna stiha, 1 Kor. 6.9 i Jevr. 13.4 termin *adulter* se javlja u jukstapoziciji sa terminom *fornicarius* (*fornicator*), što ukazuje da su se ove dve kategorije seksualnih prestupnika, odnosno njihovi prestupi, razlikovali.

U srpskom prevodu je raznolikost veća; u njemu pretežno nalazimo imenicu „preljubočinac“ (Ps. 49.18; 1 Lk. 18.11; Kor. 6.9; Jevr. 13.4) i parafrastičku sintagmu „onaj koji čini preljubu sa ženom“ (Priče 6.32), ali i imenicu „kurvar“ (Jov 24.15) i pridev „kurvarski“ (Is. 57.3 *rode kurvarski*).

3.2 *Vulgata*

Reč *μοιχός* je na latinski u *Vulgati* uvek prevedena terminom *adulter*.

3.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na starozavetne stihove u kojima u *Septuaginti* nalazimo termin *μοιχός*, skoro uvek nalazimo imenicu *adulter*, kao u *Vulgati*. Tek retko umesto ove reči nalazimo imenicu *moechus*.

U stihu Ps. 49.18 termin *adulter* nalazimo kako u *Vulgati* u tekstu psalama koje je Jeronim revidirao u skladu sa tekstom *Septuaginte*, tako i u poznijem Jeronimovom prevodu psalama sa hebrejskog, gde nalazimo izmene u drugim delovima stiha, ali ne i u izboru termina *adulter*. U brojnim odlomcima koji referišu na ovaj stih (gotovo 90 njih u VLD), od kojih najstariji sežu do Tertulijana, nalazimo tekst gotovo identičan tekstu *Vulgate* i imenicu *adulter*. Tek retko umesto imenice *adulter* srećemo imenicu *moechus*, isključivo u delima Kiprijanovim, Avgustinovim i u knjizi Optata, episkopa Mileve († pre 400. god.).

⁶⁶⁷ *Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus. Fornicatores enime, et adulteros judicabit Deus.* τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσιν καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, πόρνους γὰρ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός.

⁶⁶⁸ Napomenimo da u delima sve trojice spomenutih autora nalazimo i verziju stiha koja sadrži termin *adulter*. Jedan od razloga relativno visoke leksičke ujednačenosti može ležati i u prirodi psalama; namenjeni pevanju, njihovi su se stihovi lakše pamtili.

Termin *moechus* se javlja umesto termina *adulter* kojeg srećemo u *Vulgati* (*qui autem adulter est, propter cordis inopiam perdet animam suam*) i u Tertulijanovom citatu stiha Priče 6.32. ⁶⁶⁹

Novi zavet

U novozavetnim tekstovima termin $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$ se, kazali smo, upotrebljava isključivo u seksualnom značenju. U brojnim odlomcima koji referišu na ove novozavetne stihove u korpusu *Vetus Latina* nalazimo gotovo isključivo termin *adulter*, a samo jednom, kod Tertulijana, umesto njega srećemo termin *moechus*.

Unutar korpusa *Vetus Latina*, u gotovo 90 odlomaka u kojima se nalaze reference na stih Lk. 18.11 uvek nalazimo imenicu *adulter*. Leksička ujednačenost teksta *Vulgate* i korpusa *Vetus Latina* još je izrazitija kada se pogleda stih 1 Kor. 6.9: među 140 odlomaka koji referišu na ovaj stih, samo u jednom, Tertulijanovom, umesto termina *adulter* nalazimo termin *moechus* (*Pudic.16 moechos et fornicatores*). Na svim drugim mestima javlja se termin *adulter* ili, ako je reč o parafrazi, neki drugi termin iz leksičke porodice zasnovane na ovoj reči.

3.4 Jeronim

Kod Jeronima, u relevantnim odlomcima uvek nalazimo isti termin kao u *Vulgati*. ⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Cypr. Ep. 63 (414, 328) 17 *inter moechos particulam tuam ponebas*; Optat. 1.3 *cum illo fure concurrunt, qui deo furtum facit, et cum moechis, id est cum haereticis, partem suam ponunt*; 4.6 *uidebas furem et concurrebas cum eo et cum moechis particulam tuam ponebas*; 4.6 *rebaptizando inter moechos particulam habere voluistis*; Aug. Par. 2.18 *cum moechis particulam tuam ponebas*; 2.19 *cum moechis particulam suam forte non ponunt*; Ps. 100.3.12 *cum moechis portionem tuam ponebas*.

⁶⁶⁹ Tert. *Pudic. 18 moechus autem per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit*.

⁶⁷⁰ Jov 24.15: Hier. *Interpr. Iob* 132; 160; 161; Hier. *Ep.* 21.34; 109.2; *In Is.* 1; *Adv. Rufin.* 2.11; *In Am.* 2.5; *Hom. Orig. In Ezech.* 9.2; *Hom. Orig. in Ier.* 14; *Adv. Pelag.* 3.14.

Tabela 25. Termin μοιχός i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski termini

Stih	Vulg.	grč.	srp.	hebr.	Vetus Latina
Jov 24.15	<i>adulteri</i>	μοιχοῦ	kurvarovo	<i>na'aph</i>	
Ps. 49.18 (50.18)	<i>adulteris</i>	μοιχῶν	preljubočincima	<i>na'aph</i>	<i>moechus</i>
Priče 6.32	<i>adulter</i>	μοιχῶς	učini preljubu	<i>na'aph</i>	<i>moechus</i>
Is. 57.3	<i>semen adulteri et fornicariae</i>	σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς	rode kurvarski koji se kurvate	<i>na'aph</i>	
Lk. 18.11	<i>adulteri</i>	μοιχοί	preljubočinci		
1 Kor. 6.9	<i>adulteri</i>	μοιχοί	preljubočinci		<i>moechus</i>
Jevr. 13.4	<i>adulteros</i>	μοιχοῦς	preljubočincima		

4. μοιχεύω

Glagol μοιχεύω se javlja 11 puta u *Starom* i 15 puta u *Novom zavetu*.⁶⁷¹ Ovaj u grčkom jeziku učestali glagol, očekivano, i u biblijskom tekstu srećemo više puta nego druge članove leksičke porodice zasnovane na terminu μοιχός. U *Starom zavetu* glagol μοιχεύω uvek predstavlja prevod hebr. termina zasnovanih na korenu *na'aph*, odnosno imenice *ni'uph* iz iste leksičke porodice.⁶⁷²

Termin μοιχεύω se u *Starom* i u *Novom zavetu* javlja pretežno u svom osnovnom, seksualnom značenju (u *Petoknjižju* ga nalazimo samo u ovom značenju), dok je ređe, u proročkim knjigama, i samo na jednom mestu u *Novom zavetu*, u *Otkrivenju* 2.22 upotrebljen u okviru metafore za idolopoklonstvo.⁶⁷³

Na svim mestima gde se u *Novom zavetu* nalazi termin μοιχεύω u srpskom nalazimo sintagmu „činiti preljubu“ (14 puta), odnosno termin „preljuba“ (Jv. 8.4).

⁶⁷¹ Izl. 20.13 lat. 14; Le. 20.10 četiri puta; Zak. 5.17 lat. 18; Jer. 3.9; Jez. 23.43; Os. 4.13; 14; 7.4; Mt. 5.27; 28; 32; 19.18; Lk. 16.18 dva puta; 18.20; Mk. 10.19; Jv. 8.4; Rim. 2.22 dva puta; 13.9; Jak. 2.11 dva puta; Otk. 2.22.

⁶⁷² Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10 četiri puta; Jer. 3.9; Os. 4.13; 4.14; 7.4; *ni'uph*: Jez. 23.43.

⁶⁷³ Seksualno značenje: Izl. 20.14; Zak. 5.18; Le. 20.10; idolopoklonstvo: Jer. 3.9; Jez. 23.43. U *Knjizi proroka Osije* se termin javlja u osnovnom značenju (4.13; 4.14) i u prenesenom značenju (7.4).

4.2 Vulgata

U starozavetnim stihovima u kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol μοιχεύω u Jeronimovom prevodu sa hebrejskog gotovo jednako učestalo nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* (6) i one, zasnovane na reči *moechus* (5). U skladu sa opštim trendom Jeronimovog prevoda, među terminima, zasnovanima na reči *adulter* češće se javljaju imenice *adultera* (2), *adulterium* (2), a ređe glagol *adulterare* (dva puta, od toga jednom njegov particip *adulterantes*). Naprotiv, kada je reč o grupi, okupljenoj oko termina *moechus*, u njoj preovlađuje glagol *moechari* (4), a samo jednom srećemo imenicu *moechus*.⁶⁷⁴

Tabela 26. Glagol μοιχεύω u grčkom tekstu *Biblije* i odgovarajući termini u *Vulgati*

Stih	Vulgata	gč.
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	20:13 οὐ μοιχεύσεις
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	5.17 20:13 οὐ μοιχεύσεις
Le. 20.10	<i>si moechatus ... fuerit</i>	ἂν μοιχεύσῃται γυναῖκα ἀνδρὸς
	<i>adulterium perpetraverit</i>	ἂν μοιχεύσῃται
	<i>moechus et adultera</i>	μοιχεύων καὶ ἡ μοιχευομένη
Jer. 3.9	<i>moechata est</i>	ἔμοιχευσεν
Jez. 23.43	<i>attrita est in adulteriis</i>	ἐν τούτοις μοιχεύουσιν
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύσουσιν
Os. 4.14	<i>adulteraverint</i>	μοιχεύωσιν
Os. 7.4	<i>adulterantes</i>	μοιχεύοντες

Naprotiv, u novozavetnim tekstovima *Vulgate* glagol μοιχεύω pretežno je preveden glagolom *moechari*, a znatno ređe glagolom *adulterare* (11:3).⁶⁷⁵ Samo jednom umesto glagolskog oblika, na mestu na kojem u grčkom tekstu nalazimo mediopasivni particip ženskog roda μοιχευομένη, u latinskom tekstu srećemo imenicu *adulterium* (*deprehensa... in adulterio* Jv. 8.4).

U Jovanovom jevanđelju termin μοιχεύω se javlja u okviru odeljka *Pericope adulterae*, kojeg nema u najstarijim rukopisima (aleksandrijskog tipa). U stihu Jv.

⁶⁷⁴ *Adulterare*: Os. 4.14; 7.4 *adulterantes*; *adulterium*: Le. 20.10 a. *perpetrare*; Jez. 23.43; *adultera*: Le. 20.10; Os. 4.13 a. *esse*; *moechus*: Le. 20.10; *moechari*: Izl. 20.14; Le. 20.10; Zak. 5.18; Jer. 3.9.

⁶⁷⁵ *Moechari*: Mt. 5.27; 28; 5.32; Lk. 16.18 dva puta; 18.20; Rim. 2.22 dva puta; Jak. 2.11 dva puta; Otk. 2.22; *adulterare*: Mt. 19.18; Mk. 10.19; Rim. 13.9.

8.4 grčka konstrukcija u značenju ‘uhvaćena čineći preljubu’ sadrži particip moicheuomēnē (αὕτη ἢ γυνὴ κατείληπται ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη). U *Vulgati* na tom mestu nalazimo konstrukciju *deprehensa in adulterio*, bližu duhu latinskog jezika. Konstrukcija *in adulterio* se javlja i u prethodnom stihu Jv. 8.3 (grč. Ἐν μοιχείῳ), i nije isključeno da *in adulterio* u stihu Jv. 8.4 predstavlja odjek prevoda iz prethodnog stiha.⁶⁷⁶

Tabela 27. Prevod termina μοιχεύω u *Vulgati*

	<i>moechari</i>	<i>moechus</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	<i>adultera (esse)</i>	<i>moechari*</i>	<i>adulter*</i>	suma
SZ	4	1	2	2	2	5	6	11
NZ	11	0	3	1	0	11	4	15

Kada, dakle, uporedimo mesta na kojima se javlja termin μοιχεύω i latinske termine koji se javljaju na istim mestima u *Vulgati*, možemo primetiti nekoliko karakteristika. Za početak, u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* gotovo jednako učestalo nalazimo lekseme iz porodica, okupljenih oko termina *adulter* i *moechus*, dok u novozavetnim tekstovima upečatljivo preovlađuju termini zasnovani na reči *moechus*. U skladu sa opštom tendencijom, u *Vulgati* i hrišćanskom latinitetu generalno, glagol *moechari* se javlja češće nego glagol *adulterare* (4:2, odnosno 11:3), ali kada je reč o imeničkim oblicima, u oba dela *Biblije* pretežu termini grupisani oko reči *adulter*. Zatim, kada je reč o terminima iz porodice, okupljene oko termina *adulter*, u starozavetnim tekstovima preovlađuju njihovi imenički oblici, a u novozavetnim prevodima preovlađuje glagol *adulterare*. Jedina odlika zajednička i starozavetnim i novozavetnim tekstovima jeste to što se od termina iz grupe u čijem se središtu nalazi *moechus* upotrebljava gotovo isključivo glagol *moechari*.

⁶⁷⁶ 8.3 ἄγουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείῳ κατειλημμένην, καὶ στήσαντες αὐτήν ἐν μέσῳ 4 λέγουσιν αὐτῷ· διδάσκαλε, αὕτη ἢ γυνὴ κατελήφθη ἑπαυτοφώρῳ μοιχευομένη. 3 *Adducunt autem scribae et pharisaei mulierem in adulterio deprehensam: et statuerunt eam in medio, 4 et dixerunt ei: Magister, haec mulier modo deprehensa est in adulterio.*

Glagoli *moechari* i *adulterare* se upotrebljavaju kao semantički ekvivalenti, katkada i unutar jedne knjige (Mt. 5.27 *non moechaberis*; 19.18 *non adulterabis*; Rim. 2.22 *non moechandum...moecharis*; 13.9 *non adulterabis*).

Glagol μοιχεύω se u kako u *Starom*, tako i u *Novom zavetu* javlja na nekoliko mesta od ključnog značaja za razvoj hrišćanske seksualne etike. Prvo takvo mesto jeste sedma Božija zapovest kojom se zabranjuje preljuba: οὐ μοιχεύσεις (Izl. 20.13, lat. 14). Na sedmu zapovest referišu brojni biblijski odlomci, pa tako na citate i parafraze ove zabrane otpadaju dve trećine pojava glagola μοιχεύω u *Novom zavetu* (10/15).⁶⁷⁷ U svima njima u grčkom tekstu uvek nalazimo glagol μοιχεύω (οὐ μοιχεύσεις / μὴ μοιχεύσης).⁶⁷⁸ U latinskom prevodu nema takve ujednačenosti - u stihovima koji citiraju ili referišu na sedmu zapovest, preljuba se zabranjuje glagolom *moechari*, ali i glagolom *adulterare*.

Dekalog je, izvesno, kako u judaizmu, tako i u hrišćanstvu, od samog početka do danas, predstavljao jedan od kamena temeljaca vere i jedan od delova *Biblije* koji su svi vernici (kao i većina danas) poznavali i učili napamet. Rani hrišćani su dobro poznavali deset zapovesti; njihova popularnost i učestalo referisanje na *Dekalog* možda stoje u osnovi leksičke ujednačenosti grčkog prevoda: često spominjanje ove zapovesti moglo je uticati na to da se leksema μοιχεύω ustali u ovom kontekstu, i da uvek iznova bude upotrebljena u tom kontekstu u novozavetnim tekstovima. Ujedno, upotreba grčkog glagola μοιχεύω mogla je uticati na izbor latinskom govornom jeziku svojstvene grčke pozajmljenice *moechari* umesto uobičajenijeg i višem književnom stilu svojstvenog glagola *adulterare* u najstarijim latinskim prevodima. Ustaljena upotreba glagola *moechari* u starijim latinskim tekstovima mogla je, potom, uticati na Jeronimov izbor da, korigujući novozavetni tekst u prevodu ove zapovesti zadrži leksemu *moechari* i ne zameni je glagolom *adulterare*. Ova odluka mogla je, k tome, uticati i na njegov izbor termina *moechari* na drugim mestima u prevodu *Starog zaveta*. S druge strane, razlog bi

⁶⁷⁷ U *Starom zavetu*: Zak. 5.17 lat. 18; u *Novom zavetu*: Mt. 5.27-8; 19.18; Mk. 10.19; Lk. 18.20; Rim. 2.22 dva puta; 13.9; Jak. 2.11 dva puta.

⁶⁷⁸ Οὐ μοιχεύσεις: Izl. 20.13; Zak. 5.17; Mt. 5.27-8; 19.18; Rim. 13.9; μὴ μοιχεύσης: Lk. 18.20; Mk. 10.19; Jak. 2.11; cf. Rim. 2.22

mogao biti i semantičke prirode; glagol *adulterare* mogao je biti asociran isključivo sa brakolomstvom, ne i sa muškarčevim neverstvom.

Još jedno mesto, ključno za razvoj hrišćanske etike, na kojem se javlja glagol μοιχεύω, predstavlja Isusova zabrana razvoda i sklapanja drugog braka za razvedene koju srećemo u sinoptičkim jevanđeljima.⁶⁷⁹ U tim stihovima na neverstvo i brakolomstvo u grčkom tekstu ukazuju glagol μοιχεύω i glagol μοιχάομαι. Glagol μοιχεύω se u ovom kontekstu javlja u stihovima Lk. 16.18 (dva puta) i Mt. 5.32 u aleksandrijskoj verziji grčkog teksta. U *Vulgati* na tim mestima uvek nalazimo glagol *moechari*.

Kada govorimo o latinskom prevodu, potrebno je utvrditi koja je od grčkih verzija poslužila kao osnova za prevod. Pitanje grčkog teksta postavlja se samo u slučaju stihova iz Jevanđelja po Mateju. Naime, u prvom delu stiha Mt. 5.32 u aleksandrijskom tekstu nalazimo glagol μοιχεύω, odnosno konstrukciju ποιῆ ἄτῆν μοιχευθῆναι (tako i *Cod. Bezae*), ali u vizantijskoj verziji na istom mestu srećemo glagol μοιχάομαι (ποιῆ ἄτῆν μοιχᾶσθαι). U prvom delu stiha Mt. 19.9 u aleksandrijskoj verziji srećemo istovetnu konstrukciju sa glagolom μοιχεύω kao i u stihu Mt. 5.32, ali u vizantijskoj verziji (i *Cod. Bezae*) nalazimo glagolski oblik μοιχᾶται. U drugom delu oba stiha nalazimo istovetni oblik μοιχᾶται. Tekst *Vulgate* u stihu Mt. 5.32 bliži je aleksandrijskoj verziji teksta, ali je u stihu Mt. 19.9 bliži vizantijskom tekstu; stoga će za svaki od ovih stihova pri analizi latinskog prevoda kao polazna tačka poslužiti relevantna grčka verzija.

U slučaju stihova iz Lukinog i Markovog jevanđelja pitanje grčke verzije teksta je irelevantno, budući da u sve tri glavne verzije nalazimo iste oblike glagola μοιχεύω i μοιχάομαι (Lk. 16.18 u oba dela stiha μοιχεύει, lat. *moechatur*; Mk. 10.11 μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν, lat. *adulterium committit super eam*; 10.12 μοιχᾶται, lat. *moechatur*).

U stihu Mt. 5.32 u aleksandrijskoj grupi i zapadnoj grupi grčkih novozavetnih rukopisa nesvakidašnjom konstrukcijom ποιῆ ἄτῆν μοιχευθῆναι opisuju se postupci muškarca koji neopravdano ostavlja svoju ženu.

⁶⁷⁹ Mt. 5.32; Lk. 16.18 cf. Mt. 19.9 i Mk. 10.11-12 gde nalazimo glagol μοιχάομαι.

Ego autem dico vobis: quia omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat.

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι, καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ μοιχᾶται.

Zabrana razvoda predstavlja veliku novinu za antički svet. Na činjenicu da su Isusove reči o zabrani razvoda glasno odjeknule među najranijim hrišćanima ukazuje njihov spomen u najranijem periodu hrišćanske književnosti, u Jerminom pastiru i učestala citiranost stiha Mt. 5.32 (99 odlomaka u VLD).⁶⁸⁰

U zapadnoj verziji grčkog teksta (*Cod. Bezae*) i u nekima od najstarijih latinskih bibiljskih prevoda (*codd. k, a, b, d, Ps.-Aug. Spec.*) nalazimo skraćenu formu stiha, odnosno samo njegov prvi deo koji govori o zabrani razvoda, ali ne i drugi deo stiha u kojem se zabranjuje brak sa raspuštenicom.⁶⁸¹

U stihu Lk. 16.18 glagol μοιχεύω se javlja dva puta, i oba puta je preveden glagolom *moechari* u *Vulgati*. Njime se u prvom delu stiha ukazuje na postupke muškarca koji ostavlja svoju ženu da bi se oženio drugom, a u drugom delu stiha na muškarca koji se ženi raspuštenicom, dakle, i na preljubu i na brakolomstvo (na oba mesta μοιχεύει).

Omnis qui dimittit uxorem suam et alteram ducit, moechatur: et qui dimissam a viro ducit, moechatur.

U drugom delu stiha glagol μοιχεύω, odnosno *moechari* ukazuje na postupke onoga koji se ženi raspuštenicom. Činjenica da μοιχεύω/*moechari* ima različito značenje u prvom i drugom delu stiha, nije uticala na latinski prevod, ni u *Vulgati*, ni u delima sadržanim u korpusu *Vetus Latina* (v. *infra*).

⁶⁸⁰ Herm. Mand. 4.1: *si quis habuerit uxorem fidelem in domino et hanc invenerit in adulterio, numquid peccat vir, si convivat cum illa?* et dixit mihi: *'quamdiu nescit peccatum eius, sine crimine est vir... si autem scierit vir, mulierem suam deliquisse, et non egerit poenitentiam mulier et permanet in fornicatione sua... reus erit peccati eius et particeps moecharionis eius... dimittat, inquit, illam, et super se maneat* (79.9 P: *dimittat, inquit, illam, et ipse [se] contineat*). *Quodsi dimiserit mulierem suam et aliam duxerit, et ipse moechatur* (79.9 P: *Quodsi dimissa illa aliam uxorem duxerit, et ipse adulterium committit* [μοιχᾶται]).

⁶⁸¹ U svim ovim latinskim rukopisima, po uzoru na grčki original, stih počinje zamenicom *quicumque* (grč. *Cod. Bezae* ὃς), za razliku od teksta *Vulgate*, gde stih počinje konstrukcijom *omnis qui* (prema grč. Alex. πᾶς ὁ).

Još jedno mesto, ključno za razvoj hrišćanske etike, na kojem se javlja glagol μοιχεύω, predstavlja *Beseda na gori*, u kojoj Isus označava i samu pomisao na neverstvo kao greh (Mt. 5.27-8).

Audistis quia dictum est antiquis: Non moechaberis. 28 Ego autem dico vobis: quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo. ⁶⁸²

4.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

Glagol μοιχεύω je u starozavetnim odlomcima *Vulgate* šest puta preveden terminima iz leksičke porodice okupljene oko reči *adulter*: (*adulterium perpetrare, adultera; adulterae erunt, adulteraverint; omnes adulterantes; in adulteriis*), a pet puta terminima iz porodice, okupljene oko reči *moechus*: četiri puta glagolom *moechari* i jednom imenicom *moechus*. U odlomcima koji referišu na ove stihove u korpusu *Vetus Latina* većinom nalazimo termin *moechari*, naročito u prevodima čitavih biblijskih knjiga.

Nastojeći da uporedimo Jeronimov prevod i druge latinske prevode stihova u kojima u *Septuaginti* nalazimo termin μοιχεύω, podelili smo analizirane stihove u dve grupe: prvu čine oni u kojima Jeronim upotrebljava termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, a drugu grupu stihovi u kojima upotrebljava termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*.

a) *adulter** u *Vulgati*

Na mestima na kojima u grčkom tekstu nalazimo glagol μοιχεύω u starozavetnim odlomcima *Vulgate* nalazimo termine iz leksičke porodice okupljene oko reči *adulter* na šest mesta (Le. 20.10 dva puta; Os. 4.13-14; 7.4; Jez. 23.43). U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na ta mesta preteže glagol *moechari*, naročito u prevodima

⁶⁸² 5.27 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, οὐ μοιχεύσεις. 28 ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

čitavih biblijskih knjiga (Os. 4.13-14; Jez. 23.43).⁶⁸³ Umesto participa *adulterantes* (grč. μοιχεύοντες) u stihu Os. 7.4 katkada nalazimo imenicu *adulteri*.⁶⁸⁴

Le. 20.10

Specifičan slučaj predstavlja leksika stiha Le. 20.10. Kako smo već napomenuli, stihom Le. 20.10 propisuje se smrtna kazna za brakolomca i preljubnicu, i u njemu se glagol μοιχεύω (hebr. *na'aph*) javlja čak četiri puta: dva puta njegov lični glagolski oblik, i dva puta particip.⁶⁸⁵ Jeronim, kazali smo, ovde pribegava neobičnom prevodilačkom postupku, upotrebivši reči iz dve leksičke porodice (*moechari, moechus, adultera, adulterium perpetrare*).⁶⁸⁶ Izbor leksema iz različitih porodica ostaje svojstven Jeronimu – drugi latinski autori se u prevodu uvek opredeljuju za termine iz jedne leksičke grupe, one zasnovane na terminu *adulter* ili one zasnovane na reči *moechus*.⁶⁸⁷

Dok Jeronim hebrejske participe u ovom stihu prevodi imenicama *moechus*, odnosno *adultera*, u korpusu *Vetus Latina* uvek kao prevod participa ó

⁶⁸³ Os. 4.13-14 *Vulg. Adulterae erunt, adulteraverint; Cod. Wirc. moecabuntur, moecat* i Jez. 23.43 *Vulg. in adulterio; Fragm. Sang. his moechatur*. U stihu Jez. 23.43 hebrejski oblik *niupim* preveden je na grčki neobičnom konstrukcijom ἐν τούτοις μοιχεύουσιν, dok u *Vulgati* nalazimo prevod *attrita est in adulteriis*. U kodeksu *Fragm. Sang.* nalazimo gotovo doslovni prevod sa grčkog (*et dixit non his moechatur et opera meretricis et ipsa prostitit*). *Moechari*: Rufin. *In Os. 4.13-14; 7.4; Hier. In Os. 1. 4.13-14 LXX: moechabuntur; item Hier. In Ezech. 6; Rufin. Orig. in Ex. 605.*

⁶⁸⁴ *Adulteri*: Hier. *In Os. 2; adulterantes*: Hier. *In Ioel; In Mich. 2; In Matth. 3. Aug. Serm. 289 omnes adulterantes et adulteri.*

⁶⁸⁵ LXX: „ἄνθρωπος ὃς ἂν μοιχεύσῃται γυναῖκα ἀνδρὸς ἢ ὃς ἂν μοιχεύσῃται γυναῖκα τοῦ πλησίον θανάτῳ θανατούσθωσαν ὁ μοιχεύων καὶ ἡ μοιχευομένη“. Skrenimo pažnju da se particip muškog roda javlja u aktivnom, a ženskog roda u mediopasivnom obliku.

⁶⁸⁶ *Si moechatus quis fuerit cum uxore alterius, et adulterium perpetraverit cum conjuge proximi sui, morte moriantur et moechus et adultera.*

⁶⁸⁷ Tako se Rufin i Avgustin opredeljuju za reči iz leksičke grupe zasnovane na terminu *adulter*, dok kod Ambrozijastera i u Pseudo-Avgustinovom *Spec.* nalazimo termine iz leksičke grupe zasnovane na reči *moechus*. Rufin. *Orig. in Lv. 11.2 (449.26) : ...adulteraverit... qui adulterat... quae adulteratur*; Aug. *Queaest. Hept. 3.73 : ... Adulteraverit... Adulteraverit... qui adulteravit... quae adulterata est*; Ambrosiast. *Lex. (=Coll. Mes.) tit. 4 : moechatus fuerit mulierem... qui moechatus fuerit... quae moechata fuerit ; item Ps.-Aug. Spec. 45.*

μοιχεύων / ἡ μοιχευομένη nalazimo relativnu rečenicu (*qui/quae adulterat / moechatus fuerit* i sl.) Primitimo da se u tim relativnim rečenicama muškarac uvek javlja kao subjekat aktivnog glagola (*qui adulterat*), dok je žena uvek subjekat pasivne konstrukcije (*quae adulteratur* et sim.).

U retkim odlomcima koji citiraju ovaj stih termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* (7) javljaju se gotovo jednako učestalo kao termini iz porodice zasnovane na reči *moechus* (6). U retkim parafrazama stiha kod rimskih autora na učesnike u preljubi se uvek ukazuje imenicama *adulter* i *adultera*.⁶⁸⁸

b) *moech*-* u *Vulgati*

U Jeronimovom prevodu sedma zapovest glasi: *Non moechaberis* (Izl. 20.14, cf. Zak. 5.18). U korpusu *Vetus Latina*, unutar 90 analiziranih odlomaka u kojima se citira ili parafrazira sedma zapovest, preteže glagol *moechari* (52), nešto ređe nalazimo glagol *adulterare* (26)⁶⁸⁹, i još ređe predikatske konstrukcije sa imenicom *adulterium* (5)⁶⁹⁰ i glagol *fornicari* (7)⁶⁹¹. Kada, međutim, spomenuta mesta sagledamo odvojeno od odlomaka iz Avgustinovih dela, na koja otpadaju 44 reference od njih 90, dolazimo do drugačijih rezultata. Avgustin u ovom kontekstu učestalije upotrebljava glagol *moechari* nego glagol *adulterare* (36:8). Od 52 pojave glagola *moechari* njih 36 nalazimo u

⁶⁸⁸ Novatian. (= Ps.-Cypr.) *Pudic.* 6 *adulteras non sinetis vivere*; *Quodv. Prom. de punidendis adulteris*.

⁶⁸⁹ Tert. *Adv. Marc.* 1.29.4; 2.17.4; 4.16.17; 5.17.15; Lact. *Epit.* 64 (6.18); Pelag. (Ps.-Sulp. Sev.) *Ep.* 1.4; Ambr. *Abr.* 1.4.23; *Jac.* 1.1.1; *In Psalm.* 1.19; Rufin. *Adamant.* 2.18; *Orig. Princ.* 354 (4.3.4 = 330.20); Cassian. *Conl.* 8.23; Aug. *Serm. (de script.)* 74.3 (*ad Mt.* 13.52); *Quaest. Simpl.* 1.117; *In Psalm.* 106.5; *Spir. et litt.* 21; Hier. *In Matth.* 23.23; *In Gal.* 3.5.14; 5.23; *In Eph.* 4.25 *in Lege praeceptum est: Non adulterabis uxorem proximi tui. Hom. Orig. in Ier. et Ezech.* 7.749a: *Omnis sermo qui praecepit, Non fornicaberis, non adulterabis.* Zabranu iskazanu konjunktivom *non/ne adulteres* nalazimo samo kod Avgustina: *In Psalm.* 33.2.19 (*ad v.* 15); 84.12 (*ad v.* 11); *Serm.* 387.1; *C. Faust.* 18.28.

⁶⁹⁰ *Adulterium admittere*: Tert. *Spect.* 3; *a. committere*: Ps.-Clem. *Ep.* 3.21.22; *a. facere*: Rufin. *Orig. in Nm.* 11.1; cf. *Adulterium... lex uetat* Adamant. 4.9; Optatov tekst u prvom izdanju *De schismate Donatistarum = Adversus Donatistas* (365. godine) 3.7.5 *non facies adulterium* je u skladu sa Afrom (afrikanskom verzijom teksta). Marone 2008: 4.

⁶⁹¹ Ambrosiast. (= Ps.-Aug.) *Quaest. Test.* 7; 69; 76 dva puta; *In Eph.* 6.3; Cassian. *Conl.* 11.41; Hier. *Hom. Orig. in Ier. et Ezech.* 7.749a. Sadržaj stiha Izl. 20.14 u starijim latinskim biblijskim kodeksima, kako je rečeno, nije analiziran, ali u *Cod. Lugd.* u stihu Zak. 5.18 preljuba se zabranjuje glagolom *fornicari*.

Avgustinovim delima. Kada spomenuta mesta sagledamo odvojeno od odlomaka iz Avgustinovih dela, vidimo da glagol *adulterare* (18) srećemo češće nego glagol *moechari* (16) i da termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* pretežu nad glagolom *moechari* (23:16).

Tabela 28. Izl. 20.14 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Izl. 20.14	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium*</i>	<i>fornicari</i>	Suma
Suma	52	26	5	7	90
Avgustin	36	8	/	/	44
Ostalo	16	18	5	7	46

Osim stihova koji sadrže sedmu zapovest, u korpusu *Vetus Latina* nalazimo reference na još samo jedan starozavetni stih koji u *Septuaginti* sadrži termin $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\upsilon}\omega$, a u *Vulgati* glagol *moechari*, stih Jer. 3.9 gde kod Rufina i Evzevija nalazimo glagol *meretricari* odnosno *fornicari*.

Novi zavet

Termin $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\upsilon}\omega$ je u novozavetnim odlomcima *Vulgate* preveden glagolom *moechari* (11), ređe glagolom *adulterare* (3), i jednom imenicom *adulterium*. U citatima i parafrazama ovih mesta u korpusu *Vetus Latina* pretežu termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*. Govoto uvek je reč o glagolu *moechari*: od 267 pojava, nalazimo ga čak 264 puta, a samo tri puta se javlja imenica *moechus*. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* javljaju se gotovo dva puta ređe, 142 puta. Među njima najčešće nalazimo glagol *adulterare* (88), ređe konstrukcije sa imenicom *adulterium* (45), i tek ponekad imenice *adulter*, odnosno *adultera* (9). Termini iz porodice u čijem se središtu nalazi reč *fornix* javljaju se šest puta, a samo jednom nalazimo glagol *stuprare*.

Tabela 29. Prevod μοιχεύω u *Vetus Latina* – zbirna tabela

<i>Vetus Latina</i>	<i>moechari</i>	<i>moechus</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter/a</i>	<i>fornix*</i>	<i>stupr*</i>	Suma
<i>Vulgata</i>	264	3	88	45	9	6	1	416
<i>adulterare</i>	12		49	10				71
<i>Kodeksi</i>	8		23	3				34
<i>ostalo</i>	4		26	7				37
<i>moechari</i>	252	3	39	35	9	6	1	345
<i>Kodeksi</i>	89		1	8				98
<i>ostalo</i>	163	3	38	27	9	6	1	247

U analizi polazimo od stihova koji citiraju ili parafraziraju sedmu zapovest. U svima njima u grčkom tekstu nalazimo glagol μοιχεύω, dok u *Vulgati* srećemo glagole *moechari* i, ređe, *adulterare* (7:3).⁶⁹² U *Jevanđelju po Mateju* i u *Poslanici apostola Pavla Rimljanima* zabrana οὐ μοιχεύσεις prevedena je na jednom mestu glagolom *moechari* (Mt. 5.27; Rim. 2.22), a drugde glagolom *adulterare* (Mt. 19.18; Rim. 13.9). Stoga možemo kazati da se *moechari* i *adulterare* u novozavetnim knjigama *Vulgate* javljaju kao ravnopravne alternative u prevodu grčkog glagola μοιχεύω.

Tabela 30. Zabrana preljube u *Dekalogu* i njene refleksije drugde u *Bibliji*.

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις
Mt. 5.27	<i>non moechaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις
Mt. 5.28	<i>moechatus est eam</i>	ἔμοίχευσεν αὐτήν
Mt. 19.18	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις
Lk. 18.20	<i>non moechaberis</i>	μὴ μοιχεύσης
Mk. 10.19	<i>ne adulteres</i>	μὴ μοιχεύσης
Rim. 2.22	<i>non moechandum, moecharis</i>	μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις
Rim. 13.9	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις
Jak. 2.11	<i>non moechaberis</i>	μὴ μοιχεύσης
	<i>si non moechaberis</i>	εἰ δὲ οὐ μοιχεύεις

⁶⁹² *Moechari*: Mt. 5.27, cf. 28; Lk. 18.20; Rim. 2.22 dva puta; Jak. 2.11 dva puta; *adulterare*: Mt. 19.18; Mk. 10.19; Rim. 13.9. Stihovi Mt. 5.27 i 28 su uzeti kao jedno mesto.

Analiziraćemo prvo ona mesta na kojima u *Vulgati* nalazimo glagol *adulterare* i uporediti sa njima terminologiju odlomaka u korpusu *Vetus Latina*.

a) *adulterare* u *Vulgati*

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na novozavetne stihove u kojima je glagol $\mu\omicron\chi\epsilon\acute{\upsilon}\omega$ na latinski u *Vulgati* preveden glagolom *adulterare* (Mt. 19.18, Mk. 10.19 i Rim. 13.9) pretežu termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter* (59): glagol *adulterare* (49) i predikatske konstrukcije koje sadrže imenicu *adulterium* (10). Glagol *moechari* se javlja ređe (12). Karakterističan je za prevode čitavog jevanđelja (8/12), što ukazuje da se on češće upotrebljavao u delima pod jakim uticajem grčke leksike. Naprotiv, konstrukcije sa imenicom *adulterium* su karakteristične za dela rimskih otaca (7/10). Upečatljivo, u rukopisima koji sadrže prevode čitavih biblijskih knjiga skoro uvek nalazimo glagol *adulterare* kao u *Vulgati*. Od ovog pravila odstupaju gotovo isključivo prevodi Matejevog jevanđelja, gde u stihu Mt. 19.18 učestalije nalazimo glagol *moechari* (7) nego glagol *adulterare* (6). Većinu pojava glagola *moechari* nalazimo upravo u prevodu tog stiha (9/12).

U stihu Jv. 8.4 grčki particip $\mu\omicron\chi\epsilon\upsilon\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ je u *Vulgati* preveden konstrukcijom *in adulterio*. U korpusu *Vetus Latina* i u odlomcima koji referišu na ovaj stih pretežno nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*. Samo jednom se kao njegova alternativa javlja imenica *moechatio*.

Mt. 19.18; Mk. 10.19

U svim sinoptičkim jevanđeljima se javlja priča o bogatašu koji od Isusa traži savet kako da ispravno živi, i spreman je da prihvati sva uputstva, ali nije voljan da se odrekne materijalnih dobara. U okviru spomenute epizode Isus bogataša podseća na deset zapovesti, među njima i na zabranu preljube ($\omicron\acute{\upsilon}\ \mu\omicron\chi\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\iota\varsigma$ Mt. 19.18 / $\mu\grave{\eta}\ \mu\omicron\chi\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\eta\varsigma$ Mk. 10.19; Lk. 18.20). U *Vulgati* u spomenutim stihovima nalazimo glagole *moechari* (*non moechaberis* Lk. 18.20) i *adulterare* (*non adulterabis* Mt. 19.18; *ne adulteres* Mk. 10.19).⁶⁹³

⁶⁹³ Ali *Cod. Bezae* Lk. 18.20 $\omicron\acute{\upsilon}\ \mu\omicron\chi\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\iota\varsigma$.

U citatima i parafrazama stiha Mt. 19.18 pretežu termini iz leksičke porodice zasnovane na imenici *adulter* (15: *adulterare* 11, *adulterium* 4). Glagol *moechari* se u javlja na devet mesta, tek neznatno ređe od glagola *adulterare*, a u prevodima čitavog jevanđelja ga nalazimo češće (7) nego glagol *adulterare* (6).⁶⁹⁴ Upečatljivo je da u stihu Mt. 19.18 leksika *Vulgate* znatno odstupa od leksike ostalih biblijskih prevoda, što je inače retko slučaj.

Tabela 31. Mt. 19.18 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mt. 19.18	<i>adulterare</i>	<i>adulterium*</i>	<i>moechari</i>	Suma
Sve	11	4	9	24
Kodeksi	6	1	7	14
Ostalo	5	3	2	10

U stihu Mk. 10.19 grčkoj konstrukciji sa konjunktivom aorista μή μοιχεύσης u *Vulgati* odgovara konstrukcija sa negacijom *ne* i konjunktivom prezenta *ne adulteres*. Ista konstrukcija preteže u prevodima čitavog jevanđelja (8).⁶⁹⁵ U dva rukopisa (c, k) nalazimo dvojaku zabranu, činjenja preljube i bludničenja.⁶⁹⁶ Glagol *moechari* se javlja samo u jednom rukopisu (*cod. f: non moecaveris*).⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ *Codd. ff^l; ff²; r; d; e; h; Cypr. Testim. 3.1; Hil. In Matth. 19.5 non moechari: hic corruptelam fidei, et legi adulterium intulerat, et deos alienos adoraverat.* U *cod. a* nalazimo oba glagola: *non moecaberis, non adulterabis*. U stihu Mt. 19.18 u *Septuaginti* nalazimo futurski oblik οὐ μοιχεύσεις kao u *Dekalogu* (Izl. 20.14); njemu u *Vulgati* odgovara futur *non adulterabis*. Pored toga, u *cod. a* nalazimo oba glagola (*non moecaberis, non adulterabis*), dok u *cod. c* nalazimo konstrukciju *non adulterium committes*.

⁶⁹⁵ U dva druga kodeksa nalazimo *ne adulterabis* (*codd. ff²; q*), a u *cod. a* zabranu *non adulterium committes*.

⁶⁹⁶ *Cod. c: non adulterabis, non fornicaberis; cod. k: ne adulterium ammiseris. ne fornicatus fueris. Cf. cod. a* stih Mt. 19.18 *non moecaberis, non adulterabis*. Istovetnu dvojaku zabranu nalazimo i u grčkoj (ali ne i latinskoj) verziji *Cod. Bezae* (μή μοιχευσης μη πορνευσης).

⁶⁹⁷ Redosled elemenata u ovom stihu iz priče o bogatašu nije problematičan samo u Lukinom, već i u Markovom jevanđelju. Dok u Mk. 10.19 Aleksandrijska verzija grčkog teksta počinje zabranom ubistva, kojoj sledi zabrana preljube (raspored kakav srećemo u latinskoj verziji Lk. 18.20), u *Vulgati* stih počinje zabranom preljube, a nastavlja se zabranom ubistva (raspored kakav srećemo u grčkim verzijama *Byz., Bez.* i u latinskoj verziji *Bez.* u Mk. 10.19, ali i u grčkoj verziji Lk. 18.20). *Bezae* grč.: μή μοιχεύσης, μη πορνεύσης, μη κλέψης, μη ψευδομαρτυρήσης, μη άποστερήσης, τίμα τόν πατέρα και την μητέρα; *Bezae*

Činjenica, da je u okviru priče o bogatašu samo u stihu Mk. 10.19 grčka konjunktivska konstrukcija μή μοιχεύσῃς dosledno prevedena latinskim prohibitivnim konjunktivom glagola *adulterare*, može govoriti u prilog tezi o rimskom poreklu jevanđelja po Marku.⁶⁹⁸

Tabela 32. Mk. 10.19 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mk. 10.19	<i>ne adulteres</i>	<i>ne /non adulterabis</i>	<i>adulterium*</i>	<i>moechari</i>	Suma
Sve	9	3	2	1	15
Kodeksi	8	3	2	1	14
Bez kodeksa	1				1

Rim. 13.9

U citatima i referencama na stih Rim. 13.9 (*non adulterabis*, οὐ μοιχεύσεις) gotovo uvek nalazimo prevod glagolom *adulterare* (26/32). Čak 11 ovih pojava otpada na Avgustinova dela. Znatno ređe nalazimo prevod perifrastičnim konstrukcijama tvorenim pomoću imenice *adulterium* (4), a još ređe prevod glagolom *moechari* (2).⁶⁹⁹ Prevod kao u *Vulgati* nalazimo u svim prevodima cele poslanice (6).

Tabela 33. Rim. 13.9 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Rim. 13.9	<i>adulterare</i>	<i>adulterium*</i>	<i>moechari</i>	Suma
Sve	26	4	2	32
Kodeksi	6			6
Avgustin	11		1	12
Ostalo	9	4	1	14

lat.: *ne adulteres, ne occidas, ne fureris ne falsum testimonium dicas*. Za ostale verzije v. gore u delu u kojem se govori o stihu Lk. 18.20.

⁶⁹⁸ Cf. i konjunktive *ne occidas, ne fureris, ne ... dixeris, ne fraudum feceris*, kao i glagol *furari - ne fureris* – umesto sintagme *furtum facere* koju srećemo u Lk. 18.20 i Mt. 19.18

⁶⁹⁹ *Adulterium committere*: Rufin. *Orig. in Rom.* 9.31 (dva puta); *adulterium facere*: Rufin. *Orig. in Nm.* 11.1; *Orig. in Rom.* 2.9. *Moechari*: Victorin. *Gramm. In Gal.* 2.5.14 *neque moechari*; Aug. *Quaest. euang.* 1.13.45, 46 *non moechaberis*.

Jv. 8.4

U stihu Jv. 8.4 se, kazali smo, u grčkom tekstu spominje žena opisana participom *μοιχευομένη*, dok se je u *Vulgati* ona je opisana kao žena uhvaćena *in adulterio*. Zbog ove leksičke specifičnosti, odnosno činjenice da u ovom stihu ne nalazimo glagol *adulterare*, već imenicu *adulterium*, ne možemo adekvatno uporediti terminologiju ovog stiha sa jezikom prethodnih stihova. Ipak, možemo primetiti da u većini biblijskih prevoda koji referišu na spomenuti stih (6/8) nalazimo, kao u *Vulgati*, konstrukciju *in adulterio*. U *cod. ff²* umesto termina *adulterium* nalazimo imenicu *moechatio* (*in moechatione*). Ambrozije upotrebljava imenicu *adultera* i particip glagola *moechari* (*moechantem*). Particip istog glagola nalazimo i u *cod. e* (*sponte moecata*).⁷⁰⁰

Činjenica da u korpusu *Vetus Latina* u stihu Jv. 8.4 upečatljivo najčešće nalazimo oblik *in adulterio* kakav srećemo u *Vulgati* (15/19) odnosno konstrukciju *in moechatione* navodi nas na zaključak da su spomenuti prevodi sačinjeni na osnovu grčkog teksta, koji je u ovom stihu sadržao oblik *ἐν μοιχείᾳ*.

Tabela 34. Jv. 8.4 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Jv. 8.4 in adulterio	<i>adulterium</i>	<i>moechans/moechata</i>	<i>adultera</i>	<i>moechatio</i>
Suma	15	2	1	1
Kodeksi	6	1		1
Ostalo	9	1	1	

b) *moechari* u *Vulgati*

U korpusu *Vetus Latina*, među referencama na novozavetne stihove u kojima je glagol *μοιχεύω* u *Vulgati* preveden glagolom *moechari* najčešće nalazimo isti glagol kao u *Vulgati* (248). Znatno ređe u njima se javljaju glagol *adulterare* (39) ili imenica *adulterium* (35). Još ređe u njima se javljaju konstrukcije sa imenicom *adulter*, odnosno

⁷⁰⁰ *Cod. e. deprehensa est sponte moecata*; Ambr. *Ep.* 68.11 *invenimus... publice moechantem* (ali *Ep.* 25.4 *adultera*); *cod. ff² in moechatione*.

adultera (9) i termini iz porodice, zasnovane na reči *fornix* (7), imenica *moechus* (3) i, samo jednom, glagol *stuprare* (1).

Tabela 35. Odrazi glagola μοιχεύω u korpusu *Vetus Latina*

Stih	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter/a</i>	<i>moechus</i>	<i>stuprare</i>	<i>fornicari / fornicatio</i>
Mt. 5.32	36	2		1			
Lk. 16.18 - I	25		3	2			
Lk. 16.18 - II	19						
Mt. 5.27	36	5	12				2
Mt. 5.28	88	11	9	5	2	1	4
Lk. 18.20	13	3	9				
Rim. 2.22	28	18	2				
Jak. 2.11	3						
Otk. 2.22				1	1		1
Suma	248	39	35	9	3	1	7

Uprkos činjenici da mnoge od ovih stihova nalazimo u odeljcima koji predstavljaju ključna mesta za razvoj hrišćanske seksualne etike, i da su bili veoma često citirani i parafrazirani, leksička odstupanja u korpusu *Vetus Latina* nisu brojna. Čini se da je dosta rano došlo do ujednačavanja leksike većine ovih stihova u čitavoj hrišćanskoj ekumeni, a ovo ujednačavanje može biti posledica opšte poznatosti spomenutih stihova.

Mt. 5.32

U prvom delu stiha Mt. 5.32 konstrukcija ποιῆῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι prevedena je u *Vulgati* konstrukcijom *facit... moechari*. U korpusu *Vetus Latina* na ovom mestu preteže glagol *moechari*, kao u *Vulgati* (36). U svim kodeksima koji sadrže prevod Matejevog jevanđelja nalazimo isti glagol (15); on preteže i u

delima rimskih autora (21).⁷⁰¹ Termine iz leksičke grupe zasnovane na reči *adulter* srećemo samo tri puta na ovom mestu (uvek u kombinaciji sa glagolom *facere*).⁷⁰²

Tabela 36. Mt. 5.32 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mt. 5.32	<i>facit moechari</i>	<i>facit adulterari</i>	<i>facit adulteram fieri</i>
Suma	36	2	1
Kodeksi	15	/	
Ostalo	21	2	1

Lk. 16.18

U stihu Lk. 16.18 glagol *μοιχεύω* se javlja dva puta. Kako u *Vulgati*, tako i u drugim starijim latinskim prevodima u oba dela stiha nalazimo pretežno glagol *moechari* (I-25; II-19), naročito kada je reč o prevodima čitavog jevanđelja (I-14; II-13).⁷⁰³ Samo u jednom rukopisu, *cod. a*, u prvom delu stiha nalazimo konstrukciju *adulterium facit*, dok kod Tertulijana u prvom delu nalazimo konstrukciju *adulterium committere* (2), a u drugom delu konstrukciju *adulter esse*.⁷⁰⁴

Cod. a je jedino mesto, gde postoji mogućnost, da se na činjenje preljube (*adulterium facit*) ukazuje drugačijim terminom od onoga kojim se ukazuje na činjenje brakolomstva (*moechatur*). Činjenica, da su odstupanja u leksici u oba dela stiha neznatna, još je upečatljivija, kada imamo u vidu to da ni u jednom

⁷⁰¹ Samo u jednom od njih, *cod. k*, spomenuta je konstrukcija proširena glagolom *capere*: *facit uxorem capi moechari*.

⁷⁰² Dva puta kod Tertulijana, oba puta u pasivu (*facit eam adulterari*; pasivnost je odraz pasivne konstrukcije u grčkom *ποιεῖ ἀπτήν μοιχευθῆναι*) i jednom u prevodu Homilija Jovana Zlatoustog (*facit illam adulteram fieri*). Tert. Adv. Marc. 4.34.6 ; Monog. 9.3; Chryost. 3.959 (960a: 1 Cor. 7.39) kao prevod grč. *ποιεῖ ἀπτήν μοιχευθῆναι*. Cf. i Anon. Hom. In Matth. 12 (PG 56 Migne 1862, p. 697) *fecit eam adulterari*.

⁷⁰³ U dva latinska rukopisa koja sadrže prevod Jevanđelja po Luki nema drugog dela stiha (*codd. e, m*).

⁷⁰⁴ *Cod. a*: *omnes qui dimittit uxorem suam et nubit aliam, adulterium facit: et qui dimissam a marito ducit, moeatur*. Tert. Adv. Marc. 4.34 *adulterium committet; adulterium commisit; aequae adulter est* (dva puta), cf. *ibid. Adulterium pronuntians qui dimissam a uiro duxerit*.

latinskom prevodu čitavog jevanđelja ne nalazimo stih u istovetnom obliku kao u *Vulgati*.⁷⁰⁵

Tabela 37. Lk. 16.18 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Lk. 16.18	<i>I moechatur</i>	<i>adulterium</i>	<i>II moechatur</i>	<i>adulter est</i>
Suma	25	3	19	2
Kodeksi	14	1	13	0
Ostalo	11	2	6	2

Mt. 5.27-28

U odlomcima koji referišu na stih Mt. 5.27 preteže glagol *moechari* (36); u prvodima celog jevanđelja javlja se isključivo ovaj oblik. Naprotiv, glagol *adulterare* (5) i konstrukcije sa imenicom *adulterium* (12) nalazimo isključivo u drugim delima rimskih autora.⁷⁰⁶ Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* javljaju se u parafrazama stiha Mt. 5.27 samo dva puta u delima anonimnih autora, koja inače ne predstavljaju predmet ove studije.⁷⁰⁷

Tabela 38. Mt. 5.27 - odjeci u korpusu *Vetus Latina*.

Mt. 5.27	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	Suma
Sve	36	5	12	53
Kodeksi	15	/	/	15
Ostalo	21	5	12	38

⁷⁰⁵ Odstupanja pretežno čine neznatne razlike u rasporedu reči, upotrebi zamenice *alter/alius* i futura/prezenta glagola *ducere*.

⁷⁰⁶ *Adulterare*: Tert. *Adv. Marc.* 4.36; Orig. *In Matth.* 13.24 (interpretatio vetus); Rufin. *Orig. in Cant.* 1 (PG 13; Migne 1862, p. 88c); *Hom. Orig. in Nm.* 11.2; *Adamant.* 2.18; cf. Anon. *Hom. In Matth.* 3 *non quidem adulterabantur, tamen concupiscebant in corde*; Greg. M. *Moral.* 21.2.5 *non adulterabis. Adulterium facere*: Anian. *Chrysost. hom.* 3.985 (989d, 989b); Rufin. *Orig. in Rm.* 9.31; cf. Rufin. *Adamant.* 2.18 *adulterium fieri*; Hier. *In Matth. Ad* 11.30; *a. committere*: Ps.-Clem. *Ep.* 1.3 (cf. Rufin. *Clement.* 6.13.4 *admittunt*). Tert. *Apol.* 2: *prohibere adulteria; 45 prohibere adulterium*; Iuvenc. 1.556 *adulterio prohibens*; Ambr. *In psalm. 118 serm.* 11.28 *ut non solum adulterium sciret esse vitandum*; Paul. Nol. *Ep.* 24.21 *lex adulterium interdicit; adulter*: Rufin. *Sent. Sext.* 233 *scito te adulterum esse etiam si cogitasti de adulterio*.

⁷⁰⁷ Anon. *Hom. In Matth.* 20 (743): *non solum non fornicetur, sed nec usque ad oculum concupiscat*, Orig. *In Matth.* 21: *qui abstinet se ab opere fornicationis*.

U stihu Mt. 5.28, verovatno pod uticajem grčkog originala (ἐμολίχευσε ἀυτήν), glagol *moechari* je u *Vulgati* upotrebljen tranzitivno, sa direktnim objektom (*moechatus est eam*).⁷⁰⁸ U citatima i parafrazama stiha Mt. 5.28 u korpusu *Vetus Latina* pretežu termini iz leksičke porodice zasnovane na terminu *moechus* (90): gotovo uvek je to glagol *moechari* (88), upotrebljen tranzitivno kao u *Vulgati* (75) ili ređe intransitivno (13), a samo dva puta srećemo imenicu *moechus*.⁷⁰⁹ Termine iz leksičke porodice zasnovane na terminu *adulter* nalazimo znatno ređe (25) i to pretežno u okviru parafraza: 11 puta glagol *adulterare* (upotrebljen tranzitivno 7, a intransitivno 4 puta), devet puta imenicu *adulterium* i pet puta imenicu *adulter*.⁷¹⁰ Samo jednom, kod Tertulijana, srećemo glagol *stuprare* (upotrebljen tranzitivno, *stuprare eam*), dok na četiri mesta srećemo glagol *fornicari* (2), odnosno imenicu *fornicatio* (2).⁷¹¹

⁷⁰⁸ U srpskom prevodu ove tranzitivnosti nema: А ја вам кажем да сваки који погледа на жену са жељом, већ је учинио прељубу у срцу свом.

⁷⁰⁹ *Moechari* intransitivno: Tert. *Pudic.* 6; Hil. *In psalm.* 4.139.7; Chromat. *In Matth.* 9.1; Rufin. *Orig. in Rm.* 2.9 (175,383) *moechetur in corde, ... nec in corde moechetur*; 2.13 (913a) *moechetur in corde*; Ps.-Ruf. *Orig. In Matth.* 37.16; Pelag. *Exhort.* 10; Max. Taur. *Serm.* 111; Chrysost. 5.828 (829c) *qui uiderit ad concupiscendum, iam moechatus est in corde*; Anian. *Chrysost. hom.* 17; Cass. *Inst.* 7.22. *Moechus*: Aug. *Serm.* 45.8; 46.4 (9) *moechus est iste*; Quodv. *Praed.* 3.23 *et non moechantem moechum Christus appellat.*

⁷¹⁰ *Adulterare* tranzitivno: Ambr. *In Psalm.* 118 *serm.* 1.12; *Serm.* 8.34; 16.3 (dva puta); *Off.* 1.50 (225); *Ep.* 72 (ili 69).20; *Paenit.* 1.14 (dva puta); Aug. *Contin.* 2.4 *quam vult adulterare*. Intransitivno: Tert. *Anim.* 15; 40; 58; Ambr. *Ep.* 72 (ili 69).20 (dva puta). *Adulterium*: Ambr. *Ep.* 72 (ili 69).20; *In psalm.* 118 *serm.* 11.28 *ut non solum adulterium sciret esse vitandum, sed etiam concupiscentiam adulterii declinandam; adulterium perpetrasset*; Hil. *In psalm.* 57.2; *In Matth.* 4.20; Rufin. *Sent. Sext.* 233; Hier. *Orig. Hom. in Lc.* 2; Salv. *Gub.* 6.44 *reus est adulterii corde concepti*; *adulter*: Anian. *Chrysost. hom.* 16 *uerus adulter sit qui foeminam aspiciat petulanter... et qui incaute foeminam uiderit, inter adulteros deputandus erit*; *hom.* 18 *qui uiderit oculis impudicis, sicut adulter puniatur*; Rufin. *Sent. Sext.* 233 (39) *scito te adulterum esse etiam si cogitasti de adulterio.*

⁷¹¹ Tert. *Castit.* 9: *stupravit eam*. U Anijanovom prevodu homilija Jovana Zlatoustog nalazimo glagol *fornicari* (Anian. *Chrysost. hom.* 13, *ad Mt.* p. 18). Orig. *In Matth. Ser.* 21: *qui videre mulierem ad concupiscendum eam, moechatus est in corde suo. Iste ergo qui abstinet se ab opere fornicationis, fornicatur autem in concupiscentia cordis sui*. Hil. *In Matth.* 4.20 *non moechaberis etc. ... jam in Evangeliiis adulterio motus tantum oculi incidentis aequatur: et cum fornicationis opere punitur illecebrosa visus transcurrentis affectio.*

Tabela 39. Stih Mt. 5.28 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*.

Mt. 5.28	<i>moechari</i> tranz.	<i>moechari</i> intr.	<i>moechus</i>	<i>adulterare</i> tranz.	<i>adulterare</i> intr.	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i>	<i>fornix*</i>	<i>stuprare</i>	<i>moechus*</i>	<i>adulter*</i>	Suma
Sve	75	13	2	7	4	9	5	3	1	90	25	119
Kodeksi	15									15		
Bez kodeksa	60	13	2	7	4	9	5	3	1	75	25	104

Lk. 18.20

Zabrana preljube se spominje i u stihu Lk. 18.20, u okviru već spomenute priče o bogatašu i Isusu, gde je, kako je rečeno, grčki glagol μοιχεύω u *Vulgati* preveden glagolom *moechari* (*mandata nosti... non moechaberis*; grč. μή μοιχεύσῃς). U korpusu *Vetus Latina* na ovom mestu preteže glagol *moechari* (13); nešto ređe srećemo predikatske konstrukcije sa imenicom *adulterium* (9), dok se glagol *adulterare* javlja samo tri puta.⁷¹² Osobenost referenci na stih Lk. 18.20 predstavlja to što se u prevodima čitavog Lukinog jevanđelja jednako učestalo javljaju glagol *moechari* i konstrukcije sa imenicom *adulterium* (7:7).

Tabela 40. Stih Lk. 18.20 - odjeci u korpusu *Vetus Latina*.

Lk. 18.20	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium*</i>	Suma
Sve	13	3	9	25
Kodeksi	7	1	7	15
Ostalo	6	2	2	10

Rim. 2.22

U stihu Rim. 2.22 glagol *moechari* se javlja dva puta (*qui dicis non moechandum, moecharis*; μή μοιχεύειν μοιχεύεις). U korpusu *Vetus Latina* u odlomcima koji referišu na stih Rim. 2.22 u oba dela stiha pretežno srećemo

⁷¹² *Non adulterabis*: cod. a; Epiphan. In euang. 25 (39.6); Vict. Cap. Harm. euang. praef. p. 106; *non adulterium facies*: Maximin. Aug. coll. c. Maximin. hom. (= Collect. Arian. hom.) 8; Hier. Ep. 120.1; *non adulterium admittes*: codd. b; l; q; cf. cod. e: ne adulterium admiseris; non/ne adulterium committes: codd. ff²; c; r.

glagol *moechari* (I-15; II-13). U prevodima čitave poslanice nalazimo samo glagol *moechari*. Glagol *adulterare* se javlja nešto ređe (po 9 puta u svakom delu stiha), ali je većina njegovih pojava (7/9) ograničena na Avgustinova dela. Konstrukcije sa imenicom *adulterium* srećemo samo dva puta.⁷¹³

Tabela 41. Stih Rim. 2.22 - odjeci u korpusu *Vetus Latina*.

Rim. 2.22	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	Suma I	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	Suma II
Sve	15	9	24	13	9	2	24
Kodeksi	5	/	5	5		/	5
Avgustin	/	7	7		7	/	7
Ostalo	10	2	12	8	2	2	12

Jak. 2.11

Na zabranu preljube referiše i stih iz Jakovljeve poslanice 2.11 (*non moechaberis... si non moechaberis*; grč. μή μοιχεύσης... εἰ δὲ οὐ μοιχεύεις). Spomenuti stih citiraju ili parafraziraju samo Jeronim (2) i Avgustin (1), upotrebivši, pritom, uvek isključivo glagol *moechari*.⁷¹⁴

Otk. 2.22

Stih Otk. 2.22 jedino je mesto u *Novom zavetu* gde je glagol μοιχεύω upotrebljen u prenesenom značenju, a odnosi se na idolopoklonstvo, odnosno Jezaveljino bludničenje i kaznu koja pretil njenim ljubavnicima. Na njih ukazuje grčki particip glagola μοιχεύω (τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς) koji je u *Vulgati* na latinski preveden ličnim glagolskim oblikom glagola *moechari* unutar relativne rečenice (*qui moechantur cum ea*). U korpusu *Vetus Latina* na tom mestu nalazimo imenicu *moechus* (*moechos ejus* Tert. *Pudic.* 19.2) i imenicu *adulter* (Ambrosiast. [= Ps.-Aug.] *Quaest. test.* 102.19 *adulteros eius*). Jednom među referencama nalazimo glagol *fornicari*.⁷¹⁵

⁷¹³ Rufin. *Orig. In Rom.* 2.11: *non moechandum... Adulterium committis.*

⁷¹⁴ Hier. *Adv. Pelag. In 1.19*; *Ep.* 69.10; Aug. *Ep.* 167. 1. 3 = *Ep.* 132. 3.

⁷¹⁵ Tycon. *In Apoc.* 17 *qui cum ea mechantur.* Cypr. *Ep.* 55.22 *qui fornicati sunt cum ea.*

4.4 Jeronim

Citirajući ili referišući na stihove iz *Starog zaveta* u kojima u *Vulgati* upotrebljava termine iz porodice, zasnovane na reči *adulter*, Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava pretežno termine iz iste leksičke porodice. Glagol *moechari* većinoma srećemo u njegovim komentarima, u okviru lema sa latinskim prevodom *Septuaginte*, odnosno na mestima koja su pod jakim grčkim leksičkim uticajem (e.g. Os. 4.13-14).⁷¹⁶

Kada je reč o stihovima, u kojima u *Vulgati* nalazimo glagol *moechari*, slika se menja. Upečatljivo je da kada citira, odnosno parafrazira sedmu zapovest, u kojoj u *Vulgati* preljubu zabranjuje glagolom *moechari*, Jeronim nikada ne upotrebljava glagol *moechari*, nego glagol *adulterare* i jednom glagol *fornicari*.⁷¹⁷ U stihu Jer. 3.9 Jeronim, kazali smo, zadržava leksiku starijih prevoda (glagol *moechari*), ali menja gramatičku strukturu ovog dela stiha (*moechari cum ligno et lapide*).

U Jeronimovim delima koja referišu na relevantne novozavetne stihove gotovo uvek nalazimo oblik kao u *Vulgati*, bez obzira da li je reč o glagolu *adulterare* ili *moechari*.⁷¹⁸ Kada kod Jeronima nađemo termin drugačiji od onoga u *Vulgati*, uvek je reč o sintagmi koja sadrži imenicu *adulterium*, na mestima gde u *Vulgati* nalazimo glagol *adulterare* ili *moechari*.⁷¹⁹

⁷¹⁶ *Moechari*: Hier. In Os. 4.13-14, *adulter**: Hier. In Os. 4.13-14: *Vulg. Adulterae erunt; adulteraverint; 7.4; In Ezech. 23.43; Ep. 140.15.3 nec visitare nurus eorum, cum adulteraverint; In Is. 1; 6 et passim. Orig. Hom in Ier.: non visitabo super filias vestras quando fornicantur, et super nurus vestras quando adulterant; cf. Orig. Hom in Ier. 21: super filias vestras quando fornicantur, et super nurus vestras quando adulterantur* sa glagolom u pasivu. Umesto participa *adulterantes* (grč. μοιχεύοντες) u stihu Os. 7.4 nalazimo imenicu *adulteri*: Hier. In Os. 2.

⁷¹⁷ Hier. In Matth. 23.23; In Gal. III 5.14; 5.23; In Eph. Ad 4.25 in *Lege praeceptum est: Non adulterabis uxorem proximi tui*. Orig. Hom. in Ier et Ezech. 7.749a *Omnis sermo qui praecepit, Non fornicaberis, non adulterabis*.

⁷¹⁸ *Adulterare*: Mt. 19.18 (Hier. In Matth. 2.19.18); Rim. 13.9 (dva puta); *moechari*: Mt. 5.32 (dva puta); Mt. 5.27 (In Matth 1 ad 5.25); Mt. 5.28 (In Is. 66.18-19; In Matth. 1 ad 5.28; Ep. 22.5; 76.2; 125.7; Adv. Pelag. In 1.33; Orig. Hom. in Is. 5.2); Jak. 2.11 (Adv. Pelag. In 1.19; Ep. 69.10).

⁷¹⁹ *Vulg. Adulterare*: Mt. 19.18 (Ep. 120.1 *non adulterium facies*); *moechari*: Mt. 5.27 (*adulterium facere* Hier. In Matth. Ad 11.30); Mt. 5.28 (Hier. Orig. Hom. in Luc. 2); Lk. 18.20 (*adulterium facere* Hier. Ep. 120.1 *non facies*).

4.5 Biblijski prevodi

Za biblijske prevode je karakteristična, očekivano, veća uniformnost prevoda. U prevodima čitavih biblijskih knjiga gotovo uvek nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*, bez obzira je li reč o terminu *moechari* ili *adulterare*. Izuzetak od tog pravila predstavljaju stihovi iz epizode o Isusu i bogatašu u sinoptičkim jevanđeljima (Mt. 19.18, Lk. 18.20 i Mk. 10.19). U rukopisima koji sadrže čitav prevod ovih jevanđelja nailazimo na poprilične varijacije u leksici. Tako u stihu Mt. 19.18 u *Vulgati* nalazimo glagol *adulterare*, ali u drugim prevodima češće nalazimo glagol *moechari* (7) nego glagol *adulterare* (6). Slično tome, u u stihu Lk. 18.20 u *Vulgati* nalazimo glagol *moechari*, dok u drugim prevodima *Jevanđelja po Luki* jednako često nalazimo glagole *moechari* i konstrukcije sa imenicom *adulterium* (po sedam puta). Pored navedenih, jedino odstupanje u prevodima čitavih biblijskih knjiga vidimo u stihu Lk. 16.18 gde se samo u jednom rukopisu, *cod. a*, javlja konstrukcija sa imenicom *adulterium* umesto glagola *moechari* kojeg srećemo u *Vulgati*.

Upečatljivo je da u stihovima Lk. 16.18 i Lk. 18.20, u biblijskim prevodima, u kojima ne nalazimo glagol *moechari*, kao u *Vulgati*, nalazimo konstrukciju sa imenicom *adulterium*, a ne glagol *adulterare*.

I na mestima koja referišu na stih Jv. 8.4, na mestu gde u grčkom tekstu nalazimo particip *μοιχευομένη* u latinskim prevodima, upečatljivo, preovlađuje oblik *in adulterio* kakav srećemo u *Vulgati* (15/19).

Tabela 42. Prevod *μοιχεύω* u *Vetus Latina* – prevodi celih biblijskih knjiga

<i>Vetus Latina</i>	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	Suma
<i>Vulgata</i>				
<i>adulterare</i>	8	23	3	34
<i>moechari</i>	89	1	8	98
Suma	97	24	11	132

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* karakteristični su prvenstveno za dela rimskih otaca; naročito predikatske konstrukcije sa imenicom *adulterium* predstavljaju odliku latinskog književnog jezika. Termine *moechatio* i *moechia* srećemo tek uzgred. Jedno takvo mesto je *cod. ff²* gde u stihu Jv. 8.4 nalazimo imenicu *moechatio* (Vulg. *adulterium*).

Tabela 43. Glagol μοιχεύω u *Starom* i *Novom zavetu* i odgovarajući latinski i srpski oblici

Stih	Vulgata	grč.	srp.	Vetus Latina
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	20.13 οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube	<i>non adulterabis, non adulterium facies non fornicaberis ne forniceris</i>
Le. 20.10	<i>moechatus ... fuerit</i>	ἄν μοιχεύσῃται	učini preljubu	<i>adulteraverit uxorem</i>
	<i>adulterium perpetraverit</i>	ἄν μοιχεύσῃται	je učinio preljubu	
	<i>moechus et adultera</i>	μοιχεύων καὶ ἡ μοιχευομένη	preljubočinac i preljubočinica	<i>qui moechatus fuerit et quae moechata fuerit qui adulteravit et quae adulterata est</i>
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	5.17 οὐ μοιχεύσεις	Ne čini preljube	<i>non/neque fornicaberis</i>
Jer. 3.9	<i>moechata est</i>	ἔμοιχευσεν	činjaše preljubu	<i>meretricari tranz. fornicabatur adorat</i>
Jez. 23.43	<i>attrita est in adulteriis</i>	ἐν τούτοις μοιχεύουσιν	ostarelu u kurvarstvu	<i>non his moechatur</i>
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύσουσιν	čine preljubu	<i>moechari</i>
Os. 4.14	<i>adulteraverint</i>	ὅταν μοιχεύωσιν	čine preljubu	<i>moechari</i>
Os. 7.4	<i>adulterantes</i>	μοιχεύοντες	čine preljubu	<i>adulteri moechantes</i>
Mt. 5.27	<i>non moechaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube	<i>non adulterabis adulterium facere/ admittere adulter moechus</i>
Mt. 5.28	<i>moechatus est</i>	ἔμοιχευσεν	je učinio preljubu	<i>moechus adulterare adulter adulterium fornicari fornicatio stuprare</i>
Mt. 5.32	<i>facit eam moechari</i>	ποιεῖ αὐτήν μοιχευθῆναι	navodi je te čini preljubu	<i>facit adulterari facit adulteram fieri</i>
Mt. 19.18	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις	ne činiš preljube	<i>non moechaberis non adulterium committes / facies ne adulterium</i>

				<i>admitta</i>
Lk. 16.18	<i>moechatur</i>	μοιχεύει	preljubu čini	<i>adulterium facere/ committere</i>
	<i>moechatur</i>	μοιχεύει	preljubu čini	<i>adulter est</i>
Lk. 18.20	<i>non moechaberis</i>	μη μοιχεύσης	ne čini preljube	<i>non adulterabis non adulterium facies / admittes / committes</i>
Mk. 10.19	<i>ne adulteres</i>	μη μοιχεύσης	ne čini preljube	<i>non moechaberis non adulterium committes ne adulterium ammiseris ne/ non adulterabis ne fornicatus fueris non fornicaberis</i>
Jv. 8.4	<i>in adulterio</i>	ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη	uhvaćena u preljubi	<i>in moecheatione sponte moecata moechantem adultera</i>
Rim. 2.22	<i>non moechandum, moecharis</i>	μη μοιχεύειν μοιχεύεις	ne čini preljube, činiš preljubu	<i>non adulterandum, adulteras non moechandum, adulterium committis, adulteras ... legem, adulteratores verbi Dei</i>
Rim. 13.9	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις	ne čini preljube	<i>non moechaberis adulterium committere, facere</i>
Jak. 2.11	<i>non moechaberis</i>	μη μοιχεύσης	ne čini preljube	
	<i>si non moechaberis</i>	εἰ δὲ οὐ μοιχεύεις	ako ... ne učiniš preljube	
Otk. 2.22	<i>qui moechantur</i>	τοὺς μοιχεύοντας	koji čine preljubu	<i>moechos qui fornicati sunt adulteros</i>

5. μοιχάομαι

Termin μοιχάομαι se u *Bibliji* javlja 14 puta. Ograničen je na četiri biblijske knjige. Nalazimo ga devet puta u *Starom zavetu*, u *Knjizi proroka Jeremije* (6) i u *Knjizi proroka*

Jezekilja (3).⁷²⁰ U *Novom zavetu* ga srećemo na pet mesta, u Matejevom i Markovom jevanđelju, isključivo u stihovima koji se odnose na Isusovu zabranu razvoda.⁷²¹

Termin μοιχάομαι u *Starom zavetu* uvek predstavlja prevod hebrejskih termina tvorenih od korena *na'aph*. Upotrebljava se pretežno u kontekstu idolopoklonstva. Samo u dva stiha, Jer. 7.9 i Jer. 29.23 (grč. 36.23), ovaj je glagol upotrebljen u isključivo seksualnom značenju, izvan konteksta idolatrije. Drugde u *Knjizi proroka Jeremije* ovi su termini upotrebljeni da označe idolopoklonstvo (u stihu Jer. 3.8 metaforički za idolopoklonstvo Izrailja; u istom stihu nalazimo i metaforu razvoda). U *Knjizi proroka Jezekilja* oni se javljaju u kontekstu idolopoklonstva, ali u osnovnom, seksualnom značenju.

Naprotiv, u *Novom zavetu* termin μοιχάομαι se upotrebljava isključivo u osnovnom značenju.

U srpskom prevodu na svim spomenutim mestima nalazimo termine „preljubočinac“, „preljubočnica“ i izraz „činiti preljubu“.

5.2 *Vulgata*

Tamo gde u grčkom tekstu nalazimo glagol μοιχάομαι u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* srećemo glagol *moechari* (3), termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* (5) i, jednom, glagol *fornicari*.⁷²² U novozavetnim knjigama *Vulgate* je glagol μοιχάομαι preveden na latinski glagolom *moechari* (3), glagolom *adulterare* (1), i izrazom *adulterium committere* (1).⁷²³

Raznovrsnost prevoda nije posledica osnovnog ili prenesenog značenja. Tako u *Knjizi proroka Jeremije*, u stihovima u kojima glagol μοιχάομαι ima isključivo seksualno značenje, nalazimo glagol *moechari* (29.23) i *adulterare* (7.9). U *Knjizi proroka Jezekilja*, gde se glagol μοιχάομαι upotrebljava u seksualnom značenju ali u kontekstu

⁷²⁰ Jer. 3.8; 5.7; 7.9; 9.1; 23.14; 29.23; Jez. 16.32; 23.37 (dva puta).

⁷²¹ Mt. 5.32; 19.9 (dva puta); Mk. 10.11-12.

⁷²² *Moechari*: Jer. 3.8; Jer. 5.7; 29.23 (grč. 36.23); *fornicari*: Jez. 23.37; *adulterare* Jer. 7.9; *adulteri sunt* Jer. 9.1 (grč. 9.2); *adultera* Jez. 16.32. U stihu Jer. 23.14 u štutgartskom izdanju *Vulgate* nalazimo imenicu *adulterium*, a u *Klementini* oblik *adulterantium*. U stihu Jez. 23.37 u štutgartskom izdanju *Vulgate* nalazimo sintagmu *adulterae sunt*, a u *Klementini* *adulteratae sunt*.

⁷²³ *Moechari*: Mt. 19.9 dva puta; Mk. 10.12; *adulterare* Mt. 5.32; *adulterium committere* Mk. 10.11.

idolatrije nalazimo glagol *fornicari* (23.37), i termine iz porodice, okupljene oko reči *adulter* (23.37).

U *Novom zavetu* se, kazali smo, glagol *μοιχάομαι* javlja pet puta, uvek u osnovnom seksualnom značenju, i isključivo u okviru stihova kojima se u Markovom i Matejevom jevanđelju zabranjuju i kao preljuba karakterišu razvod i sklapanje drugog braka (Mt. 5.32; 19.9; Mk. 10.11-12).⁷²⁴ Njime se ukazuje na: a) postupke muškarca koji sklapa brak sa raspuštenicom, odnosno brakolomstvo (Mt. 5.32; 19.9), i b) postupke osobe koja se razvodi i sklapa novi brak, tj. neverstvo, bilo da je reč o muškarcu (Mt. 19.9; Mk. 10.11) ili ženi (Mk. 10.12). Stih 10.12 je jedino mesto u sinoptičkim jevanđeljima gde se u kontekstu zabrane razvoda kao inicijator razvoda spominje žena. U *Vulgati* na tim mestima nalazimo prevod glagolom *moechari* (3), glagolom *adulterare* (1) i konstrukcijom *adulterium committere* (1).⁷²⁵

5.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na starozavetne stihove koji sadrže glagol *μοιχάομαι* u latinskom tekstu nalazimo prevod glagolima *adulterare* i *moechari*. Glagol *μοιχάομαι* se u *Starom zavetu*, kazali smo, javlja samo u proročkim knjigama. Reference na stihove iz proročkih knjiga nisu brojne, stoga je još upečatljivija činjenica da se u sačuvanim odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* leksika često razlikuje od leksike *Vulgate*. Tamo gde u *Vulgati* nalazimo glagol *moechari*, u delima rimskih autora nalazimo glagol *moechari*, ali i glagol *adulterare*. S druge strane, tamo gde u *Vulgati* nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*, u delima rimskih autora često nalazimo glagol *moechari* sa pripadajućim participom. Zanimljivo je

⁷²⁴ U prvom delu: Mt. 19.9 [Byz.]; Mk. 10.11; u drugom delu: Mt. 5.32; 19.9; Mk. 10.12. Glagol *μοιχάομαι* se javlja još jednom, u vizantijskoj verziji *Jevanđelja po Mateju* u stihu 5.32. Kada je reč o spomenutom stihu, u ovom se radu analizira aleksandrijska verzija teksta. Više reči o tome bilo je gore u tekstu.

⁷²⁵ *Moechatur* Mt. 19.9 oba dela; Mk. 10.12 (žena); *adulterat*: Mt. 5.32 drugi deo; *adulterium committit super eam* Mk. 10.11.

da se glagol *moechari* umesto glagola *adulterare* javlja samo u prevodima čitavih biblijskih knjiga i kod Jeronima.

U stihu Jer. 29.23 u *Vulgati* nalazimo sintagmu *moechati sunt in uxores amicorum*. U starijim latinskim prevodima, kod Hromatija i Jeronima, nalazimo alternativni prevod pomoću glagola *adulterare* sa direktnim objektom *uxores*.⁷²⁶

U stihu Jer. 23.14 grč. particip *μοιχωμένους* preveden je u *Vulgati* terminom *adulterium (adulterantium)*, ali u *Cod. Wirc.* nalazimo particip *moechantes*.⁷²⁷

U stihu Jez. 16.32 u grč. nalazimo particip *μοιχωμένη*, a u *Vulgati* imenicu *adultera*. U starijim latinskim prevodima na ovom je mestu stajala konstrukcija *quae moechatur*.⁷²⁸

U stihu Jez. 23.37 glagol *μοιχάομαι* se javlja dva puta.⁷²⁹ Uprkos tome što obe njegove pojave predstavljaju prevod hebrejskog termina *na'aph*, u *Vulgati* u prvom delu stiha nalazimo prevod konstrukcijom *adultera(t)ae sunt*, a u drugom delu glagolom *fornicari*.

Quia adulteratae sunt, et sanguis in manibus earum, et cum idolis suis fornicatae sunt: insuper et filios suos quos genuerunt mihi, obtulerunt eis ad devorandum.

U *Fragm. Sang.* u oba dela stiha glagol *μοιχάομαι* preveden je latinskim glagolom *moechari*.⁷³⁰ Jeronim u parafrazi ovog stiha upotrebljava glagol *moechari* (v. *infra*).

⁷²⁶ Chromat. *Serm.* 35.3 (24.40) *propter iniquitatem quam fecerunt in Israel, et quia adulterabant uxores civium suorum; cf. Hier. In Dan.* 13.

⁷²⁷ *Cod. Wirc.* 177: *et in profetis hierusalem uidi horrenda moechantes et euntes in mendaciis .*

⁷²⁸ *Fragm. Sang.* p. 235 *mulier que maechatur similis tibi (est) a viro suo accipiens mercedes; cf. Hier. Orig. Hom. In Ezech.* 8.1 (400.21=13.728a).

⁷²⁹ LXX: ὅτι ἐμοιχῶντο καὶ αἷμα ἐν χερσὶν αὐτῶν τὰ ἐνθυμήματα αὐτῶν ἐμοιχῶντο καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἃ ἐγέννησάν μοι διήγαγον αὐτοῖς δι' ἐμπύρων.

⁷³⁰ *Fragm. Sang.* p. 242 *quia maechabantur et sanguis in manibus earum cogitationibus suis moechabantur et filios suos quos mihi genuerunt ducebant eos per ignem.*

Novi zavet

U *Novom zavetu* se glagol $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$ javlja pet puta (Mt. 5.32; 19.9; Mk. 10.11-12). U *Vulgati* na tim mestima nalazimo prevod glagolom *moechari* (3), glagolom *adulterare* (1) i konstrukcijom *adulterium committere* (1).⁷³¹

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na spomenute stihove nalazimo glagole *adulterare*, *moechari* i, samo jednom, *fornicari*, kao i konstrukcije sa imenicama *adulterium*, *adulter* i *moechus*. U većini odlomaka nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*. Naročito to važi za prevode celih biblijskih knjiga; međutim, i u njima su leksička odstupanja česta. Kada u korpusu *Vetus Latina* naiđemo na oblike različite od onih u *Vulgati*, najčešće je reč o glagolu *moechari* (15), konstrukcijama sa imenicom *adulter* (7) i *adulterium* (4), a ređe se na taj način upotrebljava glagol *adulterare* (2), konstrukcija sa imenicom *moechus* (2) i glagol *fornicari* (1)

Tabela 44. Glagol $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$ – prevod u korpusu *Vetus Latina*

	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i>	<i>moechus</i>	<i>fornicari</i>
Kao <i>Vulgata</i>	53	12	12	0	0	0
Drugačije od <i>Vulgate</i>	15	2	4	7	2	1
Suma	68	14	16	7	2	1

Mt. 5.32

U korpusu *Vetus Latina* među referencama na stih Mt. 5.32 glagol *adulterare* (12) kao u *Vulgati* nalazimo gotovo jednako učestalo kao glagol *moechari* (10). U većini rukopisa koji sadrže prevod celog Matejevog jevanđelja nalazimo glagol *adulterare* (7), ali se u njima javlja i glagol *moechari* (3). Većina pojava glagola *moechari* (6/10) javlja se u Avgustinovim delima.⁷³² Predikatske konstrukcije

⁷³¹ *Moechatur; adulterat*: Mt. 5.32 drugi deo; *adulterium committit super eam* Mk. 10.11.

⁷³² Osim kod Avgustina i u već spomenutim prevodima čitavog jevanđelja, ovaj se glagol javlja još samo kod Tertulijana. *Moechatur*: *codd. h; g^l; f*; Tert. *Pudic.* 16.17; Aug. *De serm. Dom.* 1.39; 1.48; *Adult. coniug.* 1.10 tri puta; 1.21 (ali 2.10 *adulterat*). Kod Tertulijana nalazimo i pasivnu formu *adulteratur* *Monog.* 9.3.

adulter esse/fieri (4), *adulterium committere* (1) i *moechus esse* (1) nalazimo pretežno u parafrazama rimskih autora.⁷³³

Tabela 45. Stih Mt. 5.32 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mt. 5.32	<i>adulterat</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i>	<i>moechatur</i>	<i>moechus</i>	Suma
Suma	12	1	4	10	1	28
Kodeksi	7	0	0	3	0	10
Avgustin	1	0	0	6	1	8
Ostalo	4	1	4	1	0	10

Mt. 19.9

Glagol μοιχάομαι se javlja dva puta u stihu Mt. 19.9, a u *Vulgati* je oba puta preveden oblikom *moechatur*.⁷³⁴

Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur: et qui dimissam duxerit, moechatur.

⁷³³ *Adulter*: Tert. *Adv. Marc.* 4.34.6 *adulter censetur*; Hier. *Ep.* 55 *ad amandum 3 adulter est*; Chrysost. 3.959 (960a: 1 Cor. 7.39) *adulter fit* (grč. μοιχᾶται); *adulterium committere*: Chrysost. 3.962 d: *adulterium* (μοιχεία) *committatur*. Aug. *De serm. Dom.* 1.39 u parafrazi: *moechum esse*

⁷³⁴ Tekst *Vulgate* je u ovom stihu najbliži vizantijskoj verziji grčkog teksta, u kojoj u oba dela stiha nalazimo glagol μοιχάομαι. V. e.g. Mt. 19.9: *nisi ob fornicationem*, naspram Mt. 5.32: *excepta fornicationis causa*. U svim grčkim verzijama ovaj stih ima različitu formu. Aleksandrijska i vizantijska verzija se međusobno razlikuju u sadržaju i leksici. U aleksandrijskoj verziji ovaj stih ima identičnu formu kao stih Mt. 5.32, i za razliku od vizantijske inačice, u njemu se ne spominje ponovna ženidba razvedenog muškarca (Byz.: καὶ γαμῆσθ αἱλην). U obe verzije nalazimo klauzu izuzetka u ograničenju razvoda (*Alex.*: παρεκτὸς λόγου πορνείας, *Byz.*: μὴ ἐπὶ πορνεία) i zabranu sklapanja braka sa raspuštenicom. Latinski prevod grčkog teksta kakvog nalazimo u aleksandrijskoj grupi rukopisa se u prvom delu stiha Mt. 19.9 razlikuje od teksta *Vulgate* (*moechatur*), i sadrži konstrukciju u značenju 'navodi (ženu) na preljubu' (*moechari facere*). Ovakav prevod nalazimo u jednom prevodu Matejevog jevanđelja (*cod. ff^d*) i kod Avgustina (3). U svima njima uvek nalazimo glagol *moechari*. U zapadnoj verziji (*Cod. Bezae*) nalazimo stih u skraćenoj formi, odnosno samo njegov prvi deo. U *Cod. Bezae* prvi deo stiha predstavlja svojevrstnu kombinaciju vizantijske i aleksandrijske inačice; naime, u njemu nalazimo leksiku kakvu srećemo u aleksandrijskoj verziji (παρεκτὸς λόγου πορνείας), ali i spomen ponovnog braka (καὶ γαμήσῃ ἄλλην). U korpusu *Vetus Latina* se stih u skraćenoj formi, kao u zapadnoj inačici grčkog teksta, javlja u gotovo polovini kodeksa (9/19): *codd. d; g¹; h; a; b; r; l; e; Ps.-Aug. Spec.* 83 (= p. 1213a).

U prvom delu stiha Mt. 19.9 u većini prevoda čitavog jevanđelja nalazimo oblik *moechatur* kao u *Vulgati* (14/19). Isti oblik preteže i u delima rimskih pisaca (7). Termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* nalazimo znatno ređe (5): sintagmu *adulterium committere* (1), *adulterium facere* (1), *adulter esse* (2) i glagol *adulterare* (1).⁷³⁵ U jednom rukopisu umesto glagola *moechari* nalazimo oblik *fornicatur* (*cod. ff²*). Stih Mt. 19.9 se u većini odlomaka javlja u skraćenoj verziji. Drugi deo stiha nalazimo samo u osam rukopisa, i u njemu gotovo uvek (7/8) srećemo oblik *moechatur*, kao u *Vulgati*. Druge oblike u korpusu *Vetus Latina* nalazimo ređe: konstrukciju *moechus esse* (1), *adulterium committere* (2) i sintagmu *adulter esse* (1).⁷³⁶

Tabela 46. Stih Mt. 19.9 I – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mt.19.9 I	<i>moechatur</i>	<i>facit moechari</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i>	<i>adultera re</i>	<i>fornicatur</i>	Suma
Suma	21	4	2	2	1	1	31
Kodeksi	14	1	1	1	1	1	19
Ostalo	7	3	1	1	0	0	12

Tabela 47. Stih Mt. 19.9 II – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mt. 19.9 II	<i>moechatur</i>	<i>moechus esse</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulter esse</i>	Suma
Suma	10	1	2	1	14
Kodeksi	7	0	1	0	8
Ostalo	3	1	1	1	6

Mk. 10.11-12

Glagol *μοιχάομαι* se javlja dva puta u Jevanđelju po Marku i označava postupke muškarca (10.11) i žene (10.12) koji se razvode i sklapaju novi brak. Postupci muškarca koji se razvodi opisani su rečima *μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν*, dok su postupci žene koja inicira razvod u Mk. 10.12 opisani jednostavno oblikom

⁷³⁵ *Adulterium facit*: Ps.-Aug. *Spec.* 139 (= p. 692.5) (ali drugi deo stiha *moechatur*); *adulterat*: u skraćenoj verziji Ps.-Aug. *Spec.* 83 (= p. 1213a); *adulter est*: *cod. e* (skraćena verzija stiha); Lact. *Inst.* 6.23.33.

⁷³⁶ *Moechus est*: Faust. *ap. Aug. C. Faust.* 19.3 (aleksandrijski tip) *et is erit moechus. Adulterium committit*: *cod. gat.*; Aug. *C. Adim.* 3.2 (aleksandrijski tip); *adulter est*: Lact. *Inst.* 6.23.33 *adulterum esse qui dimiserit, ut alteram ducat.*

μοιχᾶται. U *Vulgati* u prvom slučaju nalazimo prevod *adulterium committit super eam*, a u drugom stihu *moechatur*.

10.11 *Et ait illis: Quicumque dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit super eam.* 12 *Et si uxor dimiserit virum suum, et alii nupsarit, moechatur.*

10.11 καὶ λέγει αὐτοῖς· ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν· 12 καὶ ἐὰν αὐτὴ ἀπολύσασα τὸν ἄνδρα αὐτῆς γαμήσῃ ἄλλον, μοιχᾶται.

U latinskim prevodima čitavog jevanđelja u stihu 10.11 nalazimo brojna odstupanja. Konstrukciju *adulterium committit (super eam)*, kao u *Vulgati*, nalazimo u većini biblijskih prevoda (7/13), ali tek neznatno ređe (5) nalazimo glagol *moechari (moechatur super eam)*.⁷³⁷ U jednom rukopisu (δ) nalazimo glagol *adulterare (adulterat super eam)*. U stihu Mk. 10.12 u korpusu *Vetus Latina* uvek nalazimo glagol *moechari*.

Tabela 48. Mk. 10.11-12 – odjeci u korpusu *Vetus Latina*

Mk. 10.11	<i>adulterium committit</i>	<i>adulterat super eam</i>	<i>moechatur super eam</i>	Mk. 10.12	<i>moechatur</i>	<i>moechatur super illum</i>
Suma	12	1	5		13	5
Kodeksi	7	1	5		8	5
Ostalo	5	0	0		5	0

5.4 Jeronim

Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava mahom jednake lekseme, kao u *Vulgati*. Tamo gde je termin μοιχάομαι u *Vulgati* preveden glagolom *moechari*, drugde kod Jeronima pretežno nalazimo isti glagol, ali u okviru drugačijih gramatičkih konstrukcija. To ukazuje da je prevodilac bio smeliji inovirajući na polju sintakse i gramatike, ali se mnogo teže odlučivao za izbor termina drugačijih od onih u starijim prevodima.

⁷³⁷ *Codd. a; k; c; d; q.*

U stihu Jer. 3.8 u *Vulgati* i kod Jeronima uvek nalazimo glagol *moechari*, ali u okviru drugačije konstrukcije. U *Vulgati* nalazimo konjunktiv pluskvamperfekta (*moechata esset*), ali u *Komentararu Knjige proroka Jeremije* nalazimo indikativ perfekta *moechata est*. U prevodu Origenovih homilija Jeronim, međutim, koristi grčkom originalu bližu konstrukciju *in quibus moechabatur*. Budući da rečenu konstrukciju nalazimo na više mesta u spomenutom prevodu, ali i kod Rufina, možemo pretpostaviti da ju je Jeronim preuzeo iz nekog od starijih latinskih prevoda.⁷³⁸

Samo jednom, referišući na stih Jer. 29.39 Jeronim umesto glagola *moechari* upotrebljava glagol *adulterare*.

U stihu Jer. 29.23 u *Vulgati* nalazimo sintagmu *moechati sunt in uxores amicornum*. U Jeronimovom *Komentararu Knjige proroka Jeremije* glagol *moechari* je upotrebljen sa imenicom *uxores* kao direktnim objektom (Hier. *In Ier.* 5). Drugde, međutim, Jeronim upotrebljava glagola *adulterare* sa direktnim objektom *uxores*.⁷³⁹

Tamo gde u *Vulgati* nalazimo termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, odnosno *fornix* u drugim Jeronimovim delima nalazimo iste termine kao u *Vulgati*, ali i alternativni prevod glagolom *moechari*.

U stihu Jez. 16.32 u grč. nalazimo particip *μοιχομένη*, a u *Vulgati* imenicu *adultera*. U prevodu Origenovog komentara *Knjige proroka Jezekilja* Jeronim upotrebljava oblik *quae moechatur*, ugledajući se verovatno na starije latinske prevode u kojima nalazimo istovetan oblik.⁷⁴⁰

⁷³⁸ Hier. *In Ier.* 1.6 *sqq. moechata est (Vulg. esset); Orig. Hom. in Ier.* (PG 13) 14.1 u citatu: *de omnibus comprehensa est in quibus moechabatur habitatio Israel*; 14.5 u parafrazi: *de omnibus, in quibus moechabatur, comprehensa est illa generatio... quoniam de omnibus quibus comprehensa est, in quibus moechabatur habitatio Israel... In quibus moechabatur habitatio domus Israel.*

⁷³⁹ Hier. *In Dan.* 13 *propter iniquitatem quam fecerant in Israel, et adulterarant (Al. Adulterabant) uxores civium suorum.*

⁷⁴⁰ Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1 (400.21) = Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 13.728a *mulier, quae moechatur, similis tibi, a viro suo accepit mercedes; cf. Fragm. Sang. p. 235 mulier que maechatur similis tibi (est) a viro suo accipiens mercedes.*

U stihu Jez. 23.37 glagol μοιχάομαι se javlja dva puta i u *Vulgati* je u prvom delu stiha preveden konstrukcijom *adultera(t)ae sunt*, a u drugom delu glagolom *fornicari*. Jeronim citirajući ovaj stih upotrebljava uvek iste oblike kao u *Vulgati*, ali u drugom delu stiha umesto glagola *fornicari* u parafrazi upotrebljava glagol *moechari*.⁷⁴¹

Reference na relevantne novozavetne stihove kod Jeronima nalazimo retko, mahom u njegovom *Komentaru Jevanđelja po Mateju*, i u njima pretežno nalazimo jednake oblike kao u *Vulgati* – *adulterat*, odnosno *moechatur*.⁷⁴² Jeronim na ove stihove referiše još samo u jednom pismu i tu nalazimo sintagmu *adulter est (Vulg. adulterat)*.⁷⁴³

Tabela 49. Glagol μοιχάομαι i odgovarajući tekst u latinskom, hebrejskom, srpskom i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	<i>Vetus Latina</i>	Srp.
Jer. 3.8	<i>moechata esset</i>	ἔμοιχάτο		učini preljubu
Jer. 5.7	<i>moechati sunt</i>	ἔμοιχῶντο		stadoše činiti preljubu
Jer. 7.9	<i>adulterare (štut.) adulterari (Klem.)</i>	μοιχᾶσθε		činite preljubu
Jer. 9.2	<i>adulteri sunt</i>	9.1 μοιχῶνται		jer su svi preljubočinci
Jer. 23.14	<i>similitudinem adulterium (štut.) / adulterantium (Klem.)</i>	φρικτά μοιχωμένους	<i>moechantes</i>	čine preljubu
Jer. 29.23	<i>moechati sunt</i>	36:23 ἔμοιχῶντο	<i>adulterati sunt</i>	čineći preljubu
Jez. 16.32	<i>mulier adultera</i>	ἡ γυνή ἡ μοιχωμένη	<i>quae moechatur</i>	žena preljubočinica

⁷⁴¹ Hier. *In Ezech. 7 quia adulterae sunt... et cum idolis (sive adinventionibus) suis fornicatae sunt: insuper... obtulerunt eis ad devorandum, (sive transdixerunt per ignem)... quia igitur adulterae sunt... sunt enim moechatae in idolis, et sanguis in manibus earum. Cf. Fragm. Sang. gde u oba dela stiha nalazimo glagol moechari.*

⁷⁴² Mt. 5.32: Hier. *In Matth. 5.31 sqq. Adulterat*; Mt. 19.9: Hier. *In Matth. 19.9 moechatur... moechatur.*

⁷⁴³ Mt. 5.32: Hier. *Ep. 55.3 adulter est.*

Jez. 23.27	<i>adulterae sunt</i> (štut.) <i>adulteratae sunt</i> (Klem.)	ἔμοιχῶντο	<i>moechari</i>	su činile preljubu
	<i>cum idolis suis</i> <i>fornicatae sunt</i>	ἔμοιχῶντο	<i>moechari</i>	su činile preljubu
Mt. 5.32	<i>adulterat</i>	μοιχᾶται	<i>adulterium facere,</i> <i>committere, adulter</i> <i>est</i> <i>moechatur</i> <i>moechum esse</i>	preljubu čini
Mt. 19.9	<i>moechatur</i>	μοιχᾶται	<i>adulterium committit,</i> <i>facit adulterat, adulter</i> <i>est</i> <i>fornicatur</i>	čini preljubu
	<i>moechatur</i>	μοιχᾶται	<i>moechus est</i> <i>adulterium committit</i> <i>adulter est</i>	čini preljubu
Mk. 10.11	<i>adulterium</i> <i>committit super</i> <i>eam</i>	μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν	<i>adulterat super eam</i> <i>reus est adulterii</i> <i>moechatur super eam</i>	čini preljubu na njoj
Mk. 10.12	<i>moechatur</i>	μοιχᾶται		čini preljubu

Specifična upotreba termina *adulter* i *adulterare*

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se u *Novom zavetu* javljaju samo kao prevod grčkih termina, izvedenih od reči *μοιχός*. I termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter* se javljaju pretežno kao prevod spomenutih grčkih termina. Glagol *adulterare* i imenicu *adulter*, međutim, nalazimo i u nekolicini novozavetnih stihova i u kojima u grčkom originalu ne srećemo termine srodne reči *μοιχός*. Tako u prevodu *Druge poslanice apostola Pavla Korinćanima* glagol *adulterare* dva puta ukazuje na krivotvorenje Božije reči (2 Kor. 2.17; 4.2). U latinskom prevodu u oba stiha nalazimo particip *adulterantes* (*verbum Dei*), a u grčkom originalu participe *καπηλεύοντες*, odnosno *δολοῦντες* (τὸν λόγον τοῦ θεοῦ).

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na date stihove samo jednom nalazimo termine iz grupe, okupljene oko reči *adulter*, i to imenicu *adulator*

(Ambrosiast. *In Rom. adulteratores verbi dei*), dok drugde nalazimo glagole *cauponare*, *negotiare* i *venditare*.⁷⁴⁴

U stihu Jevr. 12.8 imenica *adulter* upotrebljena je u značenju 'kopile', 'lažni sin' u opoziciji sa rečju *filius* (*adulteri, et non filii estis*). U grčkom tekstu na tom mestu nalazimo imenicu *νόθοι*.

⁷⁴⁴ *Cauponare*: Aug. *Faust.* 11.1; Ps.-Ign. *Trall.* 6; Cassiod. *Hist.* 4.24.39; *n.b.* Ps.-Iul. *I verbum veritatis videantur esse cauponati (id est adulterati), id est adulterando fraudati*; *negotiare*: Can. *Theo.* 9; *venditare*: Chrysost. 3.1030; Hier. *Ep.* 120.11.4.

Latinski termini za preljubu u *Vulgati*

1. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*

Reči iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* pojavljuju se 54 puta u *Bibliji*: 32 puta u starozavetnim tekstovima i 22 puta u *Novom zavetu*. Kvantitativna analiza njihovih pojava nas ne dovodi do značajnih zaključaka: svi termini su gotovo jednako zastupljeni, a to što ih u *Starom zavetu* srećemo nešto češće nego u *Novom zavetu* je posledica većeg obima korpusa starozavetnih tekstova. Jeronim u prevodu starozavetnih knjiga retko upotrebljava glagol *adulterare*: ovaj se termin jedini iz čitave grupe češće javlja u *Novom zavetu* nego u starozavetnim knjigama. U novozavetnim knjigama se retko javlja imenica *adultera*. Pridev *adulter* se u oba dela *Biblije* javlja isključivo u ženskom rodu.

Tabela 50. Termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter* u *Vulgati*

	<i>adulterium</i>	<i>adulter</i>	<i>adultera</i>	<i>adulter (adi.)</i>	<i>adulterare</i>	<i>Suma</i>
<i>Stari zavet</i>	9	9	8	3	3	32
<i>Novi zavet</i>	6	5	2	3	6	22
Suma	15	14	10	6	9	54

a) *adultera*

Oblik *adultera* srećemo 10 puta u *Vulgati*: 8 puta u *Starom* i 2 puta u *Novom zavetu*. U starozavetnim tekstovima ovaj oblik gotovo uvek predstavlja prevod glagola *na'aph*: njegovog participa ženskog roda (6) i, znatno ređe, njegovih finitnih oblika (1). Na jednom mestu Jeronim imenicom *adultera* prevodi hebrejski termin opštijeg značenja 'žena' (Zak. 22.22). U stihu Priče 18.22a oblik *adultera* predstavlja prevod reči *μοιχαλίσ* u *Septuaginti*; u hebrejskom tekstu, međutim, nema tog stiha, pa ni odgovarajućeg seksualnog termina. Na odgovarajućim mestima u *Septuaginti* preteže termin *μοιχαλίσ* (4), a ređe nalazimo participe ženskog roda i finitne oblike glagola *μοιχεύω* (2) i

μοιχάομαι (1). U novozavetnim knjigama se termin *adultera* javlja isključivo kao prevod reči μοιχαλῖς. Imenica *adultera* se upotrebljava samo u osnovnom, seksualnom značenju i ukazuje na nevernu suprugu (nikada na ljubavnicu). U korpusu *Vetus Latina* najčešće nalazimo iste oblike kao u *Vulgati*. Tamo gde to nije slučaj nalazimo imenice *moecha* i *meretrix* i participe i finitne oblike glagola *adulterare*, *moechari* i, ređe, *fornicari*.

Tabela 51. Termin *adultera* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Le. 20.10	<i>adultera</i>	ἡ μοιχευομένη	<i>na'aph</i>	preljubočinica.	<i>quae adulteratur/ adulterata est</i>
Zak. 22.22	<i>adultera</i>	τὴν γυναικα	<i>'ishah</i>		
Priče 18.22a	<i>qui autem tenet adulteram</i>	ὁ δὲ κατέχων μοιχαλίδα			
Jez. 16.38	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	koje čine preljubu	
Jez. 23.37	<i>adulteratae sunt / adulterae sunt</i>	ἐμοιχῶντο	<i>na'aph</i>	su činile preljubu	<i>moechabantur</i>
Jez. 23.45	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	preljubočinicam a	
	<i>adulterae sunt</i>	μοιχαλίδες	<i>na'aph</i>	preljubočiniče	
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύουσιν	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>fornicari</i>
Rim. 7.3	<i>adultera</i>	μοιχαλῖς		preljubočinica	
	<i>adultera</i>	μοιχαλίδα		preljubočinica	

b) *adulter* (adi.)

Pridev *adulter* srećemo 6 puta u *Vulgati*: 3 puta u *Starom* i 3 puta u *Novom zavetu*. U starozavetnim tekstovima ovaj oblik uvek predstavlja prevod glagola *na'aph*: njegovog participa ženskog roda (2) i finitnih oblika (1). Na odgovarajućim mestima u *Septuaginti* nalazimo termin μοιχαλῖς i particip ženskog roda glagola μοιχάομαι. Ovaj se termin u *Starom zavetu* upotrebljava u osnovnom značenju i ukazuje na nevernu suprugu. U novozavetnim knjigama se termin *adultera* javlja kao prevod reči μοιχαλῖς. Pridev *adulter* u *Novom zavetu* nalazimo u prenesenom značenju 'bezbožni', 'neverni', a ukazuje na Jevreje koji ne veruju Isusu.

Tabela 52. Pridev *adulter* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latina*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Priče 30.20	<i>mulieris adulterae</i>	γυναϊκὸς μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	kurvin	<i>meretrix mulierem moecham</i>
Jez. 16.32	<i>mulier adultera</i>	ἡ γυνὴ ἡ μοιχωμένη	<i>na'aph</i>	preljubočinic a	<i>mulier que moechatur</i>
Os. 3.1	<i>mulierem ... adulteram</i>	γυναῖκα ... μοιχαλίν	<i>na'aph</i>	ženu (sc. koja) ... čini preljubu	<i>moecham meretricem fornicariam</i>
Mt. 12.39	<i>adultera</i>	μοιχαλὶς		rod ... preljubotvorni	
Mt. 16.4	<i>adultera</i>	μοιχαλὶς		kurvarski	
Mk. 8.38	<i>adultera</i>	μοιχαλίδι		u rodu... preljubotvornom	

c) *adulter*

Imenica *adulter* se javlja 14 puta u *Vulgati*: 9 puta u *Starom* i 5 puta u *Novom zavetu*. U Jeronimovom prevodu hebrejskih tekstova imenica *adulter* uvek predstavlja prevod participia muškog roda glagola *na'aph*. Na odgovarajućim mestima u *Septuaginti* pretežno nalazimo imenicu μοιχός (4), a samo izuzetno finitni oblik glagola μοιχάομαι (1) i plural termina μοιχαλὶς (1). Na dva mesta, kazali smo, *adulter* predstavlja osoben Jeronimov leksički izbor za prevod termina šireg značenja: 'muškarac' (Zak. 22.22) i 'popeti se' (Is. 57.8). U starozavetnim knjigama se termin *adulter* upotrebljava u osnovnom značenju, ukazujući na brakolomce, i u prenesenom značenju, ukazujući na one koji su otpali od prave vere. U *Novom zavetu* se ovaj termin javlja pretežno kao prevod imenice μοιχός. Nalazi se katalozima poroka (Lk. 18.11, 1 Kor. 6.9), ili, pak, u seksualnom kontekstu, ali upotrebljen tako, da njegovo značenje nije moguće precizno odrediti (Jevr. 13.4). Na dva mesta se termin *adulter* upotrebljava na specifičan način. Prvo, u stihu Jevr. 12.8 on je upotrebljen u značenju 'neverni' i u opoziciji sa rečju u

značenju 'sinovi' kao prevod imenice νόθοι 'kopilad'.⁷⁴⁵ Drugo takvo mesto predstavlja stih Jak. 4.4 u kojem se oblik *adulteri* javlja kao prevod oblika μοιχαλίδες. U korpusu *Vetus Latina* umesto termina *adulter* na odgovarajućim mestima nalazimo imenicu *moechus*, i parafrazu imenicama *adulterium* i *libidinarius*.

Tabela 53. Termin *adulter* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Zak. 22.22	<i>adulter</i>	τὸν ἄνδρα τὸν κοιμώμενον μετὰ τῆς γυναικὸς	'iysh	muškarac koji je legao sa ženom	<i>libidinarii</i>
Jov 24.15	<i>adulteri</i>	μοιχοῦ	<i>na'aph</i>	kurvarovo	<i>moechus adulterium</i>
Ps. 49.18 heb. 50.18	<i>cum adulteris</i>	μετὰ μοιχῶν	<i>na'aph</i>	s preljubočincim a	<i>moechus</i>
Priče 6.32	<i>adulter</i>	μοιχὸς	<i>na'aph</i>	ko učini preljubu	<i>moechus</i>
Is. 57.3	<i>semen adulteri et fornicariae</i>	σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς	<i>na'aph</i>	kurvarski koji se kurvate	
Is. 57.8	<i>suscepisti adulterum</i>	ἀπ' ἐμοῦ ἀποστῆς πλεῖόν τι εἴσεις	`alah	i izašavši gore širiš odar svoj	
Jer. 9.2	<i>adulteri sunt</i>	μοιχῶνται	<i>na'aph</i>	preljubočinci	
Jer. 23.10	<i>adulteris</i>	/	<i>na'aph</i>		<i>adulteriis</i>
Mal. 3.5	<i>adulteris</i>	ἐπὶ τὰς μοιχαλίδας	<i>na'aph</i>	preljubočinaca	
Lk. 18.11	<i>adulteri</i>	μοιχοί		preljubočinci	
1 Kor. 6.9	<i>adulteri</i>	μοιχοὶ		preljubočinci	
Jevr. 12.8	<i>adulteri et non filii</i>	νόθοι		kopilad	
Jevr. 13.4	<i>adulteros</i>	μοιχοῦς		preljubočincim a	
Jakov 4.4	<i>adulteri</i>	μοιχαλίδες		preljubočinci i preljubočινice	

⁷⁴⁵ Cf. devterokanonsku knjigu *Premudrosti Solomonove* 12.24, gde je particip voθεύων na latinski preveden oblikom *adulterans*.

d) adulterium

Imenicu *adulterium* nalazimo 15 puta u *Vulgati*: 9 puta u *Starom* i 6 puta u *Novom zavetu*. U starozavetnim tekstovima ova imenica se javlja kao prevod imenica *ni'uph* (2) i *na'aphuwph* (1), infinitiva glagola *na'aph* (2) odnosno finitnog oblika istog glagola (1, lat. *adulterium perpetrare*). Na tri mesta ova leksema predstavlja specifičan Jeronimov izbor za prevod termina opštijeg značenja 'oskvrniti', odnosno 'greh' (Broj. 5.13; 15; 27). U *Septuaginti* nalazimo prevod terminima *μοιχεία* (3), *μοιχεύω* (2) i *μοιχάομαι* (1). Slično, u novozavetnim tekstovima termin *adulterium* predstavlja prevod imenice *μοιχεία* (3), termina *μοιχαλίζ* (1) i glagola *μοιχεύω* (1) i *μοιχάομαι* (1). U starozavetnim knjigama termin *adulterium* se češće upotrebljava metaforički, ukazujući na lažno prorokovanje i idolopoklonstvo. Ređe se javlja u osnovnom značenju, da označi brakolomstvo i ženinu preljubu. U *Novom zavetu* se ova imenica javlja unutar „kataloga poroka“, gde je teško odrediti njeno precizno značenje (Mt. 15.19; Mk. 7.21). Drugde, ona označava ženinu preljubu (Jv. 8.3-4). U stihu 2 Pt. 2.14 ona se upotrebljava figurativno i odnosi na jeres.

U korpusu *Vetus Latina* umesto imenice *adulterium* nalazimo termine *moechatio* i *peccatum* (ređe glagol *peccare*) i participe i finitne oblike glagola *moechari*. Samo izuzetno se javljaju termini *adultera*, *meretrix* i *coinquinari*.

Prevod novozavetnih tekstova nam donosi veliku novinu: naime, u *Jevanđelju po Marku* sintagma *adulterium committere* označava muževljevu preljubu (Mk. 10.11). Spomenuta sintagma se javlja unutar prevoda Isusovih reči tamo gde on tumači svoje novo učenje o neraskidivosti braka. Baš kao što se u tom odeljku promoviše nova seksualna etika, promoviše se (da ne kažemo nameće) i novi vokabular koji će označiti novonastale koncepte. Na isti se način novo značenje nameće grčkom terminu *μοιχάομαι* kojeg nalazimo na tom mestu (*μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν*). Zato je upotreba sintagme *adulterium committere* u spomenutom značenju 'činiti preljubu' sa muškarcem na mestu subjekta markirana. Ipak, ovo mesto je ilustrativno, zato što na njemu jasno vidimo koji su bili putevi formiranja novog vokabulara nove hrišćanske seksualne etike. Kao alternativa sintagmi *adulterium committere* u korpusu *Vetus Latina* se javljaju konstrukcije sa glagolom *adulterare* i *moechari*. Posredstvom biblijskih prevoda i glagoli *adulterare* i *moechari* poprimaju novo značenje i počinju da ukazuju na muževljevo neverstvo.

Tabela 54. Termin *adulterium* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latina*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Le. 20.10	<i>adulterium perpetraverit</i>	ἄν μοιχεύσῃται	<i>na'aph</i>	što je učinio preljubu	
Broj. 5.13	<i>adulterium</i>	ἡ μεμιαμμένη	<i>tame'</i>		<i>fuertit coinquinata</i>
Broj. 5.15	<i>adulterium</i>	ἁμαρτίαν	<i>`avon</i>	greh	<i>peccatum</i>
Broj. 5.27	<i>contempto viro adulterii rea</i>	λήθη λάθη τὸν ἄνδρα αὐτῆς	<i>tame' ma'al</i>		<i>latuerit uirum suum, si autem de toro maritali mentitur</i>
Jer. 13.27	<i>adulteria</i>	ἡ μοιχεία σου	<i>na'aph</i>	preljube	
Jer. 23.14	<i>similitudinem adulterium / adulterantium</i>	φρικτά μοιχωμένους	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>moechantes</i>
Jez. 23.43	<i>in adulteriis</i>	μοιχεύουσιν	<i>na'aph</i>	u kurvarstvu	<i>moechari</i>
Os. 2.2	<i>adulteria</i>	μοιχείαν	<i>na'aph</i>	preljube	
Os. 4.2	<i>adulterium</i>	μοιχεία	<i>na'aph</i>	čine preljubu	
Mt. 15.19	<i>adulteria</i>	μοιχεῖαι		preljube	
Mk. 7.21	<i>adulteria</i>	7.22 μοιχεῖαι		preljube	
Mk. 10.11	<i>adulterium committit super eam</i>	μοιχεῖται ἐπ' αὐτήν		čini preljubu na njoj	<i>adulterat / moecharatur super eam</i>
Jv. 8.3	<i>in adulterio</i>	ἐπὶ μοιχείᾳ		uhvaćenu u preljubi	<i>in peccato in moecharationem adultera meretrix quae peccaverat</i>
Jv. 8.4	<i>in adulterio</i>	μοιχευομένη		u preljubi	<i>in moecharatione moechara / moecharans adultera</i>
2 Pt. 2.14	<i>adulterii</i>	μοιχαλίδος		preljubočinstva	

e) *adulterare*

Glagol *adulterare* srećemo 9 puta u *Vulgati*: 3 puta u *Starom* i 6 puta u *Novom zavetu*. U *Starom zavetu* ovaj glagol uvek predstavlja prevod glagola *na'aph* i označava žensku preljubu (Os. 4.14) i nedopušteno seksualno ponašanje uopšteno (Os. 7.4), dok ga u stihu Jer. 7.9 srećemo u „katalogu poroka“, gde nije moguće precizno odrediti njegovo značenje. U novozavetnim tekstovima reč *adulterare* se u seksualnom kontekstu javlja kao prevod glagola μοιχεύω (3, uvek u citatima sedme zapovesti) i μοιχάομαι (1) i uvek

označava muškarčevo brakolomstvo. Umesto glagola *adulterare* u korpusu *Vetus Latina* nalazimo glagol *moechari*, konstrukcije *adulter esse*, *adulterium facere / committere / admittere* i, izuzetno, glagol *fornicari*.

U *Drugoj poslanici apostola Pavla Korinćanima* glagol *adulterare* se javlja izvan seksualnog konteksta kao prevod termina *καπηλεύω* 'prodati' (2 Kor. 2.17), odnosno *δολώω* 'prevariti' (2. Kor. 4.2) i odnosi na lažno tumačenje vere (primetimo da su u srpskom termini „prodati“ i „prevariti“ delimični sinonimi sa terminima „izdati“, „izneveriti“). U referencama na ove stihove u korpusu *Vetus Latina* nalazimo termine *venditare*, *cauponari*, *deviare* i *praedicare (in cauponis)* i, u parafrazi, *adulterator*.

Tabela 55. Termin *adulterare* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Jer. 7.9	<i>adulterare</i>	μοιχᾶσθε	<i>na'aph</i>	činite preljubu	
Os. 4.14	<i>adulteraverint</i>	μοιχεύωσιν	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>moechari</i>
Os. 7.4	<i>adulterantes</i>	μοιχεύοντες	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>adulteri sunt moechantes</i>
Mt. 5.32	<i>adulterat</i>	μοιχᾶται		preljubu čini	<i>adulterium facere/ committere adulter est moechatur</i>
Mt. 19.18	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις		ne činiš preljube	<i>non moechaberis non adulterium committes /facies /admittere</i>
Mk. 10.19	<i>ne adulteres</i>	μὴ μοιχεύσης		ne čini preljube	<i>non moechaberis adulterium committere/ ammittere fornicari</i>
Rim. 13.9	<i>non adultaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις		ne čini preljube	<i>non moechaberis adulterium facere</i>
2 Kor. 2.17	<i>adulterantes verbum Dei</i>	καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ		nečisto propovedaju	<i>adulteratores verbum dei venditantes / praedicantes cauponantes</i>
2 Kor. 4.2	<i>adulterantes verbum Dei</i>	δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ		izvrćemo	<i>deviare</i>

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* se javljaju i u apokrifnim knjigama koje nisu predmet ovog istraživanja (*Premudrosti Solomonove* 3.16; 14.24; *Premudrosti Sirahove* 23.32; 42.9).

Tabela 56. Termini zasnovani na reči *adulter* u *Vulgati* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latina*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Le. 20.10	<i>adulterium perpetraverit cum conjuge proximi sui</i>	ἄν μοιχεύσεται γυναίκα	<i>na'aph</i>	što je učinio preljubu	
	<i>adultera</i>	ἡ μοιχευομένη	<i>na'aph</i>	preljubočnica	<i>quae adulteratur /adulterata est</i>
Broj. 5.13	<i>latet adulterium</i>	5:13 ἡ μεμιαμμένη	<i>tame'</i>		<i>fuerit coinquinata</i>
Broj. 5.15	<i>adulterium</i>	ἀμαρτίαν	<i>`avon</i>	greh	<i>peccatum</i>
Broj. 5.27	<i>adulterii rea</i>	/	<i>tame' ma'al</i>		
Zak. 22.22	<i>adulter</i>	τὸν ἄνδρα τὸν κοιμώμενον μετὰ τῆς γυναικὸς	<i>'iysh</i>		<i>libidinarii</i>
	<i>adultera</i>	τὴν γυναίκα	<i>'ishah</i>		
Jov 24.15	<i>oculus adulteri</i>	ὄφθαλμὸς μοιχοῦ	<i>na'aph</i>	kurvarovo	<i>moechus adulterium</i>
Ps. 49.18 heb. 50.18	<i>cum adulteris</i>	καὶ μετὰ μοιχῶν	<i>na'aph</i>	s preljubočincima	<i>moechus</i>
Priče 6.32	<i>adulter</i>	μοιχὸς	<i>na'aph</i>	ko učini preljubu	<i>moechus</i>
Priče 18.22a	<i>adulteram</i>	μοιχαλίδα			
Priče 30.20	<i>mulieris adulterae</i>	γυναικὸς μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	kurvin	<i>meretrix mulierem moecham</i>
Is. 57.3	<i>adulteri</i>	μοιχῶν	<i>na'aph</i>	kurvarski	
Is. 57.8	<i>adulterum</i>	/	<i>`alah</i>	/	
Jer. 7.9	<i>adulterare</i>	μοιχᾶσθε	<i>na'aph</i>	činite preljubu	
Jer. 9.2	<i>adulteri sunt</i>	μοιχῶνται	<i>na'aph</i>	preljubočinci	
Jer. 13.27	<i>adulteria</i>	ἡ μοιχεία σου	<i>na'aph</i>	Preljube	
Jer. 23.10	<i>adulteris</i>	/	<i>na'aph</i>		<i>adulteriis</i>
Jer. 23.14	<i>adulterium / adulterantium</i>	μοιχομένους	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>moechantes</i>
Jez. 16.32	<i>mulier adultera</i>	ἡ γυνὴ ἡ	<i>na'aph</i>	preljubočnica	<i>mulier que</i>

		μοιχωμένη			<i>moechatur</i>
Jez. 16.38	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	koje čine preljubu	<i>adultera</i>
Jez. 23.37	<i>adulteratae sunt / adulterae sunt</i>	ἐμοιχῶντο	<i>na'aph</i>	preljubu	<i>moechabantur</i>
Jez. 23.43	<i>in adulteriis</i>	μοιχεύουσιν	<i>na'aph</i>	u kurvarstvu	<i>moechari</i>
Jez. 23.45	<i>adulterarum</i>	μοιχαλίδος	<i>na'aph</i>	preljubočinicam a	
	<i>adulterae sunt</i>	μοιχαλίδες	<i>na'aph</i>	preljubočini	
Os. 2.2	<i>adulteria</i>	μοιχείαν	<i>na'aph</i>	preljube	
Os. 3.1	<i>mulierem ... adulteram</i>	γυναῖκα ... μοιχαλίν	<i>na'aph</i>	ženu (sc. koja) ... čini preljubu	<i>mulierem ... moecham meretricem fornicariam</i>
Os. 4.2	<i>adulterium</i>	μοιχεία	<i>na'aph</i>	čine preljubu	
Os. 4.13	<i>adulterae erunt</i>	μοιχεύουσιν	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>fornicari</i>
Os. 4.14	<i>adulteraverint</i>	μοιχεύωσιν	<i>na'aph</i>	čine preljubu	<i>moechari</i>
Os. 7.4	<i>omnes adulterantes</i>	πάντες μοιχεύοντες	<i>na'aph</i>	svi čine preljubu	<i>adulteri sunt moechantes</i>
Mal. 3.5	<i>adulteris</i>	ἐπὶ τὰς μοιχαλίδας	<i>na'aph</i>	preljubočinaca	
Mt. 5.32	<i>adulterat</i>	μοιχᾶται		preljubu čini	<i>adulterium facere / committere adulter est moechatur</i>
Mt. 12.39	<i>adultera</i>	μοιχαλὶς		preljubotvorni	
Mt. 15.19	<i>adulteria</i>	μοιχεῖται		preljube	
Mt. 16.4	<i>adultera</i>	μοιχαλὶς		kurvarski	
Mt. 19.18	<i>non adulterabis</i>	οὐ μοιχεύσεις		ne činiš preljube	<i>Non moechaberis: adulterium committere / facere / admittere</i>
Lk. 18.11	<i>adulteri</i>	μοιχοί		preljubočinci	
Mk. 7.21	<i>adulteria</i>	7.22 μοιχεῖται		preljube	
Mk. 8.38	<i>adultera</i>	μοιχαλίδι		preljubotvorno m	
Mk. 10.11	<i>adulterium committit super eam</i>	μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν		čini preljubu na njoj	<i>adulterat / moechatur super eam reus est adulterii</i>
Mk. 10.19	<i>ne adulteres</i>	μὴ μοιχεύσης		ne čini preljube	<i>non moechaberis adulterium committere /</i>

					<i>ammittere fornicari</i>
Jv. 8.3	<i>in adulterio</i>	ἐπὶ μοιχείᾳ		uhvaćenu u preljubi	<i>in peccato in moechnationem adultera meretrix quae peccaverat</i>
Jv. 8.4	<i>in adulterio</i>	μοιχευομένη		uhvaćena u preljubi	<i>in moechnatione moecata moechnantem adultera</i>
Rim. 7.3	<i>adultera</i>	μοιχαλῖς		preljubočinica	
	<i>adultera</i>	μοιχαλίδα		preljubočinica	
Rim. 13.9	<i>non adultaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις		ne čini preljube	<i>non moechnaberis adulterium facere</i>
1 Kor. 6.9	<i>adulteri</i>	μοιχοὶ		preljubočinci	
2 Kor. 2.17	<i>adulterantes verbum Dei</i>	καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ		koji nečisto propovedaju reč Božiju	<i>adulteratores adulterare / venditare / praedicare / cauponare / fraudare / verbum Dei</i>
2 Kor. 4.2	<i>adulterantes verbum Dei</i>	δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ		izvrćemo reč Božiju	<i>deviare</i>
Jevr. 12.8	<i>adulteri</i>	νόθοι		kopilad	
Jevr. 13.4	<i>adulteros</i>	μοιχοῦς		preljubočincima	
Jakov 4.4	<i>adulteri</i>	μοιχαλίδες		preljubočinci i preljubočinice	
2 Pt. 2.14	<i>adulterii</i>	μοιχαλίδος		oči pune preljubočinstva	

f) Jeronim

Komparativna kvantitativna analiza termina iz porodice, u čijem se središtu nalazi termin *adulter*, u Jeronimovom opusu i u opusu prehrišćanskih, odnosno hrišćanskih tekstova, daje osobene rezultate. Napomenimo, da su u ovoj analizi u obzir uzeti samo

termini, upotrebljeni u seksualnom značenju. Učestalost pojedinih spomenutih termina u Jeronimovim delima i u delima drugih klasičnih, odnosno hrišćanskih autora se znatno razlikuje. Termin *adulterium* se javlja naročito često u *Vulgati*, u prevodu starozavetnih (37%) i novozavetnih tekstova (35%), ali i u Jeronimovim drugim delima (33%), dok se rečena leksema znatno ređe sreće u delima prehrišćanskih pisaca (11%) i drugih hrišćanskih otaca (13%). Češće nego drugi klasični i hrišćanski autori Jeronim upotrebljava i pridev *adulter*. On se u starozavetnim knjigama *Vulgate* javlja samo u ženskom rodu, isključivo kao atribut imenici *mulier*, dva puta češće nego u drugim Jeronimovim delima (11:5%), skoro tri puta češće nego u delima drugih hrišćanskih otaca (4%) i skoro osam puta češće nego u delima autora iz prehrišćanskog perioda (1.4%). Naprotiv, pridev *adulter* se u novozavetnim knjigama *Vulgate* ne javlja u seksualnom značenju. Za prevod starozavetnih (14.8%) i novozavetnih knjiga (čak 23.5%) *Vulgate* je karakteristična i češća upotreba glagola *adulterare*. Naprotiv, u drugim Jeronimovim delima se ovaj glagol javlja otprilike jednako učestalo kao i u korpusu drugih hrišćanskih otaca (oko 8%), ali i dalje znatno učestalije nego u korpusu prehrišćanskih tekstova (1.5%). Naprotiv, imenicu *adultera* Jeronim upotrebljava ređe nego drugi prehrišćanski (49%) i hrišćanski autori (44%), naročito u prevodima knjiga *Starog zaveta* (15%), ali i u drugim svojim delima (29%). Udeo ovog termina u novozavetnim knjigama je još niži (12%), četiri puta manji nego u delima prehrišćanskih autora.

Dakle, u Jeronimovim delima se imenica *adulterium*, pridev *adulter* i glagol *adulterare* upotrebljavaju češće, a imenica *adultera* ređe nego drugde u korpusu analiziranih klasičnih, odnosno hrišćanskih tekstova. Naročito to važi za prevod starozavetnih tekstova. Češća, odnosno ređa upotreba ovih termina je, opšte uzev, karakteristična za sve knjige *Vulgate*, uključujući i knjige *Novog zaveta*, s tim što se pridev *adulter* u novozavetnim tekstovima upotrebljava samo u neseksualnom značenju.

Nigde u Jeronimovim delima ne nalazimo reči *adulteratio*, *adulterator* i *adulteratrix*. Pridev *adulterinus* ne nalazimo u Jeronimovom prevodu starozavetnih tekstova, a samo jednom se javlja drugde u Jeronimovim delima, u neseksualnom značenju.

Tabela 57. Termini iz leksemске porodice, zasnovane na reči *adulter* u Jeronimovim delima i u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu (seksualno značenje).

	<i>adulter</i>	<i>adulterium</i>	<i>adultera</i>	<i>adulter</i> (<i>adi.</i>)	<i>adulterinus</i>	<i>adulterare</i>	drugo	
Jeronim - ostalo	72	98	84	14	1	24		293
%	24.6	33.4	28.7	4.8	0.3	8.2		100
SZ	6	10	4	3		4		27
%	22.2	37	14.8	11.1		14.8		100
NZ	5	6	2			4		17
%	29.4	35.3	11.8			23.5		100
Prehrišćanski lat.	405	114	525	15	1	16	2	760
	37.6	10.6	48.7	1.4	0.1	1.5	0.2	100
Hrišćanski lat.	740	339	1149	99	65	217	1	2610
%	28.4	13	44	3.8	2.5	8.3	0	100

Osvrnimo se na učestalost upotrebe u osnovnom i prenesenom značenju. Kao i drugde u delima hrišćanskih otaca, termin *adultera* se u *Vulgati* i u drugim Jeronimovim delima upotrebljava isključivo u seksualnom značenju. Imenica *adulter* se u *Starom zavetu* nešto češće upotrebljava u prenesenom značenju nego drugde u delima hrišćanskih otaca, uključujući Jeronima. Pridev *adulter* se u delima drugih hrišćanskih otaca jednako često upotrebljava u seksualnom i u neseksualnom značenju (99 pojava, odnosno 3%). Jeronim ovaj termin ipak češće upotrebljava u seksualnom značenju, a u prevodu starozavetnih spisa ga koristi isključivo na taj način. Naprotiv, u novozavetnim knjigama se ovaj pridev javlja samo u prenesenom značenju (u sinoptičkim jevanđeljima). Opšte uzev, pridev *adulter* se u *Vulgati* javlja češće (10% u seksualnom, odnosno 14% u neseksualnom kontekstu) nego drugde u hrišćanskoj književnosti (po 3%), uključujući i dela čiji je autor Jeronim (4% u osnovnom, 3% u neseksualnom značenju). Samo se pridev *adulterinus* češće upotrebljava u prenesenom nego u osnovnom značenju, kako u hrišćanskom latinitetu uopšte, tako i u Jeronimovim drugim delima (u *Vulgati* se ovaj termin ne javlja). Termini *adulteratio* i *adulterator*, karakteristični za hrišćanski latinitet, upotrebljavaju se gotovo isključivo u neseksualnom značenju (samo jednom se imenica *adulteratio* upotrebljava sa seksualnim značenjem). Njih, međutim, ne nalazimo nigde u Jeronimovim delima ni u *Vulgati*. Glagol *adulterare* se u seksualnom značenju u *Vulgati*

javlja češće (13% u *Starom*, 18% u *Novom zavetu*) nego drugde u Jeronimovim delima (7%) i delima drugih hrišćanskih otaca (7%), ali se u neseksualnom značenju češće upotrebljava u *Novom zavetu* (9%) i drugim Jeronimovim delima (7%), a ređe *Starom zavetu* (3%, tj. samo jednom) i hrišćanskoj književnosti uopšte (4%).

Tabela 58. Leksemska porodica okupljena oko reči *adulter*: seksualna i neseksualna upotreba u hrišćanskom latinitetu, u *Vulgati* i u drugim Jeronimovim delima.

	<i>adulter</i>	<i>adulterium</i>	<i>adultera</i>	<i>adulter 3</i>	<i>adulterinus</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulteratio</i>	<i>adulterator</i>
Hrišćanski oci								
Seksualno	740	1149	339	99	65	217	1	
%	24	37	11	3	2	7	0	
Neseksualno	64	46		99	116	126	3	5
%	2	1		3	4	4		
Jeronim - ostalo								
Seksualno	72	98	84	14	1	24		
%	21	29	25	4	0	7		
Neseksualno	2	3		9	7	23		
%	1	1		3	2	7		
SZ								
Seksualno	6	10	4	3		4		
%	19	32	13	10		13		
Neseksualno	2	1				1		
%	6	3				3		
NZ								
Seksualno	5	6	2			4		
%	23	27	9			18		
Neseksualno				3		2		
%				14		9		

2. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*, javljaju se 22 puta u *Vulgati*, 8 puta u *Starom zavetu* i 14 puta u *Novom zavetu*. Skoro uvek je reč o glagolu *moechari*; samo jednom, u stihu Le. 20.10 nalazimo imenicu *moechus*. Imajući u vidu činjenicu, da je korpus starozavetnih tekstova višestruko obimniji od korpusa novozavetnih tekstova, činjenica, da se ovi termini skoro dva puta češće javljaju u

novozavetnim knjigama *Vulgate* jasno ukazuje da su rečeni termini sa hrišćanstvom dobili na popularnosti koja im je udahnila novi životni impuls.

Na odgovarajućim mestima u hebrejskom tekstu uvek srećemo oblike, izvedene od korena *na'aph*, a u grčkom tekstu *Septuaginte* i *Novog zaveta* glagole *μοιχεύω*, odnosno *μοιχάομαι*.

Rečeni termini se uvek koriste u osnovnom, seksualnom značenju. Kazali smo da na pojedinim mestima (pre svega u proročkim knjigama) nalazimo termine za preljubu u kontekstu idolopoklonstva, ali u okviru živih opisa seksualnih odnosa, tako da je teško razlučiti je li reč o upotrebi u osnovnom ili prenesenom značenju. Na taj način je glagol *moechari* upotrebljen u stihovima Jer. 3.8, Jer. 3.9 i Otk. 2.22. Svugde drugde se glagol *moechari* (i, jednom, imenica *moechus*) upotrebljava u osnovnom značenju u isključivo seksualnom kontekstu. Imenica *moechus* se javlja samo jednom (u *Starom zavetu*) i odnosi se na brakolomca. *Moechari* i u starozavetnim i u novozavetnim knjigama, kada je njegov subjekat žena, ukazuje na postupke žene koja vara supruga (ne i na postupke žene koja spava s tuđim mužem). Kada je subjekat glagola *moechari* muškarac, slika se razlikuje u *Starom* i *Novom zavetu*. U starozavetnim knjigama se ovaj glagol odnosi na brakolomstvo. U ovom se značenju glagol *moechari* javlja i u *Novom zavetu*; naročito je česta ovakva upotreba u okviru stihova koji referišu na zabranu preljube u okviru *Dekaloga*.⁷⁴⁶ Glagol *moechari* se, međutim, u novozavetnim knjigama upotrebljava i na sasvim novi način, označavajući muževljevu preljubu. Sa ovim značenjem se glagol *moechari* javlja samo na dva mesta, unutar citata reči kojima Isus zabranjuje razvod, u stihovima Mt. 19.9a i Lk. 16.18a. To je promena karakteristična za hrišćanski latinitet i novu seksualnu etiku koju hrišćanstvo donosi, bez dvostrukih aršina za muškarce i žene. Rečena upotreba ne zavisi od grčkog originala, budući da u njemu na jednom mestu nalazimo glagol *μοιχεύω* (Lk. 18.20), a na drugom *μοιχάομαι* (Mt. 19.9). Videli smo već da se u istom kontekstu (unutar Isusove zabrane razvoda) na istovetan način upotrebljava sintagma *adulterium committere* u Jevanđelju po Marku (Mk. 10.11). Ovo je još jedan primer koji ukazuje da su se semantička polja termina iz porodica zasnovanih na terminima *adulter*, odnosno *moechus*, velikim delom preklapala i da su se njihovi članovi mogli naizmenično upotrebljavati. U tom je kontekstu naročito ilustrativan odlomak iz

⁷⁴⁶ Mt. 5.27-28; Mt. 19.9b; Lk. 16.18b; Lk. 18.20; Rim. 2.22; Jak. 2.22; opštije 'bludničiti' u Otk. 2.22.

prologa Pseudo-Jeronimovog dela *Expositio Evangeliorum*, u kojem se glagoli *moechari* i *adulterare* javljaju kao sinonimi: *non moechaberis, id est, non adulterabis*.

Glagol *moechari* se javlja u *Dekalogu* u okviru zabrane preljube (*non moechaberis*). Na odgovarajućim mestima u korpusu *Vetus Latina* pretežno nalazimo glagol *moechari*, ali se učestalo javlja i glagol *adulterare*. Neretko nalazimo i konstrukcije sa imenicom *adulterium*: *adulterium committere, facere, admittere, concipere, perpetrare*. Glagol *fornicari* se najčešće javlja kao alternativa glagolu *moechari* u onim stihovima, koji referišu na zabranu preljube u *Dekalogu*. Ređe su parafraze sa imenicama *adulterium, fornicatio, adulter, adultera* i *moechus*, dok se tek izuzetno pojavljuju glagoli *maculare, meretricari, stuprare* i *peccare*. Zanimljivo je, međutim, da nigde u relevantnim odlomcima u korpusu *Vetus Latina* ne nalazimo imenice *moichia* i *moechatio*.

Termin *moechia* se javlja u devterokanonskoj knjizi *Premudrosti Solomonove* 14.26 kao prevod grčkog termina *μοιχεία*; ta knjiga, međutim, ne predstavlja predmet istraživanja ove disertacije.

Tabela 59. Glagol *moechari* u *Vulgati* i odgovarajući grčki, hebrejski i srpski termini i termini u korpusu *Vetus Latina*.

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Izl. 20.14	<i>non moechaberis</i>	20.13 οὐ μοιχεύσεις	<i>na'aph</i>	ne čini preljube	<i>adulterare adulterium facere/ committere fornicari</i>
Le. 20.10	<i>si moechatus quis fuerit</i>	ἄν μοιχεύσεται	<i>na'aph</i>	koji učini preljubu	<i>moechari adulterare maculare adulterium adulteratus fuerit</i>
	<i>moechus</i>	μοιχεύων	<i>na'aph</i>	preljubočinac	<i>adulterare adulter</i>
Zak. 5.18	<i>neque moechaberis</i>	5.17 οὐ μοιχεύσεις	<i>na'aph</i>	ne čini preljube	<i>adulterare fornicari</i>
Jer. 3.8	<i>moechata esset</i>	ἐμοιχᾶτο	<i>na'aph</i>	učini preljubu	
Jer. 3.9	<i>moechata est</i>	ἐμοίχευσεν	<i>na'aph</i>	činjaše preljubu	<i>meretricari moechari</i>
Jer. 5.7	<i>moechati sunt</i>	ἐμοιχῶντο	<i>na'aph</i>	činiti preljubu	

Jer. 29.23	<i>moechati sunt</i>	36.23 ἐμοιχῶντο	<i>na'aph</i>		<i>adulterare moechari</i>
Mt. 5.27	<i>non moechaberis</i>	οὐ μοιχεύσεις		ne čini preljube	<i>adulterare adulterium facere/ admittere / concupere / perpetrare adulterium fornicatio adulter fornicari</i>
Mt. 5.28	<i>moechatus est</i>	ἐμοίχευσεν		je učinio preljubu	<i>fornicari moechus adulterare adulterari adulterium stuprare peccare</i>
Mt. 5.32	<i>facit eam moechari</i>	ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι		navodi je te čini preljubu	<i>facit eam moechari/ adulterari/ adulteram fieri moechatur</i>
Mt. 19.9	<i>moechatur</i>	μοιχᾶται		čini preljubu	<i>adulterium committit / facit adulterat adulter est fornicari</i>
	<i>moechatur</i>	μοιχᾶται		čini preljubu	<i>moechus est adulterium committit adulter est</i>
Lk. 16.18	<i>moechatur</i>	μοιχεύει		preljubu čini	<i>adulterium facere / committit</i>
	<i>moechatur</i>	μοιχεύει		preljubu čini	<i>adulter est adulterium</i>
Lk. 18.20	<i>non moechaberis</i>	μὴ μοιχεύσης		ne čini preljube	<i>adulterare adulterari adulterium facere / admittere/ committit</i>
Mk. 10.12	<i>uxor ... moechatur</i>	μοιχᾶται		čini preljubu	
Rim. 2.22	<i>non moechandum, moecharis</i>	μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις		ne čini preljube, činiš preljubu	<i>adulterare adulteratores verbi Dei adulterium committit</i>
Jak. 2.22	<i>non moechaberis</i>	μὴ μοιχεύσης		ne čini preljube	<i>adulterare adulterium committit</i>

	<i>si non moechaberis</i>	εἰ δὲ οὐ μοιχεύεις		ne učiniš preljube	<i>adulterium</i>
Otk. 2.22	<i>moechantur</i>	μοιχεύοντας		koji čine preljubu	<i>moechos qui fornicati sunt adulteros qui adulterantur per doctrinam</i>

Jeronim upotrebljava samo dva termina iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *moechus*: glagol *moechari* i imenicu *moechus*. Rečeno važi kako za njegov prevod *Starog zaveta*, tako i za njegova druga dela. I u jednoj i u drugoj kategoriji tekstova se glagol *moechari* javlja upečatljivo češće nego imenica *moechus* (oko 90:10% pojava). Jedini termin iz ove leksičke porodice koji se javlja u novozavetnim knjigama *Vulgate* je glagol *moechari*. Jeronim u *Vulgati*, ali ni drugde u svojim delima, nikada ne upotrebljava imenice *moecha*, *moechia*, i *moechatio*.

Tabela 60. Odnos termina *moechari* i *moechus* u *Vulgati* i drugim Jeronimovim delima

	<i>moechari</i>	<i>moechus</i>	suma
Jeronim	46	5	51
%	90.2	9.8	
Ostalo	39	4	43
%	90.7	9.3	
SZ	7	1	8
%	87.5	12.5	
NZ	14		14
%	100		

Moech*-* Vs. *adulter*-

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *adulter* se, kazali smo, u prehršćanskom latinitetu upotrebljavaju gotovo 11 puta češće nego termini iz porodice, okupljene oko reči *moechus*. Ova se srazmera menja sa dolaskom hrišćanstva i u delima rimskih otaca odnos se smanjuje na 5:1. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *moechus* se još češće javljaju u *Vulgati*: u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* ova je srazmera 3:1, dok se u novozavetnim tekstovima termini iz obe porodice javljaju gotovo isti broj puta (17:14). Leksika Jeronimovih drugih dela je, ako se za bazu uzme

ovaj odnos, bliža leksici klasičnog latiniteta: u tim delima se termini iz porodice, u čijem se središtu nalazi termin *adulter*, javljaju sedam puta češće nego oni iz porodice, zasnovane na terminu *moechus*.

Tabela 61. Termini iz porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* u prehrišćanskom, hrišćanskom i Jeronimovom korpusu tekstova.

	<i>adulter</i> *	<i>moech</i> *	suma	<i>adulter</i> : <i>moechus</i>
Prehrišćanski latinitet	1078	99	1177	11:1
%	92	8	100	
Hrišćanski latinitet	2610	556	3166	5:1
%	82	18	100	
Jeronim - ostalo	293	43	336	7:1
%	87.2	12.8	100	
Stari zavet	27	8	35	3:1
%	77.1	22.9	100	
Novi zavet	17	14	31	1:1
%	54.8	45.2	100	

Tabela 62: Termini iz grupa okupljenih oko reči *adulter* i *moechus* posmatrani kao celina

	<i>moechus</i>	<i>adulter</i>	<i>moecha</i>	<i>adultera</i>	<i>moechia</i>	<i>moechatio</i>	<i>adulterium</i>	<i>moechari</i>	<i>adulterare</i>	<i>adulter (Adi.)</i>	<i>adulterinus</i>	črnač – <i>moech</i> *	drugo – <i>adulter</i> *	suma
Prehrišćanski latinitet	58	405	32	114			525	5	16	15	1	4	2	1177
%	5	34	3	10			45	0	1	1	0	0	0	
Hrišćanski latinitet	95	740	13	339	67	11	1149	370	217	99	65		1	3166
%	3	23	0	11	2	0	36	12	7	3	2		0	100
Jeronim ostalo	4	72		84			98	39	24	14	1			336
	1	21		25			29	12	7	4	0			
Stari zavet	1	6		4			10	7	4	3				35
	3	17		11			29	20	11	9				
Novi zavet		5		2			6	14	4					31
		16		6			19	45	13					
Suma	158	1228	45	541	67	11	1788	435	261	131	67	4	3	4739

Kada uporedimo učestalost pojavljivanja pojedinih termina iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter*, odnosno *moechus* u pojedinim korpusima analiziranih tekstova, primećujemo, da najveća sličnost postoji između Jeronimovih dela (prevoda starozavetnih tekstova i ostalih njegovih dela) i korpusa dela drugih hrišćanskih otaca. Korpus novozavetnih tekstova je na taj način teško uporediti, jer se u njemu spomenuti termini odveć retko pojavljuju. U svim korpusima, osim u *Novom zavetu*, najčešće se javlja termin *adulterium*, s tim što je njegov udeo manji u hrišćanskom latinitetu uopšte, pre svega u biblijskim tekstovima, nego u prehrišćanskom latinitetu. Isto važi i za termin *adulter*. Naprotiv, glagoli *moechari* i *adulterare* i pridev *adulter* se u hrišćanskom latinitetu, a naročito u biblijskim tekstovima, javljaju u većem procentu nego u tekstovima iz korpusa prehrišćanskog latiniteta.

Termini za prostituciju i bludničenje

U većini jezika, pa tako i u latinskom je vokabular, vezan za prostitutke, bogat i raznovrstan. Razlozi za to su brojni. Prvo, prostitutke ne čine jednu homogenu kategoriju, već se razlikuju po svom statusu, ugledu, mestu obavljanja usluga, uslugama koje pružaju, godinama, itd. Zatim, vokabular se razlikuje shodno tome, ko o prostituciji govori: onaj ko koristi usluge prostitutki govoriće o njima drugačijim rečnikom od, primera radi, njegove konzervativne i duboko religiozne supruge. Najzad, za oblast seksualnosti karakteristični su eufemizmi koji s vremenom postaju sami po sebi uvredljivi i bivaju zamenjeni novim eufemizmima. U latinskom jeziku postoji niz reči i leksičkih grupa kojima se ukazuje na prostituciju i lica koja u njoj učestvuju, odnosno na bludničenje, koje se često neraskidivo povezuje sa prostitucijom. Adams u svom članku identifikuje preko 50 termina za prostitutku, uz napomenu da mnoge ređe upotrebljavane reči iz ove sfere nisu došle do nas.⁷⁴⁷ Predmet ovog rada će biti samo oni termini iz spomenute semantičke sfere, koje nalazimo u *Vulgati*.

1. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *meretrix*

Najzastupljenija i najznačajnija leksička grupa iz oblasti prostitucije je grupa zasnovana na terminu *meretrix*.

Etimologija

Termin *meretrix* potiče od glagola *mereo* 'zarađivati'.⁷⁴⁸ O tome govori Isidor iz Sevilje: *Meretrices autem dicuntur a merendo, id est, promerendo stipendia libidinis*(Diff. 263.37.15). Ovaj je termin izvorno, dakle, eufemizam, ali u istorijsko doba je ova reč neraskidivo asocirana sa zarađivanjem putem seksa. U grčkom i latinskom

⁷⁴⁷ Adams 1983: 321.

⁷⁴⁸ *Meretrix*: LHR: „kurva, bludnica“; OLD: „A courtesan, kept woman“; LS: „[mereo; she who earns money; hence], a prostitute, harlot, courtesan“.

jeziku nalazimo zanimljivu paralelu u leksici prostitucije. Naime, u oba jezika je najbrojnija leksička grupa koja se odnosi na prostituciju i bludničenje zasnovana na reči u značenju 'prostitutka' (πόρνη, *meretrix*), koja potiče iz oblasti trgovine: tako termin πόρνη vodi poreklo od glagola πέρνειν 'prodati', a termin *meretrix* od glagola *mereo* 'zarađivati'.

Od termina *meretrix* su kasnije izvedeni imenica *meretricula* 'kurva, kurvica' koja obično ima pogrđni prizvuk (zato je i prevodimo srpskom rečju „kurvica“) i pridev *meretricius* 'prostitutkin' čiji se poimeničeni oblik *meretricium* upotrebljava u značenju 'prostituisanje', 'prostitucija'.⁷⁴⁹ Od spomenutog je prideva izveden prilog *meretricie*.⁷⁵⁰ Samo u LS nalazimo od imenice *meretrix* izvedeni glagol *meretricari* 'prostituisati se', 'bludničiti' i prideve *meretricabilis* i *meretricarius*, istoznačne sa pridevom *meretricius*.

751

Prehrišćanski latinitet

U prehrišćanskom latinitetu se termini iz leksičke grupe, zasnovane na reči *meretrix*, javljaju na 439 mesta. Upečatljivo najčešće se upotrebljava imenica *meretrix*, koju nalazimo na čak 380 mesta. Svi ostali oblici se javljaju znatno ređe: pridev *meretricius* nalazimo 46 puta, od toga na sedam mesta u poimeničenoj varijanti (*meretricium*). Imenicu *meretricula* nalazimo na 11 mesta, a prilog *meretricie* se javlja samo dva puta.

⁷⁴⁹ *Meretricula*: LHR: „*bludnica, kurvica*“; OLD: „A courtesan (often w. derogatory force)“; LS: „a public prostitute, courtesan (class.)“. *Meretricius*: LHR: „*kurvinski, bludnički; † supst. meretricium, bludništvo, kurvarstvo*“; OLD: „Of, belonging to, or typical of a courtesan or courtesans. b (Neut. sg. as sb.) the trade of a courtesan; association with courtesans“; LS: „*of or pertaining to harlots or prostitutes, meretricious... Subst.: meretricium, ii, n. 1. The art of a courtesan... 2. The trade of a harlot*“.

⁷⁵⁰ LHR: „*bludnički, kurvinski*“; OLD: „In the manner of a courtesan“; LS: „*after the manner of harlots, meretriciously (ante-class.)*“.

⁷⁵¹ *Meretricor*: LS: „*to deal with harlots*“. Za etimologiju i značenje *meretricabilis* i *meretricarius* v. LS s.v.

Tabela 63. Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *meretrix* u prehrišćanskom latinitetu

	<i>meretrix</i>	<i>meretricius</i>	<i>meretricie</i>	<i>meretricula</i>	suma
	380	46	2	11	439
%	86.7	10.5	0.5	2.3	100

Spomenuti se termini javljaju u svim književnim žanrovima: više su nego učestali u komediji i mimu (100), ali ih retko srećemo u satiri (7), epigramu i jambu (4) i lirskoj poeziji (16). Kada je reč o prozi, ovi su termini upečatljivo najzastupljeniji u besedništvu (221), a neretko ih srećemo i antikvarnim delima i tehničkim priručnicima (52), dok se ređe javljaju u istoriografiji (28). U romanu ih srećemo retko (5).

Gotovo svi termini iz ove leksičke porodice se javljaju rano, još u Plautovim komedijama. Samo se termin *meretricula* javlja nešto kasnije, a prvi put je osvedočen kod Varona.

Tabela 64. Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *meretrix* u prehrišćanskom latinitetu - zastupljenost po žanrovima

		<i>meretrix</i>	<i>meretricius</i>	<i>meretricie</i>	<i>meretricula</i>	
Komedija i mim						100
Plaut		58	7	1		66
Terencije		22	4			26
Sekst Turpilije		3				3
Lucije Afranije		2				2
Kajkilije Statije		1				1
Tit Kvinkcije Ata				1		1
Laberije			1			1
Epigram i jamb						4
Marko Bibakul		1				1
Katul		1				1
Marcijal		2				2
Satira						7
Horacije	S.	5			1	6
Juvenal		1				1
Lirika						16

Propercije		1				1
Ovidije		7	2			9
Vergilije	<i>Ciris</i>	1				1
Horacije		5				5
Publilije Sirije		2				2
Fedar	<i>App.</i>	2	1			3
Roman						5
Petronije		3				3
Apulej		1	1			2
Antikvarna i tehnička dela						52
Enije	<i>Varia</i>		1			1
Varon	<i>L.</i>				1	1
Ciceron	<i>Inv.</i>	4				4
Plinije St.		5	2		1	8
Seneca Ml.	<i>Nat.</i>		1			1
Kvintilijan	<i>Inst.</i>	13	1		1	15
Tacit	<i>Dial.</i>		1			1
Gelije		9				9
	<i>Fragm. Bobiens.</i>	1				1
Justinijan	<i>D.</i>	9	2			11
Istoriografija						28
Livije		2			1	3
Kurcije Ruf		1				1
Valerije Flak		4			2	6
Svetonije		2	1			3
	<i>Hist. Aug.</i>	13	2			15
Besedništvo, epistolografija						221
Gaj Sempronije Grah	<i>Orat.</i>	1				1
Ciceron	Govori	9	12		2	23
	Filozofski spisi	6			1	7
Seneka St.		82	3			85
Seneka Ml.		2				2
Kvintilijan		93	3			96
Kalpurnije Flak	<i>Decl.</i>	3	1			4
Apulej	<i>Apol.</i>	1				1
	<i>Soc.</i>	1				1
	<i>Fl.</i>	1				1
Suma		<i>meretrix</i>	<i>meretricius</i>	<i>meretrici e</i>	<i>meretricula</i>	sum a
		380	46	2	10	438

Hrišćanski latinitet

U delima hrišćanskih otaca, relevantnima za ovo istraživanje, termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *meretrix* se javljaju 1077 puta. Kao i u prehrišćanskim tekstovima, najzastupljeniji termin iz cele grupe je *meretrix*, kojeg nalazimo u preko 93% slučajeva. Pridev *meretricius* i imenica *meretricula* se javljaju znatno ređe nego u prehrišćanskom latinitetu, dok se prilog *meretricie* ne javlja ni jednom. S hrišćanskim latinitetom nalazimo dva nova člana ove leksičke grupe: glagol *meretricari* i imenicu *meretricatio*, koje, doduše, srećemo poprilično retko. Glagol *meretricari* se javlja osam puta, a njegov subjekat mogu biti muškarac i žena. Imenicu *meretricatio* srećemo samo na dva mesta, kod Jovana Kasijana i Petra Hrisologa.

Tabela 65. Termini iz leksemске porodice zasnovane na reči *meretrix* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>meretri x</i>	<i>meretrici us</i>	<i>meretricul a</i>	<i>meretrici e</i>	<i>meretrica ri</i>	<i>meretricati o</i>	
Prehrišćanski lat.	380	46	11	2			439
%	86.7	10.5	2.3	0.5			100
Hrišćanski lat.	1006	55	6		8	2	1077
%	93.4	5.1	0.6		0.7	0.2	100

U hrišćanskom latinitetu i kod ove grupe reči primećujemo tendenciju češće upotrebe glagola i apstraktnih imenica koju smo uočili kod termina iz porodice, zasnovane na reči *moechus*.

2. Termini iz leksičke porodice, zasnovani na reči *scortum*

Pored termina *meretrix*, na prostitutku u prehrišćanskom latinitetu najčešće ukazuje termin *scortum*.

Etimologija

Termin *scortum* izvorno znači 'koža'. O poreklu reči govori Varon, a kasnije i Fest:

scortari est saepius meretriculam ducere, quae dicta a pelle: id enim non solum antiqui dicebant scortum, sed etiam nunc dicimus scortea ea quae e corio ac pellibus sunt facta. ... in Atellanis licet animadvertere rusticos dicere se adduxisse pro scorto pelliculam. Var. L. 7.84.

Scorta appellantur meretrices ex consuetudine rusticorum, quos solebant dicere... delicularum. Omnia namque ex pellibus facta scortea appellantur. Scortes, id est pelles testium arietinorum, ab isdem pellibus... dictas esse ait. Fest p. 330.

Gramatičar Donat tvrdi da se rečeni termin prvobitno upotrebljavao da ukaže na žensku stidnicu.

abdomen in corpore feminarum patiens iniuriae coitus scortum dicitur, ideo quia scorta sunt dura coria, a parte ergo sui meretrices scorta dicuntur.
Don. Ter. Eu. 424.

U tom slučaju ovaj je termin upotrebljen kao *pars pro toto* za prostitutke. Adams ipak smatra da su prostitutke metaforički nazvane 'kožom' delom i zbog prirode materijala, jer je koža podatna, nepostojana, a njeno obrađivanje podseća na seksualni čin. „Obradivati kožu“ se, navodi Adams, kaže *gallam subigere* (*galla* je oruđe za obradu kože). Tako je fraza *scortum subigere* mogla izvorno biti dvosmislena – 'obrađivati kožu/kurvu'. Kod Aristofana i Hesihija se za prostitutku upotrebljava termin *κασαλβάς*; ako rečeni termin

potiče od reči *κασῶς* 'koža', ističe Adams, u grčkom možda nalazimo semantički razvoj paralelan razvoju latinskog termina *scortum*.⁷⁵²

Prehrišćanski latinitet: semantički sadržaj i distribucija

Termin *scortum*, dakle, ima izvorno značenje 'koža', ali se u prenesenom značenju upotrebljavao da označi prostitutke sve dok to nije postalo njegovo glavno značenje, a prvobitno značenje 'koža' pada u zaborav i postaje predmet filološke analize. Rečeni termin se može odnositi i na priležnice i ljubavnice, kao i na muške prostitutke.⁷⁵³

Od termina *scortum* je izveden deminutiv *scortillum* 'kurvica' kojeg srećemo samo jednom kod Katula (pesma 10).⁷⁵⁴ Ovoj grupi pripada i deponentni glagol *scortari*. Njega u prehrišćanskom latinitetu srećemo na 10 mesta. Subjekat ovog glagola je na devet od deset mesta muškarac, a tako upotrebljen glagol *scortari* ima značenje 'kurvati se, ići s kurvama', dok se samo jednom, u Apulejevim *Metamorfozama* uz rečeni glagol javlja subjekat ženskog roda, a glagol upotrebljava u značenju 'kurvati se, ponašati se kao kurva'.⁷⁵⁵ Od glagola *scortari* su sačinjene imenice *scortator* 'kurvar' i *scortatus* 'kurvanje'.⁷⁵⁶ Samo u LS nalazimo termin *scortulum* 'kurva'.

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *scortum* se u preklasičnom i klasičnom latinitetu javljaju 163 puta, a većinom se upotrebljavaju u seksualnom značenju (150). Napomenimo da su termini sa seksualnim značenjem javljaju pre i znatno učestalije od onih koji nemaju seksualno značenje. Tako termine *scortum* 'kurva', *scortari* i *scortator* srećemo još kod Plauta, a samo se reč *scortillum* javlja kasnije i samo

⁷⁵² Adams 1983: 322-3, sa n. 4.

⁷⁵³ LHR: „upr. koža; pak kurva, *draga: također psovka čankolizu; ... uopće raspušten čovjek“; LS: „I. Lit. a skin, hide (post-class. and rare)... II Transf., a harlot, strumpet, prostitute (freq. and class.)... a male prostitute... Also = pellex, a mistress, concubine“; OLD: „1 A skin, hide... 2 A prostitute, courtesan, harlot. b a male prostitute“.

⁷⁵⁴ *Scortillum*: „kurvica“; LS: „a little or young harlot“; OLD: „A young prostitute“.

⁷⁵⁵ LHR: „kurvati se“; LS: „to employ or associate with harlots (ante- and post-class.)“; OLD: „To consort with prostitutes... 2 To behave like a prostitute, act promiscuously“.

⁷⁵⁶ LHR: „kurviš“; LS: „a whoremonger, fornicator“; OLD: „One who consorts with prostitutes“. *Scortatus* LS: „whoredom“; OLD: „Association with a prostitute“.

jednom kod Katula. Naprotiv, termine *scortum* 'koža' i *scorteus* 'kožni' srećemo prvi put sa Varonom, a imenicu *scortes* samo kod gramatičara Festa.

Termin *scortum* se u neseksualnom značenju 'koža' javlja izuzetno retko, a u korpusu PHI samo jednom i to u okviru već spomenute Varonove etimološke analize. Od termina *scortum* upotrebljenog u prvobitnom značenju 'koža' je izveden pridev *scorteus* 'kožni'. Njega u klasičnom i preklasičnom latinitetu srećemo nešto češće (11).⁷⁵⁷ Samo jednom je osvedočen termin *scortes* koji ukazuje na životinjske mošnje.⁷⁵⁸ kod Svetonija (*Fragm.* 178.40) srećemo pridev *scortinus* 'kožni' kojeg ne nalazimo u relevantnim rečnicima (LS, OLD, LHR).⁷⁵⁹

Tabela 66. Termini iz leksemске porodice, zasnovane na reči *scortum* u preklasičnom i klasičnom latinitetu

	<i>scortum</i>	<i>scortator</i>	<i>scortari</i>	<i>scortillu</i> <i>m</i>	<i>scortum</i> 'koža'	<i>scorteus</i>	ostalo	Suma
	134	2	10	1	1	11	4	163
%	82.2	1.2	6.1	0.6	0.6	6.7	2.5	100

Upečatljivo najčešće se upotrebljava imenica *scortum*, čak 134 puta. Ovaj termin se već kod Plauta javlja učestalo, preko 44 puta, što ukazuje da je ova reč rano bila ustaljena u latinskom jeziku. Termine *scortum* i *scortari* upotrebljava i Terencije, što nas navodi na zaključak da reči iz ove leksičke porodice ne predstavljaju vulgarizme. Glagol *scortum* se javlja znatno ređe od imenice *scortum*, deset puta. Upotrebljavaju ga, pored Plauta i Terencija, i Varon, Svetonije i Apulej, a rečeni glagol se samo jednom, rekli smo,

⁷⁵⁷ LS: „made of hides or leather, leathern... Subst.: *scortea*, ae, f. (sc. vestis) a garment of skins or leather“; OLD: „Made, or consisting, of hide; ... a weatherproof coat of hide. b ... resembling hide in texture, leathery“. *Scortea*, orum, n.: LHR: „stvari od kože“. Cf. Fest. p. 330 *Omnia namque ex pellibus facta scortea appellantur.*

⁷⁵⁸ LS: „id est pelles testium arietinorum a pellibus dicti“; item OLD.

⁷⁵⁹ Za značenje v. Bond 2013. Cf. Hier. *Adv. Rufin.* 3.39 *scortum... nummum.*

upotrebljava sa subjektom ženskog roda. Imenica *scortator* se javlja samo dva puta, a osim Plauta je upotrebljava još Horacije.

Termine leksičke porodice zasnovane na reči *scortum* sa seksualnim značenjem nalazimo pre svega u komediji (54). Većina ovih pojava, međutim, njih 49 (91%) pripada Plautovim delima. U drugim pesničkim žanrovima one se javljaju retko, ukupno 10 puta (lirika 5, satira 3, ep i didakt. poez. 2). Ovi termini su zastupljeniji u prozi, gde se javljaju 85 puta (57%): u istoriografiji (40), besedništvu (24), romanu (8) i tehničkim priručnicima (13).

Tabela 67. Termini iz leksemске porodice zasnovane na reči *scortum* – zastupljenost po žanrovima.

	Komedija 54		Poezija 9			Proza 86				
	36.3%		6%			57.7%				
	Plaut	ostalo	lirika	satira	ep i didakt. poez.	istoriografija	besedništvo	roman	tehnički prir.	
	49	5	5	3	1	40	24	8	14	86
%	32.9	3.4	3.4	2.0	0.7	26.8	16.1	5.4	8.7	57.7

Tabela 68. Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *scortum* – zastupljenost po žanrovima – pojedini autori.

		<i>scortum</i>	<i>scortator</i>	<i>scortari</i>	<i>scortillu m</i>	<i>scortum koža</i>	<i>scorteus</i>	drugo
Komedija								54
Plaut		44	1	4				49
Terencije		2		2				4
Titinije		1						1
Epigram i jamb								4
Katul		1			1			2
Marcijal							2	2
Lirika								3
Horacije		2						2
Tibul	<i>Sp.</i>	1						1
Satira								3
Lucilije		1						1
Horacije			1					1

Juvenal		1						1
Didaktička poezija								2
Lukrecije		1						1
Ovidije	<i>Fast.</i>					1		1
Besedništvo								24
Katon		1						1
Scipion Emilijan Ml.		1						1
Gaj Titije		1						1
Ciceron	Besede	6						6
	Filoz.	4						4
Seneka Sen.	<i>Con.</i>	3						3
Kvintilijan		7						7
Apulej	<i>Apol.</i>	1						1
Istoriografija								41
Salustije		4						4
Nepot		1						1
Livije		14						11
Valerije Maksim		4						4
Kurcije Ruf		6						6
Tacit		5						5
Svetonije		3		1			<i>scortinus</i>	5
Anije Flor		2						2
Roman								10
Petronije		4				1		5
Apulej		2		1		1	<i>scortatus</i>	5
Tehnički priručnici i antikvarna dela								22
Varon	<i>L.</i>	1		2		1	2	6
Celz							1	1
Seneka Ml.	<i>Nat.</i>	3					1	1
Plinije St.								3
Gelije		2						2
Fest		3					2	<i>scortes</i>
Justinijan	<i>D.</i>	2						2
Glose							<i>scortulum</i>	1
Suma		134	2	10	1	1	11	4
								163

Distribucija termina *scortum* ukazuje, da je reč o eufemizmu, ili bar neutralnom terminu, prikladnom za upotrebu u istoriografiji i u leksički ugladenoj Terencijevoj komediji. Naprotiv, kvalitativna analiza, naročito kolokacije ovog termina, ukazuju, da je reč o pejorativnom terminu sa negativnim konotacijama.

Kako to pokazuje još Adams, *scortum* se u komediji i kod Cicerona obično koristi za neidentifikovane prostitutke, sa kojom se muškarci upuštaju u kratkotrajne seksualne odnose (do istog zaključka nezavisno je došla i autorica ovog rada). *Scortum* služi da muškarcu pričini zadovoljstvo kakvo mu donosi i uživanje u hrani i piću, pa se *scorta*

često spominju u jukstapoziciji sa referencama na gozbe, jelo i piće (za razliku od *meretrices*).⁷⁶⁰ Kod Plauta i drugih autora termin *scortum* često stoji uz prideve u značenju 'smrdljiv' i 'prost'; Ciceron upotrebljava reč *scortum* u opoziciji sa terminom *materfamilias* (*Phil.* 2.105.7) i uz prideve *volgare* (*Phil.*2.44.9) i *populare* (*Dom.* 49.2). Lateiner dokazuje da u Petronijevom *Satirikonu* i Apulejevom *Zlatnom magarcu* termini iz porodice, okupljene oko reči *scortum* predstavljaju pogrdne i uvredljive termine, sa gorim konotacijama i asocijacijama od reči *meretrix*.⁷⁶¹ *Scortum*, međutim, nije vulgariizam, jer ga nalazimo u učenom latinitetu.

Scortum Vs. meretrix

Glavna razlika među terminima *meretrix* i *scortum* je, dakle, u tonu i konotacijama, odnosno u emotivnom sadržaju reči. *Scortum* je pejorativna reč sa izrazito negativnim konotacijama, dok je *meretrix* tehnički termin koji ukazuje na profesiju i koji se javlja i sa pozitivnim konotacijama a pejorativni ton poprima iz konteksta. Termin *scortum*, kazali smo maločas, često ukazuje na bezimene prostitutke. Naprotiv, *meretrix* je obično konkretna osoba, prostitutka koja ima ime i koja se često javlja u pozitivnom svetlu. U komediji ona je često objekat muškarčevih romantičnih osećanja i javlja se uz glagol *amare* (*scortum* nikada).⁷⁶²

Oba termina se češće javljaju u prozi nego u poeziji. Termini okupljeni oko reči *scortum* se nešto češće javljaju u poeziji, pre svega u komediji, ali to je posledica učestale upotrebe spomenutih termina, kazali smo, kod Plauta. Termine grupisane oko reči *meretrix* češće nalazimo u prozi, i oni se upečatljivo češće upotrebljavaju u besedništvu (*meretr** 50.5%; *scort** 16.1%). Naprotiv, u istoriografiji i romanu češće srećemo termine okupljene oko reči *scortum*. Učestalost termina srodnih reči *scortum* u delima istoričara,

⁷⁶⁰ Adams 1983: 325-6.

⁷⁶¹ Lateiner 2014.

⁷⁶² Adams 1983: 325-6.

napominje Adams, odražavaju moralizatorski ton rimske istoriografije.⁷⁶³ To možda donekle objašnjava jaz koji postoji između distribucije i kvalitativne analize termina *scortum* i njemu srodnih reči.

Tabela 69. Termini iz leksemskih porodica zasnovanih na reči *meretrix* i *scortum* – zastupljenost po žanrovima

	<i>Scort*</i>	%	<i>Meretr*</i>	%
Poezija	63	42.3	132	30.1
komedija	54	36.3	100	22.8
lirika	5	3.4	20	4.6
satira	3	2.0	7	1.6
ep i didakt. poez.	1	0.7	5	1.1
Proza	86	57.7	306	69.9
istoriografija	40	26.8	28	6.4
besedništvo	24	16.1	221	50.5
roman	8	5.4	5	1.1
tehnički prir.	14	8.7	52	11.9

Tabela 70. Termini iz leksemskih porodica zasnovanih na reči *meretrix* i *scortum* – zastupljenost po autorima

	<i>scort*</i>	%	<i>meretr*</i>	%
Poezija	63	42.3	132	30.1
Komedija	54	36.2	100	22.8
Plaut	49	32.9	66	15.1
Terencije	4	2.7	26	5.9
Titinije	1	0.7		
Sekst Turpilije			3	0.7
Lucije Afranije			2	0.5
Kajkilije Statije			1	0.2
Tit Kvinkcije Ata			1	0.2
Laberije			1	0.2
Lirika	5	3.4	20	4.6
Epigram i jamb	2	1.3	4	0.9
Marko Bibakul			1	0.2
Katul	2	1.3	1	0.2
Marcijal			2	0.5

⁷⁶³ *Ibid.* Adams u svom članku nudi kvantitativnu analizu termina *scortum* i *meretrix*, ali ne i njima srodnih termina.

Lirika - uže	3	2.0	16	3.7
Horacije	2	1.4	5	1.1
Vergilije			1	0.2
Tibul	1	0.7		
Propercije			1	0.2
Ovidije			9	2.1
Satira	3	2.0	7	1.6
Lucilije	1	0.7		
Horacije	1	0.7	6	1.4
Juvenal	1	0.7	1	0.2
Didaktička poezija	1	0.7	5	1.1
Lukrecije	1	0.7		
Publilije Sirije			2	0.5
Fedar			3	0.7
Proza	86	57.7	306	69.9
Besedništvo	24	16.1	221	50.5
Katon	1	0.7		
Scipion Emilijan Ml.	1	0.7		
Gaj Sempronije Grah			1	0.2
Titije Gaj	1	0.7		
Ciceron	6	4.0	23	5.3
	4	2.7	7	1.6
Seneka St.	3	2.0	85	19.4
Seneka Ml.			2	0.5
Kvintilijan	7	4.7	96	21.9
Kalpornije Flak			4	0.9
Apulej	1	0.7	3	0.7
Istoriografija	40	26.8	28	6.4
Salustije	4	2.7		
Nepot	1	0.7		
Livije	14	9.4	3	0.7
Valerije Maxim	4	2.7	6	1.4
Kurcije Ruf	6	4.0	1	0.2
Tacit	5	3.4		
Svetonije	4	2.7	3	0.7
Anije Flor	2	1.3		
<i>Hist. Aug.</i>			15	3.4
Roman	8	5.4	5	1.1
Petronije	4	2.7	3	0.7
Apulej	4	2.7	2	0.5
Tehnički priručnici i antikvarna dela	14	9.4	52	11.9
Enije			1	0.2
Varon	3	2.0	1	0.2

Ciceron			4	0.9
Plinije St.	3	2.0	8	1.8
Seneka Ml.			1	0.2
Kvintilijan			15	3.4
Tacit			1	0.2
Gelije	2	1.3	9	2.1
Fest	3	2.0		
<i>Fragm. Bobiens.</i>			1	0.2
Justinijan	2	1.3	11	2.5
Glose	1	0.7		
Suma	149		438	

Hrišćanski latinitet

U hrišćanskom latinitetu se termini iz porodice, zasnovane na reči *scortum* javljaju neznatno ređe nego u prehrišćanskim tekstovima (152:163). Imajući, međutim, u vidu obim analiziranog korpusa hrišćanskih tekstova, ti brojevi ukazuju na znatno nižu frekventnost rečenih termina. Unutar same porodice, termin *scortum* je i dalje najčešće upotrebljavana reč, ali se javlja u nešto manjem procentu nego u prehrišćanskim tekstovima (72:82%). Dva termina se u hrišćanskom latinitetu upotrebljava znatno češće nego u prehrišćanskim tekstovima: imenica *scortator* (10:1%) i glagol *scortari* (12:6%), koji se i dalje javlja sa muškarcem i ženom kao subjektom. U hrišćanskom latinitetu više ne nalazimo termine *scortillum*, *scortulum*, *scortatus*, *scortes* i *scortum* u značenju 'koža' koji su i u preklasičnom latinitetu bili ἄπαξ λεγόμενα, ali se pojavljuju novi termini. Među njima su termin *scortarius* 'kožar' kojeg srećemo samo jednom kod Rufina Sirijca (Rufin. Syr. [= Ps.-Rufin.] *Fid.* 6.36) i dva termina sa seksualnim značenjem: *scortatrix* i *scortatio*. I reč *scortatrix* nalazimo samo jednom u analiziranim tekstovima (ali i uopšte u korpusu PL), u Pseudo-Rufinovom a *Komentararu Knjige proroka Osije* čiji je autor Julijan iz Eklanuma (*In Os.* 1.2.5-7). Češće se upotrebljava apstraktni termin *scortatio* (4). Kao i drugde do sada, i kod porodice, zasnovane na reči *scortum* primećujemo tendenciju češće

upotrebe glagola i tvorbe apstraktnih neologizama kojima se ukazuje na bludničenje (cf. e.g. *moechia, moechario, meretricatio*).

Tabela 71. Termini iz leksemске porodice zasnovane na reči *scortum* u prehrisćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>scortum</i>	<i>scortator</i>	<i>scortari</i>	<i>scortillum</i>	<i>scortum</i> 'koža'	<i>scorteus</i>	<i>scortatrix</i>	<i>scortatio</i>	ostalo	Suma
Prehrisćanski latinitet	134	2	10	1	1	11			4	163
%	82.2	1.2	6.1	0.6	0.6	6.7			2.5	100
Hrišćanski latinitet	108	15	18			4	1	4	1	152
%	71.5	9.9	11.9			2.6	0.7	2.6	0.7	100

Upečatljivo je da je gotovo polovina ovih termina, njih 69, odnosno 46%, osvedočena u Jeronimovim delima, uključujući i njegov prevod *Starog zaveta*. Kada je reč o ostalim autorima, očekivano, ovi su termini u većem broju osvedočeni u delima onih otaca, čiji je korpus sačuvan u većem obimu.

Tabela 72. Termini iz leksemске porodice, zasnovane na reči *scortum* u hrišćanskom latinitetu – po autorima

	<i>scortum</i>	<i>scortatrix</i>	<i>scortari</i>	<i>scortator</i>	<i>scortatio</i>	<i>scorteus</i> kožni	<i>scortisarius</i>	Suma	%
	108	1	18	15	4	4	1	151	100
Minucije Felix	1							1	0.7
Tertulijan	5					1		6	4.0
Arnobije	3							3	2.0
Laktancije	4							4	2.6
Hilarije	2		2					4	2.6
Liberije I			1					1	0.7
Lucifer iz Kaljarija			3					3	2.0
Firmik Materno	1							1	0.7
Damas papa	1							1	0.7

Ambrozije	4		5	1				10	6.6
Rufin	1	1	1				1	4	2.6
Jeronim	57		1	8	1	2		69	45.7
Orozije	2							2	1.3
Avgustin	10		3	2	1			16	10.6
Marije Merkator						1		1	0.7
Euherije Lionski					2			2	1.3
Salvijan	3		1	2				6	4.0
Paulin iz Perige	1							1	0.7
Prudencije	2			1				3	2.0
Boetije	1							1	0.7
Enodije ep. Pavije	1							1	0.7
Gilda			1					1	0.7
Grigorije Turski	6							6	4.0
Grigorije I	1							1	0.7
Paladije iz Helenopolja	1			1				2	1.3

3. Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *prostare* i *prostituere*

Mnogi latinski eufemizmi za prostitutke su potekli od reči kojima se opisuje način na koji one privlače mušterije. Učestali način za privlačenje klijentele je bilo sedenje ispred bordela ili sobe i otuda potiču brojni latinski nazivi za prostitutke (e.g. *proседа*, *sellaria*), među njima i termin *prostibulum*.⁷⁶⁴

Etimologija i upotreba u prehrišćanskom latinitetu

Poreklo reči *prostibulum* nije izvesno. Adams smatra da reč *prostibulum* ima izvorno značenje 'ona koja se nalazi ispred krčme (*stabulum*)'.⁷⁶⁵ Krčme su bile poznate po tome što su u njima prostitutke pružale svoje usluge. Adams veruje da je *prostibulum* bila prostitutka iz niže klase koja je svoje usluge nudila ispred krčme (*stabulum*) ili u njoj. U ovakvo poreklo spomenutog termina veruje i Fest:

Alicariae meretrices appellabantur in Campania solitae ante pistrina alicariorum versari quaestus gratia, sicut hae, quae ante stabula sedebant, dicebantur prostibula. Paul. Fest p.7. cf. p. 252: proседas meretrices Plautus appellat, quae ante stabula sedeant. Eaedem et prostibula. (Cf. Non. p. 423 citirano infra.)

S druge strane, u najznačajnijim rečnicima nalazimo podatak da *prostibulum* potiče od glagola *prostare* (tako OLD, LS, Valpy).⁷⁶⁶ Ovaj glagol ima značenje 'stajati na javnom mestu', 'prodavati', 'nuditi robu na prodaju' i otuda 'nuditi se', 'prodavati se', 'prostuitisati se'.⁷⁶⁷ *Prostibulum* je, dakle, žena koja stoji na javnom mestu i nudi svoje

⁷⁶⁴ Adams 1983: 329-330.

⁷⁶⁵ *Op. cit.*: 330: „one who is in front of the *stabulum*, inn“.

⁷⁶⁶ Valpy 1829: 375, s.v. *prostibula*, *prostibulum*: „a prostitute. fr. *prosto*, whence *prostabulum*, (as Sto, *Stabulum*), *prostibulum*. Or for *prosistibula* fr. *prosisto*, as *Infundo*, *Infundibulum*. *Prosto*, to stand before the public gaze, to stand to be hired.“

⁷⁶⁷ LHR: „I. očito stajati... a) (Pl.) o prodavcu: prodavati. b) o trgu (robi), biti na prodaju... c) upr. o bludnici, pak prenes.“. OLD: „1 To ofer goods, etc., for sale in public, do business (...) 2 (of a prostitute) To expose herself for hire. b to be hired out for sordid or unworthy puposes.“ LS: „I. To stand forth, stand

telo na prodaju. Treća mogućnost je da je termin *prostibulum* prvobitno označavao bordel - mesto gde neko *prostat*, stoji ispred, prostituše se. Međutim, značenje 'prostitutka' je osvedočeno pre nego značenje 'bordel', te je stoga ova mogućnost malo verovatna.⁷⁶⁸

Od glagola *prostare* je, pored imenice *prostibulum*, izveden i pridev *prostibilis* 'raspoloživ za prostituciju'. Samo u LS nalazimo imenicu *prostibula*, istoznačnu terminu *prostibulum*.⁷⁶⁹ Ovaj se termin, međutim, ne javlja u prehršćanskom latinitetu. Lewis i Short ga navode oslanjajući se na Nonijev citat Plautovog stiha: *Plautus in Cistellaria manifestis disereuit: Intro ibo, nam meretricem adstare a solam, prostibula sane est* (Non. 423.18). U novijim izdanjima, međutim, rečeni stih glasi: *Intro abeo, nam meretricem astare in via solam prostibuli sanest*.

Rečeni termini se javljaju retko u prehršćanskom latinitetu, ukupno 29 puta. Najčešće se upotrebljava glagol *prostare* (22) i to pretežno sa seksualnim značenjem, odnosno u kontekstu prostitucije (19). Imenica *prostibulum* se javlja samo četiri puta, a pridev *prostibilis* tri puta.

Adams veruje da je u Plautovo doba značenje termina *prostibulum* 'prostitutka' već ustaljeno.⁷⁷⁰ *Prostibula* su bile prostitutke nižeg ranga, ističe Adams. Nonije tvrdi da je glavna razlika između *prostibula* i *meretrices* to što su *meretrices* na raspolaganju samo noću, dok *prostibula* nude svoje usluge i danju:

Inter meretricem et prostibulum hoc interest: meretrix honestioris loci est, et quaestus: nam meretrices a merendo dictae sunt, quod copiam sui tantummodo noctu facerent: Prostibula, quod ante stabulum stent quaestus diurni et nocturni causa. Non. 428.11-16.

Većina kultura, tvrdi Adams, razlikuje prostitutke niže klase koje se javno pokazuju, i one višeg ranga čije se usluge dobijaju posredno (Adams navodi primer kol gerli).

out, project... II. *To stand in a public place.* A. Of a seller, *to offer one's wares for sale, carry on one's business...* B. Of wares, *to be set out or exposed for sale...* 2. In partic., *to sell one's body, prostitute one's self...* b. Transf.: *... prostitutes herself, is venal*“.

⁷⁶⁸ Adams 1983: 330, n. 22.

⁷⁶⁹ *Prostibilis*: LHR: „bludnica, kurva“. OLD: „Available as a prostitute“; LS: „a harlot, prostitute“; *prostibula*: LS: „a prostitute“ .

⁷⁷⁰ Adams 1983: 330.

Prostibulum je prostitutka koja svoje usluge nudi javno. Na nizak status *prostibulum* ukazuju i jukstapozicije ove reči (*popli* u Pl. *Aul.* 285; *lupa* Lucil. 334).⁷⁷¹

Sa opisanom leksičkom grupom je tesno povezana druga leksička grupa, izvedena od glagola *prostituere* koji je kauzativ glagola *prostare*. Doslovno značenje ovog glagola je 'učiniti da stoji ispred', otuda 'nagnati na prostituciju', 'izložiti na prodaju', 'izložiti ruglu'.⁷⁷² Pasivni participi ovog glagola, *prostituta* i, znatno ređe, *prostitutus* se u doba carstva koriste u značenju 'prostitutka'.⁷⁷³ O poreklu termina *prostituta* govori Isidor iz Sevilje *Orig.* 10.229: *prostitutae, meretrices a prosedendo in meritoriis uel fornicibus*.

Ni ovi termini nisu učestali u prehršćanskom latinitetu. Kao kod grupe, zasnovane na reči *prostare*, i u ovoj grupi je najzastupljeniji glagol *prostituere* (62) upotrebljen pretežno u seksualnom kontekstu (54). Ređe nalazimo imenicu *prostituta* (15) a samo jednom imenicu *prostitutus*.

Ako uporedimo prvu i drugu grupu reči, primetićemo da postoji veliko podudaranje: glagoli *prostare*, odnosno *prostituere* se unutar svoje grupe javljaju gotovo jednako učestalo (oko 80%), kako u seksualnom (oko 70%), tako i u neseksualnom kontekstu (10.3 %).

Tabela 73. Termini iz leksemskih porodica zasnovanih na rečima *prostare* i *prostituere* u prehršćanskom latinitetu

	<i>prostibulum</i>	<i>prostibilis</i>	<i>prostare</i> seks.	<i>prostare</i> neseks.	suma	<i>prostituta</i>	<i>prostitutus</i>	<i>prostituere</i> seks.	<i>prostituere</i> neseks.	suma
	4	3	19	3	29	15	1	54	8	78
%	13.8	10.3	65.5	10.3	100	19.2	1.3	69.2	10.3	100

⁷⁷¹ *Op. cit.*: 330-1.

⁷⁷² LHR: „javno izvrći (na blud)“. OLD: „1 To devote or put to the uses of prostitution, prostitute. b to put to improper sexual use. c to put to an unworthy use (for some advantage), prostitute. (...) 2 To expose to public shame, dishonour.“; LS: „I To place before or in front... II To expose publicly to prostitution, to prostitute (...) B. Transf. ...to prostitute, dishonor, sully“.

⁷⁷³ *Prostituta* OLD: „A prostitute, whore“; LS: „a harlot, prostitute... B. Trop., unchaste“; *prostitutus* OLD: „A male prostitute“; LS: „exposed publicly, prostituted“.

Kada posmatramo rečene termine u odnosu na književne žanrove u kojima se pojavljuju, primećujemo sledeće (u obzir su uzeti samo termini sa seksualnim značenjem). Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *prostare* su gotovo jednako zastupljeni u komediji (6), satiri (5), besedništvu (7) i u istoriografiji (4), a znatno ređe ih srećemo u lirici (2) i delima tehničke prirode (1). Termini grupisani oko glagola *prostituere* se učestalo javljaju u besedništvu i epistolografiji (24), epigramu i invektivu (5), ostalim lirskim vrstama (6) i tehničkim priručnicima (27), pre svega zahvaljujući tome što ih u *Digestama* nalazimo na čak 24 mesta. Ređe se javljaju u istoriografiji (5), a gotovo izuzetno u komediji (2) i romanu (1).

Tabela 74. Termini iz leksemskih porodica zasnovanih na rečima *prostare* i *prostituere* u prehršćanskom latinitetu – distribucija (samo seksualno značenje).

		<i>prostibulum</i>	<i>prostibilis</i>	<i>prostare</i>	Σ1	<i>prostuta</i>	<i>prostutus</i>	<i>prostituere</i>	Σ2	ΣΣ
		4	3	18	25	15	1	54	70	95
	%	16	12	72	100	21.4	1.4	77	100	
Komedija					6				2	8
Plaut		2	2	1	5			2	2	7
Pomponije				1	1				0	1
Satira					5				0	6
Lucilije		1			1				0	1
Juvenal				4	4				0	4
Lirika					2				11	13
Marcijal					0			4	4	4
Katul					0			1	1	1
Vergilije	<i>Cat.</i>				0	1			1	1
Ovidije				2	2			5	5	7
Besedništvo i epistolografija					7				24	31
Seneka St.	<i>Con.</i>			6	6			13	13	19
Seneka Ml.				1	1	4		2	6	7
Kvintilijan	<i>Decl.</i>				0	4	1		5	5
Istoriografija					4				5	9
Katon	<i>Orig.</i>				0				0	0
Valerije Maksim				1	1			1	1	2
Kalpurnije				1	1			1	1	2

Flak										
Svetonije					0	2			2	2
	<i>Hist. Aug.</i>	1	1		2			1	1	3
Tehnički priručnici					1				27	28
Seneka Ml.	<i>Nat.</i>				0	1			1	1
Plinije St.					0	2			2	2
Kvintilijan	<i>Inst.</i>			1	1				0	1
Justinijan	<i>D.</i>				0			24	24	24
Roman					0				1	1
Apulej					0	1			1	1

Distribucija ukazuje da su reči iz leksičke porodice, zasnovane na glagolu *prostare* bile ekspresivnije u tonu, dok su reči okupljene oko glagola *prostituere* bile umerenije u tonu i prihvatljivije za jezik obrazovanih, odnosno da su predstavljale svojevrsne tehničke termine za prostituciju. To je mogao biti jedan od razloga zašto *prostibulum* rano ispada iz upotrebe, dok su termini okupljeni oko reči *prostituere* očuvali u latinskom jeziku i otuda prešli u brojne moderne jezike u kojima su do danas opstali kao tehnički termini. Drugi razlog tome je neobičan rod (srednji) imenice. Termin *prostibulum* u značenju 'prostitutka' je kasnije ograničen na artificijelne pisce i gramatičare (e.g. Amijan Marcellin, Fest). Prvobitno značenje termina *prostibulum* tako pada u zaborav. Srednji rod i asocijacija sa *stabulum* uticali su da ova reč kasnije poprimi značenje 'bordel'.⁷⁷⁴

Henriques, ne navodeći nikakve konkretne dokaze za svoje tvrdnje, kazuje da su registrovane prostitutke nazivane *meretrices*, dok su neregistrovane prostitutke bile *prostibula*. Neregistrovana žena, ističe Henriques, nije bila izvrgnuta javnoj sramoti i mogla je u bilo kom trenu odustati od svog zanata, udati se i promeniti način svog života. *Prostibula* su stoga, smatra Henriques, bile u boljoj poziciji i uživale veći društveni ugled. Naše istraživanje i leksički dokazi govore protiv Henriquesovih navoda.

Hrišćanski latinitet

Termini iz leksičkih grupa, zasnovanih na glagolima *prostare*, odnosno *prostituere* nisu preterano učestali ni u analiziranim delima hrišćanskih pisaca. Termini izvedeni od glagola *prostare* se javljaju ukupno 47 puta. Za razliku od prehrišćanskog

⁷⁷⁴ Adams 1983: 331.

latiniteta, u kojem preteže glagol *prostare*, u delima hrišćanskih pisaca preteže imenica *prostibulum* (36 puta, odnosno 77%). Sa hrišćanstvom se javlja nova reč, *prostibula*, koju nalazimo, doduše, samo tri puta. Drugu novinu predstavljaju nova značenja termina *prostibulum*. Ovaj termin u prehrišćanskom latinitetu označava prostitutku, a sa hrišćanskim latinitetom počinje da ukazuje i na muškarca koji se prostituše i na javnu kuću.⁷⁷⁵ O ovom značenju govori Isidor iz Sevilje *Orig.* 18.42.2: *prostibulum, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prostrarentur*. Skoro pola pojava termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *prostare* čini termin *prostibulum* u značenju 'prostitutka'. Pridev *prostibilis*, koji se u prehrišćanskom latinitetu javljao retko, sada se više ne upotrebljava.

Tabela 75: Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *prostare* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>prostibulum</i>	<i>prostibulum</i> 'bordel'	<i>prostibula</i>	<i>prostibilis</i>	<i>prostare</i> seks.	<i>prostare</i> neseks.	suma
Prehrišćanski lat.	4			3	19	3	29
%	13.8			10.3	65.5	10.3	100
Hrišćanski lat.	22	14	6		3	5	47
%	46.8	29.8	6.4		6.4	10.6	

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *prostituere* se u analiziranim delima hrišćanskih otaca javljaju 141 put. Kao i u prehrišćanskim tekstovima, među njima preteže glagol *prostituere* (87 puta, odnosno 62%) koji se češće (67 puta) javlja u seksualnom kontekstu (67) nego u neseksualnom kontekstu (20). Participi rečenih glagola se javljaju otprilike jednako često kao u prehrišćanskim tekstovima. Sa hrišćanskim latinitetom se javljaju dva nova člana ove porodice: imenice *prostitutor* i *prostitutio*. Obe reči su izvedene od glagola *prostituere* i obe se javljaju još sa Tertulijanom. Imenica *prostitutor* se javlja samo dva puta, oba puta u Tertulijanovim delima. Njeno je značenje 'kurvar', 'bludnik'.⁷⁷⁶ Imenica *prostitutio* se, međutim, javlja poprilično često; nakon

⁷⁷⁵ LHR: „*bludnica, kurva*“. OLD: „An inmate of a brothel, prostitute“; LS: „I A prostitute... B. Transf., a male who prostitutes himself...II A brothel“.

⁷⁷⁶ LS: „A *prostitutor, pander*... II. In gen., one who dishonors, a violator“.

glagola *prostituere* ova je imenica najčešće osvedočeni član leksičke porodice kojoj pripada: javlja se čak 28 puta (20%). Njeno je značenje 'prostituisanje' ili, opštije, 'skvrnjenje'.⁷⁷⁷ Pretežno se javlja u seksualnom kontekstu: u analiziranim delima samo se jednom javlja izvan seksualnog konteksta (Tert. *Apol.* 27). Učestala upotreba neologizma *prostitutio* je u skladu sa tendencijom koju smo već primetili u hrišćanskom latinitetu, a to je upotreba apstraktnih imenica koje ukazuju na seksualne prekršaje.

Tabela 76: Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *prostituere* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>prostituta</i>	<i>prostitutus</i>	<i>prostitutor</i>	<i>prostituere</i> <i>seks.</i>	<i>prostituere</i> <i>neseks.</i>	<i>prostitutio</i>	<i>prostitutio</i> <i>n neseks.</i>	suma
Prehrišćanski lat.	15	1		54	8			78
%	19.2	1.3		69.2	10.3			100
Hrišćanski lat.	23	1	2	67	20	27	1	141
%	16.3	0.7	1.4	47.5	14.2	19.1	0.7	

⁷⁷⁷ LS: „I Prostitution... In gen. a dishonoring, profaning“.

4. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum*

Značajnu grupu termina kojima se ukazuje na seksualne prestupe čini leksička porodica, sazdana na reči *stuprum*. Osnovno značenje ovog termina je ‘sramota’, ‘obečaćenje’. O tome svedoči još gramatičar Fest:

Stuprum pro turpitudine antiquos dixisse apparet in Nelei carmine: ‘foede stupreque castigor cotidie.’ Et in Appi sententis: ‘qui animi conpotem esse, nequid fraudis stuprique ferocia pariat.’ Naevius: ‘Seseque i perire mavolunt ibidem, quam cum stupro redire ad suos popularis.’ item: ‘Sin illos deserant fortissimos viros, magnum stuprum populo fieri per gentis.’ Fest p. 317.

Kasnije se ovaj termin specijalizuje i počinje da označava, uže, sramotu koja je posledica nedopuštenih seksualnih odnosa, da bi potom počeo da označava sam seksualni odnos iz kojeg proističu obečaćenje i sramota.⁷⁷⁸

Etimologija

Poreklo reči *stuprum* nije izvesno. U DELL, OLD i kod Scaligera reč *stuprum* se povezuje sa glagolom *stupere*, u uverenju da *stuprum* označava sablazan (*quod facit ut stupeamus*). Autori OLD rečeni termin dovode i u vezu sa grčkim glagolom *τύπτω* ‘udarati’ i starofrigijskom rečju *stupa* ‘javno bičevanje’, odnosno sa sramotom koja proističe iz takve vrste kažnjavanja.⁷⁷⁹ Neki naučnici polaze od poznijeg značenja reči *stuprum* ‘blud’, pa rečeni termin povezuju sa grčkim glagolom *στύω* ‘ukrutiti’.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ DELL s.v. *stuprum*: „deshonneur, honte, d’abord au sens large du mot... . Employé ensuite dans le sens spécial de “deshonneur résultant de la débauche ou du viol; commerce honteux; adultère; viol“; et “accouplement“ (Col.).“ OLD: „1 Dishonour, shame... 2 Illicit sexual intercourse in any form (whether forced or not) or an instance of it. b (dist. from adultery)“; LS: „defilement, dishonor, disgrace... II In partic., dishonor, disgrace by unchastity of any sort, debauchery, lewdness, violation, always implying the infliction of dishonor on the subject, whether male or female; not used of dealings with prostitutes, etc.“; LHR: „skvrnjenje neudate ženske, ... *meton. kurva, bludnica“; Valpy 1829: 544 s.v. *stuprum*: „rape; adultery; fornication... Among the Ancients it meant disgrace, turpitude“.

⁷⁷⁹ DELL s.v. *stuprum*: „Sans doute du même groupe radical auquel appartient *stupeō*. Euphémisme?“ OLD s.v. *stuprum*: „dub.; perh. cogn. w. STVPEO, Gk. *τύπτω*, Old Frisian *stūpa* ‘public flogging’“. Valpy 1829:

Od reči *stuprum* su izvedeni glagol *stuprare* ‘bludničiti, obeščastiti, oskvrnuti, osramotiti’ i dve reči koje su ἄπαξ λεγόμενα: pridev *stuprosus* ‘sramotan’, kojeg upotrebljava samo Valerije Maksim (6.1.8) i prilog *stupre* ‘sramotno’, kojeg nalazimo u tragediji nepoznatog autora (*Carmen Nelei*).⁷⁸¹ Od glagola *stuprare* su, opet, izvedeni imenica *stuprator* ‘oskvrnitelj, onaj koji nanosi sramotu’ i glagol *constuprare* ‘osramotiti, obeščastiti’.⁷⁸² Od glagola *constuprare* je sačinjena imenica *constuprator* ‘onaj koji obeščašćuje’.⁷⁸³ Nju nalazimo samo jednom kod Livija (39.15.9).

Prehrišćanski latinitet

Semantički sadržaj

Termini iz ove leksičke porodice se javljaju ukupno 371 put u prehrišćanskoj književnosti, a osvedočeni su na samim začecima književnosti na latinskom jeziku. Kako smo već naglasili, i kako je razvidno iz citiranog Festovog odlomka, termin *stuprum* se prvobitno upotrebljava u neseksualnom značenju ‘sramota, ruglo’. Na taj način spomenuti termin upotrebljavaju Nevije i Apije. I pre njihovih dela je, na prelazu iz trećeg u drugi vek, osvedočen prilog *stupre*, upotrebljen, takođe, u neseksualnom značenju ‘sramotno’ u anonimnom delu *Nelejeva pesma*.⁷⁸⁴ Rečeno ukazuje da se je upotreba termina grupisanih oko reči *stuprum* u neseksualnom značenju rano ustalila. Ovi

544 s.v. *stuprum*: „Scaliger derivat a stupeo, ut quod facit ut stupeamus. Quodammodo ut Gr. μύσος a μύω, claudo oculos seu linguam.“

⁷⁸⁰ Valpy 1829: 544 s.v. *stuprum*: „Al. a στύω, tentigine laboro.“ LSJ S.v. στύω: „make stiff or erect: sens. obsc., penem erigere“.

⁷⁸¹ *Stuprosus* OLD: „Unchaste, lascivious, corrupt“; LS: „unchaste, debauched, corrupt“; *stupre* OLD: „Shamefully, disgracefully“; LS: „shamefully“; *stuprare* OLD: „To have illicit sexual intercourse with, violate the chastity of b (transf.) to defile by licentious conduct“; LS: „to defile... II In partic., to dishonor by unchastity, to debauch, deflower, ravish, stuprate (class.)“; LHR: „obljubiti, oskvrniti, ... pogrditi“.

⁷⁸² *Stuprator* OLD: „One who has illicit sexual intercourse (with)“; LS: „a defiler, debaucher, ravisher“; LHR: „oskvrnitelj“; *constuprare* OLD: „To ravish, rape, debauch“; LS: „to violate, ravish, debauch, defile (rare, but in good prose)“; LHR: „obljubiti, osramotiti“.

⁷⁸³ OLD: „A ravisher, defiler“; LS: „a defiler, debaucher“; LHR: „sramotnjak“.

⁷⁸⁴ Za dataciju v. Warmington 1936: 626-7.

termini se kasnije specijalizuju u seksualnom značenju, i u tom su značenju prvi put osvedočeni kod Plauta. Plaut upotrebljava imenicu *stuprum* i glagol *stuprare*. To su, ujedno, najčešće osvedočeni termini iz ove leksičke porodice: imenica *stuprum* se javlja ubedljivo najučestalije, 310 puta (84%), dok se glagol *stuprare* javlja znatno ređe, 38 puta (10%). Glagol *stuprare* se tek izuzetno upotrebljava apsolutno (Cic. *Har.* 33.4), dok se pretežno javlja kao prelazni glagol čiji je subjekat uvek muškarac (subjekat može biti i u dubinskoj strukturi). Ukazuje na seksualne odnose sa devojkama, udatim ženama i muškarcima. Imenica *stuprator* se sreće ređe, osam puta (2%), a prvi put je osvedočena relativno kasno, sa Senekom Starijim (*Con.* 7.6.13). Neznatno češće se javlja glagol *constuprare* (12 puta, odnosno 3%). On se može upotrebljavati u neseksualnom značenju 'iskvariti' (samo jednom), ili u seksualnom značenju, ukazujući na neprilične seksualne odnose sa ženama, devojkama, muškarcima, pa i decom.⁷⁸⁵ Subjekt glagola *constuprare* je uvek muškarac, a glagol se upotrebljava tranzitivno. Reči *constuprator*, *stupre* i *stuprosus* su, kazali smo, ἄπαξ λεγόμενα.

Termini *stuprum* i *stuprare* su u seksualnom kontekstu, kazali smo, prvi put osvedočeni u Plautovim komedijama. *Stuprum* se u njegovim delima odnosi na predbračni seks sa neudatom devojkom (e.g. *Cas.* 82; 887) na brakolomstvo, odnosno ženinu preljubu (e.g. *Cas.* 201; *Am. passim*), pa i na neverstvo među ljubavnicima koji nisu u braku (*Mer.* 537). Glagol *stuprare* Plaut upotrebljava samo dva puta, oba puta tranzitivno sa muškarcem kao subjektom, a ženom kao objektom, i oba puta ovaj glagol označava predbračne seksualne odnose (*Aul.* 36; *Truc.* 821). Od samog početka se, dakle, termin *stuprum* upotrebljava kao hiperonim za nedopuštene seksualne odnose, uključujući i preljubu. Govorili smo već o razlikama između termina *stuprum* i *adulterium*. Pojedini autori ističu da *stuprum* označava odnose sa ženama koje nisu u braku, a *adulterium* preljubu, odnosno brakolomstvo (*D.* 48.5.6.1; Isidor iz Sevilje). Ova distinkcija je, međutim, veštačka. Naime, analiza termina *stuprum* ukazuje, da se ovaj termin u preklasičnom i klasičnom latinitetu u svim epohama upotrebljavao da ukaže i na

⁷⁸⁵ Cic. *Att.* 1.18.3 korumpiran; *Rhet. Herr.* 4.12.6 žene; deca: *Rhet. Herr.* 4.51.37; Q. Cic. *Comm. Petit.* 10.17; devojka: Curt. 10.1.50.2; mladići Hyg. *Fab.* 134.1; Suet. *Tib.* 44.2.8; žene, devojke, deca Liv. 29.17.15.

ženinu preljubu i brakolomstvo.⁷⁸⁶ I imenica *stuprator* se može odnositi na brakolomca (Apul. *Met.* 9.26.10). Termini grupisani oko reči *stuprum* često stoje u jukstapoziciji sa rečima iz porodice, zasnovane na reči *adulter*.⁷⁸⁷ To ukazuje da *adulterium* i *stuprum* nisu sinonimi. *Stuprum* je, kazali smo već, hiperonim termina *adulterium*; on obuhvata niz društveno neprihvatljivih seksualnih odnosa. *Stuprum* tako ukazuje i na incest i na homoseksualne odnose.⁷⁸⁸ Ovaj termin često ukazuje na silovanje, a naročito ga učestalo srećemo u kontekstu priče o silovanju Lukrecije, koja je uzor verne supruge.⁷⁸⁹ *Stuprum* po sebi, međutim, nema usko značenje ‘silovanje’. Tome u prilog govori i činjenica da se reči *stuprum* i *stuprare* javljaju u jukstapoziciji sa terminima u značenju ‘na silu’.⁷⁹⁰ Da *stuprum* po sebi označava nasilni odnos, ovakva bi oznaka bila suvišna.

Kao što je bio slučaj sa terminima iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, i termin *stuprum* može ukazivati na odnose u životinjskom svetu (Col. 7.6.3).

Tabela 77. Termini iz leksemске porodice, zasnovane na reči *stuprum* u prehrisćanskom latinitetu

	<i>stuprum</i>	<i>stuprare</i>	<i>stuprator</i>	<i>constuprare</i>	<i>constuprator</i>	<i>stupre</i>	<i>stuprosus</i>	
	310	38	8	12	1	1	1	371
%	83.6	10.2	2.2	3.2	0.3	0.3	0.3	100.0

Distribucija

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum*, karakteristični su za prozu (90% pojava), pre svega za besedništvo i epistolografiju (143) i istoriografiju (117): na njih otpada 70% pojava spomenutih termina. Imajući u vidu slabu očuvanost rimske tragedije, činjenica da u ovoj vrsti nalazimo čak 4% termina grupisanih oko reči *stuprum*,

⁷⁸⁶ Cic. *Ver.* 2.5.34.15; *Har.* 8.11; *Phil.* 2.99.13; *N. D.* 3.68.7, Curt. 5.1.37; Apul. *Apol.* 60.10; Prop. 3.19.20; 4.7.57; Quint. *Decl.* 363 pr. 2; 363.1.3.

⁷⁸⁷ E.g. Cic. *Flac.* 34.8; *Pis.* 70.15; *Fin.* 2.73.9; *Tusc.* 4.75.6; Tac. *Hist.* 1.66.20; 3.41.5; 4.2.2.

⁷⁸⁸ E.g. Cic. *Mil.* 73.7; Curt. 8.2.19; Liv. 39.13.11; Sen. *Con.* 3.8 *tit.*

⁷⁸⁹ E.g. Cic. *Leg.* 2.10.9; *Fin.* 2.66.1 i 5.64.9; Liv. 1.57.10.4; 1.59.8.3; Amp. 29.1.

⁷⁹⁰ E.g. Cic. *Fin.* 5.64.9 *per vim oblatum stuprum*; Liv. 1.57.10.4 *Lucretiae per vim stuprandae*; Tac. *Hist.* 2.56.3 *rapere, vi et stupris polluere*.

ukazuje na visoku frekventnost spomenutih termina u tragediji. To nam govori da su rečeni termini pripadali standardnom jeziku obrazovanih za koji je karakteristično okolišanje ili upotreba eufemizama, kada se govori o seksu. Učestala upotreba izraza za sramotu, kvarenje, nasilje i sl. odraz je moralizirajućeg stava govornika. To ukazuje da termini grupisani oko reči *stuprum* nisu neutralni u tonu, već predstavljaju pejorativne termine. Ti termini, međutim, nisu opsceni niti karakteristični za govorni jezik. Po tonu i distribuciji termini iz porodice, zasnovane na reči *stuprum* najbliži su srpskim terminima okupljenima oko reči „blud“ i „razvrat“.

Tabela 78. Termini iz porodice, zasnovane na reči *stuprum* u prehrišćanskom latinitetu – po žanrovima

	Besedništvo i enistolog.	Istoriogr.	Antikv. i tehnička dela	Roman	Ep	Basna	Lirika	Tragedija	Komedija	
	143	117	65	6	2	2	8	15	13	371
%	38.5	31.5	17.5	1.6	0.5	0.5	2.2	4.0	3.5	100

Hrišćanski latinitet

U analiziranim delima hrišćanskih autora se termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum* javljaju tek neznatno češće nego u delima prehrišćanskih autora (397:371). Imajući u vidu da je analizirani korpus hrišćanskih autora znatno obimniji, ovo ukazuje da je frekvencija rečenih termina u poklasičnom periodu manja nego u preklasičnom i klasičnom latinitetu. To je bar delimično posledica toga što njihovo mesto zauzima novonastala, za hrišćanski latinitet karakteristična porodica, zasnovana na terminu *fornix*, semantičko polje čijih članova je, videćemo, u velikoj meri podudarno sa semantičkim poljem termina iz porodice, okupljene oko termina *stuprum*.

Sa hrišćanstvom se javljaju dva nova člana spomenute leksičke porodice: prilog *stuprose* i imenica *constupratio*. Prilog *stuprose* se javlja relativno kasno i retko u analiziranom korpusu; nalazimo ga svega tri puta (1%) i samo u delima Gilde i Grigorija Turskog. Na imenicu *constupratio* otpada 2% pojava termina, grupisanih oko reči *stuprum* (9 pojava). Tvorba novih apstraktnih imenica je tendencija karakteristična za

hrišćanski latinitet koju primećujemo i u drugim analiziranim leksičkim porodicama (cf. e.g. *moechia*, *moechatio*). Kada je reč o učestalosti upotrebe pojedinih članova iz porodice, grupisane oko reči *stuprum*, nema značajnijih razlika između dela postalih pre i nakon širenja hrišćanstva među učene rimske krugove. Jedini izuzetak od ovog pravila predstavlja učestalija pojava termina *constuprare* u delima hrišćanskih autora (12:37 pojava, odnosno 3:9%). Termine koji su se u prehrišćanskom latinitetu javljali samo po jedan put (*constuprator*, *stupre*, *stuprosus*) ne nalazimo u delima hrišćanskih autora.

Tabela 79. Termini iz leksemske porodice, zasnovane na reči *stuprum* u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>stuprum</i>	<i>stuprare</i>	<i>stuprator</i>	<i>constuprare</i>	<i>constuprato</i>	<i>stupre</i>	<i>stuprosus</i>	<i>stuprose</i>	<i>constuprati</i>	
Prehrišćanski latinitet	310	38	8	12	1	1	1			371
%	84	10	2	3	0.3	0.3	0.3			
Hrišćanski latinitet	306	29	13	37				3	9	397
%	77	7	3	9				1	2	

Kao i u prehrišćanskom latinitetu, ovi termini u hrišćanskom latinitetu ukazuju na neprimerene seksualne odnose uopšte: vanbračne seksualne odnose, preljubu, homoseksualne odnose *etc.*

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum* se u hrišćanskom latinitetu koriste manje učestalo, kazali smo, stoga što se njihovo semantičko polje preklapa sa semantičkim poljem termina iz porodice, utemeljene na reči *fornix*. Termini *fornicatio* i *stuprum* se u starijim latinskim prevodima biblijskih knjiga katkada upotrebljavaju naizmenično, što ukazuje da su oni bar delimično sinonimni.⁷⁹¹ Kao i termini iz porodice, zasnovane na reči *fornix*, oni sa hrišćanskim latinitetom počinju da ukazuju i na idolopoklonstvo, o čemu svedoči Tertulijan:

⁷⁹¹ E.g. Tert. *Uxor. 3 divortium prohibet, nisi stupri causa*; Vulg. Mt. 5.32 *excepta fornicationis causa*.

Proinde adulterium et stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis deis servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic et in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? Atque adeo Scripturae sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobatone. Tert. Idol. 1.

Prema Tertulijanovim tvrdnjama, semantičko polje termina *adulterium* i *stuprum* se bar delimično preklapa; idolopoklonik je „skrnavitelj istine“ (*adulter veritatis*), a *adulterium* označava sve iskvareno, odnosno lažno. Isto tako, onaj ko ogrezne u idolopoklonstvu biva oskvrnjen (*constupratus*).

Termini *stuprum* i *adulterium* se nemali broj puta upotrebljavaju u jukstapoziciji, što ukazuje da su ova dva termina označavala različite prekršaje, premda su se njihova semantička polja mogla delimično preklapati.⁷⁹² Naprotiv, termini *stuprum* i *fornicatio* se gotovo nikada ne javljaju u jukstapoziciji; izuzetak su dva odlomka u Avgustinovim delima na kojima jednu do druge nalazimo imenice *adulterium*, *stuprum* i *fornicatio*.⁷⁹³

⁷⁹² Tert. Nat. 1.16; *Idol.* 1; *Marc.* 4.9; *Min. Fel.* 25; *Lact. Inst.* 1.9; 1.10.

⁷⁹³ Aug. *C. Iulian.* 4.7 (39) *adulteria, stupra, fornicationes*; *Nupt. et concup.* 1.12 (13) *adulteriorum et fornicationum et quorumlibet stuprorum*.

5. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*

Osobenu grupu reči predstavlja porodica, okupljena oko reči *fornix*. Ova grupa reči je od naročitog značaja za naše istraživanje, budući da se većina njenih članova pojavljuje tek sa hrišćanskim latinitetom. U prehrišćanskom latinitetu se reči iz ove grupe upotrebljavaju relativno retko i označavaju, kao tehnički termini, arhitektonske elemente. Najstariji od ovih termina je *fornix*. Izvorno, ova reč je ukazivala na ono što ima lučni oblik – luk, lučni otvor, svod, objekat ili prostoriju natkrivenu svodom. U tom se značenju upotrebljavala i da ukaže na slavoluke, a u jeziku pesnika na nebeski svod.⁷⁹⁴ Od termina *fornix* je izveden pridev *fornicatus* 'lučni, svodni, sveden', a od spomenutog prideva sazdani su imenica *fornicatio* 'luk, svod, lučenje, svođenje' i prilog *fornicatum* 'lučno, svodno'.⁷⁹⁵ Ovoj grupi pripadaju i imenica *confornicatio* i glagol *confornicari*.⁷⁹⁶

Etimologija

Etimologija termina *fornix* nije sasvim jasna. Valpy dopušta mogućnost, da je ovaj termin etimološki povezan sa rečju *fornus*, koja ukazuje na peć u obliku polulopte. Slično, Ernout i Meillet dopuštaju mogućnost da termin *fornax*, kupolasta peć, ima isti koren kao i reč *fornix*. Ipak, oni ističu kako je o poreklu ovog tehničkog termina nemoguće kazati išta pouzdano.⁷⁹⁷ Drugi naučnici povezuju ovaj termin sa glagolom

⁷⁹⁴ LS: „an arch or vault“; OLD: „I A vault, arch. b a vaulted opening, archway. c an arch erected as a monument“; LHR: „svod, luk; u pl. i: arkada“. DELL 1951: 442 sv. *fornix* „arc, arche, voûte“. Termin *fornix* se nikada ne upotrebljava da označi samostojeći slavoluk (takav se slavoluk uvek naziva *arcus triumphalis*), već isključivo slavoluk koji je sjedinjen sa okolnim građevinama i koji predstavlja ulični prolaz. Smith 1890 s.v. *fornix*.

⁷⁹⁵ *Fornicatus* LS: „vaulted, arched“; OLD: „Arched, vaulted“; LHR: „sveden, svodni“; *fornicatio* LS: „a vaulting or arching over, a vault, arch“; OLD: „a vaulting, arch“ (sim. *confornicatio*); *fornicatum* LS: „in the form of an arch, archwise“; OLD: „in an arched manner, archwise“.

⁷⁹⁶ Ove dve reči srećemo isključivo kod Vitruvija. *Confornicare*: LS „to over-arch, vault over“; OLD: „To cover with an arched roof, vault over“; *confornicatio* LS: „a vaulting over“; „The arcing over or vaulting“

⁷⁹⁷ Valpy 1828: 161, s.v. *fornix*, item TLL. DELL 1951: 442 s.v. *fornax* i *fornix*.

forare 'probušiti', jer su luk ili svod nešto što je izdubljeno, ili, pak, sa grčkim glagolom φορῶ 'nositi', jer luk ili svod nose težinu kamena koji se nalazi nad njima.⁷⁹⁸

Termin *fornix* je s vremenom poprimio značenje 'javna kuća'.⁷⁹⁹ Na reči *fornix* upotrebljenoj u tom značenju sazdana je grupa termina seksualnog značenja, karakterističnih za hrišćanski latinitet. Od spomenute reči su izvedeni glagol *fornicari* 'bludničiti' i pridev *fornicarius, a, um* koji se obično upotrebljava u poimeničenom obliku: *fornicarius* 'bludnik' i *fornicaria* 'prostitutka'.⁸⁰⁰ Od termina *fornicari* su, opet, sačinjeni retko osvedočeni glagol *exfornicari*, imenice *fornicatio* 'bludničenje', *fornicator* 'bludnik' i od ove reči formirana odgovarajuća imenica ženskog roda *fornicatrix* 'bludnica'.⁸⁰¹ Samo jednom se javlja imenica *fornicatoria* 'bludnica', 'prostitutka'.⁸⁰²

1. *fornix*

U preklasičnom i klasičnom latinitetu se samo termin *fornix* upotrebljavao u seksualnom kontekstu, dok su svi ostali termini iz ove leksičke porodice sa seksualnim značenjem karakteristični za hrišćanski latinitet. Termin *fornix* je prvi put osvedočen još u Enijevim tragedijama (*Scen.* 319), gde ukazuje na nebeski svod. Ova reč i od nje izvedeni termini javljaju se izvan seksualnog konteksta kod brojnih rimskih autora: Varona, Cicerona, Salustija, Higina, Vergilija, Livija, Vitruvija, Seneke, Plinija Starijeg, Kvintilijana i Frontina (*fornix* 45 puta, ostali termini ukupno 10 puta). Naročito često se javljaju u tehničkim priručnicima (*Vitr.*- 5, *Plin. Nat.* - 6, *Fron. Aq.* -7).

⁷⁹⁸ Za obe teze v. Valpy 1828: 161, s.v. *fornix*. Slično Walde 1910: 309: „Wölbung, Bogen“ od **dher-* „halten, stützen“, *firmus, fere, fretus*; možda kao **dhrghno-* od proširenog **dhergh-* *fortis*.

⁷⁹⁹ DELL 1951: 442 s.v. *fornix*. LS: „II. Transf. *a brothel, bagnio, stew*, situated in underground vaults“; OLD: „2 (spec.) A cellar or sim. used for prostitution, a brothel“; LHR: „*podzemni svod, prosta krčma i bordel*“.

⁸⁰⁰ LS: „*to commit whoredom or fornication*“. Za etimologiju termina v. DELL 1951: 442 s.v. *fornix*, LS i OLD. *Fornicarius* LS: „*a fornicator*“; *fornicaria* LS: „*a prostitute*“.

⁸⁰¹ Tumačenja: *fornicatrix* LS: „*a fornicatress, prostitute*“; *fornicator* LS: „*a fornicator*“; *fornicatio* LS: „*whoredom, fornication*“. LS s.v. *exfornicatus*: „*having committed fornication*“. TLL 1401.45-55 s.v. *exfornicor* „*fornicationi deditum esse, scortari, luxuriosam lascivamque degere vitam... transl.: fere i.q. deficere (a deo)*“.

⁸⁰² TLL: „*fornicaria, meretrix*“.

Izvorno značenje termina *fornix* je, kazali smo, 'luk, svod'. Ovaj je termin ukazivao na brojne objekte koji su imali oblik luka, svoda, ili bili natkriveni svodom – na lučne prolaze, akvadukte, zasvedene prostorije itd. Između ostalog, reč *fornix* je označavala duge, uzane zasvedene prostorije, koje su se nalazile ispod zemlje ili u nivou ulice. Takve su prostorije, mračne i prljave, služile kao svojevrsne krčme i okupljalište prostitutki.⁸⁰³ Otuda, ova reč počinje da se upotrebljava u specijalizovanom značenju 'javna kuća'. U poznijem periodu Isidor iz Sevilje govori o etimologiji termina *fornicatio* i *fornicatrix*. Iz njegovih pojašnjenja je moguće naslutiti kakve su prostorije bile *fornices*:

Fornicatio autem sumpsit nomen a quibusdam aedificiis arcuatis quos fornices antiqui vocabant, in quibus meretrices constitutae prostituebantur. Diff. 263.37.

Haec (sc. fornicatrices) sub arcuatis prostrabantur, quae loca fornices dicuntur, unde et fornicariae. Orig. 10.110.

Fornix se uvek opisuje sa prezirom i podrugljivo, često u jukstapoziciji sa pridevima u značenju 'smrdljiv' i 'prljav' (*olens, redolens, spurcus, unctus*), i kao mesto gde ljudi zadovoljavaju svoje najniže strasti. Prostitutke koje se dovode u vezu sa *fornix* po pravilu su robinje (*mancipium*), dakle, najniža kategorija prostitutki.⁸⁰⁴ *Fornix*, dakle, nije mesto gde elitne prostitutke opslužuju klijentelu, već okupljalište prostitutki nižeg ranga. Pejorizacija značenja je možda dovela do toga da *fornix* prestane da označava slavoluke i ovu reč u toj funkciji polako zamenjuje reč *arcus*.⁸⁰⁵

Termin *fornix* se, doduše samo jednom, upotrebljava sa specifičnim značenjem, ukazujući na onoga ko se odao prostituciji, u stihovima pesnika Licinija Kalva koje citira Svetonije (*Jul. 49*): *Curio (sc. Caesarem dicit) stabulum Nicomedis et Bithynicum*

⁸⁰³ Detaljni opis ovakvih prostorija nalazimo u Smith 1890: s.v. *fornix*. Da je *fornix* bila vrsta krčme svedoči i Isidor iz Sevilje: Isid. *Orig.* 10.229 *Prostitutae, meretrices a prosedendo in meritoriis uel fornicibus*.

⁸⁰⁴ Hor. *S.* 1.2.30 *olenti in fornice*; Juv. 11.173 *nudum olido stans fornice Mancipium*; Sen. *Con.* 1.2.21 *redolet adhuc fuliginem fornices*; cf. Prud. *C. Symm.* 2.836 *spurcam redolenti in fornice cellam*; Porph. *Hor. S.* 1.2.31 *fornix tibi et uncta popina*; Sen. *Dial.* 7.7.3 *voluptatis humilis domicilium fornices et popinae sunt*, cf. Hier. *In Is.* 2.7 *inter scorta ...in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicae libidini expositi*.

⁸⁰⁵ DELL 1951: 442 s.v. *fornix*.

fornicem.⁸⁰⁶ Kalv aludira na navodnu erotsku vezu između bitinijskog kralja Nikomeda i Cezara.

Postavlja se pitanje, kada je termin *fornix* prvi put upotrebljen u značenju 'krčma, javna kuća'. Moguće je da se rečeni termin upotrebljavao da ukaže na javnu kuću još u Lucilijevo doba, u 2. veku pre n.e. Mnogi naučnici smatraju da je *Fornix* bio naslov izgubljene Lucilijeve knjige ili satire, a svoje viđenje temelje na Arnobijevom spomenu „*fornix Lucilianus*“ (Nat. 2.6): *Fornicem Lucilianum et Marsyam Pomponi obsignatum memoria continetis*. Ovaj stav zastupaju i dva najznačajnija izdavača Lucilijevih satira, Marx i Warmington, a pored njih i uticajni analitičar satire Coffey.⁸⁰⁷ Coffey, doduše, drugde ističe da je Lucilije satire nazvao *saturae*, a da su podnaslovi često plod poznije tradicije.⁸⁰⁸ Dakle, i naslov *Fornix* je mogao naknadno biti pripisan nekoj od njegovih satira. Ideji da je *Fornix* bio naslov Lucilijeve satire se protivi Hilberg, koji u svom članku tvrdi da Arnobije figurativno naziva Lucilijeve satire, pune opscenosti, kuplerajem.⁸⁰⁹ Od odgovora na pitanje je li Lucilije imenovao izvesnu satiru ili knjigu satira *Fornix*, zavisi i odgovor na pitanje kada je prvi put osvedočena upotreba termina *fornix* u značenju 'javna kuća'.

Termin *fornix* ukazuje na krčmu ili javnu kuću 20 puta u tekstovima iz klasične epohe rimske književnosti, a u seksualnom kontekstu se učestalije javlja tek od Avgustovog doba.⁸¹⁰ U ovom ga značenju kasnije upotrebljavaju Licinije Kalv, Horacije (u *Satirama* i u *Pismima*), Seneka Stariji i Seneka Mlađi, Petronije i Marcijal, Juvenal, Svetonije i Apulej, a nalazimo ga i u zbirci pesama pod nazivom *Priapea*. Seneka Mlađi je jedini autor koji ovaj termin upotrebljava u oba značenja: u *Dijalozima* u značenju 'krčma, bordel', a u pismima upućenima Luciliju u značenju 'svod'. Ako izuzmemo Seneku Starijeg, Seneku Mlađeg, i Horacijeva *Pisma*, primetićemo da je distribucija

⁸⁰⁶ LS: „II. transf., of one who gave himself up to prostitution“.

⁸⁰⁷ Warmington 1938: 295. Warmington 29.3 satira *Fornix*. Warmington iza 909 citat Arnobija = Marx 1177. Tako e.g. TLL s.v. *fornix* 1126.78. Coffey (1976): 223, n. 94.

⁸⁰⁸ Coffey (1976): 223, n. 94.

⁸⁰⁹ Hilberg (1903): 156-8. Pre njega Baehrens 1886: 264.

⁸¹⁰ Calv. *ap. Suet. Iul.* 49; *Sen. Con.* 1.2.21; 2.3.19, *Sen. Dial.* 1.5.2; 7.7.3; *Petr.* 7.4; *Mart.* 1.34; 10.5; 11.61; 12.61; *Hor. S.* 1.2.30-31, *Ep.* 1.14.21; *Juv.* 3.156, 10.239, 11.173; *Apul. Met.* 7.9.27; 7.10.7; *Priap.* 14.10.

termina *fornix* u seksualnom kontekstu u mnogome nalik na distribuciju termina, okupljenih oko reči *moechus*, odnosno da je bezmalo ograničena na satiru, epigram i lirsku poeziju. Termin *fornix*, dakle, nije predstavljao opscenost, ali čini se da je u seksualnom kontekstu predstavljao ekspresivni termin sa pogrđnim prizvukom i izraženo negativnom konotacijom.

Tabela 80. Termin *fornix* u prethrišćanskim tekstovima

		<i>fornicati</i> <i>m</i>	<i>fornicatu</i> <i>s</i>	<i>fornicatio</i>	<i>conformicari</i>	<i>fornix</i> <i>neseks.</i>	<i>fornix</i> <i>seksualno</i>
		1	4	3	2	45	20
Enije	<i>Trag.</i>					1	
Lucilije							1
Varon						2	
Licinije Kalv	<i>(ap. Suet.)</i>						1
Ciceron	<i>Ver.</i>					2	
	<i>Har.</i>					1	
	<i>Planc.</i>					1	
	<i>De orat.</i>					3	
	<i>Top.</i>		1			1	
	<i>Rhet. Her.</i>					1	
Salustije	<i>Cat.</i>					1	
Horacije	<i>S.</i>						2
	<i>Ep.</i>						1
Higin	<i>Fab.</i>					1	
Vergilius	<i>A.</i>					2	
Livije			1			8	
Vitruvije				<i>1</i> <i>conformicatio</i> <i>1 forniciatio</i>	2	<i>fornix</i>	
Elije Gal	<i>Iur.</i>					2	
-	<i>Priapea</i>						1
Seneka St.	<i>Con.</i>						2
Seneka Ml.	<i>Dial.</i>						2
	<i>Ep.</i>			1		2	
Plinije St.	<i>Nat.</i>	1	2			6	
Petronije							1
Marcijal							4
Kvintilijan	<i>Inst.</i>					1	
Frontin	<i>Aq.</i>					7	
Juvenal							3
Apulej	<i>Met.</i>						2

2. *fornicari, exfornicari, confornicari*

Termini izvedeni od reči *fornix* koji imaju seksualno značenje se javljaju tek sa hrišćanskim latinitetom. Jedan od najzastupljenijih među njima je glagol *fornicari*. Pre njega u klasičnom latinitetu kod Vitruvija nalazimo glagol *confornicare* koji ima neseksualno značenje 'lučiti', 'svoditi'.

Sa hrišćanskim latinitetom se javlja deponentni glagol *fornicari* sa značenjem 'bludničiti'. U TLL nalazimo podatak da se uz glagol *fornicari* upotrebljen u seksualnom kontekstu češće se na mestu subjekta javlja žena.⁸¹¹ Naše istraživanje, međutim, pokazuje, da se, bar u periodu koji pokriva ovo istraživanje, ovaj glagol češće javlja u rečenicama čiji je subjekat muškarac. U prenesenom značenju, ovaj glagol ukazuje na idolopoklonstvo. U oba navedena značenja ovaj glagol upotrebljava još Tertulijan, ali isključivo sa muškarcem kao subjektom. Sa subjektom u ženskom rodu ovaj se glagol prvi put javlja kod Ambrozija. Izuzetno retko se ovaj glagol javlja u aktivnoj formi.⁸¹² O njegovom značenju i razlici između glagola *fornicari* i *adulterare* govori Primasije iz Hadrumeta, koji naglašava da *fornicari* označava bludničenje uopšte, a *adulterari* (!) preljubu:

Fornicari est quocunque modo pollui, libidinemque expleri; adulterari (sic!) vero est alterius thorum violare: unde adulter dicitur, quasi alterius violans thorum. Primas. *In Apoc.* 13

Retko i isključivo u latinskim biblijskim prevodima srećemo glagol *exfornicari* 'bludničiti', tvoren po uzoru na grčki glagol ἐκπορνεύω.⁸¹³ U prenesenom značenju ovaj glagol ukazuje na apostazu, otpadanje od Boga.⁸¹⁴

⁸¹¹ TLL 1123.55.

⁸¹² Zak. 22.21 *Cod. Lugd.* (*fornicare*), Aug. *Serm.* 94.7 (*fornicare*) *Assumpt. Moys.* 5.3 (*fornicabunt*).

⁸¹³ *Vulg.* Juda 7, *Fragm. Sang.* Os. 2.5; 9.1; *Cod. Lugd.* Izl. 34.15; 34.16; Sud. 2.17; 8.33.

⁸¹⁴ LS s.v. *exfornicatus*: „having committed fornication“. TLL 1401.45-55 s.v. *exfornicor* „fornicationi deditum esse, scortari, luxuriosam lascivamque degere vitam... transl.: fere i.q. deficere (a deo)“.

3. *fornicatio*

Od glagola *fornicari* 'bludničiti' je kasnije sačinjena apstraktna imenica *fornicatio*. Pre nje, u klasičnom latinitetu nalazimo, doduše retko, samo kod Vitruvija i Seneke, imenicu *fornicatio* (i *confornicatio*) u značenju 'luk, lučenje'. Sa hrišćanskim latinitetom ova se imenica upotrebljava u novom značenju. Ona se javlja rano, u najstarijim biblijskim prevodima na latinski i kod Tertulijana. Glavno značenje ovog termina je 'bludničenje', 'razvrat' dok se u prenesenom značenju upotrebljava da ukaže na apostazu i idolopoklonstvo. Još Tertulijan upotrebljava termin *fornicato* u oba ova značenja. O tome eksplicitno govore antički autori:

Tert. *Pudic.* 5: *et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata.*

Ambr. *Serm.* 46.15: *Ubique (sc. in Scripturis), enim... cultura idolorum fornicatio nuncupata est.*

Ps.-Rufin. *In psalm.* 75.72.27: *Omnis illicita conjunctio dici potest fornicatio. Unde scriptum est: Israel cum diis gentium fornicatus est.*

Hesych. *In Lev.* 5.17 (PG 93G) 1003d: *bene autem servire idolis, fornicationem appellavit; cf. 1004a et docet quale est fornicationis peccatum, ut idolorum cultu, fornicationem, et ad daemones confugium, fornicationem nominaretur.*

Usled ovakve figurativne upotrebe bludničenje počinje da se deli na duhovno i puteno:

Aug. *Quaest. Hept.* 4.52: *Iratus deus de fornicationibus Israhel et carnalibus et spiritalibus – nam et filiabus Moab se in pudice miscuerant et idolis fuerant consecrati...*

Primas. *In Apoc.* 1.2: *idolatria fornicatio est spiritalis.*

Isid. *Sent.* 2.39.18: *fornicatio carnis adulterium est, fornicatio animae servitus idolorum est. est autem et spiritalis fornicatio, cf.*

Ambr. Tycon. *In Apoc.* 12.13 *fornicationem et idolatriam significat spiritalem.*

Kasnije se značenje termina *fornicatio* generalizuje:

Isid. *Diff.* 1.263: *Scripturae autem solent fornicationem vocare omnem illicitam corruptionem, sicut est idololatria, et avaritia, ex quibus fit transgressio legis, propter illicitam concupiscentiam.*

Idolopoklonstvo često biva predstavljeno kao bludničenje i kao preljuba (*cf. e.g. Tert. Pudic. 5 et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata*). U toj sferi figurativne upotrebe se prepliću semantička polja termina kojima se ukazuje na preljubu i bludničenje. Njihova semantička polja se, međutim, preklapaju i u sferi upotrebe u osnovnom seksualnom značenju. Naime, reč *fornicatio* se u značenju 'bludničenje' i 'razvrat' često upotrebljava kao hiperonim, ukazujući na razne vrste nepriličnih seksualnih odnosa, uključujući i preljubu i prostituciju. O tome svedoče upravo spomenute Isidorove reči, a nekoliko vekova ranije Avgustin (*Quaest. Hept. 2.71*): *moechia etiam fornicatio in scripturis dicitur*. Termin *fornicatio* se tako katkada upotrebljavao kao sinonim termina *adulterium*, *moechatio*, ond. *moechia*, *prostitutio* i *meretricium*. U sedmom veku Isidor Seviljski oseća potrebu da pojasni razliku između termina *adulterium* i *fornicatio*, što ukazuje da su se semantička polja ova dva termina preplitala i da je granica između njih bila nejasna.

Inter Adulterium et fornicationem. Quod adulterium est alienam uxorem appetere, fornicatio vero non est adulteratio matrimonii foederis, sed cum aliis solutis moechari. Diff. 1.13.

Inter fornicationem et adulterium. Adulterium est conjugalis tori inquinamentum, fornicatio vero amor legitimo conjugio solutus, et vagus, explendae libidinis consecrando licentiam. Diff. 1.263

Kako vidimo, Isidor naglašava osnovnu razliku između dva spomenuta termina: *adulterium* označava brakolomstvo odnosno preljubu, a *fornicatio* odnos između dve osobe koje nisu u braku. Slična tumačenja razlike u značenju između termina *adulterium* i *stuprum* karakteristična su za doba klasičnog latiniteta. Jeronim objašnjava razliku između termina *fornicaria* i *adultera* (v. *infra* Hier. *In Os.* 1.2.2). Isidorovo tumačenje je od značaja još i stoga što njegovo poređenje termina *adulterium* i *fornicatio* (umesto termina *stuprum*) implicitno pokazuje, da su termini iz porodice, okupljene oko reči *fornix* u njegovo doba već potisnuli i nadomestili termine iz grupe, u čijem se središtu nalazi reč *stuprum*.

4. *fornicarius* i *fornicaria*

Od reči *fornix* je izveden pridev *fornicarius*, *a*, *um* čiji se poimeničeni oblici *fornicaria* i *fornicarius* su osvedočeni još kod Tertulijana da označe osobe sklone promiskuitetu. *Fornicarius* tako označava razvratnika, muškarca sklonog promiskuitetu, onoga koji seksualno zadovoljenje traži izvan braka, kako svedoči Lucifer iz Kaljarija.

Qui enim praeter uxorem, aliam petere voluerit, fornicarius dicitur. Item qui idolis servierit, fornicatus dicitur: quoniam quidem Deum derelinquens idola adoraverit: similiter qui haereticus est, fornicarius vocatur. Lucif. *Non conv.* 11 (183.45).

Termin *fornicaria* označava bludnicu, odnosno prostitutku. O značenju ove reči govore Jeronim i Evagrije:

Fornicaria est, quae cum pluribus copulatur. Adultera, quae unum virum deserens, alteri jungitur. Hier. *In Os.* 1.2.2.

Quid... interpretatur fornicaria, nisi omnibus advenientibus subiecta? Evagr. Gall. *Alterc.* p. 36.5.

Latinski jezik na prostitutke često ukazuje posebnom kategorijom eufemizama koji označavaju mesto gde se odvija prostitucija.⁸¹⁵ U ovu grupu spada i pridev *fornicarius*. Pridevi sa sufiksom *-arius* se često koriste kada se govori o prostitutkama (e.g. *lupanaria*, *nonaria*, *quaestuaria*, *bustuaria*). Ovaj sufiks obično ukazuje na lica koja se profesionalno bave onime, što označava imenica od koje su tvoreni; većim delom ove reči se odnose na trgovinu i proizvodnju.⁸¹⁶ Kada se ovaj oblik upotrebi za prostitute, on njihovo zanimanje postavlja u isti rang kao i druga zanimanja i aktivnosti niže klase.⁸¹⁷

U starim latinskim biblijskim prevodima nalazimo oba termina, *meretrix* i *fornicaria* (Post. 38.15; 38.21; Lk. 15.30). Adams ističe da nije moguće utvrditi jesu li rani prevodioci biblijskih tekstova preferirali termin *fornicaria* ili *meretrix*.⁸¹⁸ Naše istraživanje, međutim, pokazuje da se termin *meretrix* u korpusu *Vetus Latina* upotrebljava u svim žanrovima, dok je termin *fornicaria* zastupljeniji u tekstovima za

⁸¹⁵ Adams 1983.

⁸¹⁶ Olcott 1898: 138; Vaananen 1966: 91; Leumann 1977: 297 *sqq.*, *ap.* Adams 1983.

⁸¹⁷ Adams 1983.

⁸¹⁸ *Ibid.*

koje je karakterističan vulgarni latinitet (v. *infra*). Zato je verovatno da je termin *fornicaria* u govornom latinitetu označavao prostitutku dugo pre dolaska hrišćanstva, i da je ovo najstariji seksualni termin, izveden od reči *fornix*. Štaviše, moguće je da su termini koji pripadaju istoj leksičkoj grupi formirani po ugledu na ovu imenicu, a ne po uzoru na u seksualnom kontekstu retko osvedočeni termin *fornix*.

U prenesenom značenju ovi termini ukazuju na idolopoklonike, kako svedoči i gore navedeni odlomak Lucifera iz Kaljarija.

5. *fornicator* i *fornicatrix*

Latinski jezik poznaje još dva termina kojima se ukazuje na pojedince, sklone promiskuitetu: *fornicator* 'bludnik' i *fornicatrix* 'bludnica', 'prostitutka'. Termin *fornicator* nalazimo još kod Tertulijana. Reč *fornicatrix*, naprotiv, srećemo izuzetno retko, prvi put u *Fragm. Sang. Mt. 21.31*, a zatim samo jednom kod Avgustina i jednom kod Vigilija u prvoj polovini 6. veka. Ova se dva termina javljaju u seksualnom značenju, a o značenju reči *fornicatrix* govori Isidor iz Sevilje (*Orig. 10.110*): *Fornicatrix est cuius corpus publicum et uulgare est*.

Samo jednom, kod Hilarija nalazimo imenicu *fornicatoria* 'bludnica', 'prostitutka' (*Hil. Coll. antiar. 4.1.9*).

Termini iz porodice, okupljene oko reči *fornix* se u delima hrišćanskih otaca javljaju 25547 puta u seksualnom značenju. Od svih spomenutih termina, upečatljivo najučestalije se javlja apstraktna imenica *fornicatio*, u čak 60% pojava. Veliki broj pojava, njih 24%, otpada na glagol *fornicari*, koji ukazuje na postupke muškaraca (češće) i žena. Znatno ređe srećemo imenicu *fornix*. Termin *fornix*, iz kog je izvedena čitava ova leksička grupa i koji jedini postoji u seksualnom značenju u prehrišćanskom latinitetu, u hrišćanskom se latinitetu u značenju 'krčma, javna kuća' javlja poprilično retko. Kao u prehrišćanskom latinitetu, i u delima hrišćanskih otaca ovaj termin češće ukazuje na arhitektonske elemente (34) nego na krčmu, odnosno bordel (12). Učestalije se javljaju imenica *fornicator* (8%), i pridev *fornicarius* (po 4% pojava u muškom, odnosno ženskom rodu). Pridev *fornicarius* se u oba roda, muškom i ženskom, često upotrebljava poimeničeno. Imenica *fornicator* se javlja mnogo češće nego supstantivizirani oblik

muškog roda *fornicarius*. Hrišćanski latinitet raspolaže imenicom muškog roda kojom ukazuje na promiskuitetnog muškarca. Naprotiv, imenice *fornicatrix* (3) i *fornicatoria* (1) se pojavljuju tek izuzetno. Supstantivizirana forma prideva *fornicarius* u ženskom rodu delimično nadoknađuje tu prazninu. Jedan od razloga zašto retko srećemo imenice ženskog roda iz ove leksičke grupe jeste činjenica, da bar deo semantičkog polja tih imenica već pokriva termin *meretrix*.

Tabela 81. Termini iz grupe, okupljene oko reči *fornix* u hrišćanskom latinitetu (seksualno značenje)

	<i>fornix - bordel</i>	<i>fornicatio</i>	<i>fornicari</i>	<i>fornicarius</i>	<i>fornicaria</i>	<i>fornicator</i>	<i>fornicatrix</i>	<i>fornicatoria</i>	Suma
	12	1520	612	92	101	214	2	1	2554
%	1	60	24	4	4	8	0	0	100

Upečatljivo je da se termini iz grupe, okupljene oko reči *fornix*, premda nastaju tek sa hrišćanskim latinitetom, u analiziranom korpusu *Patrologia Latina* javljaju tek neznatno ređe od termina iz porodice, okupljene oko reči *adulter* (2547:2610). Gotovo svi termini iz porodice zasnovane na reči *fornix* osvedočeni su rano, još kod Tertulijana. Kasnije se javljaju samo *fornicatrix* (prvi put kod Avgustina) i *fornicatoria* (samo kod Hilarija). Tertulijan ih upotrebljava relativno često, skoro sto puta, iz čega možemo zaključiti da je reč o terminima koji su u njegovo doba već ustaljeni u hrišćanskom latinitetu.⁸¹⁹ Tertulijanova programska upotreba ovih termina svakako je doprinela njihovom ustaljivanju u hrišćanskom latinitetu. U prilog ovoj tezi govori i činjenica da nakon Tertulijana nema nikakvog vremenskog jaza, u kojem se rečeni termini ne bi pojavljivali, već se oni javljaju ravnomerno učestalo tokom čitavog perioda koji je u fokusu ovog rada. Sve to ukazuje da su se spomenuti termini (ili bar neki od njih) u doba dolaska hrišćanstva već postojali u govornom latinitetu, odakle su ušli u govorni i pisani jezik hrišćana i brzo po postanku zaživeli bujnim životom.

⁸¹⁹ *Fornicatio* 49, *fornicari* 8 (samo muškarac kao subjekat), *fornicarius* 2, *fornicaria* 2, *fornicator* 30.

Poreklo ovih termina treba verovatno tražiti u biblijskim prevodima. Čini se da su još u najstarijim prevodima *Biblije* grčka reč πορνεία i njoj srodni termini na latinski prevedeni terminima okupljenima oko reči *fornicatio*. Jedan od činilaca koji je doprineo ustaljivanju i širenju ove leksičke grupe bila je međujezička paronimija termina grupisanih oko reči *fornix* i πορνεία. Do ove je pretpostavke došao autor rada pre nego što je upoznat sa time da i Adams pretpostavlja istu stvar, naime, da je fonetska sličnost između termina *fornix* i πόρνη prevodiocima biblijskih tekstova poslužila kao osnova za proizvođenje latinske reči koja bi bila što je moguće sličnija grčkoj. Adams svoju tezu potkrepljuje analognim primerom gde je fonetska sličnost glagola *poto* i grčkog glagola ποτίζω navela prevodioce da koriste glagol *poto* tranzitivno, kao ekvivalent grčke reči.⁸²⁰

Činilac koji je mogao doprineti upotrebi termina iz ove grupe jeste potreba da se opiše novi fenomen – nedopušteni vanbračni seksualni odnos između osoba koje nisu obavezane brakom. Hrišćanska seksualna etika, za razliku od antičke, osuđuje svaki vanbračni seksualni odnos, kako žene, tako i muškarca. Termin *stuprum* nije bio prikladan da izrazi ovaj koncept, jer je *stuprum* podrazumevao samo onaj odnos kojim se narušavao ugled i čast rimske građanke, a ne svaki vanbračni odnos uopšte. Odnosi oženjenog muškarca sa robinjama i prostitutkama, na primer, nisu predstavljali *stuprum*. O suštini tog problema možemo više naslutiti iz Avgustinovih reči:

Noli dicere tibi, quando forte luxurianter aliquid vis agere: Uxorem non habeo, facio quod volo; non enim post uxorem meam pecco. (...) Abstine te a fornicationibus. Ne forte mihi dicas: Ad fornicem vado, ad meretricem pergo, ad prostitutam eo: nec illud praeceptum violo, quo dictum est, Non moechaberis; quia uxorem nondum habeo, nec post illam aliquid facio: nec illud praeceptum violo, ubi dictum est, Non concupisces uxorem proximi tui. Qui ad publicam vado, in quod praeceptum incurro? Aug. Serm. (de Script.) 9.10 (14).

⁸²⁰ Adams 1983.

Adulter / moechus* / fornix**

Kada pokušavamo da razgraničimo i uporedimo značenje termina iz porodica, okupljenih oko termina *adulter*, *moechus* i *fornix*, mnogo možemo saznati iz već opisanih metajezičkih razmatranja starih pisaca. U šestom veku papa Grigorije Veliki razmatra značenje termina iz porodica, okupljenih oko reči *adulter*, *moechus*, odnosno *fornix*; iz njegovih reči razabiremo, da se oni mogu upotrebljavati kao sinonimi, i da se i jedni i drugi termini mogu odnositi na nedopuštene odnose sa udatim i neudatim ženama.

In sacris litteris adulterium et fornicatio aliquando distinguuntur, aliquando idem sonant. Utrumque prohibitum. (...) Quamvis nonnunquam a reatu adulterii nequaquam discrepet culpa fornicationis, cum Veritas dicat: Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo. (Quia enim Graeco verbo moechus adulter dicitur, cum non aliena conjux, sed mulier videri prohibetur, aperte Veritas ostendit quia etiam solo visu cum turpiter vel innupta concupiscitur, adulterium perpetratur.) Greg. M. *Moral.* 21.11.18.

O činjenici, da se termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *adulter*, *moechus* i *fornix* upotrebljavaju naizmenično, bar na začecima hrišćanske književnosti i bar u govornom jeziku, svedoči odlomak iz latinskog prevoda *Jerminog pastira* u kojem su *adulterium*, *moechatio* i *fornicatio* bar delimični sinonimi:

*si quis habuerit uxorem fidelem in domino et hanc invenerit in **adulterio**, numquid peccat vir, si convivat cum illa?’ et dixit mihi: ‘quamdiu nescit peccatum eius, sine crimine est vir... si autem scierit vir, mulierem suam deliquisse, et non egerit poenitentiam mulier et permanet in **fornicatione** sua... reus erit peccati eius et particeps **moechationis** eius... dimittat, inquit, illam, et super se maneat (79.9P: dimittat, inquit, illam, et ipse [se] contineat, prim. aut.). Quodsi dimiserit mulierem suam et aliam duxerit, **et ipse moechatur** (79.9 P: Quodsi dimissa illa aliam uxorem duxerit, et ipse **adulterium committit** [grč. μοιχᾶται], prim. aut.). Herm. *Mand.* 4.1V (p. 39.19).*

U prevodu homilije Jovana Zlatoustog na preljubu ukazuju sva tri glagola, *moechari*, *fornicari* i *adulterare*:

ibi qui fornicatus fuerit, tenet in crimine. Amen amen dico uobis: qui uiderit mulierem ad concupiscendum eam iam moechatus est eam in corde suo. Scriptum est, inquit, in lege: non adulterabis. ... Ego autem dico uobis: qui uiderit mulierem ad concupiscendum, iam moechatus est eam in corde suo. Chrysost. Hom. 13 In Matth. p. 18.

Tamo gde Avgustin razmatra isti biblijski odeljak, oba su glagola, *adulterare* i *moechari*, upotrebljena kao semantički ekvivalenti koji ukazuju na preljubu; na istom mestu, međutim, glagol *fornicari* ukazuje na odnose sa prostitutkom:

Si casta est, quam vult adulterare non castus, ideo eam non est in corde moechatus? aut si meretrix non inueniatur in fornice, ideo qui eam quaerit, non fornicatur in mente? Aug. Contin. 2.4

Drugde kod Avgustina se, međutim, ovi termini upotrebljavaju kao ekvivalenti, pa je *adultera uxor* ona, koja se upušta u *fornicatio*:

Potest enim fieri ut cum adulteram uxorem quisque dimiserit christianus ... Huic itaque hoc connubium recusanti poterit suggerere ille tentator: Dominus dixit, Quicumque dimiserit uxorem suam praeter causam fornicationis, et aliam duxerit, moechatur; tu autem qui dimisisti propter causam fornicationis uxorem, si aliam duxeris, non moechaberis. Aug. Adult. coniug. 1.22 (28).

Neseksualna i metaforička upotreba

Termini iz leksičke grupe sazdane oko termina *fornix* se i u hrišćanskom latinitetu upotrebljavaju izvan seksualnog konteksta, i to na dva različita načina. Prvo, ovi termini se, kao i u prehrišćanskom latinitetu, upotrebljavaju da ukažu na arhitektonske elemente. Zatim, ovi termini, upotrebljeni u prenesenom značenju, ukazuju na idolopokolonstvo, odnosno apostazu.

Na arhitektonske elemente i radnje vezane za njih (nadsvođivanje i sl.) u hrišćanskom latinitetu ukazuju imenica *fornix* (34), pridev *fornicatus* (5) i glagol *fornicari* (1). Međutim, dok se u prehrišćanskom latinitetu ovi termini upotrebljavaju isključivo na ovaj način, u hrišćanskom latinitetu se oni retko upotrebljavaju da označe arhitektonske elemente: od 2782 pojave termina iz ove porodice u analiziranim delima hrišćanskih otaca samo njih 52 se koristi na rečeni način (u taj broj je ubrojano i 12

pojava termina *fornix* u značenju 'bordel'). Kao u prehršćanstkom latinitetu, i dalje je među njima najzastupljeniji termin *fornix*, koji se češće upotrebljava izvan seksualnog konteksta, a znatno ređe označava javnu kuću. Pored ovog termina, u hrišćanskom latinitetu se na ovaj način upotrebljavaju termini *fornicatus*, *forniceus* i glagol *fornicari*. Poslednja dva termina se javljaju po jedan put, a na arhitektonske elemente ukazuju samo u hrišćanskom latinitetu. Termini *fornicatum*, *fornicatio* i *conformicari* se više ne upotrebljavaju na opisani način.

Tabela 82. Termin *fornix* i reči okupljne oko njega kada ukazuju na arhitektonske elemente u prehršćanskom latinitetu i hrišćanskom latinitetu.

	<i>fornicatum</i>	<i>fornicatus</i>	<i>fornicatio</i>	<i>conformicari</i>	<i>fornicari</i>	<i>forniceus</i>	<i>fornix</i> archit.	<i>fornix</i> 'bordel'	Suma
Prehršćanski lat.	1	4	3	2			45	20	75
Hrišćanski lat.		5			1	1	34	12	53

Figurativna upotreba upotreba potiče iz prevodne tradicije starozavetnih tekstova, pa će o ovoj temi biti više reči u narednom odeljku.

Tabela 83. Termini iz grupe, okupljene oko reči *fornix* – osnovno i preneseno značenje.

	<i>fornix</i> - bordel	<i>fornicatio</i>	<i>fornicari</i>	<i>fornicarius</i>	<i>fornicaria</i>	<i>fornicator</i>	<i>fornicatrix</i>	<i>fornicatoria</i>	Suma
Osn.	12	1515	609	92	101	214	3	1	2547
%	0	54	22	3	4	8	0	0	92
Fig.		39	194			2			235
%	0	1	7	0	0	0			8
Suma	12	1554	803	92	101	216	3	1	2782
%	0	56	29	3	4	8	0	0	100

Termini za prostituciju i bludničenje u *Vulgati*

Hebrejski termini za bludničenje i prostituciju

U hebrejskom jeziku postoje dve velike grupe termina kojima se ukazuje na prostituciju. Prvu grupu čine termini grupisani oko glagolskog korena *zanah*, a drugu grupu termini izvedeni od korena *qadash*.

Jeronimov prevod termina *zanah*, *zenunim*, *znuwth*, *taznuwth*

Termin *fornicatio* i njemu srodni termini se u starozavetnim knjigama *Vulgate* javljaju pretežno kao prevod hebrejskih oblika tvorenih od glagolskog korena *zanah* (זָנָה) [zaw-naw'] i njegovih derivata, imenica *zanuwn* odnosno *zenunim* (זְנוּנִים), *znuwth* odnosno *zenuth* (זְנוּת) i *taznuwth* (תְּזָנוּוּת). O značenju glagola *zanah* se vodi polemika. Većina starijih tumača navodi da se *zanah* u osnovnom značenju upotrebljava da ukaže na učešće u nedopuštenim seksualnim odnosima, iznad svega u prostituciji.⁸²¹

Slično značenje kao u hebrejskom koren *znh* ima i u aramejskim dijalektima i u arapskom, gde *zanā* ima značenje „počiniti preljubu, bludničiti, kurvati se“, *zinan* i *zinā* „preljuba, bludničenje“, *zānin* „bludnik, preljubnik“, a *zāniya* „preljubnica, prostitutka, kurva“. ⁸²² Zanimljivo je da neki naučnici termine grupisane oko korena *zanah* dovode u vezu sa etiopskim terminima *zamawa*, odnosno *zenyat* u značenju „discharge of semen“. ⁸²³ Tu vidimo paralelu sa grčkim terminima, grupisanima oko reči *μοιχός*, koji, kako

⁸²¹ AHCL: „to commit whoredom, play the harlot“; NHEL 275: „commit fornication, be a harlot, Qal. 1. *be or act as a harlot, commit fornication, ...*, Hiph. 1. *cause to commit fornication* a. sexual b. religious, 2. *to commit fornication* a. sexual b. religious“; TLOT 1: 389: „a) The basic meaning of the qal... ‘to whore, commit harlotry’ (of the woman; Num. 25:1 of the man), b) *znh* referred originally to unregulated, illicit sexual behavior between man and woman“; TDOT 4: 99: „fornicate, be a prostitute“; Yehoshua 2009: 29: „*To Prostitute*“.

⁸²² Bird 1989: 76-7; TDOT 4: 99: *zanā* „to commit adultery, fornicate, whore“, *zinan* i *zinā* „adultery, fornication“, *zānin* „fornicator, adulterer“, *zāniya* „whore, harlot, adulteress“.

⁸²³ TDOT 4: 99.

pretpostavljaju etimolozi, potiče od glagola ομείχω, čije je osnovno značenje ‘urinirati’, a preneseno značenje ‘ejakulirati’.

Upotrebljen pejorativno, glagol *zanah* može ukazivati na svako društveno neprihvatljivo seksualno ponašanje, pa tako i na preljubu. U Strongovom se rečniku navodi da *zanah* prvenstveno ukazuje na bračno neverstvo.⁸²⁴ *Zanah* je, dakle, opštiji i sveobuhvatniji termin od *na'aph*. Kao *na'aph*, tako i *zanah* može u prenesenom značenju ukazivati uopšteno na pomanjkanje morala, na idolopoklonstvo i sujeverje, odnosno bludničenje sa drugim bogovima i silama kao osobeni vid neverstva Jahveu, ali i na svakovrsne odnose sa neznabožačkim narodima: na sklapanje trgovačkih i političkih saveza, kao osobeni vid nepriličnih odnosa sa nepriličnim partnerima.⁸²⁵

Naučnici koji su izneli svoje pretpostavke o semantičkom sadržaju i etimologiji termina *zanah* dele se u dve osnovne struje: predstavnici prve grupe smatraju da je rečeni termin prvobitno imao seksualno značenje, a da je kasnije počeo da označava idolopoklonstvo i različite oblike kretanja, dok predstavnici druge smatraju da je termin *zanah* prvobitno ukazivao na kretanje, a tek kasnije poprimio seksualne konotacije. Još je na samom početku 20. v. Foote dijahronijskom analizom došao do zaključka da se *zanah*, koje označava ritualnu prostituciju kao deo idolopokloničke prakse, metaforički upotrebljava isprva (kod Osije) da ukaže na idolopoklonstvo kao duhovnu preljubu, a kasnije gubi konotaciju neverstva i u mlađim delovima *Starog zaveta* metaforički ukazuje na kretanje, na odvajanje od Boga (Ps. 73.27), odnosno na trčanje, na povodenje za

⁸²⁴ Strong 2181: „to commit adultery (usually of female, and less often of simple fornication, rarely of involuntary ravishment)“.

⁸²⁵ Nemoral uopšte: NHEL 275: „4. *moral defection*“. Idolopoklonstvo: Strong 2181: „figuratively, to commit idolatry (the Jewish people being regarded as the spouse of Jehovah)“; AHCL: „also to commit spiritual whoredom or idolatry“; NHEL 275: „3. *intercourse with other deities*, considered as harlotry, sts. involving actual prostitution, esp. of Isr., Judah, and Jerus. under fig. of a lewd woman, Hiph. 1. *cause to commit fornication* a. sexual b. religious, 2. *to commit fornication* a. sexual b. religious“; TLOT 1: 389: „Theological language uses *znh* in a fig. sense to describe apostasy from Yahweh and conversion to other god. ...To whore away from Yahweh is synonymous with adultery“. Odnosi sa neznabožačkim narodima: NHEL 275: „2. fig. *improper intercourse with foreign nations*“; TDNT 6: 1999: 587, *ap.* Yehoshua 2009: 32: „figuratively in a different sense for the commerce which woos other peoples and the political devices which ensnare them“.

đavolima, vračarama ili sopstvenom voljom i nagonima (Le. 17.7; 20.5-6; Broj. 14.33; 15.39; Ps. 106.39).⁸²⁶ Viđenje da *zanah* ukazuje na kretanje, odvajanje ili napuštanje, zastupali su kasnije i drugi naučnici. Zakovitch smatra da se u Sud. 19.2 *zanah* ne odnosi na prostituciju, već označava napuštanje, odnosno, postupak žene koja inicira razvod. Zakovitch iznosi sledeću pretpostavku: „Perhaps the term *zonah* (prostitute) became attached to women who left their husbands without the possibility of returning to their father’s house, and consequently became prostitutes“.⁸²⁷ I Hooks smatra da u pozadini postojećih značenja nedopuštenih seksualnih aktivnosti može stajati starije značenje korena poput: „,departure’, ‘going away from’, ‘going outside of’ or ‘being outside of’“.⁸²⁸ Slično tumačenje nudi i Sculsky: „The basic meaning of the Heb. vb. (*zanah*) is ‘run away’ – generally, to pursue the life of a whore... The normal idioms with *zanah* involve *z-ing away from or toward* something; so the meaning “play the whore“ is a evaluative extension of a movement description. ... ‘Go out’ is also the interpretation in LXX^B“.⁸²⁹ Keefe ukazuje da ‘odlaženje’ može ukazivati na zastranjivanje, odnosno odstupanje od ustaljenih društvenih normi; pošto glavnu i paradigmatiku devijaciju kojom pojedinac „izlazi“ iz okvira socijalne strukture predstavlja odstupanje od seksualnih normi, *zanah* poprima primarno seksualna značenja.⁸³⁰ Polazeći od tumačenja Kelera i Baumgartnera da *zanah* „means originally that the husband does not live in his wife’s tribe“ Bal tvrdi da dijahronijska analiza pokazuje da *zanah* isprva označava udaljavanje, a kasnije neverstvo uopšte, zatim seksualno neverstvo i, najzad, prostituciju.⁸³¹ Prema njegovom viđenju, u tranzicionom periodu u kojem se patrilokalni brak (nomadski brak u kojem žena ostaje da živi kod oca, a suprug živi sa svojom družinom i povremeno je posećuje) transformiše u virilokalni brak (u kojem supruga prelazi u muževljevu kuću) *zanah* označava odlaženje kćeri od oca, njeno neverstvo prema očevom domu. Budući da žena napušta oca radi supruga, odnosno, braka kao institucionalizovane seksualne zajednice, *zanah* poprima

⁸²⁶ Foote 1901: 66-8.

⁸²⁷ Zakovitch 1981: 39-40.

⁸²⁸ Hooks 1985:71, *ap.* Keefe 2001: 172.

⁸²⁹ Sculsky 1995: 102, n. 4.

⁸³⁰ Keefe 2001: 172.

⁸³¹ LVTL 1958: 261, *ap.* Bal 1988: 87, *item* TDNT 6: 584.

seksualno značenje i počinje da ukazuje na seksualno neverstvo; tako isprva neutralni ili afirmativni termin poprima negativnu konotaciju. Stoga i metaforički upotrebljen glagol *zanah*, kada ukazuje na verske stavove Izrailja, ne ukazuje na otpadanje žene od muža, već na zastranjivanje i odlaženje kćeri (Izrailja) od oca (Jahvea).⁸³² Sličnu tezu da se *zanah* prvobitno odnosi na ženu čiji muž ne pripada njenom plemenu, a zatim razvija u proper termin sa značenjem ‘imati odnos sa drugim’, ‘biti neveran’, ‘bludničiti’ nalazimo i u TDNT.⁸³³

Drugi naučnici se usredsređuju na seksualna značenja ovog glagolskog korena i odbacuju ili ne spominju mogućnost da *zanah* ukazuje na odvajanje. Bird, upoređujući *zanah* sa terminima postalim od istog korena u srodnim jezicima, zaključuje da je izvorno koren *znh* ukazivao na sve vrste nedopuštenih seksualnih aktivnosti, te da je kal particip ženskog roda ovog glagola prvobitno ukazivao na ženu koja u njima učestvuje; budući da su sve žene koje su se upuštale u vanbračne seksualne aktivnosti smatrane nečasnim i oskvrnjenim, particip je poprimio značenje „prostitutka“ iako prostitucija nije bila zabranjena. Bird, međutim dopušta mogućnost da je particip, pošto se ustalio kao termin identifikacije za ženu koja se profesionalno bavi prodavanjem seksualnih usluga, mogao vršiti sekundarni ili povratni uticaj na glagol. *Zanah* se različito konstruiše, tvrdi Bird, u zavisnosti od društveno-pravnog statusa žene uključene u odnos. Kada ukazuju na prostitutku i njenu delatnost, *zanah* i *zona* nisu uvredljivi termini, već isključivo termini identifikacije, pošto prostitucija ne predstavlja povredu muškarčevih prava (ženinog muškog srodnika), ali kada ukazuju na aktivnosti žene pod zaštitom muškog srodnika, poprimaju nove konotacije: „Hebrew linguistic usage links the fornicator and the prostitute, but it also distinguishes them, by syntactic and contextual means“. Pošto je u Izrailju, kao u većini drugih antičkih društava, samo ženska vanbračna seksualnost osuđivana, dok su muškarci uživali veće slobode, ograničene jedino pravima koja su drugi muškarci polagali na žene, subjekat glagola *zanah*, kada se on upotrebljava u osnovnom značenju ‘kurvati se’, ističe Bird, isključivo je žena. Uz muški subjekat glagol se upotrebljava većinom metaforički, opisujući jurenje za drugim bogovima ili učešće u zabranjenoj ritualnoj aktivnosti. Ni *zanah* ni *zônâ* se, naglašava Bird, primarno nisu

⁸³² Bal 1988: 87-9.

⁸³³ TDNT 6: 584.

odnosili na ritualne aktivnosti niti imali ritualne konotacije.⁸³⁴ Bird ističe da *zonot* nije sinonim *qēdēšâ* i da nema značenje ‘ritualna prostitutka’. *Zônâ* se ne javlja u ritualnom kontekstu, i ne nalazi se u hramovima, već pored ulice, na raspućima i u krčmama (Is. Nav. 2.1, Post. 38.15; Jer. 3.2; Is. 23.16; Priče 7.10-12). *Zônâ* nije bila uključena u kult, ali prostitutke su mogle u seoskim svetilištima videti zgodno mesto za obavljanje posla, možda u dogovoru sa sveštenikom.⁸³⁵

Uprkos tome što bi termin *na'aph* bio prikladniji da opiše kršenje zaveta između Jahvea i jevrejskog naroda, u hebrejskim svetim spisima judejsko neverstvo je češće opisano figurativno upotrebljenim terminom *zanah*. Daniel Block navodi pet razloga za ovakav izbor.⁸³⁶

- 1) Upotreba participia *zona* da ukaže na profesionalnu prostitutku sugeriše da glagol *zanah* implicira na aktivnost koja se učestalo ponavlja („habitual, iterative activity“).
- 2) Motiv ličnog dobitka smešta prekršaj u kategoriju prostitucije, a ne preljube.
- 3) Termin *zanah* je prikladniji za označavanje odnosa sa brojnim partnerima.
- 4) Dok se termin *na'aph* upotrebljava da ukaže na nedopuštene seksualne odnose oba pola, glagol *zanah* se upotrebljava isključivo da ukaže na ženine postupke. Pošto Izrailj u odnosu sa Jahveom ima ulogu žene, upotrebljava se glagol koji ukazuje na isključivo žensku aktivnost.
- 5) Termin *zanah* predstavlja efikasnije retoričko sredstvo.

Još jedan razlog za izbor *zanah* umesto termina *na'aph* može biti praktikovanje ritualne prostitucije u okviru Izrailjeve idolopokloničke prakse. Suprotno tvrdnji koju iznosi Bird (da se termini *zona* i *zanah* primarno nisu upotrebljavali u ritualnom kontekstu), Yehoshua u detaljnoj i sveobuhvatnoj studiji dokazuje da se *zanah* i njegovi derivati primarno odnose na ritualnu prostituciju, a tek sekundarno, u prenesenoj upotrebi, mogu poprimati druga značenja. On ističe da se termin *πορνεία* i njemu srodni termini, koji u *Septuaginti* obično predstavljaju prevod hebr. termina *zanah*, upotrebljavaju pretežno u svom osnovnom značenju ukazujući na obrednu ili svetovnu

⁸³⁴ Bird 1989: 75-9.

⁸³⁵ *Op. cit.*: 87-8.

⁸³⁶ Block 1997: 465-6.

prostituciju. Prostitucija, kao prodavanje sebe, figurativno poprima niz različitih značenja, *e.g.* tamo gde se Izrailj kritikuje zbog toga što sklapa saveze sa drugim narodima, umesto da se osloni na Jahvea. Drugde, ovaj se termin odnosi na osobu koja praktikuje magiju ili odustaje od principa radi novca i svetovnih ambicija. Upotrebljava se i kao derogativni epitet za preljubnicu, tamo gde se govori o Izrailju, Jahveovoj supruzi koja odlazi za drugim bogovima. Ipak, ovaj se termin odnosi na preljubu samo kada se njime Izrailj i Judeja, odnosno jevrejski narod, prikazuju kao Božija nevesta, koja bludniči za drugim bogovima.⁸³⁷ Jezik i dalje jasno razlikuje preljubu i prostituciju; preljubnica može biti nazvana i kurvom, ali to nije osnovni termin koji ukazuje na nevernu ženu. Obredna prostitucija ima svoj fizički, ali i svoj duhovni aspekt apostaze. Na duhovnoj ravni Izrailj je neverna žena, otpadnica. Međutim, na fizičkoj ravni, tj. doslovno, Jevreji praktikuju ne običnu, već obrednu prostituciju: idolopoklonički obred sa primesama seksa. Izrailj je preljubnica samo zbog duhovnog figurativnog braka sa Jahveom. Samo u toj figurativnoj upotrebi *zanah* se odnosi na preljubu; nigde drugde termini iz ove porodice ne ukazuju na stvarnu preljubu između dve osobe. Preljuba, dakle, nije kurvarstvo. Izrailjevo bludničenje, međutim, uključuje druge bogove, što Izrailj čini ujedno i obrednom prostitutkom i preljubnicom. Na tim mestima se *fornicatio* odnosi na obrednu prostituciju (doslovno) i na neverstvo Jahveu (figurativno).⁸³⁸

Izvesni naučnici su mišljenja da *zona*, bar na pojedinim mestima u jevrejskim svetim spisima, označava krčmaricu.⁸³⁹ Krčmarice su u antičko doba često učestvovalе u prostituciji.

Termini iz grupe *zona/zenuth* ne razgraničavaju strogo prostituciju, blud i druge vrste nedopuštenih seksualnih odnosa; premda se pretežno odnose na prostituciju i njene učesnike, mogu ukazivati na silovanje (Post. 34.31) ili bludničenje (Post 38.24).⁸⁴⁰

Oblike tvorene od korena *zanah* nalazimo na 93 mesta u *Starom zavetu*, a imenice derivirane od ovog korena se javljaju 41 put u jevrejskim svetim spisima: *zenunim* 12

⁸³⁷ Yehoshua 2009: 22-46 *et alibi passim*.

⁸³⁸ *Op. cit.*: 30-3.

⁸³⁹ Wiseman 1964: 8-11; Ottosson 1989: 425; Bronner 1994: 36, *omnes ap.* Garcia-Alfonso 2010: 45.

⁸⁴⁰ Jensen 1978: 166.

puta, *zenuth* 9 puta, a *taznuwth* 20 puta, poslednja isključivo u *Knjizi proroka Jezekilja*. Veliki deo od 93 pojave glagola čine participi pretežno ženskog roda (34), i ređe muškog roda (7).⁸⁴¹ Lični glagolski oblici se javljaju 42 puta, dok na deset mesta nalazimo infinitiv. Osvrnimo se sada na termine kojima Jeronim prevodi spomenute oblike u prevodu *Starog zaveta*.

1) *zona* - aktivni kal particip ženskog roda - *meretrix*, *scortum*, *prostibulum*

Trećinu pojava glagola *zanah* čine aktivni participi ženskog roda *zona*. Ovaj particip Jeronim prevodi imenicama *meretrix* (25), *scortum* (4), *prostibulum* (2), pridevom *meretricius* (Priče 7.10), finitnim oblikom glagola *fornicari* (Jez. 16.41) i participom *fornicantes* (Jez. 6.9).⁸⁴² Jeronim ni jedan jedini put ne prevodi rečeni particip oblikom *fornicaria* ili *fornicatrix*. Imenica *fornicaria* se javlja samo jednom u Jeronimovom prevodu *Starog zaveta* i to kao prevod finitnog oblika glagola *zanah*, o čemu će više reči biti niže u tekstu. Pokušaćemo da otkrijemo činioce koji utiču na Jeronimov izbor termina.

a) *meretrix*

Termin *meretrix* se javlja kao prevod participa *zona* 15 puta u proročkim knjigama, i 10 puta izvan njih: u *Petkonjižju*, istorijskim knjigama i knjigama cara Solomona. U proročkim knjigama se ovaj termin uvek javlja u seksualnom kontekstu, sa jakim negativnim konotacijama, u značenju ‘kurva’, ukazujući na raskalašnu i promiskuitetnu ženu, a ne na ženu čije je zanimanje prostitucija. Naprotiv, izvan proročkih knjiga termin *meretrix* je skoro uvek upotrebljen neutralno, i služi isključivo kao identifikacioni termini za specifično zanimanje; takav je slučaj sa stihovima Post. 38.15; Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.22; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16. Na svim navedenim mestima se termin *meretrix* javlja izvan seksualnog konteksta kao neutralni termin kojim se ukazuje na zanimanje; u svim tim stihovima mogao bi stajati i ma koji drugi termin

⁸⁴¹ Glagol se pretežno (42) javlja u kal konjugaciji; u kauzativnoj hifil konjugaciji ga srećemo znatno ređe (9), dok se u pual konjugaciji javlja samo jednom (Jez. 16.34).

⁸⁴² *Meretrix*: Post. 38.15; Le. 21.14; Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.22; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16; Priče 23.27; Isa 1.21; 23.15; 23.16; Jer. 2.20; 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.33; 16.35; 23.44; Os. 4.14; Mihej 1.7 dva puta; Naum 3.4. *Scortum*: Post. 34.31; Le. 21.7; Priče 6.26; 29.3. *Prostibulum*: Zak. 23.18; Joilo 3.3.

koji označava zanimanje (e.g. krčmarica, švalja, *et cet.*), a smisao priče ne bi bio izmenjen (ovo ne važi za stih Post. 38.15). Štaviše, u stihu Sud. 16.1 u kojem se opisuje Samsonov odlazak u Gazu, možda je zaista reč o krčmarici: *Abiit quoque in Gazam, et vidit ibi mulierem meretricem, ingressusque est ad eam*. Ovaj stih svakako potkrepljuje već spomenutu tezu pojedinih naučnika da *zona* označava vlasnicu gostionice (*supra*).⁸⁴³

U većini rečenih odlomaka se žene označene kao prostitutke spominju u neutralnom ili pozitivnom kontekstu: Tamara u *Knjizi postanja* je tobožnja prostitutka, a zapravo čestita snaha odana Jahveovim propisima; prostitutka Rava u Is. Nav. je jedina osoba u Jerihonu koja uviđa Jahveovu veličinu; neimenovana prostitutka koja se spominje u Sud. 11.1 rodila je sudiju Jeftaja; jedna od prostitutki u 1 Car. je nesebična majka. Samo na dva mesta izvan proročkih knjiga termin *meretrix* ima negativne konotacije: Le. 21.14 i Priče 23.37, ali je na oba mesta i dalje reč o ženi čije je zanimanje prostitucija, ne o promiskuitetnoj ženi.⁸⁴⁴

Izvan proročkih knjiga se particip *zona*, odnosno imenica *meretrix* javlja uvek u osnovnom značenju. Naprotiv, u proročkim knjigama se ovaj termin pretežno upotrebljava u prenesenom značenju a ukazuje na jevrejski narod, države ili gradove koji se ne pridržavaju Jahveovog zakona.

U *Knjizi proroka Jeremije* se *meretrix* u prenesenom značenju odnosi na narod Izrailja (2.20) i uvek se javlja na mestima gde prorok kudi Jevreje što ne poštuju zavet i Božje zakone. U *Knjizi proroka Jezekilja* se spomenuti termin uvek javlja u okviru stilske figure (poređenja ili metafore) da ukaže na neverne gradove - Jerusalim i Samariju (16.30; 31; 33; 35; 23.44). Isaija particip *zona* upotrebljava kao metaforu za gradove, odnosno njihove stanovnike (1.21; 57.3). U Is. 23.15-16 ovaj se particip odnosi na Tir i njegovu međunarodnu trgovinu.⁸⁴⁵

⁸⁴³ U TDNT 6: 584 nalazimo mišljenje da ovaj stih i stih Sud. 11.1 treba razumeti u kontekstu nomadskog braka.

⁸⁴⁴ Slager 2000: 436 smatra da se termin *zona* u Le. 21.14 odnosi na ritualnu prostitutku.

⁸⁴⁵ Tako Clark 1982: 411, *cf. In Is. 5.23.17 ... quod (sc. Tyrus) post LXX annos instaurata, ad potentiam pristinam sit reversa, et negotiatio universarum gentium fuerit, quas ego puto fornicationes appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad lupanar ingreditur, et mercedem stupri tribuit: sic et instator, (institor? prim. aut.) de toto orbe concurrans, pulchritudinem urbis quasi meretricis impleverit*. Slager, međutim, ovaj stih ubraja među odlomke koji ukazuju „only to unlawful sex apart from ritual prostitution“ (2000: 435).

Nepoštovanje zaveta i zakona predstavlja osobeni vid neverstva Bogu. Zato proroci slikaju jevrejski narod kao preljubnicu koja se odmetnula od supruga i bludniči sa svojim ljubavnicima. Na sva tri mesta u *Knjizi proroka Jeremije* motiv bludničenja se prepliće sa motivom preljube, odnosno brakolomstva.⁸⁴⁶ I u *Knjizi proroka Jezekilja*, unutar odlomka Jez. 23.36-49 opisani su gresi sestara Ole i Olive, tj. Samarije i Jerusalima, a u središtu pažnje se nalazi njihovo neverstvo prema suprugu Jahveu (*adulterae sunt 37; attrita est in adulteriis 43; adulterae sunt... judicio adulterarum 45*). Metafora jevrejskog naroda kao promiskuitetne preljubnice zasnovana je u stvarnosti na ritualnoj prostituciji kao osobenom vidu jevrejske idolopokloničke prakse.⁸⁴⁷ Ritualna prostitucija stoji u pozadini stihova Os. 4.14; Jer. 2.20; 5.7; Jez. 16.30-35; Mihej 1.7.

Na ritualnu prostituciju ukazuje više elemenata u tekstu. Na prvom mestu, to je spominjanje uzvisine i drveta u stihu Jer. 2.20, i termini *lupanar* i *excelsum* u Jez. 16.31. *Domus meretricis* u Jer. 5.7 je, verovatno, svetilište u kojem se odvijala obredna prostitucija. Da je reč o obrednoj prostituciji implicira i spomen hijerodula (*qedeshah, effeminati*) u stihu Os. 4.14 (više reči o ovom stihu biće niže u tekstu). Na značenje termina *meretrices* u Jeronimovom prevodu ukazuje i njegov komentar (*In Os. 1.4.14*): *Quid enim turpius quam viros meretricum cultui copulari, et cum effeminatis immolare hostiae libidinis suae?*.

Naum u stihu 3.4 bludnicom naziva grad Ninivu. Slager ističe da na ovom mestu termini tvoreni od korena *zanah* ne mogu ukazivati na neverstvo Jahveu, jer se ne odnose na Jevreje. On smatra da se na ovom mestu spomenuti termin odnosi na „deceitful trade“; Foote da se odnosi na „political intrigue“. Clark, naprotiv, veruje je reč o idolopoklonstvu.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ Stihu 3.3 prethode dva stiha u kojima se opisuje Jahveov brak sa Izrailjem; u stihu 5.8 se opisuje životinjska požuda prema tuđim suprugama; iz Jeronimovog komentara je razvidno da u stihu 2.20 prevodilac u prostitutki vidi bestidnu preljubnicu. *In Ier. 1.2.20: Quasi ad meretricem loquitur Israel, quod conjugalia foedera ruperit, et dixerit, Non serviam: subauditur domino, vel marito.*

⁸⁴⁷ Tako za v. Jer. 2.20 Slager 2000: 435 i Yehoshua 2009: 44; ad Os. 4.14 Clark 1982: 411; Slager 2000: 435; Yehoshua 2009: 24. Ad Jez. 16.31 Yehoshua 2009: 44. Slager, naprotiv, smatra da u Jez. 16.30-35 prorok opisuje političke saveze Judejaca kao vid neverstva Jahveu (2000: 435; 436). Za Mihej 1.7 Slager 2000: 435, 436.

⁸⁴⁸ Slager 2000: 437; Foote 1901: 66; Clark 1982: 411.

U srpskom prevodu na svim mestima na kojima u *Vulgati* nalazimo termin *meretrix* nalazimo termin „kurva“, izuzev u stihu Jer. 2.20 gde nalazimo glagol „kurvati se“, odnosno prisvojni pridev „kurvin“ (Jer. 5.7) i pridev „kurvarski“ (Mihej 1.7). U *Septuaginti* na odgovarajućim mestima nalazimo termin πόρνη. Izuzetak su stihovi Jer. 2.20 i Mihej 1.7 gde nalazimo imenicu πορνεία, Jez. 16.33 gde nalazimo particip τοῖς ἔκπορνεύσασιν i stih Is. Nav. 6.22 u kojem je termin u značenju ‘prostitutka’ izostavljen u grčkom prevodu.

b) scortum

Jeronim prevodi particip *zona* terminom *scortum* na četiri mesta: Post. 24.31; Le. 21.7; Priče 6.26; 29.3. Na sva četiri mesta *scortum* je derogativni termin, sa jakom pogrdom i uvredljivom konotacijom.

U Post. 24.31 svoju odmazdu za sestrino silovanje, odnosno pokolj Sihemljana Jakovljevi sinovi objašnjavaju rečima: *Num ut scorto abuti debuere sorore nostra?*. *Scortum* je, dakle, žena sa kojom svako može postupati kako mu je volja: u patrijarhalnim društvima prostitutke i promiskuitetne žene često su posmatrane kao neko ko se, odrekavši se sopstvene čestitosti, odrekao i prava na zaštitu; glavna odlika prostitutke jeste njena spremnost da se uvek upusti u seksualne odnose, zato ona ne može biti silovana.⁸⁴⁹ U stihu Le. 21.7 *scortum* je jedna kategorija žena sa kojima sveštenik ne sme sklopiti brak; njen je delimični sinonim u stihu Le. 21.14 *meretrix*, ali je *scortum* uvredljiviji termin. Termin *scortum* u stihovima Priče 6.26 i 29.3 označava jeftinu prostitutku.

Nema dokaza da su na Jeronimov izbor termina uticali stariji latinski prevodi, naime, tamo gde u *Vulgati* nalazimo termin *scortum* u korpusu *Vetus Latina* nalazimo nalazimo termin *meretrix* i *fornicaria*.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Slično i Exum 1993: 179 koja naglašava autonomiju žene: žena koja želi da bude autonomna, ne zaslužuje mušku zaštitu. Cf. Dworkin 1981: 204: „A whore cannot be raped, only used“.

⁸⁵⁰ *Meretrix* Priče 6.26: Ambr. *Ep.* 2.12; Aug. *Serm.* 37.14 (20); Caes. Arelat. *Serm.* 41.3 (= Ps.-Aug. *Serm.* 293.3). Macrobius. Don. (Ps.-Cypr.) *Singul. cler.* Le. 21.7; Hesych. *In Lev.* 6 (1056a, b), ali 1057c kao *Vulg.*; Ps.-Aug. *Spec. (In Lev.)* 20. *Fornicaria*: Le. 21.7; Aug. *Loc. Hept.* 3.20.7-8; *Quaest. Hept.* 3.78.

U *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη na svim mestima na kojima u latinskom prevodu nalazimo imenicu *scortum*, a u srpskom u rečenim stihovima nalazimo reč „kurva“.

c) *meretricius*

U stihu Priče 7.10 je particip *zona* preveden na na grčki pridevom πορνικός (γυνή... εἶδος ἔχουσα πορνικόν), a na latinski, možda pod uticajem *Septuaginte*, pridevom *meretricius* (*mulier ornata meretricio*). Na ovom mestu nije reč o prostitutki, već u preljubnici (Priče 7.19). U srpskom prevodu nalazimo pridev „kurvinski“ (жена у одељу курвинском).

d) *prostibulum*

Dva puta Jeronim prevodi particip *zona* imenicom *prostibulum*, u *Petoj knjizi proroka Mojsija* i u *Knjizi proroka Joila*.

Stihom Zak. 23.18 se zabranjuje upotreba novca stečenog prostitucijom u obredne svrhe: *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini...* . Na ovom se mestu *prostibulum* odnosi na ženu koja zarađuje prostitucijom, ritualnom ili ne. Konotacija reči je pogrdna, što je razvidno iz načina na koji je upotrebljena reč *keleb* (‘פּוֹרְנוֹן’) ‘pas’ koju nalazimo u jukstapoziciji; termin *keleb* je na datom mestu upotrebljen pogrdno za muškarca koji se prostituše zbog položaja kojeg pri tome zauzima.⁸⁵¹ *Prostibulum* je, dakle, pandan psu koji se, gonjen isključivo nagonima, pari na ulici, bez ikakve diskriminacije pri izboru partnera (*cf. lat. lupa*).⁸⁵²

Joilo (3.3) govori o sudbini pokorenih Jevreja, čiju decu strani osvajači primoravaju na prostituciju. I tu se *prostibulum* odnosi na osobu koja gubi lično dostojanstvo zbog bavljenja prostitucijom.

⁸⁵¹ Tako i *e.g.* TDOT 7 1995: 152; Day 2004: 4-5; Yehoshua 2009: 47. Nije, međutim, izvesno da li Jeronim pod terminom u značenju ‘pas’ podrazumeva hijerodule ili životinje, čije je žrtvovanje Jahveu takođe smatrano nečistim.

⁸⁵² *Cf. Hier. In Is. 18.66.17: dum scortis adhaerent in modum canum, et masculi in masculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetipsos recipientes. 18.66.3: Non offeres mercedem meretricis: neque pretium canis in domo Dei tui. Pulchreque canis et meretrix copulantur, quia utrumque animal primum est ad libidinem.*

Prevod rečenog stiha u *Klementini* glasi:

Et super populum meum miserunt sortem; et posuerunt puerum in prostibulo, et puellam vendiderunt pro vino ut biberent.

Ovakav prevod nas navodi na pomisao da je *prostibulum* mesto na kojem se odvija prostitucija. Uz glagol *ponere* i ablativ *prostibulo* predlog *in* ukazuje na poziciju u prostoru, pa bismo ovu klauzu mogli prevesti „staviti dete u bordel“. Međutim, u štutgartskom izdanju *Vulgate* nalazimo imenicu *prostibulum* u akuzativu (*posuerunt puerum in prostibulum*). Uz glagol *ponere* i akuzativ *prostibulum* predlog *in* označava svrhu, cilj, nameru, pa je rečenu klauzu u tom slučaju moguće prevesti: „dati dete da bude kurva“. ⁸⁵³ U Jeronimovom komentaru Joilove knjige u lemi koja sadrži latinski prevod i u polatinjenom tekstu *Septuaginte* stoji ablativ imenice *prostibulum*, ali u samom komentaru stiha dva puta nalazimo akuzativ: *sed posuerunt pueros in prostibulum, ut virilem cogere mutare naturam... pueros ponunt in prostibulum, sive tradunt meretricibus... Tradit autem adolescentes meretricibus (In Ioel 3.1 sqq.)*. Budući da Jeronim prevodi particip prezenta *zona*, čije je značenje ‘ona koja bludniči’, verovatnije je da je upotrebivši termin *prostibulum* imao na umu učesnicu u bludu nego mesto na kojem se bludničenje odvija. Na to ukazuje i činjenica da se drugde u *Vulgati* (Le. 21.7) rečena imenica odnosi na osobu, a ne na mesto.

U slučaju spomenuta dva stiha, uticaj leksike starijih latinskih prevoda je gotovo isključen. U stihu Joilo 3.3 Jeronim upotrebljava sintagmu *ponere in prostibulum*, ali u drugi latinski prevodi (*Fragm. Sang.*, *Cod. Weing.* i *Cod. Const.*) slede tekst *Septuaginte* ἔδωκαν τὰ παιδάρια πόρναις, i spomenutu klauzu prevode *et dederunt pueros meretricibus*. U stihu Zak. 23.18 kojim se zabranjuje ritualna upotreba novca stečenog prostitucijom (*mercedes prostibuli*), u grčkom prevodu nalazimo termin πόρνη, a u

⁸⁵³ Akuzativ nalazimo i u Origenovom komentaru Joilove knjige u (Pseudo-Rufinovom) latinskom prevodu Julijana iz Eklanuma koji drugde poprilično verno prenosi tekst *Vulgate* (3.3 = p. 1052c). *Nova Vulgata* predlaže prevod: *dederunt puerum pro meretrice*.

korpusu *Vetus Latina* termine *fornicaria*, *meretrix*, *scortum* i *lupa*.⁸⁵⁴ Sam Jeronim referišući na rečene stihove upotrebljava termine *meretrix* i *scortum*.

Za jasnije određivanje značenja i konotacije termina *prostibulum* mogu biti od pomoći druga Jeronimova dela. U stihu *Naum* 3.5-6 imenica *prostibulum* označava promiskuitetnu ženu: *quasi publicum prostibulum cunctis divaricasti pedes tuos*. Uz nju stoji epitet *publicum*, koji ukazuje da je reč o ženi koja je 'javna', 'svačija'. Na svim drugim mestima *prostibulum* stoji u opoziciji sa rečju *virgo*.⁸⁵⁵ U pravom značenju reči, antonim termina „devica“ ne postoji. *Matrona*, kao *mater familias*, označava ženu koja više nije devica, ali ova reč nikada neće stajati nasuprot terminu *virgo* da ukaže na oskvrnjenu ženu. *Virgo* i *matrona*, uprkos tome što se razlikuju u pogledu devičanstva, dele bitnu zajedničku karakteristiku – obe čuvaju svoje telo isključivo za supruga. Antonim termina „supruga“ je stoga „preljubnica“, a antonim termina „devica“ je „kurva“. Ako je devica žena koja nikada ni sa kime nije imala seksualni odnos, onda njen antonim predstavlja termin koji označava ženu koja se neprestano upušta u odnose sa svima. Rečeno ukazuje na konotacije termina *prostibulum*: ona nije obična prostitutka, žena koja prodaje seksualne usluge, već promiskutetna žena koja ne bira partnere i koja pripada svima.

Na dva mesta na kojima u latinskom tekstu nalazimo termin *prostibulum*, u *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη, a u srpskom prevodu imenicu „kurva“ (Joilo 3.3) i pridev „kurvin“ (Zak. 23.18).

⁸⁵⁴ *Fornicaria*: *Cod. Lugd.*; *Cassiod. Ios. antiq.* 4.206. *Meretrix*: Hier. *In Is.* 18.66.3; *In Am.* 2.5.21-2; *Aug. Queaest. Hept.* 5.38 (37). *Scortum*: Hier. *In Is.* 17.61.8-9. *Lupa*: *Cypr. Gall.* 5.106-7.

⁸⁵⁵ U *Vulg.* se, pored već spomenutog stiha Zak. 23.18, termin *prostibulum* odnosi na ženu i u *Le.* 21.7; drugde u Jeronimovim delima: *opp. virgo*: *In Ion.* 3.6 *sqq.*; *Adv. Rufin.* 2.12; *Adv. Iovin.* 1.33; *Ep.* 84.7 *prostibulas* (!). U *Adv. Iovin.* 2.24 *prostibulum* stoji u jukstapoziciji sa *adulterium* i u opoziciji sa *casta matrimonia*: *Nec alio modo de adulterio et prostibulis, alio de castis matrimoniis nascuntur liberi?* Precizno značenje ove reči je nemoguće sa izvesnošću utvrditi; ipak, činjenica da drugde u istom delu ovaj termin ukazuje na ženu (1.33 *scorta atque prostibula*), čini izglednijom mogućnost da ga autor i u 2.24 upotrebljava da ukaže na prostitutku.

Le. 21.7 - *prostibulum* – *chalal*

U *Vulgati* se reč *prostibulum* javlja i u stihu Le. 21.7 u okviru propisa koji određuje kakvom suprugom sme, odnosno ne sme da se oženi sveštenik.

Scortum et vile prostibulum non ducent uxorem, nec eam quae repudiata est a marito: quia consecrati sunt Deo suo...

Vile prostibulum predstavlja prevod hebr. termina *chalal* (חָלַל) [*khaw-lawl'*] čije je osnovno značenje 'proboden', i koji upotrebljen figurativno poprima značenje čiji je najbolji prevod u ovom kontekstu 'upropašten'.⁸⁵⁶ U stihu Le. 21.7 *chalal* označava oskvrnjenu, odnosno silovanu ženu.

Termin *chalal* se javlja sedam stihova kasnije (Le. 21.14) u tek za nijansu izmenjenom kontekstu, na mestu na kojem se propisuje kakvom suprugom treba da se oženi prvosveštenik (a ne običan sveštenik), ali je tu preveden poimeničenim pridevom *sordida* (cf. i termin *meretrix* naspram *scortum* u Le. 21.7):

13 Virginem ducet uxorem: 14 viduam autem et repudiatam, et sordidam, atque meretricem non accipiet, sed puellam de populo suo.

Pridev *sordidus* nigde drugde u starozavetnim knjigama *Vulgate* nije upotrebljen u seksualnom kontekstu. Pitanje sveštenečkog braka je pitanje svetosti i obredne čistote. Silovana žena bila je, izvesno, oskvrnjena i ritualno nečista, pa se na nju mogao primeniti pridev *sordida*, koji se i drugde u *Levitskoj knjizi* javlja u kontekstu obredne nečistote (Le. 13.45; 22.5).

Nije izvesno je li Jeronim, prevodeći termin *chalal* u stihovima Le. 21.7 i 21.14 na umu imao silovanu ženu. U stihovima u kojima je reč o silovanju u heb. pretežno srećemo termin `anah (אַנָה) [*aw-naw'*] 'pritisnuti' kojeg Jeronim u spomenutom kontekstu prevodi glagolima *opprimer*, *humiliare*, *vexari* i *violare*.⁸⁵⁷ Pitanje je da li bi Jeronim ženu koja

⁸⁵⁶ Strong 2491: „pierced (especially to death); figuratively, polluted“.

⁸⁵⁷ `Anah Strong 6031: „to depress literally or figuratively, transitive or intransitive“. *Opprimere*: Post. 34.2; 2 Sam. 13.12; 14; 32; Jez. 22.1; *humiliare* Zak. 22.24; 29; Sud. 19.24; *vexari* Sud. 20.5; *violare* 2 Sam 13.22. Glagol *violare* se u kontekstu silovanja javlja i u kao prevod glagola *shakab* (שָׁכַב) [*shaw-kab'*] 'leći' (Post. 34.7; Zah. 14.2). *Nova Vulgata* u stihovima Le. 21.7 i 21.14 predlaže prevod participom *oppressa*. Na silovanje, kao prevod drugih hebrejskih termina ukazuju i reči: *illudere*, *abuti* (Sud. 19.25), *stuprum* (Post. 34.13; 27) i *perpetior* (Zak. 22.26).

je pretrpela nasilje nazvao „jeftinom kurvom“. Drugde u *Starom zavetu* Jeronim ne upotrebljava pridev *vilis* u sličnom kontekstu, ali u njegovim drugim delima ovaj pridev stoji uz imenicu *scortum* (*In Ioel* 1.5 *vile scortum*) i uz imenicu *mancipium*, upotrebljenu u seksualnom i neseksualnom kontekstu.⁸⁵⁸ Izrazi u značenju ‘jeftina kurva’ i ‘jeftino roblje’ bili su ustaljeni u latinskom jeziku i pre Jeronima.⁸⁵⁹

Sintagma *vile prostibulum* u Le. 21.7 je rezultat Jeronimovog odabira specijalizovanog termina da označi ono što je u hebrejskom iskazano opštijim terminom *chalal* ‘upropašten’. Pošto se opredelio da particip *zona* u istom stihu prevede imenicom *scortum*, Jeronim je u prevodu termina *chalal* posegao za ustaljenom kombinacijom u značenju ‘jeftina prostitutka’, upotrebivši termin *prostibulum*, najbliži semantički ekvivalent terminu *scortum*.

Termin *chalal* je na grčki u oba stiha preveden oblikom βεβηλωμένη, medijopasivnim participom perfekta ženskog roda glagola βεβηλω, karakterističnog za biblijski grčki ‘oskvrnuti’ (GHR s.v.). Glagol βεβηλώω (oskvrniti) se u *Septuaginti* upotrebljava da ukaže na skvrnjenje putem vanbračnog odnosa. Ovo je jaka reč sa verskom konotacijom i ne upotrebljava se da ukaže prosto na profani problem. Ovaj termin se može odnositi i na prostituciju i na druge tipove nedopuštenih seksualnih odnosa.⁸⁶⁰ U korpusu *Vetus Latina* ovaj je oblik izostavljen ili preveden terminima *profana*, *coiniquinata*, *polluta* i *contaminata*, ali nigde ne nalazimo termin *prostibulum* ili pridev *sordida*. Stoga je gotovo izvesno da Jeronimova leksika u prevodu Le. 21.7 i 21.14 nije oblikovana pod uticajem starijih latinskih prevoda.

⁸⁵⁸ *Ep.* 77.3 *scortum quidem et vile Mancipium; In Zach.* 2.7.1 *sqq. nequaquam ut sub marito adulteram, sed ut scortum et vile Mancipium, et in lupanaribus prostitutam. Cf. Ps.-Hier. Regula monachorum* 31 *pessimas meretrices, et scortum vilissimum (opp. monachas)*. Izvan seksualnog konteksta: *Hier. Ep.* 118.5; *In Matth.* 4.26.15; *Adv. Iovin.* 1.47 *vilissima Mancipia*.

⁸⁵⁹ Pridev *vilis* se javlja u jukstapoziciji sa imenicama u značenju ‘prostitutka’ kod Arnobija, dok sintagmu *vile Mancipium* učestalo srećemo kod Ambrozija, pretežno u neseksualnom kontekstu. *Arnob. Nat.* 3.27 *vilissimi nominis scorta*; 4.35 *meretriciae vilitatis*. *Ambr. In psalm.* 118 *serm.* 12.31; 39; *Ambr. Excid.* 1.32, *cf. Symm. Ep.* 48; seksualno: *Ambr. Ep.* 5.6.

⁸⁶⁰ Jensen 1978: 166.

e) fornicantes, fornicari

U stihu Jez. 6.9 particip *zona* se odnosi na oči koje bludniče. Rečeni je particip u datom stihu na latinski preveden participom glagola *fornicari*: *oculos eorum fornicantes post idola sua*.⁸⁶¹ Delovi tela koji postoje u paru u hebrejskom su ženskog roda, dok je imenica *oculus* u latinskom muškog roda. Stoga bi apozitivna upotreba imenice ženskog ili srednjeg roda (*meretrix, scortum, prostibulum – oculos meretrices, oculos scorta*) na ovom mestu bila nezgrapna, pa Jeronim pribegava participu (drugu mogućnost predstavljala bi upotreba prideva, *e.g. oculi fornicarii, oculi adulteri*). Ovakvom rešenju pribegava i grčki prevod: τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τοῖς πορνεύουσιν ὀπίσω τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν, a nije isključeno da je latinski prevod na ovom mestu oblikovan pod uticajem *Septuaginte*.

U stihu Jez. 16.41 particip *zona* je preveden na latinski finitnim oblikom glagola *fornicari*: *et comburent domos tuas igni, et facient in te judicia in oculis mulierum plurimarum: et desines fornicari, et mercedes ultra non dabis*. Sintagma *desines fornicari* predstavlja prevod hebrejske konstrukcije koju čine particip *zona* i glagol *shabath* u značenju ‘prestati’.⁸⁶² Ovaj se glagol javlja u svršenom vidu u kauzativnoj hifil konjugaciji (*wə·hiš·bat·tik*), u kojoj poprima značenje „zaustaviti“. Doslovni prevod spomenute sintagme bio bi ‘zaustaviću kurvajuću’ (сгр. и учинићу те ћеш се оканити курвања). U *Septuaginti* nalazimo prevod u značenju ‘odvратићу те од курванја’: καὶ ἀποστρέψω σε ἐκ τῆς πορνείας σου. Na ovom mestu sintaksa otežava prevođenje pomoću latinskog participa ili imenice *meretrix*. Latinska konstrukcija tipa *prohibeam /impediam/compescam te meretricem / fornicantem* bila bi nezgrapna i teže razumljiva. Stariji prevodioci po ugledu na *Septuagintu* na ovom mestu upotrebljavaju sintagmu *avertam te a fornicatione* (*Fragm. Sang.*, tako i Hier. *In Ezech. 5.16.35-43 LXX*). Radi razumljivosti, Jeronim transformiše klauzu i konstruiše je sa ženom na mestu subjekta.

⁸⁶¹ Green 1901: 47.

⁸⁶² Strong 7673: „a primitive root; to repose, i.e. desist from exertion; used in many implied relations (causative, figurative or specific)“.

Na grčki je oblik *zona* većinom preveden imenicom πόρνη (26 puta).⁸⁶³ Kao u latinskom prevodu, u stihu Priče 7.10 nalazimo pridev (πορνικός, *meretricius*), a u stihu Jez. 6.9 particip (πορνεύουσιν, *fornicantes*). Tri puta se javlja prevod pomoću imenice πορνεία (Jer. 2.20; Mihej 1.7 dva puta), dok na tri mesta prevod u *Septuaginti* odstupa.⁸⁶⁴ Spomenuti particip je na srpski većinom prevedeni imenicom „kurva“ (28 puta).⁸⁶⁵ Pridevi i glagolski oblici se u srpskom prevodu javljaju isključivo u stihovima u kojima u *Septuaginti* ne nalazimo imenicu πόρνη: kao u grč. i lat. u stihu Priče 7.10 nalazimo pridev „kurvinski“; pridev „kurvarski“ upotrebljen je tamo gde u grč. i lat. nalazimo particip (Jez. 6.9), odnosno na mestima gde u *Septuaginti* nalazimo prevod pomoću imenice πορνεία (Mihej 1.7 dva puta), dok je na jednom mestu gde u grčkom tekstu stoji imenica πορνεία prevodilac na srpski upotrebio glagol „kurvati se“ (Jer. 2.20).

f) *fornicaria*

Termin *fornicaria* se javlja samo jednom u Jeronimovom prevodu starozavetnih tekstova, u stihu Is. 57.3, kao prevod trajnog vida glagola *zanah* u kal konjugaciji (*wat-tiz-neh*). U spomenutom stihu se prorok obraća Jevrejima: *fili auguratricis, semen adulteri et fornicariae* (синови врачарини, роде курварски, који се курвате). I u *Septuaginti* je ovaj lični glagolski oblik preveden imenicom πόρνη (σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης). Termin *fornicaria* u ovom stihu stoji u jukstapoziciji sa terminom *adulter*, koji

⁸⁶³ Post. 34.31; 38.15; Le. 21.7; 21.14; Zak. 23.18 (grč. 23.19); 1 Car. 3.16; Priče 6.26; 29.3 (grč. 36.3); Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; Is. 1.21; 23.15; 23.16; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.35; 23.44; Os. 4.14 dva puta; Joilo 3.3, grč. 4.3; Naum 3.4.

⁸⁶⁴ Jer. 2.20 LXX: διαχυθήσομαι ἐν τῇ πορνείᾳ μου, lat. *prosternabaris meretrix*; hebr. *zo-nah*. Mihej 1.7 LXX: ἐκ μισθωμάτων πορνείας, hebr. *zo-nah*, lat. *de mercedibus meretricis... ad mercedem meretricis*. U Is. Nav. 6.22 je izostavljen termin u značenju ‘prostitutka’: LXX: τῆς γυναικὸς, lat. *mulieris meretricis*, hebr. *ishshah haz-zo-w-nah*; u Jez. 16.33 indirektni objekat su bludničini ljubavnici, a ne sama ljubavnica: LXX: τοῖς ἐκπορνεύσασιν αὐτήν προσεδίδου μισθώματα, lat. *meretricibus dantur mercedes*, hebr. *zō-w-nō-wṣ*; dok je hebrejski tekst u potpunosti drugačije protumačen u Priče 23.37: LXX: πίθος γὰρ τετρημένος ἐστὶν ἀλλότριος οἶκος..., lat. *fovea enim profunda est meretrix*, hebr. *zo-nah*.

⁸⁶⁵ Post. 34.31; 38.15; Le. 21.7; 21.14; Zak. 23.18; Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.22; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16; Priče 6.26; 23.27; 29.3; Is. 1.21; 23.15; 23.16; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.33; 16.35; 23.44; Os. 4.14; Joilo 3.3; Naum 3.4.

predstavlja prevod participa pil konjugacije glagola *na'aph*. Judino neverstvo i bludničenje se na ovom mestu odnose na ritualnu prostituciju i prinošenje ljudskih žrtava kao vid idolopokloničke prakse, ali i na sklapanje političkih saveza (9).⁸⁶⁶ Na značenje ovog termina ukazuje i Jeronimov komentar:

LXX: Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis... . . . Pro iniquitate, sive iniquorum, quod LXX transtulerunt... nos... in auguraticem vertimus, quod scilicet semper Jerusalem, quae est mater audientium, idololatriae dedita fuerit. Quamobrem appellat eos semen adulteri, sive adulterorum (de quibus dictum est: Et maechabantur in lignum et lapidem [Jer. 3.9]) ac meretricis: haud dubium quin eandem significet, de qua supra legimus: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? Hier. In Is. 16.57.3-4 (ad Is. 1.21).

Kako smo kazali, ovo je jedina pojava termina *fornicaria* u Jeronimovom prevodu biblijskih knjiga. Ujedno, Jeronim nigde drugde lični oblik glagola *zanah* ne prevodi imenicom. Jeronim se za termin *fornicaria* mogao opredeliti ne bi li upotrebio ekspresivniji termin sa izrazitim negativnim konotacijama i istakao da je reč ne o prostitutki, već o idolopoklonici, razvratnici koja se neselektivno podaje drugim muškarcima. Naprotiv, Jeronim prevodeći tekst *Septuaginte* u istom stihu potrebljava termin *meretrix*:

LXX: υμεις δε προσαγαγετε ωσδε υιοι ανομοι σπερμα μοιχων και πορνης
Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis in quo
lusistis? Hier. In Is. 16.57.3-4.

Moguće je da ovakav prevod predstavlja odraz leksike starijih latinskih prevoda, odnosno, govornog latiniteta. Na žalost, u VLD nema latinskih odlomaka koji bi ukazivali na rečeni stih i koji bi pomogli da se rečena teza potvrdi ili odbaci. Termin *fornicaria* se javlja u *Vulgati* još samo jednom (Otk. 17.16).

⁸⁶⁶ I Clark 1982: 411 i Slager 2000: 435 smatraju da je reč o metafori kojom se idolopoklonstvo predstavlja kao vid neverstva Jahveu.

Tabela 84. Particip ženskog roda hebr. glagola *zanah* – lat., grč. i srp. prevod

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Post. 34.31	<i>scorto abuti</i>	πόρνη χρήσονται	kao s kurvom
Post. 38.15	<i>meretricem</i>	πόρνην	kurva
Le. 21.7	<i>scortum</i>	γυναῖκα πόρνην	ženom kurvom
Le. 21.14	<i>meretricem</i>	πόρνην	kurvom
Zak. 23.18	<i>prostibuli</i>	23.19 πόρνης	plate kurvine
Is. Nav. 2.1	<i>mulieris meretricis</i>	γυναικὸς πόρνης	kurvi
Is. Nav. 6:17	<i>meretrix</i>	τὴν πόρνην	kurva
Is. Nav. 6.22	<i>mulieris meretricis</i>	τῆς γυναικὸς	žene kurve
Is. Nav. 6.25	<i>meretricem</i>	τὴν πόρνην	kurvu
Sud. 11.1	<i>mulieris meretricis</i>	γυναικὸς πόρνης	kurve
Sud. 16.1	<i>mulierem meretricem</i>	γυναῖκα πόρνην	kurvu
1 Car. 3.16	<i>mulieres meretrices</i>	γυναῖκες πόρναι	žene kurve
Priče 6.26	<i>scorti</i>	πόρνης	žene kurve
Priče 7.10	<i>mulier... ornatu meretricio</i>	γυνή ... εἶδος ἔχουσα πορνικόν	žena u odelu kurvinskom
Priče 23.27	<i>fovea enim profunda est meretrix et puteus angustus aliena</i>	23.27 πίθος γὰρ τετρημένος ἐστὶν ἀλλότριος οἶκος καὶ φρέαρ στενὸν ἀλλότριον	Jer je kurva duboka jama, a tesan studenac tuđa žena
Priče 29.3	<i>scorta</i>	36.3 πόρνας	s kurvama
Is. 1.21	<i>meretrix</i>	πόρνη	kurva
Is. 23.15	<i>meretricis</i>	πόρνης	kao kurvi
Is. 23.16	<i>meretrix</i>	πόρνη	kurvo
Is. 57.3	<i>semen adulteri et fornicariae</i>	σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης	sinovi prestupnički, seme lažno
Jer. 2.20	<i>tu prosternebaris meretrix</i>	διαχυθήσομαι ἐν τῇ	ti ideš da se kurvaš

		πορνεία □ μου	
Jer. 3.3	<i>mulieris meretricis</i>	πόρνης	žene kurve
Jer. 5.7	<i>in domo meretricis</i>	ἐν οἴκοις πορνῶν	u kuću kurvinu
Jez. 6.9	<i>fornicantes</i>	τοῖς πορνέουσιν	kurvarskim
Jez.16.30	<i>mulieris meretricis</i>	γυναικὸς πόρνης	kurva
Jez.16.31	<i>meretrix</i>	πόρνη	kurva
Jez.16.33	<i>meretricibus</i>	τοῖς ἐκπορνέουσαισιν	kurvama
Jez.16.35	<i>meretrix</i>	πόρνη	kurvo
Jez. 16.41	<i>desines fornicari</i>	ἀποστρέψω σε ἐκ τῆς πορνείας	te ćeš se okaniti kurvanja
Jez. 23.44	<i>ad mulierem meretricem</i>	πρὸς γυναῖκα πόρνην	k ženi kurvi
Os. 4.14	<i>cum meretricibus</i>	τῶν πορνῶν	odvajaju s kurvama
Joilo 3.3	<i>in prostibulum/prostibulo</i>	4.3 πόρναις	za kurvu
Mihej 1.7	<i>de mercedibus meretricis</i>	ἐκ μισθωμάτων πορνείας	plate kurvarske
	<i>ad mercedem meretricis</i>	ἐκ μισθωμάτων πορνείας	plata kurvarska
Naum 3.4	<i>meretricis</i>	πόρνη	kurve

2) Particip muškog roda

Particip muškog roda glagola *zanah se* u *Starom zavetu* javlja znatno ređe (7) od participa ženskog roda (33).⁸⁶⁷ Particip ženskog roda, kazali smo, Jeronim pretežno prevodi imenicama u značenju 'prostitutka', 'kurva'. Naprotiv, particip muškog roda nije ni jednom na latinski preveden imenicom, već je preveden pet puta ličnim oblikom glagola *fornicari* (Le. 17.7 *fornicati sunt*; Le. 20.5 *ut fornicarentur*; Ps. 73.27 *qui fornicantur abs te*; Jez. 20.30 *fornicamini*; Os. 4.15 *fornicaris*) i dva puta njegovim participom prezenta (Broj. 15.39; Jez. 6.9).

U stihu Ps. 73.24 u hebr. originalu particip glagola *zanah* stoji u jednini. U štutgatskom izdanju *Vulgate* nalazimo prevod relativnom rečenicom sa glagolom

⁸⁶⁷ Le. 17.7; 20.5; Broj. 15.39; Ps. 73.27 hebr. 72.27; Jez. 6.9; 20.30; Os. 4.15.

u singularu: *quia ecce qui elongant se a te peribunt perdidisti omnem qui fornicatur abs te.*⁸⁶⁸ U *Klementini*, međutim, glagol *fornicari* stoji u množini: *perdidisti omnes qui fornicantur abs te.* U Jeronimovom poznijem prevodu psalama *Iuxta Hebraeos* ovaj je particip prenet na latinski participom prezenta: *omnem fornicantem a te.* Znajući da verzija *Psalama* koji nalazimo u *Vulgati* predstavlja rezultat revizije u skladu sa grčkim tekstom, mogli bismo zaključiti da do odstupanja dolazi u *Septuaginti*; međutim, u *LXX* nalazimo, takođe, jedninu: πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ. Odstupa, dakle, prevod u *Klementini*. Na ovom mestu Jeronim sledi tradiciju starijih latinskih prevoda, gde učestalo nalazimo množinu.

Na mestima na kojima u hebrejskom tekstu nalazimo particip muškog roda glagola *zanah*, a u *Vulgati* finitne oblike glagola *fornicari*, u *Septuaginti* nalazimo lični oblik glagola ἐκπορνεύω (Le. 17.7; Jez. 20.30) odnosno πορνεύω (Ps. 73.27). U grčkoj verziji se stih Os. 4.15 razlikuje od hebrejskog originala i latinskog prevoda.⁸⁶⁹

Participi glagola *fornicari*

Particip glagola *fornicari* Jeronim upotrebljava uz imenice koje označavaju delove tela: srce (Jez. 6.9) i oči (Broj. 15.39). U spomenutim stihovima particip glagola *zanah* u odgovarajućem rodu stoji uz imenice u značenju ‘oči’ (ž. rod) i ‘srce’ (m. rod). U latinskom prevodu, particip nalazimo u onom rodu kojem pripadaju latinske imenice koje označavaju spomenute delove tela.⁸⁷⁰

I grčki prevod u stihu Jez. 6.9 pribegava participima glagola πορνεύω i ἐκπορνεύω; moguće je da je tekst *Septuaginte* uticao na Jeronimov prevod.⁸⁷¹ Latinski prevod stiha

⁸⁶⁸ U originalu, tekst glasi:

קִי־הַיְהוָה הַרְחִיק, יָדָאֵב, דָּוִד הָיָה מִצָּתֵי תַלְזָה זֶה הַמַּמְדָּה:

⁸⁶⁹ *LXX*: σὺ δὲ ἰσραηλ μὴ ἀγνόει καὶ ἰουδα μὴ εἰσπορεύεσθε εἰς γαλγαλα καὶ μὴ ἀναβαίνετε εἰς τὸν οἶκον καὶ μὴ ὀμνύετε ζῶντα κύριον, cf. Hier. In Os. 1.4.15-16: *LXX*: Tu autem, Israel, ne ignores, et Juda, nolite ingredi in Galgala...

⁸⁷⁰ Jez. 6.9 ... *Cor. eorum fornicans et recedens a me, et oculos eorum fornicantes post idola sua...* Broj. 15.39: *nec sequantur cogitationes suas et oculos per res varias fornicantes.*

⁸⁷¹ Na ovom mestu se grčki prevod mestimično razlikuje od latinskog: καὶ μνησθήσονται μοι οἱ ἀνασφύζομενοι ἐξ ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν οὓς ἠχμαλωτεύθησαν ἐκεῖ ὀμώμοκα τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τῇ

Broj. 15.39 ne odražava potpuno tekst hebrejskog originala.⁸⁷² Tekst *Septuaginte* vernije sledi hebrejski tekst.⁸⁷³ Jedino sačuvano svedočanstvo o starijim latinskim prevodima dosledno prati grčku verziju, pa je malo verovatno da su na Jeronimov prevod stiha Broj. 15.39 uticali grčki ili stariji latinski prevodi.⁸⁷⁴ Na žalost, nema Jeronimovog komentara koji bi nam bliže predočio zašto se prevodilac opredeljuje za opisanu strukturu stiha. U oba se stiha bludničenje očiju i srca odnosi na otpadanje od Božijeg zakona i idolopoklonstvo.⁸⁷⁵

Particip *zonim* se uz kal infinitiv glagola *zanah* javlja i u stihu Le. 20.5 u kojem se zabranjuje prinošenje žrtava Molohu; međutim, u ovom stihu latinski

ἐκπορνεούσῃ ἅπ' ἔμοῦ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τοῖς πορνεύουσιν ὀπίσω τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν καὶ κώψονται πρόσωπα αὐτῶν ἐν πᾶσι τοῖς βδελύγμασιν αὐτῶν, cf. Hier. *In Ezech.* 2.6.9-10: *Multa de hoc capitulo a LXX praetermissa sunt, illudque mutatum, juravi cordi eorum fornicanti: pro quo nos posuimus: contrivi cor eorum fornicans.*

⁸⁷² U dubinskoj strukturi rečenice u *Vulgati* subjekat glagola *fornicari* su srce (*cogitationes*) i oči, dok su u hebrejskom tekstu oni koji bludniče „sledeći svoje srce i oči“ Jevreji kojima se prorok direktno obraća. U hebrejskom tekstu stih glasi:

וְהָיָה לְכֶם לְצִיצֵת וְרִאִיָּה אֶת וּזְכוּרָתָם אֶת־כָּל־מִצְוֹת הַיְיָ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם לֹא־תִתְּרוּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיכֶם יְעִיבֵיכֶם
אֶת־שֵׁרֶרֶת אֲתָם וְזֵי אִם אֶתְּרִיָּהם:

⁸⁷³ LXX: καὶ ἔσται ὑμῖν ἐν τοῖς κρασπέδοις καὶ ὄψεσθε αὐτὰ καὶ μνησθήσεσθε πασῶν τῶν ἐντολῶν κυρίου καὶ ποιήσετε αὐτὰς καὶ οὐ διαστραφήσεσθε ὀπίσω τῶν διανοιῶν ὑμῶν καὶ ὀπίσω τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν ἐν οἷς ὑμεῖς ἐκπορνεύετε ὀπίσω αὐτῶν.

⁸⁷⁴ *Cod. Lugd.: et erit uobis in fimbriis, et uidebitis eam: et rememorari incipietis omnium mandatorum Dei, et facietis ea: et non conuertetis retro corda uestra, et oculos in quibus vos fornicamini post illa.*

⁸⁷⁵ Tako i Slager 2000: 436, cf. Hier. *Ep.* 148.13: ... *per Moysen imperatur a Domino, ut in signum memoriae, qua praecepta Domini recordentur: per singulas vestimentorum fimbrias habeant cum cocco hiacynthini coloris insignia, ut etiam casu huc illucque respicientibus oculis, mandatorum coelestium memoria nascatur.;* *In Os.* 3.13.5-6: *Impletique et saturati elevaverunt contra Creatorem Cor. suum: et alterum sibi finxerunt deum, quidquid biberant et comederant, sui meritis, non Dei misericordiae deputantes. Idcirco oblitii sunt Dei, qui praeceperat eis, ut Legis verba religarent inter oculos et in manibus, atque in fimbriis palliorum, ne umquam obliviscerentur Dei sui.;* *In Matth.* 4.23.6: *Jusserat quoque aliud Moyses ut in quatuor angulis palliorum hyacinthinas fimbrias facerent, ad Israelis populum dignoscendum, ut quomodo in corporibus circumcisio signum Judaicae gentis daret, ita et vestis haberet aliquam differentiam.*

tekst odstupa od hebrejskog originala.⁸⁷⁶ Jeronim infinitiv glagola *zanah* prevodi finitnim oblikom glagola *fornicari*, ali particip *zonim* prevodi glagolom *consentire*.

Le. 20.5: *ponam faciem meam super hominem illum, et super cognationem ejus, succidamque et ipsum, et omnes qui consensuerunt ei ut fornicarentur cum Moloch, de medio populi sui.*

Tekst *Vulgate*, čini se, sledi grčku verziju:

καὶ ἐπιστήσω τὸ πρόσωπόν μου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον καὶ τὴν συγγένειαν αὐτοῦ καὶ ἀπολώ αὐτὸν καὶ **πάντας τοὺς ὁμοουῦντας αὐτῷ ὥστε ἐκπορνεύειν αὐτὸν εἰς τοὺς ἄρχοντας** ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῶν.

Aktivni particip muškog roda glagola *zanah* se, za razliku od participa ženskog roda, nikada ne upotrebljava u osnovnom seksualnom značenju, već ga nalazimo isključivo u prenesenom značenju da ukaže na otpadanje od Jahvea uopšte (Broj. 15.39; Ps. 73.27; Jez. 6.9) ili, specifično, na otpadanje od Jahvea radi udruživanja sa drugim bogovima čiji kult često uključuje i ritualnu prostituciju (Le. 21.7; 20.5; Jez. 20.30; Os. 4.15).⁸⁷⁷

Postavlja se pitanje zašto Jeronim nikada particip muškog roda ne prevodi imenicama muškog roda koje bi predstavljale pandan imenicama *meretrix*, *scortum* i *prostibulum* (e.g. *fornicator*, *scortator*). Jedno moguće objašnjenje može biti ugledanje na grčki tekst. Upadljiva karakteristika latinskog prevoda spomenutog hebrejskog participa jeste značajna podudarnost sa tekstom *Septuaginte*. Kako smo istakli, u stihu Le. 20.5 latinski tekst je podudaran sa grčkim, a oba se razlikuju od hebrejskog originala. Hebrejski particip je u Jez. 6.9 preveden participom na grčki i na latinski, a ličnim

⁸⁷⁶ Hebrejski tekst glasi:

וְשִׁמַּת יָאֵן אֶת פְּנֵי יְהוָה וְאֵת הַיָּדַיִם אֶתְּרֵי יוֹלָדָיו וְאֶת אֶתְּרֵי הַמָּלָךְ מִקֶּרֶב עַמּוֹם:

⁸⁷⁷ Le. 17.7: Foote 1901: 67; Bird 1989: 75; Slager 2000: 435. Foote 1901: 66 naglašava da paralelizam u Ps. 73.27 (lat. *qui elongant se a te / qui fornicatur abs te*) ukazuje da na ovom mestu glagol *zanah* označava isključivo udaljavanje. Slager 2000: 436 svrstava ovu pojavu *zanah* u kategoriju metafora koje se odnose na greh svake vrste, uključujući i idolopoklonstvo. Kako ističe Bird 1989: 81, u hebrejskom uz particip *zō-w-neh* stoji predlog *min* (מִן) koji ukazuje na udaljavanje „away from“ koji ukazuje na oštećenu stranu (supruga) i koji na rečenom mestu stoji uslovljen metaforom braka.

glagolskim oblikom u Le. 17.7 (*fornicati sunt* - ἔκπορνεύουσιν) i Jez. 20.30 (*fornicamini* - ἔκπορνεύετε). U revidiranom tekstu Ps. 73.27, kazali smo, Jeronim zadržava prevod ustaljen u starijoj latinskoj tradiciji i upotrebljava relativnu rečenicu (sa glagolom *fornicari* u pluralu), ali u poznijem prevodu sa hebrejskog upotrebljava (poput *Septuaginte*) particip u jednini. Podudaranja nema tamo gde jedna od verzija, grčka ili latinska, odstupa od hebrejskog originala: *Vulgata* u stihu Broj. 15.39, *Septuaginta* u stihu Os. 4.15.

U grčkom na spomenutim mestima pretežno nalazimo glagol ἔκπορνεύειν (Le 17.7; 20.5; Broj. 15.39; Jez. 6.9; 20.30; πορνεύειν se sreće samo jednom (Ps. 73.27) dok u Os. 4.15 grčki prevod odstupa. U srpskom prevodu nalazimo sintagmu „činiti preljubu“: Le. 17.7; 20.5; Broj. 15.39; Ps. 73.27; „kurvati se“: Jez. 20.30; Os. 4.15; i jednom pridev „kurvarski“: Jez. 6.9.

Napomenimo da se u starozavetnom tekstu javlja samo (aktivni) particip kal konjugacije, ali ne i drugih konjugacija.

Tabela 85. Particip muškog roda glagola *zanah*: latinski, grčki i srpski prevod.

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	srp.
Le. 17.7	<i>cum quibus fornicati sunt</i>	οἷς αὐτοὶ ἔκπορνεύουσιν ὀπίσω αὐτῶν	za kojima oni čine preljubu.
Le. 20.5	<i>qui consensuerunt ei ut fornicarentur cum Moloch a populo suo</i>	πάντας τοὺς ὁμονοοῦντας αὐτῷ ὥστε ἔκπορνεύειν αὐτὸν	sve koji za njim čine preljubu čineći preljubu za Molohom
Broj. 15.39	<i>oculos ... fornicantes</i>	... καὶ ὀπίσω τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν ἐν οἷς ὑμεῖς ἔκπορνεύετε ὀπίσω αὐτῶν	za očima svojim, za kojima činite preljubu
Ps. 73.27	<i>qui fornicantur abs te</i>	τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ	koji čini preljubu ostavljajući Tebe
Jez. 6.9	<i>cor... fornicans</i>	τῆ καρδίᾳ... τῆ ἔκπορνευούσῃ	srcem ... kurvarskim
Jez. 20.30	<i>vos fornicamini</i>	ὑμεῖς ἔκπορνεύετε	ne kurvate li se
Os. 4.15	<i>si fornicaris tu, Israël</i>	/	ako se ti kurvaš

3) Finitni oblici i infinitiv glagola *zanah*

Glagolski oblici tvoreni od korena *zanah*, izuzev participa, javljaju se 52 puta u tekstu *Starog zaveta*: 42 puta u kal konjugaciji, 10 puta u hifil i jednom u pual konjugaciji.⁸⁷⁸

Kada smo analizirali prevod glagola *na'aph*, primetili smo da Jeronim finitne oblike rečenog glagola po pravilu prevodi finitnim oblicima glagola *adulterare*, dok infinitiv glagola *na'aph* prevodi imenicom *adulterium*. Kada je reč o glagolu *zanah*, takve distinkcije nema, stoga su finitni oblici i infinitiv obrađeni zajedno. Samo infinitiv hifil konjugacije Jeronim mahom prevodi imenicom *fornicatio* (2/3). S druge strane, uočena je razlika u Jeronimovom prevodu glagolskih oblika kal, hifil i pual konjugacije, pa su njihovi članovi analizirani odvojeno.

a) kal konjugacija

Glagol *zanah* se u kal konjugaciji javlja 42 puta (izuzev participa): 35 puta nalazimo finitne oblike, a na sedam mesta je reč o infinitivu.⁸⁷⁹ Infinitiv je na latinski pretežno (5) preveden ličnim oblikom glagola *fornicari* (Le 20.5; 20.6; Broj. 25.1; Zak. 22.21; Jez. 23.30), a u stihu Os. 1.2 participom istog latinskog glagola (u stihu Le. 21.9 latinski prevod je osoben).

Osnovno značenje

Od spomenute 42 pojave u kal konjugaciji glagol *zanah* je samo devet puta upotrebljen u osnovnom značenju da ukaže na nedopuštene seksualne odnose, i to pretežno žena (čak 8 od 9 pojava): devojaka (Le. 19.29 lat. *prostituere*; 21.9 lat. *stuprum*; Zak. 22.21; Os. 4.13-4), udovica (Post. 38.24) i udatih žena (Sud. 19.2 lat. *relinquere*; Amos 7.17). U svim navedenim stihovima nalazimo termine koji ističu vezu između

⁸⁷⁸ Kal: Post. 38.24; Izl. 34.15; 34.16; Le. 19.29; 20.5; 20.6; 21.9; Broj. 25.1; Zak. 22.21; 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 8.33; 19.2; 1 Dn. 5.25; Ps. 105.39; Is. 23.17; Jer. 3.1; 3.6; 3.8; Jez. 16.15; 16.16; 16.17; 16.26; 16.28 dva puta; 23.3 dva puta; 23.5; 23.19; 23.30; 23.43; Os. 1.2 dva puta; 2.5 (grč. 2.7); 3.3; 4.12; 4.13; 4.14; 9.1; Amos 7.17.

⁸⁷⁹ Inf.: Le. 20.5; 20.6; 21.9; Broj. 25.1; Zak. 22.21; Jez. 23.30; Os. 1.2.

bludne žene i muškarca koji je zadužen za kontrolu njene seksualnosti: snaha (*nurus* Post. 38.24); kćer/otac (*filiam* Le. 19.29; *filia... patris* 21.9; *patris* Zak. 22.21); supruga (*uxor* Amos 17.7; žena koja se spominje u Sud. 19.2 u prethodnom je stihu označena terminom *uxor*). Glagolom *zanah* u osnovnom značenju se, dakle, pretežno opisuje seksualni prestup čiji je protagonist žena, a žrtva muškarac zadužen za nadzor nad njenom seksualnošću. Kontekst ni na jednom od spomenutih mesta ne ukazuje na vezu sa idolopoklonstvom ili ritualnom prostitucijom.⁸⁸⁰

Upotrebljen u osnovnom značenju, glagol *zanah* je na latinski u većini slučajeva preveden ličnim oblikom glagola *fornicari* (6/9).⁸⁸¹ Glagol *fornicari* je, tako, upotrebljen da označi predbračne seksualne odnose, odnosno, gubljenje devičanstva (Zak. 22.21, Os. 4.13-14), preljubu (Amos 7.17) i seksualne odnose udovice (Post. 38.24). U stihovima Os. 4.13-14 *zanah*, odnosno *fornicari* ukazuju na bludničenje devojaka pre braka, nasuprot terminu *na'aph*, odnosno *adultera esse/adulterare* kojima se ukazuje na preljubu udatih žena.⁸⁸²

Glagol *zanah* odnosno *fornicari* u osnovnom značenju sa muškarcem kao subjektom srećemo samo jednom u stihu Broj 25.1 i on ukazuje na učešće u seksualnim obredima. Njegov subjekat je jevrejski narod.⁸⁸³

U stihovima Le. 19.29, 21.9 i Sud. 19.2 Jeronimov prevod odstupa, o čemu će biti reči niže u tekstu.

⁸⁸⁰ Tako i Slager 2000: 435; Bird 1989: 78 *ad* Amos 7.17.

⁸⁸¹ Žena kao subjekat: Post. 38.24; Zak. 22.21; Os. 4.13-14; Amos. 7.17. Muškarac kao subjekat: Broj. 25.1.

⁸⁸² Žene koje se spominju u spomenutim stihovima možda učestvuju u ritualnoj prostituciji. Tako misle Slager 2000: 435; Yehoshua 2009: 25, ali Bird 1989: 85-6 odbacuje tu pretpostavku, uverena da opisana seksualna aktivnost snaha i supruga nema veze sa religijom.

⁸⁸³ *Item* Slager 2000: 436. Odeljak koji razmatramo za Yehoshuu 2009: 40-43 predstavlja ključni dokaz da se *zanah* odnosi primarno na ritualnu prostituciju. O činjenici da je reč o seksualnom obredu svedoče kontekst i, iznad svega, Jeronimovi komentari *In Os.* 2.9.10-11; *In Is.* 8.25.9 *sqq.*; *In Ioel* 1.2.4-5. Na istu činjenicu ukazuju i termini *scortum* u stihu 6 (u hebr., grč. i srp. tekstu nalazimo samo termin u značenju 'Madijanka') i termin *lupanar* (hebr. *qubbah* 'šator' LXX: κἀμυνος, srp. шатор) u stihu 8. Termin *scortum* stoji kao apozicija uz termin *Madianitis* i u drugim Jeronimovim delima: *Ep.* 64.2; 78.42; *In Mal.* 2.5.

Metaforička upotreba

Glagol *zanah* je rano upotrebljavan metaforički za idolopoklonstvo i u tom ga značenju nalazimo još u najstarijem *J* sloju hebrejskog teksta u *Knjizi izlaska* 34.15-16.⁸⁸⁴ Metafore unutar kojih se javlja spomenuti glagol nisu jednoobrazne; nalazimo ih u seksualnom i neseksualnom kontekstu. Bez obzira na to, u Jeronimovom prevodu uvek nalazimo finitne oblike glagola *fornicari*.

Analiza metaforički upotrebljenog glagola *zanah* zadaje brojne poteškoće. Na pojedinim mestima se postavlja pitanje da li je termin *zanah* upotrebljen metaforički ili u osnovnom značenju da ukaže na ritualnu prostituciju. Dalje, postavlja se pitanje na čemu se temelji metafora – na ideji neverstva bogu, otpadanja od njega ili na slici seksualnog odnosa sa drugim božanstvima. U stihovima Izl. 34.15 i 16a, na primer, glagol *zanah* u ukazuje na odnos Hanaanaca sa vlastitim božanstvima.⁸⁸⁵ Na datom mestu, dakle, metafora ne može biti zasnovana na ideji neverstva. Premda je glagol *zanah* na ovom mestu upotrebljen u prenesenom značenju, u pozadini teksta verovatno stoje seksualni obredi.⁸⁸⁶

Ipak, upotrebljen metaforički, glagol *zanah* najčešće ukazuje na bludničenje Jevreja sa drugim bogovima, a metafora je zasnovana na konceptu neverstva bogu.⁸⁸⁷ U

⁸⁸⁴ Za činjenicu da je reč o najstarijem sloju teksta v. Foote 1901: 65.

⁸⁸⁵ Izl. 34.15 ... *cum fornicati fuerint cum diis suis* ...16 ...*ne, postquam ipsae fuerint fornicatae...*

⁸⁸⁶ Glagol *fornicari* se u navedenim stihovima javlja čak tri puta: dva puta kao prevod glagola *zanah* u kal konjugaciji (15 i 16a), i jednom unutar sintagme *fornicari facere* (16b) kao prevod glagola *zanah* u kauzativnoj hifil konjugaciji. Foote 1901: 65 smatra da je reč o metaforičkoj upotrebi, ali dopušta mogućnost da u pozadini metafore u stvarnosti stoji fenomen ritualne prostitucije; Slager 2000: 435-6 smatra da je u Izl. 34.15 i 16a reč o „ritual prostitution with idolatry in the background“, dok je stihu u 16b reč o metafori za idolopoklonstvo, kao posebnom vidu neverstva Bogu. Yehoshua 2009: 29 ističe da je reč o ritualnoj prostituciji.

⁸⁸⁷ U dva konsektivna stiha Le. 20.5-6 glagol *zanah* metaforički ukazuje na pristajanje uz Moloha i na konsultovanje vračara i gataru, a u stihu Sud. 8.33 na klanjanje Vaalu (*cf.* 1 Dn. 5.25). Le. 20.5 ... *omnes qui consensuerunt ei ut fornicarentur cum Moloch, de medio populi sui*. Le. 20.6 *Anima, quae declinaverit ad magos et ariolos, et fornicata fuerit cum eis...* Sud. 8.33 *fornicati sunt cum Baalim*; 1 Dn. 5.25: *Reliquerunt autem Deum patrum suorum, et fornicati sunt post deos populorum terrae*. Kako ističe Foote 1 Dn. 5.25 je najmlađa metaforička upotreba *zanah* u Bibliji; prema njegovom uverenju, inspirisana stilom proroka

stihovima Zak. 31.16 i Sud. 2.17 je jasno istaknuto da je reč o bludničanju sa tuđim bogovima.⁸⁸⁸ Foote na osnovu toga zaključuje da upotreba glagola *zanah* uz izraze u značenju ‘tuđi bogovi’ u rečenim stihovima ukazuje da se *zanah* moglo odnositi i na Jahvea i da je moralo imati značenje *in bonam partem*, e.g. ‘služiti’.⁸⁸⁹

Većina odeljaka u kojima se *zanah* upotrebljava na takav način, odnosi se na verski život jevrejskih plemena tokom naseljavanja obećane zemlje i neposredno nakon toga, kada je jednu od najvećih opasnosti po jevrejsku religiju predstavljalo idolopoklonstvo, a iznad svega učešće Jevreja u neznabožačkim seksualnim obredima. U Sud. 2.16 se *zanah* odnosi na služenje Valu i Astarotama (cf. Sud. 2.13). U osmoj glavi *Knjige o sudijama* na više mesta se spominju porobljeni Madijanci koji kao amajliju nose medaljon u obliku meseca, simbol ženskog božanstva, verovatno Aštarte, čiji je kult obuhvatao i ritualnu prostituciju. Ovaj osobeni vid idolopokloničke prakse mogao je poslužiti kao paradigma za idolopoklonstvo i apostazu. Yehoshua smatra da na spomenutim mestima termin *zanah* nije upotrebljen metaforički, već da opisuje stvarnu praksu obredne prostitucije.⁸⁹⁰ Ipak, većina naučnika smatra da je na spomenutim mestima termin *zanah* upotrebljen kao metafora za jurenje za drugim bogovima (Bird 1989: 75 sva tri stiha), za idolopoklonstvo kao vid neverstva Bogu (Slager 2000: 435 sva tri stiha) odnosno idolopoklonstvo ali ne kao vid neverstva Jahveu (Foote 1901: 66 ad Sud. 8.33).

(1901: 69). Moloh, što znači i ‘kralj’, bio je fenički Bog Sunca. Poštovali su ga Amonićani, a kasnije je poštovan širom Levanta. Među Amonićanima je prikazivan kao div sa bikovskom glavom. Grci su ga upoređivali sa Kronom. Jevreji su mu žrtvovali prvorođenčad u neposrednoj blizini Jerusalima na mestu nazvanom Tofet u dolini Geenom. Solomon mu je podigao hram na brdu naspram Jerusalima (1 Car. 11.7).

⁸⁸⁸ Zak. 31.16: *populus iste... fornicabitur post deos alienos*; Sud. 2.17: *fornicantes cum diis alienis, et adorantes eos*.

⁸⁸⁹ Foote 1901: 66. Glagol *zanah* većinom nalazimo u kontekstu u kojem se naglašava da *zanah* sa tuđim bogovima predstavlja narušavanje saveza koji su Jevreji sklopili sa Jahveom (Zak. 31.16; Sud. 2.16; 8.33; 1 Dn. 5.25). U stihu Sud. 8.33 je reč o sklapanju saveza sa Valom, što podrazumeva raskid saveza sa Jahveom. Stoga Footeova tvrdnja (Foote 1901: 66) da u rečenom stihu *zanah* metaforički ukazuje na idolopoklonstvo, ali ne i na duhovnu preljubu, nije valjano zasnovana.

⁸⁹⁰ Yehoshua 2009: 30 ad Zak. 31.16.

Kazali smo već da je prorok Osija prvi uveo metaforu jevrejskog naroda kao bludne i neverne supruge. U njegovoj se knjizi glagol *zanah*, odnosno *fornicari* upotrebljavaju i u osnovnom i u prenesenom značenju u okviru alegorije kojom prorok predstavlja narod Izrailja kao nevernu ženu. U *Knjizi proroka Jeremije* i *Knjizi proroka Jezekilja* se glagoli *zanah*, odnosno *fornicari* javljaju isključivo u prenesenom značenju i uvek sa subjektom ženskog roda.⁸⁹¹ Na svim mestima u spomenutim knjigama je reč o metaforama kojima se slika neverstvo Izrailja i Judeje, a u pozadini metafore stoji ritualna prostitucija.⁸⁹² Njihovi opisi su slikoviti, a jezik ekspresivan i često uvredljiv.

U *Knjizi proroka Jeremije* glagol *zanah* se u kal konjugaciji javlja tri puta, na samom početku treće glave (Jer. 3.1; 3.6; 3.8). U *Knjizi proroka Jezekilja* glagol *zanah* se u kal konjugaciji javlja u 16. i 23. glavi, u svakoj po šest puta. U 16. glavi subjekat glagola je uvek Jerusalem, supruga-bludnica (16.15-17; 26; 28; 30), dok se u 23. glavi glagol odnosi na bludne supružnice, sestre Olu (Samariju 23.5) i Olivu (Jerusalim 23.19; 23.30) ili na obe (23.3; 23.43).

Izvesni naučnici smatraju da se glagol *zanah* na pojedinim mestima u *Knjizi proroka Jezekilja* odnosi na političke saveze i intrige, figurativno predstavljene kao prostitucija, odnosno neverstvo Jahveu.⁸⁹³

U *Knjizi proroka Jezekilja* glagol *zanah* se retko upotrebljava apsolutno, već se najčešće ističe da bludni odnos uključuje drugog muškarca, ili se, naprotiv vrši na štetu legitimnog supruga. Na te se relacije ukazuje mahom različitim predlozima. Nastojeći da

⁸⁹¹ U stihu Jer. 3.1 usvajam tekst kakav stoji u štutgartskom izdanju *Vulgate*; u *Klementini* particip perfekta glagola *fornicari* stoji u muškom rodu (*fornicatus es*).

⁸⁹² Jeremija: tako Slager 2000: 435 *ad* Jer. 3.1, 3.6, ali Foote 1901: 65 smatra da je u stihovima 3.1 i 3.8 reč o metafori koja predstavlja „idolatry as spiritual adultery“ i u čijoj pozadini stoje politički savezi Judeje. Clark 1982: 411 sva tri stiha ubraja u kategoriju figurativnih upotreba kojima se prostitucija slika kao neverstvo Jevreja. Jezekilj: Tako *ad* 16.15 Yehoshua 2009: 30. Clark 1982: 411 samo uopšteno naznačava da se u 16. i 23. glavi *Knjige proroka Jezekilja* prostitucija upotrebljava kao metafora za neverstvo izabranog naroda. Slager 2000: 435 govori o metafori za idolopoklonstvo kao vid neverstva Bogu (*ad v.* 16.15-7; 23.30).

⁸⁹³ Prostitucija: Foote 1901: 66 *ad* 16.26; 23.30; neverstvo Jahveu: Slager 2000: 436 *ad* 16.26; 16.28; 23.3; 23.5; 23.19; 23.30; 23.43. Stih 23.30 Slager 2000: 436 ubraja i u kategoriju metafora za idolopoklonstvo: „this happens because political alliances would lead to idolatry, so the two are intertwined“.

što vernije čitaocu približi značenje hebrejskog teksta, Jeronim upotrebljava glagol *fornicari* u konstrukciji sa različitim predlozima, upotrebljenim u raznovrsnim značenjima, ali primenjujući taj postupak često odstupa od ustaljenog latinskog idioma, pod uticajem jezika *Septuaginte* ili pod uticajem starijih latinskih prevoda.

Glagol *zanah* se u kal konjugaciji, dakle, pretežno upotrebljava u prenesenom značenju i ukazuje na apostazu i idolopoklonstvo. Na ovaj se način rečeni glagol upotrebljava 33 puta, a odnosi se 10 puta na muškarca, 23 puta na ženu. Zanimljivo je, međutim, da na ovaj glagol ukazuje na ženine postupke gotovo isključivo u proročkim knjigama (20/23), a na muškarčeve postupke gotovo isključivo izvan njih (8/10).

Neseksualni kontekst

Termin *zanah* i glagol *fornicari* kao njegov prevod se upotrebljavaju i u kontekstu koji nije seksualan. Njima se označava učešće u nedopuštenoj obrednoj aktivnosti koja ne obuhvata ritualnu prostituciju, odnosno seksualne elemente (Sud. 8.27 i Ps. 105.39).⁸⁹⁴ U stihu Is. 23.17 ovi glagoli ukazuju na trgovačke odnose grada Tira. Upotrebljen metaforički, glagol *zanah* katkada ukazuje na otpadanje od Jahvea. U latinskom prevodu na takvim mestima nalazimo glagol *fornicari* uz predlog *a* (samo u *Knjizi proroka Osije*: 1.2; 4.12; 9.1).⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Sud. 8.27: obredna aktivnost Bird 1989: 75. Slager 200: 435 smatra da je reč o metafori za idolopoklonstvo kao osobeni vid neverstva Bogu; Foote 1901: 65 tvrdi da je reč o konsultovanju proročišta. Stih Sud. 8.27 glasi: *Fecitque ex eo Gedeon ephod, et posuit illud in civitate sua Ephra. Fornicatusque est omnis Israël in eo, et factum est Gedeoni et omni domui ejus in ruinam*. Mnogi su istraživači i tumači raspravljali o značenju termina *ephod* (אֶפְדֹּד) [ay-fode'] Strong 646: „a girdle; specifically the ephod or high-priest's shoulder-piece; also generally, an image“. Foote smatra da u Sud. 8.27 ephod predstavlja „a pouch containing the sacred lots“ (1901: 65-6). Jeronim čitavo pismo posvećuje pojašnjenju termina *ephod* (*Ep. 29 De ephod et theraphim*). Prema njegovom tumačenju, *ephod* je odevni predmet, *superhumemale* (cf. srp. Sud. 8.27 оплећак), koji u biblijskom tekstu često ukazuje na prvosveštениčko dostojanstvo. Hier. *Ep. 29.5-6: ... Sacerdos magnus solus habebat licentiam Ephod non lineo vestiendi... (...) Ex quo intelligimus in Ephod... sacerdotium interpretari. Cf. Ep. 64.15 Pontificis vestimentum*; u ovom pismu Jeronim opisuje i način na koji se izrađuje zlatni oplećak za prvosveštenika; *In Os. 1.3.4-5 indumentum sacerdotale*.

⁸⁹⁵ Os. 1.2 *fornicans fornicabitur terra a Domino*; Os. 4.12 *fornicati sunt a Deo suo*; Os. 9.1 *fornicatus es a Deo tuo. Cf. Ps. 72.27 perdidisti omnes qui fornicantur abs te. Cf. Le. 20.5 ut fornicarentur cum Moloch de medio populi sui*.

Bez obzira što je reč o neseksualnom kontekstu, prevodeći glagol *zanah* Jeronim na spomenutim mestima dosledno upotrebljava glagol *fornicari*.

U stihu Os. 1.2 glagol *zanah* se javlja dva puta: u infinitivu i u ličnom glagolskom obliku. Ovako upotrebljeni infinitiv naziva se apsolutnim i ima funkciju da naglasi izvesnost vršenja radnje.⁸⁹⁶ Jeronim ga prevodi participom (*fornicans fornicabitur*).

Adaptacija stiha Ps. 105.39 prema tekstu *Septuaginte* u *Vulgati* glasi: *et contaminata est in operibus eorum, et fornicati sunt in adinventionibus suis*. U Jeronimovom prevodu *Psalama* sa hebrejskog, stih Ps. 105.39 glasi: *et coinquinati sunt in operibus suis et fornicati sunt in studiis suis*. Leksika je u drugim delovima stiha izmenjena, ali glagol *fornicari* nalazimo u obe verzije.⁸⁹⁷

Jeronimov prevod

U *Vulgati* su finitni oblici kal konjugacije glagola *zanah*, bez obzira je li reč o upotrebi u osnovnom, metaforičkom ili neseksualnom značenju, uvek prevedeni finitnim oblikom glagola *fornicari*. Na retkim mestima umesto glagola *fornicari* srećemo druge termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*: u stihu Sud. 2.17 srećemo particip *fornicantes*. U stihu Is. 57.3 nalazimo termin *fornicaria*, o čemu je već bilo reči (v. *supra*).

U stihovima Le. 19.29, 21.9 i Sud. 19.2, međutim, nailazimo na znatnija odstupanja u leksici, odnosno na termine iz drugih leksičkih grupa. U svim ovim stihovima glagol *zanah* je upotrebljen u osnovnom značenju i ukazuje na seksualnu aktivnost žena.

⁸⁹⁶ Green 1901: 75. Apsolutno upotrebljeni infinitiv glagola *zanah* uz drugi oblik istog glagola bismo mogli prevesti 'potpuno će se prokurvati', 'izvesno će se prokurvati'.

⁸⁹⁷ U pozadini ovog stiha Jeronim gotovo izvesno vidi idolopokloničku praksu: u drugim njegovim delima *adinventiones* i *studia* (u prevodu ovog psalma sa hebr) mogu biti sinonimi termina *idola*. E.g. *In Ezech.* 7.23.36-7 *cum idolis* (sive *adinventionibus*) *suis fornicatae sunt*; 11.36.16 *sqq. in studiis* (sive *idolis*) *suis*.

Le. 19.29 – *prostituere* (hifil) i *contaminari* (kal)

U stihu Le. 19.29 se *zanah* javlja dva puta, a ukazuje na predbračne seksualne odnose. Kako bismo lakše objasnili način na koji Jeronimov prevod odstupa od hebrejskog originala, navešćemo i srpski i grčki prevod rečenih stihova:

Le. 19.29: *Ne prostituas filiam tuam, ne contaminetur terra et impleatur piaculo.*

Немој скврнити кћер своју пуштајући је да се курва, да се не би земља прокурвала и напунила се безакоња.

οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνεῦσαι αὐτήν καὶ οὐκ ἐκπορνεύσει ἡ γῆ καὶ ἡ γῆ πλησθήσεται ἀνομίας

U prvom delu stiha oca se zabranjuje da skvrni kćer primoravajući na prostituciju ili, kako tumače pojedini prevodioci, dopuštajući joj da bludniči. Otac je subjekat glagola glagola *chalah* u značenju 'skvrniti' (upotrebljenog u intenzivnoj pil konjugaciji) i glagola *zanah*, koji upotrebljen tranzitivno u hifil konjugaciji poprima kauzativno značenje 'učiniti da se kurva'. U drugom delu stiha subjekat glagola *zanah* u kal konjugaciji je zemlja koja bi se, usled opisanog nemoralna, mogla „prokurvati“, odnosno okrenuti bludu, ispuniti njime.⁸⁹⁸ Jeronim sintagmu u značenju 'skvrniti primoravajući na prostituciju' prevodi glagolom *prostituere*, dok glagol *zanah* u kal konjugaciji (čiji je subjekat zemlja) prevodi glagolom *contaminare* (u pasivu). U grčkom prevodu glagol *zanah* preveden je na oba mesta glagolom ἐκπορνεῦω.

Le. 21.9 – *stuprum* (kal inf.)

Glagol *zanah* se odnosi na predbračnu seksualnu aktivnost i u stihu Le. 21.9. Samo u rečenom stihu kal infinitiv glagola *zanah* nije preveden nekim od oblika glagola *fornicari*, već imenicom *stuprum*.

Le. 21.9: *Sacerdotis filia si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui, flammis exuretur.*

И кћи свештеничка која се оскврни курвајући се, скврни оца свог, огњем нека се спали.

⁸⁹⁸ Stih na hebrejskom glasi:

אל־תִּחַלֵּל אֶת־בְּתוּלַת־הַכֹּהֵן לְהַזְנוֹתָהּ וְלֹא־תִזְנֶה הַקֹּהֵן וְיִמְלָאָהּ הַקֹּהֵן רִצְוֹנָהּ:

καὶ θυγάτηρ ἀνθρώπου ἱερέως ἐὰν βεβηλωθῆ τοῦ ἐκπορνεῦσαι τὸ ὄνομα
τοῦ πατρὸς αὐτῆς αὐτὴ βεβηλοῖ ἐπὶ πυρὸς κατακαυθήσεται

Na devojčino bludničenje ukazuje kal infinitiv glagola *zanah*. Jeronim sintagmu u značenju ‘skvrniti se bludničenjem’ (kombinaciju termina *chahal* i *zanah*) prevodi imenicom *stuprum*.⁸⁹⁹

Zašto se Jeronim opredeljuje za ovakav prevod i ne upotrebljava glagol *fornicari* ili imenicu *fornicatio* (za prevođenje hebrejskog infinitiva)? Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* nisu rezervisane za idolatriju, za ritualnu prostituciju kao vid idolopokloničkog obreda, ili, metaforički, za pristajanje za drugim bogovima kao vid neverstva Bogu. Naprotiv, pokazali smo da Jeronim glagol *fornicari* kao prevod glagola *zanah* upotrebljava da označi različite oblike nedopuštenih seksualnih aktivnosti koje ne stoje u vezi sa religijskim kontekstom. U stihu Zak. 22.21 se propisuje smrtna kazna za predbračnu seksualnu aktivnost na koju ukazuje glagol *zanah*, odnosno *fornicari*:

Jeronim dakle, ne izbegava termine *fornicari/ fornicatio*, kako bi se izbegla eventualna asocijacija sa idolopokloničkim ritualom. Pojedini naučnici tvrde da predbračne seksualne aktivnosti devojaka opisane u Le. 19.29 i Le. 21.9 podrazumevaju učešće u obrednoj prostituciji, premda iz konteksta nije razvidno da je takva pretpostavka opravdana.⁹⁰⁰ I kada bi to bio slučaj, to ne bi uticalo na latinski prevod, budući da Jeronim termin *zanah* u kontekstu ritualne prostitucije više nego učestalo prevodi terminima iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix*.

Jeronimova leksika je određena širim kontekstom. Stihovi koji sankcionišu predbračne seksualnosti u spomenutim stihovima *Levitske knjige* se javljaju u okviru *Zakonika svetosti* (Le. 17-26).⁹⁰¹ Ključni termin ovog osobenog korpusa propisa, jeste „svetost“: Jevrejima se zapoveda da budu sveti, kao što je Bog svet (e.g. Le. 21.8). Ključni termin u stihovima Le. 19.29 i Le. 21.9 je *chahal* ‘skvrniti’, koncept suprotan

⁸⁹⁹ Samo u latinskom tekstu se spominje zaticanje devojke na delu. (Zaticanje na delu je bio neophodan uslov za niz sankcija u slučaju preljube i nedopuštenih seksualnih odnosa uopšte, a *deprehendere* je glavni glagol za opisivanje zaticanja *in flagrante*). Hebrejski tekst glasi:

ובת' א' יש פה' ג' י תח' ל לזנ' ות א'ת' א'ב' י'ה' ה' יא מח' ל' לת בא' ש תש'ר'ר' ס

⁹⁰⁰ Slager 2000: 436.

⁹⁰¹ Дрејн 2003: 370.

konceptu svetosti. Ovaj se termin javlja na samom početku oba stiha: u Le. 19.29 otac skvrni kćer primoravajući je na prostituciju; u stihu Le. 21.9 ovaj se termin javlja čak dva puta: sveštentička kćer ne skvrni bludničenjem samo sebe, već skvrni i svog oca. Kazna za bludnu kćer spaljivanjem na lomači imala je za cilj da pročisti od greha ne samo prestupnicu, već i sveštenika (u Zak. 22.21 kazna za gubitak devičanstva je smrt kamenovanjem). Nastojeći da prenese ne samo ideju bludničenja, već i skrnavljenja, Jeronim se opredeljuje da na spomenutim mestima glagol *zannah* prevede terminima *contaminare* i *stuprum*.

Sud. 19.2 *relinquere*

Značenje glagola *zannah* u stihu Sud. 19.2 izazvalo je brojne nedoumice među naučnicima, o čemu je već bilo reči u delu o mogućim značenjima i načinima upotrebe spomenutog glagola. U 19. glavi *Knjige o sudijama* opisuje se povod razaranja Gavaje. Izvesni Levit je zasnovao bračnu zajednicu, formalnu ili neformalnu, sa ženom koja ga je, počinivši *zannah*, ubrzo napustila i vratila se u dom svog oca.⁹⁰² Levit je pošao za njom i, pošto je proveo nekoliko dana u kući svog tasta, uputio se sa ženom sopstvenom domu. Dok su noćili u Gavaji, njihovo konačište opsednu grupa lokalnih mladića koji su na putu primetili lepotu Levitove žene. Levit na kraju bi primoran da im prepusti ženu koja je čitave noći zlostavljana i najzad, preminula. Levit je njeno telo raskomadao i razaslao svim jevrejskim plemenima čije su starešine rešile da Gavajani moraju biti kažnjeni zbog tako surovog nedela.

Termin *zannah* je u stihu Sud. 19.2 na srpski preveden sintagmom „počiniti preljubu“. U latinskom i grčkom prevodu (poslednji postoji u dve inačice), međutim, nalazimo termine u značenju ‘napustiti’ odnosno ‘naljutiti se’:

Vulg.: quae reliquit eum, et reversa est in domum patris sui in Bethlehem, mansitque apud eum quatuor mensibus.

⁹⁰² U hebrejskom tekstu na nju ukazuje termin *piylegesh* (פִּיִּלְגֶשׁ) u značenju ‘priležnica’, u *Septuaginti* Παλλακή, u srpskom prevodu „иноча“, ali u *Vulgati* termin *uxor*. Stih na hebrejskom glasi:

וַתֵּזַבְּ הָעִלְזָה פִּיִּלְגֶשׁ וַתֵּשֶׁב בְּבֵית אָבִיהָ אֶל־בֵּית לָהֶם יְהוּדָה וַתֵּשֶׁב שָׁמָּה יָמִים אַרְבָּעָה הַיּוֹדֵשִׁים:

LXX^A: και ωργισθη αυτω η παλλακη αυτου και απηλθεν απ αυτου ειν τον οικον του πατρον αθτην ειν βηθλεεμ ιουδα και εγενετο εκει ημεραν τετραμηνον

LXX^B: και έπορευέθη άπ' αύτοϋ ή παλλακή αύτοϋ και άπήλθεν παρ' αύτοϋ εις οϊκον πατρος αύτῆς εις βηθλεεμ ιουδα και ἦν εκεί ήμέρας τεσσάρων μηνῶν⁹⁰³

A inoča његова чињаше прељубу код њега, па отиде од њега кући оца свог у Витлејем Јудин, и оста онде четири месеца.

Upravo činjenica da je Levit krenuo za ženom pošto ga je napustila, počinivši *zanah*, kao i činjenica da se žena mogla vratiti kući svoga oca, predstavljaju glavni argument naučnika koji smatraju da u stihu 19.2 glagol *zanah* ne može ukazivati na seksualnu aktivnost. Ista je ideja mogla stajati i u pozadini latinskog i grčkog prevoda. Postoji nekoliko mogućih objašnjenja. Hebrejski tekst koji je stajao u osnovi prevoda *Septuaginte* i *Vulgate* možda nije istovetan onome koji nam je sačuvan. Moguće je i da na ovom mestu glagol *zanah* ima značenje 'otići', 'napustiti', da nema nužno seksualne konotacije, i da su stari prevodioci bolje poznavali suptilne razlike u hebrejskom jeziku i uvideli da na ovom mestu nije reč o preljudi, ili bludu, već da je *zanah* upotrebljeno u neseksualnom značenju 'otići'. Moguće je, naravno, i da Levit nije mario za ženino neverstvo, naročito ukoliko imamo na umu da ona nije njegova zakonita supruga, već inoča.

U grčkom kao prevod kal oblika (izuzev participa) nalazimo glagol εκπορνεύω.

⁹⁰⁴ U srpskom nalazimo prevod: „činiti preljubu“ i „kurvati se“. ⁹⁰⁵

⁹⁰³ Rimskim je ocima, među njima i Jeronimu, bila poznata verzija LXX^A: *Cod. Lugd.: Et irata est illi concubina eius et recessit ab illo in domo patris sui in Bethle Iuda et fuit ibi quattuor menses*; Ambr. *Ep.* 70.15: *et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda*; Hier. *In Mich.* 2.5: *et irata est ei concubina sua, et abiit in domum patris sui in Bethleem Juda*; cf. Cassiod. *Ios. Antiq.* 5.137: *lites frequenter inter eos eveniebant. Ad ultimum vero mulier his gravata relinquens virum abiit ad parentes mense quarto.*

⁹⁰⁴ Post. 38.24; Izl. 34.15; 34.16; Le. 19.29; 20.5; 20.6; 21.9; Broj. 25.1; Zak. 22.21; 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 8.33; Jer. 3.1; Jez. 16.16; 16.17; 16.26; 16.28 dva puta; 23.3 dva puta jednom εκπορνεύω, drugo odstupa; 23.5; 23.30; 23.43; Os. 1.2 dva puta inf. + finitni oblik; 2.5 (grč. 2.7); 4.12; 4.13; πορνεύω: 1 Dn. 5.25; Ps. 105.39; Jer. 3.6; 3.8; Jez. 16.15; 23.19; Os. 3.3; 4.14; 9.1; Amos 7.17, a prevod odstupa u Sud. 19.2; Is. 23.17; 57.3 πόρνη; Jez. 23.3 dva puta: jednom εκπορνεύω, drugo odstupa.

Tabela 86. Finitni oblici i infinitivi kal konjugacije glagola *zanah* i njihov prevod u latinskom, grčkom i srpskom tekstu

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Post. 38.24	<i>fornicata est</i>	ἐκπεπόρνευκεν	učini preljubu
Le. 19.29	<i>ne prostituas filiam tuam ne contaminetur terra</i>	οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνεῦσαι αὐτήν καὶ οὐκ ἐκπορνεύσει ἡ γῆ	nemoj skvrniti kćer svoju puštajući je da se kurva, da se ne bi zemlja prokurvala
Le. 21.9	<i>si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui</i>	ἐὰν βεβηλωθῆ τοῦ ἐκπορνεῦσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς	koja se oskvrni kurvajući se, skvrni oca svog
Zak. 22.21	<i>fornicaretur</i>	ἐκπορνεῦσαι	kurvavši se
Sud. 19.2	<i>quae reliquit eum</i>	LXX ^A καὶ ὠργισθη αὐτῶ ... καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ LXX ^B καὶ ἐπορεύθη ἀπ' αὐτοῦ ... καὶ ἀπῆλθεν παρ' αὐτοῦ	činjaše preljubu
Broj. 25.1	<i>fornicatus est</i>	ἐκπορνεῦσαι	činiti preljubu
Izl. 34.15	<i>fornicati fuerint</i>	ἐκπορνεύσωσιν	čineći preljubu
Izl. 34.16	<i>fuerint fornicatae</i>	ἐκπορνεύσωσιν	čineći preljubu
Le. 20.5	<i>fornicarentur</i>	ἐκπορνεύειν	čine preljubu čineći preljubu
Le. 20.6	<i>fornicata fuerit</i>	ἐκπορνεῦσαι	čini preljubu
Zak. 31.16	<i>fornicabitur</i>	ἐκπορνεύσει	činiće preljubu
Sud. 2.17	<i>fornicantes</i>	ἐξεπόρνευσαν	činiše preljubu
Sud. 8.27	<i>fornicatus que est</i>	ἐξεπόρνευσεν	činiti preljubu
Sud. 8.33	<i>fornicati</i>	ἐξεπόρνευσαν	činiše preljubu
1 Dn. 5.25	<i>fornicati sunt</i>	ἐπόρνευσαν	činiše preljubu
Ps. 105.39	<i>fornicati sunt</i>	ἐπόρνευσαν	činiše preljubu

⁹⁰⁵ Činiti preljubu: Post. 38.24; Izl. 34.15-16; Le. 20.5-6; Broj. 25.1; Zak. 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 8.33; 19.2; 1 Dn. 5.25; Ps. 105.39. Kurvati se: Le. 19.29; 21.9; Zak. 22.21; Is. 23.17; Jer. 3.1; 3.6; 3.8; Jez. 16.15-17; 16.26; 16.28; 23.3; 23.5; 23.19; 23.30; 23.43; Os. 1.2; 2.5; 3.3; 4.12-14; 9.1; Amos 7.17.

Is. 23.17	<i>fornicabitur</i>	-	i kurvaće se
Is. 57.3	<i>fornicariae</i>	πόρνης	koji se kurvate
Jer. 3.1	<i>fornicata es (šut.) / fornicatus es (Klem.)</i>	ἐξεπόρνευσας	ti si se kurvala
Jer. 3.6	<i>fornicata est</i>	ἐπόρνευσαν	kurva se
Jer. 3.8	<i>fornicata est</i>	ἐπόρνευσεν	se ... prokurva
Jez. 16.15	<i>fornicata es</i>	ἐπόρνευσας	prokurva se
Jez. 16.16	<i>fornicata es</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvala si se
Jez. 16.17	<i>fornicata es</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvala si se
Jez. 16.26	<i>fornicata es</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvala si se
Jez. 16.28	<i>fornicata es</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvala si se
	<i>fornicata es</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvala si se
Jez. 23.3	<i>fornicatae sunt</i>	καὶ ἐξεπόρνευσαν	kurvahu se
	<i>fornicatae sunt</i>	-	kurvahu se
Jez. 23.5	<i>fornicata est</i>	ἐξεπόρνευσεν	kurvaše se
Jez. 23.19	<i>fornicata est</i>	ἐν αἷς ἐπόρνευσας	se kurvaše
Jez. 23.30	<i>fornicata es post</i>	ἐκπορνεύσαι σε ὀπίσω	kurvala sa
Jez. 23.43	<i>fornicabitur</i>	ἐξεπόρνευσεν	će se kurvati
Os. 1.2	<i>fornicans fornicabitur</i>	ἐκπορνεύουσα ἐκπορνεύσει	jer se zemlja prokurva
Os. 2.5	<i>fornicata est</i>	2.7 ὅτι ἐξεπόρνευσεν	se kurva
Os. 3.3	<i>non fornicaberis</i>	μὴ πορνεύσης	ne kurvaj se
Os. 4.12	<i>fornicati sunt</i>	ἐξεπόρνευσαν	se kurvaju
Os. 4.13	<i>fornicabuntur</i>	ἐκπορνεύσουσιν	se kurvaju
Os. 4.14	<i> fuerint fornicatae</i>	ὅταν πορνεύωσιν	se kurvaju
Os. 9.1	<i>fornicatus es</i>	ἐπόρνευσας	kurvaš odstupivši od
Amos 7.17	<i>fornicabitur</i>	πορνεύσει	će se kuvati

b) Hifil konjugacija

Hifil konjugacija ima kauzativno značenje, a glagoli koji su u kal konjugaciji intransitivni, u hifil konjugaciji mogu postati tranzitivni. Tako glagol *zanah* u rečenoj konjugaciji poprima značenje ‘učiniti da se kurva’. Glagol *zanah* se javlja u hifil konjugaciji na devet mesta, od toga tri puta u infinitivu.⁹⁰⁶

Kauzativno značenje koje glagol *zanah* poprima u hifil konjugaciji Jeronim na latinski prenosi sintagmom *fornicari facere*. Ovakav prevod nalazimo na tri mesta, tamo gde je hebrejski glagol upotrebljen tranzitivno uz direktni objekat (Izl. 34.16; 2 Dn. 21.11; 21.13). Tri puta, uvek u *Knjizi proroka Osije*, rečeni hebr. oblik nema tranzitivno značenje, pa ga Jeronim prevodi perfektom glagola *fornicari* (Os. 4.10; 4.18; 5.3). Svi spomenuti oblici glagola *fornicari*, odnosno sintagme *fornicari facere* stoje u perfektu, osim u Izl. 34.16, gde sintaksa (namerna rečenica) nameće upotrebu konjunktiva prezenta. Perfekat nalazimo i tamo gde u hebrejskom nalazimo trajni vid glagola *zanah* (2 Dn. 21.11 *way·ye·zen*). Ovakva upotreba može biti uslovljena prevodom *Septuaginte*, u kojoj su svi oblici glagola *zanah* u hifil konjugaciji prevedeni aoristnim oblicima glagola ἐκπορνεύω, odnosno πορνεύω.⁹⁰⁷ Izuzetak predstavlja stih Os. 4.18 u kojem je apsolutno upotrebljeni hifil infinitiv glagola *zanah* preveden participom prezenta glagola πορνεύω (πορνεύοντες ἐξεπόρνευσαν). Jeronim u *Vulgati* ovaj apsolutni infinitiv prevodi imenicom *fornicatio* (*fornicatione fornicati sunt*), ali drugde u njegovim delima srećemo, kao i u grčkom prevodu, particip: *Zach. 3.14 fornicantes fornicati sunt*. Ovo dalje potkrepljuje pretpostavku o uticaju leksike *Septuaginte* na Jeronimov prevod.

Hifil infinitiv glagola *zanah* je preveden na lat. dva puta imenicom *fornicatio* (2 Dn. 21.13; Os. 4.18), dok je prevod stiha Le. 19.29 osoben: u njemu je kombinacija infinitiva glagola *zanah* i glagola *chalal* prevedena glagolom *prostituere*.

Bilo je već reči o stihu Le. 19.29 u kojem se, kazali smo, očevima zabranjuje da primoravaju svoje kćeri na prostituciju. U tom se stihu glagol *zanah*

⁹⁰⁶ Le. 19.29; Izl. 34.16; 2 Dn. 21.11, 21.13; Os. 4.10; 4.18; 5.3. U stihovima Le. 19.29; 2 Dn. 21.13 i Os. 4.18 nalazimo finitni oblik u kombinaciji sa infinitivom.

⁹⁰⁷ Le. 19.21; 2 Dn. 21.11; 21.13; Os. 4.18; 5.3; u Izl. 34.16 nalazimo konjunktiv aorista; πορνεύω Os. 4.10.

javlja dva puta, jednom u kal (*Vulg. contaminari*) i jednom u hifil konjugaciji. Kako je kazano, Jeronim glagolom *prostituere* prevodi kombinaciju glagola *zanah* u infinitivu kauzativne hifil konjugacije i glagola *chalal* ‘skvrniti’ (u intenzivnoj pil konjugaciji), u značenju ‘skvrniti primoravajući na prostituciju’. U *Septuaginti* na spomenutom mestu nalazimo tranzitivno upotrebljen glagol ἔκπορνεύω (οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνεῦσαι αὐτήν).

Glagol *zanah* se u hifil konjugaciji samo jednom upotrebljava u osnovnom značenju, u stihu Le. 19.29, i u tom se stihu rečeni glagol odnosi na bludničenje žene. U svim drugim stihovima se glagol *zanah* upotrebljava u prenesenom značenju da ukaže na apostazu i idolatriju, a onaj ko bludniči su jevrejski narod ili njegove vođe. U pozadini svih stihova u kojima nalazimo glagol *zanah* u hifil konjugaciji stoji obredna prostitucija.

U stihu Le. 19.29 je reč o primoravanju kćeri na prostituciju; ova prostitucija može, ali ne mora biti obredna.⁹⁰⁸ Na svim drugim mestima je reč o ritualnoj prostituciji.⁹⁰⁹ Glagol *zanah* u stihovima 2 Dn. 21.11; 21.13 i Os. 4.10 označava učešće u ritualnoj prostituciji.⁹¹⁰ Stihu Os. 4.10 neposredno sledi odeljak u kojem se izvesno govori o obrednoj prostituciji u Izrailju (Os. 4.12-14).⁹¹¹

Na činjenicu da je u stihovima iz *Druge knjige dnevnika* reč o ritualnoj prostituciji, ukazuje spomen uzvisina na kojima su se prinosile žrtve božanstvima (2 Dn. 21.11), ali i kontekst. U rečenoj se epizodi spominju prorok Ilija, izrailjski

⁹⁰⁸ Da je reč o ritualnoj prostituciji smatra Slager 2000: 436.

⁹⁰⁹ Slager 2000: 435-6 veruje da je u stihu 34.16b reč o metafori za idolopoklonstvo kao osobeni vid neverstva Jahveu. Yehoshua 2009: 29-30 ističe da je u spomenutom stihu reč o obrednoj prostituciji. Foote 1901: 65 smatra da je reč o metafori za idolopoklonstvo, ali dopušta mogućnost da je glagol upotrebljen u osnovnom značenju.

⁹¹⁰ Slager *ibid.* smatra da je u 2 Dn. 21.11 reč o metafori za idolopoklonstvo kao osobeni vid neverstva Bogu, a u 2 Dn. 21.13 o metaforičkoj upotrebi glagola *zanah* za „sin of any kind, including idolatry“.

⁹¹¹ Slager *ibid.* smatra da je samo u stihu Os. 4.18 reč o ritualnoj prostituciji sa idolopoklonstvom u pozadini, dok je u 4.10 i 5.3 reč o metafori za idolopoklonstvo kao osobeni vid neverstva Jahveu. Clark 1982: 411 ne spominje stih 4.18, što ukazuje da smatra da na spomenutom mestu nije reč o metaforičkoj upotrebi termina, dok stihove 4.10 i 5.3 ubraja u kategoriju metafora u kojima prostitucija predstavlja sliku neverstva naroda Bogu.

carevi Ahav (874-852) i njegov zet, car Judeje, Joram (851-842) u čije su doba usvojeni brojni elementi hanaanske kulture i religije, naročito pod uticajem Ahavove supruge, feničke princeze Jezavelje. U to je doba u Samariji podignut hram u kojem se služilo i Valu. Obožavanje hananskog Boga Vala, koji je imao moć upravljanja kišom, moglo je biti od naročitog značaja u doba suša. Ritualna prostitucija je za cilj imala upravo prizivanje kiše - širom Palestine i šire s jeseni proslavljala se ceremonija na kojoj su se car i hramovske prostitutke upuštali u odnose oživljavajući priču o Valu i Anat. Takva je suša nastupila i za vreme Ahava, izazvavši glad. Protiv hanaanskog uticaja se zalagao prorok Ilija, čudotvorac čija se većina čuda tiče uglavnom plodnosti zemlje, naročito zaustavljanja ili prizivanja kiše. Priča o Iliji ilustruje prirodu hananske religije i kulta. Ilija je na nadmetanje pozvao 450 proroka Boga Vala i boginje Ašere, čiji je kult često povezan sa ritualnom prostitucijom. Nadmetanje je održano na planini Karmil, visokom grebenu u blizini feničanske teritorije, gde je u vreme cara Davida i Solomona podignut Jahveov oltar koji je do Ilijinog doba pretvoren u Valovo svetište. Kada je Ilija uspeo da dozove kišu, kišnim bujicama okončan je dug period suše.⁹¹²

Na sličan zaključak nas navodi i Bird, koja tumači alegoriju Izrailja kao neverne supruge u Os. 2.2-12 i odlomak u kojem se govori o tome kako bludna žena ide za ljubavnicima misleći da joj oni daju vodu, hleb i vino i ne uviđajući da je pravi darodavac zapravo Jahve. Bird ukazuje da su spomenuti ljubavnici Vali – „pejoratively represented as plural lovers“ – i da Izrailj pogrešno smatra da kišu dobija od Vala. Ona ovo karakteriše kao „innuendo“ na ritualnu prostituciju.⁹¹³

U grčkom prevodu pretežno nalazimo glagol ἔκπορνέω, dok u *Knjizi proroka Osije* preteže glagol πορνέω, koji se u Os. 4.18 javlja u kombinaciji sa glagolom ἔκπορνέω (Os. 4.10; 5.3; u Os. 4.18 πορνέοντες ἐξέπορνευσαν). Kauzativnost se ne ističe posebnim obeležjem, samo se glagol ἔκπορνέω upotrebljava tranzitivno.⁹¹⁴

⁹¹² Дрејн 95-6; 150; 159-65.

⁹¹³ Bird 1989: 81-3.

⁹¹⁴ Le. 19.21 ἔκπορνέῃσαι αὐτήν; Izl. 34.16 ἔκπορνέωσιν τοὺς υἱοὺς σου; 2 Dn. 21.11 ἐξέπορνευσεν τοὺς κατοικοῦντας; 21.13 ἐξέπορνευσας τὸν Ἰουδαν καὶ τοὺς κατοικοῦντας.

U prevodu Đure Daničića, u stihovima iz *Knjige izlaska* i *Levitske knjige* nalazimo prevod „učiniti da čini preljubu“ (Izl. 34.16), odnosno „navesti na preljubu“ (2 Dn. 21.11, 21.13), a u *Knjizi dnevnika* i u *Knjizi proroka Osije* nalazimo glagol „kurvati se“.⁹¹⁵

Tabela 87. Finitni oblici i infinitiv hifil konjugacije glagola *zanah* i njihov prevod u latinskom, grčkom i srpskom tekstu

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Izl. 34.16	<i>ne fornicari faciant</i>	ἐκπορνεύσωσιν τοὺς	da ne bi ... učinile da ... čine preljubu
Le. 19.29	<i>ne prostituas filiam tuam</i>	οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνεῖσαι αὐτήν	nemoj skvrniti kćer svoju puštajući je da se kurva
2 Dn. 21.11	<i>fornicari fecit</i>	ἐξεπόρνευσεν	naveo je na preljubu
2 Dn. 21.13	<i>fornicari fecisti</i>	ἐξεπόρνευσας	naveo si na preljubu
	<i>imitatus fornicationem</i>	ὡς ἐξεπόρνευσεν	je ... naveo na preljubu
Os. 4.10	<i>fornicati sunt</i>	ἐπόρνευσαν	kurvaće se
Os. 4.18	<i>fornicatione fornicati sunt</i>	πορνεύοντες ἐξεπόρνευσαν	se kurvaju
Os. 5.3	<i>fornicatus est</i>	ἐξεπόρνευσεν	se ... kurvaš

c) pual konjugacija

Glagol *zanah* se samo jednom javlja u pasivnoj pual konjugaciji u stihu Jez. 16.34. Dok je na grčki i srpski ovaj oblik preveden ličnim glagolskim oblikom glagola πορνεύω, odnosno „kurvati se“, u lat. nalazimo sintagmu sačinjenu od imenice *fornicatio*

⁹¹⁵ Os. 4.10; 4.18; 5.3; konstrukcija apsolutnog infinitiva uz glagolski oblik *zanah* u Os. 4.18 preneti je na srpski sintagmom jednako se курвају.

i glagola *esse* (*post te non erit fornicatio*).⁹¹⁶ Jeronimov prevod se razlikuje od prevoda *Septuaginte*, a on sam objašnjava da se u prevodu ugledao na Simaha:

Tantaque fuit expositio adulterae ad omnem turpitudinis magnitudinem, ut non solum praesentibus, sed etiam futuris meretricibus praferatur. Unde et nos juxta Symmachum interpretati sumus: Et post te non erit fornicatio. Collatione enim tui, omnis deinceps fornicatio levior existimabitur. In Ezech. 5.16.32 sqq.

U *Septuaginti* nalazimo lični glagolski oblik unutar predložko-padeške konstrukcije μετὰ σοῦ πεπορνεύκασιν koja je na latinski prevedena konstrukcijom *post te non sunt fornicatae* u *Fragm. Sang.*, ali i u Jeronimovom pismu (*Ep.* 21.13) i u njegovom prevodu teksta *Septuaginte* u *Komentaru Knjige proroka Jezekilja* (*Hier. In Ezech. 5 LXX*).⁹¹⁷

Tabela 88. Glagol *zanah* u pual konjugaciji i prevod na latinski, grčki i srpski

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Jez. 16.34	<i>post te non erit fornicatio</i>	καὶ μετὰ σοῦ πεπορνεύκασιν	niko ne ide za tobom da se kurva

4. Zenunim

Od korena *zanah* sačinjena je imenica muškog roda *zanuwn* (sg.) odnosno *zenunim* (pl.) (זְנוּנִים) [*zaw-noon*]. Ova se apstraktna imenica intenzivnog značenja javlja samo u pluralu, a njeno je značenje ‘kurvanje’, ‘bludničenje’, ‘preljuba’.⁹¹⁸ O tome govori i Jeronim:

Verbum Hebraicum ZANUNIM, non fornicariam et fornicationem, ut plerique aestimant, sed multas fornicationes sonat. Hier. In Os. 1.1.2.

⁹¹⁶ *Factumque est in te contra consuetudinem mulierum in fornicationibus tuis, et post te non erit fornicatio: in eo enim quod dedisti mercedes, et mercedes non accepisti, factum est in te contrarium.*

⁹¹⁷ LXX: καὶ ἐγένετο ἐν σοὶ διεστραμμένον παρὰ τὰς γυναικας ἐν τῇ πορνείᾳ σου καὶ μετὰ σοῦ πεπορνεύκασιν ἐν τῷ προσδιδόναι σε μισθώματα καὶ σοὶ μισθώματα οὐκ ἐδόθη καὶ ἐγένετο ἐν σοὶ διεστραμμένα

⁹¹⁸ Strong 2183: „adultery; figuratively, idolatry“; BDB: „fornication“, „plural abstract intensive... derived from זָנָה Assyrian *zanânu*, fill full“.

Zenunim se javlja 12 puta u *Starom zavetu*, od toga šest puta u *Knjizi proroka Osije*, i samo dva puta izvan proročkih knjiga (u *Knjizi postanja* i *Drugoj knjizi o carevima*).⁹¹⁹ Jeronim ovaj hebrejski termin prevodi imenicom *fornicatio* koja uvek stoji u množini, osim u stihu Jez. 23.11, gde se javlja u singularu. Još jedan izuzetak predstavlja prevod stiha Post. 38.24, gde ne nalazimo nikakav prevod spomenute imenice. U *Septuaginti* je reč *zenunim* uvek prevedena terminom πορνεία, uvek u jednini. Termin *zenunim* samo jednom nalazimo u isključivo seksualnom kontekstu, u stihu Post. 38.24, dok se drugde uvek javlja u kontekstu idolatrije. Uvek ukazuje na ženine postupke, odnosno ženinu sklonost bludničenju.

Termin *zenunim* se javlja u najstarijem *J* sloju teksta u *Knjizi postanja* 38.24 (BDB, s.v.). *Zenunim* na ovom mestu, u najstarijem sloju teksta, ukazuje na nedopuštene seksualne odnose žene koja je pod muškarčevim (svekrovim) nadzorom. Ovaj stih zaslužuje bližu pažnju, kako zbog osobenog latinskog prevoda, tako i zbog sadržaja. U njemu Juda saznaje da je njegova obudovela snaha Tamara u drugom stanju. U hebrejskom tekstu se ukazuje da je Tamarina trudnoća posledica bludničenja, *zenunim*, što je na srpski prevedeno konstrukcijom „од прељубе“, na grčki konstrukcijom ἕκ πορνείας.⁹²⁰ Jeronim, međutim, taj deo stiha izostavlja:

38.24: *Ecce autem post tres menses nuntiaverunt Judae, dicentes: Fornicata est Thamar nurus tua, et videtur uterus illius intumescere. Dixitque Judas: Producite eam ut comburatur.*

А кад прође до три месеца дана, јавише Јуди говорећи: Тамара снаха твоја учини прељубу, и ево затрудне од прељубе. А Јуда рече: Изведите је да се спали.

Odlomak iz Zenonovog traktata ukazuje da je Jeronimovim savremenicima bila poznata verzija teksta koja je sadržala izostavljeni deo: 1.13.12 *Thamar arguitur, quod de*

⁹¹⁹ Post. 38.24; 2 Car. 9.22; Jez. 23.11; 23.29; Os. 1.2 dva puta; 2.2; 2.4; 4.12; 5.4; Naum 3.4 dva puta.

⁹²⁰ LXX: ἐγένετο δὲ μετὰ τρίμηνον ἀπηγγέλη τῷ Ιουδα λέγοντες ἐκπεπόρνευκεν Θαμαρ ἡ νύμφη σου καὶ ἰδοὺ ἐν γαστρὶ ἔχει ἕκ πορνείας εἶπεν δὲ Ιουδας ἐξαγάγετε αὐτήν καὶ κατακαυθήτω. Stih na hebrejskom glasi:

וַיְהִי כִּמְשָׁלִישׁ חֳדָשׁ יָמֵי וַיָּבֵא דְלִיהוּדָה הַלְאָמָר ׀ הַנְּתִיבָה ׀ תְּמָר פְּלִטָה ׀ וַיִּגְמַם הַנְּהַר הַלְזָנִים יָמֵי וַיִּאמְר יְהוּדָה הַהוֹצִיאָה וְתִשְׂרַף׃

*fornicatione conceperit.*⁹²¹ Postoje i pretpostavke da se Tamara pretvarala da je obredna prostitutka.

U stihu 2 Car. 9.22 *zenunim* se odnosi na poštovanje hanaanskih božanstava i njima posvećene obrede koji su verovatno sadržali i seksualne elemente. Ovakva upotreba stoji negde na pola puta između upotrebe u osnovnom značenju u *Knjizi postanja* i između metaforičke upotrebe u proročkim knjigama.

Sa prorokom Osijom počinje metaforička upotreba termina *zanah* i *zenunim*. Prorok imenicu *zenunim* upotrebljava na specifičan način, da ukaže na sklonost ka bludničenju, a ne na bludničenje kao čin. Pojasnimo bliže. Kako ističe Bird, premda je Osijina priča zasnovana na metafori braka, odnosno neverstva, prorok umesto glagola *na'aph* upotrebljava glagol *zanah* da naglasi promiskuitet umesto neverstva, razvrat, a ne kršenje bračnog zaveta.⁹²² Bludničenje je glavna tema knjige, istaknuta na samom početku, u stihu 1.2:

תְּחִלָּה, תְּדַבֵּר יְהוָה בְּהוֹשִׁיעַ פִּי וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־הוֹשִׁיעַ לֵךְ קַח־לְךָ אִשׁ זְנוּנִים וַיִּלְדוּ יְזוּנִים כִּי־זָנָה הַתְּזִנָּה הַזֶּה רָץ מֵאַחַר יְהוָה:

Principium loquendi Domino in Osee. Et dixit Dominus ad Osee: Vade, sume tibi uxorem fornicationum, et fac tibi filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra a Domino.

U ovom se stihu termin *zenunim* emfatički ponavlja uz imenice u značenju ‘supruga’ i ‘deca’.⁹²³ Na ženu ne ukazuje termin *zona*, već sintagma *’ê-šeṭ zə-nū-nîm*, dosl. ‘žena kurvarstva’ (*uxor fornicationum*, srp. „kurva“). Kako ističe Bird „The use of the abstract plural noun points to habitual behavior and inclination rather than profession... . It is also open to extend or figurative meanings“.⁹²⁴ Termin *zenunim* uz imenicu u značenju ‘deca’

⁹²¹ *Nova Vulgata* nudi prevod spomenute konstrukcije: *Ecce autem post tres menses nuntiaverunt Iudae dicentes: “Fornicata est Thamar nurus tua et gravida est ex fornicatione”. Dixitque Iudas: “ Producite eam, ut comburatur”.*

⁹²² Bird 1989: 80.

⁹²³ *Ibid.*: „The connotations of repeated, habitual, or characteristic behavior are reinforced by the emphatic verbal augment (*zānōh*) and by repetition of the noun *zēnūnîm* (‘promiscuity, fornication’) to characterize both the wife and the children.“

⁹²⁴ *Ibid.*

srećemo i u stihu 2.4 (1.2 *wə·yal·dê zə·nū·nîm*, 2.4 *bə·né zə·nū·nîm*, *Vulg.* oba *fili* *fornicationum*).⁹²⁵ Ovako upotrebljena imenica *zenunim* ne ukazuje da su deca proizvod majčinih bludničenja, već da deca imaju istu bludnu prirodu kao i majka.⁹²⁶ Na sličan način je termin *zenunim* upotrebljen u stihovima 4.12 i 5.4 uz imenicu u značenju ‘duh’ (*rū·aḥ zə·nū·nîm*) da ukaže na njegovu sklonost ka bludničenju sa idolima (*spiritus fornicationum* u *Vulgati*).⁹²⁷ I u stihovima Os. 2.2, Jez. 23.11, Jez. 23.29 i Naum 3.4 imenica *zenunim* se odnosi na ženino bludničenje, a javlja se u okviru metafore za idolopoklonstvo.⁹²⁸

Prevod stiha Os. 1.2 oslikava Jeronimov metod prevođenja svetih tekstova. Kako je naznačeno, Jeronim naglašava da *zenunim* ne označava *fornicationem* ili *fornicariam*, već *multas fornicationes*; on zatim pojašnjava:

Ex quo ostenditur mulier ista, quam propheta sumit in conjugem, non semel, sed frequentius fornicatam, ut quanto illa sordidior est, tanto sit propheta patientior, qui talem uxorem duxerit (In Os. 1.1.2).

Nastojeći da prevod u što je moguće većoj meri približi hebrejskom originalu i da što verodostojnije prenese njegovo značenje, a možda i pod uticajem *Septuaginte*, Jeronim u *Vulgati* upotrebljava latinskom jeziku nesvojstvene sintagme *uxor fornicationum* (Os. 1.2) i *fili fornicationum* (Os. 1.2; 2.4). Istovetan postupak vidimo u grčkom prevodu, gde

⁹²⁵ *Et filiorum illius non miserebor, quoniam filii fornicationum sunt.*

⁹²⁶ Bird 1989:80. Ukoliko je ova tvrdnja tačna, srpski prevod „копилад“ (Os. 1.2; 2.4) ne odražava verno značenje originala.

⁹²⁷ 4.12 *spiritus enim fornicationum decepit eos*; 5.4 *spiritus fornicationum in medio eorum*. Hebr. *ruach* (רוּחַ) (*roo'·akh*), Strong 7307: „wind; by resemblance breath, i.e. a sensible (or even violent) exhalation; figuratively, life, anger, unsubstantiality; by extension, a region of the sky; by resemblance spirit, but only of a rational being (including its expression and functions) “. U štutgartskom izdanju *Vulgate* u stihu 5.4 *spiritus fornicationis* (jednina).

⁹²⁸ Rečeni stih u *Vulgati* glasi: *Judicate matrem vestram, judicate, quoniam ipsa non uxor mea, et ego non vir ejus. Auferat fornicationes suas a facie sua, et adulteria sua de medio uberum suorum*. Prema Jeronimovom shvatanju, reč je o metafori za idolopoklonstvo Jevreja u Egiptu, q. v. njegov komentar u *In Os. 1.2.2-3*. Na oba mesta u *Knjizi proroka Jezekilja* termin *zenunim* se javlja u jukstapoziciji sa terminom *taznuwth*. Za značenje stiha Naum 3.4 v. Hier. *In Nah. 3.4*.

nalazimo sintagme γυναῖκα πορνείας (Os. 1.2), τέκνα πορνείας (Os. 1.2; 2.6).⁹²⁹ Srpski prevod, međutim, ne odražava takve pretenzije, pa u njemu nalazimo prevod u duhu srpskog jezika, pomoću termina „kurva“ (Os. 1.2), odnosno „kopilad“ (Os. 1.2; 2.4).⁹³⁰

Duhu latinskog i grčkog jezika bi bolje odgovarao prevod terminima *fornicaria* (*meretrix*, *scortum*) i *spurii*, odnosno πόρνη i νόθοι. To potvrđuju i svedočanstva iz korpusa *Vetus Latina*, gde umesto sintagme *uxor fornicationum* pretežu imenice *fornicaria*, *meretrix* i (ređe) *adultera*, ili nalazimo particip glagola *fornicari*, odnosno relativnu rečenicu koja sadrži rečeni glagol. Nigde u korpusu *Vetus Latina*, međutim, ne nalazimo termine za nelegitimno potomstvo (e.g. *spurius*), već na spomenutim mestima nalazimo pretežno sintagmu *filii fornicationis*, konstrukcije *de fornicatione*, *fornicatione natus*, *de fornicaria*, *de meretrice* i prisvojni genitiv *fornicariae*.

Kazali smo da Bird ističe da hebr. sintagma u značenju 'deca kurvarstva' ne ukazuje na činjenicu da su ona deca bludnice, odnosno začeta u bludu, već ukazuje na njihovu bludnu prirodu. Jeronim, međutim, spomenuto mesto ne tumači na taj način, već ističe da su deca kvalifikovana u odnosu na majčino bludničenje:

Sume tibi uxorem fornicationum, et sume tibi filios fornicationum. Utrumque potest intelligi, quod et fornicariae priores de fornicatione susceptos recipiat filios, et ipse ex meretrice generet filios, qui idcirco fornicationis appellandi sunt filii, quod sint de meretrice generati. (In Os. 1.1.2).

Filii fornicationis su se mogli poistovetiti sa *filii fornicariae*. Indikativno je mesto u Jeronimovoj poslanici 74.3: *accepit uxorem fornicariam et generat filios fornicationis*, gde se na ženu ukazuje imenicom *fornicaria*, ali na decu sintagmom *filii fornicationis*. Ni drugi latinski autori ne izbegavaju konstrukciju *filii fornicationis*.

⁹²⁹ Os. 1.2 ἀρχὴ λόγου κυρίου πρὸς ὡσηε καὶ εἶπεν κύριος πρὸς ὡσηε βᾶδιζε λαβὲ σεαυτῶ γυναῖκα πορνείας καὶ τέκνα πορνείας διότι ἐκπορνεύουσα ἐκπορνεύσει ἢ γῆ ἀπὸ ὀπισθεν τοῦ κυρίου ; 4.2 καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς οὐ μὴ ἐλεήσω ὅτι τέκνα πορνείας ἐστίν. Cf. eng. KJV: *wife of whoredoms, children of whoredoms*.

⁹³⁰ 1.2 Кад Господ поче говорити Осији, рече Господ Осији: Иди, ожени се курвом, и роди копилад, јер се земља прокурва одступивши од Господа. 2.4 И нећу се смилвати на децу њену, јер су копилад.

Termin *zenunim* je na latinski uvek preveden imenicom, na 11 mesta u *Starom zavetu*, pretežno u proročkim knjigama. U proročkim knjigama se rečeni termin javlja uvek u okviru metafore za idolopoklonstvo, a ukazuje na sklonost ka bludničenju, bilo da je reč o ženi (Os. 1.2; 2.2; Jez. 23.11; 23.29; Naum 3.4), o deci (Os. 1.2; 2.4) ili o duhu (Os. 4.12; 5.4). Izvan proročkih knjiga ga srećemo samo jednom, i tu je upotrebljen u osnovnom značenju i ukazuje na obrednu prostituciju (2 Car. 9.22). Termin *zenunim* se javlja i u stihu Post. 38.24 gde ukazuje na nedopuštene seksualne odnose (moguće je da je reč o ritualnoj prostituciji), ali u *Vulgati* ne postoji odgovarajući prevod.

U grčkom prevodu uvek nalazimo imenicu πορνεία. U srpskom prevodu na jedinom mestu na kojem je reč o seksualnom prekršaju (Post. 38.24) nalazimo prevod pomoću termina „preljuba“, dok drugde, gde je reč o idolopoklonstvu, nalazimo prevod pomoću termina „kurvarstvo“ (2 Car. 9.22; Jez. 23.11; 23.29; Os. 2.2) „kurvanje“ (Naum 3.4), „kurvarski“ (Os. 4.12; 5.4), „kurva“ (Os. 1.2) i „kopilad“ (Os. 1.2; 2.4).

Tabela 89. Termin *zenunim* i njegov latinski, grčki i srpski prevod

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	srp.
Post. 38.24	-	ἐκ πορνείας	od preljube
2 Car. 9.22	<i>fornicationes</i>	αἱ πορνεῖαι	kurvanja
Jez. 23.11	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	od kurvarstva
Jez. 23.29	<i>fornicationum</i>	αἰσχύνῃ πορνείας σου	kurvarstva
Os. 1.2	<i>uxorem fornicationum</i>	γυναῖκα πορνείας	kurvom
	<i>filios fornicationum</i>	τέκνα πορνείας	kopilad
Os. 2.2	<i>fornicationes</i>	2:4 πορνείαν	kurvarstva
Os. 2.4	<i>filii fornicationum sunt</i>	2:6 ὅτι τέκνα πορνείας ἐστίν	kopilad
Os. 4.12	<i>spiritus fornicationum</i>	πνεύματι πορνείας	duh kurvarski
Os. 5.4	<i>spiritus fornicationum</i> <i>Klem.</i> <i>fornicationis štut.</i>	ὅτι πνεῦμα πορνείας	duh kurvarski
Naum 3.4	<i>fornicationum meretricis</i>	πορνείας πόρνη	kurvarstva ... kurve
	<i>in fornicationibus suis</i>	ἐν τῇ πορνείᾳ	kurvanjem

5. *Znuwth* – *zenuth*

Od primitivnog korena *zanah* tvorena je apstraktna imenica ženskog roda *znuwth* odnosno *zenuth* (זנוּת) [*zen-ooth*'], sa značenjem 'blud', 'kurvarstvo'.⁹³¹ Ova se reč javlja na 9 mesta u *Starom zavetu*, od toga samo jednom izvan proročkih knjiga.⁹³²

Termin *zenuth* je na latinski uvek preveden rečju *fornicatio*, a na grčki rečju πορνεία. U srpskom prevodu pretežno nalazimo termin „kurvarstvo“ (Jer. 3.2; 3.9; 13.27; Jez. 43.7; 43.9; Os. 4.11), a ređe „kurvanje“ (Jez. 23.27; Os. 6.10) i samo jednom „preljuba“ (u stihu Broj. 14.33, na mestu koje se odnosi na otpadanje od Boga bez seksualne konotacije).

Yehoshua ističe da termin *zenuth* označava obrednu prostituciju. U svojoj knjizi Yehoshua govori o apostolskom saboru u Jerusalimu i propisima koji su doneti na tom saboru; o njima svedoče *Dela apostolska*, iz kojih saznajemo da je hrišćanima, između ostalog, bilo zabranjeno učešće u πορνεία (Dap. 15. 20; 15.29; 21.25). Yehoshua polazi od istraživanja savremenih naučnika koji dokazuju da je hebrejski jezik bio govorni jezik u prvim vekovima nove ere i da je Jakov, budući Jevrejin, na hebrejskom jeziku izrekao spomenuta pravila na apostolskom saboru.⁹³³ On smatra da je termin koji je u *Delima apostolskim* preveden grčkom rečju πορνεία izvorno izgovoren na hebrejskom i da je to bio termin *zih-nute*. Yehoshua analizira njegovo značenje u *Starom zavetu* i dolazi do zaključka da ovaj termin pretežno ukazuje na obrednu prostituciju, i da je, tako, na apostolskom saboru hrišćanima zabranjena ritualna prostitucija, „and not common prostitution (nor adultery, incest or any other form of illicit sex)“.⁹³⁴

Termin *zenuth* se od najranijeg doba upotrebljava metaforički da označi Izrailjevo neverstvo Jahveu; u tom ga značenju nalazimo u najstarijem *J* sloju teksta (BDB) u stihu Broj. 14.33. Spomenuti termin i reč *fornicatio* kao njegov prevod se upotrebljavaju na

⁹³¹ Strong 2184: „adultery, i.e. (figuratively) infidelity, idolatry“; BDB: „fornication“; Yehoshua 2009: 24: „Prostitution“.

⁹³² Broj. 14.33; Jer. 3.2; 3.9; 13.27; Jez. 23.27; 43.7; 43.9; Os. 4.11; 6.10.

⁹³³ Yehoshua 2009: 22-3, sa n. 64.

⁹³⁴ *Op. cit.*: 24; 28 *et passim*.

opisani način u prenesenom značenju i neseksualnom kontekstu i drugde, ukazujući na apostazu i neverstvo Jahveu (Jez. 43.7 i 43.9; Os. 6.10), odnosno političke saveze zahvaljujući kojima među jevrejski narod prodiru strani kultovi (Jez. 23.27). Yehoshua veruje da *zenuth* u pobrojanim stihovima ukazuje na obrednu prostituciju.⁹³⁵ Jeronim u rečenim stihovima vidi idolopoklonstvo, ali ne i obrednu prostituciju, kako je razvidno iz njegovog komentara stihova Os. 6.10, Jez. 23.27, 43.7 i 43.9.⁹³⁶

U osnovnom značenju se termin *zenuth* javlja na tri mesta u *Knjizi proroka Jeremije* (Jer. 3.2, 3.9 i 13.27) i jednom u *Knjizi proroka Osije* (4.11). Na sva tri mesta u *Knjizi proroka Jeremije* rečeni se termin odnosi na ritualnu prostituciju.⁹³⁷ Naprotiv, u stihu Os. 4.11 je reč o bludničenju uopšte, izvan religijskog konteksta.

Os. 4.11: *Fornicatio, et vinum, et ebrietas auferunt cor*. Budući da je u Os. 4.11 reč o opštim kategorijama (preterivanju u hrani, piću i seksu), malo je verovatno da se *zenuth* odnosi na uži fenomen obredne prostitucije, osim ako to nije bio dominantni ili čak jedini vid prostitucije. U užem i isključivo seksualnom značenju ovaj termin na datom mestu tumači i Jeronim:

Hier. *In Os. 1.4.10 sqq. ... Fornicatio et vinum et ebrietas aufert cor. Sicut enim vinum et ebrietas eum qui biberit, mentis suae impotem facit: ita et fornicatio ac voluptas pervertit sensum, animumque debilitat: et de rationali homine, brutum efficit animal, ut ganeas et lupanaria et libidinum lustra sectetur. Cumque ita cor loco suo motum fuerit, ligna et lapides deos putat, et adorat opera manuum suarum. (...) causaque hujus amentiae fornicationis est spiritus, qui decepit eos, ut fornicarentur a Deo suo. Fornicationem autem idololatricam nominat... . Principium enim fornicationis, idolorum inventio. Numquam haeretici suo errore satiantur, nec cessant a fornicationis turpitudine, et quotidie non custodiendo Legem et Scripturas sanctas, Dominum derelinquunt, insaniunt et inebriantur, et, perduto mentis iudicio,*

⁹³⁵ *Op. cit.*: 25, 26 za stihove Jez. 43.7 i 43.9 „idolotrous harlotry“.

⁹³⁶ Hier. *In Ezech.* 7.23.22 *sqq. In Os.* 2.6.10-11.

⁹³⁷ Tako i Yehoshua 2009: 25, 26.

adorant idola, quae de suo corde finxerunt, fornicationisque spiritu possidentur.

Iz načina na koji Jeronim upotrebljava termin *fornicatio* (*fornicationem autem idololatriam nominat*) je razvidno da termin *fornicatio* primarno ne ukazuje na idolopoklonstvo.

Termin *fornicatio* je kao prevod termina *zenuth* upotrebljen u sasvim različitim kontekstima i značenjima: a) u osnovnom značenju, da ukaže na seksualni razvrat (Os. 4.11); b) u osnovnom seksualnom značenju, da ukaže na obrednu prostituciju (Jer. 3.2, 3.9 i 13.27); i c) u prenesenom značenju, da ukaže na idolopoklonstvo Jevreja kao vid otpadanje od Jahvea (Os. 6.10; Jez. 23.27; 43.7, 43.9 i u stihu Broj. 14.33 u potpuno neseksualnom kontekstu). Većina figurativnih upotreba zasnovana je, verovatno, u stvarnosti na fenomenu obredne prostitucije; u Jeronimovim komentarima se, međutim, ova pojava ne spominje.

Tabela 90. Termin *zenuth* i njegov latinski, grčki i srpski prevod

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Broj. 14.33	<i>fornicationem</i>	πορνείαν	preljube
Jer. 3.2	<i>in fornicationibus tuis</i>	ἐν ταῖς πορνείαις σου	kurvarstvom
Jer. 3.9	<i>fornicationis</i>	πορνεία	kurvanjem
Jer. 13.27	<i>scelus fornicationis</i>	ἡ ἀπαλλοτριώσις τῆς πορνείας	kurvarstva
Jez. 23.27	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	kurvanju
Jez. 43.7	<i>fornicationibus</i>	τῆ πορνείᾳ	kurvarstvom
Jez. 43.9	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	
Os. 4.11	<i>fornicatio</i>	πορνείαν	kurvarstvo
Os. 6.10	<i>fornicationes</i>	πορνείαν	kurvanje

6. *Taznuwth*

Od primitivnog korena *zanah* je formirana apstraktna imenica ženskog roda *taznuwth* odnosno *taznuwth* (תַּזְנוּוּת) [*taz-nooth*'], čije je značenje 'bludničenje', 'kurvanje'.⁹³⁸ Ova se imenica javlja 20 puta u *Starom zavetu*, i to isključivo u 16. i 23. glavi *Knjige proroka Jezekilja*.⁹³⁹ Termin *taznuwth* je na latinski gotovo uvek, čak 18 puta, preveden imenicom *fornicatio*: izuzetak predstavljaju dva stiha: stih 16.33, gde nalazimo prevod pomoću gerunda glagola *fornicari* (*ad fornicandum tecum*) i stih 23.17, gde nalazimo prevod pomoću imenice *stuprum* (*stupris*). Primećujemo da se ova imenica uvek nalazi uz prisvojnu zamenicu (lat. *tua*, odnosno *sua* u odgovarajućem broju i padežu).

U 16. glavi Jezekiljove knjige opisan je brak Jahvea (supruga) i Jerusalima (supruga) i Jerusalimovo kršenje bračnog zaveta, bludničenje sa brojnim ljubavnicima i kazna za počinjeni blud.⁹⁴⁰ Slična je tema 23. glave, s tim što se u njoj opisuje brak Jahvea i dveju sestara, Ole (Samarije) i Olive (Jerusalima), bludničenje spomenutih sestara i kazne za njih.

Govoreći o upotrebi termina *taznuwth*, autori BDB ističu: „These are all international mingled with religious references“, imajući u vidu, verovatno, činjenicu da se u 16. i 23. glavi *Knjige proroka Jezekilja* često ukazuje na političke saveze Judeje odnosno Izrailja sa velikim političkim silama onog doba. Slager smatra da je reč o alegorijama koje predstavljaju božji narod kao prostitutku zbog njihovog verskog i političkog neverstva Bogu.⁹⁴¹ Jeronim, međutim, u prvi plan stavlja religijski aspekt, ističući u svojim komentarima da su preljuba, odnosno bludničenje Judeje i Izrailja

⁹³⁸ Strong 8457: „harlotry, i.e. (figuratively) idolatry“; BDB: „fornication“.

⁹³⁹ 16.15; 20; 22; 25; 26; 29; 33; 34; 36; 23.7; 8 dva puta; 11; 14; 17; 18; 19; 29; 35; 43.

⁹⁴⁰ Hier. *In Ezech.* 4.16.1 *Sub persona mulieris meretricis quae primum viri fuerit consortio copulata, Jerusalem et ortus, et educatio, et pubertas, et nuptiae, et adulterium, et repudium, et rursus revocatio contexitur; ut et clementia viri atque iudicium, et adulterae atque meretricis scelera cognoscantur.*

⁹⁴¹ Slager 2000: 436.

metafore za idolopoklonstvo.⁹⁴² Političke saveze Jeronim spominje tek uzgred, i osuđuje s dva razloga: zato što su sklopljeni na uštrb Jahveove volje i zato što vode priklanjanju stranim božanstvima. Kako ističe Slager, granica između neverstva u vidu idolopoklonstva i političkih saveza na ovakvim je mestima zamagljena, budući da savezi sa stranim narodima vode poštovanju njihovih bogova.⁹⁴³ Da li se pod idolopoklonstvom podrazumevaju i seksualni elementi rituala, možemo samo nagađati: eksplicitnih referenci na seksualni čin kao deo idolopokloničkog obreda nema u Jeronimovom komentaru.

Jeronim načelno termin *taznuwth* prevodi imenicom *fornicatio*. Od tog pravila odstupa, kazali smo, samo na dva mesta: u stihu 23.17, gde nalazimo imenicu *stuprum*, i u stihu 16.33, gde nalazimo konstrukciju *ad fornicandum tecum*.

Postavlja se pitanje zašto Jeronim u stihu 23.17 jedninu imenice *taznuwth* prevodi imenicom *stuprum* (*stupris*).

23.17 *Cumque venissent ad eam filii Babylonis ad cubile mammaram, **polluerunt eam stupris suis**: et polluta est ab eis, et saturata est anima ejus ab illis.*⁹⁴⁴

⁹⁴² 5.16.23-26 *Quod... diximus... sub persona mulieris post multa mariti beneficia fornicantis, describi fornicationem Jerusalem, quomodo a Deo recesserit, et juncta sint idolis... Fornicatio autem Jerusalem cum Aegyptiis, idololatriae eorum imitatio est... et fornicatur cum Aegyptiis vicinis suis, quorum exempla sectatur.* 5.16.28-9: *Et propterea utrisque traduntur gentibus, quia utrarumque simulacra venerati sunt... imitati sunt eorum errores quorum imperio subjacebant.* 5.16.35-43: *et quod congregandae sint universae gentes adversum eam (sc. Jerusalem, prim. aut.), quarum adoraverit idola, et omnia Dei munera in cultum eorum converterit (...) hoc passa est Jerusalem, quia cum idolis fornicata est, ...* 7.23.1-10 *Siquidem et in decem tribubus erat tabernaculum non Dei, sed idolorum. (...) Neque enim accepissent Legem ... prohibentem eas venerari idola, nisi in Aegypto fuissent Aegyptia portenta veneratae. (...) hoc significat, quod in Aegypto Israel idolis servierit (...) Primumque fornicata est Oola, ... super Deum, quando insanivit in Assyrios... quorum secuta est idola, et a quibus contra jussionem postulavit auxilium. (...) Nam et Aegyptii concubuerant cum ea... quorum simulacra venerata est... (...) fornicata est contra Deum, quia dereliquit fidei veritatem, et insanivit in haereticorum principes amatores suos.* 7.23.11-21: *idola fabricata est in Dan et Bethel... in excelsis, et in templo Dei adoravit statuam Baal.* 7.23.28-35: *... fornicata est per gentes quas supra enumeravit, ut eorum coleret simulacra.* 7.23.36-49 *... interfecti sint populi, qui pro Deo daemonum simulacra venerati sunt.*

⁹⁴³ Slager 2000: 433.

⁹⁴⁴ Stih na hebrejskom glasi:

Tekstu kojeg nalazimo u *Fragm. Sang.* u mnogome je sličan latinski prevod teksta *Septuaginte* kojeg nalazimo u Jeronimovom komentaru:

LXX: *omnibus qui fornicabantur cum ea dabat mercedes: et tu dedisti mercees cunctis amatoribus tuis, et onerabas illos ut venirent ad te, per circuitum in fornicatione tua.* Hier. *In Ezech.* 5.16.32-4.

Uticaj prevoda *Septuaginte* odražava se i drugde u Jeronimovom komentaru: (*ibid.*) *Onerabat* [Al. *Honorabat*], *inquit, eos ut venirent ad se per circuitum; ne quis esset vicinus qui ejus ignominiae non misceretur.* Nigde, međutim, ne nalazimo pojašnjenje zašto se Jeronim opredeljuje za prevod pomoću gerundske konstrukcije. Najjednostavnije je pojašnjenje da je konstrukcija namernog značenja *ad fornicandum* oblikovana po uzoru na širu celinu – rečenicu namernog smisla - unutar koje se nalazi.

Dalja odstupanja u prevodu jesu ona u broju. Dok singular imenice *taznuwth* Jeronim dosledno prenosi jedninom imenice *fornicatio* (16.26, 29; 23.8), oblici za množinu preneti su na latinski pluralom (23.7, 8, 14, 18, 19; 16.22, 25, 34, 36, 23.29, 35) ali i singularom imenice *fornicatio* (23.11, 43; 16.15, 20). Dakle, imenica *fornicatio* se javlja u singularu umesto u pluralu, ne i obrnuto. Osobeni prevod nije nastao pod uticajem *Septuaginte*, ni pod uticajem starijih latinskih prevoda.⁹⁴⁸

Na grčki je termin *taznuwth* većinom preveden leksemom πορνεία (16 puta, uvek u jednini).⁹⁴⁹ Ređe (tri puta) nalazimo konstrukcije koje sadrže lični glagolski oblik glagola ἐκπορνεύω, (16.20, 16.26; 23.43 καὶ ἔργα πόρνῆς καὶ αὐτὴ ἐξεπόρνευσεν) dok grčki prevod odstupa u stihu 16.29 (διαθήκας). Između odstupanja u latinskom, odnosno grčkom prevodu nema korelacije.

U srpskom prevodu uvek nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči „kurva“: „kurvarstvo“ (16.5; 15; 20; 22; 25; 26; 29; 34; 23.11; 17; 18; 19; 29; 35; 43), „kurvanje“ (16.36; 23.7; 8) i „kurvati se“ (16.33; 23.8; 14).

⁹⁴⁸ V. e.g. Jez. 16.20: LXX: ὡς μικρὰ ἐξεπόρνευσας; *Fragm. Sang.* *quam modice fornicata es*; Hier. *Orig. hom. In Ezech.* 7.5 (13.723b): *Quam modica fornicata es*; *In Ezech.* 5.16.20 LXX: ... *quasi parum fornicata sis*; ali *Vulg. Numquid parva est fornicatio tua?*; Jez. 23.43: LXX: καὶ εἶπα οὐκ ἐν τούτοις μοιχεύουσιν καὶ ἔργα πόρνῆς καὶ αὐτὴ ἐξεπόρνευσεν; *Fragm.Sang.:* *non his moechatur et opera meretricis et ipsa prostitit*; *Vulg.:* *Et dixi ei, quae attrita est in adulteriis: Nunc fornicabitur in fornicatione sua etiam haec.*

⁹⁴⁹ 16.15; 22; 25; 33; 34; 36; 23.7; 8 dva puta; 11; 14; 17; 18; 19; 29; 35.

Napomenimo i da se podela rečenica i, time, smisao stihova 23.29-30 u *Klementini* i *Novoj Vulgati* razlikuju od onog u Jeronimovom komentaru.⁹⁵⁰ U *Klementini* i *Novoj Vulgati* spomenuti stihovi glase:

23.29 *Et agent tecum in odio, et tollent omnes labores tuos, et dimittent te nudam et ignominia plenam: et revelabitur ignominia fornicationum tuarum, scelus tuum, et fornicationes tuae.* 30 *Fecerunt haec tibi, quia fornicata es post gentes inter quas polluta es in idolis earum.*

U izdanju koje nalazimo u *Patrologia Latina Database* ovi stihovi, naprotiv, glase:

Et agent tecum in odio, et tollent omnes labores tuos, et dimittent te nudam, et ignominia plenam, et revelabitur ignominia fornicationum tuarum. Scelus tuum, et fornicationes tuae fecerunt haec tibi: quia fornicata es post gentes, inter qua polluta es in idolis earum. Hier. In *Ezech.* 7.23.28-35.⁹⁵¹

O ispravnosti ovakve podele svedoči i Jeronimovo tumačenje:

et sciat quod haec universa non ei Dominus fecerit, sed fornicationes suae, quibus fornicata est per gentes quas supra enumeravit, ut eorum coleret simulacra. Hier. In *Ezech.* 7.23.28-35.

Podelu kakvu nalazimo u *Klementini* srećemo i u KJV i u srpskom prevodu:

23.29 И они ће радити с тобом непријатељски, и узеће сву муку твоју, и оставиће те голу нагу, те ће се открити голотиња курварства твог, и грдило твоје и курварство твоје. 30 То ћу ти учинити што си се курвала за народима, што си се оскврнила о њихове гадне богове.⁹⁵²

⁹⁵⁰ U štutgartskom izdanju *Vulgate* nema interpunkcije, pa ne možemo zaključivati o tome kako urednici vide spomenute stihove.

⁹⁵¹ Na hebrejskom:

וְעָשׂוּ אִתְּךָ בְּשִׂנְאָה וְיִקְחוּ אֶת כָּל־יְגִיעֶיךָ וְעֲזָבוּ יְךָ עֵיר, מְעַרְבֵי הַנְּגִלָה אֲשֶׁר בָּרַחְתָּ וְנִגְנַתְךָ וְזִמְתְּךָ וְיִתְּנוּ אֵת הַגְּלוּלִים:
עָשׂוּ לְךָ אֵת אֲשֶׁר בָּרַחְתָּ אֲחֵר, יְגִיעֶיךָ לְאִשְׁרֵי־נָטַם אֵת בְּגִלְוֵיהֶם:

⁹⁵² KJV 23.29: And they shall deal with thee hatefully and shall take away all thy labour and shall leave thee naked and bare and the nakedness of thy whoredoms shall be discovered both thy lewdness and thy whoredoms 30 I will do these things unto thee because thou hast gone a whoring after the heathen and because thou art polluted with their idols.

Tabela 91. Termin *taznuwth* i odgovarajući latinski, grčki i srpski prevod

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Jez. 23.17	<i>stupris</i>	ἐν τῇ πορνείᾳ	kurvarstvom
Jez. 16.33	<i>ad fornicandum tecum</i>	πρὸς σὲ κυκλόθεν ἐν τῇ πορνείᾳ σου	da se kurvaju s tobom
Jez. 16.20	<i>fornicatio</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvarstva
Jez. 16.26	<i>fornicationem</i>	ἐξεπόρνευσας	kurvarstvo
Jez. 16.29	<i>fornicationem</i>	-	kurvarstvo
Jez. 23.43	<i>in fornicatione</i>	ἔργα πόρνῃς καὶ αὐτῇ ἐξεπόρνευσεν	ostarelu u kurvarstvu
Jez. 16.15	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	kurvarstvo
Jez. 23.11	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	kurvarstvo
Jez. 23.8	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	kurvanja
	<i>fornicationem</i>	τὴν πορνείαν	se kurvaše
Jez. 16.22	<i>fornicationes</i>	πορνείαν	kurvarstva
Jez. 16.25	<i>fornicationes</i>	πορνείαν	kurvarstvo
Jez. 16.34	<i>fornicationibus</i>	ἐν τῇ πορνείᾳ	u... kurvarstvu
Jez. 16.36	<i>in fornicationibus</i>	ἐν τῇ πορνείᾳ	kurvanju tvom
Jez. 23.7	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	kurvanje
Jez. 23.14	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	se... kurvaše
Jez. 23.18	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	kurvarstva
Jez. 23.19	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	kurvarstva
Jez. 23.29	<i>fornicationes</i>	ἡ πορνεία	kurvarstvo
Jez. 23.35	<i>fornicationes</i>	τὴν πορνείαν	kurvarstva

Termini iz porodice, zasnovane na glagolu *zanah* se u *Starom zavetu* javljaju pretežno u prenesenom značenju, a znatno ređe se upotrebljavaju u isključivo seksualnom kontekstu (32:102). Upotrebljeni u osnovnom značenju, termin *zanah* i njegovi derivati ukazuju na nedopuštene seksualne odnose, uključujući i preljubu i prostituciju, obrednu

ili ne. Particip ženskog roda glagola *zanah* u osnovnom značenju uvek ukazuje na prostitutke – žene koje se upuštaju u seksualne odnose radi koristi.⁹⁵³ Glagol *zanah* i njemu srodni termini se znatno češće upotrebljavaju u prenesenom značenju ukazujući na apostazu odnosno idolopoklonstvo, a na taj se način upotrebljavaju pretežno u proročkim knjigama. U njima se spomenute reči javljaju unutar opisa koji se katkada do te mere slikoviti, da je teško razlučiti je li reč o metafori. U proročkim knjigama se oblici izvedeni od glagola *zanah* javljaju sa jakim negativnim konotacijama, kao uvredljivi termini čiji je cilj da ponize. Slikoviti jezik kakav nalazimo u knjigama proroka predstavlja retorsko sredstvo koje ima za cilj da sablazni i naglasi prorokov prezir prema Jevrejima što su izgubili veru u Jahvea i prestali da poštuju Zavet i Zakon: „the semipornographic style is a deliberate rhetorical device designed to produce a strong emotional response“.⁹⁵⁴ Apostaza koja se osuđuje ima, međutim, raznovrsne aspekte i obuhvata i uspostavljanje veza i sklapanje saveza sa neznabožičkim narodima. Na mestima gde se *zanah* ekstenzivno upotrebljava kao metafora (poput 23. glave u *Knjizi proroka Jezekilja*) granica između religijskog neverstva i političkih saveza je zamagljena, budući da Izrailjevi savezi sa stranim narodima vode poštovanju drugih bogova.⁹⁵⁵

U Jeronimovom prevodu termina *zanah* i njegovih derivata pretežu reči iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *fornix*. Jedini izuzetak od ovog pravila predstavlja prevod participa ženskog roda rečenog hebr. glagola; njega Jeronim na latinski pretežno prenosi u latinskom jeziku ustaljenim imenicama *meretrix*, i, ređe, *scortum* i *prostibulum*. Naprotiv, on nikada ne koristi reč *fornicaria* – taj se termin javlja samo jednom u prevodu *Starog zaveta*, kao prevod finitnog oblika glagola *zanah*. Naprotiv, Jeronim nikada ne upotrebljava termine koji označavaju promiskuitetne muškarce (*e.g. scortator, stuprator, raptor*), već participe muškog roda glagola *zanah* prevodi finitnim oblicima i participima glagola *fornicari*. Uzrok tome može ležati u prirodi latinskog jezika, koji obiluje terminima za prostitutke i promiskuitetne žene, ali u kojem se termini za promiskuitetne muškarce upotrebljavaju štedljivo i oprezno, skladno preovlađujućoj patrijarhalnoj kulturi u kojoj se osuđuje samo ženska vanbračna seksualnost. Spomenuli

⁹⁵³ Item Slager 2000: 432.

⁹⁵⁴ NIV.

⁹⁵⁵ Slager 2000: 433.

smo već da se u takvoj kulturi muškarčeve seksualne aktivnosti osuđuju gotovo isključivo onda kada ugrožavaju integritet drugog muškarca – ženinog oca, muža, sina, brata i sl. Shodno tome, najčešće upotrebljavani termin za muškarce koji se upuštaju u nedopuštene odnose jeste „brakolomac“ (*adulter, moechus*). Indikativno, u prevodu termina iz grupe okupljene oko korena *zanah* Jeronim nikada ne upotrebljava termine iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter*, odnosno *moechus*. Ovakav izbor može imati različite razloge. S jedne strane, osobeni metod prevođenja svetih tekstova mogao je nalagati prevodiocu da, radi što verodostojnijeg prevoda, pojedine leksičke grupe iz maternjeg jezika, naročito ako je reč o tehničkim terminima specifičnog značenja, među koje spadaju i termini za preljubu, rezerviša za pojedine leksičke grupe iz jezika sa kojeg prevodi. Sa semantičkog aspekta, termini *adulter*, odnosno *moechus* ne odgovaraju potpuno terminima grupisanim oko korena *zanah*. Oni adekvatno opisuju neverstvo, tj. apostazu Jevreja i povodenje za tuđim božanstvima, ali ne i sklonost promiskuitetu i podavanje ljubavnicima radi materijalne koristi, zbog čega proroci i poistovećuju neselektivno pristajanje jevrejskog naroda uz razna božanstva koja bi im mogla biti od koristi sa ponašanjem prostitutke. Ujedno, metaforička upotreba termina iz porodice, zasnovane na korenu *zanah* se, kazali smo, temelji na praksi ritualne prostitucije i u proročkim je tekstovima tesno prepletena sa njom. Taj bi se aspekt izgubio u slučaju upotrebe termina, grupisanih oko reči *adulter*, odnosno *moechus*. Jeronimovi motivi su, verovatno, i stilske prirode. S jedne strane, termini iz porodice u čijem se središtu nalazi termin *adulter* predstavljaju neutralne tehničke termine kojima se opisuje određeni seksualni prekršaj. Termini iz grupe, zasnovane na reči *moechus* su u prehršćanskom latinitetu, kazali smo, bili ekspresivni termini sa jakim negativnim prizvukom i raznovrsnim asocijacijama, ali se te njihove odlike u doba hrišćanskog latiniteta gube. Proroci su besednici, a njihov je stil osoben; njihove slike i jezik imaju za cilj da ostave utisak, da sablazne, da uvere i navedu narod na promene. Neutralni tehnički termini u značenju 'preljubnica', 'činiti preljubu' etc. ne bi imali isti efekat kakav imaju ekspresivni termini sa jakim konotacijama u značenju 'kurva', 'kurvati se' i sl. Svi pobrojani razlozi objašnjavaju zašto se Jeronim ne opredeljuje za termine kojima se u latinskom jeziku najčešće ukazuje na seksualne prekršaje, doduše, najčešće na preljubu. Ovi su razlozi u mnogome podudarni onim razlozima koje Block navodi govoreći o tome

zašto u hebrejskom tekstu na rečenim mestima ne nalazimo termine iz porodice, zasnovane na reči *na'aph*, već termine grupisane oko reči *zanah* (*supra*). To nam, međutim, ne daje odgovor zašto Jeronim ne pribegava prevodu drugim latinskim terminima poput *meretricari*, *stuprum*, *stuprator*, *raptor*, *raptus*, *rapere* i sl., već se opredeljuje za termine iz grupe, okupljene oko termina *fornix*, koje nikada ne nalazimo u prehrišćanskom latinitetu. Najznačajniji motiv koji je mogao Jeronima navesti na odabir termina iz rečene leksičke porodice jeste upravo činjenica, da su oni svojstveni hrišćanskom latinitetu. Naime, koncept duhovnog neverstva i metafora apostaze i idolopoklonstva kao preljube i bludničenja jesu ideje specifične za jevrejsku religiju i kulturu i predstavljaju novinu za romanizovani zapad. Jeronim se opredeljuje da za novi koncept upotrebi nove termine. Hrišćanski latinitet je s razlogom razvio posebnu novu grupu reči, homofonih sa terminima iz grčke leksičke porodice, okupljene oko reči *πόρνη* kojima se opisuju bludničenje ali i apostaza i idolopoklonstvo, neverstvo bogu. Ti su se termini ustalili u hrišćanskom latinitetu puno pre Jeronimovog doba i Jeronim se odlučuje da ih zadrži u svom prevodu poštujući hrišćansku književnu tradiciju.

Jeronimov prevod termina iz porodice zasnovane na korenu *qadash*

Qadesh i qdeshah

U hebrejskom jeziku postoji druga velika kategorija reči kojima se ukazuje na bludničenje i prostituciju. Nju čini skup specijalizovanih termina koji ukazuju na ritualnu prostituciju i one koji u njoj učestvuju. Ti su termini izvedeni od korena *qadash* (קִדָּשׁ) [*kaw-dash*] čije je osnovno značenje ‘sveti’, ‘čist’ ili ‘odlučen’.⁹⁵⁶ Dva za ovaj rad najznačajnija termina iz ovog leksičkog skupa jesu reči koje ukazuju na osobe koje učestvuju u obrednoj prostituciji i to a) imenica muškog roda *qadesh* (קִדָּשׁ) [*kaw-dashe*] i b) imenica ženskog roda *qdeshah* (קִדְּשָׁה) [*ked-ay-shaw*]⁹⁵⁷.

Ovom leksičkom skupu, pored određenih toponima, nazvanih po svetištima, pripadaju i termin *qodesh* [ko'-desh] (קֹדֶשׁ) u značenju ‘ono što je sveto’, ređe ‘svetost’ i pridev *qadowsh* (קִדְּשׁוֹ) [*kaw-doshe*] u značenju ‘sveti’.⁹⁵⁸ Termine koji opisuju status ili prirodu svetosti, postale od pretpostavljenog protosemitskog korena **qadiš*, nalazimo i u drugim semitskim jezicima. Osnovno značenje različitih termina izvedenih od ovog korena u drugim semitskim jezicima takođe je ‘sveti’. „The fundamental unity of the term governs the substantially self-contained semantic spectrum of the derivatives of the root.“ Samo estetska konotacija

⁹⁵⁶ TLOT 1380: „holy“; Strong 6942: „to be (causatively, make, pronounce or observe as) clean (ceremonially or morally)“, BDB: „be set apart, consecrated“. Značenje ‘odlučiti’ („set apart“) koje, pored autora BDB i mnogi drugi prihvataju kao osnovno značenje termina, prema Müllerovom viđenju može biti samo dedukovano („inferred“), jer je ono što je sveto često odvojeno od profanog (TLOT 1381). Za etimologiju v. TLOT s.v. i Strong s.v. 6945, 6948 etc. Termin *qadash* se javlja 175 puta u starozavetnom tekstu, ali analiza ovih pojava nije od značaja za ovu studiju, budući da termin nema seksualno značenje.

⁹⁵⁷ *Qadesh*: Strong 6945: „a (quasi) sacred person, i.e. (technically) a (male) devotee (by prostitution) to licentious idolatry“, BDB: „temple-prostitute“. *Qdeshah* Strong 6948: „a female devotee (i.e. prostitute)“.

⁹⁵⁸ Toponimi: Strong 6943 *qedesh*, ‘Kedes’; 6946 Kadis; 6947 Kadis-Varnija. *Qodesh*: Strong 6944: „sacred place or thing; rarely abstract, sanctity“. *Qadowsh*: Strong 6918: „sacred (ceremonially or morally); (as noun) God (by eminence), an angel, a saint, a sanctuary“, BDB: „sacred, holy“.

čistote, posebno istaknuta u akad. i arab. narušava ovo bazično jedinstvo, premda i ona odražava suštinu božanskog. Koncept etičke čistote je verovatno svuda sekundaran.⁹⁵⁹

Termini *qādēš* i *q^edēšâ* označavaju lica koja učestvuju u obredu („cultic functionaries“) i koja se tim pozivom bave čitavog života. Termine sličnog značenja postale od istog korena nalazimo i u drugim semitskim jezicima: u staroasirskom *qaššum* ukazuje na lica koja učestvuju u obredu, dok u akadskom imenica ženskog roda *qadištu(m)* (*qašdatu*, *qaššatum*, *qadiltu*) ukazuje na klasu žena čija aktivnost uključuje i seksualne elemente, ali nije povezana specifično sa kultom boginje Ištar. Ima indikacija da su ove žene u Sumeru u prevavilonsko doba imale visok socijalni status.⁹⁶⁰ Renger smatra da one ni u kasnijem periodu nisu bile jednostavno prostitutke koje učestvuju u kultu.⁹⁶¹ Ugaritski termin *qdšm* (samo u obliku za muški rod) Von Soden prevodi „cultic prostitute“, što Muller smatra neuverljivim tumačenjem.⁹⁶²

Slično tome, i Bird ističe da *qedeshot* u hebrejskom nisu jednostavno prostitutke, već, kako ukazuje etimologija, hijeroduli, i imaju prevashodno obredni identitet. Tek kroz jukstapoziciju sa terminom *zona* (e.g. Os. 4.14) termin *qedeshah* poprima značenje ‘ritualna prostitutka’ (*sacred prostitute*). *Zona* i *qedesha*, dakle, nisu sinonimi. Bird ističe da ni u hebr. ni u drugim semitskim jezicima ne nalazimo kombinaciju reči u značenju „sakralni“ (*sacred*) ili „ritualni“ (*cultic*) i „prostitucija“. Naprotiv, tvrdi Bird, u biblijskim (i akadskim) izvorima spominju se isključivo „prostitutke“ (*zônâ*) i „svete/posvećene“ žene (*qēdēšâ*). Autori koji smatraju da termin *zanah* ukazuje na ritualnu prostituciju to tumačenje zasnivaju na pretpostavci da je sakralna prostitucija predstavljala opšte prisutni konstitutivni element hanaanskih religija, u šta Bird ne veruje. Prostitutke su, ipak, mogle delovati u kultskoj sferi, a aktivnosti hijerodula su mogle biti i seksualne prirode.⁹⁶³

Ovi hijeroduli se nisu morali nužno upuštati u seksualne aktivnosti. Pošto u Izrailju žena nije imala priznatu ulogu u kultu, Izrailjci su lako mogli pretpostaviti da prisustvo žene u svetilištu podrazumeva neki vid seksualne aktivnosti. Druga mogućnost

⁹⁵⁹ TLOT 1380.

⁹⁶⁰ *Op. cit.* 1386.

⁹⁶¹ Renger 1967: 179-84, *ap.* TLOT 1386.

⁹⁶² TDOT: 329-30 (Von Soden). TLOT 1386.

⁹⁶³ Bird 1989: 76; 86-7.

je da se hieroduli jesu upuštali u seksualne aktivnosti, koje sami nisu smatrali prostitucijom, i da optužba za ritualnu prostituciju koju nalazimo isključivo u hebrejskom biblijskom tekstu, i ni u jednom drugom izvoru, predstavlja polemički iskrivljenu predstavu o ritualnoj ulozi ovih hijerodula. Izjednačavanje te seksualne aktivnosti sa prostitucijom u tom slučaju predstavlja iskrivljeno viđenje neupućenog spoljnog posmatrača. Bird, međutim, dopušta i mogućnost da su *qedeshot* predstavljale ostatke starijeg izrailjskog ili hanaanskog kulta koji je uključivao ritualnu prostituciju i čiji su seksualni elementi prešli u obred u Izrailju.⁹⁶⁴

Yehoshua, naprotiv, smatra da je termin *zona* može odnositi kako na običnu, tako i na obrednu prostitutku, baš kao što termin *qedeshah* može ukazivati i na hramovsku i na običnu prostitutku: termini *zona* i *qedeshah* se, dakle, prema njegovom viđenju, mogu naizmenično upotrebljavati.⁹⁶⁵

I Ambrozije i Jeronim govore o značenju reči *caedes*. Ambrozije smatra da *caedes* označava devojkicu koja se posvetila Božijoj službi; iz načina na koji opisuje takvu devojkicu je razvidno, da ta služba nikako ne može obuhvatati i seksualne komponente:

Cades enim inupta est, quae est sancta corpore et spiritu, et Domino se dicavit, quae reliquit parentes, et non facit voluntatem eorum qui solent dicere: Debes nobis, filia, nepotes. Cades est quae filios nescit. Ambr. *Virginit.* 7 (45).

Naprotiv, Jeronim smatra da *caedes* znači 'izmenjena'. Ako je *caedes* upotrebljena u značenju 'sveta', smatra Jeronim, onda je reč o ironiji.

Illudque quod jungitur, «Cades,» non ut plerique aestimant, «sancta» dicitur: sed «mutata,» sive «translata.» Legimus in Genesi juxta Hebraicam Veritatem, ubi Judas meretricem putans Thamar, dona transmisit: et sequester munerum interrogat, «ubi est caedesa,» hoc est, «scortum,» cujus habitus a caeteris feminis immutatus est. In multis quoque locis hoc idem reperimus. Sin

⁹⁶⁴ *Op. cit.*: 87-8.

⁹⁶⁵ Yehoshua 2009: 36-8.

*autem «sancta» interpretatur, κατὰ ἀντίφρασιν est intelligendum... . Hier. Ep. 78.33.*⁹⁶⁶

Imenice *qadesh* i *qadeshah* u starozavetnim tekstovima srećemo relativno retko, ukupno 11 puta: imenica muškog roda *qadesh* se javlja na šest mesta u *Starom zavetu*, a imenica ženskog roda *qadeshah* na pet mesta.⁹⁶⁷

Qedasha

Termin *qadeshah* Jeronim na latinski ne prenosi dosledno, pa u *Vulgati* nalazimo prevod raznovrsnim rečima: *mulier* (Post. 38.21), *scortum* (Post. 38.22), *meretrix* (Post. 38.21; Zak. 23.17), a jednom je plural rečenog hebrejskog termina preveden množinskim oblikom *effeminati* (Os. 4.14). U stihovima Os. 4.14 i, verovatno, Zak. 23.17 rečeni termin se odnosi na ženu koja učestvuje u obrednoj prostituciji, dok u stihovima Post. 38.21-22 nema naznaka ritualne prostitucije, već je reč o običnoj prostitutki.

Termin *qadeshah* se prvi put javlja u *Knjizi postanja*, tri puta unutar dva konsektivna stiha (38.21-22), a odnosi se na ženu koja se maskirala u prostitutku. U spomenutom odeljku nema nikakvih naznaka da je reč o obrednoj prostituciji, a termini *qadeshah* i *zona* se upotrebljavaju kao sinonimi. Ista je tobožnja prostitutka u stihu 38.15 opisana terminom *zona*, dok je nedopušteni seksualni odnos u koji se upušta opisan terminom *zenunim* (Post. 38.24). Sve rečeno Yehoshua ističe kao dokaz u prilog tvrdnji da su termini *qadeshah* i *zona* međusobno zamenljivi.⁹⁶⁸ Termin *qadeshah* je u sva tri spomenuta konsektivna stiha na grčki preveden terminom *πόρνη*, a na srpski rečju „kurva“, ali ga Jeronim na latinski prevodi uvek različito: leksemama *mulier*, *meretrix* i *scortum*:

Post. 38.21 *interrogavit homines loci illius: Ubi est mulier quae sedebat in bivio? Respondentibus cunctis: Non fuit in loco ista meretrix. 22 Reversus est ad*

⁹⁶⁶ Cf. *Nom. Hebr. Gen. s.v. Cades: sancta, sive mutata; sim. et Ex.: sancta, Num.: commutatus, sive sanctus, Jesu: sanctitudo, vel sancta, sive mutata, Ezech.: mutatus s. v. eodem, Ps.: immutata, vel sancta; cf. Reg. s.v. Cadesim: Commutati, sive effeminati.*

⁹⁶⁷ *Qadesh*: Zak. 23.17; 1 Car. 14.24; 15.12; 22.46; 2 Car. 23.7; Jov 36.14. *Qedasha*: Post. 38.21 dva puta; Post. 38.22; Zak. 23.17; Os. 4.14.

⁹⁶⁸ Yehoshua 2009: 37-8.

Judam, et dixit ei: Non inveni eam: sed et homines loci illius dixerunt mihi, numquam sedisse ibi scortum.

Odstupanje u prevodu nije uslovljeno značenjem teksta, već stilskim potrebama i željom da se izbegne ponavljanje.

Imenica ženskog roda *qedeshah* se javlja i u *Knjizi proroka Osije* 4.14, u okviru odlomka kojim se osuđuju idolopoklonstvo i obredna prostitucija. U tom se stihu javljaju paralelno termini *zonot* i *qedeshot*, prevedeni na latinski terminima *meretrix* i *effeminatus* (grč. μετὰ τῶν πορνῶν ... μετὰ τῶν τετελεσμένων).⁹⁶⁹

Os. 4.14: *Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, et super sponsas vestras cum adulteraverint, quoniam ipsi cum meretricibus conversabantur, et cum effeminatis sacrificabant; et populus non intelligens vapulabit.*

Jeronim termin *qedeshot* prevodi poimeničenim pridevom *effeminati*, uprkos činjenici da je reč o hebr. imenici ženskog roda. Objašnjenje zašto se opredeljuje za ovakav prevod daje nam sam prevodilac:

Verbum CADESOTH... quod Aquila ἑνηλλαγμένων, Symmachus ἑταιρίδων, Septuaginta τετελεσμένων, Theodotion κεχωρισμένων interpretati sunt, nos effeminatos vertimus, ut sensum verbi nostrorum auribus panderemus. Hi sunt quos hodie Romani truncatos libidine, in honorem Atys (quem eunuchum dea meretrix fecerat) sacerdotes illius manciparint. Propterea autem Gallorum gentis homines effeminantur, ut qui urbem Romanam ceperant, hac feriantur ignominia. Istiusmodi idololatria erat in Israel, colentibus maxime feminis Beelphegor ob obscoeni magnitudinem, quem nos Priapum possumus appellare. Unde et Asa rex tulit excelsa de populo, et hujuscemodi sacerdotes, et matrem de augusto deposuit imperio, sicut Scriptura testatur, dicens: Et fecit Asa rectum ante conspectum Domini, sicut David pater ejus, et abstulit effeminatos de terra, purgavitque omnes sordes idolorum, quae fecerant patres ejus. Insuper et Maacham matrem suam amavit, ne esset princeps in sacris Priapi... . *Sciendum*

⁹⁶⁹ Ceo stih u hebr. glasi:

לֹא־אֶפְקֹד וְדַע־לִי בְּנוֹתֶיךָ מִכִּי יִתְּנֶנּוּ יְהוָה וְעַל־כְּלֹתֶיךָ מִכִּי תִנְּאֹף בָּהֶם כִּי־הֵם עִם־הַזְּנוֹת וְיִפְרֹדוּ וְעַם־הַקְּדָשׁ וְתִזְבְּחוּ וְעַם לֹא־יָבִין וְיִלְבֹּט:

*autem quod in praesenti CADESOTH, meretrices, ἑρεῖās, id est, sacerdotes, Priapo mancipatas vocet. In aliis autem locis viros exsectos libidine, CADESIM... legimus, Isaia dicente, Et illusores dominabuntur eorum, pro quod in Hebraeo scriptum est: Et CADESIM dominabuntur eorum, quod nos in effeminatos vertimus. Aquila autem ἔνηλλαγμένους interpretans, id est, mutatos, hoc ostendere voluit, quod suam naturam mutaverint, et de viris facti sint feminae.*⁹⁷⁰ *Symmachus ἑταιρίδας proprie meretrices appellavit. Septuaginta τετελεσμένους, id est, consecratos, et initiatos, ut cultores idolorum ostenderent: Theodotion, κεχωρισμένους, id est, a populo separatos, qui sibi videbantur a vulgo aliquid plus habere. De verbo breviter disseruimus, nunc ad sensum capituli revertamur. (...) Quid enim turpius quam viros meretricum cultui copulari, et cum effeminatis immolare hostias libidinis suae? Hier. In Os. 1.4.14.*

Na ovom mestu u *Septuaginti* nalazimo oblik τετελεσμένος, particip perfekta mediopasiva glagola τελέω čije je osnovno značenje ‘ispuniti’ ali koji ima i tranzitivno značenje ‘posvetiti inicijacijom’.⁹⁷¹

U grčkom prevodu u svim spomenutim stihovima nalazimo termin πόρνη, izuzev u stihu Os. 4.14. U srpskom prevodu uvek nalazimo leksemu „kurva“, osim u spomenutom stihu Os. 4.14 gde nalazimo prevod „sa nevaljalim ženama“.

Napomenimo i da se, za razliku od imenice muškog roda *qadesh*, koja se javlja samo u množini, imenica ženskog roda javlja uvek u jednini, izuzev u stihu Os. 4.14, upravo na onom mestu na kojem latinski prevod (*effeminati*) odstupa.

Tabela 92. Termin *qedeshah* i latinski, grčki i srpski prevod

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Post. 38.21	<i>mulier</i>	πόρνη	kurva
	<i>meretrix</i>	πόρνη	kurva
Post. 38.22	<i>scortum</i>	πόρνη	kurva
Zak. 23.17	<i>meretrix</i>	23:18 πόρνη	kurva
Os. 4.14	<i>cum effeminatis</i>	μετὰ τῶν τετελεσμένων	s nevaljalim ženama

⁹⁷⁰ Cf. n. 966.

⁹⁷¹ LS: „fulfill, accomplish, execute, perform... III *initiate* in the mysteries... Pass., *to have oneself initiated*“.

Qadesh

Imenica muškog roda *qadesh* se javlja na šest mesta u *Starom zavetu*, isključivo u pluralu. Ovaj termin Jeronim gotovo uvek prevodi oblikom *effeminati*, uvek u pluralu, a samo jednom imenicom *scortator*.⁹⁷²

Effeminati

Velika ujednačenost latinskog prevoda bar je delimično posledica činjenice da se termin *qadeshim* najčešće, čak četiri puta, spominje u *Prvoj* i *Drugoj knjizi o carevima*, mestima gde se opisuju nastojanja judejskih careva da iskorene njihovu delatnost, koja se uvek povezuje, manje ili više neposredno, sa idolopokloničkom praksom. U poslednjim decenijama 10. veka i prvoj polovini 9. veka u Judeji je delatnost *qadesh* predstavljala goruće pitanje, kako saznajemo iz *Prve knjige o carevima*. *Qadeshim* se prvo spominju u kontekstu idolopoklonstva u doba vladavine Solomonovog sina Rovoama (god. 932-915; 1 Car. 14.24). Rovoamovi poslednici Asa i njegov sin Josafat preduzeli su mere za ukidanje prakse *qadeshim* (1 Car. 15.12; 1 Car. 22.46). Kasnije se protiv *qadeshim* i njihove idolopokloničke prakse bori car Josija (640-609; 2 Car. 23.7). Na svim rečenim mestima je verovatno reč o obrednoj prostituciji. Na to ukazuje i činjenica da je Josija naredio da se razruše kuće koje *qadeshim* imaju u Jerusalimskom hramu (*aediculas effeminatorum*), a da su u tim kućama postojale žene koje tkaju za boginju Ašeru.⁹⁷³

Termin *qadesh*, ponovo u pluralu, preveden oblikom *effeminati*, nalazimo i u *Knjizi o Jovu* (36.14), u kontekstu koji ne dopušta preciznije semantičko određenje termina.

Termin *qadesh* je, kazali smo, u *Vulgati* gotovo uvek preveden oblikom *effeminatus*. Termin *effeminatus* se u *Vulgati* javlja i u stihu Is. 3.4 kao prevod hebr.

⁹⁷² *Effeminati*: 1 Car. 14.24; 15.12; 22.46; 2 Car. 23.7; Jov. 36.14; *scortator*: Zak. 23.17. Stih 1 Car. 22.46 u srpskom je prevodu numerisan 22.47.

⁹⁷³ TLOT 1386.

imenice muškog roda *taalulim* (תַּעֲלִילִים) [*tah-al-ool'*] u značenju 'kapric'.⁹⁷⁴ U hebrejskoj verziji teksta koja je bila pred Jeronimom se, međutim, na ovom mestu nalazio termin *qadesh*. U stihu Os. 4.14 ovaj se oblik, kazali smo, javlja kao prevod imenice ženskog roda *qedesha*.

Zak. 23.17 *scortator*

U stihu Zak. 23.17 je jedino mesto na kojem Jeronim imenicu *qadesh* ne prevodi terminom *effeminatus*, već rečju *scortator*. U rečenom stihu se zabranjuje prostitucija muškaraca i žena, *qedeshah* i *qadesh*, u latinskom prevodu *meretrix* i *scortator* (grč. πόρνη, πορνεύων), a u narednom stihu prilaganje novca stečenog prostitucijom u verske svrhe. Razlog za Jeronimov izbor termina *scortator* može biti dvojak. Ovakav prevod može biti posledica većeg vremenskog razmaka između prevođenja *Knjige zakona ponovljenih*, gde nalazimo prevod *scortator*, i knjiga o carevima, odnosno *Knjige o Jovu* gde Jeronim, kazali smo, termin *qadesh* prevodi oblikom *effeminatus*. S druge strane, moguće je da na ovom mestu Jeronim ne vidi religijski (obredni) kontekst, već samo običnu prostituciju, pa se stoga opredeljuje za termin *scortator*. U grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo particip *πορνεύων*. Jeronim nepostojanje latinskog termina koji bi označavao mušku prostitutku nadoknađuje upotrebom nestandardnog termina *scortator* kojeg u prehrišćanskom latinitetu u korpusu PHI nalazimo samo na dva mesta, u značenju 'kurvar' i 'brakolomac' (Pl. *Am.* 287; Hor. *S.* 2.5.75).

Prisetimo se, termin *qedeshah* je na grčki dosledno preveden terminom πόρνη, dok je latinski prevod bio nedosledan, prevashodno iz stilskih razloga (*meretrix*, *mulier*, *scortum*). Kada je reč o terminu *qadesh*, stanje je upravo suprotno: ovaj je termin u *Vulgati* dosledno preveden terminom *effeminatus* (izuzev u Zak. 23.17), dok u *Septuaginti* spomenuta hebrejska imenica ni na jednom mestu nije prevedena istim terminom, već nalazimo: imenicu σύνδεσμος (1 Car. 14.24), imenicu τελετής (1 Car. 15.12); συμπλοκή (1 Car. 22.47), helenizovani oblik καδησιμ (2 Car. 23.7) i imenicu ἄγγελος (Jov 36.14). Samo jednom je reč *qadesh* prevedena terminom iz leksičke

⁹⁷⁴ Is. 3.4 *Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis.* *Taalulim* BDB: „wantonness, caprice“; Strong 8586: „, caprice (as a fit coming on), i.e. vexation; concretely a tyrant“. Termin se javlja još samo u stihu Is. 66.4, gde je na lat. preveden terminom *inlusio*.

porodice zasnovane na terminu πόρνος, u stihu Zak. 23.17 gde nalazimo particip porνεύων (na jedinom mestu gde latinski prevod *scortator* odstupa).

U stihu 1 Car. 14.24 u grčkom prevodu nalazimo imenicu σύνδεσμος čije je osnovno značenje ‘veza’, ‘spajanje’, ‘sjedinenje’, upotrebljenu metonimijski za homoseksualne odnose.⁹⁷⁵

Slično tome, u rekonstruisanom stihu 1 Car. 22.46 u *Septuaginti* nalazimo prevod τῶν συμπλοκῶν, pridevom σύμπλοκος, ον ‘povezan’, ‘prepleten’.⁹⁷⁶

U stihu 1 Car. 15.12 termin *qadesh* preveden je na grčki imenicom τελετής koja je istoznačna sa imenicom τελεστής i sa imenicom ιεροφάντης koje obe ukazuju na osobu što učestvuje u obredu.⁹⁷⁷

U stihu 2 Car. 23.7 se spominju kuće koje pripadaju *qadeshim* (*aediculas effeminatorum*; srp. kuće kurvarske). U grčkom na ovom mestu nalazimo sintagmu τὸν οἶκον τῶν καθησιμ, odnosno, vidimo da je prevodilac upotrebio pogrčeni hebrejski termin. Ovakav postupak može ukazivati na dvoje; prvo, na mogućnost da prevodilac nije znao značenje termina, pa ga je samo prepisao, ili na drugo, to jest, na mogućnost da je značenje termina *qadesh* već bilo poznato njegovoj čitalačkoj publici.

U stihu Jov 36.14 u grčkom tekstu nalazimo prevod ἀποθάνοι τοίνυν ἐν νεότητι ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἢ δὲ ζωὴ αὐτῶν τιτρωσκομένη ὑπὸ ἀγγέλων. U pozadini ovakve upotrebe mogu stajati konotacije koje prate reč ἀγγελος: konotacija svetosti (LS s.v. 4. in later philos., *semi-divine being*) ili konotacija prorokovanja (LS s.v. 2 generally, *one that announces or tells, e.g. of birds of augury*).

⁹⁷⁵ LS s.v. σύνδεσμος „*that which binds together, bond of union, fastening ... 5. sodomy*“. 1 Car. 14.24 LXX: καὶ σύνδεσμος ἐγενήθη ἐν τῇ γῆ καὶ ἐποίησαν ἀπὸ πάντων τῶν βδελυγμάτων τῶν ἐθνῶν ὧν ἐξῆρεν κύριος ἀπὸ προσώπου υἱῶν ἰσραηλ.

⁹⁷⁶ LS s.v. σύμπλοκος: „*entwined, interwoven, involved*“. Kao i σύνδεσμος u 1 Car. 14.24 συμπλοκή znači ‘veza, mešanje, sjedinjenje’ LS: „*intertwining, complication, combination; 3. embrace, sexual intercourse*“.

⁹⁷⁷ LS: „*τελετής = τελεστής, φεροφάντης*“, cf. τελετή, ‘obred’, LS: „*rite*“. LS S.v. τελεστής: „*an official; initiator, priest; initiated person*“. LS s.v. ιεροφάντης: „*hierophant, one who teaches rites of sacrifice and worship*“.

U srpskom prevodu nalazimo termin „adžuvani“ (Zak. 23.17; 1 Car. 14.24; 15.12; 22.46 srp. 47). Na drugim mestima srećemo prevod „kurva“ (Jov. 36.14), odnosno pridev „kurvarski“ (2 Car. 23.7).

U sva tri prevoda, grčkom, latinskom i srpskom prevod odstupa od ustaljenog prevoda u stihu Os. 4.14: *cum effeminatis*, μετὰ τῶν τετελεσμένων, „s nevaljalim ženama“.

Napomenimo da Wellhausen predlaže novo čitanje za stih Os. 12.1; ukoliko je predloženo čitanje ispravno, u rečenom stihu se javlja termin *q^edēšim* koji stoji u vezi sa Elovim kultom u Judeji.⁹⁷⁸

Tabela 93. Termin *qadesh* i odgovarajući grčki, latinski i srpski prevod

Stih	Vulgata	grč.	srp.
Zak. 23.17	<i>scortator</i>	23.18 πορνεύων	adžuvana
1 Car. 14.24	<i>effeminati</i>	σύνδεσμος	adžuvani
1 Car. 15.12	<i>effeminatos</i>	τὰς τελετὰς	adžuvani
1 Car. 22.46	<i>effeminati</i>	τὰ λοιπὰ τῶν συμπλοκῶν	47 adžuvani
2 Car. 23.7	<i>aediculas effeminatorum</i>	τὸν οἶκον τῶν καδησιμ	kuće kurvarske
Jov 36.14	<i>inter effeminatos</i>	ἡ δὲ ζωὴ αὐτῶν τιτρωσκομένη ὑπὸ ἀγγέλων	među kurvama

⁹⁷⁸ Wellhausen 1983: 128, *ap.* TLOT 1386

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči πόρνη i njihov prevod u *Vulgati*

Prostitucija je u grčkim polisima bila rasprostranjena i postojao je veliki broj javnih kuća. O tome svedoče brojni izvori, ali i činjenica da postoji niz raznovrsnih naziva za prostitutke.⁹⁷⁹ U homersko doba nam nisu poznati prostitucija i javne kuće. Gospodari mogu držati inoče (παλλακή), ili imati odnose sa robinjama koje su pretežno bile ratni plen. Prostitucija se javlja sa unapređenjem razmene, rastom standarda i blagostanjem. Solon je, navodno, osnovao državne javne kuće u kojima su radile državne robinje, jeftino dostupne svima.⁹⁸⁰ Bilo je strogo zabranjeno primoravati na prostituciju slobodne žene.⁹⁸¹ Država je ubirala porez od prostitucije.⁹⁸² Nakon Grčko-Persijskih ratova muškarcima su sve češće društvo pravile hetere.⁹⁸³ One su često bile učene, obovala i pile sa muškarcima, njihove usluge su bile obično skupe i angažovali su ih ugledni i bogati muškarci. Uprkos postojanju raznovrsnih grčkih termina koji označavaju prostitutke, na žensku prostituciju najčešće ukazuju termini okupljeni oko reči πόρνη.

Kada se govori o prostituciji, leksika grčkog prevoda *Starog zaveta* se ne odlikuje raznolikošću, kakva je karakteristična za latinski prevod. Svi hebrejski termini koji ukazuju na prostituciju, bez obzira je li reč o onima, izvedenima od korena *zanah* ili onima, izvedenima od korena *qadash*, prevedeni su u *Septuaginti* pretežno terminima iz leksičke porodice zasnovane na reči πόρνη.

Od glagola πέρνημι 'prodati' oblikovan je glagolski pridev πόρνη u značenju 'prodata', koji se kasnije poimeničuje i čije se značenje specijalizuje u 'bludnica', 'kurva'⁹⁸⁴. Na ovoj se reči zasniva brojna leksička porodica. Od imenice πόρνη izveden je termin

⁹⁷⁹ Glavni izvor za prostituciju u antičko doba i naročito u Grčkoj je Athen. 13; cf. i Lucianus *DMeretr.* TDNT 6: 582, n. 13. Henriques 1968: 38-9.

⁹⁸⁰ Athen. 13.368-9.

⁹⁸¹ Plut. *Sol.* 23 (1.90-1). TDNT 6: 582, n. 14.

⁹⁸² Aeschin. 1.119 *sqq.*; TDNT 6: 582, n. 15.

⁹⁸³ Hdt. 2.134; Athen. 13.571d; cf. Plut. *Sol.* 15 (1.86b *sqq.*), *ap.* TDNT 6: 582, n. 16.

⁹⁸⁴ Za etimologiju v. DELG: 888 s.v. πέρνημι „vendue“; cf. LSJ s.v. „Prob. from πέρνημι, because Greek prostitutes were commonly *bought slaves*“; GHR s.v. πόρνη „koji se da kupiti“. Πόρνη: GHR „kurva“, LSJ

πόρνος 'muškarac koji se prostituše, bludnik', koji kasnije poprima i alternativno značenje 'idolopoklonik', i drugi derivati: πορνεύτρια, sinonim termina πόρνη (LSJ), deminutiv πορνίδιον 'kurvica' (LSJ), pridev πορνικός 'kurvinski, kurvarski', i imenice πορνῆιον 'bordel' i πορνοσύνη 'kurvarstvo'.⁹⁸⁵ Ovoj leksičkoj grupi pripada i niz glagola. Prvobitno se u grčkom jeziku upotrebljavao deponentni (a ne pasivni) oblik denominativa πορνέουμαι. Pošto je ovaj oblik shvaćen kao pasiv, sačinjen je naknadno aktivni oblik πορνεύω.⁹⁸⁶ Javlja se i njegov pojačani oblik ἐκπορνεύω. Oni mogu imati tranzitivno značenje 'učiniti da se prostituše', dok se u pasivu često upotrebljavaju u značenju 'prostuitisati se', 'postati prostitutka' sa ženom ili muškarcem kao subjektom. Sa *Septuagintom* oni poprimaju preneseno značenje 'praktikovati idolatriju', a sa *Novim zavetom* se značenje njihovih aktivnih i pasivnih oblika generalizuje u 'bludničiti'. Ređe se javlja i glagol καταπορνεύω 'prostuitisati se', 'bludničiti'.⁹⁸⁷

„harlot, prostitute“; DELG: 888 s.v. πέρνημι „prostituée, putain... dit d’une femme que l’on prostitue ou qui se prostitue, franchement différent (et plus péjoratif) de ἑταίρα ’petite amie’ et παλλακή ’concubine“.

⁹⁸⁵ Πόρνος: GHR „kurvar; N. T. idolopoklonik“, LSJ „catamite... 2. sodomite... 3. in LXX and NT, fornicator II. idolater“, DELG p. 888 s.v. πέρνημι „’prostitué’..., ’qui fornique’ (LXX, NT), ’idolatre’ (Suid.)“, TDNT 6: 581: „’whoremonger’, who has intercourse with prostitutes, then specifically one who lets himself be abused for money, ’male prostitute““. Ovaj se termin javlja samo u *Novom zavetu* i apokrifnim spisima (*Premudrosti Sirahove*), a nema ga u kanonskim starozavetnim knjigama. Πορνίδιον: GHR „kurvica“. Πορνικός: LSJ: „of or for harlots... οἱ π. libertines“. Πορνῆιον: LSJ: „brothel“; DELG: 888 s.v. πέρνημι „bordel“. Πορνοσύνη: LSJ „= πορνεία“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „prostitution“; termin se javlja pozno (*ibid.*).

⁹⁸⁶ TDNT 6: 581, n. 3.

⁹⁸⁷ Πορνεύω: GHR „na bludnost dati se upotrijebiti; štovati kumire“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „πορνέουμαι ’se prostituer’ dit d’une femme ou d’un homme (ion.-att.), à l’actif au même sens (LXX), au sens plus large de ’forniquer’ (NT), aussi au sens de pratiquer l’idolâtrie (LXX, etc.)“. LSJ: „prostitute, ... Pass., ... prostitute herself, be or become a prostitute, ... fornicate... 2. metaph., practise idolatry“. TDNT 6: 581: „a) trans. ’to prostitute’..., commonly pass. of a woman ’to prostitute oneself’ ’to become a harlot’... b) intr. Act. = pass. ’to commit fornication“; ἐκπορνεύω: GHR „objačano πορνέω“, LSJ „commit fornication, Lxx... Pass., in same sense... 2. metaph., of idolatry, Lxx... II. c. acc., prostitute... cause to commit fornication“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „forniquer, prostituer, pratiquer l’idolâtrie (LXX)“. TDNT 6: 581: „stronger form of πορνεύω, ’to live very licentiously’, pass. in the same sense, ... with acc. ’to prostitute“; καταπορνεύω: GHR: „zlostaviti, prostituerati, napose djevojke u gaju boginje Omfale na određene

Derivat oblika πόρνη je i imenica πορνεία 'prostitucija, bludničenje', kasnije i 'idolopoklonstvo'; ovaj termin, inače redak u klasičnom grčkom, ukazuje i na homoseksualne odnose, kao i njeni sinonimi πόρνευσις i πόρνευμα.⁹⁸⁸ Ovoj leksičkoj porodici pripadaju i složenice πορνοβοσκός 'vlasnik (vlasnica) bordela, svodnik (svodnica)' i njegov sinonim πορνοτρόφος (LSJ).⁹⁸⁹ Uz njih se javljaju i ređe osvedočeni termini, od kojih mnogi verovatno predstavljaju šaljive *ad hoc* kovanice: πορνολύτας, πορνοκόπος 'rohottljivac, kurvar, bludnik' πορνοτελώνης 'ubirač poreza na prostituciju' πορνότριψ 'rohottnik', πορνογενής 'kopile', πορνογέννητος 'rođen od kurve', πορνογράφος 'koji piše o kurvama', πορνοδιδάσκαλος 'učitelj bluda', πορνοδύτης, glagol πορνοκοπέω 'biti kurvar', imenica πορνοκοπία 'kurvarstvo', πορνομανής 'zaludnik kurvama', πορνότεκνον i πορνοφίλες 'ljubitelj kurvi'.⁹⁹⁰

blagdane“, LSJ: „prostitute... II violate, treat as prostitutes... III squander on courtesans“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „prostituer“.

⁹⁸⁸ GHR: „kurvanje, preljuba; N.T. idolopoklonstvo, odmetanje od Boga“, LSJ: „prostitution, ... fornication, unchastity... II metaph., idolatry“; DELG: 888 s.v. πέρνημι „prostitution’... ’fornication’ (NT), ’idolâtrie’ (LXX)“; TDNT 6: 581: „fornication?, licentiousness“; gde se kao primer upotrebe termina πορνεία za učešće u homoseksualnim odnosima navodi Dem. 19.200.

⁹⁸⁹ Πορνοβοσκός: GHR. „podvodnik, podvodnica, svodnica“, LSJ: „brothel-keeper“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „tenancier d’un bordel, proxénète“; termin ima i derivate πορνοβοσκία 'podvođenje', LSJ: „trade of a brothel-keeper“, πορνοβοσκέω 'voditi javnu kuću', LSJ: „keep a brothel... II waste one’s substance on harlots“ i πορνοβοσκεῖον 'bordel', LSJ: „brothel“.

⁹⁹⁰ Πορνολύτας: LSJ *Suppl.*: „perh. one who resorts to prostitutes“. Πορνοκόπος: LSJ „one who has commerce with prostitutes, fornicator“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „débauché“. Πορνοτελώνης: LSJ: „farmer of the πορνικὸν τέλος... nickname for tax-gatherers“, DELG p. 888 S.v. πέρνημι „fermier de l’impôt sur les πόρνοι“. Πορνότριψ: LSJ: „= πορνοκόπος“, DELG: 888 s.v. πέρνημι „débauché“. Πορνογενής: LSJ: „spurīus“. Πορνογέννητος: LSJ: „born of a harlot“. Πορνογράφος: LSJ: „writing of harlots“. Πορνοδιδάσκαλος: LSJ: „teacher of fornication“, cf. πορνοδιάκονος LSJ „bacario“ (glosa). Πορνοδύτης: LSJ: „ganeo“ (glosa). Πορνοκοπέω: LSJ: „to be a whoremonger“. Πορνοκοπία: LSJ: „whoremongering“. Πορνομανής: LSJ: „mad after prostitutes“. Πορνότεκνον: LSJ *Suppl.*: „child of a prostitute“. Πορνοφίλες: LSJ: „loving harlots“.

Semantički sadržaj

U osnovnom značenju termini zasnovani na obliku πόρνη ukazuju na prostituciju, na lica koja u njoj učestvuju i na pojave koje je prate; njihovo značenje se kasnije, sa *Septuagintom*, uopštava i počinje da označava i blud, odnosno, u prenesenom značenju, idolopoklonstvo.⁹⁹¹

U *Septuaginti* se termini iz leksičke porodice zasnovane na reči πόρνη obično javljavaju kao prevod hebrejskih termina zasnovanih na korenu *zanah*, baš kao što se termini iz porodice zasnovane na reči μοιχός upotrebljavaju da prenesu termine iz porodice zasnovane na korenu *na'aph*. Budući da se rečeni termini javljaju na nekoliko mesta od velikog značaja za razvoj hrišćanske seksualne etike i teologije, među naučnicima se razvila znatna rasprava o njihovom značenju.

U svom članku iz 1972. godine pod naslovom „Does *porneia* mean fornication?“ Malina dokazuje da termin πορνεία u *Novom zavetu* ukazuje na sledeće:

- 1) nedopušteni seksualni odnos;
- 2) uže, seksualni odnos sa obrednom ili običnom prostitutkom;
- 3) nedopušteno ponašanje uopšte.

Ono što takvo ponašanje čini πορνεία, i time nezakonitim, jeste činjenica da je ono izričito zabranjeno u pisanoj i usmenoj verziji *Tore*.⁹⁹² *Tora* zabranjuje i osuđuje homoseksualnost, prostituciju (sakralnu i svetovnu) i preljubu, ali ne i predbračne odnose. Budući da ni jevrejski sveti spisi ni rabinička egzegetska tradicija ne zabranjuju i ne označavaju kao moralni prestup heteroseksualne predbračne seksualne odnose (i one pre veridbe) čiji cilj nije sticanje koristi ili učešće u kultu, odnosno ono na šta se najčešće odnosi engleski termin „fornication“, zaključuje Malina, spomenuti engleski termin, u modernom značenju, nije istoznačan sa terminom πορνεία.⁹⁹³ Značenja koja autori rečnika i komentatori pripisuju leksičkoj grupi zasnovanoj na terminu πορνεία, prema

⁹⁹¹ DELG: 888 s.v. πέρνημι; v. prethodne napomene.

⁹⁹² Malina 1972: 14-5.

⁹⁹³ *Op. cit.: passim*, n.b. p. 17. Malina, ipak, ukazuje na činjenicu da su predbračni odnosi mogli biti pre izuzetak nego pravilo u 1. veku, kada su se, opšte uzev, devojke udavale izuzetno mlade, *Op. cit.*, n. 1.

njegovom viđenju, potiču iz poznije upotrebe i kasnijih moralnih stavova, zasnovanih na novozavetnom moralu.⁹⁹⁴

Malinin članak je podstakao brojne reakcije.⁹⁹⁵ Njegove nalaze pobija Jensen u članku objavljenom 1978. godine. Jensen prvo ističe da novozavetna grčka terminologija nije nužno bila uslovljena konceptima iz Tore, a zatim dokazuje da su u antičko doba među Jevrejima osuđivani i zabranjivani i predbračni seksualni odnosi. Između ostalog, Jensen ističe da se termin *πορνεία* u *Septuaginti* mogao koristiti i u veoma uopštenom značenju i ukazivati na požudu ili rasmusnost (*lust or wantonness*), pre svega u Solomonovim knjigama.⁹⁹⁶

Jensen navodi da termini iz leksičke grupe kojoj pripada reč *πορνεία* ukazuju na sledeće:

- a) prostituciju i lica koja u njoj učestvuju;
- b) brak sa osobama iz zabranjenog stepena srodstva;
- c) idolopoklonstvo (figurativno);
- d) raskalašno ponašanje, uključujući vanbračne seksualne odnose (*eng. fornication*) i
- e) imaju neizvesno značenje u Jv. 8.41; Jevr. 12.16.⁹⁹⁷

Termin *πορνεία* se u *Novom zavetu* javlja na nekoliko mesta od velikog značaja za razvoj hrišćanske teologije. Prvo takvo mesto jeste u okviru odluka Apostolskog sabora održanog u Jerusalimu, gde su apostoli dogovorili pod kojim je uslovima moguće širiti Isusovo učenje među nejevrejima i kojih se pravila i ograničenja imaju pridržavati neznaoščci (Dap. 15.20; odluka se ponavlja u epistolarnoj formi u stihu 15.29 i prilikom Pavlovog povratka u Jerusalim 21.25).

Nakon što su apostoli proširili Hristovu poruku, povećao se broj nejevreja koji su bili spremni da slede Hristov put. Postavilo se pitanje da li je Hristova

⁹⁹⁴ *Op. cit.: passim.*

⁹⁹⁵ McCormic 1976 se poziva na Malinin članak u sopstvenoj kritici Vatikanske deklaracije o seksualnoj etici od 29. decembra 1975, *ap.* Jensen 1978: 161.

⁹⁹⁶ Jensen 1978: 172 *et passim.*

⁹⁹⁷ *Op. cit:* 180-1.

poruka uopšte njima namenjena, kao i kakva pravila treba da važe za njih – moraju li oni prvo prihvatiti judaizam, zakone, pravila i običaje koji tradicionalno proističu iz života u spomenutoj veri, ili je dovoljno da slede Hristovu poruku i pridržavaju se moralnih načela koja je mesija ustanovio. O tome se raspravljalo na Apostolskom saboru održanom u Jerusalimu, i tamo je odlučeno da neznabošci ne moraju da se pridržavaju judejskog Zakona, već treba da se klone određenih stvari, propisanih u stihu Dap. 15.20 (stihovi 15.29 i 21.25 predstavljaju tek rekapitulaciju rečenoga):

Него да им се заповеди да се чувају од прилога идолских и од курварства и од удављеног и од крви, и што њима није мило другима да не чине.

sed scribere ad eos ut abstineant se a contaminationibus simulacrorum, et fornicatione, et suffocatis, et sanguine.

ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων καὶ τὰς πορνείας καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος·

Drugo takvo mesto predstavlja takozvana „klauza izuzetka“ u okviru Isusovog učenja o razvodu. Isus je, kako smo kazali, zabranio razvod, a svaki odnos supružnika sa drugim partnerima, čak i nakon razvoda, okarakterisao kao preljubu (Mt. 5.32; 19.9; Lk. 16.18; Mk. 10.10-12). Ova se zabrana spominje u sva tri sinoptička jevanđelja, ali samo u *Jevanđelju po Mateju* nalazimo klauzu kojom se razvod opravdava u slučaju da je žena počinila πορνεία (Mt. 5.32; 19.9). O značenju termina πορνεία unutar „klauze izuzetka“ se decenijama vodi naučna rasprava. Napomenimo da se obe spomenute epizode, apostolski sabor i zabrana razvoda, odvijaju u jevrejskom, odnosno judeo-hrišćanskom društveno-kulturnom miljeu i da su obe zabrane izrečene na aramejskom, odnosno hebrejskom jeziku, odnosno da termin πορνεία u stihovima kojima se izriču spomenute zabrane predstavlja prevod termina koji je izvorno bio hebrejski, odnosno aramejski.⁹⁹⁸ Evo kratkog pregleda rasprave o značenju termina πορνεία u spomenutim stihovima. Ova rasprava ukazuje kakav je mogao biti semantički sadržaj termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči πόρνη.

Značenje „klauze izuzetka“ ćemo bolje razumeti ako razumemo kontekst u kom je ona izgovorena, odnosno pozadinu Isusove rasprave sa farisejima. Zabrana

⁹⁹⁸ O raspravi je li hebrejski u Isusovo doba bio govorni jezik v. *supra*.

razvoda u Matejeveom jevanđelju javlja se u kontekstu rasprave između pristalica rabina Hilela i rabina Shammaia. Pristalice ovih dvaju rabina na različit su način tumačili stih Zak. 24.1 o razvodu. Hileliti su smatrali da se muškarac može razvesti od žene ma zbog kog prestupa, čak i ako je nezadovoljan, e.g. njenom kuhinjom, dok su šamaiti smatrali da je jedini opravdani razlog za razvod ozbiljno sramni prestup, obično seksualne prirode.⁹⁹⁹

Navešćemo, radi preglednosti, grčki i latinski tekst oba stiha.

ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι, καὶ ὁ εἰς ἐὼν ἀπολελυμένην γαμήσῃ μοιχᾶται.

Ego autem dico vobis: quia omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat.

λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ὁ εἰς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται.

Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur: et qui dimissam duxerit, moechatur.

U grčkom tekstu nalazimo konstrukcije παρεκτὸς λόγου πορνείας (5.32), odnosno μὴ ἐπὶ πορνείᾳ (19.9), a u *Vulgati* prevod *excepta fornicationis causa* (5.32), odnosno *nisi ob fornicationem* (19.9).

Treće mesto od značaja za razvoj hrišćanske seksualne etike na kojem nalazimo termin πορνεία je odlomak iz *Prve poslanice apostola Pavla Korinćanima*, u kojem apostol preporučuje celibat, ali ističe da je zbog πορνεία svakako bolje biti u braku, nego upuštati se u vanbračne seksualne odnose (1 Kor. 7.2).

Većina naučnih radova i rasprava o značenju termina πορνεία u *Bibliji* se odnosi upravo na pobrojane stihove. Osvrnimo se sada na pretpostavke o značenju rečenog termina.

⁹⁹⁹ Fleming 1963: 106-7; Moloney 1979: 43; Wenham 1984a: 97.

a) πορνεία = μοιχεία

Neki naučnici smatraju da se termin πορνεία, bar u pojedinim novozavetnim stihovima, odnosi na preljubu, odnosno, da ima značenje istovetno terminu μοιχεία. Često se na rečeni način tumači klauza kojom se u *Jevanđelju po Mateju* zabranjuje razvod (tako Fleming, Down, Allison).¹⁰⁰⁰

Jedan od glasnih zagovornika ove teze je Janzen koji u svom članku iz 2000 dokazuje da kulturni kontekst u kom piše Matej ukazuje da πορνεία ima značenje slično 'preljuba', i da se Matej opredeljuje za rečeni termin (a ne za termin μοιχεία) zato što ne želi da ukaže isključivo na ženin vanbračni seks nakon sklapanja braka, već i tokom zaruka.¹⁰⁰¹ Janzen se usredsređuje na kulturno-istorijski kontekst u kom je izrečena zabrana. On ističe da je na čitavom antičkom Bliskom istoku, pa tako i među Jevrejima u prvom veku, vladalo pravilo da se muškarac može ma zbog kog razloga razvesti od supruge, ali u tom slučaju mora da vrati miraz i bračne darove, a u određenim okolnostima i da plati otštetu. Jedini način da muž ne bude obavezan da vrati miraz bio je da se razvede usled razloga koji su smatrani opravdanima.¹⁰⁰²

Fleming smatra da termin πορνεία označava nedopušteni seksualni odnos. Kao termin šireg značenja, ova reč, smatra on, obuhvata i preljubu i incest. Fleming na pitanje zašto Isus u stihu Mt. 19.9 u „klauzi izuzetka“ nije upotrebio termin μοιχεία odgovara objašnjavajući da se ista reč u istoj rečenici javlja da označi drugačiji prestup, pa se upotrebom sinonima izbegava nejasnoća. Pored toga, πορνεία obuhvata još jedan uzrok opravdanog razvoda, tj. incest.¹⁰⁰³ Fitzmeyer odbacuje pretpostavku da πορνεία u „klauzama izuzetka“ ukazuje jednostavno na preljubu, ističući da Matej poznaje i upotrebljava termin μοιχεία, i da bi ga, da je mislio na preljubu, upotrebio i u „klauzama izuzetka“.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁰ Fleming 1963: *passim*; Down 1984: 333; Allison 1993: *passim*.

¹⁰⁰¹ Janzen 2000: *passim*.

¹⁰⁰² *Op. cit.*: 74-5.

¹⁰⁰³ Fleming 1963: 110.

¹⁰⁰⁴ Fitzmeyer 1976: 208-210.

Termin *μοιχεία* ima uže značenje od termina *πορνεία* jer se odnosi isključivo na preljubu.¹⁰⁰⁵ Ovi termini nisu ni istoznačni, na šta ukazuje činjenica da ih kako u biblijskim spisima, tako i klasičnim delima nalazimo u jukstapoziciji.¹⁰⁰⁶ U Matejevom jevanđelju termin *πορνεία* se javlja još samo u stihu 15.19 u katalogu poroka, gde stoji uz termin *μοιχεία*, što ukazuje da ova dva termina nisu istoznačna. Ima, međutim, i onih koji upravo jukstapoziciju spomenuta dva termina u pojedinim starozavetnim stihovima smatraju odlikom hebrejskog paralelizma, koja ukazuje da su ova dva termina istoznačna. Fleming navodi primer stiha Jer. 3.9. Međutim, na istom mestu Fleming spominje stih Mt. 15.19 kao primer stiha u kojem rečena dva termina u jukstapoziciji upravo ukazuju da je reč o različitim prestupima.¹⁰⁰⁷

Termini u značenju 'kurva', 'kurvati se' mogu, upotrebljeni figurativno, ukazivati na preljubnicu i preljubu kada se o njoj govori pogrдно i sa jakim negativnim konotacijama. Yehoshua ističe da se termin *πόρνη* upotrebljava kao derogativni epitet za preljubnicu tamo gde se govori o Izrailju, Jahveovoj nevernoj supruzi koja odlazi za drugim bogovima.¹⁰⁰⁸

Mnogi činiooci ukazuju da *πορνεία* u spomenutim stihovima podrazumeva seksualni prestup. Svaki seksualni prestup udate žene jeste preljuba. Međutim, u grčkom jeziku postoji termin za preljubu, *μοιχεία*. Zašto se, dakle, autor opredeljuje za termin *πορνεία*, a ne za termin *μοιχεία*? Budući da je reč o verskom, a ne isključivo književnom tekstu, izbor termina ne može predstavljati samo pitanje stila. Jedan od mogućih odgovora jeste da je tekst nastao pod uticajem hebrejske, odnosno aramejske leksike.

¹⁰⁰⁵ TDNT 6: 581.

¹⁰⁰⁶ *E.g. P. Tebt.* 2.276.15-6 (2-1.v. pre n.e.), gde je reč o tome da Venera u konjunkciji sa Marsom navodi na bludničenje i preljubu.

¹⁰⁰⁷ Fleming 1963: 109.

¹⁰⁰⁸ Yehoshua 2009: 22.

b) πορνεία = incest

Pojedini istraživači smatraju da je termin πορνεία mogao ukazivati na zabranjene brakove među srodnicima. U tom se značenju, tvrdi Jensen, spomenuti termin javlja samo u okviru apostolske odluke (Dap. 15.20; 29; 21.25) i u „klauzi izuzetka“ unutar zabrane razvoda u Matejevom jevanđelju (Mt. 5.32; 19.9).¹⁰⁰⁹

Omanson u svom članku iz 1990. godine ističe da se termin πορνεία u stihu Dap. 15.20 i odgovarajućim stihovima u *Delima apostolskim* odnosi na incest. Stihovi Dap. 15.19-21, odnosno preporuke nejevrejima za čestiti život, ističe Omanson, sažimaju propise sadržane u 17. i 18. glavi *Levitske knjige*. Na rečenom mestu u *Levitskoj knjizi* detaljnije se reguliše zabranjeno seksualno ponašanje, a ta se regulacija odnosi na zabranjene brakove, odnosno seksualne odnose sa srodnicima. Kako naglašava Omanson, sve veći broj modernih biblijskih prevoda na razne jezike, rimokatoličkih i protestantskih, nudi takav prevod stiha Dap. 15.20 ili u napomenama objašnjava da je reč o incestuoznim brakovima, ukazujući na vezu između spomenutog stiha i Le. 17-18.¹⁰¹⁰

Isto tumačenje i vezu sa *Levitskom knjigom* usvaja pre njega Moloney (1979. godine). Moloney veruje da Matej ubacuje „klauzu izuzetka“ u tekst svoja dva glavna izvora: tekst Markovog jevanđelja i *Q*. Prema njegovom viđenju, Matejeva zajednica sastojala se od judeo-hrišćana među kojima je razvod bio strogo zabranjen. Ova se zajednica susrela sa novim problemom: pristupali su joj brojni nejevreji koji su se pridržavali drugačijih seksualnih normi, iznad svega sa aspekta incestuoznih zajednica. „Klauza izuzetka“ predstavlja, smatra Moloney, odgovor na ovaj problem.¹⁰¹¹

Wenham odbacuje tumačenje kakvo nudi Moloney, ističući da je malo verovatno da bi termin πορνεία, čije je značenje šire i koji se odnosi na svaku vrstu nedopuštenog seksualnog vladanja, mogao biti upotrebljen u tako uskom značenju, ukazujući isključivo na incestuozne ili predbračne seksualne odnose.¹⁰¹² Wenham veruje da je verovatnija mogućnost da se πορνεία, naročito u kontekstu Mt. 19.9, pravne rasprave sa farisejima,

¹⁰⁰⁹ Jensen 1978: 174.

¹⁰¹⁰ Omanson 1990: 419. Omanson nabraja niz konkretnih biblijskih prevoda na evropske jezike.

¹⁰¹¹ Moloney 1979: 43-5.

¹⁰¹² Wenham 1986: 18. Slično i Wenham 1984a: 100-1; 1984b: 332, n. 3.

odnosi na „nešto ružno“, odnosno seksualni prekršaj koji se u Zak. 24.1 spominje kao opravdani razlog za развод. ¹⁰¹³

Slično tumačenje, pozivajući se također na spomenuti odeljak u *Levitskoj knjizi*, nudi Fitzmeyer. Prema njegovom mišljenju, u apostolskoj odluci i u „klauzama izuzetka“ termin $\rho\omicron\rho\nu\epsilon\acute{\iota}\alpha$ se odnosi na zabranjene brakove između srodnika, kako je to opisano u Le. 18.6-18. U prilog rečenoj tezi, ističe Fitzmeyer, govore i svedočanstva iz kumranskih rukopisa, koja Fitzmeyer detaljno analizira u svom članku iz 1976. godine. On polazi od činjenice da se u *Septuaginti* termin $\rho\omicron\rho\nu\epsilon\acute{\iota}\alpha$ upotrebljava kao prevod hebrejskog termina *zenut*, pa verovatno termin $\rho\omicron\rho\nu\epsilon\acute{\iota}\alpha$ i u „klauzi izuzetka“ predstavlja prevod rečenog termina. U dokumentu iz Damaska termin *zenuth* ukazuje na poligamiju, развод i brak sa srođnicima, ističe Fitzmeyer. Na taj način, rečeni dokument predstavlja „kariku koja nedostaje“ u nizu dokaza da *zenuth* može ukazivati i na brak sa zabranjenim stepenima srodnika – ovo specifično značenje nalazimo među palestinskim Jevrejima u 1. veku pre n.e. i 1. v. n.e. ¹⁰¹⁴

Janzen odbacuje Fitzmeyerovu tezu, naglasivši nekoliko problema. Prvo, termin *zenuth* se ne javlja nigde unutar stihova u 18. glavi *Levitske knjige* koji se odnose na incestuozne brakove. Dalje, to što u Dap. 15.20 termin $\rho\omicron\rho\nu\epsilon\acute{\iota}\alpha$ možda ima značenje 'incestuozni brak' ne znači nužno da rečeni termin ima isto značenje i u Matejevom jevanđelju u „klauzama izuzetka“. Hebrejski termini zasnovani na korenu *znh* se u *Bibliji* nikada ne odnose na incestuozne brakove. Jedini dokaz za takvu upotrebu termina u hebrejskom postoji u kumranskim dokumentima, a i tu je reč o jednoj jedinoj pojavi koja predstavlja izuzetak, a ne pravilo. ¹⁰¹⁵

I Seifrid odbacuje obe spomenute pretpostavke: prvu, da termin $\rho\omicron\rho\nu\epsilon\acute{\iota}\alpha$ u apostolskoj odluci ima specijalizovano značenje 'incest', i drugu, koja rečeni stih dovodi u vezu sa propisima iz *Levitske knjige*. Apostolski sabor je predstavljao odgovor na problem izazvan naglim porastom preobraćenika u Antiohiji. ¹⁰¹⁶ Seifrid ističe da apostolska odluka sadrži propise čiji je cilj da spreče postupke koji bi mogli uvrediti

¹⁰¹³ Wenham 1984a: 101.

¹⁰¹⁴ Fitzmeyer 1976: 210; 213-221, osobito p. 221.

¹⁰¹⁵ Janzen 2000: 69-70.

¹⁰¹⁶ Seifrid 1987: 44.

najkonzervativnije Jevreje, ali da sadržaj odluke ne stoji u direktnoj vezi sa Mojsijevim zakonom, odnosno *Levitskom knjigom*. Seifrid ističe da se termin πορνεία u stihu Dap. 15.20 ne može odnositi isključivo na zabranjene brakove; spomenuti termin, naime, ima isuviše široko značenje da bi proizvoljno bio upotrebljen u tako suženom smislu. Πορνεία se odnosi na svaku vrstu nemoralnog seksualnog ponašanja, i u tekstu nema indikacija da je termin upotrebljen u suženom značenju. Teško bi bilo razumeti zašto bi Luka verovao da čitaoci, vernici koji potiču iz nejevrejskih krugova, mogu razvideti usko hebrejsko značenje termina. Za razliku od drugih kategorija društvenih normi, seksualna etika Jevreja i pagana znatno se međusobno razlikovala. Seifrid smatra da treba sve elemente odluke posmatrati kao deo celine; kao i zabrana idolopoklonstva i uživanja hrane žrtvovane idolima, i πορνεία se u apostolskoj odluci odnosi na skvrnjenje učešćem u idolopokloničkim obredima. Seifrid ističe i da odluka ne stoji u vezi sa Le. 17-18 i da se ne odnosi ni na zabranu preljube u okviru *Dekaloga*.¹⁰¹⁷

c) Prostitucija ili bludničenje

Jedna grupa komentatora veruje da se termin πορνεία u „klauzama izuzetka“ koristi kao opšti termin za prostituciju ili sklonost promiskuitetu. U *Starom i Novom zavetu* se, ističe Yehoshua, termin πορνεία upotrebljava pretežno u osnovnom značenju 'prostitucija', a ukazuje na obrednu ili sekularnu prostituciju.¹⁰¹⁸

Obredna prostitucija

Yehoshua tvrdi da termin πορνεία u apostolskoj odluci i „klauzama izuzetka“ označava obrednu prostituciju.¹⁰¹⁹ Vekovima je, ističe Yehoshua, u Crkvi preljuba pogrešno smatrana osnovanim razlogom za razvod, mahom zasnovano na stihu Mt. 5.32. U stihovima Mt. 5.32 i 19.9 je razvod, smatra on, dopušten u slučaju da se partner upušta

¹⁰¹⁷ *Op. cit.*: 47-50.

¹⁰¹⁸ Yehoshua 2009: 22.

¹⁰¹⁹ *Op. cit.*: 41; 45. Za spisak autora koji dele ovaj stav ili dopuštaju mogućnost takvog značenja, v. *op. cit.*: 80-1.

u obrednu prostituciju (πορνεία).¹⁰²⁰ On ističe da je pravila koja čine deo apostolske odluke u stihu Dap. 15.20 izgovorio apostol Jakov, da su njegove reči prvo zapisane na hebrejskom, pa naknadno prevedene na grčki. Luka je na grčkom zapisao ono što je Jakov izgovorio na hebrejskom, tvrdi Yehoshua.¹⁰²¹ U *Starom zavetu* termini iz leksičke porodice zasnovane na reči πόρνη se odnose, ističe Yehoshua, prevashodno na obrednu prostituciju, i ovo se značenje prenosi i na novozavetne tekstove (e.g. Otk. 2.14; 21; 1 Kor. 10.6-8). Ovi se termini u *Septuaginti* javljaju prevashodno kao prevod termina zasnovanih na korenu *zanah*. Kao i hebr. *zanah*, i grčki termin πορνεία se mogao odnositi na oba vida prostitucije, obrednu i svetovnu.¹⁰²² S druge strane, činjenica da su pravila koja navodi Jakov kratka ukazuje da su svi razumeli njihovo značenje, odnosno „all four items in the decree were shorthand for things that took place in pagan temples“. Određeni grčki član ispred svake stavke ukazuje da su i pagani dobro razumeli o čemu je reč, odnosno da spomenuti elementi odluke predstavljaju „well-known entities“. Spomenuta teza da se πορνεία u apostolskoj odluci odnosi na obrednu prostituciju ima uporište i u činjenici da u doba održavanja *Apostolskog sabora* obredna prostitucija još postoji i još predstavlja goruće pitanje. Kao i seks, i uživanje žrtvenog mesa simbolizuje sjedinjenje sa božanstvom kojem se žrtva prinosi, ističe Yehoshua. Oba se čina, jedenje mesa prineto na žrtvu drugim božanstvima i učestvovanje u seksualnim obredima paralelno zabranjuju u stihu Dap. 15.20.¹⁰²³

Promiskuitet

Termin πορνεία se odnosi na sklonost promiskuitetu i upotrebljava u proširenom i uopštenom značenju 'bludničenje', 'kurvarstvo', ali se u tom značenju javlja u

¹⁰²⁰ *Op. cit.*: 87.

¹⁰²¹ Kako navodi Bivin, pola teksta *Dela apostolskih* preuzeto je iz hebrejskog izvora; on navodi tekstualne dokaze da je prvih 15 poglavlja rečene knjige, kao i sinoptička jevanđelja, izvorno napisano na hebrejskom jeziku. U stihu Dap. 15.36 dolazi do zaokreta na grčki jezik, jer tu Luka sam počinje da opisuje Pavlova putovanja. Bivin 1983: 5, *ap.* Yehoshua 2009: 67, sa n. 188.

¹⁰²² *Op. cit.*: 67; 72-4.

¹⁰²³ *Op. cit.*: 44; 48; 55.

helenističko doba i u novozavetnom periodu na mnogim mestima u Pavlovim poslanicama. Fitzmeyer stoga ističe da bi tumačenje termina πορνεία u tom značenju unutar Matejeve „klauze izuzetka“ predstavljalo nametanje prevashodno Pavlovog i helenističkog značenja odlomku koji se odnosi na palestinsku i jevrejsku problematiku.

1024

Yehoshua ističe da je ova hebrejska reč prvenstveno ukazivala na prostituciju, ali da je imala i svoja sekundarna značenja i mogla se upotrebiti uopšteno da ukaže na preljubnicu, vračaru ili ma koga ko se prodaje i na taj način odmeće od Boga. To je bilo opšte pejorativno značenje termina. Međutim, ni hebr. termin *zanah* ni grč. termin πορνεία nemaju značenje 'preljuba', 'preljubnica' itd. Preljubnica može pogrdno biti nazvana kurvom, ali to ne označava ono što ona zapravo čini. Grčka definicija termina se proširila obuhvativši i one koji učestvuju u incestu, preljubnike, homoseksualce itd., ali samo kao omalovažavajuća reč za njih. Ona može ukazivati na svaku vrstu „protivprirodnog bluda“, ali to nije njeno primarno značenje.¹⁰²⁵ Tumačeći apstraktni termin πορνεία mnogi istraživači navode da se on može odnositi na niz nedopuštenih seksualnih odnosa, poput preljube incesta itd.¹⁰²⁶ Naprotiv, ističe Yehoshua, rečnici su precizniji u tumačenju reči koje ukazuju na osobu koja čini πορνεία, odnosno πόρνη: tu svi govore o prostitutki, a niko ne spominje preljubu i druge seksualne prestupe.¹⁰²⁷

Prevođenje termina πορνεία opštim izrazom „seksualni nemoral“, ili specijalizovanim terminom drugačijeg sadržaja „preljuba“, ističe Yehoshua, ima značajne posledice u teološkoj interpretaciji stiha Dap. 15.20, ali i druge implikacije, među kojima Yehoshua ističe zabranu razvoda, koji je dopušten, shodno njegovom tumačenju, samo u slučaju obredne prostitucije, dok su u Crkvi stihovi koji se odnose na ovu zabranu (Mt.

¹⁰²⁴ Fitzmeyer 1976: 210.

¹⁰²⁵ Yehoshua 2009: 71; 74.

¹⁰²⁶ Friberg / Friberg / Miller 2005: 323: „generally, of every kind of extramarital, unlawful, or unnatural sexual intercourse, fornication, sexual immorality, prostitution’, ‘a synonym for moixeia... (marital) unfaithfulness, adultery’ ‘metaphorically, as apostasy from God through idolatry (spiritual) immorality, unfaithfulness’“, *ap.* Yehoshua 2009: 74. Bauer / Gingrich / Danker 1979: 693: „prostitution, unchastity, fornication, of every kind of unlawful sexual intercourse’ ‘of sexual unfaithfulness of a married woman’. ‘fig., in accordance w. an OT symbol of apostasy from God, of idolatry’, *ap.* Yehoshua 2009: 78

¹⁰²⁷ Yehoshua 2009: 76; za primere v. 78-9.

5.32; 19.9) tradicionalno tumačeni tako da je razvod dopušten u slučaju partnerove preljube. Prevod terminom „blud“ (*fornication*) nije valjan, jer podrazumeva i preljubu i druge vrste nedopuštenih seksualnih odnosa.¹⁰²⁸ Ujedno, prevod izrazima tipa „seksualni nemoral“ dopušta široka tumačenja, jer se od kulture do kulture razlikuje šta je moralno.

Apostaza, odnosno neverstvo Bogu

Nešto drugačije tumačenje termina *πορνεία* unutar apostolske odluke nalazimo 1963. god. kod Fleminga. Fleming ističe da se tri ostala elementa apostolske odluke odnose na idolopoklonstvo, i da to ukazuje da i četvrti zabranjeni element, *πορνεία*, verovatno ima veze sa idolatrijom. Fleming, međutim, smatra da se rečeni termin na datom mestu odnosi na neverstvo, na otpadanje od Boga, zbog pristajanja uz idolopoklonike i učestvovanja u njihovim obredima.¹⁰²⁹

Do sličnog zaključka, na osnovu drugačijih premisa, dolazi Mahoney. On veruje da termin *πορνεία* u „klauzama izuzetka“ predstavlja semitizam koji treba posmatrati u svetlu stiha Zak. 24.1, u kojem se „nešto ružno“ (hebr. *erwat dabar*) navodi kao opravdani razlog za razvod. U „klauzama izuzetka“, veruje Mahoney, *πορνεία* predstavlja prevod reči *erwat*, i ukazuje na nešto što predstavlja uvredu Boga. Jedini valjani razlog za razvod predstavlja, dakle, stanje kada bi ostanak u braku mogao ugroziti nečiju veru i vezu sa Bogom.¹⁰³⁰

U Janzenovom pregledu diskusije o značenju termina *πορνεία* se spominje još jedno moguće značenje rečenog termina. Među esenima, kao i na brojnim mestima u *Starom zavetu* termin *zenuth* se upotrebljava da ukaže na nelojalnost, neverstvo. Pojedini autori stoga smatraju da Matej koristi termin *πορνεία* kao prevod termina *zenuth* ukazujući na seksualnu nečistotu koja može rezultirati izbacivanjem iz sekte. Janzen ovakvo viđenje odbacuje.¹⁰³¹

¹⁰²⁸ Yehoshua 2009: 45; 67, *cf.* 41; 73.

¹⁰²⁹ Fleming 1963: 117-18.

¹⁰³⁰ Mahoney 1968: 31-2 *et passim*.

¹⁰³¹ Janzen 2000: 70.

d) Značenje *πορνεία* je irelevantno

Mali broj naučnika smatra da klauze izuzetka imaju značenje „ni zbog *πορνεία*“, „bez obzira na pitanje *πορνεία*“. Većina naučnika odbacuje ovakvo tumačenje, budući da ono nema osnova u grčkoj sintaksi.¹⁰³²

Spomenimo ovde i da neki naučnici smatraju da klauze koje ograničavaju zabranu razvoda predstavljaju Matejevo tumačenje, i da nisu izvorno predstavljale deo Isusovog učenja.¹⁰³³ Takva su tumačenja, međutim, teološke, a ne lingvističke prirode.

Termini iz leksičke porodice, okupljene oko reči *πόρνη* se u *Bibliji* javljaju 203 puta, 148 puta u *Starom*, i 55 puta u *Novom zavetu*. Neke od ovih termina srećemo samo u *Starom zavetu* (*ἐκπορνεύω*, *πορνείον*, *πορνικός*, *πορνοκόπος*), dok se termin *πόρνος* javlja samo u *Novom zavetu*. Gotovo svi spomenuti termini se javljaju relativno retko. Valja, međutim, istaći specifičnost vezanu za učestalost termina *ἐκπορνεύω* i *πορνεία*. Termin *ἐκπορνεύω* se javlja na čak 43 mesta, premda ga nalazimo samo u *Starom zavetu*. Osim rečenog glagola, u starozavetnim knjigama se još samo imenica *πορνεία* javlja toliko učestalo (43), što je upečatljivo, imajući u vidu da se rečeni termin retko sreće u klasičnom grčkom jeziku i da se javlja učestalije tek sa *Septuagintom* i u hrišćanskom grčkom. Ukupno uzev, najčešće se javljaju termini *πορνεία* (68) i *πόρνη* (50).

Tabela 94. Termini iz porodice, zasnovane na reči *πόρνη* u *Bibliji*

	<i>Stari zavet</i>	<i>Novi zavet</i>	Suma
<i>πόρνος</i>		10	10
<i>πόρνη</i>	38	12	50
<i>πορνεία</i>	43	25	68
<i>πορνεύω</i>	18	8	26
<i>ἐκπορνεύω</i>	43		43
<i>πορνείον</i>	3		3
<i>πορνικός</i>	2		2
<i>πορνοκόπος</i>	1		1
Suma	148	55	203

¹⁰³² Wenham 1984a: 101; Janzen 2000: 67.

¹⁰³³ Down 1984: *passim*.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči πόρνη pretežno nalazimo kao prevod oblika izvedenih od glagolskog korena *zanah* (100), odnosno kao prevod imenice *taznuwth* (16), *znuwth* (9) i *zenunim* (12). Imenica πόρνη se obično javlja kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah* (26). Znatno ređe se ovi termini javljaju kao prevod termina *qedeshah* (4) i *qadesh* (1). Tek izuzetno ih srećemo tamo gde u hebr. tekstu nalazimo reči *gab* (3), *ramah* (1), *mamzer* (1), *zuwr* (1), dok se na sedam mesta tekst *Septuaginte* razlikuje od hebrejskog originala i latinskog prevoda.

Svi spomenuti termini se javljaju kako u osnovnom, tako i u prenesenom značenju. U osnovnom značenju, one ukazuju na svetovnu ili obrednu prostituciju i lica koja učestvuju u njoj, ili, ređe, uopšteno na bludničenje. U prenesenom značenju ovi termini ukazuju na idolopoklonstvo i apostazu kao vid bludničenja. Jedini termin iz ove grupe koji se upotrebljava isključivo u osnovnom seksualnom značenju je termin πόρνος.

1. πόρνη

Imenica πόρνη se javlja na 50 mesta u *Bibliji*, 38 puta u u *Starom*, i 12 puta u *Novom zavetu*.¹⁰³⁴

U *Starom zavetu*, termin πόρνη se javlja pretežno kao prevod aktivnog participa ženskog roda glagola *zanah* (26/38).¹⁰³⁵ Na četiri mesta ova imenica predstavlja prevod hebr. termina *qedeshah*.¹⁰³⁶ Na dva druga mesta ona se javlja kao prevod ličnog

¹⁰³⁴ Post. 34.31; 38.15; 38.21 dva puta; 38.22; Le. 21.7; 21.14; Zak. 23.3; 23.18-19 (lat. 23.17-18); Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.23; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16; 12.24; 20.19; 22.38; Priče 5.3; 6.26; 36.3 (lat. 29.3); Is. 1.21; 23.15; 23.16; 57.3; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.35; 23.43; 23.44; Os. 4.14 dva puta; Joilo 4.3 (lat. 3.3); Naum 3.4. Mt. 21.31; 21.32; Lk. 15.30; 1 Kor. 6.15; 6.16; Jevr. 11.31; Jak. 2.25; Otk. 17.1; 17.5; 17.15; 17.16; 19.2.

¹⁰³⁵ Post. 34.31; 38.15; Le. 21.7; 21.14; Zak. 23.19 (lat. 23.18); 1 Car. 3.16; Priče 6.26; 36.3 (lat. 29.3); Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; Is. 1.21; 23.15; 23.16; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.35; 23.44; Os. 4.14; Joilo 4.3 (lat. 3.3); Naum 3.4. U stihu Os. 4.14 se termin πόρνη javlja dva puta; uprkos tome što se tekst *Septuaginte* na ovom mestu razlikuje od hebr. originala i *Vulgate*, na oba mesta reč πόρνη predstavlja prevod participa termina *zanah*.

¹⁰³⁶ Post. 38.21 dva puta; 38.22; Zak. 23.18 (lat. 23.17).

glagolskog oblika *zanah*, odnosno njemu srodnog termina *taznuwth*.¹⁰³⁷ U stihu Zak. 23.3 hebr. termin *mamzer* u značenju „kopile“¹⁰³⁸ preveden je na grčki sintagmom ἐκ πόρνῆς (cf. lat. *de scorto natus*), dok u stihu Priče 5.3 sintagma γυναῖκός πόρνῆς predstavlja prevod hebr. termina *zuwr* u značenju ‘strani, tuđi’ (lat. *meretricis*, srp. туђе жене).¹⁰³⁹ Termin πόρνῆ se javlja u *Septuaginti* na još četiri mesta na kojima se grčki tekst razlikuje od Mazoretskog teksta i teksta *Vulgate*, odnosno tamo gde u hebrejskom ne nalazimo odgovarjući seksualni termin.¹⁰⁴⁰

U *Starom zavetu* se termin πόρνῆ većinoma upotrebljava u osnovnom, seksualnom značenju i ukazuje na osobe koje se bave prostitucijom, svetovnom ili sakralnom.¹⁰⁴¹ U proročkim knjigama termin πόρνῆ se upotrebljava u kontekstu idolopoklonstva, u svom osnovnom značenju, ili u prenesenom značenju, ukazujući na idolopoklonike.¹⁰⁴² U *Novom zavetu* se termin πόρνῆ upotrebljava prevashodno u svom osnovnom značenju i uvek u seksualnom kontekstu. U *Otkrivenju* se rečeni termin upotrebljava u okviru alegorijske predstave Rima kao bludnice.

U srpskom prevodu na spomenutim mestima uvek nalazimo reč „kurva“.

Spomenuta imenica se javlja i na četiri mesta u apokrifnim knjigama.¹⁰⁴³

1.2 *Vulgata*

Tamo gde u *Septuaginti* nalazimo termin πόρνῆ, u Jeronimovom prevodu pretežno nalazimo imenicu *meretrix* (22/38), dok se ređe javljaju termini *scortum* (6) i *prostibulum*

¹⁰³⁷ U stihu Is. 57.3 πόρνῆ je prevod ličnog glagolskog oblika glagola *zanah* (cf. lat. *fornicaria*), u stihu Jez. 23.43 imenica *taznuwth* je prevedena na grč. sintagmom ἔργα πόρνῆς (lat. *in fornicatione*).

¹⁰³⁸ Strong 4464 (מַמְזֵר) [mam-zare'] BDB „bastard“.

¹⁰³⁹ Strong 2114 zuwr (זוּר) [zoor] BDB: „Participle as adjective *strange*, or as noun *stranger*... b. to the person, *another*“.

¹⁰⁴⁰ U stihu Is. Nav. 6.23 u hebr. i lat. tekstu nalazimo samo ime Rava, dok uz ovo vlastito ime u *Septuaginti* stoji i apozicija πόρνῆ. V. et 1 Car. 12.24; 20.19 (lat., hebr. 21.19); 22.38.

¹⁰⁴¹ Post. 34.31; 38.15; 38.21 dva puta; 38.22; Zak. 23.3 Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.23; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16; 12.24; 20.19 (lat. 21.19); 22.38; Priče 5.3; 6.26; 36.3 (lat. 29.3); Joilo 4.3 (lat. 3.3); o ženama koje učestvuju u obrednoj prostituciji verovatno je reč u stihovima Le. 21.7; 21.14; Zak. 23.18-19 (lat. 23.17-18); Os. 4.14.

¹⁰⁴² Is. 1.21; 23.15; 23.16; 57.3; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.35; 23.43; 23.44; Naum 3.4.

¹⁰⁴³ *Premudrosti Sirahove* 9.6; 19.2; *Solomonovi psalmi* 2.11; *Jeremijina poslanica* 1.9.

(2).¹⁰⁴⁴ Jednom nalazimo imenicu *mulier*.¹⁰⁴⁵ Tamo gde u *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη na tri mesta u *Vulgati* nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix*: *fornicaria*, *fornicatio* i *fornicari*. Termin *fornicaria* srećemo samo jednom, kao prevod finitnog oblika glagola *zanah* (Is. 57.3); finitni oblik glagola *fornicari* kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah* (koji je drugde u *Vulgati* na lat. pretežno preveden nekom od imenica u značenju 'prostitutka') i imenicu *fornicatio* tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo imenicu *taznuwth*.¹⁰⁴⁶ Leksikološka odstupanja u *Vulgati*, odnosno upotreba različitih termina za prostitutku, odnosno bludnicu (*meretrix*, *scortum*, *prostibulum*), ne zasnivaju se na razlikama u hebrejskom tekstu, već predstavljaju prevodiočev izbor; tako je, e.g. termin *qedeshah* na latinski preveden terminima *meretrix* (Post. 38.21; Zak. 23.17 (grč. 23.18) i *scortum* (Post. 38.22).

Imenica πόρνη se u *Novom zavetu* javlja 12 puta, od toga čak pet puta u *Knjizi Otkrivenja*. U *Vulgati* ona je na latinski gotovo uvek prevedena imenicom *meretrix* (10).¹⁰⁴⁷ Izuzetak predstavljaju stihovi Otk. 17.5 u kojem nalazimo oblik *fornicationum* i Otk. 17.16 u kojem nalazimo imenicu *fornicaria*.

1.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

Tamo gde u *Septuaginti* nalazimo termin πόρνη, u korpusu *Vetus Latina* se učestalo upotrebljavaju dva termina: *meretrix* i *fornicaria*. Naprotiv, termine *scortum* i

¹⁰⁴⁴ *Meretrix*: Post. 38.15; 38.21; Le. 21.14; Zak. 23.17 (grč. 23.18); Is. Nav. 2.1; 6.17; 6.25; Sud. 11.1; 16.1; 1 Car. 3.16; Priče 5.3; Is. 1.21; 23.15; 23.16; Jer. 3.3; 5.7; Jez. 16.30; 16.31; 16.35; 23.44; Os. 4.14; Naum 3.4. *Scortum*: Post. 34.31; 38.22; Le. 21.7; Zak. 23.2 (grč. 23.3); Priče 6.26; 36.3 (lat. 29.3). *Prostibulum*: Le. 21.7; Joilo 3.3.

¹⁰⁴⁵ Zak. 23.19 (lat. 23.18); Joilo 3.3 (grč. 4.3). U stihu Post. 38.21 termin πόρνη se javlja dva puta; u *Vulgati* na odgovarajućem mestu nalazimo termine *mulier* i *meretrix*.

¹⁰⁴⁶ Is. 57.3 *fornicaria*; Jez. 23.43 *in fornicatione* ἔργα πόρνης; Os. 4.15 *si fornicaris* (ovaj deo teksta se u *Septuaginti* nalazi na kraju stiha Os. 4.14, dok u *Vulgati* njime počinje stih 4.15).

¹⁰⁴⁷ Mt. 21.31; 21.32; Lk. 15.30; 1 Kor. 6.15; 6.16; Jevr. 11.31; Jak. 2.25; Otk. 17.1; 17.15; 19.2.

prostibulum nalazimo samo u tekstovima koji reflektuju tekst *Vulgate*. Samo jednom u korpusu *Vetus Latina* srećemo imenicu *adultera*.¹⁰⁴⁸

Termin *meretrix* se javlja znatno češće od termina *fornicaria* (78:27), a nalazimo ga u tekstovima svih epoha i svih žanrova.¹⁰⁴⁹ Termin *fornicaria* srećemo učestalo u delima pisana vulgarnim latinskim jezikom (e.g. *Cod. Wiric.*; *Cod. Valv.*; *Ps.-Aug. Spec.*; *Itin. Burdig.*; *Iren.*).¹⁰⁵⁰ Učestalije imenicu *fornicaria* koristi samo Avgustin, ali veći broj pojava spomenute reči može biti uslovljen velikim obimom njegovog opusa. Kod

¹⁰⁴⁸ *Lucifer Non conv.* 2 ad Zak. 23.17.

¹⁰⁴⁹ *Meretrix*: Post. 38.15: Aug. *Quaest. hept.* 7.49.7; 3.21.7; Hesych. *In Lev.* 6 (Migne 93g, p. 1056a-b), ali drugde kao *Vulg.*; *Ps.-Aug. Spec.* 47 (p. 503.4); Le. 21.14: *Epist. pontif.* (papa Siricije) 1.8.12 (Migne 13); Rufin. *Orig. in Lv.* 12.2; 12.5; 12.7; Hier. *Ep.* 64.6; Hesych. *In Lev.* 6 (1060c-d; 1061a; c); Zak. 23.17-18 Aug. *Spec.* 4; Dt. 37 (36); 38 (37); Is. Nav. 2.1 *Cod. Lugd.* p. 54; Hil. *Myst.* 2.8.1; Ambr. *Hel.* 74; *In Luc.* 7.71; Rufin *Orig. in Jos.* 1.4; 3.3; Hier. *In Psalm.* 86; Aug. *In Psalm.* 86.6.17; *Quodv. Prom.* 2.25; Cypr. Gall. 6.37; Is. Nav. 6.17 *Cod. Lugd.*; Is. Nav. 6.25: *Cod. Lugd.*; *Lucif. Non conv.* 2; Rufin. *Orig. in Ios.* 6.4; 7.5; Aug. *Loc. Hept.* 6.6; Cassian. *Conl.* 17.20.12; Sud. 11.1 Hier. *Ep.* 60.8.1; *C. Ioh.* 22; Ambrosias. (=Ps.-Aug.) *Quaest. Test.* 43.1; Sud. 16. Ambr. *Ep.* 19.25; Prov. 5.3; Prov. 6.26 *Ps.-Cypr. Singul. cleric.* 4; Ambr. *Ep.* 36.12; Ambr. *Cain. et Ab.* 1; Aug. *Serm.* 37.20; Prov. 29.3 *Ps.-Aug. Spec.* 45 (p. 496.6); Jer. 3.3 Hier. *Ep.* 22.13; 117.9; 123.8.1; 147.8.3; *In Os.* 1.2; *In Ezech.* 1.1; 1.2; 1.5; *In Ier.* 1.51 LXX: *facies meretricis facta est tibi, sine rubore facta es ad omnes, cf.* Rufin *Orig. in Gn.* 1.15; Chrysost. *Sac.* 2.4; Hesych. *In Lev.* 5.18; Eucher. *Form.* 5: *facies mulieris meretricis*; Jez. 16.30 *Fragm. Sang.*; Hier. *Orig. Hom In Ezech.* 8.1; Jez. 16.31 *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 5 (*Vulg.* i LXX); Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1; Jez. 16.35 *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 5 (*Vulg.* i LX X); Hier. *In Os.* 1.1; Jez. 23.44 *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 7; Os. 4.14a: Hier. *In Os.* 1 (*Vulg.* i LXX); Aug. *Spec.* 11 (p. 78.22); Naum 3.4: Hier. *In Nah.* 3. U stihovima Is. Nav. 6.22-23 *Cod. Lugd.* i *Lucif. Non conv.* prate tekst *Septuaginte*, a u prevodu koriste imenicu *meretrix*.

¹⁰⁵⁰ *Fornicaria* Post. 38.15: Zeno 1.13.2; 1.13.9; Post. 38.21: Zeno 1.13.3; 1.13.12; Le 21.7 Aug. *Loc. Hept.* 3.51; 78 (80), cf. Cassiod. *Ios. antiq.* 4.245; Zak. 23.17-18 *Cod. Lugd.*; *Ps.-Aug. Spec.* 45 (p. 495.15); Is. Nav. 2.1: *Iren.* 4.34.12; *Itin. Burdig.* 333-4; Greg. Ilib. (*Ps.-Orig.*) *Tract.* 13; Aug. *Quaest. Hept.* 6.2; Is. Nav. 6.17 *Itin. Burdig.* 19; Is. Nav. 6.25 *Iren.* 4.34.12; Sud. 11.1 *Cod. Lugd.*; Aug. *Quaest. Hept.* 7.49.16; cf. Cypr. Gall. 7.416-8 *de matre... quae passim prostrata viris sub fornice vixit*; Sud. 16.1 *Cod. Lugd.*; Prov. 5.3: *Cod. Valv.*; Ambr. *Cain et Ab.*; Jer. 3.3 *Quodv. C. Iud. pag. Ar.* 22.6-7; Aug. *Serm.* 11.2 *facies fornicaria*; Jez. 16.30: Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX; *Orig. Hom. In Ezech.* 7.10; Os. 4.14a: *Cod. Wiric.*; Hesych. *In Lev.* 6 *cum fornicariis commiscebantur*; Os. 4.14b (lat. 4.15): *Cod. Wiric.* p. 247: *et populus qui non intellegebatur commiscebatur cum fornicaria*.

Jeronima termin *fornicaria* nalazimo u odlomcima koji predstavljaju prevod sa grčkog.¹⁰⁵¹

Termini *prostibulum* i *scortum* se u korpusu *Vetus Latina* javljaju samo na mestima koja odražavaju tekst *Vulgate*; termin *prostibulum* nalazimo samo jednom kod Jeronima (Joilo 3.3: Hier. *In Ioel.* 3). U starim latinskim prevodima Joilove knjige nalazimo samo termin *meretrix*.¹⁰⁵²

Na mestima gde u *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη, a u *Vulgati* imenicu *fornicatio*, odnosno glagol *fornicari* (prevod grč. συνεπλέκετο μετὰ πόρνης), u starijim latinskim prevodima i kod Jeronima nalazimo imenice *meretrix*, odnosno *fornicaria*.¹⁰⁵³

Tabela 95. Termini *meretrix*, *scortum*, *prostibulum* i *fornicaria* u *Vulgati* i korpusu *Vetus Latina*

	<i>meretrix</i>	<i>scortum</i>	<i>prostibulum</i>	<i>fornicaria</i>
<i>Vulgata</i>	22	6	2	1
<i>Vetus Latina</i>	78		1 (Hier.)	27

U *Vulgati* termin *fornicaria* srećemo samo jednom (Is. 57.3), ali ga učestalo nalazimo u korpusu *Vetus Latina*. Možemo, dakle, pretpostaviti da je ovaj termin bio rasprostranjen u svakodnevnoj upotrebi pre Jeronima i u njegovo vreme, ali ga Jeronim nije smatrao prikladnim za književnu upotrebu. S druge strane, termine *scortum* i *prostibulum*, koje Jeronim upotrebljava kao sinonime termina *meretrix*, ne nalazimo nigde u korpusu *Vetus Latina*; ovi su termini, moguće je, u doba formiranja korpusa najstarijih latinskih prevoda *Biblije* retko upotrebljavani ili gotovo iščezli iz upotrebe u svakodnevnom, ali i književnom jeziku. Najrasprostranjeniji termin za prostitutku, kako u klasično, tako i u poklasično doba, jeste *meretrix*. Ovaj je termin učestalo upotrebljavan

¹⁰⁵¹ Jez. 16.30 Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX; Orig. *Hom. In Ezech.* 7.10.

¹⁰⁵² Joilo 3.3: *Fragm. Sang.* = *Cod. Weing.* = *Cod. Const.* p. 57 *dederunt pueros meretricibus.*

¹⁰⁵³ Jez. 23.43 *Fragm. Sang. opera meretricis*; Os. 4.14b (lat. 4.15) *Cod. Wirc.* p. 247 *et populus qui non intellegebatur commiscebatur cum fornicaria*; Hier. *Orsies. doctr.* 103.43 (p. 469d); *In Os.* 1 *si semel, o Israel.... te cum meretricibus miscuisti*; LXX: *et populus non intelligens adhaerebat meretrici.*

kako u književnom, tako i u govornom jeziku, možda upravo zbog svoje neutralnosti, odnosno činjenice da označava zanimanje, a ne ženinu sklonost promiskuitetu.

Novi zavet

Na novozavetne tekstove koji u grčkom sadrže termin *πόρνη* referiše relativno veliki broj odlomaka iz korpusa *Vetus Latina*. Uprkos velikom broju referenci, leksička odstupanja su neznatna: na većini mesta, kao u *Vulgati*, nalazimo imenicu *meretrix* (Mt. 21.31-2¹⁰⁵⁴; Lk. 15.30¹⁰⁵⁵; 1 Kor. 16.15¹⁰⁵⁶; 1 Kor. 16.16¹⁰⁵⁷). Ovaj se termin gotovo uvek javlja u prevodima čitavih knjiga, jevanđelja, odnosno poslanica.

Termin *πόρνη* se javlja, kazali smo, pet puta u knjizi *Otkrivenja*; na tri od tih pet mesta u *Vulgati* nalazimo termin *meretrix* (Otk. 17.1; 15; 19.2). Jednom tamo

¹⁰⁵⁴ *Meretrix*: ad Mt. 21.31 *Codd.* e; a; b; d; c; g^l; ff²; ff¹; f; l; h; q; r; aur.; gat.; Ambr. *Hel.* 20.74; *In Luc.* 7.240; *In Psalm.* 35.23; Anian *Chrysost. hom.* 10; Aug. *C. Faust.* 22.80; *In Psalm.* 86.6.22; *Serm.* (Den.) 17.8; *C. Secundin.* 21; *Virg.* 36; Ps.-Aug. *Serm.* 155.5; *Serm. Bibl. Cas.* 1.167 (= Mai. 33.3); *Chromat. In Matth.* 11.2; *Chrysost. Repar. laps.* 18; Epiphani. *In euang.* 31; 56; Faust. *ap. Aug. C. Faust.* 33.1; Hier. *In Is.* 15; *In Matth.* 3; *In Os. prol.* 25; Ps.-Hier. *In Marc.* 16; Hil. *In Matth.* 21.15; Iren. 4.20.12; Quodv. *Prom.* 2.28; Zeno 1.13.9; *Ad. v. Mt. 21.32 codd.* e; a; b; d; c; g^l; ff²; ff¹; f; l; h; q; r; aur.; gat.; Hil. *In Matth.* 21; Rufin. *Orig. in Ios.* 3.3.

¹⁰⁵⁵ *Codd.* b; d; c; ff²; f; l; q; r; aur.; i; δ; t; Ambr. *In Luc.* 7.240; Arnob. *Iun. In Lc.* 9.29; Aug. *In Psalm.* 123.11.1; 131.12.6; *Quaest. euang.* 2.33; *Serm.* 96.2; *Serm.* (Cai.) 2.11/12; *Serm.* (Wil.) 2.4; Ps.-Aug. *Bar.* 8; *Chromat. In Matth.* 43.6; *Chrysost. Repar. laps.* 7 (395a); Epiphani. *In euang.* 37; Hier. *Ep.* 21.1.1; 21.34; *Ion.* 4; *In Is.* 16; Petr. *Chrys. Serm.* 4.3; Quodv. *Temp. barb.* 1.7.1; 15.

¹⁰⁵⁶ *Codd.* r; z; d; e; f; g; t; Ambr. *Hex.* 6.47; *In Psalm.* 37.33.2; Ambrosiast. *In 1 Cor.* 6.15; Aug. *Civ.* 21.25; *Ep.* 259.3; *Mor. eccl.* 1.78; *Fid. et op.* 1.18; 30; 32; *Quaest. Dulc.* 1.9; *Retract.* 1.19.9; *Serm.* 161.1; 162.1-2; 214; 316.5; 349.3; *Serm.* (Den.) 17.8; *Trin.* 1.13; *Bon. viduit.* 6.8; Ps.-Aug. *Spec.* 45; *Chrysost.* 5.739; *Cypr. Testim.* 3.62; Hier. *Ep.* 55.2; *In Eph.* 2; *In Ezech.* 13; *In Gal.* 3; *Orig. Hom. In Is.* 5.2; *In Nah.* (1257a); Iren. 5.6.2; Lucif. *Non conv.* 11; 12; Nicet. *Virg. laps.* 8; Novatian. (= Ps. Cypr.) *Pudic.* 6; Pelag. *In 1 Cor.* 6.15; *Prosp. Resp. Ad Vinc.* 12; Rufin. *Adamant.* 5.22; Rufin. *Basil. hom.* 7 (PG 13.1788a); *Orig. in Ios.* 5.6; *Orig. in Nm.* 20.1; *Orig. in psalm.* 37.1.6;

¹⁰⁵⁷ *Codd.* r; z; d; e; g; f; Ambr. *Abr.* 1.25; 2.59; *In Luc.* 2.5; 3.23; *In psalm.* 118.4.4; Ambrosiast. *In 1 Cor.* 6.16; Aug. *Civ.* 21.26; *Ep.* 238.11; *C. Maximin.* 14; *Mor. eccl.* 1.78; *Serm.* 162.1-2; 349.3; *Trin.* 6.4; Ps.-Aug. *Spec.* 45; Caes. *Serm.* 189.4; *Chromat. In Matth.* 56.3; *Cypr. Test.* 3.62; Hier. *In Am.* 1.3; *Ep.* 55.2; 77.3; *In Ezech.* 1.4; *In Is.* 7; *In Os. prol.*; Lucif. *Non conv.* 11; Max. *Taur.* 22.1; Pelag. *In 1 Cor.* 6.16; Rufin. *Adamant.* 5.23; *Orig. in Nm.* 20.2; *Orig. in Rom.* 1.5; 1.7; 6.1.

gde u grčkom tekstu nalazimo termin πόρνη u *Vulgati* u knjizi *Otkrivenja* nalazimo prevod imenicom *fornicaria* (Otk. 17.16), a jednom imenicom *fornicatio* (Otk. 17.15). Među referencama na ove stihove u korpusu *Vetus Latina* preteže termin *meretrix*.¹⁰⁵⁸ Ovaj termin preteže i među referencama na stih gde u *Vulgati* nalazimo reč *fornicaria*. Na stih Otk. 17.16 u kojem u *Bibliji* nalazimo termin *fornicaria* referiše 20 odeljaka u korpusu *Vetus Latina*, i u njima termin *fornicaria* nalazimo samo u odlomcima koji su nastali nakon *Vulgate*, dok u odlomcima koji joj prethode preteže termin *meretrix*; njega nalazimo i kod Jeronima.¹⁰⁵⁹

U stihu Otk. 17.5 u grčkom tekstu nalazimo imenicu πόρνη (ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν), ali u *Vulgati* na tom mestu nalazimo prevod imenicom *fornicatio* (*mater fornicationum*). Najstarije reference na ovaj stih koje nalazimo u korpusu *Vetus Latina* sežu u 6. vek, i u njima uvek nalazimo, kao u *Vulgati*, imenicu *fornicatio*, iako se u nekima od tih odlomaka drugi delovi stiha razlikuju od forme koju srećemo u *Vulgati*.¹⁰⁶⁰

Znatno ređe umesto termina *meretrix* nalazimo termine iz drugih leksičkih grupa. Među njima preovlađuju oni iz porodice, okupljene oko reči *fornix* (13): *fornicaria* (10) *fornicatrix* (2) i samo jednom *fornicatoria*.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁸ *Ad* Otk. 17.1: *cod. g*; Cypr. *Hab. virg.* 12; *Test.* 3.36; Ps.-Aug. *C. Fulg.* 1.12; Hier. *In Apoc.* 14.2; Quodv. *Prom.* 4.13; Victorin. *Poetov. In Apoc.* 14.2; *ad* 17.15: *codd. g; h; m*; Avg. *C. Parm.* 2.22; Ps.-Aug. *Spec.* 130; Cypr. *Ep.* 63; Gaudent. 5.15; Priscill. *Tract.* 1.13; *ad* Otk. 19.2 *cod. g*.

¹⁰⁵⁹ *Cod. g*; Hier. *In Apoc.* 13.2; Victorin. *Poetov. In Apoc.* 13.2; *cf.* Caes. Arel. *In Apoc.* 15; Primas. *In Apoc.* 4 (245.222); Beat. *In Apoc.* 6.4.87; 9.3.3.

¹⁰⁶⁰ Cassiod. *In Apoc.* 24; Caes. *In Apoc.* 14; Primas. *In Apoc.* 4; *cf.* Beat. *In Apoc.* 9.2.8.

¹⁰⁶¹ *Fornicaria*: *ad* Lk. 15.30 četiri puta: *codd. e; a*; Iren. 4.36.7; Pacian. *Ep.* 1.5.8 *cum meretricibus et fornicariis*; *cf.* Chrysost. 2.1313 (= Ps.-Hier. *Ep.* 35.13) *qui fornicatus est* (ali drugde *cum meretricibus*); *ad* 1 Kor. 16.15: Tert. *Pudic.* 16; *ad. v.* Otk. 17.15: Ps.-Aug. *C. Fulg.* 1.12; *ad* 1 Kor. 16.16 četiri puta: Tert. *Pudic.* 16 *qui adglutinator fornicariae*; Tycon. *In Apoc.* 6.2.21 *an numquid qui fornicariae consentit fornicarius ipse non dicitur?* (= Primas. *In Apoc.* 2.21, *cf.* Beat. *In Apoc.* 2.4.15); Hier. *In Matth.* 1.19 *qui fornicariae coniungitur*; Aug. *C. Cresc.* 4.52 *qui iungitur fornicariae*; Ambr. *Iob* 3.29 *sicut enim mulier quae fornicatur non adhaeret viro nec una caro cum viro suo nec unus spiritus est*; *fornicatrix*: *ad* Mt. 21.31-2 *cod. δ*; *ad* 1 Kor. 16.15 *cod. g* (jedna od dve verzije); *fornicatoria*: *ad* 1 Kor. 16.15 Hil. *Coll. antiar.* 55.25.

Još ređe nalazimo termine iz drugih leksičkih porodica: *prostituta* (3) *scortum* (2) i, samo jednom, *adultera* (1).¹⁰⁶² Na tri mesta nalazimo imenicu *peccator*, uvek u referencama na stihove Mt. 21.31-2.¹⁰⁶³ Na tim je mestima, čini se, oblik ἀπί πόρναι shvaćen u širem značenju ‘bludnici, grešnici’.

1.4 Jeronim

Stari zavet

Kao u *Vulgati*, i u svojim drugim delima se Jeronim, referišući na starozavetne odlomke, opredeljuje prvenstveno za imenicu *meretrix*.¹⁰⁶⁴ Imenicu *fornicaria* kod Jeronima nalazimo retko i isključivo u odlomcima koji predstavljaju prevod sa grčkog.¹⁰⁶⁵ Termini *prostibulum* i *scortum* se u korpusu *Vetus Latina* javljaju samo na mestima koja odražavaju tekst *Vulgate*. Termin *prostibulum* nalazimo samo jednom u korpusu *Vetus Latina*, tamo gde Jeronim navodi tekst *Septuaginte* (Joilo 3.3: Hier. *In Ioel*. 3).

Na mestima gde u *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη, a u *Vulgati* imenicu *fornicatio*, odnosno glagol *fornicari*, u starijim latinskim prevodima i u Jeronimovim delima nalazimo imenicu *meretrix*.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶² *Prostituta*: ad Mt. 21.31-2 Greg. Illib. (Ps.-Orig.) *Tract.* 12 *prostitutae*; ad Otk. 17.1: Tert. *Cult. fem.* 2.12.2; ad Otk. 17.15: Tert. *Resurr.* 25.1 *prostituta illa civitas*; cf. *prostituere* u parafrazi kod Kiprijana i Jeronima ad 1 Kor. 16.15 Cypr. *Laps.* 6; Hier. *Ep.* 22.6.1; cf. *Patric. Ep.* 14: *Quasi in lupanar tradis membra Christi*; *scortum*: ad 1 Kor. 16.15: Chrysost. 1.569. p. 579d; 571a; ali 571c *meretricis*; *adultera*: ad 1 Kor. 16.15 Tert. *Uxor.* 2.3.2; cf. Cypr. *Ep.* 55.27 ... *quisque adulterio templum dei violat, deum violat.*

¹⁰⁶³ Ad Mt. 21.31: Aug. *Virg.* 38 *ad publicanos et peccatores mitto* (ali *Virg.* 36 *meretrices et publicani*); Maxim. Taur. 61.4 *publicani et peccatores praecedunt vos in regno caelorum*; ali 1.4 *publicani et meretrices*; ad Mt. 21.32 Ambr. *In Luc.* 5.112 *publicani et peccatores.*

¹⁰⁶⁴ *Meretrix*: Le. 21.14: *Ep.* 64.6; Is. Nav. 2.1: *In psalm.* 86; Sud. 11.1: *Ep.* 60.8.1; C. *Ioh.* 22; Jer. 3.3: *Ep.* 22.13; 117.9; 123.8.1; 147.8.3; *In Os.* 1.2; *In Ezech.* 1.1; 1.2; 1.5; *In Ier.* 1.51 LXX: *facies meretricis facta est tibi, sine rubore facta es ad omnes*; Jez. 16.30: *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1; Jez. 16.31 *In Ezech.* 5 (Vulg. i LXX); *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1; Jez. 16.35: *In Ezech.* 5 (Vulg. i LX X); *In Os.* 1.1; Jez. 23.44: *In Ezech.* 7; Os. 4.14a: *In Os.* 1 (Vulg. i LXX); Naum 3.4: *In Nah.* 3.

¹⁰⁶⁵ Jez. 16.30 *In Ezech.* 5.16 LXX; *Orig. Hom. In Ezech.* 7.10.

¹⁰⁶⁶ Os. 4.14b (lat. 4.15): *Orsies. doct.* 103.43 p. 469d; *In Os.* 1 *si semel, o Israel... te cum meretricibus miscuisti*; LXX: *et populus non intelligens adhaerebat meretrici*; cf. Ps.-Hier. *Reg. Pachom.*

Novi zavet

Kada referiše na novozavetne stihove u kojima u grčkom nalazimo termin πόρνη, Jeronim prevashodno upotrebljava termin *meretrix*.¹⁰⁶⁷ Termin *meretrix* nalazimo i među referencama na stih Otk. 17.16 gde u *Vulgati* nalazimo reč *fornicaria*.¹⁰⁶⁸ Samo jednom Jeronim, u parafrazi, upotrebljava termin *fornicaria*.¹⁰⁶⁹

U odlomku koji referiše na stih 1 Kor. 16.15 kod Jeronima termin *fornicator* ukazuje na muškarca koji se upušta u odnose sa *meretrix*.¹⁰⁷⁰

Tabela 96. Termin πόρνη i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski oblici

Stih	<i>Vulgata</i>	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Post. 34.31	<i>scorto abuti</i>	<i>zanah</i>	s kurvom	
Post. 38.15	<i>meretricem</i>	<i>zanah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
Post. 38.21	<i>mulier</i>	<i>qedeshah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
	<i>meretrix</i>	<i>qedeshah</i>	kurva	
Post. 38.22	<i>scortum</i>	<i>qedeshah</i>	kurve	
Le. 21.7	<i>Scortum</i>	<i>zanah</i>	ženom kurvom	<i>fornicariam</i>
Le. 21.14	<i>meretricem</i>	<i>zanah</i>	ili kurvom	
Zak. 23.2	<i>mamzer, hoc est, de scorto natus</i>	<i>mamzer</i>	kopile	
Zak. 23.17	<i>meretrix</i>	<i>qedeshah</i>	kurve	<i>fornicaria adultera</i>
Zak. 23.18	<i>prostibuli</i>	<i>zanah</i>	kurvine	<i>fornicariae</i>
Is. Nav. 2.1	<i>meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurvi	<i>fornicaria</i>

¹⁰⁶⁷ *Meretrix: ad Mt. 21.31; In Is. 15; In Matth. 3; In Os. prol. 25; cf. Ps.-Hier. In Marc. 16; ad Lk. 15.30 Ep. 21.1.1; 21.34; In Ion. 4; In Is. 16; ad 1 Kor. 16.15: Ep. 55.2; In Eph. 2; In Ezech. 13; In Gal. 3; Orig. Hom. In Is. 5.2; In Nah. (1257a); ad 1 Kor. 16.16: In Am. 1.3; Ep. 55.2; 77.3; In Ezech. 1.4; In Is. 7; In Os. prol.; ad Otk. 17.1: In Apoc. 14.2.*

¹⁰⁶⁸ Hier. In Apoc. 13.2.

¹⁰⁶⁹ *Fornicaria: ad 1 Kor. 16.16 Hier. In Matth. 1.19 qui fornicariae coniungitur.*

¹⁰⁷⁰ Hier. In Eph. 2 *quanto enim melius erat fornicatori aegrotare ...quam Christi templum facere membra meretricis?*; Hier. In Gal. 3 *in eo fornicator majoris est criminis, quia tollit membra Christi et facit ea membra meretricis...qui credit et fronicatur, Christi membra facit membra meretricis; cf. Cassiod. 1 Cor. 6.15 Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Omnis Ecclesia corpus Christi est; singuli autem membra. Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. Non dixit fornicatoris, sed meretricis:.. Simul notandum, quia ante tollit membra Christi, qui facturus est meretricis: in eo fornicator majoris est criminis, quia tollit membra Christi, et facit ea membra meretricis.*

Is. Nav. 6.17	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
Is. Nav. 6.22	<i>mulieris meretricis</i>	<i>zanah</i>	žene kurve	
Is. Nav. 6.23	<i>Rahab</i>		Ravu	
Is. Nav. 6.25	<i>meretricem</i>	<i>zanah</i>	Ravu kurvu	<i>fornicaria</i>
Sud. 11.1	<i>mulieris meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurve	<i>fornicaria</i>
Sud. 16.1	<i>mulierem meretricem</i>	<i>zanah ishshah</i>	ženu kurvu	<i>fornicaria</i>
1 Car. 3.16	<i>meretrices</i>	<i>zanah</i>	kurve	
Priče 5.3	<i>meretricis</i>	<i>zuwr</i>	tuđe žene	<i>fornicariae</i>
Priče 6.26	<i>scorti</i>	<i>zanah</i>	žene kurve	<i>meretrix</i>
Priče 29.3	<i>scorta</i>	<i>zanah</i>	s kurvama	<i>meretrix</i>
Is. 1.21	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	kurva	
Is. 23.15	<i>meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurvi	
Is. 23.16	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	kurvo	
Is. 57.3	<i>et fornicariae</i>	<i>zanah</i>	seme lažno	
Jer. 3.3	<i>mulieris meretricis</i>	<i>zanah</i>	žene kurve	<i>fornicaria</i>
Jer. 5.7	<i>meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurvinu	
Jez. 16.30	<i>mulieris meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
Jez. 16.31	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	kurva	
Jez. 16.35	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	kurvo	
Jez. 23.43	<i>in fornicatione</i>	<i>taznuwth</i>		
Jez. 23.44	<i>ad mulierem meretricem</i>	<i>zanah</i>	k ženi kurvi	
Os. 4.14a	<i>cum meretricibus</i>	<i>zanah</i>	s kurvama	<i>cum fornicariis</i>
Os. 4.15	<i>populus non intelligens vapulabit si fornicaris tu Israel</i>		i narod nerazumni propašće	
Joilo 3.3	<i>in prostibulum (štut.) in prostibulo (Klem.)</i>	<i>zanah</i>	i davaše dete za kurvu	<i>dederunt pueros meretricibus:</i>
Naum 3.4	<i>meretricis</i>	<i>zanah</i>	kurve	
Mt. 21.31	<i>meretrices</i>		kurve	<i>fornicatrices prostitutae peccatores</i>
Mt. 21.32	<i>meretrices</i>		kurve	<i>fornicatrices peccatores</i>
Lk. 15.30	<i>cum meretricibus</i>		s kurvama	<i>cum fornicariis</i>
1 Kor. 6.15	<i>meretricis</i>		kurvine	<i>fornicatrix fornicatoria fornicaria scortum. adultera</i>
1 Kor. 6.16	<i>meretrici</i>		s kurvom	<i>fornicaria</i>

Jevr. 11.31	<i>meretrix</i>		kurva	
Jak. 2.25	<i>meretrix</i>		kurva	
Otk. 17.1	<i>meretricis</i>		kurve	<i>prostituta</i>
Otk. 17.5	<i>mater fornicationum</i>		mati kurvama	
Otk. 17.15	<i>meretrix</i>		kurva	<i>fornicaria</i>
Otk. 17.16	<i>fornicariam</i>		na kurvu	<i>meretrix prostituta</i>
Otk. 19.2	<i>de meretrice</i>		kurvu	

2. πόρνος

Termin πόρνος nalazimo samo u *Novom zavetu* (10) i to isključivo u poslanicama i u *Knjizi otkrivenja*.¹⁰⁷¹ Javlja se i u apokrifnim spisima (*Premudrosti Sirahove* 23.17).

Rečeni se termin javlja uvek u svom osnovnom seksualnom značenju. Moguće je, ipak, da se u stihovima Jevr. 12.16 i Otk. 22.15 odnosi na idolopoklonike.

U srpskom prevodu na relevantnim mestima uvek nalazimo imenicu „kurvar“.

2.2 *Vulgata*

Na mestima na kojima u grčkom tekstu nalazimo imenicu πόρνος, u *Vulgati* uvek nalazimo imenicu *fornicarius*, odnosno *fornicator*.¹⁰⁷² Jedini izuzetak predstavlja stih Otk. 22.15, gde nalazimo prevod pomoću poimeničenog prideva *impudicus*.

Kada je reč o upotrebi termina *fornicarius* odnosno *fornicator*, nema jasnog pravila. Ono što možemo primetiti jeste da u prevodu Pavlovih poslanica (uključujući i *Prvu poslanicu Timotiju* čije je autorstvo neizvesno) imenicu *fornicator* nalazimo isključivo u nominativu jednine (1 Kor. 5.11; Ef. 5.5), dok se imenica *fornicarius* uvek upotrebljava u množini (1 Kor. 5.9-10; 6.9; 1 Tim. 1.10). Tako u tri konsektivna stiha 1 Kor. 5.9-11 dva puta nalazimo imenicu *fornicarius* u pluralu, a jednom imenicu *fornicator* u jednini. S druge strane, prevodilac *Poslanice Jevrejima* se uvek opredeljuje za imenicu *fornicator*, bez obzira da li je upotrebljava u singularu ili pluralu.

¹⁰⁷¹ 1 Kor. 5.9; 5.10; 5.11; 6.9; Ef. 5.5; 1 Tim. 1.10; Jevr. 12.16; 13.4; Otk. 21.8; 22.15.

¹⁰⁷² 1 Kor. 5.9 *fornicariis*; 5.10 *fornicariis*; 5.11 *fornicator*; 6.9 *fornicarii*; Ef. 5.5 *fornicator*; 1 Tim. 1.10 *fornicariis*; Jevr. 12.16 *fornicator*; 13.4 *fornicatores*; Otk. 21.8 *fornicatoribus*; 22.15 *impudici*.

1.3 *Vetus Latina*

U analizi referenci na novozavetne stihove u kojima nalazimo termin *πόρνος*, posmatraćemo odvojeno stihove u kojima u *Vulgati* nalazimo termin *fornicarius*, odnosno stihove u kojima u *Vulgati* nalazimo termin *fornicator*.

a) *fornicarius*

U svim odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na stihove 1 Kor. 5.9-10 nalazimo imenicu *fornicarius* kao u *Vulgati*.¹⁰⁷³ Samo Tertulijan referišući na oba stiha upotrebljava imenicu *fornicator*.¹⁰⁷⁴ Uprkos tome što je na ovom mestu iz konteksta razvidno da se imenica *fornicarius* odnosi na one koji se upuštaju u neprilične seksualne odnose, u delu anonimnog autora nalazimo sledeće tumačenje: *fornicarii immundi sunt, qui in Christo non credentes fornicantur* (Anon. Paul. 1 Cor. 24D).

U stihu 1 Kor. 6.9 oblik *fornicarii* se javlja u jukstapoziciji sa oblikom *adulteri*.

1 Kor. 6.9-10: *An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt.*

Na ovaj stih referiše čak 141 odlomak. U svima njima nalazimo imenicu *adulter*. Naprotiv, kada je reč o imenici *fornicarius*, odstupanja su brojna: imenica *fornicarius* se, kao u *Vulgati*, javlja na 18 mesta; češće nalazimo imenicu *fornicator* (27) i dva puta oblik *impudicus* (*codd. d; e*).

U korpusu *Vetus Latina* među referencama na stih 1 Kor. 6.9 češće srećemo imenicu *fornicator* (24) nego imenicu *fornicarius* (18), kao u *Vulgati*.

¹⁰⁷⁵ Međutim, 17 pojava imenice *fornicator* otpada na Avgustinova dela. Ako,

¹⁰⁷³ *Codd. z; d; e; g; f; Ambr. Ep. 63.11; Paenit. 1.94; Ambrosiast. In 1 Cor. 5.9-10; Aug. Fide et op. 3; C. Parm. 3.6; 3.1; Hesych. In Lev. 3.11; 6.22; Miss.-M. p. 424c; Pelag. In 1 Cor. 5.9-10; Rufin. Orig. in Lv. 3.3; samo ad 5.10 Lucif. Non conv. 11.*

¹⁰⁷⁴ Tert. *Pudic. 18 fornicatoribus.*

¹⁰⁷⁵ *Fornicarius: Codd. z; f; Act. Elig. 2.10; Ambrosiast. In 1 Cor. 6.9; Aug. C. Iulian. 6.49; Bachiar. Repar. laps. 5.1040c, ali 1041a fornicatores; Chrysost. 5.565 (568b); Cypr. Domin. orat. 12; Cypr. Test. 3.65; Iren. 5.11.1; Miss.-M. (425a); Orig. In Matth. 13.28; Pelag. In 1 Cor. 6.9; Polycarp. In Philipp. 5.3 (1*

dakle, izuzmemo 17 pojava imenice *fornicator* i dve pojave imenice *fornicarius* u Avgustinovim delima, ta se srazmera menja u korist imenice *fornicarius* (16:7).

Tabela 97. Odnos termina *fornicarius* i *fornicator*

	<i>fornicarius</i>	<i>fornicator</i>
Suma	18	24
Bez Avgustina	14	7

Upečatljivo je i da gotovo svi autori koji upotrebljavaju imenicu *fornicator*, drugde u svojim delima, referišući na spomenuti stih, upotrebljavaju i imenicu *fornicarius* (Aug.; Bachiar., Iren., Chrysost. *Hom.*, Orig. *In Matth.*). Jedini izuzetak je Tertulijan, kod kojeg srećemo isključivo termin *fornicator*.

b) *fornicator*

U referencama na stihove koji u *Vulgati* sadrže imenicu *fornicator*, pretežno nalazimo istu tu imenicu.¹⁰⁷⁶ Na nekolicini mesta, međutim, nalazimo imenicu *fornicarius* (5).¹⁰⁷⁷ Kod pojedinih autora srećemo imenicu *adulter* (5); kod svih ovih autora, međutim, drugde nalazimo imenicu *fornicator*.¹⁰⁷⁸ Znatno ređe se javlja reč

Pt. 2.11); Rufin. *Orig. in Lv.* 14.2; *Epist. pontif.* (papa Siricije) 10.3.8. *Fornicator: Cod. r;* Aug. *Bapt.* 4.26; *Enchir.* 67; *Ep.* 29.5; 159.8; *In Gal.* 48.9; *Fide et op.* 18; 25; *C. Parm.* 3.9; *In psalm.* 118 *Serm.* 6.2.5; *Quaest. Dulcit.* 1.4; 1.10; 1.14; *Serm.* 151.4; 161 *tit.*; 351.8; *Serm.* (Lam.) 23.4; Ps.-Aug. *Pal.* 2; Bachiar. *Repar. laps.* 5 1040a , ali 1041c *fornicarii*; Chrysost. 5.728 (731d) *fornicatores*; Iren. 4.27.4 (ali drugde *fornicarii*); Orig. *In Matth.* 14.10 (ali 13.28 *fornicarii*); Tert. *Pudic.* 16; cf. Greg. M. *Past.* 3.27; Mutian. 30.

¹⁰⁷⁶ *Fornicator: ad* 1 Kor. 5.11: *Codd.* γ; z; d; e; g; f; Ambr. *Ep.* 63.11; Ambrosiast. *In 1 Cor.* 5.11; Aug. *Ep.* 22.3; *Fide et op.* 3; *C. Parm.* 3.6; *Serm.* 351.10; Ps.-Aug. *Serm. erem.* 64; Hesych. *In Lev.* 3.11 (Migne 93G 1865, p. 909a); 3.11 (9017c) 6.22 (1076d); 7.25 (1129b); Iren. 4.27.4; Lucif. *Non conv.* 11; *Miss.-M.* p. 424c; Pacian. *Ep.* 3.17.4; Pelag. (= Ps.-Aug.) *Vit. christ.* 9; *In 1 Cor.* 5.11; Pelag. (= Ps.-Hier.) *Ep.* 13.6; Rufin. *Orig. in Lv.* 3.3; 5.10; Tert. *Pudic.* 18. *Ad Ef.* 5.5: Ambrosiast. *In Eph.* 5.5 (112.8); Aug. *Quaest. Dulcit.* 1.14; Cypr. *Ep.* 55.27.

¹⁰⁷⁷ *Fornicarius: ad* 1 Kor. 5.11 Aug. *C. Parm.* 3.14 (ali 3.6 *fornicator*); Ps.-Cypr. *Aleat.* 4; Orig. *In Matth.* 13.30; cf. Cassiod. *In 1 Cor.* 5.11. *Ad Ef.* 5.5 Zeno 2.5.8. *Ad Otk.* 21.8 Aug. *Serm.* 332.4; Rufin. *Orig. in Jdc.* 9.1; Tert. *Pudic.* 19.7-8. *Ad Otk.* 21.8 Primas. *In Apoc.* 5 (287.63)

¹⁰⁷⁸ *Ad* 1 Kor. 5.11 Aug. *C. Faust.* 20.23; Hesych. *In Lev.* 3.11 (909a); 4.14 (953b), kod Hesihija, ipak, pretežno nalazimo imenicu *fornicator*, v. *supra*; Ps.-Sulp. Sev. *Ep.* 1.3 (ali *Ep.* 2.7 *cum fornicatoribus*); cf.

stuprum (1), *impudicus* (1) i glagol *fornicari* (1).¹⁰⁷⁹ Iz Tertulijanove parafraze možemo zaključiti da je *fornicator* neko ko se upušta u *stuprum*.¹⁰⁸⁰

U stihu Otk. 22.15 je imenica *πόρνος* u *Vulgati* prevedena na latinski poimeničenim pridevom *impudicus* (*impudici*). Pridev *impudicus* se javlja i drugde u korpusu *Vetus Latina*.¹⁰⁸¹ Kod Tertulijana na ovom mestu nalazimo imenicu *fornicator*.¹⁰⁸² Imenica *fornicarius* se na ovom mestu javlja u delima autora koji stvaraju nakon Jeronima.¹⁰⁸³ Samo jednom srećemo imenicu *adulter*.¹⁰⁸⁴

2.4 Jeronim

Jeronim retko referiše na stihove koji u *Vulgati* predstavljaju prevod grčkog termina *πόρνος*. Citirajući stih 1 Kor. 5.11, Jeronim upotrebljava imenicu *fornicator* koju nalazimo i u *Vulgati*, dok parafrazirajući stih 1 Kor. 5.9, u kojem u *Vulgati* nalazimo imenicu *fornicarius* Jeronim upotrebljava particip glagola *fornicari*.¹⁰⁸⁵

Hier. In *Matth.* 2 *Auferte malum de medio vestrum, et nequaquam societatem habendam cum his qui fratres nominentur et sint adulteri et fornicatores.* Ad Ef. 5.5: Cypr. *Ep.* 55.27 *nec sibi in hoc novi haeretici blandiantur, quod se dicant idolatris non communicare, quando sint apud illos et adulteri et fraudatores, qui teneantur idolatriae crimen secundum apostolum dicentem: hoc enim scitote intellegentes, quia omnis fornicator aut immundus aut fraudator, quod est idolatria non habet hereditatem in regno Christi et dei; cf. Gild. Brit. 32 contra interdictum apostoli denegantis osse adulteros regni caelestis esse municipes.* Ad Otk. 21.8 Ps.-Aug. *Spec.* 26.

¹⁰⁷⁹ *Stuprum: ad Ef. 5.5 Ps.-Pelag. Casp. 6.4.12 parum est quobusdam, quod avaritiae crimine involvuntur, quam etiam idolatriam esse et omnium malorum radicem apostolus statuit, nisi avaritiae iungatur et stuprum. Impudicus ad Otk. 21.8: Fulg. Rusp. Ad Monim. 1.27.3. Fornicari ad Ef. 5.5: Lucif. Non conv. 11 item qui idolis servierit, fornicatus dicitur, quoniam quidem deum dereliquens idola adoraverit.*

¹⁰⁸⁰ Tert. *Uxor.* 2.3.1 *fideles gentilium matrimonia subeuntes stupri reos constat esse et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex litteris apostoli dicentis cum eiusmodi ne cibum quidem sumendum.*

¹⁰⁸¹ *Cod. g; Ambr. In Psalm. 43.4.3; Miss.-M. p. 614b.*

¹⁰⁸² Tert. *Pudic.* 19.9.

¹⁰⁸³ Caes. In *Apoc.* 19; Fulg. Rusp. *Rem. pecc.* 2.17.3; Primas. In *Apoc.* 5 (309.234).

¹⁰⁸⁴ Ps.-Aug. *Spec.* 117.

¹⁰⁸⁵ Ad 1 Kor. 5.9 Hier. In *Matth.* 1.7.1 *fornicantem.* Ad 1 Kor. 5.11 Ps.-Sulp. Sev. *Ep.* 1.3 (ali *Ep.* 2.7 *cum fornicatoribus*); cf. Hier. In *Matth.* 2 *Auferte malum de medio vestrum, et nequaquam societatem habendam cum his qui fratres nominentur et sint adulteri et fornicatores.*

Tabela 98. Termin πόρνος i odgovarajući latinski i srpski oblici

Stih	lat.	srp.	Vetus Latina
1 Kor. 5.9	<i>fornicariis</i>	s kurvarima	<i>fornicator</i>
1 Kor. 5.10	<i>fornicariis</i>	kurvare	<i>fornicator</i>
1 Kor. 5.11	<i>fornicator</i>	kurvar	<i>fornicarius adulteri et fornicatores</i>
1 Kor. 6.9	<i>fornicarii</i>	kurvari	<i>fornicator impudici</i>
Ef. 5.5	<i>fornicator</i>	kurvar	<i>fornicarius adulter fornicatus stuprum</i>
1 Tim. 1.10	<i>fornicariis</i>	kurvarima	
Jevr. 12.16	<i>fornicator</i>	kurvar	
Jevr. 13.4	<i>fornicatores</i>	kurvarima	
Otk. 21.8	<i>fornicatoribus</i>	kurvarima	<i>adulter fornicarius impudicus</i>
Otk. 22.15	<i>impudici</i>	kurvari	<i>fornicator fornicarius adulter</i>

3. πορνεία

Termin πορνεία se javlja retko u klasičnom grčkom jeziku, a na retkim mestima na kojima se javlja ukazuje na bludničenje i na homoseksualne odnose, ne na prostituciju.¹⁰⁸⁶ Ovaj termin se učestalije koristi tek sa *Septuagintom* i u hrišćanskom grčkom. Reč πορνεία se javlja na 68 mesta u *Bibliji*, 43 puta u *Starom zavetu* i 25 puta u *Novom zavetu*.¹⁰⁸⁷ Nalazimo je i na četiri mesta u apokrifnim spisima.¹⁰⁸⁸

Termin πορνεία se uvek javlja kao prevod hebrejskih oblika koji pripadaju leksičkoj porodici zasnovanoj na glagolskom korenu *zanah*: *taznuwth* (16), *znuwth* (9),

¹⁰⁸⁶ TDNT 6: 581.

¹⁰⁸⁷ Post. 38.24; Broj. 14.33; 2 Car. 9.22; Is 47.10; 57.9; Jer. 2.20; 3.2; 3.9; 13.27; Jez. 16.15; 16.22; 16.25; 16.33; 16.34; 16.36; 16.41; 23.7; 23.8 dva puta; 23.11 dva puta; 23.14; 23.17; 23.18; 23.19; 23.27; 23.29 dva puta; 23.35; 43.7; 43.9; Os. 1.2 dva puta; 2.4; 2.6; 4.11; 4.12; 5.4; 6.10; Mihej 1.7 dva puta; Naum 3.4 dva puta. Mt. 5.32; 15.19; 19.9; Mk. 7.21; Jv. 8.41; Dap. 15.20; 15.29; 21.25; 1 Kor. 5.1 dva puta; 6.13; 6.18; 7.2; 2 Kor. 12.21; Gal. 5.19; Ef. 5.3; Kol. 3.5; 1 Sol. 4.3; Otk. 2.21; 9.21; 14.8; 17.2; 17.4; 18.3; 19.2.

¹⁰⁸⁸ *Premudrosti Solomonove* 14.12; *Premudrosti Sirahove* 23.23; 26.9; 41.17.

zenunim (12) i participa ženskog roda glagola *zanah* (4).¹⁰⁸⁹ Osim toga, reč *πορνεία* nalazimo na još dva mesta u *Knjizi proroka Isaije*, na mestima gde u hebrejskom odnosno latinskom tekstu ne nalazimo odgovarajuće termine, već je grčki tekst osoben (Is. 47.10; 57.9).

Termin *πορνεία* se javlja pretežno u proročkim knjigama, na čak 40 od 43 mesta, dok se samo tri puta upotrebljava u istorijskim knjigama (Post. 38.24; Broj. 14.33; 2 Car. 9.22). U proročkim knjigama se termin *πορνεία* pretežno javlja u kontekstu idolopoklonstva, u osnovnom seksualnom značenju i u prenesenom značenju, ukazujući na idolopoklonstvo i apostazu kao vid bludničenja. Rečeni se termin retko javlja u kontekstu koji ne ukazuje na idolopoklonstvo, u stihu Os. 4.11 (*fornicatio et vinum et ebrietas auferunt cor*) i izvan proročkih knjiga u stihu Post. 38.24. Na druga dva mesta izvan proročkih knjiga, termin *πορνεία* se odnosi na obrednu prostituciju (2 Car. 9.22) i na apostazu bez seksualne konotacije (Broj. 14.33).

U srpskom prevodu na spomenutim mestima pretežu termini zasnovani na reči „kurva“: „kurvarstvo“ i, ređe, „kurvanje“, „kurvati se“, „kurvarski“, „kurva“. ¹⁰⁹⁰ Tamo gde u hebr., grč. i lat. tekstu nalazimo sintagmu u značenju ‘deca kurvarstva’, u srpskom prevodu nalazimo imenicu „kopilad“. ¹⁰⁹¹ Samo dva puta nalazimo prevod rečju „preljuba“. ¹⁰⁹²

3.2 *Vulgata*

Termini *znuwth*, *zenunim* i *taznuwth* prevedeni su u *Vulgati* na latinski gotovo uvek imenicom *fornicatio*. Samo u dva stiha u *Knjizi proroka Jerekmija* Jeronim imenicu

¹⁰⁸⁹ *Taznuwth*: Jez. 16.15; 16.22; 16.25; 16.33; 16.34; 16.36; 23.7; 23.8 dva puta; 23.11; 23.14; 23.17; 23.18; 23.19; 23.29; 23.35. *Znuwth*: Broj. 14.33; Jer. 3.2; 3.9; 13.27; Jez. 23.27; 43.7; 43.9; Os. 4.11; 6.10. *Zenunim*: Post. 38.24; 2 Car. 9.22; Jez. 23.11; 23.29; Os. 1.2 dva puta; 2.2 (grč. 2.4); 2.4 (grč. 2.6); 4.12; 5.4; Naum 3.4 dva puta. *Zona*: Mihej 1.7 dva puta; Jer. 2.20; Jez. 16.41.

¹⁰⁹⁰ Kurvarstvo: Jer. 3.2; 3.9; 13.27; Jez. 43.7; 43.9; Os. 4.11; 2 Car. 9.22; Jez. 23.11; 23.29; Os. 2.2; 16.15; 16.22; 16.25; 16.34; 23.11; 23.17; 23.18; 23.19; 23.29; 23.35. Kurvanje: Jez. 23.27; Os. 6.10; Naum 3.4; Jez. 16.36; 23.7; 23.8. Kurvati se: 16.33; 23.8; 23.14. Kurvarski: Os. 4.12; 5.4. Kurva: Os. 1.2.

¹⁰⁹¹ *Zenunim*: Os. 1.2; 2.4.

¹⁰⁹² Broj. 14.33, na mestu koje se odnosi na otpadanje od Boga (bez seksualne konotacije); Post. 38.24, gde je reč o seksualnom prekršaju (udovičinom odnosu).

taznuwth prevodi terminom *stuprum* (*stupris* Jez. 23.17), odnosno konstrukcijom *ad fornicandum* (Jez. 16.33). Osim toga, u stihu Post. 38.24 latinski tekst, čini se, predstavlja prevod skraćene verzije teksta, pa shodno tome u *Vulgati* ne nalazimo odgovarajući prevod hebr. termina *zenunim*. Na četiri mesta se, kako je rečeno, termin πορνεία javlja kao prevod hebrejskog participa ženskog roda glagola *zanah*. Na tri od spomenuta četiri mesta u *Vulgati* nalazimo termin *meretrix*, dok jednom nalazimo finitni oblik glagola *fornicari*.¹⁰⁹³

Kako je rečeno, termin πορνεία se javlja na 25 mesta u *Novom zavetu*. U novozavetnim tekstovima *Vulgate* je ovaj termin gotovo uvek preveden imenicom *fornicatio*. Jedini izuzetak od ovog pravila predstavljaju stihovi Otk. 17.2 i 19.2 u kojima u *Vulgati* nalazimo imenicu *prostitutio*.

3.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na one stihove koji u *Septuaginti* sadrže termin πορνεία pretežno nalazimo imenicu *fornicatio* kao u *Vulgati*, odnosno termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*. Reči iz drugih leksičkih grupa se javljaju retko.

U najvećem broju slučajeva u korpusu *Vetus Latina* nalazimo imenicu *fornicatio* kao u *Vulgati*, čak i tamo gde drugde u stihu nailazimo na leksička odstupanja.¹⁰⁹⁴ Često srećemo imenicu *fornicatio*, samo u broju različitom od onoga u *Vulgati*.

¹⁰⁹³ Mihej 1.7 (dva puta) ἐκ μισθωμάτων πορνείας; *de mercedibus meretricis... ad mercedem meretricis*, Jer. 2.20 διαχθήσομαι ἐν τῇ πορνείᾳ μου; *prosternabaris meretrix*; Jez. 16.41 ἀποστρέψω σε ἐκ τῆς πορνείας; *desines fornicari*.

¹⁰⁹⁴ Broj. 14.33; Jer. 3.9; 13.27, Jez. 16.15; Jez. 23.27; 23.29b; Jez. 43.9; Os. 4.11. Broj. 14.33: *Cod. Lugd.* p. 270. Jer. 3.9: Hier. *Orig. Hom. in Ier.* 14 (PG: 16.1 p.286c) *et facta est fornicatio ejus in nihilum*; Jer. 13.27: Ambr. *Abr.* 2.43 *alienatio fornicationis tuae*; Hier. *In Ier.* 3.24 *scelus vel alienatio fornicationis tuae*; Jez. 16.15: *Fragm. Sang. diffundisti fornicationem tuam*; Hier. *In Ezech.* 4; *Orig. Hom. In Ezech.* 6.11 *tit.* p. 709b; 11 p. 718d; p. 719a; Aug. *C. Faust.* 15.6; Jez. 23.27: Hier. *In Ezech.* 7.23 tekst, LXX i parafraza; Jez. 43.9 Hier. *In Ezech.* 13 LXX i u parafrazi; Os. 4.11: *codd. m; t; Fragm. Sang.*; Hier. *In Os.* 1 tekst i LXX.

U mnogim stihovima u *Vulgati* nalazimo imenicu *fornicatio* u množini, dok gotovo svugde u korpusu *Vetus Latina* rečena imenica stoji u jednini, jer sačuvani odlomci prate grčki tekst, u kome imenica πορνεία stoji u singularu.¹⁰⁹⁵ Obrnuta je situacija sa stihovima Jez. 23.8b; 11, gde u *Vulgati* nalazimo jedninski oblik imenice *fornicatio*, a u *Septuaginti* i u korpusu *Vetus Latina* množinski oblik spomenutog termina. Samo kod Jeronima katkada nalazimo imenicu *fornicatio* u onom broju, u kojem stoji u *Vulgati*.¹⁰⁹⁶

Imenicu *fornicatio* nalazimo i u referencama na one stihove u kojima u *Vulgati* ne srećemo prevod imenicom *fornicatio*. Izuzetno retko umesto imenice *fornicatio* nalazimo konstrukciju sa glagolom *fornicari*.

U nekoliko stihova, kazali smo, u hebrejskom tekstu nalazimo particip ženskog roda glagola *zanah*, u latinskom odgovarajući termin *meretrix*, ali u *Septuaginti* imenicu πορνεία. U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na spomenute stihove nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix*:

¹⁰⁹⁵ Jez. 16.22, 16.25, 16.34a; 23.7-8a; 23.14; 23.18-19; 23.29a-b; 23.35; 43.7; Os. 4.12; 5.4; 6.10. U stihu Os. 5.4 u *Klementini* nalazimo imenicu *fornicatio* u množini, ali u štutgartskom izdanju *Vulgate* imenica *fornicatio* stoji u singularu.

¹⁰⁹⁶ Jez. 16.22: *Fragm. Sang. supra omnem fornicationem tuam*; Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.5 (13 p. 723b); 5.16 LXX: *super omnem fornicationem tuam*; Jez. 16.25: *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX; Jez. 16.34: *Fragm. Sang.*; Hier. *Ep.* 21.13; *In Ezech.* 5.16 LXX; Jez. 23.29: Aug. *C. Faust.* 15.6; Jez. 23.35: *Fragm. Sang.*; Jez. 43.7: Hier. *In Ezech.* 13.43 LXX; Os. 2.2 (grč. 2.4): *Fragm. Sang.*; *Cod. Wirc.*; Priscill. *Tract.* 1.22 (p. 19.4); Hesych. *In Lev.* 6.21 (93, p. 1057c); Hier. *In Os.* 1 LXX; ali *In Os.* 1 tekst i paraf. *fornicationes*; Os. 4.12: *Fragm. Sang.*; Hier. *In Os.* 1 LXX i paraf.; *In Eph.* 1.1; 3.5; 3.6; *In Ezech.* 2.6; *In Hab.* 1.2; *In Marc.* 2; Athan. *Vit. Ant.* 6 (22.2); Euagr. *Vita Anton.* 4 (130b); Aug. *Serm.* 314.2; Orig. *In Matth.* 15.18; Rufin. *Orig. in Ios.* 8.6; Cassian. *Conl.* 7.32.4; 14.11.3; Hesych. *In Lev.* 6.19. *Ad Os.* 5.4: *Cod. Wirc.*; Hier. *In Os.* 1 LXX i u parafrazi; Iulian. *In Os.* 2.5. *Ad Os.* 6.10: *Cod. Wirc.* p. 254; Hier. *In Os.* 2 LXX ali u tekstu *fornicationes*; množinu imenice *fornicatio* nalazimo i kod Iulian. *In Os.* 2.6 (21 p. 995b): *In domo Israel vidi horrendum negotium, ibi fornicationes Effraim: contaminatus est israel.* Množinu imenice *fornicatio* osim kod Jeronima nalazimo još u Os. 4.12; 5.4 u *Brev. Goth.*; *cod. t.* Na pojedine stihove referiše samo Jeronim i upotrebljava isti broj kao u *Vulgati*: *ad Jez.* 23.7-8a; 23.14; 23.18-19; 23.29b Hier. *In Ezech.* 7.23.

imenicu *fornicatio* i glagol *fornicari*.¹⁰⁹⁷ Imenicu *meretrix* (pored imenice *fornicatio*) nalazimo samo kod Jeronima i Pseudo-Avgustina.¹⁰⁹⁸

U stihu Post. 38.24 prevod *Vulgate* odstupa od hebrejskog originala, pa u njemu ne nalazimo termin ekvivalentan terminu πορνεία u *Septuaginti*. Samo na jednom mestu, kod Zenona, nalazimo prevod koji sledi grčki tekst, i kod njega je odgovarajući latinski termin *fornicatio*.¹⁰⁹⁹

U stihu Jez. 16.33 u hebrejskom tekstu stoji imenica *taznuwth* 'kurvarstvo', u *Septuaginti* konstrukcija sa imenicom πορνεία (τοῦ ἔρχεσθαι πρὸς σὲ κυκλόθεν ἐν τῇ πορνείᾳ σου), ali u *Vulgati* nalazimo gerund glagola *fornicari* (*ad fornicandum tecum*). U korpusu *Vetus Latina*, uključujući i polatinjeni tekst *Septuaginte* u Jeronimovom *Komentaru Knjige proroka Jezekilja*, uvek nalazimo imenicu *fornicatio*.¹¹⁰⁰

I u stihu Jez. 16.41 kao prevod hebrejskog participa ženskog roda glagola *zanah* u *Septuaginti* nalazimo konstrukciju koja sadrži imenicu πορνεία (ἀποστρέψω σε ἐκ τῆς πορνείας), dok u *Vulgati* nalazimo glagol *fornicari* (*desines fornicari*). U korpusu *Vetus Latina* nalazimo konstrukciju *avertam te a fornicatione* (u *Fragm. Sang.* i polatinjenom tekstu *Septuaginte* u Jeronimovom komentaru *Knjige proroka Jezekilja*).

Stih Jez. 16.17 je jedino mesto u na kojem Jeronim hebrejsku imenicu *taznuwth* 'kurvarstvo' prevodi imenicom *stuprum*. Na žalost, na ovo mesto ne referiše ni jedan relevantan odlomak iz korpusa *Vetus Latina*.

¹⁰⁹⁷ Jer. 2.20 grč. διαχυθήσομαι ἐν τῇ πορνείᾳ μου, *Vulg.* *tu prosternebaris meretrix*. *Fornicatio*: *Cypr. Test.* 3.59 *confundar in fornicatione*. Hier. *In Ier.* 1.28; cf. Hier. *In Os.* 1.4 *diffundar in fornicatione mea*. *Fornicari*: Priscill. *Tract.* 1.22 *ubi non fornicata sis*; Rufin. *Orig. in Gn.* 2.6 *accusatur fornicatus esse Istrahel*. Mihej 1.7: ἐκ μισθωμάτων πορνείας, *Vulg.*: *de mercede meretricis... Ad mercedem meretricis*. U starijim latinskim prevodima nalazimo sintagmu *conductio fornicationis*. *Cod. Weing.* = *Cod. Const.*: *ex conductionibus fornicationis congregavit et ex conductionibus fornicationis evertit*.

¹⁰⁹⁸ *Ad Mihej 1.7*: Hier. *In Mich.* 1; Ps.-Aug. *Misc. de mercede meretricis Deus vota non suscipit*.

¹⁰⁹⁹ Zeno 1.13.3 *Thamar arguitur, quod de fornicatione conceperit*.

¹¹⁰⁰ *Fragm. Sang. ut venirent ad te in circuitu in tua fornicatione*; Hier. *In Ezech.* 5 LXX: *ut venirent ad te, per circuitum in fornicatione tua*; Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1 *ut venirent ad te in circuitu a fornicatione tua*.

Odstupanja u leksici su veoma retka. Samo jednom u rukopisu *Fragm. Sang.* umesto imenice *fornicatio* nalazimo imenicu *prostitutio* (*Fragm. Sang. Jez. 16.36*), dok Zenon umesto apozitivno upotrebljene imenice *fornicatio* koristi pridev *meretricius*.¹¹⁰¹

U *Vulgati*, kazali smo, nalazimo dve neobične konstrukcije *uxor fornicationum* (Os. 1.2, γυναῖκα πορνείας) i *filii fornicationum* (Os. 1.2; 2.4, τέκνα πορνείας). Kako je rečeno, u referencama na spomenuto mesto, uključujući i Jeronimova dela, ređe nailazimo na sintagmu kao u *Vulgati*, sa apozitivno upotrebljenom imenicom *fornicatio* uz imenicu *uxor* (*uxor fornicationum*); umesto toga češće se upotrebljavaju imenice *fornicaria*, *meretrix* i *adultera*. Naprotiv, u korpusu *Vetus Latina* pretežno nalazimo sintagmu *filii fornicationum/fornicationis*, ili pak, konstrukcije *de fornicatione*, *fornicatione natus*, *de fornicaria*, *de meretrice*, ili genitiv *fornicariae*.

Novi zavet

Kako smo kazali, termin πορνεία se javlja na 25 mesta u *Novom zavetu*. U *Vulgati* je ovaj termin 22 puta preveden imenicom *fornicatio*, dva puta imenicom *prostitutio* (Otk. 17.2; 19.2), dok na jednom mestu ne postoji odgovarajući latinski termin.

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na spomenute stihove preteže termin *fornicatio* (415). Termini iz ostalih leksičkih grupa se javljaju izuzetno retko, ukupno 30 puta. Među njima najčešće nalazimo imenicu *adulterium*, na 17 mesta.¹¹⁰²

¹¹⁰¹ Zeno 1.3.11 *ad* Os. 4.12; 5.4 *spiritu meretricio seducti sunt et fornicati sunt a deo suo*.

¹¹⁰² *Ad* Mt. 5.32: *codd. d; h; Ps.-Aug. Spec. 80; Tert. Adv. Marc. 4.34.6 praeter caussam adulterii,...* *praeter ex causa adulterii; Monog. 9.3 praeter ex causa adulterii; Novatian. Pudic. 6 non nisi ob adulterium dixit; Zeno 1.4.4 excepta causa adulterii; Cassian. Conl. 21.9.4 non interueniente adulterii crimine; cf. Iuven. 3.476-8: nam temere exsolvet casti qui iura cubilis / alteraque illius thalamis sociabitur uxor / crimen adulterii populo sub teste subibit; 1. 569 sola viri recte discedet adultera tectis; Conc. Vannes can. 2 (152.28) gde nalazimo i imenicu *fornicatio* i imenicu *adulterium*: *excepta causa fornicationis, sine adulterii probatione. Ad* Mt. 19.9: *excepta causa adulterii: cod. ff¹; Ps.-Aug. Spec. 139 (p. 692.5); Aug. Fide et op. 19(35). Cod. d: excepta ratione adulterii; Lact. Inst. 6.23.33 praeter crimen adulterii; Epit. 66 (8) (1 Cor. 6.16) nisi crimine adulterii reuictam. Cf. Herm. Mand. 4.1V (p. 39.19): in adulterio... in fornicatione... moechationis. Ad 1 Kor. 7.2: Tert. Pudic. 16.23 indulget sane non adulteria, sed nuptias.**

Imenica *stuprum* se umesto imenice *fornicatio* javlja pet puta.¹¹⁰³ U okviru referenci na stih Jv. 8.41 tri puta umesto imenice *fornicatio* nalazimo imenicu *prostitutio* (*ex prostitutione*).¹¹⁰⁴ Samo po jedan put se javljaju imenice *moechia* (kod Tertulijana), *moechatio scortatio* i *luxuria*.¹¹⁰⁵

Tabela 99. Prevod termina πορνεία u korpusu *Vetus Latina* na mestima koja referišu na stihove u kojima u *Vulgati* nalazimo termin *fornicatio*

	<i>fornicatio</i>	<i>ostalo</i>	<i>adulterium</i>	<i>moechia</i>	<i>stuprum</i>	<i>scortatio</i>	<i>prostitutio</i>	<i>peccatum</i>	<i>luxuria</i>	<i>moechatio</i>
Kodeksi	104	10	6		2		2			
Avgustin	94	1	1							
Ostalo	217	19	10	1	3	1	1	1	1	1
Suma	415	30	17	1	5	1	3	1	1	1

U dva stiha, Otk. 17.2 i 19.2 imenica πορνεία je u *Vulgati* prevedena imenicom *prostitutio*. U referencama na rečeni stih češće nalazimo imenicu *fornicatio* nego imenicu *prostitutio* (4:3).¹¹⁰⁶

U odlomcima koji referišu na stih Mt. 5.32 nalazimo formulaciju *excepta fornicationis causa*, kao u *Vulgati* na 35 mesta.¹¹⁰⁷ Javlja se i varijanta *praeter*

¹¹⁰³ *Ad Mt. Tert. Uxor. 2.2.6 divortium prohibet, nisi stupri causa*; Chrysost. 3.959 (960a: 1 Cor. 7.39) D: *excepta causa stupri* (πορνείας). *Ad Dap. 15.20 i 15.29: cod. d.*

¹¹⁰⁴ *Codd. ff2; aur.; Maxim. Taur. 28.3.*

¹¹⁰⁵ *Moechia: ad Mt. 5.32: Tert. Pudic. 16.17 praeter caussam moechiae.* Termin *moechatio* nalazimo samo unutar referenci na stih Mt. 19.9 u prevodu *Jerminog pastira*, gde nalazimo i termine *fornicatio* i *adulterium*. *Scortatio: ad Mt. 15.19: Euch. Epit. 2 (p. 880a) Ex eo (-) prodeunt (-) caedes, adulteria, scortationes.* *Luxuria: ad 1 Kor. 6.18: Act. Elig. 2 (257) luxuriam fugite, concupiscentiam malae vitae...*, ali 258 *fugite fornicationem.*

¹¹⁰⁶ *Prostitutio: ad 17.2 cod. g; ad v. 19.2 cod. g. Fornicatio: ad 17.2; Ps.-Aug. C. Fulg. 1.12; Primas. In Apoc. 4 (237.14); ad 19.2: Ca. In Apoc. 18; Primas. In Apoc. 5 (260.3).*

¹¹⁰⁷ *Codd. aur.; ff^l; gat.; l; Ambrosiast. In 1 Cor. 7.11; (= Ps.-Aug.) Quaest. test. 115.16; Hier. In Matth. 5.31 sqq.; Aug. De serm. Dom. 1.39, cf. Anon. In Matth. 12 (PG 56) p. 696-7; Aug. Serm. dub. 392 solius fornicationis causa.* Čak 27 puta nalazimo spomenutu konstrukciju sa izmenjenim redosledom reči: *excepta causa fornicationis: codd. a; b; g^l; c; δ; Ambr. In Luc. 2.4 nemo dimittere debet uxorem excepta causa*

causam fornicationis (4), *nisi causa fornicationis / nisi fornicationis causa / nisi ob causam fornicationis/ absque fornicationis causa* (6).¹¹⁰⁸ Retko nalazimo sintagmu *fornicationis crimen*, odnosno *fornicationis culpa* (2).¹¹⁰⁹ Imenicu *adulterium* nalazimo na 9 mesta, u rukopisima i kod Tertulijana, Novatijana i Jovana Kasijana, dok imenicu *moechia* nalazimo samo jednom kod Tertulijana.¹¹¹⁰ Imenicu *stuprum* nalazimo samo kod Tertulijana i u anonimnom prevodu homilija Jovana Zlatoustog.¹¹¹¹ O značaju stiha Mt. 5.32 svedoče njegovi odjeci u svetovnom i kanonskom zakonodavstvu; naime, odjeke leksike rečenog stiha nalazimo u aktama sabora dijaceze Vanes (465) i u *Vizigotskom zakoniku* (7. v.).¹¹¹²

fornicationis; Chromat. In Matth. 10.1; Hier. Ep. 48.5; 55.3; 77.3.2; Adv. Iovin. 1.10; In Malach.; Anian. Chrysost. Hom. 17; Aug. Div. quaest. 83; De serm. Dom. 1.40; 1.47; In psalm. 149.15; Bon. coniug. 7.6; Ep. 157.4.31 (dva puta); Quaest. hept. 2.71; Nupt. et concup. 1.10; Adult. coniug. 1.2; 1.10; 2.10 dva puta; Epiphan. In euang. 40 (93.21) *excepto causa fornicationis*; cf. Anon. In Apoc. 2.26-8; Greg. M. Ep. 45.

¹¹⁰⁸ Konstrukciju *praeter causam fornicationis* nalazimo u jednom od najstarijih latinskih prevoda Jevandelja po Mateju (*cod. k*) i kod Aug. Adult. coniug. 1.10; 1.21; 2.17. Konstrukcije sa *nisi*: Ambrosiast. In 1 Cor. 7.11; Aug. Div. quaest. 83 (cf. *ibid solam causam fornicationis*); Bon. coniug. 3.3; Adult. coniug. 1.10; Util. cred. 3.6. Chromat. In Matth. 58.10.1 *absque fornicationis causa*.

¹¹⁰⁹ *Fornicationis crimen*: Aug. De serm. Dom. 1.49 *sine crimine fornicationis*; cf. Ferrand. Ep. 6.7 *sine fornicationis crimine*; Greg. M. Ep. 32 *pro fornicationis crimine* (za muškarca); 50 *fornicationis crimen; fornicationis culpa*: Anon. In Matth. 12 (PG 56) p. 696-7 *sine culpa fornicationis*; Greg. M. Ep. 32 in *fornicationis culpam*.

¹¹¹⁰ *Codd. d; h*; Ps.-Aug. Spec. 80; Tert. Adv. Marc. 4.34.6 *praeter caussam adulterii, ... praeter ex causa adulterii*; Monog. 9.3 *praeter ex causa adulterii*; Novatian. Pudic. 6 *non nisi ob adulterium dixit*; Zeno 1.4.4 *excepta causa adulterii*; Cassian. Conl. 21.9.4 *non interueniente adulterii crimine*; cf. Iuven. 3.476-8: *nam temere exsolvet casti qui iura cubilis / alteraque illius thalamis sociabitur uxor / crimen adulterii populo sub teste subibit*; 1. 569 *sola viri recte discedet adultera tectis*; Conc. Vannes can. 2 (152.28) gde nalazimo i imenicu *fornicatio* i imenicu *adulterium*: *excepta causa fornicationis, sine adulterii probatione*. Tert. Pudic. 16.17 *praeter caussam moechiae*.

¹¹¹¹ Tert. Uxor. 2.2.6 *divortium prohibet, nisi stupri caussa*; Chrysost. 3.959 (960a: 1 Cor. 7.39): *excepta causa stupri* (πορνείας).

¹¹¹² Conc. Vannes can. 2 (152.28); Lex Visig. (506) 167.12 *ut nullus virorum, excepta manifesta fornicationis causa, uxorem suam aliquando relinquat et neque per testem neque per scripturam se cum quocumque argumento facere divortium inter se et suam coniugem audeat*.

U odlomcima koji referišu na stih Mt. 19.9 konstrukciju *nisi ob fornicationem* kao u *Vulgati* nalazimo samo na 3 mesta. Najznačajnije, kod Jeronima nalazimo ovaj stih u istovetnom obliku kao u *Vulgati*.¹¹¹³ Češće se javlja konstrukcija *nisi ob causam fornicationis* (10) i *praeter/propter causam fornicationis* (5) i druge formulacije sa negacijom *nisi* (5) i *non* (1).¹¹¹⁴ Druge pod uticajem stiha Mt. 5.32 srećemo konstrukciju *excepta causa fornicationis* (7).¹¹¹⁵ Reč *adulterium* nalazimo 7 puta, a reč *moechatio* samo u prevodu Jerminog pastira, gde nalazimo i termine *fornicatio* i *adulterium*.¹¹¹⁶

U odlomcima koji referišu na stih Mt. 15.19 i Mk. 7.21 nalazimo imenicu *fornicatio* (u singularu ili u pluralu; Mt. 15.19 – 48 puta; Mk. 7.21 - 14 puta).¹¹¹⁷

¹¹¹³ *Cod. l*; Hier. *In Matth.* 19.9; Aug. *Adult. coniug.* 1.11 (12). Osim toga, kod Jeronima se termin *fornicatio* javlja još pet puta u parafrazi u tumačenju zabrane razvoda i njenog ograničenja: *In Matth.* 19.9 *quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur. Et qui dimissam duxerit, moechatur. Sola fornicatio est quae uxoris vincat affecum; immo cum illa ... se fornicatione separaverit a marito, ... Qui adulteram tenet stultus et impius est. Ubicumque est igitur fornicatio et fornicationis suspicio...* 19.10 *excepta causa fornicationis* paraf.

¹¹¹⁴ *Nisi ob causam fornicationis*: *codd. a*; *b*; *h*; *g*¹; *r*; *aur.*; *gat.*; *f*; *ff*²; *q*; Aug. *Adim.* 3.2. *Nisi ex causa fornicationis*: Ambr. *Virginit.* 6.31; *Exhort. virg.* 3 (18) *nisi ex sola causa fornicationis*; Aug. *Virg.* 15; 23 *nisi causa fornicationis*; *Adult. coniug.* 1.9. *Praeter causam fornicationis*: *cod. e*; Aug. *In psalm.* 103 *Serm.* 3.4.38; *Adult. coniug.* 1.22(28); 1.11(12). *Propter causam fornicationis*: Aug. *Adult. coniug.* 1.11(12). *Non in fornicatione*: *cod. δ*.

¹¹¹⁵ *Cod. c fornicationis*; Pelag. (Ps.-Hier.) *1 Cor.* 7.10; Faust. ap. Aug. *C. Faust.* 19.3; Aug. *In psalm.* 103 *Serm.* 3.4.31; *In Ioh.* 9.2.6; *Retract.* 1.26.426.7; *excepta fornicationis causa*: Ps.-Aug. *Spec.* 83.

¹¹¹⁶ *Excepta causa adulterii*: *cod. ff*¹; Ps.-Aug. *Spec.* 139 (p. 692.5); Aug. *Fide et op.* 19(35). *Cod. d*: *excepta ratione adulterii*; Lact. *Inst.* 6.23.33 *praeter crimen adulterii*; *Epit.* 66(8) (*ad 1 Cor.* 6.16) *nisi crimine adulterii reuictam*. Cf. Herm. *Mand* 4.1V (p. 39.19): *in adulterio... in fornicatione... moecheationis*.

¹¹¹⁷ Mt. 15.19 *codd. e*; *d*; *c*; *g*¹; *ff*²; *ff*¹; *f*; *l*; *q*; *δ*; *gat.*; Ambr. *In psalm.* 37.33.3 *adulterium, incestum, fornicationes*; 118 *Serm.* 10.46; Aug. *Adim.* 15; *Contin.* 4; *C. Faust.* 16.31; *De mend.* 32; *Serm.* 261.9; Ps.-Aug. *Serm.* 290.3; Cassian. *Conl.* 9.5.1; 23.1.5; *Inst.* 6.2; Crhomat. *In Matth.* 53.2; 56.1; Epiphan. *In euang.* 58 (157.20); Hesych. *In Lev.* 2 (p. 865d); Hier. *Ep.* 79.9; Orig. *Hom. in Ier.* 1 (595a); Orig. *Hom. in Is.* 2.5; 5.2; *In Mal.* 1; *In Matth.* 2; *Adv. Pelag.* 2.13; *Adv. Rufin.* 2.7; Hil. *In psalm.* 130.4; 118 *iod* 18; 118.6; Pelag. *Epist. ad Demetr.* (= Ps.-Hier. *Ep.* 1.26); *Physiol. rec. B.* 15.12; *Physiol. rec. Y* 17.10; 18.8; Rufin. *Orig. in Ios.* 5.2; *Orig. in Rom.* 9.42 (PG 14). Samo *fornicationes*: *codd. a*; *aur.*; Nicet. *Fragm.* 3 (54.2); *Symb.* 1 (39.6). Mk. 7.21: *codd. d*; *c*; *ff*²; *f*; *l*; *r*; *aur.*; *δ*; *gat.*; Aug. *Serm.* (Mor.) 16.8; *Act. Arhel.* 19.3; Ps.-Hier. *In Marc.* 7; Petr. Chrys. *Serm.* 171 (p. 647d).

Na pojedinim mestima imenica *fornicatio* može biti izostavljena. Unutar jedne reference na stih Mt. 15.19 termin *fornicatio* zamenjen je imenicom *scortatio*.¹¹¹⁸

U većini odlomaka koji referišu na stih Jv. 8.41 nalazimo imenicu *fornicatio* (16).¹¹¹⁹ Tri puta umesto imenice *fornicatio* nalazimo imenicu *prostitutio* (*ex prostitutione*).¹¹²⁰

U referencama na tri stiha koji se odnose na apostolsku odluku uvek nalazimo imenicu *fornicatio* (Dap. 15.20; 15.29 i 21.25); samo u jednom prevodu *Dela apostolskih* (*cod. d*) u stihovima Dap. 15.20 i 15.29 umesto imenice *fornicatio* nalazimo imenicu *stuprum* (*a stupris*).¹¹²¹

U odlomcima koji referišu na stihove 1 Kor. 6.13, 2 Kor. 12.21, Gal. 5.19, Ef. 5.3 i Kol. 3.5 nalazimo isključivo termin *fornicatio*, kao u *Vulgati* (92).¹¹²²

¹¹¹⁸ Eucher. *Epit.* 2 (p. 880a) *Ex eo (-) prodeunt (-) caedes, adulteria, scortationes* (*n.b. caedes* umesto *homicidia*).

¹¹¹⁹ *Codd. e; a; b; d; c; f; l; q; r; δ; gat.*; Aug. *Quaest. hept.* 7.49.17 (*iuxt. legitimos filios*); *Jo.* 42.7.6; Hier. *Orig. Hom in Ezech.* 4.8; *In Is.* 8.26; *Miss.-M.* p. 367d.

¹¹²⁰ *Codd. ff2; aur.*; Maxim. Taur. 28.3.

¹¹²¹ *Codd. e; g*; Ambrosiast. *In Gal.* 2.1.2; Aug. *Ep.* 82.9; *C. Faust.* 32.13; Cassian. *Inst.* 7.17.5; *Conl.* 18.5.2; Cypr. *Test.* 3.119; *Didasc. apost.* 45 (74.1 *πορνείας*); Eucher. *Gen.* 1 (p. 933c); Gaudent. 15.21; Hesych. *In Lev.* 1 (832c); 4 (941b); 5 (1005a); Hier. *In Gal.* 2.5; *Adv. Iovin.* 1.34; Iren. 3.12.14; *Orig. In Matth.* 10 (PG 13, 1613d); Pacian. *Paraen.* 4.2; Rufin. *Orig. In Rm.* 2.9; 2.13; 9.28; Tert. *Pudic.* 12.

¹¹²² *Ad 1 Kor.* 6.13 *codd. z; d; e; f; t.* Ambrosiast. *In 1 Cor.* 6.13; Aug. *Mor. Eccl.* 1.71; Hier. *Ep.* 55.2; Iren. 5.6.2; Novatian. *Cib. Iud.* 5; Pelag. *In 1 Cor.* 6.13; Priscill. *Tract.* 10; Rufin. *Orig. in Lv.* 9.7; Tert. *Adv. Marc.* 5.7; *Pudic.* 16; cf. Priscill. *Tract.* 6 *corpus... nec fornicationis habitaculum.* *Ad 2 Kor.* 12.21: *cod. z; d; e; g; f*; Ambrosiast. 2 *Cor.* 12.21; (= Ps.-Aug.) *Quaest. test.* 102.17; Anian. *Serm.* 3 (485); Aug. *Civ.* 14.9; *Ep.* 265.7; *Fide et op.* 48; *C. Parm.* 3.3; *Serm.* 351.12; Chromat. *In Matth.* 17.3.4; Chrysost. *Repar. laps.* 20; Cypr. *Ep.* 55.26; Hier. *Ep.* 147.1.1; *In Matth.* 1; *Miss.-M.* 652a; Nicet. *Virg. laps.* 40; Pacian. *Ep.* 1.5.9; Pelag. *In 2 Cor.* 12.21.8; Rufin. *Greg. Naz. Orat.* 3.19.1; *Orig. Princ.* 3.1.21; *Orig. In psalm.* 36.4.2; Tert. *Pudic.* 15; cf. Hier. *In Ezech.* 8 *qui fornicati sunt.* *Ad Gal.* 5.19 *codd. z; t*; Aug. *Bapt.* 4.25; 5.16; 6.18-9; *Civ.* 14.2; 21.25; *Contin.* 3.9; *Ep.* 29.6; 93.48; *In Gal.* 48.2; 51.2; 51.5; *C. Iulian.* 3.62; *C. Iulian. op. imperf.* 3.177; *Fide et op.* 25; *C. Parm.* 1.16; *C. Petil.* 2.239; 247; *In psalm.* 143.6.23; *Quaest. Dulcit.* 1.4; *Serm.* 37.28; 162.1; 163.2; 351.9; *De serm. Dom.* 2.81; *Serm. (Mor.)* 10.4; Cypr. *Sent. episc.* 5; Hesych. *In Lev.* 3 (910c; 922c); Hier. *In Eph.* 3.5; 17; *In Gal.* 3.5; *Orig. Hom. in Ier.* 7 (638a); *In Tit.* 3; *Orig. In 1 Rg.* 18; Pelag. *Sou.* 1 (438); Quodv. *Serm.* 4; Rufin. *Orig. Princ.* 3.4.2; *Apol. Orig.* 1; *Orig. in Rm.* 5.9; 6.1;

U stihu 1 Kor. 5.1 imenicu *fornicatio* nalazimo dva puta. Svugde u korpusu *Vetus Latina* nalazimo spomenutu imenicu, dok u parafrazi stiha 1 Kor. 5.1 Avgustin i Rufin upotrebljavaju imenicu *stuprum*, odnosno *peccatum*.¹¹²³

U svim odlomcima koji referišu na stih 1 Kor. 6.18 nalazimo imenicu *fornicatio*, osim na jednom mestu u *Aktama mučenika* gde je kao sinonim imenice *fornicatio* upotrebljena imenica *luxuria*.¹¹²⁴

U stihu 1 Kor. 7.2 apostol Pavle govori kako je „zbog kurvarstva“ bolje biti u braku, nego upuštati se u vanbračne odnose. U grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo imenicu *πορνεία* u pluralu, dok u *Vulgati* nalazimo jedninu imenice *fornicatio* (*propter fornicationem*). U odlomcima u korpusu *Vetus Latina* nalazimo imenicu *fornicatio* u oba broja, singularu i pluralu.¹¹²⁵ Tertulijan

Tert. *Pudic.* 17. *Ad Ef.* 5.3; Ambr. *Ep.* 36.8; Ambrosiast. *In Eph.* 5.3; Cassian. *Conl.* 13.5.2; 12.3.3. *Ad Kol.* 3.5; Ambrosiast. *In Col.* 3.5; Aug. *De serm. Dom.* 1.43; Cypr. *Ep.* 55.27; Petr. Chrys. *Serm.* 24.2.

¹¹²³ *Ad 1 Kor.* 5.1: *codd.* z; d; e; g; f; Ambr. *Paenit.* 1.60; 2.64; Ambrosiast. *In 1 Kor.* 5.1; Aug. *C. Faust.* 22.64; *C. Parm.* 3.3; Bachiar. *Lap.* 20; Hesych. 4 (936b); Hier. *In Am.* 1.2; *Ep.* 37.4; 122.3.12; 147.1.1; *In Eph.* 3; *In Ezech.* 5.16; *In Gal.* 2.3; *Adv. Iovin.* 1.34; *Orig. Hom. in Ier.* 3.3; 20.3; Lucif. *Athan.* 2.13; *Non conv.* 11; Rufin. *Orig. In 1 Rg.* 1; Pelag. *In 1 Kor.* 5.1; *Quodv. Prom.* 2.29; Rufin. *Orig. in Nm.* 10.1; Tert. *Pudic.* 14.15; *cf.* Hesych. 3 (917a) *qui cum uxore patris fornicatus est*; Rufin. *Orig. Princ.* 3.1.21 *qui in Corintho fornicati sunt* (πεπορνευκοτα). Aug. *In Rom. imperf.* 71.2 *de illo autem nefario stupro, ubi uxorem patris sui quidam habuerat*. Rufin. *Greg. Naz. Orat.* 3.18.5 *nec illum, qui in Corintho peccavit peccatum, quale nec inter gentes*.

¹¹²⁴ *Codd.* r; z; d; e; g; f; t; Ambr. *Cain et Ab.* 1.20; *Fug. saec.* 17; *Paenit.* 1.75; *In psalm.* 118 *serm.* 20.45; (=Ps.-Aug.) *Confl.* 17; Ambrosiast. *In 1 Kor.* 6.18; (=Ps.-Aug.) *Queast. test. App.* 58.2; Arnob. *Iun. In psalm.* 141; Aug. *Mor. Eccl.* 1.78; *Serm.* 162.1; *Bon. viduit.* 4; Chrysost. 5.739; 999.5; Euseb. *Emes. Serm.* 7.26; Hier. *Ep.* 55.2; *In Ezech.* 13; Lucif. *Non conv.* 11 (*cf. fornicator in corpus suum est peccans, ibid.*); Nicet. *Virg. laps.* 22; Pelag. *In 1 Kor.* 6.18; Rufin. *Orig. in Gn.* 7.3; *in Ios.* 8.6; Tert. *Pudic.* 16; *cf.* Aug. *Quaest. hept.* 3.8; *Trin.* 12.15. *Luxuria: Act. Elig.* 2 (257) *luxuriam fugite, concupiscentiam malae vitae...*, ali drugde (258) *fugite fornicationem*.

¹¹²⁵ *Fornicationem: codd.* r; z; g; f; t; Ambrosiast. *In 1 Kor.* 7.2; Chrysost. 1.911; 3.959; Cypr. *Test.* 3.32; Hier. *Ep.* 49.14; *Orig. Hom. in Ezech.* 7.10; *Adv. Iovin.* 1.7; Ps.-Hier. *Ep.* 148.29; *Orig. In Matth.* 14.23; Pelag. (Ps.-Hier.) *Ep.* 148.29 (=Ps.-Paulin. *Ep.* 2.29); Tert. *Pudic.* 16. *Fornicationes: codd.* d; e; Aug. *Adult. coniug.* 1.2; *Ep.* 262.2; *Nupt. et concup.* 1.18; Hesych. *In Lev.* 5.15; Tert. *Monog.* 11.10; *cf.* Greg. M. *Ep.* 1.24. *Cf.* Pelag. *In 1 Tm.* 4.2 *ne fornicationis crimen incurrerent*.

parafrazirajući stih 1 Kor. 7.2 upotrebljava termin *adulteria* (*Pudic.* 16.23, ali na istom mestu u citatu upotrebljava imenicu *fornicatio*).¹¹²⁶

Imenica *πορνεία* se javlja na sedam mesta u *Knjizi otkrivenja*. Na pet mesta ona je na latinski u *Vulgati* prevedena imenicom *fornicatio*. U svim odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na spomenutih pet mesta nalazimo isključivo imenicu *fornicatio*: Otk. 2.21, 9.21, 14.8, 17.4, 18.3.¹¹²⁷

3.4 Jeronim

Stari zavet

Jeronim i u svojim drugim delima pretežno upotrebljava imenicu *fornicatio* kao u *Vulgati*.¹¹²⁸ U brojnim stihovima u *Vulgati* nalazimo imenicu *fornicatio* u množini, dok u *Septuaginti* imenica *πορνεία* stoji u singularu.¹¹²⁹ U drugim odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na ove stihove uvek nalazimo onaj broj koji nalazimo u *Septuaginti*, samo kod Jeronima katkada nalazimo imenicu *fornicatio* u pluralu, kao u *Vulgati*.¹¹³⁰ U stihu Naum 3.4 imenica *fornicatio* se javlja dva puta u pluralu. Jeronim u komentaru

¹¹²⁶ Tert. *Pudic.* 16.23 *indulget sane non adulteria, sed nuptias*.

¹¹²⁷ Otk. 2.21: Ps.-Ambr. *Paenit.* 21; Ambrosiast. (= Ps.-Aug.) *Queast. test. App.* 102.19; Cypr. *Ep.* 55.22; *Miss.-M.* 503b; Tert. *Pudic.* 19.1; 19.2; Tycon. *In Apoc.* 6 (46.10); 16 (50.9). Otk. 9.21: *codd.* g; z; Cypr. *Test.* 3.59; Tycon. *In Apoc.* 303.1. Otk. 14.8: *codd.* g; m; z; Ps.-Aug. *Spec.* 133. Otk. 17.4: Cypr. *Hab. virg.* 12; *Test.* 3.36; *Quodv. Prom.* 4.13; 14. U *cod.* g nema imenice koja bi predstavljala prevod grčkog *πορνεία*. Otk. 18.3: *codd.* g; h; Priscill. *Tract.* 1.13.

¹¹²⁸ Jer. 3.9: Hier. *Orig. Hom. in Ier.* 14 (PG: 16.1 p. 286c) *et facta est fornicatio ejus in nihilum*; Jer. 13.27: Hier. *In Ier.* 3.24 *scelus vel alienatio fornicationis tuae*; Jez. 16.15: Hier. *Orig. Hom. in Ezech.* (PG 13) 6.11 *tit. p.* 709b; 11 *p.* 718d; *p.* 719a; Jez. 23.27: Hier. *In Ezech.* 7.23 tekst, LXX i parafraza; Jez. 43.9: Hier. *In Ezech.* 13 LXX i u parafrazi; Os. 4.11: Hier. *In Os.* 1 tekst i LXX.

¹¹²⁹ Jez. 16.22, 16.25, 16.34a; 23.7-8a; 23.14; 23.18-19; 23.29a-b; 23.35; 43.7; Os. 4.12; 5.4; 6.10.

¹¹³⁰ Jez. 16.22: Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.5 (13, p. 723b); Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX: *super omnem f-em tuam*; Jez. 16.25: Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX; Jez. 16.34: Hier. *Ep.* 21.13; *In Ezech.* 5.16 LXX; Jez. 43.7: Hier. *In Ezech.* 13.43 LXX; Os. 2.2 (grč. 2.4): Hier. *In Os.* 1 LXX; ali *In Os.* 1 tekst i paraf. *fornicationes*; Os. 4.12: Hier. *In Os.* 1 LXX i paraf.; *In Eph.* 1.1; 3.5; 3.6; *In Ezech.* 2.6; *In Hab.* 1.2; Ps.-Hier. *In Marc.* 2. *Ad Os.* 5.4; Hier. *In Os.* 1 LXX i u parafrazi. Os. 6.10: Hier. *In Os.* 2 LXX ali u tekstu *fornicationes*. *Ad Jez.* 23.7-8a; 23.14; 23.18-19; 23.29b: Hier. *In Ezech.* 7.23.

rečene knjige u parafrazi upotrebljava imenicu *fornicatio* u oba broja, a u pojašnjenjima upotrebljava i glagol *fornicari*.¹¹³¹

U nekoliko stihova, kazali smo, u *Septuaginti* nalazimo imenicu πορνεία, ali u *Vulgati* na odgovarajućem mestu ne nalazimo imenicu *fornicatio*, već neki drugi termin. U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na ove stihove kod drugih autora obično nalazimo termin *fornicatio*. Kod Jeronima nalazimo odjeke grčkog teksta, odnosno imenicu *fornicatio*, ali i one oblike kao u *Vulgati*.

U stihovima Jez. 16.33 i 16.41 u *Vulgati* nalazimo glagol *fornicari*, ali u drugim Jeronimovim delima imenicu *fornicatio*.

U stihu Jez. 16.33 Jeronim u *Vulgati* hebrejsku imenicu *taznuwth* 'kurvarstvo' prevodi gerundom glagola *fornicari* (*ad fornicandum tecum*). U Jeronimovom *Komentarju Knjige proroka Jezekilja* uvek nalazimo konstrukciju pomoću imenice *fornicatio*.¹¹³² U stihu Jez. 16.41 kao prevod hebrejskog participa ženskog roda glagola *zanah* u *Vulgati* nalazimo glagol *fornicari* (*desines fornicari*). U Jeronimovom komentaru *Knjige proroka Jezekilja* nalazimo konstrukciju *avertam te a fornicatione* (u glavnom latinskom tekstu, međutim, i u parafrazi Jeronim upotrebljava leksiku kao u *Vulgati*).

U stihovima Jer. 2.20 i Mihej 1.7 u *Vulgati* nalazimo imenicu *meretrix*.

U stihu Jer. 2.20 konstrukcija *tu prosternabaris meretrix* predstavlja prevod grč. διαχθήσομαι ἐν τῇ πορνείᾳ μου. U starijim prevodima i u Jeronimovim delima pod uticajem tih prevoda nalazimo prevod pomoću konstrukcija koje sadrže termin *fornicatio*. I sam Jeronim u komentaru *Knjige proroka Jeremije* nudi pojašnjenje: *tu prosternabaris meretrix, sive ibi diffundebaris in fornicatione*.¹¹³³ U stihu Mihej 1.7 na dva mesta u *Septuaginti* nalazimo oblik ἐκ μισθωμάτων

¹¹³¹ Hier. *In Nah.* 3, *ad* Naum 3.4a: tekst: *propter multitudinem fornicationum*; LXX *a* *multitudine fornicationis* (...) *prae* *multitudine fornicationis*; paraf.: *propter multitudinem, inquit, fornicationum meretricis: quia cum multis gentibus fornicata est* (...) *a* *multitudine fornicationis* (...) *fornicationis multiplicatione*; *ad* Naum 3.4b: tekst *in fornicationibus*; paraf. *qui tantam hominum multitudinem cum ea viderit fornicari* (...) *in fornicationibus suis*.

¹¹³² Hier. *In Ezech.* 5 LXX: *ut venirent ad te, per circuitum in fornicatione tua*; Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 8.1 *ut venirent ad te in circuitu a fornicatione tua*.

¹¹³³ Hier. *In Ier.* 1.28; cf. Hier. *In Os.* 1.4 *diffundar in fornicatione mea*.

πορνείας, a u *Vulgati* konstrukcije *de mercede meretricis... ad mercedem meretricis*. Sintagmu kao u *Vulgati* (*merces meretricis*) nalazimo samo u Jeronimovom komentaru *Knjige proroka Miheja* (Hier. *In Mich.* 1). U istom delu, međutim, Jeronim u polatinjenom tekstu *Septuaginte* daje konstrukciju sa imenicom *fornicatio* (*merces fornicationis*), dok u parafrazi upotrebljava samo imenicu *fornicatio* (*ex fornicatione*).¹¹³⁴ Jeronim je tu pod uticajem starijih latinskih prevoda u kojima nalazimo sintagmu *conductio fornicationis*.¹¹³⁵

Napomenimo da kod Jeronima često nalazimo prevod identičan ili sličan onome u *Fragm. Sang.*

Novi zavet

Referišući na novozavetne stihove u kojima u grčkom tekstu nalazimo termin *πορνεία* Jeronim uvek upotrebljava isključivo imenicu *fornicatio*.

U odlomcima koji referišu na stihove Mt. 5.32, Mt. 19.9, Mt. 15.19, Mk. 7.21, Jv. 8.41, Dap. 15.20, 15.29, 21.25, 1 Kor. 5.1, 1 Kor. 6.13, 1 Kor. 6.18, 2 Kor. 12.21, Gal. 5.19, Ef. 5.3 i Kol. 3.5 nalazimo termin *fornicatio* u istom broju kao u *Vulgati* (92).¹¹³⁶

U stihu 1 Kor. 7.2 u grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo imenicu *πορνεία* u pluralu, dok u *Vulgati* nalazimo jedninu imenice *fornicatio* (*propter*

¹¹³⁴ Hier. *In Mich.* 1 LXX *ex mercedibus fornicationis congregavit, et ex mercedibus fornicationis destruxit; cf. ibid. u parafrazi: ex fornicatione... idolorum... congregata, ducentur ad aliam meretricem.*

¹¹³⁵ *Cod. Weing. = Cod. Const.: ex conductionibus fornicationis congregavit et ex conductionibus fornicationis evertit.*

¹¹³⁶ Mt. 5.32: Hier. *In Matth.* 5.31 *sqq.*; *excepta causa fornicationis*: Hier. *Ep.* 55.3; 48.5; 77.3.2; *Adv. Iovin.* 1.10; *In Malach. Ad Mt.* 19.9: Hier. *In Matth.* 19.9; 19.10. Mt. 15.19: Hier. *Ep.* 79.9; Hier. *Orig. Hom. in Ier.* 1 (595a); *Orig. Hom. in Is.* 2.5; 5.2; *In Malach.* 1; *In Matth.* 2; *C. Pelag.* 2.13; *Adv. Rufin.* 2.7. *Ad Mk.* 7.21 Ps.-Hier. *In Marc.* 7. *Ad Jv.* 8.41: Hier. *Orig. Hom. in Ezech.* 4.8; *Is.* 8.26. Reference na apostolsku odluku: Hier. *In Gal.* 2.5; *Adv. Iovin.* 1.34; *Iren.* 3.12.14; *Orig. In Matth.* 10 (PG 13, 1613d). *Ad 1 Kor.* 5.1: Hier. *In Am.* 1.2; *Ep.* 37.4; 122.3.12; 147.1.1; *In Eph.* 3; *In Ezech.* 5.16; 13; *In Gal.* 2.3; *Adv. Iovin.* 1.34; Hier. *Orig. Hom. in Ier.* 3.3; 20.3. *Ad 1 Kor.* 6.13 Hier. *Ep.* 55.2; *Iren.* 5.6.2. *Ad 1 Kor.* 6.18: Hier. *Ep.* 55.2; *In Ezech.* 13. *Ad 2 Kor.* 12.21: Hier. *Ep.* 147.1.1; *In Matth.* 1; *ad Gal.* 5.19: Hier. *In Eph.* 3.5; 17; *In al.* 3.5; *Orig. Hom. in Ier.* 7 (638a); *In Tit.* 3; *Orig. 1 Rg.* 18.

fornicationem). Jeronim i drugde referišući na ovaj stih upotrebljava imenicu *fornicatio* u jednini.¹¹³⁷

U dva stiha, Otk. 17.2 i 19.2 imenica πορνεία je u *Vulgati* prevedena imenicom *prostitutio*. Jeronim nigde drugde ne citira i ne parafrazira rečene stihove.

Tabela 100. Termin πορνεία i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski oblici

Stih	<i>Vulgata</i>	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Post. 38.24	-	<i>zanuwn</i>	preljube	<i>fornicatio</i>
Broj. 14.33	<i>fornicationem</i>	<i>znuwth</i>	preljube	
2 Car. 9.22	<i>fornicationes</i>	<i>zanuwn</i>	kurvanja	
Jer. 2.20	<i>meretrix</i>	<i>zanah</i>	se kurvaš	<i>in fornicatione fornicari</i>
Jer. 3.2	<i>fornicationibus</i>	<i>znuwth</i>	kurvarstvom	
Jer. 3.9	<i>fornicationis</i>	<i>znuwth</i>	kurvanjem	
Jer. 13.27	<i>fornicationis</i>	<i>znuwth</i>	kurvarstva	
Jez. 16.15	<i>fornicationem</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvo	
Jez. 16.22	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstva	
Jez. 16.25	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvo	
Jez. 16.33	<i>fornicandum</i>	<i>taznuwth</i>	se kurvaju	<i>fornicatione</i>
Jez. 16.34	<i>fornicationibus</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvu	
Jez. 16.36	<i>fornicationibus</i>	<i>taznuwth</i>	kurvanju	<i>prostitutione</i>
Jez. 16.41	<i>desines fornicari</i>	<i>zanah</i>	kurvanja	<i>avertam te a fornicatione</i>
Jez. 23.7	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvanje	
Jez. 23.8	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvanja	
	<i>fornicationem</i>	<i>taznuwth</i>	se kurvaše	
Jez. 23.11	<i>fornicationem</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvo	
	<i>fornicationem</i>	<i>zanuwn</i>	kurvarstva	
Jez. 23.14	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	se kurvaše	
Jez. 23.17	<i>stupris</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvom	
Jez. 23.18	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstva	
Jez. 23.19	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstva	
Jez. 23.27	<i>fornicationem</i>	<i>znuwth</i>	kurvanju	
Jez. 23.29	<i>fornicationum</i>	<i>zanuwn</i>	kurvarstva	
	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvo	
Jez. 23.35	<i>fornicationes</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstva	
Jez. 43.7	<i>in fornicationibus</i>	<i>znuwth</i>	kurvarstvom svojim	

¹¹³⁷ *Fornicationem*: Hier. *Ep.* 49.14; *Orig. Hom. in Ezech.* 7.10; *Adv. Iovin.* 1.7; *Ps.-Hier. Ep.* 148.29; *Orig. In Matth.* 14.23.

Jez. 43.9	<i>fornicationem</i>	<i>znuwth</i>		
Os. 1.2	<i>uxorem fornicationum</i>	<i>ishshah zenunim</i>	oženi se kurvom	<i>fornicaria pcp. fornicari adultera meretrix</i>
	<i>filios fornicationum</i>	<i>zenunim</i>	kopilad	<i>fornicaria meretrix fornicatio</i>
Os. 2.2	<i>fornicationes</i>	<i>zanunim</i>	kurvarstva	
Os. 2.4	<i>fili fornicationum</i>	<i>zenunim</i>	kopilad	
Os. 4.11	<i>Fornicatio</i>	<i>znuwth</i>	Kurvarstvo	
Os. 4.12	<i>spiritus fornicationum</i>	<i>zanuwn</i>	duh kurvarski	<i>profanitas meretricius</i>
Os. 5.4	<i>spiritus fornicationum (Klementina); štut.: fornicationis</i>	<i>zenunim</i>	duh kurvarski	<i>novitatis</i>
Os. 6.10	<i>fornicationes</i>	<i>znuwth</i>	kurvanje	
Mihej 1.7	<i>de mercedibus meretricis</i>	<i>zanah</i>	plate kurvarske	<i>fornicationis</i>
	<i>ad mercedem meretricis</i>	<i>zanah</i>	plata kurvarska	
Naum 3.4	<i>fornicationum meretricis</i>	<i>zanuwn</i>	kurvarstva	
	<i>in fornicationibus</i>	<i>zanuwn</i>	kurvanjem	
Mt. 5.32	<i>excepta fornicationis causa</i>		preljubu	<i>adulterium moechia stuprum</i>
Mt. 15.19	<i>fornicationes</i>		kurvarstva	<i>scortationes</i>
Mt. 19.9	<i>nisi ob fornicationem</i>		osim za kurvarstvo	<i>adulterium</i>
Mk. 7.21	<i>fornicationes</i>		kurvarstva	
Jv. 8.41	<i>ex fornicatione</i>		kurvarstva	<i>prostitutio</i>
Dap. 15.20	<i>fornicatione</i>		kurvarstva	<i>stuprum</i>
Dap. 15.29	<i>fornicatione</i>		kurvarstva	<i>stuprum</i>
Dap. 21.25	<i>fornicatione</i>		kurvarstva	
1 Kor. 5.1	<i>fornicatio</i>		kurvarstvo	<i>stuprum</i>
	<i>fornicatio</i>		kurvarstvo	
1 Kor. 6.13	<i>fornicationi</i>		za kurvarstvo	
1 Kor. 6.18	<i>fornicationem</i>		od kurvarstva	<i>luxuria</i>
1 Kor. 7.2	<i>fornicationem</i>		kurvarstva	<i>adulterium</i>
2 Kor. 12.21	<i>fornicatione</i>		kurvarstvo	
Gal. 5.19	<i>fornicatio</i>		kurvarstvo	
Ef. 5.3	<i>fornicatio</i>		kurvarstvo	
Kol. 3.5	<i>fornicationem</i>		kurvarstvo	

1 Sol. 4.3	<i>a fornicatione</i>		od kurvarstva	
Otk. 2.21	<i>fornicatione</i>		od kurvarstva	
Otk. 9.21	<i>fornicatione</i>		od kurvarstva	
Otk. 14.8	<i>fornicationis</i>		kurvarstva	
Otk. 17.2	<i>prostitutionis</i>		kurvarstva	<i>fornicatio</i>
Otk.17.4	<i>fornicationis</i>		kurvarstva	
Otk.18.3	<i>fornicationis</i>		kurvarstva	
Otk.19.2	<i>in prostitutione</i>		kurvarstvom	<i>fornicatio</i>

4. ἑκπορνεύω

Glagol ἑκπορνεύω nalazimo samo u *Septuaginti*, na 43 mesta.¹¹³⁸ Spomenuti termin se ne javlja nigde u *Novom zavetu*.

Glagol ἑκπορνεύω se javlja pretežno (40 puta) kao prevod hebrejskih oblika tvorenih od korena *zanah*.¹¹³⁹ Dva puta se ovaj glagol javlja kao prevod imenice *taznuwth*.¹¹⁴⁰ Termin ἑκπορνεύω nalazimo i u stihu Jez. 16.30, ali ni u hebrejskom, ni u latinskom tekstu ne nalazimo odgovarajući termin.

Kao i glagol *zanah*, čiji prevod najčešće predstavlja, i glagol ἑκπορνεύω može biti upotrebljen u osnovnom, seksualnom značenju, i u prenesenom značenju, ukazujući na otpadanje Jevreja za drugim božanstvima i njihovo neverstvo Jahveu.

U srpskom prevodu na rečenim mestima najčešće nalazimo termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči „kurva“: glagol „kurvati se“, pridev „kurvarski“ i imenice „kurva“ i „kurvarstvo“ (poslednja se imenica javlja tamo gde u hebr. originalu nalazimo

¹¹³⁸ Post. 38.24; Izl. 34.15; 16 dva puta; Le. 17.7; 19.29 dva puta; 20.5; 6; 21.9; Broj. 15.39; 25.1; Zak. 22.21; 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 33; 2 Dn. 21.11; 13 dva puta; Jer. 3.1; Jez. 6.9; Jez. 16.16; 17; 20; 26 dva puta; 28 dva puta; 30; 33; 20.30; 23.3; 5; 30; 43; Os. 1.2 dva puta; 2.7 (lat. 2.5); 4.12; 13; 18; 5.3.

¹¹³⁹ Kal konjugacija: Post. 38.24; Izl. 34.15; 16; Le. 17.7; 19.29; 20.5; 6; 21.9; Broj. 15.39; 25.1; Zak. 22.21; 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 33; Jer. 3.1; Jez. 6.9; 16.16; 17; 26; 28 dva puta; 33; 20.30; 23.3; 5; 30; 43; Os. 1.2 dva puta; 2.5 (grč. 2.7); 4.12; 13. Hifil konjugacija: Izl. 34.16; Le. 19.29; 2 Dn. 21.11, 21.13 dva puta; Os. 4.18; 5.3.

¹¹⁴⁰ Jez. 16.20; 26.

imenicu *taznuwth*).¹¹⁴¹ Neretko nalazimo i sintagmu „činiti preljubu“, odnosno „navesti na preljubu“. ¹¹⁴² Samo jednom se javlja glagol „skvrniti“ (Le. 19.29).

4.2 *Vulgata*

Na mestima na kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol ἐκπορνεύω, u *Vulgati* pretežno nalazimo termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* (38): glagol *fornicari* (35) i imenicu *fornicatio* (3). Po jedan put se javljaju imenica *meretrix*, glagoli *contaminari* i *prostituere* i konstrukcija *deprehensa... in stupro*.

Glagol *fornicari* nalazimo pretežno kao prevod finitnih oblika glagola *zanah* (25) kal (20) i hifil (5) konjugacije, infinitiva kal konjugacije (5) i participa muškog roda glagola *zanah* (5).¹¹⁴³ Imenica *fornicatio* predstavlja prevod imenice *taznuwth* (2) i, jednom, glagola *zanah* u infinitivu hifil konjugacije.¹¹⁴⁴ Samo jednom u *Vulgati* nalazimo imenicu *meretrix*, tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo particip ženskog roda glagola *zanah* (Jez. 16.33 τοῖς ἐκπορνεύσασιν).

Tri najznačajnija odstupanja u latinskom prevodu nalazimo u *Levitskoj knjizi*, gde u hebrejskom tekstu nalazimo glagol *zanah*, u *Septuaginti* glagol ἐκπορνεύω, a u *Vulgati* glagole *prostituere* i *contaminari* (Le. 19.29), odnosno konstrukciju *deprehendere in stupro* (Le. 21.9).

U stihu Le. 19.29 u grčkom tekstu nalazimo klauzu οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνέῦσαι αὐτήν, καὶ οὐκ ἐκπορνέψει ἢ γῆ καὶ ἢ γῆ

¹¹⁴¹ „Kurvati se“ Le 19.29; 21.9; Zak. 22.21; Jer. 3.1; Jez. 16.16; 16.17; 16.26; 16.28; 20.30; 23.3; 23.5; 23.30; 23.43; Os. 2.5 (grč. 2.7); 4.12; 4.13; 4.18; 5.3; Os. 1.2 „prokurvati se“; „kurvarski“ Jez. 6.9; „kurva“ Jez. 16.33; „kurvarstvo“ Jez. 16.20, 16.26.

¹¹⁴² Sintagmu „činiti preljubu“ nalazimo tamo gde u hebr. originalu stoji glagol *zanah* u kal konjugaciji: Post. 38.24; Izl. 34.15; 34.16; Le. 17.7; 20.5; 6; Broj. 15.39; 25.1; Zak. 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 8.33. Sintagmu „navesti na preljubu“ srećemo tamo gde u hebr. nalazimo glagol *zanah* u hifil konjugaciji: 2 Dn. 21.11, 21.13.

¹¹⁴³ Post. 38.24; Izl. 34.15; 16; Le. 17.7; 20.5; 6; Broj. 15.39; 25.1; Zak. 22.21; 31.16; Sud. 2.17; 8.27; 33; Jer. 3.1; Jez. 6.9; 16.16; 17; 26; 28 dva puta; 20.30; 23.3; 5; 30; 43; Os. 1.2 dva puta; 2.5 (grč. 2.7); 4.12; 13; 18; 5.3. Na tri mesta na kojima u hebrejskom tekstu nalazimo glagol *zanah* u hifil konjugaciji, u latinskom tekstu nalazimo konstrukciju *fornicari facere* Izl. 34.16; 2 Dn. 21.11; 13.

¹¹⁴⁴ *Taznuwth*: Jez. 16.20; 26 *fornicatio*; *zanah* (hifil inf.): 2 Dn. 21.13.

πλησθήσεται ἄνομίας, a u *Vulgati* pojednostavljeni tekst *Ne prostitutas filiam tuam, ne contaminetur terra et impleatur piaculo*. Obe pojave glagola ἔκπορνεύω u *Septuaginti* predstavljaju prevod hebrejskog glagola *zanah* (u prvom slučaju infinitiva hifil konjugacije, u drugom ličnog glagolskog oblika kal konjugacije). U latinskom tekstu ovaj je glagol u prvom slučaju preveden tranzitivno upotrebljenim glagolom *prostituere*, u drugom glagolom *contaminari*.

U stihu Le. 21.9 u *Septuaginti* nalazimo tekst θυγάτηρ ἀνθρώπου ἡ ἐρέως εἰς βεβηλωθη τῷ ἔκπορνεῦσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, dok u *Vulgati* nalazimo sledeći prevod: *Sacerdotis filia si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui...* . U ovom stihu latinski tekst predstavlja parafrazu, a ne pravi prevod hebrejskog teksta.

Kako smo kazali, tekst *Septuaginte* je u stihu Jez. 16.30 osoben, pa u hebr. i lat. tekstu ne nalazimo oblike koji bi odgovarali glagolu ἔκπορνεύω kojeg u *Septuaginti* nalazimo u rečenom stihu.

4.3 *Vetus Latina*

U odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na stihove u kojima u *Septuaginti* stoji glagol ἔκπορνεύω, a u *Vulgati* glagol *fornicari*, obično nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁴⁵ Na nekoliko mesta se javlja glagol *exfornicari*.¹¹⁴⁶ Imenicu *fornicatio*

¹¹⁴⁵ *Ad Post.* 38.24: Ps.-Philo *Antiq.* 9.5; Zeno 1.13.3. Izl. 34.15: *Cod. Wirc.*; Aug. *Quaest. Hept.* 2.158; Ps.-Aug. *Spec.* 44 (W. 482.11); *fornicari post.* *Cod. Wirc.*; Ps.-Aug. *Spec.* 44 (W. 482.13). Izl. 34.16b: *Cod. Lugd. Ad Le.* 17.7: Hesych. *In Lev.* 5.17 (93G p. 1002b, 1003c). Le. 20.5: Hesych. *In Lev.* 6.20 (p.1041a; 1042d); Aug. *Quaest. Hept.* 3.72 (74). Le. 20.6: Hesych. *In Lev.* 6 1043b; Ps.-Ambr. *Mans.* 37; Ps.-Aug. *Spec.* 44 (p. 483.6). *Ad Broj.* 15.39: *Cod. Lugd. Ad Broj.* 25.1: Hier. *Ep.* 78.43.2; *In Ioel* (987a-b); *In Is.* 8; *In Os.* 2; Rufin. *Orig. in Nm.* 20.1; 25.1; Lucif. *Non parc.* 1 (210.9); Tert. *Pudic.* 6.13; *Cod. Lugd. Ad Zak.* 22.21: *Cod. Lugd.*; *ad Zak.* 31.16 *Cod. Lugd.*; *Cod. Wirc. Ad Sud.* 2.17: Greg. Illib. (= Ps.-Orig.) *Tract.* 12. *Ad Sud.* 8.27: Aug. *Quaest. Hept.* 7.42; 49.9; 10; 16; Lucif. *Reg. apost.* 1; Ps.-Rufin. *In psalm.* 72.27. Sud. 8.33 Aug. *Quaest. Hept.* 7.43 (44). U stihu Jer. 3.1 u *Septuaginti* nalazimo pogrešno tumačenje hebr. termina *roim*. LXX σὺ ἐξέπόρνευσας ἐν ποιμέσιν πολλοῖς. Hier. *Ep.* 36.13.4 *pastores et amatores eisdem litteris scribuntur: res, ain, iod, mem, sed pastores 'roim', amatores leguntur reim. unde evenit ut, ubi Hierusalem in prophetis cum amatoribus suis fornicationis arguitur, ibi in nostris codicibus pro amatoribus pastorum nomen sit inmutatum*. Rufin. *Orig. in Ex.* 8.5 *Tu autem fornicata es in pastoribus multis*; Quodv. *Prom.* 2.29 *Et tu fornicata es in pastoribus multis*. *Ad Jez.* 6.9: Hier. *In Ezech.* 2.6; *ad Jez.*

obično nalazimo u parafrazama.¹¹⁴⁷ Znatno ređe nalazimo termine *moechari*, *adulterare*, *adulterium*, *prostituere*, *prostare*, *meretricari* i *meretrix*.¹¹⁴⁸ U stihovima Jez. 16.20 i 16.26a glagol ἐκπορνεύω u *Septuaginti* predstavlja prevod hebrejske imenice *taznuwth*, koju Jeronim prevodi rečju *fornicatio*. Odlomci iz korpusa *Vetus Latina* prate grčki tekst, pa u njima nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁴⁹

I u stihovima u kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol ἐκπορνεύω, a u *Vulgati* ne nalazimo glagol *fornicari*, već neki drugi termin, u korpusu *Vetus Latina* preteže glagol

16.16: *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 4; Orig. *Hom. In Ezech.* 7.1 (PG 13); ad Jez. 16.17: *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 4; Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.2; Aug. *Bapt.* 3.19.27; ad Jez. 16.26a: Hier. *In Ezech.* 5 LXX i parafraza; *Fragm. Sang.*; cf. Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.8. Ad Jez. 16.28a: Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX; Orig. *Hom. In Ezech.* 7.8-9; *Fragm. Sang.*; ad 16.28b: *Fragm. Sang.*; Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.8-9; *In Ezech.* 5.16 LXX; ad Jez. 20.30: *Fragm. Turic.*; *Cod. Const.*; ad 23.3 Euseb. *Emes. Serm.* 19.8; Hier. *In Ezech.* 7 LXX; ad Jez. 23.5: Hier. *In Ezech.* 7; ad Jez. 23.30: Hier. *In Ezech.* 7. Ad Jez. 23.43: Hier. *In Ezech.* 7. Ad Os. 1.2 Hier. *In Os.* 1.2 LXX; Aug. *C. Faust.* 22. 89; *Fragm. Sang.* p. 264, cf. *Cod. Wirc.*; Iren. 4.34.11 (p. 223); Hil. *Myst.* 2.1.1; *Secundin. Ep.* p. 3, cf. Aug. *C. Secundin.* 21. Ad Os. 2.5 (2.7) *Vulg. Cod. Wirc.*; Hier. *In Os.* 1.2 LXX; *In Malach.* 1; Hesych. *In Lev.* 6.21. Ad Os. 4.12: *cod. t.*; Hier. *In Os.* 1 LXX i paraf.; *In Eph.* 3.5; Zeno *Tract.* 1.3.11; ad v. Os. 4.13: *cod. t.*; Hier. *In Os.* 1 LXX i paraf.; ad Os. 4.18: *Cod. Wirc.*; Hier. *In Os.* 1.4 LXX i paraf.; *In Zach.* 3.14; ad Os. 5.3 *Cod. Wirc.*; Hier. *In Os.* 1.5 LXX.

¹¹⁴⁶ Izl. 34.15: *Cod. Lugd. exfornicentur post.* Izl. 34.16a: *Cod. Lugd. exfornicentur post.* Ad Sud. 2.17 *Cod. Lugd. exfornicati sunt post daeos alienos*; *Fragm. Lambr.* 107 *q(uonia)m exfornicati sunt post deos.* Sud. 8.33 *exfornicari post Cod. Lugd.*; *Fragm. Lambr.* 107. Ad Os. 2.5 (2.7): *Fragm. Sang. exfornicata est.*

¹¹⁴⁷ *Fornicatio*: ad Broj. 25.1: Aug. *Quaest. Hept.* 4.52; Hier. *Sit. et nom. p.* (155.7) ad *Sattim.* Ad Jer. 3.1: Hier. *Ep.* 36.13.4.

¹¹⁴⁸ *Moechari*: ad Sud. 2.17: Greg. Illib. (= Ps. Orig.) *Tract.* 13 *Moechati sunt, inquit, post deos alienos.* *Adulterare*: ad Le. 17.7: *Cod. Lugd. quibus ipsi adulterant retro ea.* Ad Jer. 3.1 *Conc. Patric.* 26 *si adulterata fuerit mulier numquid revertitur ad virum?* *Adulterium*: ad Zak. 22.21: Ps.-Aug. *Serm.* 195 *paternam domum fedauerit adulterio.* Ad Jer. 3.1: Hier. *In Ier.* 1.49 *Prostituere*: ad Zak. 22.21: Aug. *Quaest. Hept.* 5.33 *prostituere domum patris sui.* *Prostare*: ad Jez. 23.43 *Fragm. Sang. et ipsa prostitit.* *Meretricari*: ad Jer. 3.1: Bachiar. *Lap.* 18 *meretricata est.* *Meretrix*: ad Jer. 3.1: Hier. *In Ier.* 1.49 *In Hebraeo etiam post fornicationem suscipit paenitentem et hortatur, ut revertatur ad se; in Septuaginta vero non provocat ad paenitentiam, sed arguit inpudentiam meretricis, quod post adulterium reverti audeat ad maritum.*

¹¹⁴⁹ Ad 16.20: *Fragm. Sang. quam modice fornicata es, cf. Hier. Orig. Hom. in Ezech.* 7.5 (PG 13, p. 723a-b); Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX *quasi parum fornicata sis.* Ad 16.26b: *Fragm. Sang. multipliciter fornicata es a me; cf. Hier. Orig. Hom. in Ezech.* 7.8; Hier. *In Ezech.* 5 LXX.

fornicari. Pored njega, nalazimo i termine *meretrix*, *prostituta*, *amator*, *fornicatio*, *adulterium* i glagol *stuprare*.

U stihu Jez. 16.30b grčki je prevod osoben, pa glagol ἐκπορνεύω nema paralelu u latinskom i hebrejskom tekstu. Odjeke grčkog teksta nalazimo samo kod Jeronima, gde uvek nalazimo glagol *fornicari*, dok u *Fragm. Sang.* nalazimo termin *meretrix*, odnosno *prostituta*.¹¹⁵⁰

U stihu Jez. 16.33 particip muškog roda glagola ἐκπορνεύω (τοῖς ἐκπορνεύσασιν) u *Septuaginti* predstavlja prevod hebrejskog participa glagola *zanah*. U *Vulgati* i u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* na tom mestu nalazimo imenicu *meretrix* (*meretricibus*).¹¹⁵¹ U odlomcima koji su oblikovani po uzoru na tekst *Septuaginte* nalazimo imenicu *amator*, glagol *fornicari* (*qui fornicabantur*) i particip glagola *stuprare* (*stuprantibus*).¹¹⁵²

U stihu Le. 19.29 glagol ἐκπορνεύω se javlja, kazali smo, dva puta. Na prvom mestu u *Vulgati* nalazimo glagol *prostituere*, na drugom glagol *contaminare*. Drugačiju inačicu ovoga stiha nalazimo samo u *Cod. Monac.*, gde na oba mesta nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁵³ Hesihije, koji poznaje i citira tekst *Vulgate* navodi termine *fornicatio* i *adulterium* kao sinonime reči *piaculum* (grč. ἄνομία):

piaculo, vel secundum Septuaginta, fornicatione terra completur.... Sed nec animam nostram... prostituamus, a Deo illam discessionem docentes, ne fornicante anima fornicetur et corpus. Hoc enim terra appellatur. Et impletur

¹¹⁵⁰ Jez. 16.30b: *Fornicari*: Hier. In Ezech. 5.16 *quodque dixere LXX: et fornicata es tripliciter in filiabus tuis, in Hebraico non habetur, nec aliorum interpretum quispiam posuit*; Hier. Orig. Hom. in Ezech. 7.10 *fornicata es tripliciter*; item 8.1. *Meretrix et prostituta*: Tekst *Fragm. Sang.* predstavlja osobenu mešavinu između polatinjenog teksta *Septuaginte* i teksta *Vulgate*. *Fragm. Sang.*: *quid constituam filiam tuam dicit dns cum facias tu haec omnia opera muliere(i)s meretrice(i)s et prostitutis tripliciter inter filias tuas.*

¹¹⁵¹ *Meretrix*: Chrysost. *Repar. Laps.* 14; Epiphan. 40 *omnes enim meretrices acceperunt mercedem ab amatoribus suis; tu vero potius dedisti*; Hier. In Is. 16.57.

¹¹⁵² Hier. In Ezech. 5. LXX *qui fornicabantur cum ea*; Orig. Hom. In Ezech. 8 *amatoribus suis*; *Fragm. Sang. stuprantibus se.*

¹¹⁵³ *Cod. Monac. Non profanabis filiam tuam, ut non forniceris eam, et non fornicabitur terra, et inplebitur terra iniquitate.* Kao *Vulg*: Hesych. In Lev. 6 p. 1037a. Zanimljiv je i prepev ovog stiha Kiprijana Gala: Iud. 3.187-8 *filia blandiloquis ne sit te mancipe moechis aut turpi transcripta toro.*

piaculo, vel sicut Septuaginta, adulterio. Hesych. In Lev. 6 (1037b). (LXX: καὶ οὐκ ἔκπορνεύσει ἡ γῆ καὶ ἡ γῆ πλησθήσεται ἀνομίας).

4.4 Jeronim

Na mestima na kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol ἔκπορνεύω, u Jeronimovom prevodu u *Vulgati* ali i u drugim njegovim delima pretežno nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁵⁴ Imenice *fornicatio*, *adulterium* i *meretrix* srećemo po jedan put.¹¹⁵⁵ U stihovima Jez. 16.20 i 16.26a glagol ἔκπορνεύω u *Septuaginti* predstavlja prevod hebrejske imenice *taznuwth*, koju Jeronim u *Vulgati* prevodi rečju *fornicatio*. Odjeke grčke leksike i prevod glagolom *fornicari* nalazimo u drugim Jeronimovim delima.¹¹⁵⁶

I u stihovima u kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol ἔκπορνεύω, a u *Vulgati* ne nalazimo glagol *fornicari*, već neki drugi termin, Jeronim u svojim drugim delima pretežno upotrebljava glagol *fornicari*. Pored njega, nalazimo i termine *meretrix* i *amator*.

¹¹⁵⁴ *Ad Broj. 25.1: Hier. Ep. 78.43.2; In Ioel (987a-b); In Is. 8; In Os. 2; U stihu Jer. 3.1 u Septuaginti nalazimo pogrešno tumačenje hebr. termina roim. LXX σὺ ἐξεπόρνευσας ἐν ποιμέσιν πολλοῖς. Hier. Ep. 36.13.4 pastores et amatores eisdem litteris scribuntur: res, ain, iod, mem, sed pastores 'roim', amatores leguntur reim. unde evenit ut, ubi Hierusalem in prophetis cum amatoribus suis fornicationis arguitur, ibi in nostris codicibus pro amatoribus pastorum nomen sit inmutatum. Ad Jez. 6.9: Hier. In Ezech. 2.6; ad Jez. 16.16: Hier. In Ezech. 4; Orig. Hom. in Ezech. (PG 13) 7.1; ad Jez. 16.17: Hier. In Ezech. 4; Hier. Orig. Hom. In Ezech. 7.2; ad Jez. 16.26a: Hier. In Ezech. 5 LXX i parafraza. Ad Jez. 16.28a: Hier. In Ezech. 5.16 LXX; Fragm. Sang.; Hier. Orig. Hom. In Ezech. 7.8-9; ad 16.28b: Hier. Orig. Hom. In Ezech. 7.8-9; Hier. In Ezech. 5.16 LXX; ad Jez. 23.3: Hier. In Ezech. 7 LXX; ad Jez. 23.5: Hier. Eze 7; ad Jez. 23.30: Hier. In Ezech. 7. Ad Jez. 23.43: Hier. In Ezech. 7. Ad Os. 1.2: Hier. In Os. 1.2 LXX; ad Os. 2.5: Hier. In Os. 1.2 LXX; In Malach. 1. Ad Os. 4.12: Hier. In Os. 1 LXX i paraf.; In Eph. 3.5; ad v. Os. 4.13 Hier. In Os. 1 LXX i paraf.; ad Os. 4.18: Hier. In Os. 1.4 LXX i paraf.; In Zach. 3.14; ad Os. 5.3: Hier. In Os. 1.5 LXX.*

¹¹⁵⁵ *Fornicatio: ad Broj. 25.1: Hier. Sit. et nom. p. (155.7) ad Sattim. Ad Jer. 3.1 Hier. Ep. 36.13.4. Adulterium: ad Jer. 3.1: Hier. In Ier. 1.49. Meretrix: ad Jer. 3.1: Hier. In Ier. 1.49: In Hebraeo etiam post fornicationem suscipit paenitentem et hortatur, ut revertatur ad se; in Septuaginta vero non provocat ad paenitentiam, sed arguit inpuentiam meretricis, quod post adulterium reverti audeat ad maritum.*

¹¹⁵⁶ *Ad 16.20: Hier. Orig. Hom. in Ezech. 7.5 (PG 13, p. 723a-b); Hier. In Ezech. 5.16 LXX quasi parum fornicata sis. Ad 16.26b: Hier. Orig. Hom. in Ezech. 7.8; In Ezech. 5 LXX.*

U stihu Jez. 16.30b grčki je prevod osoben, pa glagol ἑκπορνεύω nema paralelu u latinskom i hebrejskom tekstu. Odjeke grčkog teksta nalazimo samo kod Jeronima, gde uvek nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁵⁷

U stihu Jez. 16.33 particip muškog roda glagola ἑκπορνεύω (τοῖς ἑκπορνεύουσιν) u *Septuaginti* predstavlja prevod hebrejskog participa glagola *zanah*. U *Vulgati* na tom mestu nalazimo imenicu *meretrix (meretricibus)*, a ona se javlja i drugde kod Jeronima.¹¹⁵⁸ U odlomcima koji su oblikovani po uzoru na tekst *Septuaginte* nalazimo imenicu *amator* i glagol *fornicari (qui fornicabantur)*.¹¹⁵⁹

Tabela 101: Termin ἑκπορνεύω i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski oblici

Stih	<i>Vulgata</i>	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Post. 38.24	<i>fornicata est</i>	<i>zanah</i>	učini preljubu	<i>fornicatio</i>
Izl. 34.15	<i>fornicati fuerint cum</i>	<i>zanah</i>	čineći preljubu	<i>exfornicari post fornicari post / per</i>
Izl. 34.16	<i>fuerint fornicatae</i>	<i>zanah</i>	čineći preljubu	<i>exfornicari post</i>
	<i>fornicari faciant ..</i>	<i>zanah</i>	čine preljubu	
Le. 17.7	<i>fornicati sunt</i>	<i>zanah</i>	čine preljubu	<i>adulterant retro</i>
Le. 19.29	<i>ne prostituas filiam tuam</i>	<i>chalal zanah hifil inf.</i>	nemoj skvrniti kćer svoju puštajući je da se kurva	<i>fornicari</i>
	<i>ne contaminetur terra</i>	<i>zanah</i>	da se ne bi zemlja prokurvala	<i>fornicari piaculum fornicatio adulterium</i>
Le. 20.5	<i>fornicarentur</i>	<i>zanah</i>	čine preljubu	
Le. 20.6	<i>fornicata fuerit</i>	<i>zanah</i>	čini preljubu	
Le. 21.9	<i>si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen</i>	<i>chalal zanah</i>	koja se oskvрни kurvajući se	<i>profanata et adulterata est</i>

¹¹⁵⁷ *Fornicari*: Jez. 16.30b: Hier. In Ezech. 5.16 *quodque dixere LXX: et fornicata es tripliciter in filiabus tuis, in Hebraico non habetur, nec aliorum interpretum quispiam posuit*; Hier. Orig. Hom. in Ezech. 7.10 *fornicata es tripliciter*; item 8.1.

¹¹⁵⁸ *Meretrix*: Hier. In Is. 16.57.

¹¹⁵⁹ Hier. In Ezech. 5. LXX *qui fornicabantur cum ea*; Orig. Hom. In Ezech. 8 *amatoribus suis*.

	<i>patris</i>			
Broj. 15.39	<i>fornicantes</i>	<i>zanah</i>	činite preljubu	<i>fornicamini post</i>
Broj. 25.1	<i>fornicatus est</i>	<i>zanah</i>	činiti preljubu	
Zak. 22.21	<i>fornicaretur</i>	<i>zanah</i>	kurvavši se	<i>adulterio prostituere domum patris</i>
Zak. 31.16	<i>fornicabitur</i>	<i>zanah</i>	činiće preljubu	
Sud. 2.17	<i>fornicantes</i>	<i>zanah</i>	činiše preljubu	<i>exfornicati</i>
Sud. 8.27	<i>fornicatusque est</i>	<i>zanah</i>	činiti preljubu	
Sud. 8.33	<i>fornicati</i>	<i>zanah</i>	činiše preljubu za	<i>exfornicari post</i>
2 Dn. 21.11	<i>fornicari fecit</i>	<i>zanah</i>	naveo je na preljubu	
2 Dn. 21.13	<i>fornicari fecisti</i>	<i>zanah</i>	naveo si na preljubu	
	<i>fornicationem</i>	<i>zanah</i>	naveo na preljubu	
Jer. 3.1	<i>fornicatus es</i> <i>štut. fornicata es</i>	<i>zanah</i>	si se kurvala	<i>meretricari</i> <i>fornicatio</i> <i>adulterium</i> <i>meretrix</i>
Jez. 6.9	<i>fornicans</i>	<i>zanah</i>	kurvarskim	
Jez. 16.16	<i>fornicata es</i>	<i>zanah</i>	kurvala si se	
Jez. 16.17	<i>fornicata es</i>	<i>zanah</i>	kurvala si se	
Jez. 16.20	<i>fornicatio</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstva	<i>fornicari</i>
Jez. 16.26	<i>fornicata es</i>	<i>zanah</i>	kurvala si se	
	<i>fornicationem tuam</i>	<i>taznuwth</i>	kurvarstvo	<i>fornicari</i>
Jez. 16.28	<i>fornicata es</i>	<i>zanah</i>	kurvala si se	
	<i>fornicata es</i>	<i>zanah</i>	kurvala si se	
Jez. 16.30	-			
Jez. 16.33	<i>meretricibus</i>	<i>zanah</i>	kurvama	<i>qui fornicabantur stuprantibus se amatoribus suis</i>
Jez. 20.30	<i>fornicamini</i>	<i>zanah</i>	kurvate... se	
Jez. 23.3	<i>fornicatae sunt</i>	<i>zanah</i>	kurvahu se	
Jez. 23.5	<i>fornicata est</i>	<i>zanah</i>	kurvaše se	
Jez. 23.30	<i>fornicata es post</i>	<i>zanah</i>	kurvala sa	
Jez. 23.43	<i>fornicabitur</i>	<i>zanah</i>	će se kurvati	<i>et ipsa prostitit</i>
Os. 1.2	<i>fornicans</i>	<i>zanah</i>	jer se zemlja prokurva	<i>fornicando fornicabitur</i>
	<i>fornicabitur</i>	<i>zanah</i>		
Os. 2.5	<i>fornicata est</i>	<i>zanah</i>	se kurva	<i>exfornicata est</i>

Os. 4.12	<i>fornicati sunt a Deo suo</i>	<i>zanah</i>	se kurvaju	
Os. 4.13	<i>fornicabuntur</i>	<i>zanah</i>	se kurvaju	
Os. 4.18	<i>fornicatione fornicati sunt</i>	<i>zanah</i> hifil inf. + hifil preterit	se kurvaju	
Os. 5.3	<i>fornicatus est</i>	<i>zanah</i>	se... kurvaš	

5. πορνεύω

Glagol πορνεύω u biblijskom tekstu nalazimo ređe nego glagol ἐκπορνεύω; javlja se 26 puta, ali se, za razliku od glagola ἐκπορνεύω, upotrebljava i u *Starom* (18) i u *Novom zavetu* (8).¹¹⁶⁰ U *Novom zavetu* se ovaj termin javlja isključivo u *Prvoj poslanici apostola Pavla Korinćanima* i u *Knjizi otkrivenja*. Termin πορνεύω se u *Starom zavetu* uvek javlja kao prevod glagola *zanah*, osim u stihu Zak. 23.17 (grč. 18), gde particip rečenog grčkog glagola predstavlja prevod imenice *qadesh*.

Glagol πορνεύω se upotrebljava u osnovnom i prenesenom značenju, a upotrebljen figurativno ukazuje na apostazu i idolopoklonstvo.

Na mestima na kojima u *Bibliji* nalazimo glagol πορνεύω u srpskom prevodu pretežno nalazimo glagol „kurvati se“. Nešto ređe se javlja sintagma „činiti preljubu“, odnosno pridev „kurvarski“. ¹¹⁶¹ Prevod i u srpskom odstupa u stihu Zak. 23.18 u kojem je hebr. termin *qadesh* na latinski preveden imenicom *scortator*, na grčki participom glagola πορνεύω, a na srpski imenicom „adžuvan“. U stihovima Sud. 2.15 i Jer. 3.7 grčki tekst se razlikuje od hebrejskog, latinskog i srpskog, pa i u srpskom prevodu nema termina koji bi odgovarao grčkom glagolu πορνεύω kojeg na ta dva mesta nalazimo u *Septuaginti*.

¹¹⁶⁰ Zak. 23.18; Sud. 2.15; 1 Dn. 5.25; Ps. 72.27; 105.39; Jer. 3.6; 7; 8; Jez. 6.9; 16.15; 16.34; 23.19; Os. 3.3; 4.10; 14; 18; 9.1; Amos 7.17; 1 Kor. 6.18; 10.8 dva puta; Otk. 2.14; 20; 17.2; 18.3; 9.

¹¹⁶¹ „Činiti preljubu“: 1 Dn. 5.25; Ps. 72.27; 105.39; Otk. 2.20; „kurvati se“: Jer. 3.6; 8; Jez. 16.15; 16.34; 23.19; Os. 3.3; 4.10; 14; 18; 9.1; Amos 7.17; 1 Kor. 6.18; 10.8; Otk. 2.14; 17.2; 18.3; 9; „kurvarski“: Jez. 6.9.

5.2 *Vulgata*

Na mestima na kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol πορνεύω, u *Vulgati* pretežno nalazimo glagol *fornicari* (13).¹¹⁶² Na dva mesta Jeronim upotrebljava imenicu *fornicatio*.¹¹⁶³ U stihovima 2 Sud. 2.15 i Jer. 3.7 grčki tekst se razlikuje od hebrejskog i latinskog, pa u *Vulgati* ne nalazimo termin koji bi odgovarao glagolu πορνεύω u *Septuaginti*. Stih Zak. 23.17 (grč. 23.18) je jedino mesto na kojem particip glagola πορνεύω predstavlja prevod hebrejske imenice *qadesh*. Kako je rečeno, u *Vulgati* na tom mestu nalazimo imenicu *scortator*.

Na svim mestima u *Novom zavetu* gde u grčkom tekstu nalazimo glagol πορνεύω u *Vulgati* nalazimo glagol *fornicari* (8).¹¹⁶⁴

5.3 *Vetus Latina*

Stari zavet

U stihovima u kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol πορνεύω, a u *Vulgati* glagol *fornicari*, i u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji referišu na spomenute stihove pretežno nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁶⁵ I u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* koji

¹¹⁶² 1 Dn. 5.25; Ps. 72.27; 105.39; Jer. 3.6; 8; Jez. 16.15; 23.19; Os. 3.3; 4.10; 14; 9.1; Amos 7.17. U stihu Jez. 6.9 nalazimo particip *fornicantes*.

¹¹⁶³ Jez. 16.34; Os. 4.18.

¹¹⁶⁴ 1 Kor. 6.18; 10.8 dva puta; Otk. 2.14; 20; 17.2; 18.3; 9.

¹¹⁶⁵ 1 Dn. 5.25 Aug. *C. Pelag.* 3.9 *fornicata est post. Ad Ps. 72.27: Cod. Casin.; Cod. Veron.; Psalt. Augustinianum 2; Psalt. Mozarabicum; Psalt. Ambrosianum; Psalt. Romanum; Psalt. Anglosaxorum; Psalt. Tironianum; Ambr. Iob 3.11.30; In psalm. 43.26.1; Aug. Adult. coniug. 17.19; Civ. 10.25; Conf. 1 .13.21; 2.14; 4.3; 5.12.22; C. Iulian. 4.3.14; Nupt. et concup. 1.4.5; In psalm. 72.33.1; 99.5.42; Adīm. 11; Ep. 140.53; Quaest. Hept. 2.158; Serm. 177.9; 216.5.5; Retract. 1.19.9; Serm. 162.3; Serm. dub. 385.5.6; Serm. (Dol.) 14.10 tri puta; Serm. (Wil.) 2.4; Trin. 6.7 *quia perdet omnem qui fornicatur ab eo*. Ps.-Aug. *Spec.* 45; Arnob. Iun. *In psalm. 72 p. 428d-428d*; Nicet. *Virg. laps.* 48; Hier. *In Os. 1.4*; Ps.-Hier. *Brev. in psalm. 72. Quodv. Prom. 4.14*; Ps.-Rufin. *In psalm. 72.27. Ad Ps. 105.39: Psalt. Ambrosianum, Psalt. Anglosaxorum; Psalt. Tironianum; Psalt. Mozarabicum; Psalt. Romanum; Psalt. Sangallense; Cod. Veron.; Cod. Casin.*; Arnob. Iun. *In psalm. 105 p. 486c; 484a*; Ps.-Hier. *Brev. in psalm. 105; cf. Psalt. Sangerm.*; Aug. *In psalm. 105.31.15. Ad Jer. 3.6: Ps.-Cyp. Paenit. p. 19; Gaudent. Serm. 8.37; Hier. Orig.**

referišu na stihove u kojima u *Vulgati* nalazimo imenicu *fornicatio* (Jez. 16.34 μετὰ σοῦ πεπορνεύκασιν, *post te non erit fornicatio*; Os. 4.18 πορνεύοντες ἐξεπόρνευσαν, *fornicatione fornicati sunt*) nalazimo, po uzoru na grčki tekst, glagol *fornicari* (ovo važi i za druga Jeronimova dela).¹¹⁶⁶

Retko umesto glagola *fornicari* nalazimo imenicu *fornicatio*, odnosno glagole *effornicari* i *moechari*.¹¹⁶⁷ Kod Jeronima u parafrazi nalazimo i imenicu *adultera*.¹¹⁶⁸ Među referencama na stih Amos 7.17 nalazimo glagol *prostare* i *meretricari*.¹¹⁶⁹ U spomenutom je stihu reč o ženi koja se prostituiše; autori ovih tekstova se opredeljuju za već ustaljene latinske termine u značenju „prostituisati se“ umesto za glagol *fornicari*. Glagol *fornicari* nalazimo samo kod Jeronima u polatinjenom tekstu *Septuaginte*.¹¹⁷⁰

U stihu Zak. 23.17 (grč. 23.18) je, kazali smo, hebrejski termin *qadesh* na grčki preveden participom glagola πορνεύω, a u *Vulgati* imenicom *scortator*. Leksiku kao u *Vulgati* nalazimo samo jednom; u drugim latinskim prevodima srećemo imenicu

Hom. in Ier. 14 (PG 13) 4.1; 5 (ali drugde *moechari*); *Hier. Ep.* 122.1.17; *Rufin. Orig. in Gn.* 2.6; *Cassian. Concl.* 14.11.3. *Ad Jer.* 3.8; *Hier. Orig. Hom. in Ier.* 14.1; 6; *ad Jez.* 6.9; *Hier. In Ezech.* 2; *ad Jez.* 16.15; *Vulg. fornicata es in nomine tuo*, tako i *Fragm. Sang.*; cf. *Hier. Orig. Hom. In Ezech.* 6.11; *ad Os.* 3.3; *Fragm. Sang.*; *Hier. In Os.* 1.3; *ad Os.* 4.10: *cod. t; Fragm. Sang.*; *Hier. In Os.* 1.4 LXX i parafraza; *ad Os.* 4.14: *Cod. t; Cod. Wirc.* p. 247 (ali *moecat* umesto *adulteraverint*); *Hier. Quaest. Hebr. in Gen.* 9.4; *In Os.* 1; *In Is.* 1.1.5; 6.13.11; 7.19.20 *sqq.*; 17.63.18-19; *Hier. Orig. Hom. in Ier.* 2.5 *non uisitabo super filias uestras quando fornicantur, et super nurus uestras, quando adulterant (al. adulterantur)*, cf. *Rufin. Orig. in Ex.* 8.5 *non uisitabo super filias uestras, cum fornicantur neque super nurus uestras, cum moechantur. Ad Os.* 9.1: *Cod. Const.; Cod. Fuld.*; *Hier. In Os.* 2.9 LXX; *Rufin. Orig. in Ex.* 8.4. *Ad Amos* 7.17: *Hier. In Am.* 3.7 LXX.

¹¹⁶⁶ Jez. 16.34: *Fragm. Sang.*; *Hier. Ep.* 21.13; *In Ezech.* 5 LXX. Os. 4.18 *Hier. In Os.* 1.4 LXX *fornicantes fornicati sunt; item Hier. In Zach.* 3.14; *Cod. Wirc. elegit chananaeos propter quod fornicati sunt...*

¹¹⁶⁷ *Effornicari*: Os. 9.1: *Fragm. Sang. effornicatus es. Fornicatio: ad Ps.* 72.27: *Psalt. Sangerm. quoniam ecce, qui elongant se a te perient: disperdidisti omnem fornicationem abs te; Conf.* 1.13.21 *fornicabar abs te, fornicatio est abs te. Moechari*: 1 Dn. 5.25 *Greg. Ilib. Tract.* 5 *moechata est post. Ad Jer.* 3.6; *Hier. Orig. Hom. in Ier.* 14 (PG 13.4. p. 692a) *moechamur subtu omne lignum nemorosum.*

¹¹⁶⁸ *Ad Os.* 3.3; *Hier. In Os.* 1; cf. *Ep.* 53.8.6.

¹¹⁶⁹ *Prostare*: Amos 7.17: *Cod. Const.; Cod. Weing.*; *Lucif. Non Parc.* 8. *Meretricari*: Amos 7.17 *Gild. Brit.* 53.

¹¹⁷⁰ Amos 7.17: *Hier. In Am.* 3.7 LXX.

fornicarius, dok Avgustin upotrebljava, po uzoru na grčki tekst, particip glagola *fornicari* i poimeničeni pridev *inconsummatus*.¹¹⁷¹

Avgustin smatra da je na ovom mestu reč o muškarcu koji koristi usluge prostitutki, a ne o žigolu, kako je razvidno iz njegovih komentara:

et meretrices esse et ad meretrices accedere prohibet, quarum publice uenalis est turpitude. ... prohibuerit esse meretricem de filiabus Israhel aut quemquam filiorum Israhel uti meretrice. Aug. Quaest. Hept. 5.37-8.

Novi zavet

Među referencama na novozavetne stihove u kojima nalazimo termin πορνείω srećemo pretežno glagol *fornicari*.¹¹⁷² Ređe, obično u parafrazi, srećemo imenicu *fornicatio*.¹¹⁷³ Drugde umesto glagola *fornicari* nalazimo glagole *moechari*, *scortari*, *adulterare* (u pass. *adulteratur*) i imenice *adulter*, *adultera*, i *stuprum*.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹ *Fornicarius*: *Cod. Lugd.*; Ps.-Aug. *Spec.* 45; Aug. *Quaest. Hept.* 5.37 (36) *fornicans*; *Perf. iustic.* 20 *inconsummatus*.

¹¹⁷² 1 Kor. 6.18: *codd. r; z; d; e; g; f; t*; *Act. Elig.* 2 (260); *Ambr. In psalm.* 37.33.3; Ps.-Ambr. *Apol. Dav.* 2.32; *Confl.* 17; *Ambrosiast. In 1 Cor.* 6.18; *Eph.* 5.25-8; *Quaest. test. App.* 58.2; Aug. *Quaest. Hept.* 3.8; *Aug. Mor. Eccl.* 1.78; *Retract.* 2.15.4; *Serm.* 162 *tit.*; 162.1; *Trin.* 12.15; *Claud. Mam. Anim.* 2.11; *Cypr. Test.* 3.63; *Eucher. Instr.* 1; *Euseb. Emes. Serm.* 7.26; *Hesych. In Lev.* 6.22; *Hier. Ep.* 54.9; 55.2; *In Gal.* 3; *Lucif. Non conv.* 11; *Nicet. Virg. laps.* 22; *Pelag. In 1 Cor.* 6.18; *Petil. ap. Aug. C. Petil.* 2.139; *Rufin. Orig. in Ios.* 5.6; *Tert. Pudic.* 16. 1 Kor. 10.8: *codd. z; d; e; g; f*; *Brev. Goth.* p. 155c; *Ambrosiast. In 1 Cor.* 10.8; *Aug. Util. cred.* 3.8; *Ep.* 36.15; *In psalm.* 77.3.46; *Serm.* 353.2; *Serm.* (Mai.) 89.2; *Hier. In Ezech.* 5.16; *Iren.* 4.27.3; *Pelag. In 1 Cor.* 10.8. Otk. 2.14 i 2.20: *Ambr. Ep.* 28.14, *Paenit.* 1.46; *Ambr. Serm.* 46.15; *Ambrosiast. Quest. test.* 102.18; 19; Ps.-Ambr. *Paenit.* 21; *Brev. Goth.* (627d; 630d); *Cypr. Ep.* 55.22; *Hier. In Apoc.* 2.1; 3; *Miss.-M.* p. 498; 503b; *Quodv. Prom.* 2.23; *Rufin. Orig. in Nm.* 15.2; 18.3; 20.1; *Tert. Pudic.* 19.1; *Tycon. In Apoc.* 12.13; *Victorin. In Apoc.* 2.1; 3. Otk. 17.2; 18.3; 18.9: *ad Otk.* 17.2 *cod. g*; *Cypr. Hab. virg.* 12; *Test.* 3.36; *ad Otk.* 18.3 i 18.9: *cod. g*; *Cypr. Test.* 3.34; *Priscill. Tract.* 1.15.

¹¹⁷³ *Fornicatio*: Otk. 2.14 i 2.20 *Ambr. Ep.* 28.14 *consiliarius fornicationis*; *Ambrosiast.* (= Ps.-Aug.) *Quaest. test.* 15.16.15 *quae fuit et Balaam, id est idolatriam et fornicationem*; *Hier. C. Lucif.* 24 *Iezabel prophetissa et simulacrorum escae et fornicationes increpantur*; *Tycon. In Apoc.* 12.13 *fornicationem et idolatriam significat spiritalem*.

¹¹⁷⁴ *Moechari*: 1 Kor. 6.18: *Cypr. Ep.* 55.26 *ille (sc. moechus) matrimonii expugnator alieni... dei templum detestabili conlutione violaverit, sicut apostolus dicit: omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est, qui autem moechatur, in corpus suum peccat.* (ali *Cypr. Test.* 3.63 *qui autem fornicatur*). Otk.

5.4 Jeronim

Stari zavet

U stihovima u kojima u *Septuaginti* nalazimo glagol πορνεύω, a u *Vulgati* glagol *fornicari*, i drugde kod Jeronima pretežno nalazimo glagol *fornicari*.¹¹⁷⁵ Ovaj glagol nalazimo, po uzoru na grčki tekst, i u stihovima u kojima u *Vulgati* nalazimo imenicu *fornicatio*.¹¹⁷⁶ Retko umesto glagola *fornicari* srećemo glagol *moechari*.¹¹⁷⁷ U parafrazi nalazimo i imenicu *adultera*.¹¹⁷⁸ U stihu Amos 7.17 glagol *fornicari* se javlja samo kod

2.14 i 2.20 Iren. 1.26.3 *nullam differentiam esse docentes in moechando ei idolothyton edere; Adulterare: 1 Kor. 6.18 Tert. Monog. 9.9 omne delictum, quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit* (ali *Pudic. 16 qui fornicatur*). *Adulter i adultera: 1 Kor. 6.18 Novatian. Pudic. 6 hinc est quod omne peccatum extra corpus dicit esse, solum adulterum peccare in suum corpus; cf. Can. Hib. 46.6 Paulus ait: omne peccatum, quodcumque homo fecerit, extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat, id est, coniugem maculat, ut non sit illi licita, sed adultera. Cf. Lucif. Non conv. 11 (183.45): 1 Kor. 6.18 qui enim praeter uxorem aliam petere voluerit, fornicarius dicitur. Stuprum: 1 Kor. 10.8: Chrysost. 3.965 (966d) neque stupris inquinemur, sicut quidam illorum stupris polluti sunt (974a) Otk. 2.14 i 2.20 Rufin. Orig. in Nm. 20.1 dicitur Iezabel tenere doctrinam... si quis... iracundiam caelestem provocet plebi vel idolorum sacrificiis communicando vel stupris ac libidini serviendo, hic doctrinam Balaam tenere dicendus est; Pacian. Ep. 1.5.9 stuprum Tiathyrenis; Tert. Praesc. 33.10 Iohannes vero in apocalypsi idolothyta edentes et supra committentes iubetur castigare; Paenit. 8.1 stuprum et idolothytorum esum. Scortari: 1 Kor. 10.8: Chrysost. 3.965 ne scortemur quemadmodum illorum quidam scortati sunt.*

¹¹⁷⁵ *Ad Ps. 72.27: Hier. In Os. 1.4; ad Jer. 3.6: Hier. Orig. Hom. in Ier. 14.1 (PG 13.4); 5 (ali drugde moechari); Ep. 122.1.17. Ad Jer. 3.8: Hier. Orig. Hom. in Ier. 14.1; 6; ad Jez. 6.9: Hier. In Ezech. 2; ad Jez. 16.15: Hier. Orig. Hom. In Ezech. 6.11; ad Os. 3.3: Hier. In Os. 1.3; ad Os. 4.10: Hier. In Os. 1.4 LXX i parafraza; ad Os. 4.14: Hier. Quaest. Hebr. in Gen. 9.4; In Os. 1; In Is. 1.1.5; 6.13.11; 7.19.20 sqq.; 17.63.18-19; Orig. Hom. in psalm. 51 (ps. 140.5); Orig. Hom. in Ier. 2.5 non uisitabo super filias uestras quando fornicantur, et super nurus uestras, quando adulterant (al. adulterantur). Ad Os. 9.1: Hier. In Os. 2.9 LXX. Ad Amos 7.17: Hier. In Am. 3.7 LXX.*

¹¹⁷⁶ *Jez. 16.34: Hier. Ep. 21.13; In Ezech. 5 LXX. Os. 4.18: Hier. In Os. 1.4 LXX fornicantes fornicati sunt; item Hier. In Zach. 3.14.*

¹¹⁷⁷ *Moechari: ad Jer. 3.6: Hier. Orig. Hom. in Ier. 14 p. 692a (PG 13.4) moechamur subtus omne lignum nemorosum.*

¹¹⁷⁸ *Ad Os. 3.3: Hier. In Os. 1; cf. Ep. 53.8.6.*

Jeronima u *Vulgati* i u komentaru u polatinjenom tekstu *Septuaginte*.¹¹⁷⁹ Jeronim komentariše ovaj odlomak:

uxor tua in civitate fornicabitur, quod melius interpretatus est Symmachus, πορνευθησεται: non quod ipsa fornicetur, sed quod passivo genere, ab aliis constuprata sustineat fornicationem... in terra quae polluta est idolis. Hier. In Am. 3.

Novi zavet

Kako smo kazali, u *Novom zavetu* termin *πορνεύω* srećemo na osam mesta. Ovaj je termin na latinski u *Vulgati* uvek preveden glagolom *fornicari*. Među Jeronimovim referencama na rečene stihove pretežno nalazimo glagol *fornicari* i samo jednom imenicu *fornicatio*.¹¹⁸⁰

Tabela 102: Termin *πορνεύω* i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski oblici

Stih	<i>Vulgata</i>	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Zak. 23.17	<i>scortator</i>	<i>qadesh</i>		<i>fornicarius</i> <i>fornicans</i> <i>inconsummatus</i>
Sud. 2.15	<i>pergere</i>			<i>quibus fornicati sunt</i>
1 Dn. 5.25	<i>fornicati sunt</i>	<i>zannah</i>	činiše preljubu	<i>moechari</i>
Ps. 73.27	<i>fornicantur</i>	<i>zannah</i>	koji čini preljubu	
Ps. 105.39	<i>fornicati sunt</i>	106.39 <i>zannah</i>	i činiše preljubu	<i>fornicaverunt</i>
Jer. 3.6	<i>fornicata est</i>	<i>zannah</i>	kurva se	<i>moechamur</i>
Jer. 3.7	-		-	<i>fornicari</i> <i>meretricari</i>
Jer. 3.8	<i>fornicata est</i>	<i>zannah</i>	se... prokurva	
Jez. 6.9	<i>fornicantes</i>	<i>zannah</i>	kurvarskim	
Jez. 16.15	<i>fornicata es</i>	<i>zannah</i>	prokurva se	
Jez. 16.34	<i>post te non erit</i>	<i>zannah</i>	niko ne ide za	<i>post te non sunt</i>

¹¹⁷⁹ Amos 7.17: Hier. In Am. 3.7 LXX.

¹¹⁸⁰ 1 Kor. 6.18: Hier. Ep. 54.9; 55.2; In Gal. 3. 1 Kor. 10.8: Hier. In Ezech. 5.16. Otk. 2.14 i 2.20 Hier. In Apoc. 2.1; 3. Fornicatio: Otk. 2.14 i 2.20: Hier. C. Lucif. 24 Iezabel prophetissa et simulacrorum escae et fornicationes increpantur; Tycon. In Apoc. 12.13 fornicationem et idolatriam significat spiritalem.

	<i>fornicatio</i>		tobom da se kurva	<i>fornicatae</i>
Jez. 23.19	<i>fornicata est</i>	<i>zanah</i>	se kurvaše	
Os. 3.3	<i>non fornicaberis</i>	<i>zanah</i>	ne kurvaj se	
Os. 4.10	<i>fornicati sunt</i>	<i>zanah</i>	kurvaće se	
Os. 4.14	<i>fuertint fornicatae</i>	<i>zanah</i>	se kurvaju	
Os. 4.18	<i>fornicatione fornicati sunt</i>	<i>zanah</i>	se kurvaju	<i>fornicantes fornicati sunt</i>
Os. 9.1	<i>fornicatus es</i>	<i>zanah</i>	se kurvaš	<i>effornicatus es</i>
Amos 7.17	<i>fornicabitur</i>	<i>zanah</i>	će... se kurvati	<i>prostabit meretricabitur</i>
1 Kor. 6.18	<i>fornicatur</i>		se kurva	<i>moechatur adulteratur</i>
1 Kor. 10.8	<i>fornicemur</i>		se kurvamo	<i>stupris inquinare/polluere scortari</i>
	<i>fornicati sunt</i>		se kurvaše	
Otk. 2.14	<i>fornicari</i>		se kurvaju	<i>stuprum moechari</i>
Otk. 2.20	<i>fornicari</i>		ćine preljubu	<i>moechari stuprum</i>
Otk. 17.2	<i>fornicati sunt</i>		se kurvaše	
Otk. 18.3	<i>fornicati sunt</i>		se kurvaše	
Otk. 18.9	<i>fornicati sunt</i>		se... kurvaše	

6. πορνείον, πορνικός i πορνοκόπος

U *Bibliji* pored spomenutih termina nalazimo još tri reći koje pripadaju leksičkoj porodici zasnovanoj na reći πόρνη: imenice πορνείον i πορνοκόπος i pridev πορνικός. Ovi se termini javljaju retko i isključivo u *Starom zavetu*; termin πορνείον nalazimo samo tri puta u 16. glavi *Knjige proroka Jezekilja*, termin πορνοκόπος se javlja samo jednom, u knjizi *Priča Solomonovih*, dok pridev πορνικός nalazimo po jednom u svakoj od spomenutih knjiga.¹¹⁸¹

¹¹⁸¹ Πορνείον Jez. 16.25; 31; 39; πορνοκόπος Priče 23.21; πορνικός: Priče 7.10; Jez. 16.24.

6.1 πορνείον

Termin πορνείον uvek ukazuje na mesto na kojem se poštuju idoli. On na dva mesta predstavlja prevod hebrejskog termina *gab* 'humka', koji je u *Vulgati* oba puta preveden imenicom *lupanar* (Jez. 16.31; 39, srp. „kuća kurvarska“), dok jednom predstavlja prevod hebrejskog termina *ramah* 'uzvisina', tamo gde u *Vulgati* nalazimo sintagmu *signum prostitutionis* (Jez. 16.25, srp. „visina“).¹¹⁸² Sintagmu *signum prostitutionis* ne nalazimo nigde drugde osim u *Vulgati*. Gotovo svugde u korpusu *Vetus Latina*, uključujući i Jeronimova dela, srećemo termin *lupanar*.¹¹⁸³

6.2 πορνικός

Termin *gab* se javlja na još jednom mestu u hebrejskom tekstu i tu je na grčki preveden sintagmom οἶκημα πορνικόν (Jez. 16.24). Kao i na druga dva maločas spomenuta mesta, i u ovom stihu u *Vulgati* nalazimo imenicu *lupanar*, a u srpskom prevodu sintagmu „kuća kurvarska“. Jeronim upotrebljava termin *lupanar* i u svojim drugim delima, Jez. 16.24 (Hier. *In Ezech.* 5), ali spomenutu imenicu ne nalazimo nigde drugde u korpusu *Vetus Latina*. U svim drugim odlomcima koji referišu na stih Jez. 16.24 pridev πορνικός je na latinski preveden pridevom *meretricius* (*domus meretricia*) ili je, pak, sintagma οἶκημα πορνικόν preneti na latinski pomoću imenice *meretrix*, odnosno *fornicatio* (*habitatio meretricum, habitaculum/domus fornicationis*).¹¹⁸⁴

Pridev πορνικός se javlja još jednom u stihu Priče 7.10 kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah*. Na tom mestu ovaj termin ukazuje na odeću prostitutke (dosl. 'od one koja se kurva', srp. у одељу курвинском). U *Vulgati* na ovom mestu

¹¹⁸² Ad Jez. 16.31; 39 *ramah* u BDB: „height, high-place; — absolute ג' as technical term (compare מִזְבֵּחַ), = shrine (for illicit worship)“. Ad Jez. 16.25 *gab* u BDB: „mound, for illicit worship Ezekiel 16:24, 31, 39 (all "" (הַמָּוֶה); *lupanar, brothel*, after analogy of *fornix*, but this without sufficient proof, & needless.“

¹¹⁸³ Ad Jez. 16.25 *Fragm. Sang. lupanaria*; Hier. *Ep.* 74.3.1; ad 16.31 *Fragm. Sang. lupanara*; Hier. *In Ezech.* 5 LXX i parafraza, cf. *Orig. Hom. In Ezech.* 81; ad 16.39 *Fragm. Sang.*; Hier. *In Ezech.* 5 LXX i paraf. Ovaj se termin javlja i u polatinjenom tekstu *Septuaginte* u Jeronimovom *Komentararu Knjige proroka Jezekilja*, izuzev u stihu Jez. 16.25 gde Jeronim plural τὰ πορνεία prevodi množinom imenice *fornicatio* (Hier. *In Ezech.* 5 LXX *fornicationes*).

¹¹⁸⁴ Hier. *Orig. Hom. In Ezech.* 7.6 *domum meretriciam*; *Fragm. Sang. habitatio meretricum*; Hier. *In Ezech.* 5.16 LXX *habitaculum fornicationis*.

nalazimo pridev kao u *Septuaginti*, i to je pridev *meretricius*. U odlomcima koji referišu na spomenuti stih nalazimo imenicu *meretrix*, odnosno *fornicaria*.¹¹⁸⁵

6.3 πορνόκοπος

Imenica πορνόκοπος se javlja, kazali smo, samo jednom u *Bibliji*, u stihu Priče 23.21, na mestu na kome u hebrejskom i latinskom tekstu ne nalazimo odgovarajući termin. U hebrejskom originalu na ovom mestu nalazimo glagol *zalal*, čiji je particip *wə·zō·w·lêl* (זָלַל) možda pogrešno interpretiran kao oblik glagola *zanah*.¹¹⁸⁶ U odlomcima koji referišu na stih Priče 23.21 nalazimo termin *fornicarius*.¹¹⁸⁷

Tabela 103. Termini πορνείον, πορνικός i πορνόκοπος i odgovarajući latinski, hebrejski i srpski oblici

Stih	Vulgata	grč.	hebr.	srp.	Vetus Latina
Jez. 16.25	<i>signum prostitutionis</i>	πορνείον	<i>ramah</i>	visinu	<i>lupanar fornicationes</i>
Jez. 16.31	<i>lupanar</i>	πορνείον	<i>gab</i>	kurvarsku kuću	<i>lupanar</i>
Jez. 16.39	<i>lupanar</i>	πορνείον	<i>gab</i>	kuću kurvarsku	
Jez. 16.24	<i>lupanar</i>	οἶκημα πορνικόν	<i>gab</i>	kuću kurvarsku	<i>lupanar meretricius fornicatio meretrix</i>
Priče 7.10	<i>mulier... ornatu meretricio</i>	ἡ δὲ γυνή... εἶδος εχουσα πορνικόν	<i>zanah</i>	kurvinskom	<i>fornicaria meretrix</i>
Priče 23.21	<i>dantes symbola</i>	πορνόκοπος	<i>zalal</i>	izjelica	<i>fornicarius</i>

¹¹⁸⁵ *Fornicaria*: Ambr. *Cain et Ab.* 1.14 *speciem fornicariae*; Quodv. *C. Iud. pag. Ar.*: *species fornicariae*. *Meretrix*: Lect. *Guelf. spec(ie)m m(ere)t(ricis)*; cf. *Didasc. apost. 5 speciem... meretricis*; Rufin. *Orig. in Nm.* 20.1.

¹¹⁸⁶ *Zalal* BDB: „transitive *make light of* = *be lavish with, squander* (compare II. זָלַל), especially of gluttony“.

¹¹⁸⁷ *Ps.-Aug. Spec.* 52 (p. 526.3).

Tabela 104. Termini iz leksemske porodice, zasnovane na reči πόρνη i odgovarajući latinski termini.

grč.	SZ	NZ	Σ	Vulg. SZ	Vulg. NZ	Jeronim	Vetus Latina
πόρνη	38	12	50	<i>meretrix scortum prostibulum fornicaria mulier fornicatio fornicari</i>	<i>meretrix fornicaria fornicatio</i>	<i>meretrix scortum prostibulum fornicaria</i>	<i>meretrix fornicaria scortum prostibulum prostituta adultera fornicatrix fornicatoria</i>
πόρνος		10	10		<i>fornicarius fornicator impudicus</i>	<i>fornicarius fornicator fornicari</i>	<i>fornicarius fornicator impudicus adulter fornicari stuprum</i>
πορνεία	43	25	68	<i>fornicatio stuprum meretrix fornicari</i>	<i>fornicatio prostitutio</i>	<i>fornicatio meretrix fornicari</i>	<i>fornicatio adulterium prostitutio stuprum moechia moechatio scortatio luxuria meretrix fornicari meretricius fornicaria adultera</i>
πορνεύω	18	8	26	<i>fornicari fornicatio scortator</i>	<i>fornicari</i>	<i>fornicari moechari fornicatio adultera</i>	<i>fornicari effornicari fornicatio moechari prostare scortari adulterare adultera adulter stuprum meretricari fornicarius fornicans inconsummatus</i>
εκπορνεύω	43	0	43	<i>fornicari</i>		<i>fornicari</i>	<i>fornicari</i>

				<i>fornicatio contaminari prostituere meretrix stuprum</i>		<i>fornicatio meretrix amator adulterium</i>	<i>fornicatio exfornicari moechari adulterare adulterium prostituere prostare meretricari meretrix prostituta amator stuprare</i>
πορνείον	3		3	<i>lupanar signum prostitutionis</i>		<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>
πορνικός	2		2	<i>lupanar meretricius</i>		<i>lupanar</i>	<i>meretricius meretrix fornicatio fornicaria</i>
πορνοκόπος	1		1				<i>fornicarius</i>
Σ	148	55	203				

Latinski termini za prostituciju i bludničenje u *Vulgati*

1. *Meretrix, meretricius*

Imenica *meretrix* se pojavljuje 40 puta u *Bibliji*: 30 puta u starozavetnim tekstovima i 10 puta u *Novom zavetu*. Termin *meretrix* se u *Starom zavetu* javlja na 25 mesta kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah*, a tri puta kao prevod oblika *qdesah* (Post. 38.21; Zak. 23.17). U stihu Priče 5.3 u latinskom tekstu nalazimo termin *meretrix*, u grčkom *πόρνη*, ali u hebrejskom oblik *zuwr* koji označava tuđu ženu, strankinju. Na dva mesta u hebrejskom odnosno grčkom tekstu nalazimo termin u značenju 'prostitutka', ali u latinskom ne postoji odgovarajući termin (Is. Nav. 6.23; Sud. 19.2). Naprotiv, u stihu 2 Dn. 16.14 ni u grčkom i hebrejskom tekstu ne nalazimo seksualni termin, ali u latinskom nalazimo imenicu *meretrix*.

Ovaj se termin kao prevod termina *zanah* 10 puta javlja u osnovnom značenju, uvek izvan proročkih knjiga. Ovako upotrebljena reč *meretrix* predstavlja neutralni tehnički termin sa značenjem 'prostitutka' i ukazuje na profesiju, bez negativnih konotacija. Samo dva puta se ovaj termin javlja sa pejorativnim konotacijama. Na 15 mesta, uvek u proročkim knjigama, ovaj se termin upotrebljava u prenesenom značenju 'bludnica' i ukazuje na apostazu i idolopoklonstvo jevrejskog naroda.

Pridev *meretricius* se u *Starom zavetu* javlja samo jednom kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah* u osnovnom značenju 'kurvinski'.

Na odgovarajućim mestima u *Septuaginti* uvek nalazimo imenicu *πόρνη*, odnosno termine koji pripadaju njenoj leksičkoj porodici: tako pridevu *meretricius* u grčkom tekstu odgovara pridev *πορνικός*, u stihu Jez. 16.33 nalazimo particip *τοῖς ἑκπορνεύσασιν*, a imenicu *πορνεία* u stihovima Mihej 1.7 i Jer. 2.20. U stihu Priče 23.27 se grčki tekst razlikuje od hebr. i latinskog, kako je već naspomenuto.

Napomenimo da se imenica *meretrix* javlja i na dva mesta u devterokanonskim knjigama, i da joj u grčkom tekstu na jednom mestu odgovara imenica *πόρνη* (Jeremijina poslanica 1.10), a na drugom imenica *εἰς ταῖρα* (2 Makavejska 6.4).

Termin *meretrix* tamo gde ne predstavlja prevod glagola *zanah*

Termin *meretrix* se u *Vulgati* javlja i kao prevod termina *qdeshah* (Post. 38.21; Zak. 23.17). U 2 Dn. 16.14 pridev *meretricius* predstavlja prevod hebrejske imenice muškog roda *zan* (*ū·zə·nîm*) u značenju ‘vrsta’.¹¹⁸⁸

Et sepelierunt eum in sepulchro suo quod foderat sibi in civitate David: posueruntque eum super lectum suum plenum aromatibus et unguentibus meretriciis, quae erant pigmentariorum arte confecta, et combusserunt super eum ambitione nimia.

Pogrešan prevod je na ovom mestu posledica homonimije u hebrejskom tekstu. Shodno tome, ovakav prevod je osobenost *Vulgate* (cf. LXX: καὶ ἔπλησαν ἀρωμάτων καὶ γένη μύρων μυρεψῶν; на постелѣ коју беше напунио мирисавих ствари и масти зготовљених вештином апотекарском).

U stihu Priče 5.3 termin *meretrix* predstavlja prevod hebr. kal participa ženskog roda glagola *zuwr* (זור) [*zoor*] (*zā·rāh*) u značenju ‘zastraniti’, ‘biti stranac’.¹¹⁸⁹ Imajući u vidu da je Jeronim *Priče* prvo preveo sa grčkog na latinski, velika je verovatnoća da u *Vulgati* nalazimo odraze starijeg prevoda (cf. LXX: γυναικὸς πόρνης; туђе жене). U korpusu *Vetus Latina* učestalo nalazimo citate, odnosno parafraze spomenutog stiha, što ukazuje na njegovu popularnost. U jedinom sačuvanom starijem latinskom prevodu ovog stiha umesto termina *meretrix* nalazimo imenicu *fornicaria*: *Mel enim distillat a labiis mulieris fornicariae quae proscarios unget tuam faciem.* (Cod. Valv. p. 204); cf. *mella enim destillant a labiis mulieris fornicariae, quae ad tempus inpinguat fauces tuas* (Ambr. *Cain et Ab.* 1.15).

¹¹⁸⁸ BDB s.v. : „kind, sort“; Strong 2177: „nourished (or fully developed), i.e. a form or sort“. Na hebrejskom ceo stih glasi:

וַיִּקְבֹּר, הוּא בְקִבְרֹתַי יוֹ אִשָּׁר בְּרַה־לוֹ בְּעֵינֵי דָוִד וַיִּשְׂכַּיֵּהוּ בַּמִּשְׁכָּב אֲשֶׁר מִלֵּא בְּשֵׁמִי יָם וְזָנִי יָם בְּמִרְקָח יָם בְּמִרְקָח חַת מְעַשֵּׂה וַיִּשְׂרְפוּ לְוֹ שָׂרֵף הַ גְּדוּלָה עַד-לְמָאָד: פ

¹¹⁸⁹ Strong 2114: „to turn aside (especially for lodging); hence to be a foreigner, strange, profane; specifically (active participle) to commit adultery“; BDB: „verb be a stranger... Participle as adjective *strange*, or as noun *stranger*... *strange woman, harlot* ... Proverbs 5:3“.

Svugde drugde srećemo termin *meretrix*.¹¹⁹⁰

Tamo gde u *Vulgati* nalazimo termin *meretrix*, u korpusu *Vetus Latina* nalazimo imenice *fornicaria* i *fornicatrix*, *scortum*, *prostituta*, *publicana* i *adultera*, a u parafrazi termine *adulterium*, *fornicatio*, *fornicari*, *prostituere* i *stuprare*.

Tabela 105. Termini *meretrix* i *meretricius* u *Bibliji* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Post. 38.15	<i>meretricem</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
Post. 38.21	<i>mulier</i>	πόρνη	<i>qdeshah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>qdeshah</i>	kurva	
Le. 21.14	<i>meretricem</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvom	<i>scortum</i>
Zak. 23.17	<i>meretrix</i>	23.18 πόρνη	<i>qdeshah</i>	kurve	<i>fornicaria</i> <i>adultera</i>
Is. Nav. 2.1	<i>mulieris meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvi	<i>fornicaria</i> <i>publicana</i>
Is. Nav. 6.17	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurva	<i>fornicaria</i>
Is. Nav. 6.22	<i>mulieris meretricis</i>	τῆς γυναικὸς	<i>zanah</i>	žene kurve	
Is. Nav. 6.23	<i>Rahab</i>	Ρααβ πόρνη	-	Ravu	
Is. Nav. 6.25	<i>meretricem</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvu	<i>fornicaria</i>
Sud. 11.1	<i>mulieris meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurve	<i>fornicaria</i>
Sud. 16.1	<i>mulierem meretricem</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvu	<i>fornicaria</i>
Sud. 19.2			<i>zanah</i>		
1 Car. 3.16	<i>mulieres meretricis</i>	πόρνη	<i>ishshah</i> <i>zanah</i>	žene kurve	
2 Dn.	<i>meretriciis</i>	-	-	-	

¹¹⁹⁰ Ambr. *Bon. mort.* 6.24; Aug. *Serm.* 291.2 *Favus distillans labia meretricis, et nitidus oleo guttur ejus; Spec. (PL) fauus enim stillans labia meretricis et nitidus oleo guttur eius; Ps.-Aug. Spec.* 53 (p. 529.8) *mel enim destillat a labiis mulieris meretricis, quae ad tempus inpinguat tuas fauces; Gaudent. Serm.* 15 p. 951a; Hier. *Ep.* 78.40; *In Ezech.* 1.3.4; 2.6.14; *Orig. Hom. in Ezech.* 8 p. 751d; *In Ioel* 1.5; *In Is.* 3 7.21 *sqq.*; 7.23.15 *sqq.*; *In Os.* 3.13.14; Laurent. *Paen.* p. 95b; Lucif. *Non conv.* 776c.

16.14					
Priče 5.3	<i>meretricis</i>	πόρνη	<i>zuwr</i>	tuđe žene	<i>fornicaria</i>
Priče 7.10	<i>ornatu meretricio</i>	εἶδος ... πορνικὸν	<i>zanah</i>	u odelu kurvinskom	<i>fornicaria meretrix</i>
Priče 23.27	<i>meretrix</i>	/	<i>zanah</i>	kurva	
Is. 1.21	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurva	
Is. 23.15	<i>meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvi	
Is. 23.16	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvo	
Jer. 2.20	<i>meretrix</i>	πορνεία	<i>zanah</i>	se kurvaš	<i>in fornicatione fornicari</i>
Jer. 3.3	<i>mulieris meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	žene kurve	<i>facies fornicaria species fornicariae</i>
Jer. 5.7	<i>in domo meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	u kuću kurvinu	
Jez.16.30	<i>opera mulieris meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurva	<i>meretricis et prostitutis fornicariae</i>
Jez.16.31	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurva	
Jez.16.33	<i>meretricibus</i>	τοῖς ἑκπορνεύσασιν	<i>zanah</i>	kurvama	<i>qui fornicabantur stuprantibus amatoribus suis</i>
Jez.16.35	<i>meretrix</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurvo	
Jez. 23.44	<i>ad mulierem meretricem</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	k ženi kurvi	
Os. 4.14	<i>meretricibus</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	s kurvama	<i>cum fornicariis</i>
Mihej 1.7	<i>meretricis</i> <i>meretricis</i>	πορνεία πορνεία	<i>zanah</i> <i>zanah</i>	kurvarske kurvarska	<i>fornicatio</i>
Naum 3.4	<i>meretricis</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	kurve	
Mt. 21.31	<i>meretrices</i>	πόρνη		kurve	<i>fornicatrices prostitutae</i>
Mt. 21.32	<i>meretrices</i>	πόρνη		kurve	
Lk. 15.30	<i>meretricibus</i>	πόρνη		s kurvama	<i>fornicariis</i>
1 Kor. 6.15	<i>meretricis</i>	πόρνη		kurvine	<i>adulterium scortum meretrix fornicaria fornicatio prostituere fornicatoria adultera</i>

1 Kor 6.16	<i>meretrici</i>	πόρνη		s kurvom	<i>fornicaria</i>
Jevr. 11.31	<i>meretrix</i>	πόρνη		kurva	
Jakov 2.25	<i>meretrix</i>	πόρνη		kurva	
Otk. 17.1	<i>meretricis</i>	πόρνη		kurve	<i>prostituta</i>
Otk. 17.15	<i>meretrix</i>	πόρνη		kurva	
Otk. 19.2	<i>de meretrice</i>	πόρνη		kurvu	

Jeronim

Jeronim u svojim delima upotrebljava samo tri reči iz leksičke porodice, zasnovane na reči *meretrix*: *meretrix*, *meretricius* i *meretricula*. U njegovim delima ne nalazimo prilog *meretricie*, ograničen na prehrišćanski latinitet, ni za hrišćanski latinitet karakteristične termine *meretricari* i *meretricatio*. U Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga nalazimo samo imenicu *meretrix* i pridev *meretricius*. Ako pogledamo procenite, videćemo da se u Jeronimovom opusu imenica *meretrix* javlja na oko 96% mesta, pridev *meretricius* na oko 3%, a imenica *meretricula* na oko 1% mesta. U prevodu *Starog zaveta* ta je srazmera neznatno drugačija, budući da u rečenom prevodu nalazimo samo dva termina, *meretricius* i *meretrix*, koji se javljaju nešto ređe (*meretrix* 93.5%), odnosno češće (*meretricius* 6.5%) nego u ostatku Jeronimovog opusa. Spomenute brojke ne odstupaju mnogo od srazmera u korpusu relevantnih hrišćanskih tekstova. Jeronimova leksika je, generalno, bliža hrišćanskoj leksici nego leksici klasičnog latiniteta. U *Novom zavetu* nalazimo samo imenicu *meretrix*.

S druge strane, u Jeronimovim komentarima se mešaju termini iz grupa, zasnovanih na rečima *meretrix* i *fornicatio*. Ono što radi *meretrix* je *fornicatio*.¹¹⁹¹

¹¹⁹¹ E.g. Is. 23.15-16 *meretrix* u prevodu a u komentaru: *In Is. 5.23.15 Quia cum plurimis gentibus fornicata es*; cf. Naum 3.4 *meretricis* i *In Nah. 3.1-4*.

Tabela 106. Termini iz leksemske porodice, zasnovane na reči *meretrix* u Jeronimovim delima i u klasičnom i hrišćanskom latinitetu

	<i>meretrix</i>	<i>meretricius</i>	<i>meretricul a</i>	<i>meretrici e</i>	<i>meretricar i</i>	<i>meretricati o</i>	Sum a
Suma	279	10	2				291
%	95.9	3.4	0.7				100
Ostalo	250	8	2				279
%	96.2	3.1	0.8				100
SZ	29	2					31
%	93.5	6.5					100
NZ	10						
%	100						
Prehrišćansk i lat.	380	46	11	2			439
	86.7	10.5	2.3	0.5			100
Hrišćanski lat.	1006	55	6		8	2	1077
%	93.4	5.1	0.6		0.7	0.2	100

Napomenimo još jednu stvar od značaja za grupu termina, kojima se označavaju prostitutke. Tamo gde u grčkom tekstu nalazimo termin *πόρνη* u *Vulgati* i u korpusu *Vetus Latina*, uključujući i Jeronimova dela, pretežno nalazimo termin *meretrix*, bez obzira je li reč o starozavetnim ili novozavetnim odlomcima. Pored nje Jeronim u prevodu *Starog zaveta* relativno često upotrebljava još dve imenice: *scortum* i *prostibulum*: njih u korpusu *Vetus Latina* i u drugim Jeronimovim delima nalazimo samo na mestima koja reflektuju leksiku *Vulgate*. Pored toga, termin *scortum* se javlja još na dva mesta koja referišu na novozavetne stihove. U korpusu *Vetus Latina*, pored termina *meretrix*, učestalo nalazimo i imenicu *fornicaria*, koju u *Vulgati* nalazimo samo po jedan put u *Starom* i *Novom zavetu*. Imenicu *fornicaria* kod Jeronima nalazimo retko i, kada je reč o referencama na starozavetne stihove, isključivo u odlomcima koji predstavljaju prevod sa grčkog.

Termin *meretrix* se javlja u svim žanrovima, *fornicaria* pretežno u vulgarnom latinitetu. Jeronim reč *fornicaria* upotrebljava samo jednom u *Vulgati*, a u svojim drugim delima samo u prevodima sa grčkog. Rečeni se termin, međutim, učestalo javlja u korpusu *Vetus Latina*. Možemo, dakle, pretpostaviti da je ovaj termin bio rasprostranjen u svakodnevnoj upotrebi pre Jeronima i u njegovo vreme, ali ga Jeronim nije smatrao prikladnim za književnu upotrebu. S druge strane, termine *scortum* i *prostibulum*, koje

Jeronim upotrebljava kao sinonime termina *meretrix*, gotovo da ne nalazimo u korpusu *Vetus Latina*; ovi su termini, moguće je, u doba formiranja korpusa najstarijih latinskih prevoda *Biblije* retko upotrebljavani ili gotovo iščezli iz upotrebe u svakodnevnom jeziku. Do sličnog zaključka dolazi i Adams koji ističe da je u CGL 2.592.34 termin *scor(p)tum* glosiran rečju *lupanar*, što ukazuje da je značenje termina *scortum* počelo da pada u zaborav.¹¹⁹² Najrasprostranjeniji termin za prostitutku, kako u klasično, tako i u poklasično doba, jeste *meretrix*. Ovaj je termin učestalo upotrebljavan u književnom i u govornom jeziku, možda upravo zbog svoje neutralnosti, odnosno činjenice da označava zanimanje, a ne ženu sklonost promiskuitetu.

2. *Scortum*

Termin *scortum* se u *Bibliji* javlja na osam mesta, a imenica *scortator* samo jednom. Oba ova termina nalazimo samo u *Starom zavetu*. Termin *scortum* se javlja jednom kao prevod oblika *qdashah* (Post. 38.22), a na 4 mesta kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah* (Post. 34.31; Le. 21.7; Priče 6.26; 29.3), uvek u osnovnom, seksualnom značenju kao derogativni termin sa jakim negativnim konotacijama. Na tri mesta Jeronim upotrebljava termin *scortum* tamo gde u hebrejskom tekstu ne postoji odgovarajući termin seksualnog značenja; na tim mestima, dakle, imenica *scortum* predstavlja njegov leksički izbor.

U stihu Zak. 23.17 nailazimo na imenicu *scortator*. Ovo je jedina pojava spomenutog termina u *Bibliji*, a javlja se kao prevod hebr. termina *qadesh* (cf. Post. 38.22 gde je *scortum* prevod hebrejskog oblika *qdashah*). U grčkom prevodu nalazimo particip *πορνεύων*, a u srpskom prevodu danas gotovo iščezli termin „adžuvan“ koja se odnosi na homoseksualce. U korpusu *Vetus Latina* umesto ove imenice nalazimo imenice *fornicarius*, *fornicans* i pridev *inconsummatus*.¹¹⁹³

¹¹⁹² Adams 1983: 327.

¹¹⁹³ *Fornicarius*: Cod. Lugd., item Ps.-Aug. Spec. 45, p. 495.15; *fornicans*: Aug. Quaes. in Hept. 5.37, 36; *inconsummatus*: Aug. Perf. iust. 20.

Termin *scortum* tamo gde ne predstavlja prevod termina *zanah* i *qdeshah*

Termin *scortum* u *Vulgati* nalazimo i tamo gde u hebrejskom originalu ne postoji adekvatan seksualni termin.

1. U stihu Broj. 25.6 u hebrejskom tekstu nalazimo reč u značenju 'Madijanka', njemu odgovaraju i grčki i srp. prevod (Μαδιανῖτιν, Мадиянку).¹¹⁹⁴ Prevodi u korpusu *Vetus Latina* prate grčki tekst.¹¹⁹⁵ Međutim, u Jeronimovom prevodu nalazimo imenicu *scortum* (*ad scortum Madianitidem*). Nije jasno zašto se Jeronim opredeljuje za ovaj termin. U spomenutom se odeljku osuđuje mešanje Jevreja sa neznabožackim ženama, ali žena o kojoj je reč nije prostitutka niti neugledna, već kneževa kćer (*cf.* v. 25.15).

2. U stihu Zak. 23.2 Jeronim opet samoinicijativno upotrebljava termin *scortum* u nameri da bliže objasni hebrejski termin *mamzer* u značenju 'kopile' (מַמְזֵר) [*mam-zare*]: *mamzer, hoc est de scorto natus*.¹¹⁹⁶ Jeronim se tu mogao ugledati na grčki tekst, gde nalazimo konstrukciju ἐκ πόρνῆς.¹¹⁹⁷ U starijim latinskim prevodima nalazimo imenice *fornicaria* i *prostituta*.¹¹⁹⁸ U srpskom prevodu nalazimo termin „kopile“.

3. I u stihu Jov 31.10 termin *scortum* se javlja na mestu na kojem u hebrejskom originalu ne nalazimo termin odgovarajućeg značenja: *scortum sit alteri uxor mea et super illam incurventur alii*.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁴ καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραηλ ἐλθὼν προσήγαγεν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανῖτιν ἔναντίον μουσῆ καὶ ἔναντι πάσης συναγωγῆς υἱῶν ἰσραηλ αὐτοὶ δὲ ἔκλειον παρὰ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. U hebrejskom tekstu:

וַיָּבֹא אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בֶּן אֲרֻמָּה בֶּן אֵלֶּה אֶחָיו אֶת־הַמְדַּבֵּר יַתְלַעֵיב מִשָּׁה וְלַעֵיב יִכְלַעֵב עַד תִּבְנֶיִי יִשְׂרָאֵל לְהַמָּה בְּכִיִּים פְּתַח אֶת־הַדָּל מוֹעֵד:

¹¹⁹⁵ *Cod. Lugd. ... intrasset ad Madianitem...; Cypr. Gall. Iud. 4.734-5 quod sibi non licitum Madia ex gente parasset / conubium.*

¹¹⁹⁶ BDB: „bastard, specifically child of incest... literally bastard Deuteronomy 23:3“; Strong 4464: „a mongrel, i.e. born of a Jewish father and a heathen mother“.

¹¹⁹⁷ U grčkom tekstu je notacija stiha 23.3.

¹¹⁹⁸ *Cod. Lugd. p. 23: Non intrabit ex fornicaria in ecclesia Domini; Cod. Monac. p. 70 Non intoribit prostituta in aeclesiam Di.*

¹¹⁹⁹ U hebrejskom originalu:

תָּסַח וְלֹא־תִשָּׂא אִשָּׁתִּי וְעַל־יְהוָה יִכְרַע וְיִתְחַרְרוּ:

Prevod, čini se, nije nastao pod uticajem *Septuaginte*, gde prevod ovog stiha glasi: ἀρέσαι ἄρα καὶ ἡ γυνή μου ἐτέρω τὰ δὲ νήπιά μου ταπεινωθεῖη.

Srp.: Нека другом меље моја жена и нека се други над њом повијају

U hebrejskom tekstu na rečenom mestu ne nalazimo ni jedan termin sa seksualnom konotacijom, već opis „žena koja melje“. Mlevenje je bio konkubinin posao, pa je moguće da je u spomenutom stihu reč o konkubini. U korpusu *Vetus Latina* na rečenom mestu nalazimo termin *scortum* (*Vulg. scortum alterius sit uxor mea; Ort. Bern. uxor mea sit scortum alterius*), dok pojedini pisci, uključujući Jeronima, slede grčki tekst.¹²⁰⁰

Na svim mestima gde Jeronim samoinicijativno upotrebljava termin *scortum*, rečeni je termin upotrebljen u osnovnom seksualnom značenju ‘kurva’. Samo u stihu Broj. 25.6 je, možda, reč o obrednoj prostitutki.

Primetićemo da Jeronim termine *scortum*, odnosno *scortator* upotrebljava isključivo u prevodu knjiga *Petoknjižja*, *Priča* i *Knjige o Jovu*.

Na svim odgovarajućim mestima u *Septuaginti* nalazimo termin πόρνη, izuzev u stihovima u kojima u hebrejskom originalu ne nalazimo adekvatan seksualni termin, ali Jeronim u *Vulgati* ipak upotrebljava termin *scortum* (Broj. 25.6; Jov. 31.10). Međutim, u stihu Zak. 23.2, gde u hebrejskom tekstu nalazimo reč u značenju ‘kopile’, u latinskom nalazimo pojašnjenje *de scorto natus*, a u grčkom odgovarajući termin πόρνη, jer se Jeronim, kako smo kazali, ugleda na grčki prevod. Tamo gde u latinskom nalazimo termin *scortator*, u grčkom nalazimo particip *πορνεύων*.

Glagol *scortari* ne nalazimo nigde u kanonskim knjigama *Biblije*, ali ga srećemo jednom u devterokanonskim knjigama u 2 Makavejska 6.4.

Kada je reč o drugim Jeronimovim delima, u njima nalazimo i reči kojih nema u *Vulgati*: glagol *scortari* (1) i pridev *scorteus* (2). Jednom srećemo i imenicu *scortatio*, ali napomenimo da se ona javlja u delu *Graeca fragmenta libri nominum Hebraicorum* čiji autor nije izvesno Jeronim (s.v. *plintho*). Između Jeronimovog prevoda starozavetnih

¹²⁰⁰ Hier. *Interpr. Iob* p. 223 *placeat quoque uxor mea alteri, et filii mei humiliantur* (samo u VLD); Aug. *Iob* 31 *placeat quoque uxor mea alteri*; Ps.-Aug. *Spec.* 45 *auferatur uxor mea, et detur alii*; Chromat. *In Matth.* 9.1 *placeat et uxor mea alteri*.

knjiga i njegovih ostalih dela nema većih odstupanja u leksici. U starozavetnim knjigama imenicu *scortum* nalazimo neznatno češće nego drugde u njegovim delima (89:82%).

Kada uporedimo Jeronimovu leksiku i leksiku prehršćanskog i hrišćanskog latiniteta, ne dolazimo do jasnih zaključaka. Po učestalosti termina *scortum* Jeronimova je leksika bliža klasičnom nego hrišćanskom latinitetu (oko 82%). Hrišćanskom latinitetu je Jeronimov vokabular bliži kada je reč o upotrebi prideva *scorteus* (oko 3%) i imenice *scortator* (10% u hrišćanskom latinitetu, 11.5% kod Jeronima ali samo 1.2% u prehršćanskom latinitetu). Jeronim, međutim, glagol *scortari* upotrebljava znatno ređe nego što se rečeni glagol upotrebljava kako u hrišćanskom, tako u prehršćanskom latinitetu.

Tabela 107. Termini iz leksemske porodice, zasnovane na reči *scortum* u Jeronimovim delima u prehršćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>scortum</i>	<i>scortator</i>	<i>scortari</i>	<i>scorteus</i>	<i>scortatio</i>	Suma
Jeronim - suma	57	8	1	2	1	69
%	82.6	11.6	1.4	2.9	1.4	
Ostalo	49	7	1	2	1	60
%	81.7	11.7	1.7	3.3	1.7	
SZ	8	1				9
%	88.9	11.1				
Prehršćanski latinitet	134	2	10	11		163
%	82.2	1.2	6.1	6.7		
Hrišćanski latinitet	108	15	18	4	4	152
	71.5	9.9	11.9	2.6	2.6	

Reči *meretrix* i *scortum* se kod Jeronima upotrebljavaju naizmenično i često kao istoznačnice.¹²⁰¹ Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *meretrix* su u njegovim delima zastupljeniji od termina grupisanih oko reči *scortum* (291:69). U obe grupe upečatljivo prevlađuju imenice ženskog roda *meretrix*, odnosno *scortum*. Jeronim koristi, premda retko, i druge termine iz spomenutih leksičkih grupa, ali je u toj upotrebi najrestriktivniji upravo u prevodu starozavetnih knjiga: u njima upotrebljava gotovo isključivo imenice *meretrix* i *scortum*.

¹²⁰¹ E.g. Is. 5.23.1-2: *Ex quibus omnibus discimus, pondus irae Dei super Tyrum venisse meretricem, quae hic sub specie scorti, in Ezechiel sub navis translatione describitur; scortum* u Le. 21.7 je sinonim *meretrix* u Le. 21.14, cf. *In Nah.* 3.1-4.

Tabela 108. Termini iz leksemskih porodica, zasnovanih na rečima *meretrix* i *scortum* u Jeronimovim delima

	<i>meretrix</i>	<i>meretriciu</i> <i>s</i>	<i>meretricul</i> <i>a</i>	Suma	<i>scortum</i>	<i>scortari</i>	<i>scortator</i>	<i>scortatio</i>	<i>scorteus</i>	Suma
Suma	279	10	2	291	57	1	8	1	2	69
Ostalo	250	8	2	279	49	1	7	1	2	60
SZ	29	2		31	8		1			9

U Jeronimovo doba termin *scortum* polako iščezava iz svakodnevne upotrebe, a njegovo značenje više nije opšte poznato. Na to ukazuje analiza korpusa hrišćanskih tekstova i leksika novozavetnih knjiga *Vulgate*. Hrišćanski autor koji najčešće koristi termine iz porodice, zasnovane na reči *scortum* je Jeronim. Uprkos tome što Jeronim upotrebljava rečene termine znatno češće od ostalih latinskih otaca, i analiza njegove leksike, naročito posmatrana upoređeno sa terminima iz leksičke porodice, zasnovane na reči *meretrix*, navodi nas na isti zaključak – da su u Jeronimovo doba termin *scortum* i njemu srodni termini na putu da iščeznu iz latinskog jezika.

Tabela 109. Termini *scortum* i *scortator* u *Bibliji* i odgovarajući oblici u hebr., grč. i srp. prevodu i *Vetus Latini*

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.	hebr.	srp.	<i>Vetus Latina</i>
Post. 34.31	<i>scorto</i>	πόρνη	<i>zannah</i>	s kurvom	
Post. 38.22	<i>scortum</i>	πόρνη	<i>qdesah</i>	kurve	
Le. 21.7	<i>scortum</i>	πόρνη	<i>zannah</i>	kurvom	<i>fornicaria meretrix</i>
Broj. 25.6	<i>ad scortum Madianitin</i>	πρὸς τὴν Μαδιανίτιν	'Madijanka'	Madijanku	<i>scortum</i>
Zak. 23.2	<i>mamzer, hoc est, de scorto natus</i>	23.3 πόρνη	<i>mamzer</i>	kopile	
Zak. 23.17	<i>scortator</i>	πορνεύων	<i>qadesh</i>	adžuvani	<i>fornicarius fornicans inconsummatus</i>
Jov. 31.10	<i>scortum</i>	-	-	-	
Priče 6.26	<i>scorti</i>	πόρνη	<i>zannah</i>	žene kurve	<i>meretrix</i>
Priče 29.3	<i>scorta</i>	36.3 πόρνη	<i>zannah</i>	s kurvama	<i>meretrix</i>

3. Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *prostare* i *prostituere*

Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *prostare* i *prostituere* se u Bibliji javljaju na devet mesta, pretežno u *Starom zavetu* (7) i ređe u *Novom zavetu* (2). Među njima se najčešće javlja imenica *prostibulum* (5), samo jednom nalazimo glagol *prostituere*, a tri puta imenicu *prostitutio*. U *Novom zavetu* se javlja samo imenica *prostitutio* i to samo u *Knjizi Otkrivenja*. Naprotiv, imenica *prostibulum* i glagol *prostituere* se javljaju samo u *Starom zavetu*.

Prostibulum

Termin *prostibulum* se javlja isključivo u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga. Kako je rečeno, u prehršćanskom latinitetu *prostibulum* ukazuje na prostitutku nižeg ranga. S vremenom ovaj termin iščezava iz svakodnevne upotrebe i, pošto je njegovo značenje zaboravljeno, počinje da označava bordel. Jeronim upotrebljava imenicu *prostibulum* u oba značenja. Od pet pojava u *Vulgati*, tri ukazuju na ženu koja učestvuje u neodličnom seksualnom odnosu, a dve na mesto na kojem se obavlja bludničenje.¹²⁰²

Dva puta se *prostibulum* odnosi na prostitutku i na tim mestima u *Septuaginti* nalazimo prevod imenicom πόρνη (Zak. 28.18; Joilo 3.3, hebr. *zona*), dok se jednom odnosi na silovanu ženu i tu u *Septuaginti* nalazimo prevod participom glagola βεβηλώω (Le. 21.7, hebr. *chahal*). Ovako upotrebljena reč *prostibulum* uvek ima jake negativne konotacije i predstavlja uvredljivi termin. Pored spomenutih stihova u *Vulgati*, i u drugim Jeronimovim delima reč *prostibulum* pretežno ukazuje na ženu.

Međutim, u prevodu stihova Jez. 16.24 i Jez. 16.39 *prostibulum* se odnosi na mesto na kom se obavlja ritualna prostitucija.¹²⁰³ Na oba spomenuta mesta u *Knjizi*

¹²⁰² Le. 21.7; Zak. 28.18; Joilo 3.3; Jez. 16.24; 16.39.

¹²⁰³ Jez. 16.24: *et aedificasti tibi lupanar, et fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. 25 ad omne caput viae aedificasti signum prostitutionis tuae...* 39 *Et dabo te in manus eorum, et destruent lupanar tuum, et demolientur prostibulum tuum. Cf. Ps.-Hier. Regula monachorum 19: Dei templa... et Deo dicata aedificia, nisi diligenti serventur custodia, prostibula fiunt.*

proroka Jezekilja reč *prostibulum* se javlja kao prevod hebrejskog termina *rama* (רָמָה) [raw-maw] u značenju ‘uzvisina’.¹²⁰⁴ U grčkom tekstu na tim mestima nalazimo prevod rečima Ἐκθεμα, odnosno βύσις.¹²⁰⁵ Tehnički termin *rama* se javlja samo u *Knjizi proroka Jezekilja*, na još dva mesta, a na latinski je preveden sintagmom *signum prostitutionis* (Jez. 16.25) i rečju *excelsum* (Jez. 16.31).¹²⁰⁶ Jeronim komentariše sopstveni prevod, i naglašava da je reč o uzvišenim mestima:

*Rursumque ubi nos diximus: Et aedificasti tibi lupanar, pro quo Septuaginta transtulerunt: Et aedificasti tibi habitaculum fornicationis, Symmachus et Theodotio πορνείον interpretati sunt; Aquila volens exprimere etymologiam sermonis Hebraici GOB, posuit βάθυνον, quod nos dicere possumus, foveam: ut significet ganeam ac defossum specum atque tenebrosum, in quo prostitutarum libido versatur. Quodque sequitur: Et fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis, pro quo Septuaginta transtulerunt Ἐκθεμα, in Hebraico habet RAMA: et tam Aquila, quam Symmachus et Theodotio, excelsum sive sublime interpretati sunt. Denique et in consequentibus, ubi scriptum est: Ad omne caput viae aedificasti signum prostitutionis tuae, pro signo et fornicatione, rursum in Hebraeo habet RAMA, quod nos vel prostibulum, vel signum interpretati sumus, cum apud Hebraeos unum vocabulum sit. **Hoc autem ponitur, quod excelsus sit; ut volentibus fornicari, procul appareat fornicationis locus, et non necesse sit quaeri. In Ezech. 5.16.23 sqq.***

Malo dalje u tekstu, kada prepričava stih, umesto termina *prostibulum* on upotrebljava sintagmu *altissimum locum*:

*Aedificat autem sibi lupanar, qui tota frontis libertate delinquit... Et exstruit **altissimum locum** in cunctis plateis... Et in omni capite viae aedificat, ut nulla peccatorum genera derelinquat; sed imitans scortum Proverbiorum,*

¹²⁰⁴ BDB: „shrine (for illicit worship)“; Strong 7413: „feminine active participle of 'ruwm'!... a height (as a seat of idolatry)“. *Rama* je aktivni particip ženskog roda glagolskog korena *ruwm* (רָמַם) [room] (Strong 7311: „to be high actively, to rise or raise (in various applications, literally or figuratively)“.

¹²⁰⁵ Ἐκθεμα PGL i GHR ne navode leksemu; LSJ s.v. „public notice, proclamation, edict“; Suppl. s.v.: „II (as transl. of Hebr. *rāmāh*, prh.) platform for displaying goods.“

¹²⁰⁶ Osim toga, srećemo ga još samo jednom, kao vlastito ime u 1 Sam. 22.6 (*Rama*).

manifeste in plateis et in angulis platearum, praetereuntes stultos juvenes ad suos invitet amplexus, et polluat decorum animae... In Ezech. 5.16.23 sqq.

Podsetimo se, u stihu 16.31 Jeronim prevodi termin *rama* rečju *excelsum*.

Moguće je da Jeronim termin *lupanar* preuzima iz starijih latinskih prevoda i da se stoga ne opredeljuje za termin *fornix*. Međutim, on i u svojim drugim delima na mesto na kojem se odvija prostitucija pretežno ukazuje imenicom *lupanar*; ona je, dakle, svojstvena njegovoj leksici. Jedna od mogućnosti, zašto na javnu kuću u *Bibliji* ne ukazuje termin *fornix* jeste česta upotreba ovog termina da označi slavluk, što bi moglo dovesti do nejasnoća. Termin *prostibulum* Jeronim koristi kao alternativu terminu *lupanar*, kao termin konkretniji od nejasne reči u značenju ‘uzvisina’.

U Jeronimovom polatinjenom prevodu *Septuaginte* i u komentaru se kao sinonim reči *excelsum* javlja grčka pozajmljenica *basis*:

*Idolatria enim tua non in occulto, sed tota libertate commissa est, ut in omnibus viarum principiis et compitis poneres aras, et basim, sive excelsum tuum, de quo supra diximus, faceres in omni platea. ... Est autem et alia fornicatio spiritualis, quando deserentes Ecclesiam, haeticis jungimur, et aedificamus lupanar nostrum in capite omnis viae... . In omnibus viarum principiis fabricatur lupanar suum, qui ad perversitatem doctrinae, testimoniis male abutitur Scripturarum... **Excelsum quoque suum, sive basim, facit in omni platea, Ethnicorum se, et impiorum lasciviae vitiisque permittens, etiam inter ipsos haeticos cum ab eis fuerit deturpata, non habens gratiam, sed patens contemptui, quia facile praeteritam fidei perdidit castitatem. In Ezech. 5.16.30-1.***

Ujedno, iz komentara je razvidno da Jeronim pod opisanim građevinama podrazumeva oltare i svetišta podignute u čast idola. *Lupanar* i/ili *prostibulum* koji se javljaju u Jez. 16.39 opisani su u komentaru kao Valov hram, dok je malo niže u komentaru termin *prostibulum* zamenjen sintagmom *fornicationis seminarium*:

*... et destruatür templum Baal, et arae omnis civitatis incendio subvertantur, nihilque in ea remaneat... Prodest quoque Jerusalem, ut suffodiatur lupanar ejus, et omnis **fornicationis** ejus **seminarium** destruatür. In Ezech. 5.16.35 sqq.¹²⁰⁷*

¹²⁰⁷ Spomenute „arae omnis civitatis“ se odnose na deo stiha 16.41: *et comburent domos tuas igni.*

Prostitutio

Imenica *prostitutio* se javlja tri puta u *Bibliji*, jednom u *Starom zavetu* (Jez. 16.25) i dva puta u *Novom zavetu*, oba puta u *Knjizi Otkrivenja* (17.2; 19.2). U *Knjizi proroka Jezekilja* je sintagmom *signum prostitutionis* označeno mesto na kojem se odvija obredna prostitucija, a rečena sintagma predstavlja prevod hebr. termina *rama* (drugde u istoj knjizi isti hebrejski termin preveden je imenicom *prostibulum*, v. *supra*). U grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo prevod imenicom πορνείον. U *Knjizi Otkrivenja* na oba mesta je reč o metaforičkoj upotrebi termina u značenju ‘bludničenje’, ‘kurvarstvo’ u kontekstu idolopoklonstva; na oba mesta u grčkom prevodu nalazimo reč πορνεία.

Prostituere

Glagol *prostituere* se javlja samo jednom u kanonskim knjigama *Biblije* kao prevod finitnog oblika glagola *zanah* (Le. 19.29). Upotrebljava se u osnovnom značenju da ukaže na predbračne seksualne odnose žene. U grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo glagol βεβηλόω.

Particip *prostituta* nalazimo i u devterokanonskoj knjizi *Jeremijina poslanica* 1.10 kao prevod grčkog termina πόρνη.

Od termina, zasnovanih na glagolu *prostare*, Jeronim upotrebljava samo imenicu *prostibulum* i imenicu *prostibula*. Glagol *prostare* se ne javlja ni jednom u njegovim delima, a ista stvar važi i za ređe osvedočeni pridev *prostibilis*. Imenicu *prostibula* nalazimo samo jednom kod Jeronima, u *Ep.* 84.7 i moguće je da je reč o pogrešnom obliku *prostibulas* umesto *prostibula*. Imenicu *prostibulum* Jeronim znatno češće upotrebljava u značenju ‘prostitutka’ nego u značenju ‘bordel’. Njegova je leksika bliža leksici hrišćanskih, nego klasičnih autora.

U prevodu novozavetnih knjiga u *Vulgati* ovi se termini uopšte ne javljaju.

Tabela 110. Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *prostare* kod Jeronima i u prehršćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>prostibulum</i>	<i>prostibulum 'bordel'</i>	<i>prostibula</i>	<i>prostibilis</i>	<i>prostare seks.</i>	<i>prostare neseks.</i>	suma
Jeronim suma	12	6	1*				19
%	63.2	31.6	5.3				
Jeronim ostalo	9	4	1				14
%	64.3	28.6	7.1				
<i>Stari zavet</i>	3	2					5
%	60	40					
<i>Novi zavet</i>							
Prehršćanski lat.	4			3	19	3	29
%	13.8			10.3	65.5	10.3	
Hrišćanski lat.	22	14	6		3	5	47
%	46.8	29.8	6.4		6.4	10.6	

Termine iz porodice, zasnovane na reči *prostituere*, Jeronim upotrebljava isključivo u seksualnom kontekstu. U njegovim delima najčešće nalazimo glagol *prostituere*, znatno ređe se upotrebljava imenica *prostitutio*, a još ređe imenica *prostituta*. U prevodu starozavetnih knjiga upotrebljava samo glagol *prostituere* i imenicu *prostitutio*. Oblike karakteristične za hrišćanski latinitet, *prostitutus* i *prostitutor* ne nalazimo u Jeronimovim delima. Jeronimova leksika je bliža leksici drugih hrišćanskih otaca nego leksici prehršćanskih autora, premda ne i sasvim podudarna sa njom. U novozavetnim knjigama u *Vulgati* nalazimo samo imenicu *prostitutio*.

Tabela 111. Termini iz leksemske porodice zasnovane na reči *prostituere* kod Jeronima i u prehršćanskom i hrišćanskom latinitetu

	<i>prostituta</i>	<i>prostitutus</i>	<i>prostitutor</i>	<i>prostituere seks.</i>	<i>prostituere neseks.</i>	<i>prostitutio</i>	<i>prostitutio neseks.</i>	suma
Jeronim - ostalo	2			16		3		21
%	9.5			76.2		14.3		
SZ				1		1		2
%				50		50		
NZ						2		
Prehršćanski lat.	15	1		54	8			78
%	19.2	1.3		69.2	10.3			100
Hrišćanski lat.	23	1	2	67	20	27	1	141
%	16.3	0.7	1.4	47.5	14.2	19.1	0.7	

Tabela 112. Termini *prostibulum*, *prostitutio* i *prostituere* u *Vulgati* i odgovarajući hebrejski, grčki i srpski termini

Stih	Vulgata	grč.	hebr.	srp.	Vetus Latina
Le. 19.29	<i>ne prostituas filiam tuam</i>	οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα σου ἐκπορνεῦσαι αὐτήν	<i>chalal zannah</i>	nemoj skvrniti kćer svoju puštajući je da se kurva	<i>fornicari moechus</i>
Le. 21.7	<i>prostibulum</i>	γυναῖκα ... βεβηλωμένην	<i>ishshah zannah</i>	silovanom	
Zak. 23.18	<i>prostibuli</i>	23.19 πόρνη	<i>zannah</i>	kurvine	<i>fornicaria meretrix scortum</i>
Jez. 16.24	<i>prostibulum</i>	ἐκθεμα	<i>rama</i>	visinu	<i>expositio prostitutio altissimum locum</i>
Jez. 16.25	<i>signum prostitutionis tuae</i>	πορνεῖον	<i>rama</i>	načinila si sebi visinu	
Jez. 16.39	<i>prostibulum</i>	βάσις	<i>rama</i>		
Joilo 3.3	<i>prostibulo</i>	4:3 πόρνη	<i>zannah</i>	kurvu	<i>meretrix</i>
Otk. 17.2	<i>prostitutionis</i>	πορνεία		kurvarstva	<i>fornicatio</i>
Otk. 19.2	<i>prostitutione</i>	πορνεία		kurvarstvom	<i>fornicatio</i>

4. Lupanar

U *Vulgati* na mesto na kojem se odvija prostitucija ukazuje i termin *lupanar*. Ovaj je termin izveden od reči *lupa* 'kurva'.¹²⁰⁸ *Lupa* je bila prostitutka naročito niskog ranga.¹²⁰⁹ od nje izvedeni oblik *lupanar* nalazimo još kod Plauta (*Bac.* 454), ali je moguće da u Plautovo doba rečeni termin predstavlja relativno novu kovanicu. Reč *lupanar* u republikansko doba nije standardni termin za bordel (već je to *lustrum*), i češće se upotrebljava tek od 1. veka nove ere.¹²¹⁰ Nekoliko termina je izvedeno od reči *lupa* i,

¹²⁰⁸ Tako OLD, s.v. *lupanar*.

¹²⁰⁹ Adams 1983: 334.

¹²¹⁰ *Op. cit.* : 334, n. 29.

kasnije, od termina *lupanar*, međutim, budući da od čitave leksičke porodice u *Vulgati* nalazimo samo termin *lupanar*, odgovarajuća leksička porodica nije obrađena u celini u ovom radu.

Termin *lupanar* se javlja samo u starozavetnim tekstovima *Vulgate*, i to na četiri mesta: jednom u *Knjizi brojeva* i tri puta u 16. glavi *Knjige proroka Jezekilja*.¹²¹¹

U stihu Broj. 25.8 ovaj je termin upotrebljen kao prevod hebrejskog termina *qubbah* (קִבְּבָה) [*koob-baw*] u značenju ‘šator’ – BDB: „... *princely tent*; ... *large tent* used as *lupanar* (compare Late Hebrew)“; Strong 6898: „a pavilion (as a domed cavity)“ (cf. grč. εἶς τὴν κάμινον). O spomenutom je odlomku već bilo reči: unutar njega u latinskom prevodu nalazimo nekoliko seksualnih termina specifičnih samo za Jeronimov prevod, ali ne i hebrejski i grčki tekst (*supra*). Jeronim se, kazali smo, umesto za termin opštijeg značenja ‘šator’ opredeljuje za specijalizovani termin sa seksualnim konotacijama *lupanar* kako bi čitaocu jasnije dočarao događaj opisan u rečenoj glavi.

Na sva tri mesta u 16. glavi *Knjige proroka Jezekilja* reč *lupanar* stoji kao prevod hebr. imenice muškog roda *gab* (גַּב) u značenju ‘krivina’, ‘luk’ (cf. lat. *fornix*), koja može ukazivati na sve što ima zakrivljeni oblik i koja u prenesenom značenju može ukazivati na svetište posvećeno idolima (podignuto na uzvisini ili sa svodnim krovom?), nazvano pogrдно ‘bordel’: BDB: „2. *mound*, for illicit worship ... *lupanar*, *brothel*, after analogy of *fornix*, but this without sufficient proof, & needless“. ¹²¹² Na grčki je ovaj termin preveden rečju τὸ πορνείον u stihovima Jez. 16.31; 39 i sintagmom οἴκημα πορνικὸν u stihu Jez. 16.24. U srpskom prevodu uvek nalazimo sintagmu кућа курварска. ¹²¹³

¹²¹¹ Broj. 25.8; Jez. 16.24; 16.31; 16.32.

¹²¹² BDB: „anything convex, curved, gibbous“, Strong 1354: „from an unused root meaning to hollow or curve; the back (as rounded ...); by analogy, the top or rim, a boss, a vault, arch of eye, bulwarks, etc.“. Jeronim ga drugde prevodi: Le. 14.9 *supercilia*; 1 car. 7.33 *radius* (na kolima); Jov 13.12, 15.26, Ps. 129.3 *cervix*; Jez. 1.18 *rotae*, *corpus*; Jez. 10.12 *collum*; Jez. 43.13 *fossa*

¹²¹³ Termin *gab* ukazuje na svetište još samo na jednom mestu u *Bibliji*, takođe u *Knjizi proroka Jezekilja*, u stihu 43.13 u opisu projekta novog Hrama, gde nema ni preneseno ni pejorativno značenje, već ukazuje na deo oltara, *fossa altaris*.

U stihovima Jez. 16.24 i 16.39 se termini *lupanar* i *prostibulum* u značenju 'bordel' javljaju u neposrednoj blizini i to na takav način da njihova jukstapozicija ukazuje da nije reč o sinonimima.¹²¹⁴

Tabela 113. Termin *lupanar* i odgovarajući hebrejski, grčki i srpski termini

Stih	Hier.	Vulgata	Hier. LXX	Hier. VL	VL	grč.	heb r.
16.24	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	<i>habitaculum fornicationis</i>	<i>domum meretriciam</i>	<i>habitatio meretricium; domus fornicationis</i>	οἴκημα πορνικὸν	<i>gab</i>
16.31	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	πορνείον	<i>gab</i>
16.39		<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>		<i>lupanar</i>	πορνείον	<i>gab</i>
16.24	<i>altissimum locum</i>	<i>prostibulum</i>	<i>prostitutionem</i>	<i>expositio</i>	<i>expositio</i>	ἐκθεμα	<i>rama</i>
16.25		<i>signum prostitutionis</i>	<i>fornicationem</i>	<i>lupanar</i>	<i>lupanar</i>	πορνείον	<i>rama</i>
16.31	<i>basim sive excelsum</i>	<i>excelsum</i>	<i>basim</i>	<i>basis</i>	<i>gressus</i>	βάσιν	<i>rama</i>
16.39	<i>fornicationis seminarium</i>	<i>prostibulum</i>	<i>basim</i>		<i>basem</i>	βάσιν	<i>rama</i>

Jeronimova leksika je možda donekle uslovljena starijim latinskim prevodima. Terminologija koju Jeronim upotrebljava u *Pismima*, u prevodima Origenovih homilija uz Jezekiljovu knjigu i u polatinjenom prevodu *Septuaginte* u komentaru *Knjige proroka Jezekilja* bliska je terminologiji latinskog prevoda u *Fragm. Sang.*

¹²¹⁴ Jez. 16.24 *et aedificasti tibi lupanar οἴκημα πορνικὸν et fecisti tibi prostibulum ἐκθεμα in cunctis plateis*; Jez. 16.39 *et dabo te in manus eorum et destruent lupanar τὸ πορνείον tuum et demolientur prostibulum τὴν βάσιν tuum...*

Hebrejski termin *gab* je u Jez. 16.24 preveden na grčki sintagmom οἴκημα πορνικόν, a u *Fragm. Sang.* nalazimo konstrukciju *domus meretricum*. U Jeronimovom polatinjenom prevodu *Septuaginte* u *Komentaru* na ovom mestu nalazimo sintagmu *habitaculum fornicationis*¹²¹⁵, a u *Orig. Hom. in Ezech. 7.6 domus meretricia* (PG 13, p. 724a). U dva druga stiha je termin *gab* preveden na grčki terminom τὸ πορνείον (Jez. 16.31; 39), a u svim latinskim prevodima spomenutih stihova i u referencama na njih nalazimo termin *lupanar*.¹²¹⁶

5. *Stuprum* i *constuprare*

Termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum* nalazimo samo u starozavetnim tekstovima: na šest mesta je reč o imenici *stuprum*, a jednom nalazimo glagol *constuprare*.

Termin *stuprum* se javlja kao prevod raznovrsnih hebrejskih termina: imenice *taznuwth* (Jez. 23.17), finitnog oblika glagola *zanah* (Le. 21.9) i glagola *tame* (Post. 34.13; 34.27). U stihu Post. 39.10 u hebrejskom i grčkom tekstu nalazimo sintagmu u značenju 'leći sa njom', a u latinskom slobodniji prevod *recusabat stuprum*. I u stihu Broj 5.13 latinski prevod odstupa od hebrejskog i grčkog teksta i predstavlja osoben prevodiočev izbor. U njemu je konstrukcija u značenju 'nije zatečena na delu' na grčki prevedena klauzom αὐτὴ μὴ ἦ συνειλημμένη (srp. „niti bi se zatekla“), dok u latinskom nalazimo klauzu *non est inventa in stupro*.

Glagol *constuprare* nalazimo samo jednom u *Bibliji*, u stihu Jer. 2.16. Na ovom mestu u hebr. tekstu nalazimo termin *ra'ah* 'slomiti' unutar konstrukcije koja znači 'slomiti teme' (eng. „have broken the crown of thy head“, srp. „opasoše ti teme“, grč. ἔγνωσάν σε καὶ κατέπαιζόν σου).¹²¹⁷ U Jeronimovom prevodu nalazimo klauzu *constupraverunt te usque ad verticem*. *Nova Vulgata* predlaže prevod *decalvabunt tibi verticem*.

¹²¹⁵ Cf. Anon. *In Tit. 52.182 domus fornicationis*.

¹²¹⁶ Jez. 16.31: *Fragm. Sang. lupanara; lupanar: Vulg.; Hier. Ep. 74.3.1; Orig. Hom. In Ezech. 8.1 (728a, 729c); In Ezech. 5.16.31 LXX et comm.; Jez. 16.39 lupanar: Fragg. Sang.; Vulg.; Hier. In Ezech. 5.16.39 LXX.*

¹²¹⁷ Strong 7462.

Termin *stuprum* se javlja pretežno u osnovnom značenju ukazujući na gubljenje devičanstva (Le. 21.9, *zanah*), silovanje (2 Post. 34.13; 34.27, *tame*), incest između maćehe i pastorka (Post. 39.10) i ženinu preljubu (Broj. 5.13).

U prenesenom značenju se *stuprum* upotrebljava samo jednom, u stihu Jez. 23.17, a u prenesenom značenju se upotrebljava i glagol *constuprare* u stihu Jer. 2.16. Metaforičku upotrebu nalazimo isključivo u proročkim knjigama, a upotrebu u osnovnom značenju izvan njih.

Baš kao što u hebrejskom originalu nailazimo raznovrsne termine i konstrukcije, tako i u grčkom tekstu ne nalazimo jednoličan prevod, već niz različitih termina i konstrukcija.

Retki odlomci iz korpusa *Vetus Latina* referišu na stihove u kojima se javljaju termini *stuprum* i *constuprare*. U njima prevashodno nalazimo isti termin kao u *Vulgati*, dok drugde srećemo termine *vitiare*, *iniuria* i *fornicari*.¹²¹⁸

Tabela 114. Termini *stuprum* i *constuprare* u *Vulgati* i odgovarajući hebrejski, grčki i srpski termini

Stih	Vulgata	grč.	hebr.	srp.	Vetus Latina
Post. 34.13	<i>ob stuprum</i>	ὅτι ἐμίαναν	<i>tame</i>	osramoti	
Post. 34.27	<i>stupri</i>	ἐν ἧ ἐμίαναν	<i>tame</i>	bi osramočena	<i>uitiare iniuria</i>
Post. 39.10	<i>stuprum</i>	καθεύδειν μετ' αὐτῆς	/	da legne s njom	
Broj. 5.13	<i>non est inventa in stupro</i>	αὐτὴ μὴ ἦ συνειλημμένη		niti bi se zatekla	
Le. 21.9	<i>si deprehensa fuerit in stupro</i>	ἐὰν βεβηλωθῆ	<i>chalal</i>	koja se oskvrni kurvajući se	<i>fornicari</i>
Jer. 2.16	<i>constupraverunt te usque ad verticem</i>	ἔγνωσάν σε καὶ κατέπαιζόν σου	<i>ra'ah</i>	opasoše ti teme	
Jez. 23.17	<i>stupris</i>	πορνεία	<i>taznuwth</i>	kurvarstvom	

¹²¹⁸ *Vitiare* Aug. *Quaest. in Hep.*.1.108 *ubi uitiatata erat soror eorum*; *iniuria*: Sulp. Sev. *Chron.* 1.10.2; *fornicari*: Hesych. 6 (1058a).

Tertulijan u gore citiranom odlomku tvrdi da se u *Bibliji* termin *stuprum* upotrebljava da označi idolopoklonstvo (Tert. *Idol.* 1: *Atque adeo Scripturae sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobatione*). Međutim, u *Vulgati* se termin *stuprum*, kazali smo, sreće retko i pretežno u osnovnom značenju. Samo jednom se javlja u kontekstu idolopoklonstva (Jez. 23.17; tako se upotrebljava i glagol *constuprare* u stihu Jer. 2.16, samo jednom). Naprotiv, iz Tertulijanovih reči bismo mogli zaključiti da je reč o učestaloj upotrebi. Dva su moguća rešenja. Prvo, očiglednije rešenje je da je Tertulijan poznao latinske prevode u kojima je termin *stuprum* stajao na onim mestima, na kojima u *Vulgati* nalazimo termin *fornicatio*. Na ovu mogućnost ukazuje činjenica, da na mestima, na kojima u *Vulgati* nalazimo termine, okupljene oko reči *fornix*, u korpusu *Vetus Latina* često nalazimo termin *stuprum*. Druga mogućnost je da Tertulijan misli na grčki tekst *Biblije* i da govori o terminima iz porodice, zasnovane na reči *πόρνος*, prevodeći ih sam *ad hoc* terminom *stuprum*.

Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava termine *stuprum*, *stuprare*, *stuprator* i *constuprare*. On najčešće, kao i u *Vulgati*, upotrebljava dva termina: *stuprum* i *constuprare*. *Stuprum* je ubedljivo najzastupljeniji termin i u *Starom zavetu* (6 pojava, odnosno 86%) i u drugim Jeronimovim delima, gde se javlja u nešto manjem procentu nego u prevodu starozavetnih knjiga (25 pojava, odnosno 61%). Glagol *constuprare* se u *Starom zavetu*, kazali smo, javlja samo jednom (14%), a njegov udeo je u drugim Jeronimovim delima veći (14 pojava, odnosno 34%). Jeronim u svojim drugim delima još samo po jedan put upotrebljava glagol *stuprare* i imenicu *stuprator*. Skrenimo pažnju na činjenicu da se glagol *stuprare* upotrebljava znatno ređe nego glagol *constuprare* (1:14 pojava, odnosno 2:34%).

Tabela 115. Termini iz leksemske porodice, zasnovane na reči *stuprum* u prehršćanskom i hrišćanskom latinitetu, u *Vulgati* i u Jeronimovim delima

	<i>stuprum</i>	<i>stuprare</i>	<i>stuprator</i>	<i>constuprare</i>	<i>constuprator</i>	<i>stupre</i>	<i>stuprosus</i>	<i>stuprose</i>	<i>constupratio</i>	Suma
Klasični latinitet	310	38	8	12	1	1	1			371
%	84	10	2	3	0.3	0.3	0.3			

Hrišćanski latinitet	306	29	13	37				3	9	397
%	77	7	3	9				1	2	
Jeronim - ostalo	25	1	1	14						41
%	61	2	2	34						
SZ	6			1						7
%	86			14						

Uporedna kvantitativna analiza upotrebe termina, iz leksičke porodice zasnovane na reči *stuprum* u Jeronimovim delima, delima drugih hrišćanskih otaca i klasičnom latinitetu ne dovodi nas ni do kakvih značajnih zaključaka. Zbog malog broja primera je leksiku *Starog zaveta* teško uporediti s drugim tekstualnim korpusima. Leksika drugih Jeronimovih dela se po zastupljenosti termina okupljenih oko reči *stuprum* znatno razlikuje od ostalih korpusa. U njima on nešto ređe upotrebljava imenicu *stuprum* i glagol *stuprare*, a češće koristi glagol *constuprare*.

6. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* se javljaju 141 put u *Bibliji*: 98 puta u starozavetnim i 43 puta u novozavetnim tekstovima. Imenica *fornicatio* se javlja 66 puta (41:25), glagol *fornicari* 62 puta (54:8), a znatno ređe nalazimo imenice *fornicaria* (dva puta, po jednom u *Starom* i u *Novom zavetu*), *fornix* (dva puta, samo u *Starom zavetu*), *fornicarius* (4) i *fornicator* (5); obe samo u *Novom zavetu*.

Kada je reč o *Starom zavetu*, u njemu termin *fornix* nalazimo samo dva puta, oba puta u neseksualnom značenju i kontekstu. Najčešće se od termina iz ove grupe upotrebljava glagol *fornicari* (54), a nešto ređe imenica *fornicatio* (41). Imenicu *fornicaria* srećemo samo jednom u starozavetnim tekstovima.

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* se u *Novom zavetu* javljaju 43 puta. Na osam mesta nalazimo glagol *fornicari*, na 25 mesta imenicu *fornicatio* i samo jednom termin *fornicaria*. Novinu u *Novom zavetu* predstavlja pojava dveju imenica muškog roda, *fornicarius* (4) i *fornicator* (5), koje ne nalazimo u prevodu starozavetnih tekstova.

6.1 fornix

Termin *fornix* se javlja samo dva puta u *Bibliji*, oba puta u *Starom zavetu* i oba puta u neseksualnom značenju. Činjenica da ovu reč srećemo samo u *Starom zavetu* ukazuje, da je ona bila karakteristična za književni jezik. U stihu 1 Sam. 15.12 ovaj termin ima značenje 'slavoluk'. U hebrejskom tekstu na ovom mestu nalazimo imenicu ženskog roda *yād* (יָד) čije je osnovno značenje 'ruka', ali se može odnositi i na spomenik.¹²¹⁹ U *Septuaginti* ovoj reči odgovara prevod rečju χεῖρα (καὶ ἀνέστακεν αὐτῷ χεῖρα). U stihu Priče 20.26 termin *fornix* se verovatno odnosi na spravu za mučenje. U grčkom tekstu na ovom mestu nalazimo termin τροχός (srp. „kolo“).

Tabela 116. Imenica *fornix* u *Vulgati* i odgovarajući hebrejski i grčki tekst

Stih	Vulgata	grč.	hebr.
1 Sam. 15.12	<i>fornix</i>	χεῖρα	<i>yād</i>
Priče 20.26	<i>fornix</i>	τροχόν	'ō-w-pān

6.2 fornicaria

Imenicu *fornicaria* srećemo samo jednom u *Starom zavetu* i jednom u *Novom zavetu*. U starozavetnim tekstovima se ova reč javlja kao prevod finitnog oblika glagola *zanah* u okviru metafore za idolopoklonstvo (Is. 57.3). I u *Novom zavetu* je nalazimo u okviru metafore za idolopoklonstvo, odnosno pogrešno versko učenje i praksu, ali ona zadržava seksualno značenje. U korpusu *Vetus Latina* u stihu Otk. 17.16 kao alternativu imenici *fornicaria* nalazimo imenicu *prostituta*. Na odgovarajućem mestu u *Septuaginti* nalazimo imenicu πόρνη.

Tabela 117. Imenica *fornicaria* u *Bibliji* i odgovarajući hebrejski i grčki tekst

Stih	Vulgata	grč.	hebr.	Vetus Latina
------	---------	------	-------	--------------

¹²¹⁹ Strong 3027: „hand“; BDB: „1. hand... 4... is used in various special, technical senses: - a. sign, monument“. Ovaj termin se u spomenutom značenju javlja još u 2 Sam. 18.18 i tamo ga Jeronim prevodi rečju „titulum“ (u grč. χεῖρα).

Is. 57.3	<i>fornicaria</i>	πόρνη	<i>zanah</i>	
Otk. 17.16	<i>fornicaria</i>	πόρνη		<i>prostituta</i>

6.3 *fornicari*

Glagol *fornicari* se u *Bibliji* javlja na 64 mesta. U *Starom zavetu* ga srećemo 54 puta: 52 kao prevod glagola *zanah*, jednom kao prevod imenice *taznuwth* (Jez. 16.33) i jednom kao prevod glagola *na'aph* (Jez. 23.37). Na pet mesta nalazimo njegove participe, a na 49 mesta druge glagolske oblike. Particip glagola *fornicari* nalazimo na 5 mesta, uvek upotrebljen metaforički, 3 puta u muškom i 2 puta u ženskom rodu. Finitni oblici i infinitiv se znatno češće upotrebljavaju u prenesenom nego u osnovnom značenju (43:6). Između upotrebe u muškom, odnosno u ženskom rodu nema većih razlika ni kada je reč o finitnim oblicima, odnosno infinitivu (21 m.: 27 ž.) ni kada je reč o participima. Jedino što uočavamo jeste činjenica da se u osnovnom značenju glagol *zanah*, pa time i glagol *fornicari* kao njegov prevod znatno češće odnosi na žene nego na muškarce (5:1). Na odgovarajućim mestima u *Septuaginti* nalazimo pretežno glagol ἐκπορνεύω (35) a znatno ređe glagol πορνεύω (12). Na dva mesta nalazimo imenicu πορνεία. Samo jednom se u *Septuaginti* javlja glagol μοιχάομαι, i to tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo glagol *na'aph*, dakle, gde latinski tekst odstupa.

U *Novom zavetu* se termin *fornicari* javlja na osam mesta, uvek kao prevod grčkog glagola πορνεύω.¹²²⁰ Nalazimo ga isključivo u *Prvoj poslanici apostola Pavla Korinćanima* i u *Knjizi Otkrivenja*. Samo na jednom mestu u *Novom zavetu* se ovaj termin upotrebljava isključivo u seksualnom značenju (1 Kor. 6.18), dok je drugde reč o obrednoj prostituciji (1 Kor. 10.8; Otk. 2.14; 2.20) i o metaforičkoj upotrebi ovog termina za idolopoklonstvo i apostazu (Otk. 17.2; 18.3; 18.9), ali uvek u seksualnom kontekstu. U korpusu *Vetus Latina* na odgovarajućim mestima često nalazimo imenice *stuprum* (1 Kor. 10.8; Otk. 2.14; 2.20) i imenicu *scortum* (1 Kor. 10.8).

Tabela 118. Glagol *fornicari* u *Vulgati* i odgovarajući hebrejski i grčki tekst

¹²²⁰ 1 Kor. 6.18; 10.8; Otk. 2.14; 2.20; 17.2; 18.3; 18.9.

Stih	grč.	hebr.	Vetus Latina
Post. 38.24	εκπορνεύω	zanah	
Izl. 34.15	εκπορνεύω	zanah	exfornicantes
Izl. 34.16	εκπορνεύω	zanah	
	εκπορνεύω	zanah	
Le. 17.7	εκπορνεύω	zanah	
Le. 20.5	εκπορνεύω	zanah	
Le. 20.6	εκπορνεύω	zanah	
Broj. 15.39	εκπορνεύω	zanah	
Broj. 25.1	εκπορνεύω	zanah	
Zak. 22.21	εκπορνεύω	zanah	
Zak. 31.16	εκπορνεύω	zanah	
Sud. 2.17	εκπορνεύω	zanah	
Sud. 8.27	εκπορνεύω	zanah	
Sud. 8.33	εκπορνεύω	zanah	
1 Dn. 5.25	εκπορνεύω	zanah	
2 Dn. 21.11	εκπορνεύω	zanah	
2 Dn. 21.13	εκπορνεύω	zanah	
Ps. 73.27	πορνεύω part.	zanah	
Ps. 106.39	πορνεύω	zanah	
Is. 23.17	-	zanah	
Jer. 3.1	εκπορνεύω	zanah	
Jer. 3.6	πορνεύω	zanah	
Jer. 3.8	πορνεύω	zanah	
Jez. 6.9	εκπορνεύω	zanah	
	πορνεύω	zanah	
Jez. 16.15	πορνεύω	zanah	
Jez. 16.16	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 16.17	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 16.26	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 16.28	εκπορνεύω	zanah	
	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 16.33	πορνεία	taznuwth	
Jez. 16.41	πορνείας	zanah	
Jez. 20.30	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 23.3	εκπορνεύω	zanah	
		zanah	
Jez. 23.5	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 23.19	πορνεύω	zanah	
Jez. 23.30	εκπορνεύω	zanah	
Jez. 23.37	εμοιχῶντο	na'aph	
Jez. 23.43	εκπορνεύω	zanah	
Os. 1.2	εκπορνεύω	zanah	
	εκπορνεύω	zanah	
Os. 2.5	εκπορνεύω	zanah	
Os. 3.3	πορνεύω	zanah	
Os. 4.10	πορνεύω	zanah	

Os. 4.12	εκπορνεύω	<i>zanah</i>	
Os. 4.13	εκπορνεύω	<i>zanah</i>	
Os. 4.14	πορνεύω	<i>zanah</i>	
Os. 4.15	-	<i>zanah</i>	
Os. 4.18	εκπορνεύω	<i>zanah</i>	
Os. 5.3	εκπορνεύω	<i>zanah</i>	
Os. 9.1	πορνεύω	<i>zanah</i>	<i>effornicatus</i>
Amos 7.17	πορνεύω	<i>zanah</i>	
1 Kor. 6.18	πορνεύω		
1 Kor. 10.8	πορνεύω		<i>stuprum</i> <i>scortum</i>
	πορνεύω		
Otk. 2.14	πορνεύω		<i>stuprum</i>
Otk. 2.20	πορνεύω		<i>stuprum</i>
Otk. 17.2	πορνεύω		
Otk. 18.3	πορνεύω		
Otk. 18.9	πορνεύω		

6.4 fornicatio

Imenica *fornicatio* se javlja 66 puta u *Bibliji*, 41 put u *Starom zavetu* i 25 puta u *Novom zavetu*.

Imenica *fornicatio* se u *Starom zavetu* javlja 9 puta kao prevod imenice *zenut*, 11 puta kao prevod imenice *zenunim*, 18 puta kao prevod imenice *taznuwth* i tri puta kao prevod oblika glagola *zanah*: dva puta kao prevod hifil infinitiva (odnosi se na narod) i jednom kao prevod finitnog oblika pual konjugacije (odnosi se na ženu). Na mestima gde predstavlja prevod imenice *zenunim*, *taznuwth* i glagola *zanah* ovaj se termin upotrebljava u prenesenom značenju. Kao prevod imenice *zenuth* termin *fornicatio* se upotrebljava u prenesenom (5) i osnovnom značenju (4). U osnovnom značenju se mahom odnosi na obrednu prostituciju (3:1). U *Septuaginti* na odgovarajućim mestima mahom nalazimo termin *πορνεία* (33) i njemu srodne termine (7).

Reč *fornicatio* je u *Novom zavetu* najzastupljenija reč iz ove leksičke grupe. Na nju nailazimo 25 puta u novozavetnim tekstovima. Ona se uvek javlja kao prevod grčkog termina *πορνεία*; izuzetak predstavlja stih Otk. 17.5 gde u grčkom tekstu nalazimo genitiv *τῶν πορνῶν*. Ovaj se termin u novozavetnim tekstovima pretežno upotrebljava da ukaže na seksualne odnose. Katkada se javlja u okviru „kataloga poroka“, pa nije moguće

pouzđano tvrditi da je reč o seksualnom prestupu. U *Otkrivenju* se ovaj termin javlja pretežno u prenesenom značenju, ukazujući na idolopoklonstvo ili se kurvarstvom pogrđno naziva svako drugačije versko učenje i praksa. U korpusu *Vetus Latina* umesto termina *fornicatio* nalazimo imenicu *stuprum*, *prostitutio*, *incestum* i *incontinentia*. Prevod *incontinentia* je karakterističan za stih 1 Kor. 7.2 u kom apostol Pavle govori da je bolje da se ljudi venčavaju kako bi se izbeglo bludničenje, odnosno vanbračni seks. Termin *incestum* je karakterističan za stih 1 Kor. 5.1 u kojem je reč o bludničenju sa vlastitom maćehom.

Tabela 119. Imenica *fornicatio* u *Bibliji* i odgovarajući hebrejski i grčki tekst

Stih	grč.	hebr.	<i>Vetus Latina</i>
Broj. 14.33	πορνεία	<i>znuwth</i>	
2 Car. 9.22	πορνεία	<i>zanuwn</i>	
2 Dn. 21.13	ἐκπορνεύω	<i>zanh</i> (inf. hifil)	
Jer. 3.2	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Jer. 3.9	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Jer. 13.27	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Jez. 16.15	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.20	εκπορνεύω	<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.22	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.25	τὰ πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.26	εκπορνεύω	<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.29		<i>taznuwth</i>	
Jez. 16.34	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
	πορνεύω	<i>zanh</i> (pual)	
Jez. 16.36	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.7	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.8	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.11	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Jez. 23.14	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.18	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.19	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.27	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Jez. 23.29	πορνεία sg	<i>zenunim</i>	
	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.35	πορνεία	<i>taznuwth</i>	
Jez. 23.43	ἔργα πόρνῆς	<i>taznuwth</i>	
Jez. 43.7	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Jez. 43.9	πορνεία	<i>znuwth</i>	

Os. 1.2	πορνεία	<i>zenunim</i>	
	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Os. 2.2	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Os. 2.4	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Os. 4.11	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Os. 4.12	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Os. 4.18	πορνεύω	<i>zanah</i> (hifil inf.)	
Os. 5.4	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Os. 6.10	πορνεία	<i>znuwth</i>	
Naum 3.4	πορνεία	<i>zenunim</i>	
	πορνεία	<i>zenunim</i>	
Mt. 5.32	πορνεία		<i>stuprum</i>
Mt. 15.19	πορνεία		
Mt. 19.9	πορνεία		
Mk. 7.21	πορνεία		
Jv. 8.41	πορνεία		<i>prostitutio</i>
Dap. 15.20	πορνεία		<i>stuprum</i>
Dap. 15.29	πορνεία		<i>stuprum</i>
Dap. 21.25	πορνεία		
Rim. 1.29	πορνεία		
1 Kor. 5.1	πορνεία		<i>incestum</i> <i>stuprum</i>
	πορνεία		
1 Kor. 6.13	πορνεία		
1 Kor. 6.18	πορνεία		
1 Kor. 7.2	πορνεία		<i>incontinentia</i>
2 Kor. 12.21	πορνεία		
Gal. 5.19	πορνεία		
Ef. 5.3	πορνεία		
Kol. 3.5	πορνεία		
1 Sol. 4.3	πορνεία		
Otk. 2.21	πορνεία		
Otk. 9.21	πορνεία		
Otk. 14.8	πορνεία		
Otk. 17.4	πορνεία		
Otk. 17.5	τῶν πορνῶν		
Otk. 18.3	πορνεία		

6.5 *fornicarius* i *fornicator*

Za novozavetne tekstove su karakteristične imenice *fornicarius* i *fornicator*. Javljaju se gotovo jednako učestalo (*fornicarius* 4: *fornicator* 5), uvek kao prevod grčke imenice πόρνος. Upotrebljavaju se isključivo u seksualnom značenju.

Tabela 120. Imenica *fornicator* u *Vulgati* i odgovarajući grčki tekst

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.
1 Kor. 5.11	<i>fornicator</i>	πόρνος
Ef. 5.5		
Heb. 12.16		
Heb. 13.4		
Otk. 21.8		

Tabela 121. Imenica *fornicarius* u *Vulgati* i odgovarajući grčki tekst

Stih	<i>Vulgata</i>	grč.
1 Kor. 5.9	<i>fornicarius</i>	πόρνος
1 Kor. 5.10		
1 Kor. 6.9		
1 Tim. 1.10		

Tabela 122. Reči iz porodice zasnovane na reči *fornix* u *Vulgati* – osnovno i preneseno značenje

	osnovno znač.	figurativno	SZ suma	NZ osn.	NZ fig.	NZ suma	Suma
<i>fornicari</i>	6	48	54	5	3	8	62
muški rod	1	21	22	3	3		
ženski rod	5	22	27	2			
particip		5 (3m, 2ž)	5				
<i>fornicatio</i>	4	37	41	20	5	25	66
<i>zanah</i>		3	3				
<i>zenunim</i>		11	11				
<i>zenut</i>	4	5	9				
<i>taznuwth</i>		18	18				

<i>fornicaria</i>		1	1	1		1	2
<i>fornix</i>	2*		2				2
<i>fornicarius</i>				4		4	4
<i>fornicator</i>				5		5	5
suma	12	86	98	36	7	43	141

Jeronim

Upotreba u neseksualnom značenju

Fornix je jedini termin kojim Jeronim ukazuje na arhitektonske elemente, a koristi ga pretežno izvan seksualnog konteksta i samo jednom njime označava javnu kuću. Kod njega ne nalazimo termine *fornicatum*, *fornicatio* i *confornicari* koji se na ovaj način upotrebljavaju u klasičnom latinitetu, ni za hrišćanski latinitet karakteristične termine *forniceus*, *fornicatus* i *fornicari*.

Tabela 123. Termin *fornix* i reči okupljne oko njega kada ukazuju na arhitektonske elemente u prehrišćanskom latinitetu, hrišćanskom latinitetu i kod Jeronima

	<i>fornicati</i> <i>m</i>	<i>fornicatu</i> <i>s</i>	<i>fornicatio</i>	<i>confornic</i> <i>ari</i>	<i>fornicari</i>	<i>forniceus</i>	<i>fornix</i> archit.	<i>fornix</i> 'bordel'	Suma
Prehrišćanski lat.	1	4	3	2			45	20	75
Hrišćanski lat.		5			1	1	34	12	53
Jeronim							7	1	8

Upotreba u seksualnom značenju ¹²²¹

¹²²¹ Termini koji ukazuju na arhitektonske elemente nisu uzeti u obzir kod analize upotrebe termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* u osnovnom, odnosno prenesenom značenju, već su analizirani samo oni termini koji se javljaju u seksualnom kontekstu ili upotrebljavaju figurativno, označavajući idolopoklonstvo i apostazu. Izuzetak predstavlja termin *fornix* kada označava javnu kuću; njegove pojave u su uključene u analizu termina iz ove porodice u seksualnom značenju.

Termin *fornix* se u značenju 'javna kuća' ne javlja u *Vulgati*, a u drugim Jeronimovim delima se u tom značenju upotrebljava samo jednom. Ako izuzmemo veoma retko osvedočene termine *fornicatrix* i *fornicatoria* (poslednji je ἑπίμαχ λεγόμενον u analiziranom korpusu hrišćanskih tekstova), *fornix* se od svih termina iz ove porodice u seksualnom značenju upotrebljava najređe, kako u Jeronimovim delima, tako i u drugim delima hrišćanskih otaca. Termin *fornicatio* je najzastupljeniji termin svugde u hrišćanskom latinitetu, pa tako i u *Vulgati* i ostalim Jeronimovim delima. Na njega otpada više od polovine svakog analiziranog korpusa. Jeronimova leksika se razlikuje od leksike novozavetnih knjiga i drugih hrišćanskih otaca; on glagol *fornicari* upotrebljava češće, a oblike *fornicarius* i *fornicator* ređe nego što je to slučaj u delima drugih hrišćanskih autora i u prevodima novozavetnih knjiga. To važi kako za njegov prevod starozavetnih knjiga, tako i za njegova druga dela, s tim što leksika njegovih prevoda hebrejskih svetih spisa predstavlja radikalni pol, pa u njima Jeronim najčešće upotrebljava glagol *fornicari*, a uopšte ne koristi oblike *fornicarius* i *fornicator*. Novozavetne knjige predstavljaju, s druge strane, drugi radikalni leksički pol, pa je u njima zastupljenost glagola *fornicari* najmanja, a zastupljenost termina *fornicarius* i *fornicator* najveća od svih analiziranih korpusa. Jeronim na osoben način upotrebljava termin *fornicaria*: njega u *Vulgati* koristi samo jednom, ali češće u svojim drugim delima. Termin *fornicaria* se, kazali smo, često upotrebljava u hrišćanskom latinitetu, ali se u *Vulgati* javlja samo po jedan put u *Starom i Novom zavetu*.

Tabela 124. Termini iz grupe, okupljene oko reči *fornix* u hrišćanskom latinitetu, u *Vulgati* i drugim Jeronimovim delima (seksualno značenje)

	<i>fornix</i> - bordel	<i>fornicatio</i>	<i>fornicari</i>	<i>fornicariu</i> s	<i>fornicaria</i>	<i>fornicator</i>	<i>fornicatrix</i>	<i>fornicatori</i> a	Σ
Hrišćanski lat.	12	1515	609	92	101	214	3	1	2547
%	1	60	24	4	4	8	0	0	100
Jeronim suma	1	381	241	2	27	16			668
%	0	57	36	0	4	2			100

Jerolim ostalo	1	344	207	2	26	16			596
%	0	58	35	0	4	3			100
SZ		37	34		1				72
%		51	47		1				100
NZ		20	5	4	1	5			35
%		57	14	11	3	14			100

Upotreba u prenesenom značenju

Često je figurativnu upotrebu seksualnih termina teško razlučiti od upotrebe u osnovnom značenju iz više razloga. Prvo, idolopoklonstvo često podrazumeva hramovsku prostituciju, naročito u starozavetnim tekstovima i odlomcima koji referišu na njih. Zatim, i kada se metaforički opisuje, primera radi, nečije bludničenje sa stranim božanstvima, kontekst je često seksualan a slike kojima se dočaravaju idolopoklonstvo i apostaza žive i asocijativne. Unutar takvih opisa kognitivna snaga termina ne slabi i reč zadržava seksualno značenje. Stoga su u kvantitativnoj analizi u posebnu kategoriju izdvojeni samo oni termini koji se upotrebljavaju isključivo u neseksualnom kontekstu i koji predstavljaju isključivo metaforu za idolopoklonstvo, apostazu i druge vrste nevaljalstva uopšte.

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* se znatno češće upotrebljavaju u osnovnom seksualnom značenju nego u prenesenom značenju (2547:235). Metaforički se upotrebljavaju samo tri reči: *fornicari*, *fornicatio* i *fornicator*. Većina termina iz ove leksičke grupe se upotrebljava samo u osnovnom seksualnom značenju: to važi za termine *fornix*, *fornicarius*, *fornicaria*, *fornicatrix* i *fornicatoria*. Imenica *fornicator* je jedina konkretna imenica koja se upotrebljava u neseksualnom kontekstu, i to samo dva puta, a označava osobu koja falsifikuje i kvari pravo versko učenje. Samo apstraktna imenica *fornicatio* (39) i glagol *fornicari* (194) se češće upotrebljavaju u prenesenom značenju da ukažu na idolopoklonstvo i apostazu.

Kada termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* upotrebljene u osnovnom i prenesenom značenju analiziramo kao celinu, neke srazmere se menjaju. Najzastupljeniji termin u gotovo svim analiziranim korpusima je i dalje imenica *fornicatio*, koja je naročito frekventna u novozavetnim knjigama *Vulgate*. Međutim, u

starozavetnim knjigama *Vulgate* se glagol *fornicari* toliko često upotrebljava u prenesenom značenju, da on postaje najzastupljeniji termin u rečenom korpusu.

Termin *fornicatio* se u *Vulgati* češće upotrebljava u prenesenom značenju nego u drugim analiziranim korpusima, naročito u novozavetnim knjigama. Novozavetni korpus je jedini u kojem je imenica *fornicatio* termin koji je najčešće upotrebljen u prenesenom značenju. U svim drugim analiziranim korpusima se na rečeni način češće upotrebljava glagol *fornicari*. On se naročito često upotrebljava metaforički u starozavetnim knjigama *Vulgate*. U drugim Jeronimovim delima i drugde u hrišćanskom latinitetu upotreba u osnovnom značenju upečatljivo preteže nad prenesenom upotrebom, pa se termini okupljeni oko reči *fornix* javljaju u seksualnom značenju u više od 90% slučajeva. U *Vulgati* je, međutim, ta srazmera manja, pa se oni u novozavetnim knjigama upotrebljavaju figurativno u 19% slučajeva, a u starozavetnim knjigama u čak 26% pojava. To je posledica uticaja leksike jevrejskih svetih spisa na hrišćansku leksiku, jer iz U novozavetnom korpusu je figurativna upotreba karakteristična za knjigu *Otkrivenja*, što dalje potvrđuje iznetu pretpostavku.

Tabela 125. Termini iz grupe, okupljene oko reči *fornix* – osnovno i preneseno značenje

		<i>fornix - bordel</i>	<i>fornicatio</i>	<i>fornicari</i>	<i>fornicarius</i>	<i>fornicaria</i>	<i>fornicator</i>	<i>fornicatrix</i>	<i>fornicatoria</i>	Suma
Hrišćanski lat.	Osn.	12	1515	609	92	101	214	3	1	2547
	%	0	54	22	3	4	8	0	0	92
	Fig.		39	194			2			235
	%		1	7			0			8
	Suma	12	1554	803	92	101	216	3	1	2782
%	0	56	29	3	4	8	0	0	100	
Jeronim sve	Osn.	1	381	241	2	27	16			668
	%	0	52	33	0	4	2			92
	Fig.		13	45						58
	%		2	6						8
	Suma	1	394	286	2	27	16			726
%	0	54	39	0	4	2			100	

Jeronim ostalo	Osn.	1	344	207	2	26	16		596
	%	0	55	33	0	4	3		95
	Fig.		8	25					33
	%		1	4					5
	Suma	1	352	232	2	26	16		629
	%	0	56	37	0	4	3		100
SZ	Osn.		37	34		1			72
	%		38	35		1			74
	Fig.		5	20					25
	%		5	21					26
	Suma		42	54		1			97
	%		43	56		1			100
NZ	Osn.		20	5	4	1	5		35
	%		47	12	9	2	12		81
	Fig.		5	3					8
	%		12	7					19
	Suma		25	8	4	1	5		43
	%		58	19	9	2	12		100

Zanimljiva je disproporcija u upotrebi glagola *fornicari* kada je njegov subjekat muškarac, odnosno žena. Glagol *fornicari* se u Jeronimovim delima, naročito u prevodu starozavetnih tekstova, češće upotrebljava da označi postupke žene. Naprotiv, rečeni glagol znatno češće ukazuje na postupke muškarca u delima drugih hrišćanskih otaca (69%), a naročito u novozavetnim knjigama *Vulgate* (u čak 75% slučajeva).

U prenesenom značenju ovaj glagol izuzetno retko ukazuje na ženske postupke, samo devet puta u čitavom hrišćanskom latinitetu, a od toga tri puta kod Jeronima, dva puta u prevodu hebrejskih svetih spisa i jednom drugde u njegovom opusu. U novozavetnim tekstovima se glagol *fornicari* uopšte ne upotrebljava na rečeni način.

Opšte uzev, u *Vulgati* se ovaj glagol znatno češće upotrebljava u prenesenom značenju nego drugde u hrišćanskom latinitetu. U osnovnom značenju na postupke muškarca glagol *fornicari* najređe ukazuje u starozavetnim knjigama *Vulgate* (11%), čak

tri i više puta ređe nego u drugim Jeronimovim delima, novozavetnim knjigama i delima drugih hrišćanskih autora.

Tabela 126. Glagol *fornicari* u osnovnom i prenesenom značenju kod Jeronima i drugde u hrišćanskom latinitetu

<i>fornicari</i>						
	muškarac	%	žena	%		%
Hrišćanski lat.						
Osn.	373	46	239	30	612	76
Fig.	182	23	9	1	191	24
Suma	555	69	248	31	803	100
Jeronim sve						
Osn.	94	33	147	51	241	84
Fig.	42	15	3	1	45	16
Suma	136	48	150	52	286	100
Jeronim ostalo						
Osn.	88	38	119	51	207	89
Fig.	24	10	1	0	25	11
Suma	112	48	120	52	232	100
SZ						
Osn.	6	11	28	52	34	63
Fig.	18	33	2	4	20	37
Suma	24	44	30	56	54	100
NZ						

Osn.	3	37.5	2	25	5	62.5
Fig.	3	37.5			3	37.5
Suma	6	75	2	25	8	100

Opšte posmatrano, najveće sličnosti pokazuju leksika novozavetnih knjiga *Vulgate* i dela hrišćanskih autora. Najveće osobenosti pokazuje leksika starozavetnih knjiga *Vulgate*; osim pojedinih sličnosti sa vokabularom novozavetnih knjiga, ona se u mnogome razlikuje od leksike drugih analiziranih korpusa. Leksika drugih Jeronimovih dela pokazuje veće sličnosti sa rečnikom dela drugih hrišćanskih otaca nego sa rečnikom novozavetnih knjiga *Vulgate*.

Termini za ljubavnicu

Latinski jezik poseduje dve leksičke grupe, kojima se ukazuje na ljubavnicu i odnos sa njom, baš kao što poseduje dve leksičke grupe, kojima se ukazuje na preljubu, odnosno brakolomstvo. U oba slučaja postoji jedan set termina latinskog porekla, i drugi set povezan sa grčkom leksikom. Prvu grupu čine reči, okupljene oko termina *paelex*, koji obično ukazuju na ljubavnice oženjenih muškaraca. Drugu grupu reči okupljene oko termina *concubina*, koji može ukazivati na ljubavnice oženjenih i neoženjenih muškaraca.

U Starom Rimu su, pored braka, postojale i druge vrste zvaničnih heteroseksualnih zajednica. Jedna od njih je konkubinatus (*concubinatus*), trajna vanbračna zajednica neoženjenog muškarca i neudate žene. U Rimu je postojala slična vanbračna zajednica, nazvana *contubernium*, koju su činili slobodni muškarac i robinja ili par robova. *Concubinatus* je, naprotiv, zajednica slobodnih ljudi.¹²²² Za razliku od nedopuštenih seksualnih odnosa sa udatim (*adulterium*) i neudatim građankama (*stuprum*), život u konkubinatu nije bio kažnjiv. Ono što razlikuje *stuprum* i *concubina* je trajnost zajednice, kao i formalna izjava o namerama oba partnera.¹²²³ Suživot nevenčanih partnera prvobitno nije bio dopušten, a legalizovan je sa *Lex Iulia et Papia Poppaea*.¹²²⁴ Avgustovi zakoni su ograničili pravo sklapanja braka između pripadnika izvesnih staleža (*Lex Iulia de maritandis ordinibus*): moguće je da je sa tim intenzivirana potreba da se legalizuje druga vrsta zajednice za one, kojima je uskraćeno pravo sklapanja braka (*conubium*). Konkubine nisu imale prava koja su imale legitimne supruge, a deca rođena u konkubinatu nisu imala prava kao i deca rođena u *iustum matrimonium*, i nisu bila u vlasti svojih očeva.¹²²⁵ Muškarci koji su već imali legitimne naslednike mogli su se odlučiti da ne uđu u novi brak, već da žive sa konkubinom, kako

¹²²² Long 1890: 349.

¹²²³ D. 25.7.4 pr. 1 (Paul.): *Concubinam ex sola animi destinatione aestimari oportet*. Nije jasno jesu li *ingenuae* smele biti konkubine ili je konkubinatus bio dopušten samo sa ženama, koje nisu mogle postati *uxores*. Aurelijan je zabranio da *ingenuae* budu konkubine (*Hist. Aug. Aur.* 49.8). S druge strane, u Konstantinovom zakonodavstvu se spominju *ingenuae* koje su konkubine (*CJ.5.27.5*).

¹²²⁴ Long 1890: 349.

¹²²⁵ *Ibid.*

ne bi ugrozili prava postojećih nasljednika, kao što su to učinili Vespazijan, Antonin Pije i Marko Aurelije.¹²²⁶ Vojnicima Rimskog carstva je do 197. godine bilo zabranjeno da se žene. Međutim, njihove partnerice nisu se(be) smatrale konkubinama, već suprugama, o čemu svedoče i natpisi, u kojima ove žene sebe nazivaju *uxor*, *coniunx*, a ne *concupina*.¹²²⁷ To pokazuje, da je status supruža bio drugačiji i povoljniji od položaja konkubina, ali ne i da je naziv *concupina* imao negativne konotacije; naprotiv, u brojnim drugim epitafima se pokojnice ili dedikanti opisuju rečju *concupina* (v. *infra*). U doba hrišćanskih careva konkubinatski odnos nije ohrabrivan, ali je još postojao, o čemu svedoči Justinijanovo zakonodavstvo.¹²²⁸

Paelex

Reč *paelex* je glavni termin za ljubavnicu u klasičnom latinitetu. Prema tvrdnjama nekih antičkih autora, žena koja je živela sa oženjenim muškarcem izvorno je nazivana *paelex*, ali je kasnije dobila doličniji naziv *concupina*.¹²²⁹ Ova dva termina imaju brojne sličnosti, ali je termin *paelex* znatno češće osvedočen u delima paganskih autora (152:87; od 87 pojava termina *concupina* njih 34 otpadaju na *Digeste*).

Etimologija

Rimski autori koji su razmatrali poreklo termina *paelex* dele mišljenje, da je reč o pozajmljenici iz grčkog jezika. Još Granije Flak u 1. veku pre n.e. povezuje ovaj termin sa grčkim terminom *παλλακή* (*D.* 50.16.144, v. *infra*). Dva veka kasnije, Aul Gelije tvrdi da je reč *paelex* preuzeta iz grčkog jezika, upoređujući je sa grčkim oblicima *πάλλαξ*, odnosno *παλλακίς*: *'Paelex' autem quasi πάλλαξ, id est quasi παλλακίς. Vt pleraque alia, ita hoc quoque uocabulum de Graeco flexum est.* (Gel. 4.3.3). Isidor Seviljski navodi da je termin *paelex* grčka pozajmljenica. Uprkos tome, na istom mestu, on izvodi rečeni

¹²²⁶ Suet. *Vesp.* 3.1; *Hist. Aug. Ant.* 8.9; *Aur.* 29.10.

¹²²⁷ Phang 2001: 246. Akkad / Joksimović 2015: 266.

¹²²⁸ Long 1890: 349.

¹²²⁹ LS s.v. *concupinus / concupina*: „a less reproachful designation than *paelex*“.

termin, bar implicitno, od glagola *pellicio* ‘privući, zvesti, obmanuti, prevariti, namamiti’.

Pelex apud Graecos proprie dicitur, a Latinis concuba. Dicta autem a fallacia, id est uersutia, subdolositate uel mendacio. Isid. *Orig.* 10.229.

Termin *paelex* je sigurno povezan sa spomenutim grčkim terminima, ali i sa hebrejskom reči *piylegesh* ‘ljubavnica’.¹²³⁰ Walde veruje, da su i latinski i grčki oblici preuzeti direktno iz hebrejskog jezika.¹²³¹ I u DELL nalazimo uverenje, da termin *paelex* potiče iz nekog neindoevropskog jezika. U avestičkom (avestanskom) jeziku iz grupe iranskih jezika nalazimo odgovarajući oblik *pairikā* koji označava zavodnicu koja pobožne ljude navodi na greh. Moguće je, dakle, da je ovaj oblik preuzet pre razdvajanja indoevropskih jezika.¹²³²

Narodna etimologija termin *paelex* povezuje sa terminima *pellis* ‘koža’, odnosno *pellicio* ‘namamiti, zvesti’.¹²³³ Povezivanje termina *paelex* i *pellis* se zasniva na poreklu i značenju termina *scortum*, koje ima i sekundarno značenje ‘koža’.¹²³⁴ Na toj narodnoj etimologiji se temelje i alternativne varijante pisanja *pelex* i *pellex* (poslednje samo u natpisima).¹²³⁵

U domen narodne etimologije pripadaju i pretpostavke Isidora iz Sevilje koji poreklo reči *peccator* izvodi od termina *paelex*.

Peccator a pelice, id est meretrice uocatus, quasi pelicator; quod nomen apud antiquos tantum flagitiosum significabat, postea transiit hoc uocabulum in appellationem omnium iniquorum. Isid. *Orig.* 10.228.

Semantički sadržaj

Termin *paelex* se od davnina upotrebljava u latinskom jeziku, a prema svedočenjima rimskih antikvara, upotrebljavao se u jeziku rimskih pravnih tekstova još u

¹²³⁰ DELL: 840, s.v. *paelex*. U tom se rečniku upoređuje i irski oblik *caila*.

¹²³¹ Walde 1910, s.v. *paelex*.

¹²³² DELL: 840, s.v. *paelex*. Sa avest. *pairikā* možemo uporediti irski oblik *airech* ‘priležnica’.

¹²³³ *Ibid.* Walde 1910, s.v. *paelex*.

¹²³⁴ DELL: 840, s.v. *paelex*. Cf. Var. *L.* 7.84.8: *in Atellanis licet animadvertere rusticos dicere se adduxisse pro scorto pelliculam.*

¹²³⁵ LS.

doba kraljeva, za vladavine kralja Nume. Prvobitno značenje ove reči je bilo ‘ljubavnica (oženjenog muškarca)’.

‘Paelicem’ autem appellatam probrosamque habitam, quae iuncta consuetaque esset cum eo, in cuius manu mancipioque alia matrimonii causa foret, hac antiquissima lege ostenditur, quam Numae Regis fuisse accepimus: ‘Paelex aedem Iunonis ne tangito; si tangit, Iunoni crinibus demissis agnum feminam caedito.’ Gel. 4.3.3.

cf.: antiqui proprie eam pelicem nominabant, quae uxorem habenti nubebat. Cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numā Pompilio hāc lege: paelex aram Junonis ne tangito... Paul. Fest. p. 222.

U svim delima paganske rimske književnosti termin *paelex* se javlja u rečenom značenju, počev od Pakuvijevih tragedija, komedija Plauta i Cecilija Statija, preko Ciceronovih, Salustijevih, Horacijevih, Livijevih i Ovidijevih dela, do Marcijalovog epigrama, Juvenalovih satira i Apulejevog *Zlatnog magarca*.

Paelex se koristi kao ženski pandan terminu *adulter*; *paelex* je muževljeva ljubavnica i ženina suparnica, baš kao što je *adulter* ženin ljubavnik i muževljev rival. Evo nekoliko odlomaka, koji svedoče o tome:

Ps.-Cic. *Sal.* 21.7-8: *omnium cubiculorum in aetate paelex et idem postea adulter,*
cf. Ov. Met. 10.347: *matris paelex et adultera patris,*

cf. Sen. Con. Exc. 6.6.1.6: *generi adultera, filiae paelex,*

Sen. Ep. 94.26.2-5: *Scis inprobum esse qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum; scis ut illi nil cum adultero, sic tibi nil esse debere cum paelice, et non facis.*

Kao što se termin *adulter* često javlja u jukstapoziciji sa terminima u značenju ‘suprug’, tako i reč *paelex* često stoji uz reči koje ukazuju na uvređenu suprugu.¹²³⁶ Rimski pisci često govore o bolu i gnevu koje muževljeva nevera izaziva kod supruge.¹²³⁷ Često se

¹²³⁶ *Opp. uxor:* Ov. *Ep.* 9.132; Tac. *Ann.* 4.3.19; *nupta:* Pub. *Sent.* 10; Sen. *Her. O.* 234; *coniunx:* Sen. *Oct.* 186. Ps.-Sal. *Cic.* 2.9 *filia matris paelex;* Ov. *Met.* 6.537 *paelex... sororis;* item 6.606. *iuxt. maritus* Sen. *Phaed.* 243-4; *Her. O.* 436 *vir:* Gel. 2.23.10.15.

¹²³⁷ Pub. *Sent.* 10 *Obsequio nuptae cito fit odium paelicis;* Ov. *Ep.* 6.149-150; *Ars* 1.365 *paelice laesa;* item *Rem.* 1.458; *Met.* 4.235 *paelicis ira;* 4.277; 7.831 *dolet infelix veluti de paelice vera;* 9.151 *quantumque*

ističe različit status supruge i *paelex*, odnosno njihovog potomstva.¹²³⁸ Iz konteksta je često razvidno da je *paelex* žena, koja služi za zadovoljenje seksualne žudnje, koja zbog toga ne uživa poštovanje, ili, štaviše, zaslužuje prezir.¹²³⁹ Aul Gelije svedoči da su takve žene bile predmet društvene osude, i označava ljubavnicu epitetom *probrosa*.¹²⁴⁰

U prvom veku pre nove ere semantičko polje termina *paelex* je prošireno: savremenik Julija Cezara, pravnik Granije Flak, svedoči da je termin *paelex* u njegovo doba u govornom latinitetu označavao ljubavnicu oženjenog muškarca ili, pak, ženu koja živi sa muškarcem, premda nije u braku sa njim, što bismo danas označili izrazom „nevenčana supruga“. Nekoliko decenija kasnije, u doba cara Tiberija, pravnik Masurije Sabin ističe ovo drugo značenje reči *paelex* ‘nevenčana supruga’, i navodi da se kao njegovi sinonimi upotrebljava termin *amica*, odnosno, malo doličniji naziv *concupina*.

Paulus libro decimo ad legem Iuliam et Papiam. Libro memorialium Massurius scribit ‘pellicem’ apud antiquos eam habitam, quae, cum uxor non esset, cum aliquo tamen uiuebat: quam nunc uero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellatam. D. 50.16.144.

Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit pellicem nunc uolgo uocari, quae cum eo, cui uxor sit, corpus misceat: quosdam eam, quae uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam *παλλακὴν* Graeci uocant.

Upotreba u ovom proširenom značenju je, ipak, izvesno vreme bila ograničena na govorni latinitet. Kada je reč o književnim delima, termin *paelex* tek u poklasičnom latinitetu počinje da označava svaku ljubavnicu u širem značenju, odnosno ženu, koja živi

iniuria possit femineusque dolor, iugulata paelice testor; Tristia 2.1.292 paelicibus multis hanc doluisse deam; Sen. Herc. O. 447-8; Sen. Ep. 95.37.12-14: sciet in uxore gravissimum esse genus iniuriae paelicem, sed illum libido in contraria inpinget. Quint. Inst. 3.11.6 occidit Agamemnonem Clytaemestra quia ille filiam communem immolauerat et captiuam paelicem adducebat. Juv. 6.272 paelice plorat.

¹²³⁸ E.g. Curt. 4.7.21; 8.9.29; 9.8.22; Liv. 39.53.3; 40.9.2.

¹²³⁹ Kod Curt. 5.1.6 se spominju uz skupocjen namještaj i evnuhe, predstavljaju vlasništvo, gotovo stvar; 5.7.2 *feminae... non quidem quas violari nefas esset*; 8.3.5; 10.1.5; 10.2.27

¹²⁴⁰ Gel. 4.3.3 ‘*Paelicem*’ ... *probrosamque habitam*.

sa muškarcem, sa kojim nije u braku: devojkju, ljubavnicu ili nevenčanu suprugu; rečju, na ženu, na koju je ukazivao i termin *concupina*.¹²⁴¹

Termin *paelex* može u poklasičnom latinitetu ukazivati i na muške ljubavnike, odnosno prostitutke, ali se na taj način upotrebljava relativno retko.¹²⁴² Marcijal šaljivo „ljubavnicom“ naziva ruku: *paelex laeva* (Mart. 41.1, cf. *amica manus* u sledećem stihu). U rečniku Lewisa i Shorta ovaj se stih navodi uz tumačenje: „C. Comically, a substitute“. Međutim, i u prvom i u drugom slučaju, reč *paelex* zadržava značenje ‘ljubavnica’ – upravo na tom značenju se zasniva šaljiva, odnosno prezriva komponenta odlomaka u kojima se javlja ovaj termin – muškarac koji je „ljubavnica“ zaslužuje prezir i podsmeh, baš kao i muškarac čija je jedina ljubavnica njegova šaka.

Od termina *paelex* je izvedena imenica četvrte deklinacije *paelicatus*, koja označava vezu sa *paelex*, odnosno konkubinatu.¹²⁴³ Ova se reč javlja retko, svega šest puta. Prvi put je osvedočena u Katonovim besedama, a kasnije se javlja u istoriografskom delu Valerija Maksima (1) i Apulejevim *Metamorfozama* (3).

Distribucija

Termin *paelex* se javlja 152 puta u delima paganskih rimskih autora. Termin *paelicatus* se, kazali smo, javlja znatno ređe, svega šest puta. Reč *paelex* se upečatljivo najčešće javlja u lirici (47), s tim što većina ovih pojava (44) otpada na Ovidijeva dela. Velika je učestalost ovog termina u tragediji (25), naročito ako se ima u vidu oskudna očuvanost rimske tragedije. Termine *paelex* i *paelicatus* često nalazimo i u istoriografiji (30). Nešto ređe se ovi termini javljaju u antikvarnim delima i tehničkim priručnicima (16), besedništvu i epistolografiji (13). Reč *paelex* nalazimo i u epici (9), za razliku od termina iz grupe u čijem se središtu nalazi reč *concupina*. Ređe se reč *paelex* javlja u

¹²⁴¹ LS: „I. a kept mistress, concubine of a married man. II. Transf. A. A kept mistress, concubine in gen. (post-class.)“. DELL: 840, s.v. *paelex*: „maîtresse d’un homme marié, concubine, puis „maîtresse“ en général“. LHR: „inoča, inočica (žena uz zakonitu)“; OLD: „A mistress installed as a rival or in addition to a wife. b (in var. special applications)“.

¹²⁴² LS: „II. B. A male prostitute (postclass.)“. DELL: 840, s.v. *paelex*: „pelices nunc quidem appellantur alienis succumbentes non solum feminae, sed etiam mares“. E.g. Ps.-Cic. *Sal.* 21; Suet. *Jul.* 49.

¹²⁴³ LHR: „inoštvo“; OLD: „The fact or condition of being a *paelex*“; LS: „the cohabiting with a kept mistress, concubinage“. Za etimologiju v. DELL: 840, s.v. *paelex*.

epigramu (8), komediji (5) i satiri (3), dok se u romanu sreće samo termin *paelicatus* i to pozno, kod Apuleja (3).

Ovakva distribucija pokazuje, da je reč o terminu, karakterističnom za jezik obrazovanih i pogodnom za visoki književni stil, odnosno uglađeno izražavanje u tragediji, epici, elegiji i historiografiji. Činjenica, da se termini *paelex* i *paelicatus* retko javljaju u epigramu, komediji i satiri svedoči, da to nisu traženi učeni termini, ali da istovremeno oni nisu pobuđivali odgovarajuće pogrдне i podrugljive asocijacije, prikladne da izazovu komički efekat.

Tabela 127. Termini *paelex* i *paelicatus* – distribucija

Autori	Dela	<i>paelex</i>	<i>paelicatus</i>	suma
		152	6	158
Antikvarna dela i tehnički priručnici		16		16
Numa	<i>Lex</i>	1		1
Higin		4		4
Plinije St.		2		2
Kvintilijan	<i>Inst.</i>	1		1
Gelije		8		8
Komedija		5		5
Nevije		1		1
Plaut		3		3
Kajkilije Statije		1		1
Tragedija		25		25
Pakuvije		1		1
Seneka Ml.		24		24
Besedništvo i epistolografija		11	2	13
Katon			2	2
Ciceron		2		2
Ps.-Ciceron	<i>Sal.</i>	1		1
Salustije	<i>Cic.</i>	1		1
Publilije	<i>Sent.</i>	1		1
Seneka St.	<i>Con.</i>	3		3
Seneka Ml.	<i>Ep.</i>	2		2
Plinije St.		1		1
Lirika		47		47
Horacije	<i>Carm.</i>	2		2
Propercije		1		1
Ovidije		44		44
Istoriografija		29	1	30

Livije		3		2
Valerije Maxim			1	1
Kurcije Ruf		15		15
Tacit		9		9
Svetonije		2		2
Ep i didaktička dela		9		9
Lukan		2		2
Valerije Flak		4		4
Publije Statije	<i>Theb.</i>	3		3
Epigram i jamb		8		8
Horacije	<i>Epod.</i>	3		3
Marcijal		5		5
Satira		3		3
Juvenal		3		3
Roman			3	3
Apulej	<i>Met.</i>		3	3

Concubina

Od glagola *concubo*, odnosno *concumbo* ‘spavati (s nekim)’ izvedene su imenice *concupinus* i *concupina*.¹²⁴⁴ Preovlađujuće značenje termina *concupina* i *concupinus* je ‘ljubavnica’, odnosno ‘ljubavnik’.¹²⁴⁵ Pored spomenutih termina, relativno često se javlja i njima srodna reč *concupinatus* ‘konkubinatus, veza’.¹²⁴⁶ Naučnici nisu saglasni po pitanju porekla ovog termina: tako u OLD nalazimo podatak, da *concupinatus* potiče od reči

¹²⁴⁴ U LHR i LS se navodi da ovi termini potiču od glagola *concubo*, a u OLD nalazimo podatak, da su izvedeni od glagola *concumbo*. *Concumbo*: LHR: „1) *leći, lijegati...* 2) *leći s kim*“; OLD: „To lie together (for sexual intercourse)“; LS: „I. Lit., *to lie together, lie innumbers* (very rare)... II. *To lie with* (for sexual intercourse)“.

¹²⁴⁵ LS termine *concupinus* i *concupina* obrađuje zajedno, tumačeći ih: „*one who lives in concupinage* (cf. *concupinatus*), *a concupine* (male or female)“. *Concupina*: LHR: „*suložnica, † bludnica*“; OLD: „A concupine“. *Concupinus*: LHR: „*suložnik*“; OLD: „A catamite; a male paramour“.

¹²⁴⁶ LHR: „*suložništvo, konkubinatus...* † c. nuptarum, *ljubakanje s udatima*“; OLD: „The state of being a concupine, concupinage; illicit intercourse“. LS: „I. *Union of a man with an unmarried woman* (usu. of a lower social grade than himself), *concupinage* (opp. *matrimonium* on the one hand, and *adulterium* or *stuprum* on the other... II. *Adulterous intercourse*“.

concupina, u LS da potiče od reči *concupinus*, a u LHR da vodi poreklo od glagola *concupo*. Kada je reč o grafiji, javlja se i varijanta u pisanju *cuncubina* (CIL 10.8161).

Spomenutoj leksičkoj grupi je srodan niz termina sličnog značenja koji vode poreklo od istog glagola *concupere*. U ovu kategoriju spadaju imenice *concupitus* i *concupitio*, obe u značenju ‘spavanje, seks, seksualni odnos’, *concupitor* ‘ljubavnik, (seksualni) partner’ i pridev *concupitalis* ‘seksualni’.¹²⁴⁷

1. *concupina*

Termin *concupina* se javlja na 87 mesta u paganskoj rimskoj književnosti, a prvi put je osvedočen u Plautovim komedijama. U njima se javlja čak 16 puta, što ukazuje da je ovaj termin bio ustaljen u upotrebi u Plautovo doba. U nekim rečnicima nalazimo tumačenje da se termin *concupina* prvobitno odnosio na ženu koja živi sa oženjenim muškarcem.¹²⁴⁸ Međutim, još kod Plauta ovaj termin označava ženu koja je u vezi sa oženjenim muškarcem (e.g. Pl. *Mer.* 757), ali i sa muškarcem koji nije u braku. Tako se u *Hvalisavom vojniku* reč *concupina* na više mesta odnosi na Filokomasiju, kada se opisuje njen odnos sa vojnikom Pirgopolinikom, koji nije oženjen (Pl. *Mil.* 140; 146; 337; 416 *et passim*). Kod Cicerona ovaj termin ukazuje na ljubavnicu oženjenog muškarca (Cic. *De orat.* 1.183.13); u istom se značenju javlja i kod Salustija, gde je posebno naglašena činjenica da ljubavnica i njena deca nemaju isti status kao i legitimna supruga i deca rođena u braku (Sal. *Jug.* 57.3; 108.1). U istom se periodu, na prelomu stare i nove ere, termin *concupina* odnosi i na partnerice neoženjenih muškaraca, kod Seneke Starijeg i, kasnije, kod Svetonija.¹²⁴⁹ Od prvog veka nove ere termin *concupina* u književnim tekstovima počinje pretežno da se upotrebljava na novi način, u kontekstu u kojem se

¹²⁴⁷ *Concupitus*: LHR: „1) *zajedničko ležanje. 2) *puteno ljubakanje*“; OLD: „1 The action of lying together (for sleeping or dining) ... 2 Sexual intercourse; the sexual act“; LS: „I. A lying together; in gen. (very rare), for sleeping... II. Copulation, coition (in sing. and. plur.)“. *Concupitor*: OLD: „A fellow sleeper“; LS: „a bed-fellow (= *concupinus*; *concupitor*, συγκοιμητής, Gloss.; eccl. Lat.)“. *Concupitio*: OLD: „Sexual intercourse“; LS: „= *concupitus*, *coition*“. *Concupitalis*: OLD: „Relating to sexual intercourse“; LS: „pertaining to coition“.

¹²⁴⁸ Long 1890: 349.

¹²⁴⁹ Sen. *Suas.* 2.17.8; Suet. *Nero* 50.1 Akte; Suet. *Dom.* 12.3 Cenida.

ističe i kudi promiskuitet pojedinih muškaraca, pa se naglašava da su oni imali brojne seksualne partnerice. Na tim se mestima reč *concupina* gotovo uvek javlja u pluralu, a po značenju i konotacijama se približava terminu *scortum*.¹²⁵⁰

Istovremeno se termin *concupina* u odlomcima koji su nam sačuvani u *Digestama* upotrebljava kao neutralni tehnički termin za partnericu koju muškarac ima umesto supruge, a ne pored supruge.

Apulej šaljivo ovim terminom opisuje kobile, magarčeve ljubavnice (Apul. *Met.* 7.16.8).

2. *concupinus*

Termin *concupinus* se u paganskoj književnosti javlja na 19 mesta. Ova reč ima značenje 'ljubavnik', a ukazuje na muškarce u homoseksualnim i, ređe, heteroseksualnim vezama. I u jednom i u drugom slučaju, ovaj termin uvek ukazuje na muškarca koji ima niži društveni status od partnera, odnosno partnerice. Prvi put je osvedočen u Katulovom epitalamiju (pesma 61) u šaljivom kontekstu unutar fescenina i označava bivšeg mladoženjinog ljubavnika. Od 1. veka nove ere reč *concupinus* često ima izrazito negativne, derogativne konotacije koje proizilaze iz samog konteksta (e.g. Quint. *Inst.* 1.2.8; Mart. 3.82.21), ili su naglašene epitetima pogrdnog značenja (e.g. *procax*, Plin. *Nat.* 8.180 [75]; Mart. 5.41.2 *mollis* implicitno).

Termin *concupinus* retko, samo kod Marcijala i Tacita, označava ljubavnike žena, a kada se javi u tom značenju, kontekst je derogativan. *Concupinus* se odnosi na ljubavnike tuđih supruga (Mart. 6.22.1; 6.39.13; Tac. *Ann.* 13.21.14) i zavodjenje žena koje nisu u braku (Mart. 12.49.4), a kada ukazuje na brakolomca, kao njegov sinonim se javlja reč *moechus* (Mart. 6.22.1).

Kroz čitavu istoriju, društveni status partnera koji su živeli u konkubinatu bio je znatno različit: obično je žena imala niži socijalni status od muškarca. Isto tako, društvo je drugačije gledalo na partnere uključene u takvu zajednicu, s obzirom na njihov pol; i premda se nije blagonaklono gledalo ni na muškarce, koji su živeli sa ženama sa kojima nisu bili u braku, žene su bile izložene znatno oštrijoj osudi. Otuda prolazi i terminološka

¹²⁵⁰ Quint. *Inst.* 4.2.124.9; Mart. 3.82; Tac. *Hist.* 1.72.20, 2.3.40; Plin. *Ep.* 3.14.3; Suet. *Nero* 28.2; Suet. *Dom.* 22.1.

neujednačenost; *concupina* označava ženu koja se nalazi u izvanbračnoj vezi, ali ne postoji poseban termin za muškarca koji je u vezi sa njom. Odgovarajući termin muškog roda *concupinus* ne označava konkubininog partnera, već muškarca koji se nalazi na poziciji i u ulozi konkubine.

Upečatljivo je da su termini *concupina* i *concupinatus* veoma zastupljeni u *Digestama*: u njima se javlja 39% od ukupnog broja pojava termina *concupina* (34 od 87 pojava) i čak 88% posto pojava termina *concupinatus* (18 od 23 pojave). U njima se, međutim, ni jednom ne javlja termin *concupinus*. U pravnim tekstovima termin *concupina* (i *concupinatus*) predstavljaju tehničke termine kojima se ukazuje na osobenu, zakonom sankcionisanu zajednicu, tj. konkubinat, i žene koje čine deo te zajednice, tj. konkubine. Rimsko pravo je legitimitet priznavalo samo zajednicama u kojima je muškarac bio višeg socijalnog statusa nego žena. Premda su u stvarnom životu postojale i zajednice u kojima je žena imala viši društveni položaj nego njen partner, zakon takve zajednice nije priznavao kao legitimne. Zato se u pravnim tekstovima ne javlja termin *concupinus* kao pandan muškog roda terminu *concupina*.

3. *concupinatus*

Termin *concupinatus* srećemo retko. Veći deo pojava ovog termina, njih 18 od 23, javlja se u *Digestama*, dok ga drugde u delima rimskih autora nalazimo samo pet puta. Termin *concupinatus* prvobitno označava zajednicu neoženjenog muškarca sa ženom, koja nije njegova supruga i u tom se značenju javlja još kod Plauta (Pl. *Poen.* 102; *Trin.* 690; Quint. *Decl.* 3.11.21). U Higinovoj basni ova reč ukazuje na vezu kralja sa njegovim inočama (Hyg. *Fab.* 190.1.3). Kod Svetonija *concupinatus* označava brakolomstvo, vezu sa tuđom suprugom (*nuptarum concupinatus* Suet. *Nero* 28.1). U *Digestama* je *concupinatus* naziv za vanbračnu zajednicu.

Distribucija

Termini iz porodice, okupljene oko termina *concupina* javljaju se 129 puta u paganskoj književnosti. Veliki deo ovih pojava, njih 87 (67%) čine pojave termina

concupina, dok se znatno ređe javljaju termini *concupinus* (19 pojava, odnosno 15%) i *concupinatus* (23 pojave, odnosno 18%).

Tabela 128. Termini *concupinus*, *concupina* i *concupinatus* u prehrišćanskoj književnosti

	<i>concupina</i>	<i>concupinatus</i>	<i>concupinus</i>	suma
Broj pojava	87	23	19	129
%	67.4	17.8	14.7	100

Većina pojava termina *concupinatus* ograničena je na *Digeste* (18/23); termin *concupina* se, takođe, učestalo sreće u spomenutom delu (34/87 pojava). Naprotiv, reč *concupinus* se u njima ne javlja. Uprkos ovakvoj nesrazmeri, i kada izuzmemo *Digeste*, odnos zastupljenosti termina *concupina*, *concupinus* i *concupinatus* ne menja se značajno: i dalje po učestalosti prednjači termin *concupina*, prati ga termin *concupinus*, a na poslednjem je mestu po učestalosti reč *concupinatus*.

Termini *concupina* i *concupinatus* su prvi put osvedočeni u Plautovim komedijama. Način na koji ih Plaut upotrebljava i njihova učestalost u njegovim delima ukazuju da su ovi termini bili ustaljeni u latinskom jeziku u njegovo doba. Termin *concupinus* se prvi put javlja u Katulovoj poeziji. Na prelomu vekova, reč *concupinus* se javlja čak češće nego termin *concupina*, međutim, u poznom latinitetu se termin *concupinus* sve ređe upotrebljava.

Termini, okupljeni oko reči *concupina* su karakteristični za prozu u kojoj sa javljaju 99 puta. Najčešće ih nalazimo u antikvarnim delima i tehničkim priručnicima, 57 puta, s tim što većinu tih pojava, njih 52 (91%) srećemo u *Digestama*. Relativno često se javljaju i u istoriografskim delima (33), a nešto ređe u besedništvu i epistolografiji (7). Roman je prozna vrsta u kojoj se ovi termini javljaju najređe (2). U poeziji se ovi termini koriste manje učestalo (30): termin *concupina* se javlja samo u Plautovim komedijama, a *concupinus* je ograničen na Marcijalov epigram i Katulov epitalamij (tj. na fescenine unutar njega). Nema ih u tragediji, epu i satiri. Ovakva distribucija svedoči, da termin *concupina* i njemu srodni termini nisu predstavljali grube ni opscene termine, niti

vulgarizme, ali ni arhaizme ili tražene učene reči. To su tehnički i nepoetski termini bez osobenih negativnih konotacija i šaljivih asocijacija.

Tabela 129. Termini, okupljeni oko reči *concupina* – distribucija

Autori	Dela	<i>concupina</i>	<i>concupinatus</i>	<i>concupinus</i>	<i>suma</i>
		87	23	19	129
Antikvarna dela i tehnički priručnici		36	19	2	57
Higin			1		1
Plinije St.				1	1
Kvintilijan	<i>Inst.</i>	1		1	2
Fest		1			1
Justinijan	<i>D.</i>	34	18		52
Istoriografija		29	1	3	33
Salustije	<i>Iug.</i>	2			2
Kurcije Ruf				1	1
Tacit		2		1	3
Svetonije		6	1	1	8
Granije Licinijan		1			1
	<i>Hist. Aug.</i>	18			18
Besedništvo i epistolografija		4	1	2	7
Ciceron		1			1
Marko Kajkilije		1			1
Seneka St.		1		1	2
Plinije Ml.	<i>Ep.</i>	1			1
Kvintilijan			1	1	2
Roman		1		1	2
Apulej		1		1	2
Lirika				5	5
Katul				5	5
Epigram i jamb		1		6	7
Marcijal		1		6	7
Komedija		16	2		18
Plaut		16	2		18

Distribucija pokazuje i da su termini *concupina* i *concupinus* imali delimično različit jezički status. Termin *concupinus* se javlja u epigramu i u fesceninima unutar Katulovog epitalamija; iz te činjenice, ali i iz načina, na koji je on upotrebljen na rečenim mestima razvidno je, da je reč o ekspresivnom terminu, sa jakom konotativnom snagom, koji ima moć da pobudi negativne asocijacije i da nekoga izvrgne ruglu i uvredi. Na to ukazuje i već spomenuta činjenica, da je i u delima iz drugih književnih vrsta iz konteksta

razvidan prezir prema onome, ko se opisuje terminom *concupinus*, ili da na to ukazuju pripadajući pejorativni epiteti.

Pitanje je, kakve je asocijacije pobuđivao termin *concupina*. Istražujući ovo pitanje, Adams ističe da u Plautovom *Hvalisavom vojniku* na Filokomasiju ukazuje termin *amica* tamo gde se opisuje njen odnos prema mladiću, u kojeg je zaljubljena, a termin *concupina* kada se ukazuje na njen odnos prema vojniku, od kojeg želi da pobjegne. Termin *amica* tvrdi Adams, bar u spomenutoj Plautovoj komediji implicira postojanje romantične veze između dvoje ljudi, dok reč *concupina* ima isključivo seksualno, i potencijalno pejorativno značenje. To je razvidno, tvrdi Adams, u stihu *Mer.* 757 gde je reč o Lisimahovoj ljubavnici: *scitam hercle opinor concubinam hanc*, a aludira se na njene ljubavničke veštine.¹²⁵¹ Spomenuli smo već da pravnik Masurije Sabin u doba cara Tiberija tvrdi da su *paelex*, *amica* i *concupina* (bar delimični) sinonimi, a da je *concupina* najdostojniji naziv od sva tri (*D.* 50.16.144). Adams ovaj odlomak navodi kao dokaz da se status termina *amica* i *concupina* izmenio od Plautovog vremena: do 1. veka n.e. došlo je do deteriorizacije konotacija termina *amica*, dok je reč *concupina* postala eufemizam.¹²⁵² Analiza epigrafskog materijala, međutim, ukazuju na drugačiji zaključak.

Pronađeni su brojni natpisi u kojima su pokojnice označene terminom *concupina*, i natpisi u kojima žene dedikanti sebe nazivaju istim terminom. To svedoči, da *concupina* nije bio pogrdan naziv. Najstariji sačuvan natpis te vrste potiče iz prvih decenija 1. veka pre n.e., a najstariji takvi natpisi, sačuvani u analiziranim bazama podataka potiču iz perioda između 150. i 300. godine nove ere.¹²⁵³ Na konkubine se odnose iste formule, kakve nalazimo i na spomenicima suprugama (e.g. *benemerenti*), ali i epiteti

¹²⁵¹ Adams 1983: 348.

¹²⁵² *Ibid.*: 350.

¹²⁵³ Osvedočeni su brojni takvi natpisi, a navodimo samo neke od primera: CIL 1.2527a (p. 979, Rim, 100-71. pre n.e.); CIL 10.4451 (Kapua, 100-1. pre n.e.); AE 1984: 954 (Rim, 50-30. pre n.e.); CIL 1.3005 (Rim, 50. pre n.e. – 1. n.e.); AE 1984: 260 (Benevento, 30-1. pre n.e.); AE 1973: 236 (Castelfranco Emilia, 30. pre n.e. – 30. n.e.); AE 2005 (1) = AE 2005: 0553 (2) (Akvileja odnosno Gorica, 25-75. n.e.); AE 1988: 470 (Collicelle, 1-100. n.e.); CIL 6.9375 (p. 3469, 3895) (Rim, 1-70. n.e.); AE 1933: 74 (Solin, 1-101. n.e.); AE 1978: 337, Modena, 51-150. n.e.; AE 1982, 175, Kapua, 101-200. n.e.; CIL 5.5172 (1), Bergamo, 101-200. n.e.); CIL 3.6377 (Solin, 151-300. n.e.).

amantissima, carissima, što ukazuje da veza između nje i muškarca koji joj podiže spomenik nije bila čisto seksualne prirode.¹²⁵⁴ U jednom natpisu muškarac podiže spomenik konkubini i njenoj majci, koju naziva taštom.¹²⁵⁵ Navodimo, primera radi, samo dva zanimljiva natpisa. U prvom se ističe konkubinina privrženost:

[Q(uintus) F]abius Maximi I(ibertus) Ipitus hic situs est / [S]empronia L(uci) I(iberta) Apate concubina eius / pro meritis quae dilexit eum / [te lapis] otestor leviter super ossa residas n<e> dolor / [3] qua requiens homini est / [3] suis posterisq(ue) eorum(CIL 6.6873 (p. 3428) iz 1-30. god. n.e.)¹²⁵⁶

U natpisu CIL 6.14706 se spominje i sin kojeg je rodila konkubina:

Cestia Amabilis an(norum) XXV / M(arcus) Cornelius M(arci) f(ilius) Favor an(norum) V / concu(bina) et f(ilius) ex concub(ina) m(onumentum) f(ecit) Fav(or) / ex m(ilibus) HS C

Ovakva upotreba termina *concupina* u natpisima odgovara upotrebi u pravnim tekstovima iz istog vremena: *concupina* je tehnički termin koji nema uvredljive konotacije i ukazuje na ženu u određenom tipu odnosa, koji se razlikuje od bračnog.

Kazali smo već, da se od 1. veka pre n.e. u književnim delima termin *concupina* pretežno javlja u negativnom kontekstu, na mestima gde se kudi promiskuitet pojedinih muškaraca, i da na tim mestima *concupina* stoji u pluralu, i odnosi se na brojne ljubavnice tih muškaraca. Pitanje je kako pomiriti sve navedene upotrebe rečenog termina. Odgovor, možda ne leži, kako to pretpostavlja Adams, u hronologiji, već u kontekstu. Termin *concupina* ukazuje na ljubavnicu. Kao i u srpskom jeziku, ovaj termin može imati naglašeno seksualno značenje i, time, potencijalne pejorativne konotacije. S druge strane, opet sa naglašenim seksualnim značenjem, ovaj termin može imati i izrazito afirmativne konotacije. (Primer za prvi slučaj bi bio novinski natpis „Premijer i njegove ljubavnice“, a za drugi slučaj „Kako postati savršena ljubavnica“.)

¹²⁵⁴ *Amantissima*: CIL 6.9375 (p. 3469, 3895, Rim, 1-70. n.e.); CIL 6.24441 (p. 3917, Rim); *carissima*: CIL 3.6377 (Solin, 151-300. n.e.)

¹²⁵⁵ AE 2005 (1) = AE 2005: 553 (2) (Akvileja odnosno Gorica, 25-75. n.e.).

¹²⁵⁶ http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR106331&partId=1, pristupljeno 14.05.2015.

Imajući u vidu sve rečeno, možemo zaključiti da je termine *concupina*, *concupinus* i *concupinatus* na srpski prikladno prevesti rečima „priložnik“, „priložnica“, i „priložništvo“, odnosno „partner“, „partnerica“, „partnerstvo“.

Paelex i concubina

U tragediji, epici i lirici u užem značenju reči nalazimo samo termin *paelex* dok se termin *concupina* ne javlja nikada. Reč *paelex* se u tragediji javlja čak 25 puta (16% pojava), što je visoka zastupljenost imajući u vidu oskudnu očuvanost rimske tragedije. U lirici se termin *paelex* upotrebljava najčešće, 47 puta (31%); međutim, 44 od 47 pojava termina *paelex* u lirici otpada na Ovidijeva dela. Termin *paelex* je, dakle, prikladan za upotrebu u visokom književnom stilu, za razliku od reči *concupina*. Reč *concupina* se u lirici, kazali smo, ne javlja, ali Katul pet puta upotrebljava termin *concupinus* u fesceninima unutar svoje svadbene pesme; to je jedino mesto u lirici gde se javljaju termini iz porodice, okupljene oko reči *concupina*.

U besedništvu i epistolografiji se termin *paelex* upotrebljava znatno češće od termina *concupina* (11:4). Isto važi za epigram i jamb, gde termin *paelex* nalazimo na osam mesta, dok se termin *concupina* javlja samo jednom. Međutim, Marcijal učestalo upotrebljava termin *concupinus*.

U antikvarnim delima i tehničkim priručnicima preovlađuje termin *concupina*, međutim, on se javlja gotovo isključivo u u *Digestama*. U njima nalazimo čak 34 od 36 pojava termina *concupina* i 18 od 19 pojava termina *concupinatus*. S druge strane, u *Digestama* se termini *paelex* i *paelicatus* ne javljaju nikada – oni očigledno nisu ušli u jezik prava. Polovina pojava termina *paelex* (8/16) u antikvarnim delima i tehničkim priručnicima otpada na *Atičke noći* Aula Gelija.

U historiografiji se termini *concupina* i *paelex* javljaju jednaki broj puta (29). Polovina pojava termina *paelex* je ograničena na *Istoriju Aleksandra Makedonskog* Kurcija Rufa (15), a učestalo ga upotrebljava i Tacit (9). Termin *concupina*, s druge strane, u više od pola slučajeva nalazimo u *Historia Augusta* (18), a učestalo ga upotrebljava i Svetonije (6).

U komediji se termin *concupina* (16) javlja češće nego termin *paelex* (5), ali je reč *concupina* ograničeni na Plautove komedije, dok se termin *paelex* javlja manji broj puta, ali kod većeg broja autora: kod Plauta, Nevija i Cecilija Statija. U satiri i romanu se ovi termini javljaju retko; Juvenal upotrebljava samo termin *paelex*, a Apulej jednom koristi termin *concupina*. Međutim, polovina pojava termina *paelicatus* (3/6) otpada na Apulejevog *Zlatnog magarca*.

Opšti je utisak da se termin *paelex* od drugog veka sve ređe upotrebljava, a da ga zamenjuje termin *concupina*. Čini se da je *paelex* bio prvobitni tehnički termin za ljubavnicu oženjenog muškarca, dok je *concupina* bio naziv za svaku ljubavnicu, onu koja je u vanbračnoj vezi sa slobodnim ili oženjenim muškarcem. Termin *concupina* je u početku imao jake seksualne asocijacije te stoga potencijalno derogativno značenje. Ove karakteristike su možda bile delimično zasnovane i na tome što je svest o poreklu termina od glagola *concumbere* 'leći' izvesno bila jaka. S vremenom je *concupina* postao glavni tehnički termin za vanbračnu suprugu i kao takav postaje glavni termin rimskog prava za nevenčanu suprugu; pored njega sa rimskim pravom često počinje da se upotrebljava i termin *concupinatus* koji označava takvu vezu. Termin *paelex* nikada nije našao svoje mesto u rimskom pravu, jer muževljevo neverstvo nije sankcionisano zakonom .

Termini *concupina* i *paelex* i njima srodne reči u hrišćanskom latinitetu

Kada je reč o terminima kojima se označava ljubavnica, hrišćanski latinitet donosi veliki zaokret. U latinitetu paganskih autora, kazali smo, termin *paelex* gotovo dva puta češće ukazuje na ljubavnicu nego termin *concupina* (152:87). Naprotiv, u jeziku hrišćanskih otaca se upečatljivo češće upotrebljava termin *concupina*, 240 puta, dok se termin *paelex* javlja svega 20 puta u korpusu analiziranih tekstova.

1.1 *concupina*

Termini iz leksičke porodice, okupljene oko reči *concupina* se u hrišćanskom latinitetu javljaju 248 puta. Upečatljivo najčešće se upotrebljava reč *concupina*, dok se

ostali srodni termini javljaju znatno ređe i tek sporadično. Hrišćanstvo ovoj grupi donosi i nove članove – imenicu *concupinarius* i pridev *concupinialis*.

Tabela 130. Termini okupljeni oko reči *concupina* u hrišćanskom latinitetu

<i>concupina</i>	<i>concupinatus</i>	<i>concupinus</i>	<i>concupinarius</i>	<i>concupinialis</i>	suma
240	3	2	2	1	248

U hrišćanskom latinitetu termin *concupina* najčešće označava ljubavnicu oženjenog muškarca.¹²⁵⁷ U starozavetnim knjigama *Vulgate* ovaj termin često označava žene koje čine deo nečijeg harema, što je bila uobičajena pojava na Starom istoku, pa se, očekivano, ova reč i drugde u hrišćanskom latinitetu javlja u tom značenju.¹²⁵⁸ Kao i u klasičnom latinitetu, i u delima hrišćanskih otaca ovaj se termin javlja u kontekstu osude promiskuiteta, na mestima gde se brojne ljubavnice spominju kao dokaz muškarčeve razuzdanosti.¹²⁵⁹

Hrišćanska seksualna etika je strogo osuđivala promiskuitet, a naročito bračno neverstvo. Tertulijan tako stanje, u kojem muškarac ima suprugu i priležnicu, naziva digamijom (Tert. *Monog.* 6). Njihova osuda je u svakodnevnicima imala pandan u carskom zakonodavstvu, koje je još od Avgusta sankcionisalo seksualni život rimskih građana, i nastojalo da nametne više standarde seksualne etike. Konstantin Veliki, i sam sin konkubine, zabranio je oženjenim muškarcima da imaju priležnice, kako saznajemo iz *Justinijanovog zakonika*.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Nemini licentia concedatur, constante matrimonio concubunam penes se habere. *Dat. XVIII. Cal. Jul. Constantinis, patre et filio, Coss. CJ. 5.26.1* (321. ili 324.).

¹²⁵⁷ E.g. Tert. *Uxor.* 1.2; *Castit.* 6; Arnob. *Nat.* 4.22; Ambr. *Abr.* 1.4.26; Aug. *Ep.* 220.4. Hier. *Ep.* 65.20; 123.12; *In Dan.* 11.6; *Quaest. Hebr. in Gen.* 25.1.

¹²⁵⁸ E.g. Philastr. *Haer.* 150 Solomon; Ambr. *Ep.* 37.12 Darije; Sulp. Sev. *Chron.* 1.40; 2.6; Hier. *Adv. Iovin.* 1.24.

¹²⁵⁹ E.g. Hier. *Ep.* 22.23; Aug. *Serm.* 259.4.

S druge strane, termin *concubina* u delima hrišćanskih otaca označava i partnerku neoženjenog muškarca, devojku, nevenčanu suprugu.¹²⁶⁰ U tom se delu semantičko polje termina okupljenih oko reči *concubina* delimično preklapa sa semantičkim poljem termina zasnovanih na reči *fornix*. Autor Pseudo-Avgustinove besede konkubinom naziva svaku ženu u vanbračnoj vezi, bez obzira je li muškarac u braku ili ne. Upuštanje u takve veze on označava glagolom *fornicari*.

Fornicari vobis non licet. Suficiant vobis aut uxores, aut nec uxores: concubinas vobis habere non licet. Et si non habetis uxores, non licet vobis habere concubinas, quas postea dimittatis, ut ducatis uxores; quanto magis damnatio vobis erit, si habere volueritis et concubinas et uxores? Aug. *Serm. dub.* 392.2.

1.2 concubinatus

Termin *concubinatus* se javlja samo tri puta u analiziranim tekstovima i ukazuje na vezu oženjenog muškarca i ljubavnice (Aug. *Bon. coniug.* 14; Tert. *Monog.* 5), odnosno na sam seksualni čin, nedopušteni vanbračni seksualni odnos u kontekstu u kojem bračni status muškarca nije relevantan (Ambr. *Excid.* 2.4).

1.3 concubinus

Termin *concubinus* se u čitavom analiziranom korpusu hrišćanskih tekstova javlja samo na dva mesta u Jeronimovim tekstovima, a označava pasivnog homoseksualca.¹²⁶¹

1.4 concubinalis

Sa hrišćanskim latinitetom se javlja pridev *concubinalis* čije je značenje 'koji se odnosi na konkubine'. U korpusu analiziranih tekstova se ova reč javlja samo jednom, kod Sidonija Apolinara (Sidon. *Ep.* 6) u opoziciji sa pridevom *uxorius*, ukazuje dakle na odnos oženjenog muškarca sa ljubavnicom. Pridev *concubinalis* se i u poznijoj književnosti na latinskom jeziku sreće svega nekoliko puta.

¹²⁶⁰ E.g. Sulp. Sev. *Chron.* 1.7; 1.29 levit; Ambr. *Off.* 3.19 (111) levit; Hier. *Ep.* 22.14; 69.5.

¹²⁶¹ Hier. *In Is.* 1.2.7; *In Dan.* 11.13-14.

1.5 *concupinarius*

Drugi termin kojeg donosi hrišćanski latinitet je imenica *concupinarius*. Nju nalazimo samo u delu koje se pripisuje Jeronimu, gde je njegovo značenje, čini se, 'bludnik' (Ps.-Hier. *Reg. Pachom.* 21).

Premda Crkva nije ohrabivala i odobravala vanbračne zajednice, ona priznaje njihovo postojanje, i to se odražava u očuvanju terminologije. Konkubinat i nazivi za muškarca i ženu koji žive u takvoj zajednici opstaju kroz čitav srednji vek. Za ženu se i dalje koristi termin *concupina*, a za muškarca *concupinarius*. Kako napominje Karras, tokom srednjeg veka ovaj je termin doživeo brojne semantičke promene. U rimskom pravu, *concupina* je stalna partnerica neoženjenog muškarca, nevenčana supruga. Ljubavnice oženjenih muškaraca nisu bile konkubine. Ova se distinkcija, međutim, zamaglila do ranog srednjeg veka. Grigorije Turski spominje kraljeve *uxores* i *concupinae*: muškarac može imati više supruga i više konkubina; jedina razlika je jesu li te žene slobodne, i mogu postati *uxores*, ili nisu, zbog čega imaju status konkubine. U poznom srednjem veku termin *concupina* razvija dva glavna značenja i ukazuje na svaku ženu koja živi sa muškarcem u vanbračnoj zajednici i čak i na 'izdržavane' žene koje ne žive sa muškarcem koji ih izdržava. Drugo značenje je određenije i tehničke je prirode: izvesni pravni poretci su priznavali konkubinat kao zvanični status, a *concupina* i deca rođena u konkubinatu uživali su izvesna prava.¹²⁶²

2. *paelex* i *paelicatus*

Termin *paelex* se, kazali smo, u hrišćanskom latinitetu javlja znatno ređe nego termin *concupina*, svega 20 puta. U bazi podataka *Patrologia Latina* njegova grafija je uvek *pellex*. Termin *paelicatus*, retko osvedočen još u klasičnom latinitetu, ne nalazimo u delima hrišćanskih autora.

Termin *paelex* (odnosno *pellex*) u hrišćanskom latinitetu uvek ukazuje na ljubavnicu oženjenog muškarca, odnosno na ljubavnicu muškarca koji nije oženjen, ali je „zauzet“,

¹²⁶² Karras / Kaye / Matter 2008: 118-20.

odnosno u vezi sa drugom ženom.¹²⁶³ *Paelex* može ukazivati i na žene u haremu (Oros. *Hist.* 5.6). Ova reč, dakle, uvek označava „drugu ženu“, suparnicu muškarčeve primarne partnerice. Samo na jednom mestu *paelex* označava ljubavnicu muškarca koji nije ni u braku ni u vezi, odnosno čiji bračni status nije relevantan (Flav. Dext. *Chron.* 81).

Concubina Vs. paelex

Termin *paelex* je bila glavna reč za ljubavnicu (svake vrste) u prehrišćanskom latinitetu. Sa hrišćanskim latinitetom tu ulogu preuzima reč *concubina*. Termin *concubina* je u prehrišćanskom latinitetu označavao ženu u vanbračnoj vezi sa muškarcem, koji je mogao ali nije morao biti oženjen. U pravu se termin *concubina* upotrebljavao da ukaže na nevenčanu suprugu. Sa hrišćanskim latinitetom ova reč postaje glavni termin za ljubavnicu i sada prevashodno ukazuje na ljubavnice oženjenih muškaraca. Termin *concubina*, dakle, preuzima funkciju reči *paelex* i potiskuje ju.

Reči *concubina* i *paelex* dele niz značenja i njihova se semantička polja u mnogome preklapaju. Obe reči se primarno upotrebljavaju da ukažu na ljubavnicu oženjenog muškarca. To je glavno i gotovo isključivo značenje termina *paelex* kako u delima paganskih autora, tako u hrišćanskoj književnosti. Obe reči mogu označavati i žene u haremu. Najzad, oba termina ukazuju i na partnerke neoženjenih muškaraca, njihove nevenčane supruge (termin *paelex* se u ovom poslenjem značenju javlja samo jednom).

Isidor iz Sevilje takođe ističe, da su *paelex* i *concubina* sinonimi: *Pelex apud Graecos proprie dicitur, a Latinis concuba* (Isid. *Orig.* 10.229). Drugi Isidorov odlomak, međutim, svedoči da u sedmom veku značenje termina *paelex* više nije poznato, odnosno da je znatno izmenjeno od vremena klasičnog latiniteta; Isidor, naime, tvrdi da *paelex* znači ‘prostitutka’, odnosno *meretrix*, a to je značenje koje reč *paelex* nije imala nikada u prehrišćanskom latinitetu: *Peccator a pelice, id est meretrice uocatus, quasi pelicator* (Isid. *Orig.* 10.228)

¹²⁶³ Oženjen: Innoc. *Ep.* 37.4 (6); Arnob. *Nat.* 4.22; 4.34; Hier. 22.2; Aug. *Civ.* 7.21; neoženjen ali u vezi: Tert. *Coron.* 12; Arnob. *Nat.* 5.7; 5.13; Lact. *Inst.* 1.16.

Termin *concupina* u *Vulgati*

Od svih termina, obrađivanih u ovom poglavlju, u *Vulgati* nalazimo samo termine *concupina* i *concupitus*. On se javlja isključivo u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga, a u *Novom zavetu* se ova reč ne javlja. Nalazimo je na 32 mesta u *Starom zavetu*.¹²⁶⁴ Jeronim terminom *concupina* prevodi hebrejsku reč *piylegesh*, dok u *Knjizi proroka Danila* reč *concupina* predstavlja prevod aramejske reči *lechenah*.

Jeronimov prevod termina *piylegesh* i *lechenah*

Imenica ženskog roda *piylegesh/piylegesh* (לְיִשָּׁשׁ) [*pee-leh'-ghesh*] je glavni hebrejski termin za ljubavnicu oženjenog muškarca. Osnovno značenje ovog termina neizvesne etimologije je 'inoča, priležnica'.¹²⁶⁵ Javlja se na 37 mesta u *Starom zavetu*, bezmalo uvek u svom osnovnom značenju.¹²⁶⁶ U *Knjizi proroka Danila* tri puta, uvek u pluralu, nalazimo aramejsku reč u značenju 'inoča, priležnica' – reč *lechenah* (לְחֵנָה) [*lekh-ay-naw'*].¹²⁶⁷

a) *concupina*

U *Bibliji* se spominju pretežno inoče kao majke značajnih istorijskih ličnosti (12; u knjigama *Dnevnika* one se javljaju isključivo u rečenom kontekstu) i carske inoče (12).¹²⁶⁸ Na tim mestima je, dakle, u prvom planu činjenica, da su to žene, čiji se status

¹²⁶⁴ Post. 22.24; 24.6; 35.22; 36.12; Sud. 8.31; 19.10; 19.24; 19.25; 19.27; 2. Sam. 3.7; 3.8; 5.13; 15.16; 16.21; 16.22; 19.5; 20.3; 21.11; 1 Car. 11.3; 1 Dn. 1.32; 2.46; 2.48; 3.9; 7.14; 2 Dn. 11.21 (dva puta); Jest. 2.14; Pisma 6.7; 6.8; Dan. 5.2; 5.3; 5.23.

¹²⁶⁵ BDB: „concupine“; Strong 6370: „a concubine“.

¹²⁶⁶ Post. 22.24; 25.6; 35.22; 36.12; Sud. 8.31; 19.1; 19.2; 19.9; 19.10; 19.24; 19.25; 19.27; 19.29; 20.4; 20.5; 20.6; 2 Sam. 3.7 dva puta (lat. 3.7 i 3.8); 5.13; 15.16; 16.21; 16.22; 19.5; 20.3; 21.11; 1 Car. 11.3; 1 Dn. 1.32; 2.46; 2.48; 3.9; 7.14; 2 Dn. 11.21 dva puta; Jest. 2.14; Pisma 6.8; 6.9; Jez. 23.20.

¹²⁶⁷ Dan. 5.2; 5.3; 5.23; Strong 3904: „concupine“; BDB: „concupine“.

¹²⁶⁸ Post. 22.24; 25.6; 36.12; Sud. 8.31; 2 Sam. 5.13; 1 Dn. 1.32; 2.46; 2.48; 3.9; 7.14; 2 Dn. 11.21 dva puta. U 2 Sam. 21.11 Saulova inoča Resfa spominje se kao majka, ali se ističe njena pravičnost. Carske inoče: 2 Sam. 15.16; 16.21-22; 19.5; 20.3; 1 Car. 11.3; Jest. 2.14; Pisma 6.8-9; Dan. 5.2; 5.3; 5.23.

razlikuje od zakonite supruge, ali se veza sa inoćom ne osuđuje. Često se naglašava brojnost carskih inoća kao odraz muškarčeve moći.¹²⁶⁹ U nekoliko starozavetnih stihova nalazimo osudu seksualnih odnosa sa tuđim inočama – premda one nisu imale isti status kao supruge, inoće, baš kao i supruge, pripadaju svom partneru, i seksualni odnosi sa njima predstavljaju uvredu za muškarca, pod čijom se zaštitom i vlašću nalaze.¹²⁷⁰ Na svim rečenim mestima su termini *piylegesh* odnosno *lechenah* na latinski prevedeni terminom *concupina*.

b) uxor

Na osoben prevod termina *piylegesh* nailazimo u epizodi o Levitu i njegovoj družbenici u 19. i 20. glavi *Knjige o sudijama*. Levitova partnerica se naljutila, napustila ga i vratila se u oćev dom. Pošto su izgadili odnose i krenuli kući, Levit i spomenuta žena su svratili u Gavaju, gde je grupa obesnih mladića nju brutalno silovala do smrti (Sud. 19). *Piylegesh* koja se spominje u 19. i 20. glavi *Knjige o sudijama* se ni po ćemu ne razlikuje od supruge.¹²⁷¹ Premda je ova žena u hebrejskom tekstu oznaćena rećju *piylegesh*, nema drugih naznaka koje bi ukazivale na njen eventualni status inoće. Na to da je reć o supruzi mogla bi ukazivati ćinjenica da je ženin otac opisan hebr. rećju u znaćenju ‘tast’, a Levit hebr. terminom u znaćenju ‘zet’; u Jeronimovom prevodu *socer*, odnosno *gener*.¹²⁷² Levitova žena u rećenom odlomku zapravo ima status kakav ima *concupina* u klasićnom rimskom pravu; ona je stalna muškarćeva partnerica koja nije zakonita suprug, a ne inoća koja postoji pored legitimne supruge. U ovoj epizodi se termin *piylegesh* javlja 11 puta, a Jeronim ga na ćetiri mesta prevodi terminom *concupina*, pet puta rećju *uxor*, a dva puta relativnom zamenicom *quae* (na oća mesta se zamenica odnosi na imenicu *uxor* u prethodnom stihu).¹²⁷³

¹²⁶⁹ Brojnost: *e.g.* 1 Car. 11.3 Solomon ima 700 žena koje imaju status carice i 300 inoća. U stihovima Pisma 6.8-9 veliki broj inoća spominje se kao stilsko sredstvo da se istakne lepota i posebnost jedne od njih.

¹²⁷⁰ Post. 35.22; 2 Sam. 3.7 dva puta (lat. 3.7 i 3.8); 2 Sam. 15.16; 16.21; 16.22; 19.5.

¹²⁷¹ Slićan status ima i Saulova inoća koja se spominje u 2 Sam. 3.7-8; 21.11.

¹²⁷² *Chathan* (חָתָן) [*khaw-than*] (Strong 2859 i 2860), ‘tast’: Sud. 19.4; 19.7; ‘zet’: 19.5.

¹²⁷³ *Uxor*: Sud. 19.1; 19.9; 19.29; 20.4; 20.5; *quae*: 19.2; 20.6.

U starijim latinskim prevodima je Levitova partnerica označena terminom *concubina* odnosno *concuba*. U drugim Jeronimovim delima nalazimo sintagmu *mulierem concubinam*.¹²⁷⁴ Ambrozije spominje ovu epizodu u tri svoja dela; dok u *Ep.* 70.15 upotrebljava termin *concubina*, u druga dva, *De officiis ministrorum* i u pismu Sijagriju (*Ep.* 6) nalazimo termine *jugalis*, *mulier*, *dilecta*, *juvencula*, *adulescentula* i, jednom, *conjux*.¹²⁷⁵ Ambrozije u delima u kojima detaljno obrađuje ovu biblijsku priču svesno izbegava termin *concubina*, a svoj izbor implicitno i objašnjava: *Vir, inquit, levita acceperat sibi jugalem (quam a concubitu concubinam appellatam arbitror)...* (*Off.* 3.19.111). U prilog tezi da Ambrozije vezu između spomenutog para vidi kao brak, govori i činjenica da njihovu vezu naziva *matrimonium* i *nuptiae*, Levita označava terminima *maritus*, *vir (suus/ejus)*, odnosno *gener*, a ženinog oca terminom *socer*.¹²⁷⁶ Ambrozije termin *concubina* verovatno izbegava, jer u hrišćanskom latinitetu ovaj termin pretežno označava priležnicu oženjenog muškarca. Jeronimovo viđenje priče i leksika koju upotrebljava da opiše ovu epizodu mogli su se formirati pod Ambrozijevim uticajem.

Vidimo, dakle, da su pojedine inoče, koje su bile u monogamnim trajnim vezama, imale status sličan statusu zakonite supruge, što se odražava i na leksici Jeronimovog prevoda. Ovakva dvojakost značenja je inherentna još hebrejskom terminu *piylegesh*. Naime, izvesni naučnici smatraju da je termin *piylegesh* primarno ukazivao na ženu u starijem tipu bračne zajednice, u kojoj supruga ostaje u očevoj kući, a suprug je povremeno posećuje. Tako u LVTL (1958: 761) prvo nalazimo tumačenje „wife, in the older kind of marriage in which the wife stays in her father’s house“, a tek na drugom

¹²⁷⁴ *Concubina*: *Cod. Lugd.* v. 19.2; 10; cf. *Ambr. Ep.* 70.15 v. 19.2; *Ps.-Philo* 45.4; *concuba*: *Cod. Lugd.* v. 19.24; 25. Neki od stihova u kojima u *Vulgati* nalazimo imenicu *uxor* i zamenicu *quae* nisu analizirani u VLD (19.1; 9; 29; 20.4; 6). Hier. *In Mich.* 2.5.

¹²⁷⁵ *Jugalis*: *Off.* 3.19.111; 114; *Ep.* 6.3; *mulier*: *Off.* 3.19.111; *Ep.* 6.3; 5; 6; 7; 9; *dilecta*: *Ep.* 6.5; *adulescentula*: *Off.* 3.19.112; *Ep.* 6.3; 4; *juvencula*: *Ep.* 6.3; 8; *conjux*: *Off.* 3.19.114. Ambrozije se, pri tom, ne oslanja isključivo na biblijski tekst, već i na verziju priče koju nalazimo u Josifovim *Judejskim starinama* 5.2.

¹²⁷⁶ *Maritus*: *Off.* 3.19.111; 114; *vir suus/ejus*: *Off.* 3.19.111; 114; cf. *vir legitimi thori subnixus copula*: *Ep.* 6.8; *gener*: *Off.* 3.19.111; *Ep.* 6.4; *socer*: *Off.* 3.19.111; 112; *Ep.* 6.4; *matrimonium*: *Off.* 3.19.115; *nuptiae*: *Ep.* 6.3.

mestu tumačenje „concubine, secondary wife“. Bal ističe da se imenica *piylegesh* većinom upotrebljava u ovakvom značenju, dok na drugu ženu ukazuju termini u značenju 'robinja', 'sluškinja', *et sim.*¹²⁷⁷ Problem latinskog prevoda ovog termina i ambivalentnost između termina u značenju 'priležnica' i 'supruga' našla je odjeka i kod Avgustina:

Non facile dignoscitur, quas concubinas appellet Scriptura, quas uxores; quandoquidem et Agar dicta est uxor, quae postea dicitur concubina, et Cethura, et ancillae quas dederunt Rachel et Lia viro suo. Nisi forte omnis concubina uxor, non autem omnis uxor concubina more loquendi Scripturarum appellatur: id est, ut Sara et Rebecca et lia et Rachel concubinae dici non possint; Agar vero et Cethura et Balla et Zalfa, et uxores et concubinae. Aug. Quaest. Hept. 90.

Samo se na jednom mestu inoče spominju u kontekstu idolopoklonstva, u 1 Car. 11.3, gde je opisano kako su brojne žene tuđinke navele cara Solomona da se prikloni tuđim bogovima, Astaroti sidonskoj i Melhomu amonskom, i da podigne visine Hemosu moavskom i Molohu amonskom (1 Car. 11.1-8). Ipak, ovaj se termin u rečenom stihu upotrebljava u osnovnom značenju, i nema prenesene upotrebe.

Termin *concubina* se javlja i u dva devterokanonska stiha, 2 Makavejska 4.30 i 1 Jezd. 4.26.

c) concubitus

Reč *piylegesh* se u stihu Jez. 23.20 upotrebljava na neobičan način i označava ili muške ljubavnike (*cf.* Daničićev prevod *milosnici; Nova Vulgata amatores*), ili samu vezu, odnosno seksualni odnos.¹²⁷⁸ Jeronim smatra da se ona odnosi na seksualni odnos, i prenosi je rečju *concubitus*.

Jez. 23.20: Et insanivit libidine super concubitum eorum, quorum carnes sunt ut carnes asinorum, et sicut fluxus equorum fluxus eorum.¹²⁷⁹

¹²⁷⁷ Bal 1988: 84.

¹²⁷⁸ BDB: „2. either = *paramour* (perhaps contempt.; $\text{Ἐ πάλλαξ} = \text{youth}$), or < *concubinage* ... (figurative of Jerusalem doting on Babylon)“; Strong „also (masculine) a *paramour*“.

¹²⁷⁹ U PLD imenica *concubitus* stoji u ablativu: *super concubitu eorum* (Hier. *In Ezech.* 7.23.11 *sqq.*).

Moguće je da se hebrejski tekst koji je Jeronimu poslužio kao osnova za prevod u tom delu razlikovao od onog koji je nama sačuvan. Na tu mogućnost ukazuje i prevod u *Septuaginti*, gde prevod odstupa. U korpusu *Vetus Latina* ne nalazimo ni jedan tekst koji bi obelodanio leksiku starijih latinskih prevoda.

Jeronim, dakle, hebr. imenicu *piylegesh* većinom prevodi rečju *concupina*, na čak 29 mesta. Izuzetak predstavlja priča u *Knjizi o Sudijama* u kojoj se spominje inoča koja ima status supruge, gde je imenica *piylegesh* prevedena na latinski leksemom *concupina* četiri puta, dok na pet mesta nalazimo prevod pomoću imenice *uxor*.

Kvalitativna analiza pokazuje, da se termin *concupina* upotrebljava na različit način u biblijskim tekstovima i u drugim delima hrišćanskih otaca. U delima hrišćanskih otaca, *concupina* u većini slučajeva označava ljubavnicu oženjenog muškarca, odnosno osobu, na koju u paganskom latinitetu ukazuje termin *paelex*. Naprotiv, u prevodima starozavetnih knjiga *concupina* označava a) žene u carskom haremu; b) priležnice kao majke dece slavnih ličnosti i c) nevenčane supruge, partnerice. Status žena u ovom posledjem primeru sličan je statusu konkubina u rimskom pravu. U Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga je, dakle, upotreba termina *concupina* bliža klasičnom, nego hrišćanskom latinitetu.

Jeronimova druga dela

Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava termin *concupina* 32 puta, pre svega u da ukaže na žene u haremu, a ređe da označi ljubavnice oženjenih muškaraca. Termin *concupinus* se, kazali smo, javlja dva puta u njegovim delima i ukazuje na pasivnog homoseksualca.

Termin *paelex* nalazimo samo dva puta u njegovim delima. Jednu od tih pojava čini prevod grčkog termina *παλλακή* u okviru tumačenja stiha Post. 46.20, a na tom mestu je njegovo značenje 'inoča'. Drugo takvo mesto je *Ep.* 22.2 i tu je *paelex* ljubavnica oženjenog muškarca.

Tabela 131. Termini *concupina*, *concupinus* i *paelex* kod Jeronima

	<i>paelex</i>	<i>concupina</i>	<i>concupinus</i>
SZ		39	
Ostalo	2	32	2
Suma	2	71	2

Prevod termina *piylegesh* u *Septuaginti*

U grčkom tekstu kao prevod *piylegesh* gotovo uvek, čak 35 puta nalazimo oblik *παλλακή* koji, poput latinskog termina *paelex*, ukazuje na ljubavnicu oženjenog muškarca. U grčkim polisima muževljevi vanbračni odnosi nisu osuđivani niti kažnjavani. Muškarac je pored zakonite supruge (δάμαρ) mogao imati i inoću (*παλλακή*) sa kojom je živeo u vanbračnoj zajednici. Mogao je imati i kratkotrajne susrete seksualne prirode sa ljubavnicama (ἑταίρα) i prostitutkama (πόρνη). Status inoče se razlikovao od statusa obične ljubavnice, kako je razvidno iz Apolodorove besede *Protiv Neajre*, gde u često citiranom odlomku (59.122) autor ističe da je supruga ta koja rađa legitimno potomstvo i brine o domaćinstvu, ljubavnica (ἑταίρα) ta koja muškarcu donosi užitak, a inoča ta koja neguje gospodarevo telo. Apolodor dosledno upotrebljava ova tri termina u čitavoj besedi.¹²⁸⁰

S druge strane, razlikovao se i status hetere i *παλλακή*. Παλλακή je izvorno, u homersko doba, bila robinja koja je imala seksualne odnose sa gospodarom, koja ga je kupala i negovala njegovo telo.¹²⁸¹ Ona je stanovala u muškarčevoj kući, što je nužnost koja proističe iz njene funkcije. Naprotiv, muškarac koji bi doveo heteru u kuću u kojoj stanuje sa suprugom, postao bi predmet osude. Takav se čin smatrao uvredljivim za žene koje su boravile u kući.¹²⁸² Παλλακή je ostala ropska pozicija i u klasičnom periodu i kasnije, iako slučaj gde muškarac u istoj kući u kojoj živi sa suprugom drži i *παλλακή* nije bio učestao u klasičnom periodu.¹²⁸³

U grčkom tekstu kao prevod *piylegesh* gotovo uvek, čak 35 puta nalazimo oblik *παλλακή*.¹²⁸⁴ Na jednom mestu je spomenuti hebrejski termin preveden rečju γυνή, u

¹²⁸⁰ Miner 2003: 20.

¹²⁸¹ *Op. cit.*: 33. Mossé 1991: 277.

¹²⁸² Alkibijad je tako optužen što je doveo hetere u kuću a isterao sopstvenu suprugu (And. 4.14); Olimpiodor je napadnut što je stanovao sa heterom, umesto da se u skladu sa zakonima oženi (Dem. 48.53).

¹²⁸² Slično tome Apolodor kaže da Lisija nije doveo Nikaretu i Metaneajru u svoju kuću iz poštovanja prema ženi i drugim ženama u kući (Dem. 59.22). Svi *ap.* Miner 2003: 32 sa n. 41.

¹²⁸³ Patterson 1991: 282-5.

¹²⁸⁴ LSJ: „concubine, *opp.* lawful wife (...) (Prop. young girl)“. Post. 22.24; 25.6; 35.22; 36.12; Sud. 8.31; 19.1; 19.2; 19.9; 19.10; 19.24; 19.25; 19.27; 19.29; 20.4; 20.5; 20.6; 2 Sam. 3.7 dva puta (lat. 3.7 i 3.8);

Knjizi o Jestiri 2.14 gde je evnuh koji nadzire konkubine u Kambizovom haremu u grčkom opisan kao ο□□ φύλαξ τῶν γυναικῶν. Na jedinom mestu na kojem se imenica *piylegesh* odnosi na muške ljubavnike, nalazimo specifičan prevod kako u *Vulgati*, tako i u LXX (Jez. 23.20). Terminom παλλακή je preveden i termin *lechenah* u *Knjizi proroka Danila*.

Reč παλλακή se u *Septuaginti* javlja još dva puta, na mestima na kojima se grčki tekst razlikuje od hebrejskog i latinskog. Na ovim mestima ni u hebrejskoj, ni u latinskoj, ni u srpskoj verziji ne nalazimo termine čije bi značenje odgovaralo značenju reči παλλακή.

Prvi takav stih, Post. 46.20 u *Septuaginti* postoji u proširenoj verziji, a termin παλλακή se javlja u delu stiha kojeg nema u drugim verzijama.¹²⁸⁵ U *Knjizi proroka Nemije* nalazimo drugi takav stih; u njemu termin παλλακή predstavlja prevod hebr. imenice ženskog roda *shegal* (שגל) [*shay-gawl*] u značenju '(kraljeva) pratilja, družbenica', odnosno 'kraljica'.¹²⁸⁶ Na ovom mestu u *Vulgati* nalazimo prevod *regina*, u srp. „žena“. Jeronim daje i komentar ovog prevoda:

Ubi nos conjugem vertimus, ibi apud Hebraeos legitur SEGAL. Pro quo Aquila σύκοιτον, id est, concubinam: Symmachus et Quinta Editio παλακίην, id est, pellicem, Septuaginta, Theodotion, et Sexta, reginam interpretati sunt. Hier. Ep. 65.15.

ἑταίρα

Kako u latinskom, tako i u grčkom jeziku postoje i brojni drugi termini kojima se ukazuje na ljubavnice. Jedan od tih termina je grčka reč ἑταίρα 'ljubavnica', 'priležnica'.

5.13; 15.16; 16.21; 16.22; 19.5; 20.3; 21.11; 1 Car. 11.3; 1 Dn. 1.32; 2.46; 2.48; 3.9; 7.14; 2 Dn. 11.21 dva puta; Pesma 6.8; 6.9; Jez. 23.20.

¹²⁸⁵ LXX: Ἐγένοντο δὲ υἱοὶ ἰωσηφ ἐν γῆ αἰγύπτῳ οὗς ἔτεκεν αὐτῷ ἀσεννεθ θυγάτηρ πετεφρη ἱερέως ἡλίου πόλεως τὸν μανασση καὶ τὸν εφραιμ ἐγένοντο δὲ υἱοὶ μανασση οὗς ἔτεκεν αὐτῷ ἡ παλλακὴ ἡ σύρα τὸν μαχίρ μαχίρ δὲ ἐγέννησεν τὸν γαλααδ υἱοὶ δὲ εφραιμ ἀδελφοῦ μανασση σουταλααμ καὶ τααμ υἱοὶ δὲ σουταλααμ εδεμ. *Vulgata: Natiue sunt Joseph filii in terra Aegypti, quos genuit ei Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos: Manasses et Ephraim.*

¹²⁸⁶ BDB: „(royal) consort“, Strong 7694: „queen“.

¹²⁸⁷ Ovaj termin se u *Septuaginti* javlja samo na dva mesta. Prvo takvo mesto je stih Sud. 11.2; u njemu reč ἑταίρα predstavlja prevod hebrejske sintagme u značenju 'druga žena'. Odnosi se na ženu koja je oženjenom muškarcu rodila dete, odnosno, na osobu koja je drugde u tekstu obično označena terminom *piylegesh*, odnosno παλλακή. U *Vulgati* na tom mestu nalazimo sintagmu *de altera matre natus*. U prethodnom stihu (Sud. 11.1) na tu istu ženu u hebrejskom ukazuje termin *zona*, odnosno πόρνη (lat. *meretrix*). Drugi stih u kojem se javlja reč ἑταίρα je Priče 19.13; u njemu u hebrejskom tekstu nalazimo sintagmu u značenju 'ženine svađe'. Ista žena je u latinskom opisana sintagmom *litigiosa mulier*. Termin ἑταίρα se nikada ne javlja u *Novom zavetu*.

Termin πόρνη je pogrđni termin i razlikuje se u tonu od termina ἑταίρα; ova dva termina, dakle, nisu međusobno zamenljiva. Πόρνη je obična prostitutka, dok je ἑταίρα nalik savremenoj „sponzorušici“; kako ukazuje etimologija, reč je o „pratilji“, *escort* dami. Ono što je zajedničko obema kategorijama žena jeste to što pružaju seksualne usluge u zamenu za neko dobro. Činjenica da se *Bibliji* se termin ἑταίρα javlja samo jednom, i da se na prostitutke ukazuje pejorativnim terminom πόρνη odražava moralistički stav svetih spisa prema prostituciji.

Tabela 132. Termin *piylegesh* i *lechenah* i odgovarajući termini u latinskom, grčkom i srpskom prevodu

Stih	Vulgata	grč.	hebr.	srp.
Post. 22.24	<i>concubina</i>	παλλακή	<i>piylegesh</i>	<i>inoča</i>
Post. 24.6				
Post. 35.22				
Post. 36.12				
Sud. 8.31				
Sud. 19.1	<i>accepit uxorem</i>			
Sud. 19.2	<i>quae</i>			
Sud. 19.9	<i>cum uxore</i>			
Sud. 19.10	<i>concubina</i>			
Sud. 19.24				
Sud. 19.25				
Sud. 19.27				
Sud. 19.29	<i>uxoris</i>			
Sud. 20.4	<i>cum uxore</i>			

¹²⁸⁷ LSJ: „companion...2. courtesan, ...opp. πόρνη (common prostitute)“.

Sud. 20.5	<i>uxorem</i>				
Sud. 20.6	<i>quam</i>				
2 Sam. 3.7-8	<i>concubina</i>				
2 Sam. 5.13					
2 Sam. 15.16					
2 Sam. 16.21					
2 Sam. 16.22					
2 Sam. 19.5					
2 Sam. 20.3					
2 Sam. 21.11					
1 Car. 11.3					
1 Dn. 1.32					
1 Dn. 2.46					
1 Dn. 2.48					
1 Dn. 3.9					
1 Dn. 7.14					
2 Dn. 11. 21					
Jest. 2.14			ο□□ φύλαξ τῶν γυναικῶν		
Pesma 6.7			παλλακή		
Pesma 6.8					
Jez. 23.20	<i>super concubitu eorum</i>	-		<i>milosnici</i>	
Dan. 5.2	<i>concubina</i>	παλλακή	lechenah (aramejski)	<i>inoča</i>	
Dan. 5.3					
Dan. 5.23					

Tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo termin *piylegesh*, u srpskom prevodu uvek nalazimo reč „inoča“; izuzetak je stih Jez. 23.20 gde se, kazali smo, ovaj termin odnosi na muške ljubavnike, i tu u srpskom tekstu nalazimo prevod „milosnici“.

Zaključak

Doktorska disertacija koja je pred čitaocem nastajala je godinama i predstavlja plod obimnog istraživanja. Kako bismo odgovorili na glavna pitanja koja smo postavili i ne bismo li potvrdili ili opovrgli iznete hipoteze, bilo je potrebno naći odgovore na brojna potpitanja koja su se nametnula tokom istraživanja. Tokom istraživanja su se nametnula i brojna nova saznanja, koja ne predstavljaju neposredne odgovore na pitanje ispravnosti hipoteza na kojima se zasniva istraživanje. Ti su odgovori i saznanja sažeto izneti u ovom poglavlju, uz odgovore na iznete hipoteze i druga autorova zapažanja.

I Termini za preljubu

*1. moechus**

1.1 Prehrišćanski latinitet

Pod uticajem grčke leksičke grupe zasnovane na terminu $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$ oblikovana je čitava porodica latinskih termina u čijem se središtu nalazi leksema *moechus*. Ovaj je termin iz grčkog jezika, istakli smo, verovatno prvo prešao u govorni latinitet, a otuda u komediju, koja je obezbedila njegov opstanak u latinskom jeziku i odredila dalji način njegove upotrebe. U Plautovo vreme i u doba pozne republike termin *moechus* se upotrebljavao, u ograničenom obimu, kao šaljivi termin u krugovima u kojima je bio izražen uticaj grčkog jezika. O tome svedoči činjenica, da je ovaj termin u Plautovim i Terencijevim komedijama, gde je prvi put osvedočen, još imao grčki prizvuk i evocirao grčku atmosferu. U doba pozne republike on se upotrebljava u govornom latinitetu, o čemu svedoče pločice za igru, na kojima njegova grafija još odražava uticaj grčkog jezika. O prisutnosti rečenih termina u govornom latinitetu svedoči i upotreba termina *moecha* u Katulovoj poeziji, gde je ova reč prvi put osvedočena i gde ulazi iz govornog jezika. Način na koji Katul upotrebljava termin *moecha* ukazuje, da je ta reč u njegovo doba bila ustaljena u govornom latinitetu. Termin *moechus* je, možda, adaptiran unutar zajednica, u kojima je preovlađivao grčki jezik, kao šaljivi termin, naspram suvoparnog tehničkog pravnog termina *adulter*. Komički efekat i grčke asocijacije su bile, verovatno,

razlog zašto se Plaut opredelio za učestalu upotrebu ovog termina. Iz ograničene upotrebe u govornom jeziku ovaj je termin prešao u komediju, a otuda u druge književne žanrove. Život na pozornici i Plautova upotreba obeležili su buduću upotrebu termina *moechus*, određivši mu sudbinu ekspresivnog, podrugljivog i uvredljivog termina. U prvom veku pre n.e. se termin *moechus* i njemu srodni termini ustaljuju u kolokvijalnom latinitetu i drugim književnim žanrovima. Oni su karakteristični za poeziju, pre svega za komediju, mim, epigram i satiru. U drugim poetskim žanrovima se ovi termini pretežno javljaju u kontekstima koji veoma podsećaju na situacije i likove u mimu i komediji. Kada se jave u prozi, oni obično reflektuju govorni jezik. Distribucija ukazuje da je reč o ekspresivnim terminima sa jakom konotativnom snagom, karakterističnima za vulgarni latinitet, ali ne i opscenostima.

Termin *moechus* pretežno ukazuje na brakolomca, još od Plautovih komedija, ali može ukazivati, doduše ređe, i na zavodnika neudatih žena, promiskuitetnog muškarca uopšte. Ovaj termin prati niz negativnih konotacija, a označava seksualno nasrtljivog zavodnika, što potvrđuje analiza termina *moechocinaedus*. Tumačeći termin *moecha* rečnici latinskog jezika nude samo termine u značenju 'preljubnica'. Reč *moecha*, međutim, u rimskoj književnosti ukazuje na neverne supruge, ali i na promiskuitetne žene i prostitutke. U širem značenju se termin *moecha* upotrebljava pretežno tamo gde je izražen uticaj grčkog jezika, odn. kulture. Znatno ređe od imenica *moechus* i *moecha* se javlja glagol *moechari*. I njega, poput imenice *moecha*, prvi put srećemo u Katulovoj poeziji. Ovaj se glagol upotrebljava intransitivno, uz subjekat muškog roda u značenju 'počiniti brakolomstvo', 'zavesti', i (ređe) uz subjekat ženskog roda u značenju 'počiniti preljubu'. Transzitivnu formu ima glagol *moechisso* 'zavesti', 'počiniti brakolomstvo', koji se, pak, javlja samo jednom kod Plauta i predstavlja njegovu šaljivu *ad hoc* kovanicu.

U antičko doba su ljudi rano ulazili u brak, pa su brakolomstvo, odnosno preljuba bili najčešći seksualni prestup. Zato se ovi termini, premda ukazuju i na nedopuštene seksualne odnose uopšte, pretežno upotrebljavaju da označe brakolomstvo, odn. preljubu i lica koja se u njih upuštaju. Termini, okupljeni oko reči *adulter* se javljaju kao njihovi delimični sinonimi. Njihova semantička polja su velikim delom podudarna, a razlikuju se konotacije koje ih prate. Termin *moechus* i njemu srodni termini uvek imaju negativne

konotacije. Za razliku od neutralnog tehničkog pravnog termina *adulter*, termin *moechus* izaziva komički efekat, delimično zahvaljujući tome što evocira grčku atmosferu. Jaka veza sa grčkim jezikom je jedna od determinanata ekspresivnosti i jačine termina *moechus*.

Imajuću u vidu rečeno, termine iz leksičke porodice sazdane na reči *moechus* bi (u paganskim latinskim tekstovima) bilo najprikladnije prevesti na srpski jezik višeznačnom rečju stranog porekla „švaler“ i njemu srodnim terminima, s tom rezervom, da termin 'švalerka', označava ljubavnicu i stoga samo katkada predstavlja adekvatan prevod reči *moecha*.

U kasnijoj paganskoj rimskoj književnosti se termini, okupljeni oko reči *moechus*, javljaju retko, a u jeziku obrazovanih je prevagnuo termin *adulter*, dok je *moechus* opstao kao govorni ili vulgarni ekvivalent.

1.2 Hrišćanski latinitet

U analiziranim hrišćanskim tekstovima se termini iz leksičke porodice zasnovane na terminu *moechus* javljaju pet i po puta učestalije nego u prehrišćanskom latinitetu. To je posledica većeg obima sačuvanih hrišćanskih tekstova (u odnosu na korpus klasičnih tekstova), ali i posledica revitalizacije ove leksičke porodice pod uticajem grčkog jezika, što dokazuje veća zastupljenost ovih termina u odnosu na termine, okupljene oko reči *adulter*.

Sa hrišćanstvom dolazi još jedna novina, a to je izmenjeni ton termina iz porodice, okupljene oko reči *moechus*. U prehrišćanskom latinitetu se ovi termini koriste u specifičnim kontekstima, i imaju prezriv, uvredljiv i podrugljiv, ali šaljiv ton. Zato su ograničeni, kazali smo, na pojedine književne žanrove. Naprotiv, u delima hrišćanskih otaca ovakve distinkcije nema. Termini iz rečene leksičke porodice imaju jednak ton kao i termini iz porodice, zasnovne na reči *adulter*. Njihova upotreba je i u prehrišćanskom i u hrišćanskom latinitetu motivisana stilskim potrebama, ali su te stilske potrebe različite.

Novi koncepti seksualne etike i novo viđenje preljube, precizije, viđenje, da muškarac može počiniti preljubu, i da svi vanbračni seksualni odnosi zaslužuju osudu (uključujući i one muževljeve), iziskivali su i nove jezičke elemente i sadržaje. Javila se

potreba za terminima koji će ukazivati na ove nove kategorije zabranjenih odnosa i na lica koja u njima učestvuju. Jedan način da se to postigne bio je obogaćivanje sadržaja već postojećih reči, a drugi uvođenje novih termina. Tertulijan, na primer, na novi način upotrebljava glagole *adulterare* i *stuprare*, da označi vanbračne seksualne odnose oženjenih muškaraca, i tako im nameće nov sadržaj. Ustaljeni latinski termini grupisani oko reči *adulter* i *stuprum* su imali poprilično jasno definisano značenje, učvršćeno dugotrajnom i učestalom upotrebom u književnosti, pravnoj praksi i govornom jeziku; zato su spomenutoj transformaciji lakše podlegali ređe upotrebljavani termini iz grupe u čijem se središtu nalazio termin *moechus*. Termini iz ove grupe, formirani pod uticajem grčkog jezika, dobili su nov životni impuls zahvaljujući tome što je grčki bio jezik novozavetnih spisa, najstarije hrišćanske književnosti i liturgije na istoku i na zapadu Evrope. Hrišćanski latinitet su stvorili Grci na latinskom zapadu koji su se izražavali na latinskom, i Rimljani koji su, u manjoj ili većoj meri, poznavali grčki jezik. U takvim okolnostima, motivacija za upotrebu termina iz porodice, zasnovane na reči *moechus* bila je složena. Grčki jezik poznaje samo jednu grupu reči kojima se govori o preljubi – grupu okupljenu oko reči *μοιχός*. Grci na latinskom zapadu su stoga, govoreći o preljubi, možda radije posezali za latinskim terminima sazdanima po uzoru na ovu grčku leksičku grupu. Možemo lako zamisliti i novi talas latinizacije ovih termina, novu adaptaciju ovih grčkih termina latinskom jeziku. S druge strane, autori čiji je maternji jezik bio latinski mogli su radije upotrebljavati termine iz porodice, okupljene oko reči *moechus* u uverenju da će tako vernije preneti sadržaj grčkih termina zasnovanih na reči *μοιχός* i da će tako latinski tekst biti bliži grčkom originalu i verodostojnije preneti Dobru vest publici. Njihovoj revitalizaciji je doprinela i činjenica, da jevrejska i hrišćanska seksualna etika poklanjaju puno pažnje pitanju preljube, razvoda i jednakih pravila seksualne etike za oba pola, redefinišući ih. Preljuba je, dakle, bila učestala tema diskursa i termini za preljubu su se često upotrebljavali u krugovima u kojima se formirao hrišćanski latinitet.

Na nivou pojedinih termina iz ove grupe, najupečatljivija promena koju donosi hrišćanstvo je drastično veća učestalost glagola *moechari*. Glagolom *moechari* je u najstarijim latinskim prevodima, ali i u *Vulgati* prevedena sedma zapovest kojom se zabranjuje preljuba, in a toj se upotrebi temelji učestala pojava ovog termina u delima

hrišćanskih otaca. Srazmerno većem udelu glagola *moechari*, opada udeo imenica *moechus* i *moecha*.

U prehrišćanskom latinitetu ne postoji apstraktna imenica iz leksičke grupe, zasnovne na reči *moechus*, koja bi ukazivala na čin u kojem učestvuju *moechus* i *moecha*. Samo jednom, u mimu pisca Laberija, nalazimo šaljivu kovanicu *moechimonium*, stvorenu kao komički pandan imenice *matrimonium*. Apstraktne imenice koje pripadaju ovoj leksičkoj grupi se javljaju tek sa hrišćanskim latinitetom. Učestala upotreba termina iz porodice okupljene oko reči *moechus* je pobudila novu potrebu za apstraktnom imenicom u značenju 'preljuba'. Kao odgovor na ovu potrebu nastale su, u najranijem periodu hrišćanske književnosti na latinskom jeziku, imenice *moechatio* i *moechia*. Termin *moechatio* se javlja retko i pretežno u prevodima grčkih hrišćanskih spisa. Termin *moechia* se upotrebljava znatno češće od termina *moechatio*, ali većina pojava ovog termina otpada na Tertulijanov traktat *De pudicitia* i Avgustinovo delo *Quaestiones in Heptateuchum*; izvan ovih spisa, reč *moechia* se javlja tek neznatno češće nego termin *moechatio*. *Moechatio* i *moechia* su sinonimi; obe reči označavaju brakolomstvo odnosno preljubu, muževljevu i ženinu. Šire značenje 'bludničenje' obe reči imaju tek izuzetno, samo u delu *De singularitate clericorum* čiji je autor neizvestan. Oba termina mogu u prenesenom značenju ukazivati na idolopoklonstvo, odnosno apostazu kao vid neverstva Bogu. Kao njima sinonimna reč se često javlja termin *adulterium*. U svim biblijskim stihovima u kojima se u pojedinim starim latinskim prevodima nalaze imenica *moechatio*, odn. *moechia*, u *Vulgati* uvek nalazimo imenicu *adulterium*. Tamo gde se ove reči javljaju u prevodu grčkog teksta, u grčkom originalu skoro uvek nalazimo termin $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$. Termin *moechia* je zauzeo svoje mesto i opstao, pa ga neretko srećemo u srednjovekovnoj književnosti na latinskom jeziku. Naprotiv, imenica *moechatio* nakon šestog veka bezmalo iščezava iz latinskog jezika.

2. *adulter**

2.1 Prehrišćanski latinitet

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* se u prehrišćanskom latinitetu javljaju znatno češće (čak osam puta) od termina grupisanih oko reči *moechus*.

Među njima pretežu imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium*, na koje otpada čak 97% svih pojava ovih termina. Glagol *adulterare* i pridev *adulter* se upotrebljavaju znatno ređe, i to pretežno u neseksualnom značenju.

Termini iz ove leksičke porodice se rano javljaju u kontekstu preljube, još u Plautovim (*adulter*, *adulterium*) i Katonovim delima (*adulterare*). Oni ovim terminima ukazuju samo na brakolomstvo, odn. ženino neverstvo, ne i na muževljevo neverstvo ili druge vrste seksualnih odnosa. Spomenuto značenje preteže i u klasičnom i u poklasičnom periodu rimske književnosti. Znatno ređe ovi termini ukazuju, opštije, na osobe sklone promiskuitetu i njihove postupke.

Termin *adulter* prvobitno ima značenje 'brakolomac' ali se kasnije, od Ciceronovog doba, njegovo semantičko polje sa paradigmatikom upotrebom širi i on počinje da označava razvratne i promiskuitetne muškarce uopšte. Od Avgustove epohe se ovaj termin opet pretežno upotrebljava u značenju 'brakolomac'. Samo jednom ovaj termin ukazuje na nevernog supruga.

Termin *adulterium* se najčešće odnosi na brakolomstvo, a ređe ukazuje na ženinu preljubu. Ovaj termin može označavati i ljubavničko neverstvo, odnosno preljubu žene koja nije s nekim u braku, ali se na taj način upotrebljava samo kod Propercija. Jednom, ovaj termin označava i muževljevo neverstvo.

Imenica *adultera* i ženski rod prideva *adulter* se odnose na neverne supruge, ali i na ljubavnice oženjenih muškaraca (cf. *paelex*). Imenica *adultera* tako ima značenje 'preljubnica' i 'ljubavnica (oženjenog muškarca)'. U drugoj polovini prvog veka imenica *adultera* počinje da se upotrebljava paradigmatikom i ukazuje na promiskuitetnu ženu uopšte. Kada označava preljubnicu, pridev *adultera* je najprikladnije prevesti rečju 'neverna'.

Glagol *adulterare* se retko javlja u kontekstu preljube, a znatno češće se upotrebljava izvan seksualnog konteksta. Neseksualno značenje ovog glagola je starije i Plaut ga upotrebljava samo u neseksualnom značenju. Katon prvi upotrebljava glagol *adulterare* u kontekstu preljube, u značenju 'zavesti', opisujući radnju koju vrši ili trpi oženjeni muškarac. Glagol *adulterare* se drugde upotrebljava apsolutno ili uz subjekat muškog roda i direktni objekat ženskog roda; učestalo se sreću i njegove pasivne forme sa ženom kao subjektom. Tako upotrebljen, ovaj glagol ima značenje 'zavesti'. Znatno

ređe se žena javlja kao subjekat i vršilac radnje uz aktivne oblike glagola *adulterare*. U tom slučaju, glagol ima značenje ‘počiniti preljubu’. Ovakva upotreba je odraz poimanja da je preljuba odnos u kojem je muškarac aktivni partner i glavni krivac, dok je žena zavedeni predmet njegove žudnje.

U doba klasičnog latiniteta članovi ove leksičke porodice predstavljaju ustaljene termine, čije je značenje jasno i dobro poznato publici. Na to ukazuje način, na koji ih upotrebljavaju autori Ciceronove epohe. U njihovim se delima reči *adulter* i *adulterium* često koriste u okviru „kataloga poroka“ ili paradigmatski, da ukažu na promiskuitet (*adulter*: Katul, Salustije; *adulterium*: Vergilije, Seneka Stariji). Paradigmatska upotreba predstavlja osnovu za širenje semantičkog polja ovih termina, koje sada obuhvata i promiskuitet, pa reč *adulter* poprima značenje ‘zavodnik’, ‘bludnik’, *adulterium* ‘bludničenje’, ‘zavođenje’, a glagol *adulterare* ‘bludničiti’, ‘zavesti’. Učestala paradigmatska upotreba termina grupisanih oko reči *adulter* kod autora Ciceronove epohe odražava stanje u društvu, u kojem preljuba predstavlja gorući problem o kojem se učestalo raspravlja. Od Avgustove epohe i njegovih reformi na planu bračnog zakonodavstva termin *adulter* i njemu srodne reči se opet češće upotrebljavaju da označe brakolomstvo i preljubu, a ređe ukazuju uopšteno na promiskuitet i razvrat. Delimična ponovna specijalizacija termina može biti posledica toga što se u pravu i u pravnim tekstovima termini iz ove porodice upotrebljavaju da označe isključivo brakolomstvo i ženinu preljubu. Takvo je bar stanje u jeziku prava u drugom i trećem veku.

Deo diskursa o preljubi čini i pitanje muževljevog neverstva. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* se, kazali smo, pretežno koriste da opišu brakolomstvo, odnosno preljubu udanih žena, a tek mestimično oni označavaju muževljevu preljubu i njegovu ljubavnicu. Opisana leksička disproporcija odražava dvostruki seksualni standard koji preovlađuje u patrijarhalnom rimskom društvu. U prvom veku pre nove ere se sa Katulom javlja imenica *adultera*, koja ukazuje na nevernu suprugu, ali i na ljubavnicu oženjenog muškarca. Otprilike istovremeno Ciceron (samo jednom) upotrebljava termin *adulterium* da ukaže na muževljevo neverstvo. Na prelomu milenijuma u Senekinoj *Medeji* termin *adulter* ukazuje na nevernog Jasona. K tome, u 2. veku gramatičar Fest implicira da se reči *adulter*, odn. *adultera* odnose na ženino ali i na muževljevo neverstvo. Festov odlomak, kazali smo, može odražavati nove principe

seksualne etike, koji su se ustalili u društvu ali još nisu ostavili traga na jeziku prava. Kao što Tertulijan i Avgustin programski nameću nova značenja terminima *moechia*, odn. *adulterium*, opisujući muževljevo neverstvo, tako i Festov odlomak sadrži metajezičku tvrdnju o etimologiji reči *adulter* (*adultera*), a ne i svedočanstvo o upotrebi ovih termina u praksi. Analiza praktične upotrebe ovih termina u književnosti nam govori više od teoretskih metajezičkih tvrdnji, ograničenih na dati trenutak i prostor i zavisnih od subjektivnog viđenja i motiva jednog autora.

Adulterium je latinska *vox propria* i pravni tehnički termin za preljubu, odnosno brakolomstvo. Na to ukazuje i distribucija termina okupljenih oko reči *adulter*; oni se javljaju u svim žanrovima, a karakteristični su pre svega za prozu. *Adulterium* i njemu srodni termini nisu uvredljivi, što ih čini prikladnima za dela visokog i srednjeg stila, i za dela tehničke i edukativne prirode. Naprotiv, termini okupljeni oko reči *moechus* se javljaju gotovo isključivo u književnim žanrovima nižeg stila, ali se u tim žanrovima javljaju češće od termina grupisanih oko reči *adulter*. S druge strane, termini srodni reči *moechus* se uopšte ne javljaju u delima, za koja je karakterističan visoki stil, kao ni u tehničkim priručnicima i didaktičkoj poeziji. U svim ovim žanrovima, autori se, kada govore o preljubi, opredeljuju za termine iz porodice zasnovane na reči *adulter*.

Samo se imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium* upotrebljavaju pretežno u seksualnom značenju, dok se druge reči iz ove leksičke porodice javljaju prevashodno u neseksualnom kontekstu. Tako su glagol *adulterare* i pridevi *adulter* i *adulterinus* češće osvedočeni sa neseksualnim značenjem 'mešati', 'menjati', 'kvariti', 'falsifikovati' odn. 'krivotvoren', 'veštački', 'lažni', 'izmenjen', 'pomešan', 'nečist', 'iskvaren'. Imenice iz ove leksičke grupe često imaju „dvojnike“ koji se upotrebljavaju pretežno ili isključivo izvan seksualnog konteksta i označavaju menjanje, kvarenje. Tako nalazimo imenice *adulteratio* (um. *adulterium*), *adulterator* (um. *adulter*) i pridev *adulterinus* (um. *adulter*, *a*, *um*). Između ovih značenja postoji zanimljiva dinamika, jer mešanje umanjuje čistoću, smanjuje vrednost i tako kvari. Imenica *adultera* ima kao par termin *adulteratrix*; obe se reči javljaju samo u seksualnom kontekstu. Spomenuti termini se upotrebljavaju i da označe mešanje između životinjskih vrsta.

2.2 Hrišćanski latinitet

U hrišćanskom latinitetu se zastupljenost pojedinih termina iz leksičke grupe, okupljene oko reči *adulter*, ne menja bitno (za razliku od termina, okupljenih oko reči *moechus*). Kao i u prehrišćanskom latinitetu, i u delima hrišćanskih otaca najčešće nalazimo imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium*. Najveća promena do koje dolazi sa hrišćanskim latinitetom je porast uдела glagola *adulterare* i predikatskih konstrukcija sa imenicom *adulterium*. Bar delimično je njihov povećani udeo posledica učestalog referisanja na sedmu zapovest. Nešto zastupljeniji su i pridevi *adulter* i *adulterinus*, a pridev *adulterinus* počinje češće da se upotrebljava u seksualnom kontekstu. Grupi reči okupljenih oko termina *moechus* je hrišćanstvo udahnulo nov život. Nju obogaćuju novi članovi, a lekseme iz ove porodice se javljaju pet i po puta češće u delima hrišćanskih autora nego u prehrišćanskom latinitetu. Grupa termina, okupljenih oko reči *adulter* ne dobija nove članove, bar ne u seksualnom kontekstu. Jedini izuzetak od tog pravila je usamljena pojava reči *adulteratio* u značenju ‘preljuba’.

Termini okupljeni oko reči *adulter* se javljaju samo dva puta češće u delima hrišćanskih otaca nego u prehrišćanskom latinitetu, a veći broj njihovih pojava je posledica obimnosti korpusa hrišćanskih tekstova. Uprkos tome, termini okupljeni oko reči *adulter* su i dalje brojniji od termina okupljenih oko reči *moechus*, ali se ta srazmera smanjuje u odnosu na prethodni period (sa 11:1 na 5:1).

Ako termine iz ove dve leksičke grupe posmatramo kao celinu, primetićemo da opada udeo imenica iz obe leksičke grupe, pre svega imenica *adulter*, *moechus* i *moecha*. Naprotiv, glagoli *moechari* i *adulterare* se upotrebljavaju mnogo češće sa hrišćanskim latinitetom: glagol *moechari* 12 puta, a glagol *adulterare* sedam puta češće. Još je upečatljivije, međutim, da se glagol *moechari* u analiziranim hrišćanskim tekstovima javlja više puta i u većem procentu nego glagol *adulterare*. Ovo je jedini takav slučaj među analiziranim terminima i posledica je uticaja grčkog jezika.

Kako u doba klasičnog, tako i u doba hrišćanskog latiniteta autori koji govore o brakolomcu i preljubnici znatno se češće opredeljuju za imenice *adulter*, odn. *adultera* nego za imenice *moechus* i *moecha*. Glavni apstraktni termin u značenju ‘brakolomstvo’, odn. ‘preljuba’ je u obe epohe imenica *adulterium*. Premda se sa hrišćanskim latinitetom javljaju novi apstraktni termini *moechatio* i *moechia*, oni se upotrebljavaju tek sporadično

u poređenju sa rečju *adulterium*. Naprotiv, kada govore o činjenju preljube, hrišćanski oci radije biraju glagol *moechari* nego glagol *adulterare*.

I u delima hrišćanskih otaca se termini iz porodice, zasnovane na reči *adulter*, koriste u neseksualnom kontekstu i imaju neseksualna značenja. Kao i u prehrišćanskom latinitetu, oni ukazuju na menjanje odn. kvarenje. Često se to odnosi na menjanje (i time kvarenje) sadržaja svetih spisa ili na lažno tumačenje hrišćanskog učenja. Kada je reč o upotrebi u neseksualnom značenju, mnoge stvari ostaju nepromenjene u odnosu na prehrišćanski latinitet. Imenice *adulter*, *adultera* i *adulterium* se i dalje upotrebljavaju pretežno u seksualnom kontekstu, a imenica *adultera* se javlja isključivo sa tim značenjem. S druge strane se imenica *adulator*, karakteristična za pozni latinitet, upotrebljava samo sa neseksualnim značenjem. Pridevi *adulter* i *adulterinus* se u oba korpusa javljaju prevashodno u neseksualnim kontekstima. Najveća promena do koje dolazi sa hrišćanskim latinitetom jeste to što se glagol *adulterare* češće sreće sa seksualnim, nego sa neseksualnim značenjem, za razliku od prehrišćanskog latiniteta u kojem se, kazali smo, ovaj glagol tek sporadično koristio da ukaže na preljubu.

3. *Vulgata*

U prehrišćanskom latinitetu se termini iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *adulter*, upotrebljavaju gotovo 11 puta češće nego termini iz porodice, okupljene oko reči *moechus*. Taj se odnos menja sa dolaskom hrišćanstva koje daje novi životni impuls terminima, grupisanima oko reči *moechus*, pa se oni javljaju češće u odnosu na termine, okupljene oko reči *adulter*, u delima hrišćanskih otaca, još češće u starozavetnim knjigama *Vulgate*, a naročito često u novozavetnim knjigama *Vulgate*, u kojima se lekseme iz dve spomenute porodice javljaju u gotovo jednakom broju kao u knjigama *Starog zaveta*.

Termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* u oba dela *Vulgate* nalazimo češće nego termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*. U starozavetnim knjigama se oni javljaju znatno češće, četiri puta (32:8), dok je ta srazmera u novozavetnim tekstovima upečatljivo manja (22:14). Termini iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *moechus* se javljaju gotovo dva puta češće u novozavetnim

knjigama nego u znatno obimnijem korpusu starozavetnih knjiga *Vulgate* (8:14). Velika zastupljenost termina iz grupe u čijem se središtu nalazi termin *moechus* u novozavetnim knjigama svedoči da je upravo hrišćanstvo dalo najznačajniji impuls njihovoj revitalizaciji ali svedoči i o uticaju grčkog jezika na leksiku novozavetnih knjiga. S druge strane, ona ukazuje da Jeronimove intervencije na tekstovima novozavetnih knjiga nisu, bar s leksičkog aspekta, bile obimne.

3.1 Stari zavet

U hebrejskim svetim spisima se preljuba pretežno opisuje terminima zasnovanima na glagolskom korenu *na'aph*. Prevodeći spomenute hebrejske oblike Jeronim u *Vulgati* češće upotrebljava termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* i, ređe, termine iz porodice okupljene oko reči *moechus*. Opšte uzev, kada je reč o terminima iz grupe, okupljene oko termina *adulter*, primećujemo, kao i drugde u prehrišćanskom i hrišćanskom latinitetu, tendenciju upotrebe imenskih oblika na uštrb glagolskih. Naprotiv, ako izuzmemo jedinu pojavu imenice *moechus* u *Starom zavetu*, od svih termina iz porodice, sabrane oko reči *moechus*, u *Vulgati* se javlja isključivo glagol *moechari*. Jeronim nikada ne upotrebljava imenice *moecha*, *moechia*, i *moechatio*. Participe glagola *na'aph* Jeronim prevodi pretežno imeničkim i pridevskim oblicima *adulter*, odn. *adultera* i samo jednom imenicom *moechus* – ovo je, kazali smo, jedina pojava reči *moechus* u *Vulgati*. Samo jednom Jeronim ovaj hebrejski particip prevodi latinskim participom *adulterantes*. Infinitiv korena *na'aph* i imenice *ni'uph* i *na'aphuwph* Jeronim na latinski prenosi pretežno imenicom *adulterium* i samo jednom subjekatskim infinitivom *adulterare*. Rečju, kada prevodi imenske reči (uključujući i infinitiv i particip), Jeronim mahom upotrebljava termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, i to imeničke i pridevske oblike *adulter*, *adultera*, i *adulterium*. Naprotiv, kada je reč o ličnim glagolskim oblicima Jeronim pretežno upotrebljava glagol *moechari*, dok se glagol *adulterare* javlja samo jednom. Za glagol *moechari* se Jeronim, verovatno opredeljuje iz nekoliko razloga. Prvo, zato što se glagol *adulterare* u klasičnom latinitetu upotrebljavao prevashodno u neseksualnom kontekstu, pa ga i Jeronim upotrebljava u neseksualnom značenju. Drugi razlog je mogao biti to što je u njegovo vreme u nekoliko

biblijskih odlomaka od velikog značaja za razvoj hrišćanske seksualne etike (e.g. u sedmoj zapovesti) glagol *moechari* već bio uvrežen u starijim latinskim prevodima i usmenoj tradiciji, te bi odstupanje od te ustaljene leksike moglo izazvati otpor vernika. Najzad, njegov je izbor mogao biti podstaknut i revitalizacijom leksičke grupe zasnovane na terminu *moechus* pod uticajem grčkog jezika, a naročito učestalom upotrebom glagola *moechari* koji se, kazali smo, u delima hrišćanskih otaca javlja češće nego glagol *adulterare*.

U stihovima *Starog zaveta* termini iz porodice, okupljene oko reči *adulter* predstavljaju pretežno prevod istih hebrejskih oblika hebrejskih oblika izvedenih od korena *na'aph*. Međutim, na čak sedam mesta (od 32) Jeronim upotrebljava termine *adulter*, *adultera* i *adulterium* da prevede hebrejske termine opštijeg značenja 'muškarac', 'žena', 'oskvrnuti', 'izneveriti', 'neverstvo', 'greh'. Prevodilac se, verovatno radi jasnoće prevoda, opredeljuje za specijalizovane latinske termine umesto hebrejskih termina opštijeg značenja. Jeronim nikada na rečeni način ne upotrebljava termine okupljene oko reči *moechus*; oni se javljaju isključivo kao prevod hebrejskih oblika izvedenih od korena *na'aph*. K tome, Jeronim na taj način upotrebljava samo imenske oblike *adulterium* (3), *adulter* (2) i *adultera* (2), a nikada glagol *adulterare*. Rečeni termini se skoro isključivo upotrebljavaju u seksualnom značenju u kontekstu brakolomstva, odn. ženinog neverstva.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se javljaju samo u *Petoknjižju* i *Knjizi proroka Jeremije*. S druge strane, u *Petoknjižju* se termini okupljeni oko reči *adulter* retko javljaju kao prevod glagola *na'aph*, a mnogo češće se javljaju kao prevod hebrejskih termina opštijeg značenja. Možemo, dakle, kazati da je u knjigama *Petoknjižja* termin *na'aph* preveden pretežno rečima *moechari* odn. *moechus*, dok u istim knjigama termini iz porodice okupljene oko reči *adulter* predstavljaju uvek Jeronimov osoben leksički izbor i prevod termina opštijeg značenja.

Oblici tvoreni od korena *na'aph* su se prvobitno upotrebljavali u seksualnom kontekstu, i ukazivali na brakolomstvo, odnosno ženinu preljubu. Tako i termini iz porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* u starozavetnim knjigama *Vulgate* ukazuju na brakolomstvo i ženino neverstvo. Reč *adultera* uvek ukazuje na nevernu

suprugu, termini *adulter* i *moechus* na brakolomca, reč *adulterium* na brakolomstvo, a glagoli *adulterare* i *moechari* na učešće žene ili muškarca u „starovekovnoj“ preljubi. Spomenuti termini se mogu odnositi i na bludničenje uopšte.

Sa prorocima hebrejski termini, zasnovani na korenu *na'aph* počinju da se upotrebljavaju metaforički i da ukazuju na idolatriju, odn. apostazu kao vid preljube, neverstva izabranog naroda prema Bogu, ali i na greh i nevaljalstvo svake vrste. Upotreba u prenesenom značenju je karakteristična za proročke knjige. Sa biblijskim prevodima i latinski termini okupljeni oko reči *adulter* i *moechus* počinju da poprimaju nova značenja i da ukazuju na apostazu i idolopoklonstvo i one koji u njima učestvuju. Glagol *moechari* se skoro uvek upotrebljeva u osnovnom značenju, a u prenesenom značenju se javlja samo kada označava ženine postupke. Ipak, termini iz obe spomenute grupe se u *Vulgati* pretežno upotrebljavaju u osnovnom značenju. Reči iz porodice u čijem se središtu nalazi termin *adulter* se mnogo češće upotrebljavaju u prenesenom značenju nego termini, okupljeni oko reči *moechus*. Na taj se način nastavlja tradicija prehršćanskog latiniteta, u kojem su termini, grupisani oko reči *moechus*, bili rezervisani za kontekst preljube, dok su se termini, koncentrisani oko reči *adulter*, mogli upotrebljavati i u neseksualnom značenju. Ovakva neseksualna upotreba termina okupljenih oko reči *adulter* u prehršćanskom latinitetu mogla je olakšati njihovu metaforičku upotrebu u hrišćanskom latinitetu. Reči iz ove grupe u prehršćanskom latinitetu izvan seksualnog konteksta pretežno ukazuju na menjanje, kvarenje, odn. krivotvorenje. Ovaj segment semantičkog polja spomenutih termina olakšao je njihovu upotrebu u hrišćanskom latinitetu na mestima, na kojima je reč o lažnom prorokovanju i lažnom tumačenju vere.

Na svim mestima gde u starozavetnim tekstovima nalazimo oblike tvorene od korena *na'aph*, u *Septuaginti* nalazimo termine iz leksičke porodice zasnovane na reči $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$. Uticaj grčke leksike u izboru termina iz porodica grupisanih oko reči *moechus*, odn. *adulter* je zanemarljiv.

3.2 Novi zavet

U *Novom zavetu* termini iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus* predstavljaju bezmalo uvek prevod grčkih termina iz porodice okupljene oko

reči *μοιχός*. Grčki termin *μοιχός* i leksička porodica sazdana oko njega prvobitno ukazuju na brakolomstvo, odn. ženinu preljubu, a kasnije se njihovo značenje generalizuje, pa počinju da označavaju nedopuštene seksualne odnose uopšte. Termin *μοιχεία* je paradigmatiski upotrebljavan da označi brakolomstvo, budući da je brakolomstvo bilo najučestaliji i najgori nedopušteni seksualni odnos. Uobičajena i tipična *μοιχεία* je u svakodnevnom govornom jeziku označavala seksualni odnos sa udatom ženom, a termin *μοιχός* brakolomca.

Grci su preljubu poimali kao odnos u kojem je muškarac aktivni i odgovorni partner, dok je žena zavedeni „objekat“. Ovakvo se viđenje odražava i na planu leksike i sintakse. Tako za brakolomca postoji ustaljeni termin *μοιχός*, a za preljubnicu ne, već na nju ukazuje niz sporadično osvedočenih termina. Na preljubnicu često ukazuju i medio-pasivni participi glagola *μοιχάω* i *μοιχεύω*. Ovi se glagoli, opet, upotrebljavaju u aktivu, kada se uz njih javlja muškarac kao subjekat brakolomstva, dok se žena uz njih javlja na mestu objekta. Žena se kao subjekat javlja uz medio-pasivne oblike ovih glagola. Rečena distinktivna upotreba glagola u aktivu uz subjekat muškog, odnosno pasivu uz subjekat ženskog roda se gubi u novozavetno doba, sa dolaskom hrišćanstva koje propagira jednaka pravila seksualnog morala za pripadnike oba pola. Sa *Septuagintom* i novozavetnim knjigama, leksička porodica, zasnovana na reči *μοιχός* dobija nove članove, a termini koji pripadaju spomenutoj leksičkoj porodici poprimaju nova značenja i počinju da ukazuju i na idolopoklonstvo i idolopoklonce. Takođe, sa prevodom jevrejskih svetih spisa u grčki jezik ulazi termin *μοιχαλίζ*, jedina češće upotrebljavana reč sa značenjem ‘preljubnica’. Ovaj se termin javlja se sa prevodom starozavetnih tekstova, ustaljuje sa novozavetnim tekstovima, i širi zahvaljujući delima hrišćanskih otaca, koji, s jedne strane, od muževa traže bračnu vernost i pred kojima neverna supruga, s druge strane, postaje ravnopravni krivac za preljubu kao i brakolomac. Pod uticajem hrišćanske seksualne etike koja za oba pola propisuje jednaka pravila se, dakle, u grčkom jeziku ustaljuju dve velike novine: imenica kojom se ukazuje na preljubnicu i upotreba glagola koji označavaju preljubu uz subjekte oba pola.

Glagoli iz ove leksičke grupe se javljaju i sa neseksualnim značenjima koje može imati i latinski glagol *adulterare*. Termin *μοιχεύω* se javlja u značenju ‘mešati’ kada ukazuje na mešanje ljudskih i životinskih vrsta. Glagol *μοιχάομαι* se upotrebljava i u

značenju 'falsifikovati', 'iskvariti'. I u grčkom i u rimskom svetu, kazali smo, zavedena žena koja se upustila u nedopuštene seksualne odnose smatrala se upropaštenom, odn. nepodobnom da odigra svoju glavnu ulogu – ulogu supruge.

U *Bibliji* se termini iz porodice okupljene oko reči *μοιχός* javljaju gotovo jednaki broj puta u *Starom* i *Novom zavetu*, što svedoči o vitalnosti ove leksičke grupe u novozavetno doba. Veći deo tih pojava, skoro 60 %, čine pojave glagola *μοιχεύω* i *μοιχάομαι*. U *Starom zavetu* ih nalazimo isključivo kao prevod hebrejskih oblika, izvedenih od korena *na'aph*, pretežno u osnovnom, seksualnom značenju (termin *μοιχεία* se koristi isključivo u seksualnom značenju). Oni, kao i rečeni hebrejski oblici, češće ukazuju na brakolomstvo, odnosno preljubu i ređe na druge nedopuštene seksualne odnose. Samo se glagol *μοιχάομαι* u *Starom zavetu* upotrebljava pretežno u kontekstu idolopoklonstva. Figurativna upotreba je karakteristična mahom za proročke knjige.

U novozavetnim knjigama se termini *μοιχός*, *μοιχάομαι*, *μοιχεία* i *μοιχεύω* upotrebljavaju gotovo isključivo *sensu proprio*. Naprotiv, termin *μοιχαλίσ* se jedini u *Novom zavetu* javlja pretežno u novom, prenesenom značenju, ukazujući na otpadanje od vere i idolopoklonstvo.

3.3 Latinski termini za preljubu u *Vulgati*

Kada je reč o imenskim oblicima za latinski je prevod karakteristična gotovo potpuna leksička ujednačenost. Tamo gde u *Septuaginti* i u novozavetnim tekstovima nalazimo termine *μοιχαλίσ*, *μοιχεία* i *μοιχός*, u *Vulgati*, drugim Jeronimovim delima i korpusu *Vetus Latina* pretežno nalazimo oblike *adultera*, *adulterium* i *adulter*.

Do većih odstupanja dolazi tamo gde u grčkom tekstu nalazimo glagole *μοιχεύω* i *μοιχάομαι*. Na odgovarajućim mestima u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga se najčešće javljaju termini, zasnovani na reči *adulter* (11), ređe na terminu *moechus* (8), a samo jednom nalazimo glagol *fornicari*. Iako je reč o prevodu hebrejskih finitnih glagolskih oblika, među terminima iz porodice, utemeljene na reči *adulter*, pretežu imenski oblici: *adultera* (4), *adulterium* (3, od toga jednom u predikatskoj konstrukciji *adulterium perpetrare*) i *adulter* (1), dok se glagol *adulterare* javlja samo tri puta. Naprotiv, kada je reč o grupi, okupljenoj oko termina *moechus*, u njoj preovlađuje glagol

moechari (7), a samo jednom srećemo imenicu *moechus*. U novozavetnim knjigama *Vulgate* preteže prevod glagolom *moechari* (14), a znatno ređe se javlja prevod glagolom *adulterare* (4), i imenicom *adulterium* (2, od toga jednom u predikatskoj konstrukciji *adulterium committere*). Napomenimo da je u oba korpusa, starozavetnom i novozavetnom, na onim mestima na kojima u grčkom tekstu nalazimo glagole μοιχεύω i μοιχάομαι u latinskom tekstu najčešće upotrebljavani termin glagol *moechari*, ali je on zastupljeniji u novozavetnim knjigama.

Samo izuzetno se glagol *adulterare* i *adulter* upotrebljavaju kao prevod grčkih termina opštijeg značenja, isključivo izvan seksualnog konteksta, da ukažu na krivotvorenje hrišćanskog učenja i otpadanje od prave vere (isključivo u poslanicama 2 Kor., Jevr.).

Tabela 133. Prevod glagola μοιχεύω i μοιχάομαι u *Vulgati*, drugim Jeronimovim delima i korpusu *Vetus Latina*.

LXX i NZ	<i>Vulgata</i> SZ	<i>Vulgata</i> NZ	Suma
μοιχεύω i μοιχάομαι	20	20	40
<i>adulter</i> *	11	6	17
<i>adultera</i>	4		4
<i>adulter</i>	1		1
<i>adulterium</i>	3	2	3
<i>adulterare</i>	3	4	7
<i>moech</i> *	8	14	22
<i>moechari</i>	7	14	21
<i>moechus</i>	1	0	1
<i>fornicari</i>	1	0	1

Upotrebljeni u osnovnom značenju, kazali smo, termini okupljeni oko reči *adulter* i *moechus* u *Vulgati* skoro uvek ukazuju na „patrijarhalni“ tip preljube, odnosno brakolomstvo i ženino neverstvo: imenice *adulter* i *moechus* ukazuju na brakolomca, *adultera* na preljubnicu, *adulterium* na brakolomstvo, a glagoli *adulterare* i *moechari* na postupke neverne žene i njenog ljubavnika (ne i na postupke nevernog muža ili njegove ljubavnice). Zanimljivo je da glagol *adulterare*, kada je upotrebljen u seksualnom

značenju, u starozavetnim knjigama pretežno (2/3) ukazuje na ženino neverstvo, dok se u novozavetnim knjigama odnosi isključivo na muškarčevo brakolomstvo.

Sa novozavetnim knjigama termini iz obe spomenute leksičke porodice počinju da označavaju i nevernog supruga i njegove postupke. U stihu Mk. 10.11 se sintagma *adulterium committere* odnosi na muževljevo neverstvo. Ovaj stih ima proklamativni karakter i javlja se u okviru odeljka u kojem Isus promovira novu seksualnu etiku i novo učenje o neraskidivosti braka. Stoga je upotreba termina *adulterium* na tom mestu markirana i njemu je novo značenje na ovom mestu nametnuto. Međutim, ovakva upotreba otvara put novim primenama srodnih termina u rečenom značenju. U korpusu *Vetus Latina* na ovom mestu nalazimo glagole *adulterare* i *moechari* koji usled ovakve upotrebe poprimaju nove sadržaje i počinju da označavaju muževljevu preljubu. Na istom mestu, unutar reči kojima Isus zabranjuje razvod, u dva druga sinoptička jevanđelja na muževljevo neverstvo ukazuje glagol *moechari* (Mt. 19.9a i Lk. 16.18a). Ovo je još jedan primer koji ukazuje da su se semantička polja termina iz porodica zasnovanih na terminima *adulter*, odnosno *moechus* velikim delom preklapala i da su se njihovi članovi mogli naizmenično upotrebljavati.

4. *Vetus Latina*

Novozavetnoj leksici je bliska leksika relevantnih odlomaka iz korpusa *Vetus Latina*. U najvećem broju primera, u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* nalazimo iste oblike kao u *Vulgati*. Tamo gde to nije slučaj, najčešće se umesto termina iz porodice, zasnovane na reči *adulter* javljaju termini iz porodice, okupljene oko reči *moechus*, i obrnuto, termini iz porodice, okupljene oko reči *adulter* umesto glagola *moechari*. Ređe se umesto njih javljaju termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* (*fornicari*, *fornicatio*, *fornicaria*), termini *meretrix* i *meretricari*, *peccatum* i *peccare*. Glagol *stuprare* nalazimo izuzetno retko i isključivo kao alternativu glagolu *moechari*. U korpusu *Vetus Latina* srećemo i one članove spomenutih leksičkih porodica, kojih u *Vulgati* nema: *moecha*, *moechatio*, *moechia*, *adulterator*, *meretricari*.

Najčešće se naizmenično upotrebljavaju glagol *moechari*, glagol *adulterare* i predikatske konstrukcije sa imenicom *adulterium* (*facere*, *committere*, *admittere*,

concipere, perpetrare). Kada je reč o glagolima, u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* preteže glagol *moechari*, naročito u delima pod jakim uticajem govornog latiniteta i grčke leksike. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter* su karakteristični za standardni književni jezik i jezik obrazovanih: pre svega to važi za predikatske konstrukcije sa imenicom *adulterium*: njih veoma retko srećemo u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina*. Veoma retko nalazimo konstrukcije sa imenicama *adulter*, *adultera*, *moechus* i *fornicatio*, glagole *meretricari*, *stuprare* i *fornicari*, i u parafrazi imenice *moechatio* i *moechia*.

Tek izuzetno u odlomcima drugih rimskih otaca umesto oblika *adultera* srećemo imenice *meretrix*, *moecha* i *fornicaria*; umesto termina *adulterium* nalazimo za hrišćanski latinitet karakteristične imenice *moechia* i *moechatio*, a umesto oblika *adulter* imenicu *moechus*. Alternative terminu *adultera* se javljaju poprilično retko, imajući u vidu veliki broj referenci u korpusu *Vetus Latina*.

Najbolju sliku nam daje analiza termina kojima se u korpusu *Vetus Latina* prevode biblijski stihovi u kojima u *Septuaginti*, odnosno novozavetnim knjigama nalazimo glagol $\mu\omicron\iota\chi\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$. U referencama na starozavetne stihove u kojima nalazimo prevod spomenutog glagola, leksika se često razlikuje od one u *Vulgati*, dok u slučaju referenci na odgovarajuće novozavetne stihove nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*. To ukazuje na dve stvari; prvo da se Jeronimova leksika, kada je u pitanju upotreba glagola *adulterare* i *moechari*, razlikuje od onovremenih trendova u govornom i hrišćanskom latinitetu i, drugo, da Jeronim nije puno intervenisao na tekstu novozavetnih knjiga, bar kada je reč o spomenutim glagolima.

Za druge latinske prevode čitavih biblijskih knjiga je karakteristična velika uniformnost prevoda; u njima gotovo uvek nalazimo isti oblik kao u *Vulgati*.

5. Jeronim

Jeronimov prevod starozavetnih tekstova se odlikuje visokim stepenom doslednosti. Odstupanja u prevodu su retka i obično su uslovljena stilskim potrebama, Jeronimovom željom da jasnije prenese poruku hebrejskog teksta ili, pak, odlukom da se zadrži leksika starijih latinskih prevoda u slučaju da je taj prevod već ustaljen u hrišćanskoj tradiciji.

Moguće je i da se na određenim mestima hebrejski tekst kojeg je prevodio Jeronim razlikovao od onoga koji je poslužio kao podloga prevodu *Septuaginte* i od hebrejskog teksta koji nam je danas poznat. Na pojedinim mestima je kolebanje u prevodu možda posledica nedoumice kako na latinski preneti nove koncepte, već ustaljene u jevrejskoj jezičkoj i verskoj tradiciji, odnosno kojim rečima opisati idolopoklonstvo i apostazu kao vid preljube i bludničenja. Precizne zaključke nije moguće doneti, jer je reč o izuzecima, pa se zaključuje na osnovu malog broja primera.

Kada je reč o novozavetnim stihovima, Jeronim u svojim delima pretežno koristi leksiku sličnu onoj koju srećemo u *Vulgati*. U njegovim delima, među citatima i referencama na biblijske stihove koji sadrže termine μοιχαλίζ, μοιχεία i μοιχός uvek nalazimo oblike istovetne onima u *Vulgati*. Tek ponegde u referencama na biblijske stihove koji sadrže glagole μοιχεύω i μοιχάομαι Jeronim naizmenično upotrebljava termine iz leksičkih porodica okupljenih oko reči *moechus* i *adulter* (i znatno ređe *fornix*): pre svega glagol *moechari* i sintagme s imenicom *adulterium* umesto drugih njima srodnih termina. Glagol *moechari* se u tom slučaju obično javlja tamo gde je tekst pod jakim grčkim leksičkim uticajem. Katkada tamo gde je termin μοιχάομαι u *Vulgati* preveden glagolom *moechari*, drugde kod Jeronima pretežno nalazimo isti glagol, ali u okviru drugačijih gramatičkih konstrukcija. To ukazuje da je prevodilac bio smeliji inovirajući na polju sintakse i gramatike, ali se mnogo teže odlučivao za izbor termina drugačijih od onih u starijim prevodima. Specifičan izuzetak predstavljaju reference na sedmu zapovest – u njima Jeronim nikada ne upotrebljava glagol *moechari*, kao u *Vulgati* (*non moechaberis*), već isključivo glagol *adulterare* i jednom glagol *fornicari*.

Jeronim u *Vulgati*, ali i drugde u svojim delima, upotrebljava isključivo dva termina iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus*: glagol *moechari* i imenicu *moechus*, a nikada ne upotrebljava imenice *moecha*, *moechia*, i *moechatio*. U *Bibliji* ne nalazimo druge termine iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter*, karakteristične za hrišćanski latinitet: *adulterator*, *adulteratio*, *adulterinus*. Ovi termini se u delima hrišćanskih otaca upotrebljavaju pretežno u neseksualnom značenju (*adulterator* isključivo u tom značenju). Od njih se samo pridev *adulterinus* javlja drugde u Jeronimovim delima, jednom, u neseksualnom značenju. U Jeronimovim delima se imenica *adulterium*, pridev *adulter* i glagol *adulterare* upotrebljavaju češće, a imenica

adultera ređe nego drugde u korpusu analiziranih klasičnih, odnosno hrišćanskih tekstova. Imenicu *adulter* Jeronim upotrebljava (u *Vulgati* i drugim svojim delima) u prenesenom značenju nešto češće, a pridev *adulter* nešto ređe nego drugi hrišćanski oci. Jeronimova leksika je, u prevodu biblijskih knjiga i u njegovim ostalim delima, bar kada je reč o učestalosti upotrebe termina za preljubu, bliža jeziku ostalih hrišćanskih otaca, nego klasičnom latinitetu.

Tabela 134. Termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *μοιχός* i odgovarajući latinski termini u *Vulgati*, Jeronimovim delima i korpusu *Vetus Latina*.

	SZ	NZ	Σ	<i>Vulg. SZ</i>	<i>Vulg. NZ</i>	Jeronim drugo	<i>Vetus Latina</i>
μοιχαλῖς	7	7	14	<i>adultera</i> <i>adulter</i>	 <i>adulter</i> <i>adulterium</i>	 <i>adulter</i> <i>adulterium</i>	<i>adultera</i> <i>meretrix</i> <i>moecha</i> <i>fornicaria</i> <i>adulter</i> <i>adulterium</i>
μοιχεία	6	3	9	<i>adulterium</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulterium</i>	<i>adulterium</i> <i>moechatio</i> <i>moechia</i>
μοιχός	4	3	7	<i>adulter</i>	<i>adulter</i>	<i>adulter</i>	<i>adulter</i> <i>moechus</i>
μοιχεύω	11	15	26	<i>moechari</i> <i>adultera</i> <i>adulterium</i> <i>adulterare</i> <i>moechus</i>	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulterium</i>	<i>moechari</i> <i>adulterium</i> <i>adulterare</i> <i>fornicari</i>	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulterium</i> <i>fornicari</i> <i>adulter(a)</i> <i>moechus</i> <i>stuprare</i>
μοιχάομαι	9	5	14	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulter(a)</i> <i>adulterium</i> <i>fornicari</i>	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulterium</i>	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulterium</i> <i>adulter</i> <i>fornic*</i>	<i>moechari</i> <i>adulterare</i> <i>adulter</i> <i>adulterium</i> <i>fornicari</i> <i>moechus</i>
Suma	37	33	70				

Najveću podudarnost u upotrebi termina za preljubu pokazuju leksika starozavetnih knjiga *Vulgate*, Jeronimovih ostalih dela i dela hrišćanskih otaca. Naprotiv, sličnosti između spomenutih korpusa i klasičnih latinskih tekstova su zanemarljive. Leksika

novozavetnih knjiga *Vulgate* pokazuje veće sličnosti sa leksikom starozavetnih knjiga *Vulgate*, ali manju podudarnost sa Jeronimovim ostalim delima i delima drugih hrišćanskih otaca i klasičnih autora. Analiza termina za preljubu, dakle, izdvaja tri celine:

- a) Jeronimov jezik (u *Vulgati* i drugim delima) i jezik drugih hrišćanskih otaca,
- b) jezik novozavetnih knjiga *Vulgate*, koji pokazuje sličnosti jedino sa starozavetnim tekstovima *Vulgate* i
- c) prehrišćanski latinitet, koji ne pokazuje veće sličnosti ni sa jednim od pobrojanih korpusa.

Za hrišćanske tekstove je, naspram korpusu paganskih latinskih tekstova, karakterističan manji udeo imenica *adulterium* i *adulter*, a veća zastupljenost glagola *adulterare* i *moechari* (ali i termina okupljenih oko reči *mochus* uopšte). Iznad svega to važi za biblijske tekstove, a ponajviše za novozavetne knjige. Novozavetni korpus predstavlja svojevrsni radikalni leksički pol hrišćanskog latiniteta. To je verovatno posledica uticaja govornog jezika na prevode novozavetnih knjiga. Pod uticajem govornog jezika (koji je, opet, pod jakim uticajem grčkog jezika) se formira čitav hrišćanski latinitet, a prevodi novozavetnih knjiga predstavljaju jedan od njegovih referentih stožera. Biblijski tekst se smatra svetim, i od ranog perioda mu se na takav način prilazi. To se, između ostalog, ogleda i u konzervativnom pristupu prevodu biblijskih tekstova. Jednom oformljena, leksika biblijskih prevoda se čuva i ne menja bez valjanih razloga. Svaka leksička promena mogla bi dovesti do pogrešne interpretacije Božije reči. Na taj način jezik biblijskih tekstova, a naročito njihovih najznačajnijih i najcitiranijih stihova, postaje osnova za dalji razvoj hrišćanske leksike. Među takve stihove, izvesno, spada onaj kojim se u *Dekalogu* zabranjuje preljuba, kao i stihovi kojima Isus zabranjuje razvod, a drugi brak za života bivšeg supružnika karakteriše kao preljubu (odnosno, stihovi iz Pavlovih poslanica o istoj temi). U tim se stihovima, kazali smo, termini iz grupa, u čijem se središtu nalaze termini *adulter* i *moechus* upotrebljavaju na način nesvojstven klasičnom latinitetu, da označe muževljevu preljubu. Takva upotreba predstavlja temelj za budući razvoj semantičkog polja rečenih termina.

Neologizmi svojstveni hrišćanskom latinitetu, *moechia* i *moechatio*, ukazuju i na novi hrišćanski koncept preljube, odnosno muževljevo neverstvo. Spomenuto značenje,

međutim, nije inherentno ovim terminima, već se njima nameće novi sadržaj. Iz Tertulijanovih i Avgustinovih tekstova je razvidno da u njihovo vreme (bar pretežno) termini *adulterium* i *moechia* označavaju ženinu preljubu, odn. brakolomstvo, a *stuprum* i *fornicatio* vanbračne seksualne odnose ljudi koji nisu u braku. Tertulijan i Avgustin nameću novo značenje rečima *moechiarum*, *fornicari*, *stuprare* i *adulterare* (i njima srodnim terminima) tako da oni označe nedopuštene vanbračne seksualne odnose muškarca i njegovo neverstvo.

Semantičko polje termina *fornicatio* (*stuprum*) je šire od semantičkog polja termina *moechia* (*adulterium*) - svaka *moechia* je i *fornicatio*, svaka preljuba je bludničenje. Avgustin i Tertulijan obojica ističu, da ista stvar važi i za obrnutu situaciju: da *moechia* podrazumeva i dela koja se inače opisuju terminom *fornicatio*. Osnovni razlog zašto oni insistiraju na tome je to što se na ključnim mestima u *Bibliji* sankcioniše brakolomstvo, odnosno preljuba, ali ne i vanbračni seks pojedinaca koji nisu obavezani brakom, pa su stoga mnogi njihovi savremenici smatrali, da vanbračna seksualnost nije grešna. To, međutim, nije aktuelno stanje u jeziku, već hrišćansko učenje, koje oni primenjuju na jezik, namećući nove sadržaje starim rečima. Temelj je tome nova hrišćanska seksualna etika, u kojoj brak predstavlja jedini legitimni okvir za seksualne odnose, kako za ženu, tako i za muškarca, dok je svaka vanbračna seksualnost grešna.

Upotreba pojedinih seksualnih termina može, u tom kontekstu, imati i programski karakter. Tako Tertulijan u spomenutom traktatu programski upotrebljava termine *moechia* i *fornicatio*, umesto odgovarajućih termina *adulterium*, odnosno *stuprum*, ustaljenih u klasičnom latinitetu i jeziku rimskog prava, u nameri da naglasi činjenicu da na snagu stupa novi, hrišćanski zakon, koji zamenjuje Avgustovo zakonodavstvo *de adulteriis*. Dodatni motiv upotrebi termina *moechia* i *fornicatio*, polatinjenih formi grčkih termina *μοιχεία* i *πορνεία*, predstavlja i to što oni evociraju grčki jezik, jezik novozavetnih tekstova i kolevku evropskog hrišćanstva. Njihova upotreba predstavlja svojevrsnu manifestaciju pripadnosti hrišćanskoj zajednici. Opredivši se za upotrebu termina *moechia* i *fornicatio*, Tertulijan naglašava da je nastupilo novo doba – doba hrišćanstva, koje donosi, između ostalog, i nov seksualni moral i novu leksiku.

II Termini za prostituciju i bludničenje

U latinskom jeziku postoji niz reči i leksičkih grupa kojima se ukazuje na prostituciju i lica koja u njoj učestvuju, odnosno na bludničenje, čija se leksika često prepliće sa terminologijom prostitucije.

1. Prehrišćanski i hrišćanski latinitet

1.1 *meretrix**

Najznačajniji latinski termin kojim se ukazuje na prostitutku kako u paganskoj, tako i u hrišćanskoj književnosti na latinskom jeziku je reč *meretrix*. Distribucija u paganskoj književnosti ukazuje, da je reč o tehničkom terminu za prostituciju čiji je glavni cilj da ukaže na zanimanje, a ne da uvredi. U odgovarajućem kontekstu on može poprimiti šaljiv ton, ali *meretrix* nije duhoviti termin čija je glavna funkcija da zabavi.

Meretrix je i u prehrišćanskom i u hrišćanskom latinitetu najzastupljenija reč iz leksičke grupe u čijem se središtu nalazi. Znatno ređe nalazimo ostale oblike: pridev *meretricius* (i u poimeničenoj formi *meretricium*); imenicu *meretricula* i prilog *meretricie*. Njihova zastupljenost u delima hrišćanskih otaca je još manja nego u paganskoj književnosti, a prilog *meretricie* se više ne upotrebljava, što ukazuje da ovi termini polako iščezavaju iz upotrebe.

S hrišćanskim latinitetom ova leksička grupa dobija dva nova retko osvedočena člana: apstraktnu imenicu *meretricatio* i glagol *meretricari* čiji subjekat mogu biti i muškarac i žena. Pojava ova dva termina je u skladu sa tendencijom češće upotrebe glagola i apstraktnih imenica u hrišćanskom latinitetu koju smo već uočili na primeru učestalije upotrebe glagola *moechari* i *adulterare* i pojave termina *moechia* i *moechatio*.

1.2 *scortum**

Pored termina *meretrix* na prostitutke u prehrišćanskom latinitetu najčešće ukazuje reč *scortum*. Termin *scortum* i njoj srodne reči *scortator* i *scortatus* su osvedočene rano, još kod Plauta, a način na koji ih on upotrebljava ukazuje, da su one u

njegovo doba bile ustaljene u latinskom jeziku. Samo Katul upotrebljava deminutiv *scortillum*. Od svih termina iz ove grupe se upečatljivo najčešće upotrebljava reč *scortum*.

Imenica *scortum* označava osobu koja pruža seksualne usluge: prostitutku (oba pola), ali i ljubavnicu, dok retko osvedočeni termin *scortator* označava muškarca koji koristi usluge prostitutki. Glagol *scortari* se skoro uvek javlja sa muškarcem na mestu subjekta u značenju 'kurvati se, ići s kurvama', a samo jednom sa ženom na mestu subjekta u značenju 'kurvati se, biti kurva'. Ovoj leksičkoj grupi pripada i niz termina koji nemaju seksualno značenje; svi su osvedočeni kasnije i znatno ređe od spomenutih srodnih seksualnih termina.

Analiza distribucije i kvalitativna analiza upotrebe ovih termina nas navode na različite zaključke o njihovom terminološkom statusu. Spomenuti termini su karakteristični za prozu: historiografiju, besedništvo, roman i tehničke priručnike. Jedini pesnički žanr u kojem se oni češće javljaju jeste komedija, pre svega Plautova. Distribucija ukazuje, da je reč o eufemizmima ili neutralnim terminima, a to potvrđuje i činjenica da ih nalazimo kod Terencija, za čiji je jezik karakteristična odmerenost. Naprotiv, kvalitativna analiza, kontekst i kolokacije koje se javljaju uz rečene termine ukazuju, da je reč o pejorativnim terminima sa izrazito negativnim konotacijama. Moguće, premda ne sasvim zadovoljavajuće objašnjenje ovog nesuglasja je da se *scortum* u određenim žanrovima često javlja zbog svog moralizatorskog tona.

Glavna razlika između terminima *meretrix* i *scortum* je u emotivnom sadržaju reči. *Scortum* je pejorativna reč koja se upotrebljava u negativnom kontekstu i sa pogrđnim konotacijama, dok je *meretrix* tehnički termin koji ukazuje na profesiju i koji se javlja i sa pozitivnim konotacijama, a pogrđni ili podrugljivi ton poprima iz konteksta.

U hrišćanskom latinitetu se termini iz porodice, zasnovane na reči *scortum* javljaju gotovo jednak broj puta kao i u prehrišćanskom latinitetu; to, međutim, znači da je njihova frekventnost manja, jer je obim korpusa analiziranih hrišćanskih tekstova veći. U delima hrišćanskih otaca se znatno češće javljaju imenice *scortator* i glagol *scortari*, a javljaju se novi termini *scortatrix* i apstraktna imenica *scortatio* koje se, doduše, koriste retko. Kao i drugde do sada, i kod porodice zasnovane na reči *scortum* primećujemo tendenciju češće upotrebe glagola i tvorbe apstraktnih neologizama (cf. e.g. *moechia*, *moechatio*, *meretricatio*, *fornicatio* i češća upotreba glagola *moechari* i *adulterare*).

1.3 *prostibulum** i *prostituta**

U *Vulgati* na prostitutku i prostituciju ukazuju i termini sazđani na glagolu *prostare* 'prostituisati se', odn. njegovom kauzativu *prostituere* 'učiniti da se prostituiše'. Oni se i u prehrišćanskom i u hrišćanskom latinitetu javljaju relativno retko.

U prvoj grupi je najzastupljeniji upravo glagol *prostare* na kojem je zasnovana čitava leksička porodica; on se upotrebljava pretežno u seksualnom značenju, ali ga, doduše retko, nalazimo i u osnovnom, neseksualnom značenju 'stajati ispred'. Znatno ređe srećemo imenicu *prostibulum* i pridev *prostibilis*. *Prostibulum* ukazuje na prostitutku izuzetno niskog ranga koja svoje usluge nudi javno. Srazmerno značenju, terminološki status ovog termina je nizak, o čemu svedoče jukstapozicije ove reči. Distribucija ukazuje, da je reč o ekspresivnim i uvredljivim terminima.

Spomenute termine u prehrišćanskom latinitetu srećemo 29 puta; u delima hrišćanskih otaca se oni javljaju tek neznatno češće. Za razliku od prehrišćanskog latiniteta, u kojem preteže glagol *prostare*, u hrišćanskom latinitetu većinoma nalazimo imenicu *prostibulum*. Reč *prostibulum* sa hrišćanskim latinitetom poprima i nova značenja i počinje da ukazuje i na muškarca koji se prostituiše i na javnu kuću. U svim tim značenjima se reč *prostibulum* javlja u *Vulgati*. Sa hrišćanstvom se kao odgovor na neobičan srednji rod termina *prostibulum* javlja nova reč, *prostibula*, koju nalazimo, doduše, samo tri puta. Reč *prostibulum* i njoj srodni termini su bili na umoru već u doba prehrišćanskog latiniteta, a život im je neznatno produžen upravo zahvaljujući tome što se reč *prostibulum* upotrebljava u *Vulgati*. Oni iščezavaju iz latinskog jezika, između ostalog i zbog neobičnog srednjeg roda termina *prostibulum*.

U grupi okupljenoj oko glagola *prostituere* je najzastupljeniji termin rećeni glagol, koji se (poput glagola *prostare*) češće upotrebljava u seksualnom, a ređe u osnovnom značenju 'postaviti ispred'. Reće nalazimo participe ovog glagola *prostituta* i (samo jednom) *prostitutus* koji od doba carstva ukazuju na prostitutke oba pola. Distribucija ukazuje da su reći okupljene oko glagola *prostituere* bile umerenije u tonu i prihvatljivije za jezik obrazovanih. To je mogao biti jedan od razloga zašto su termini okupljeni oko reći *prostituere* do danas opstali kao tehnički termini za prostituciju u velikom broju jezika. Kao takvi, bili su prihvatljiviji i za hrišćanske oce u čijim se delima ovi termini javljaju u dva puta većem broju nego u delima paganskih pisaca. Kao i u

prehrišćanskim tekstovima, među njima preteže glagol *prostitutere*. Sa hrišćanskim latinitetom se javljaju dva nova člana ove porodice: imenice *prostitutor* i *prostitutio*; obe još sa Tertulijanom. Imenica *prostitutor* 'kurvar', 'bludnik' se javlja samo dva puta kod Tertulijana. Imenica *prostitutio* 'prostituisanje' ili, opštije, 'skvrnjenje' se, međutim, upotrebljava često; nakon glagola *prostituere* ova je imenica najčešće osvedočeni član leksičke porodice kojoj pripada. Učestala upotreba neologizma *prostitutio* je u skladu sa tendencijom koju smo već primetili u hrišćanskom latinitetu, a to je upotreba apstraktnih imenica koje ukazuju na seksualne prekršaje.

1.4 stuprum

U preklasičnom i klasičnom latinitetu na bludničenje najčešće ukazuju termini iz leksičke porodice sazdane na reči *stuprum*. Oni se isprva upotrebljavaju u neseksualnom značenju 'sramota, ruglo', ali se još u doba preklasičnog latiniteta specijalizuju u seksualnom značenju u kojem su prvi put osvedočeni kod Plauta. Najčešće se javlja termin *stuprum*, a ređe nalazimo imenicu *stuprator* (prvi put sa Senekom Starijim) i prelazne glagole *stuprare* i (pozno) *constuprare*, čiji je subjekat uvek muškarac. Ovoj grupi pripadaju i ἄπαξ λεγόμενα *constuprator*, *stupre* i *stuprosus*.

Od samog početka se termini okupljeni oko reči *stuprum* upotrebljavaju kao hiperonimi za nedopuštene seksualne odnose sa udatim ženama, devojkama, muškarcima, pa i decom. Premda se često ističe da *stuprum* označava odnose sa neudatim ženama, a *adulterium* odnose sa ženama koje su u braku, ta je distinkcija veštačka. Termin *stuprum* se u svim epohama upotrebljavao da ukaže i na ženinu preljubu i brakolomstvo, a imenica *stuprator* je označavala i brakolomca. *Adulterium* i *stuprum*, ipak, nisu sinonimi. *Stuprum* je hiperonim termina *adulterium*; on obuhvata niz društveno neprihvatljivih seksualnih odnosa. Kao što je bio slučaj sa terminima iz leksičke porodice, zasnovane na reči *adulter*, i termin *stuprum* može ukazivati na odnose u životinjskom svetu.

Ovi termini se najčešće javljaju u prozi, pre svega u besedništvu, epistolografiji i historiografiji. Posebno smo istakli visoku frekventnost spomenutih termina u tragediji. To nam govori da su rečeni termini pripadali jeziku obrazovanih za koji je karakteristično okolišanje ili upotreba eufemizama, kada se govori o seksu. Učestala upotreba izraza za sramotu, kvarenje, nasilje i sl. odraz je moralizirajućeg stava govornika. To ukazuje da

termini grupisani oko reči *stuprum* nisu neutralni u tonu, već predstavljaju pejorativne termine; oni imaju pokudan, ali neuvredljiv sadržaj. Oni nisu opsceni niti karakteristični za govorni jezik. Po tonu i distribuciji su termini iz porodice zasnovane na reči *stuprum* najbliži srpskim terminima okupljenima oko reči „blud“ i „razvrat“.

Sa hrišćanstvom se javljaju dva nova člana spomenute leksičke porodice: prilog *stuprose* i imenica *constupratio*. Tvorba novih apstraktnih imenica je tendencija karakteristična za hrišćanski latinitet koju primećujemo i u drugim analiziranim leksičkim porodicama. Sa hrišćanskim latinitetom se nešto češće upotrabljava termin *constuprare*.

Rečeni termini se u hrišćanskom latinitetu javljaju gotovo istovetan broj puta kao u klasičnim tekstovima, što znači da je njihova frekventnost smanjena. Njihovo mesto zauzimaju termini iz novonastale, za hrišćanski latinitet karakteristične porodice zasnovane na terminu *fornix*, čije semantičko polje se velikim delom podudara sa semantičkim poljem termina iz porodice, okupljene oko termina *stuprum*. Termini *fornicatio* i *stuprum* se u starijim latinskim prevodima biblijskih knjiga katkada upotrebljavaju naizmenično, što ukazuje da su oni bar delimični sinonimi. Zahvaljujući tome, termini okupljeni oko reči *stuprum* sa hrišćanskim latinitetom počinju da ukazuju i na idolopoklonstvo (poput reči okupljenih oko termina *fornix*). Termini *stuprum* i *adulterium* se nemali broj puta upotrebljavaju u jukstapoziciji, što ukazuje da su ova dva termina označavala različite prekršaje, premda su se njihova semantička polja mogla delimično preklapati. Naprotiv, Termini *stuprum* i *fornicatio* se gotovo nikada ne javljaju u jukstapoziciji, upravo zato što oni predstavljaju sinonime.

1.5 *fornix (*fornicatio**)**

Termini iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *fornix* predstavljaju osobenost hrišćanskog latiniteta. U prehrišćanskom latinitetu se reči iz ove grupe upotrebljavaju relativno retko i označavaju, kao tehnički termini, arhitektonske elemente. Jedini termin iz ove porodice koji se u prehrišćanskom latinitetu javlja u seksualnom kontekstu je imenica *fornix*, koja izvorno označava svaki objekat lučnog oblika, pa tako i podzemne prostorije natkrivene svodom u kojima su u Starom Rimu često radile prostitutke; tako je rečeni termin s vremenom poprimio značenje 'javna kuća'.

Fornix se uvek opisuje sa prezirom, kao mesto gde radi najniža kategorija prostitutki (*mancipium*) i javlja se često u jukstapoziciji sa pridevima u značenju 'smrdljiv' i 'prljav'. Ovaj se termin na rečeni način učestalije upotrebljava tek od Avgustovog doba, a sreće se skoro isključivo u satiri, epigramu i lirskoj poeziji. Distribucija termina *fornix* u seksualnom kontekstu u mnogome je nalik na distribuciju termina, okupljenih oko reči *moechus*. Reč je, dakle, o ekspresivnom terminu, karakterističnom za vulgarni latinitet sa izrazito negativnim konotacijama.

Na terminu *fornix* je sa dolaskom hrišćanstva sazdana grupa novih termina koji ukazuju na bludničenje. Ti su termini postepeno potisnuli termine iz grupe, u čijem se središtu nalazi reč *stuprum*. Gotovo svi termini iz porodice zasnovane na reči *fornix* su osvedočeni rano, još kod Tertulijana: imenice *fornicatio* i *fornicator*, poimeničeni oblici *fornicaria* i *fornicarius* i deponentni glagol *fornicari*. Kasnije se javljaju samo *fornicatrix* i *fornicatoria*. Tertulijan ove termine upotrebljava često, iz čega možemo zaključiti da su oni u njegovo doba već ustaljeni u hrišćanskom latinitetu. U prilog ovoj tezi govori i činjenica da nakon Tertulijana nema nikakvog vremenskog jaza, u kojem se rečeni termini ne bi pojavljivali, već se oni javljaju ravnomerno učestalo tokom čitavog perioda obuhvaćenog ovom studijom. Sve to ukazuje da su bar neki od ovih termina već upotrebljavani u govornom latinitetu, odakle su ušli u govorni i pisani jezik hrišćana, i brzo zaživeli bujnim životom. Tertulijanova programska upotreba ovih termina svakako je doprinela njihovom ustaljivanju u hrišćanskom latinitetu.

Termin *fornix* se u hrišćanskom latinitetu retko javlja u značenju 'krčma, javna kuća'; kao u prehrišćanskom latinitetu, ovaj termin češće ukazuje na arhitektonske elemente. Upravo zbog asocijacija sa javnom kućom, ovaj termin sve ređe označava slavluk.

Upečatljivo je da se u korpusu *Patrologia Latina* termini iz grupe okupljene oko reči *fornix*, premda u književnost ulaze tek sa hrišćanskim latinitetom, javljaju veoma često, tek nešto ređe od termina iz najbrojnije analizirane porodice, okupljene oko reči *adulter*. Jedan od činilaca koji je doprineo ustaljivanju i širenju ove leksičke grupe bila je paronimija termina grupisanih oko reči *fornix* i *πορνεία*. Još u najstarijim prevodima *Biblije* grčka reč *πορνεία* i njoj srodni termini su na latinski prevođeni terminima

okupljenima oko reči *fornicatio*. Fonetska sličnost između termina *fornix* i πόρνη prevodiocima biblijskih tekstova poslužila je kao osnova za upotrebu latinskih termina koja bi bili što je moguće sličniji grčkima.

Još jedan činilac koji je mogao doprineti rađanju i ustaljivanju termina iz ove grupe je potreba da se opiše novi fenomen – nedopušteni vanbračni seksualni odnos između osoba koje nisu obavezane brakom. Termin *stuprum* nije bio prikladan da izrazi ovaj koncept, jer nije obuhvatao sve vanbračne odnose, već samo one odnose kojima se narušavao ugled i čast rimskih građanki (ne i drugih žena, poput prostitutki i robinja).

Novi termini i njihov sadržaj odražavaju principe hrišćanske seksualne etike, u kojoj se osuđuju i vanbračni seksualni odnosi muškarca, ne samo žene. Tako termini *fornicator* (češće) i supstantivizirani oblik muškog roda *fornicarius* (ređe) označavaju razvratnika, muškarca sklonog promiskuitetu, onoga koji seksualno zadovoljenje traži izvan braka.

Hrišćanski latinitet, dakle, raspolaže imenicom muškog roda kojom ukazuje na promiskuitetnog muškarca. Naprotiv, odgovarajuće imenice ženskog roda se javljaju retko *fornicatrix* tri puta i *fornicatoria* jednom. Supstantivizirana forma prideva *fornicaria* je jedini odgovarajući oblik koji se upotrebljava češće. Jedan od razloga zašto retko srećemo imenice ženskog roda iz ove leksičke grupe jeste činjenica, da deo semantičkog polja tih imenica već pokriva termin *meretrix*. Sva tri termina, *fornicaria*, *fornicatrix* i *fornicatoria* mogu označavati i promiskuitetnu ženu i prostitutku. Termin *fornicaria* toliko često označava prostitutku da postaje glavni rival reči *meretrix*. Adams ističe da nije moguće utvrditi jesu li rani prevodioci biblijskih tekstova preferirali termin *fornicaria* ili *meretrix*. Naše istraživanje, međutim, pokazuje da se termin *meretrix* u korpusu *Vetus Latina* upotrebljava u svim žanrovima, dok je termin *fornicaria* zastupljeniji u tekstovima za koje je karakterističan vulgarni latinitet. To je još jedan argument u prilog tezi da su ovi termini u hrišćanski latinitet ušli iz govornog jezika.

Još Tertulijan upotrebljava rečene termine u prenesenom značenju da označi apostazu i idolopoklonstvo. Figurativna upotreba upotreba potiče iz prevodne tradicije starozavetnih tekstova. Upečatljivo najčešće se na taj način upotrebljava glagol *fornicari*, znatno ređe imenica *fornicatio*, a najređe imenica *fornicator*.

Na apostazu i idolopoklonstvom prenesenom značenju mogu ukazivati, videli smo, i termini koji se odnose na preljubu. To je posledica toga, što se njihova semantička polja delimično preklapaju. Termin koji označavaju bludničenje uopšte, pa tako i termini okupljeni oko reči *fornix* (i *stuprum*) predstavljaju hiperonime u odnosu na termine koji označavaju preljubu, odnosno na reči okupljene oko leksema *adulter* i *moechus*. I jedni i drugi termini se mogu, dakle, odnositi na nedopuštene odnose sa udatim i neudatim ženama. Termin iz porodica, okupljenih oko reči *adulter*, *moechus*, odn. *fornix* i *stuprum* se mogu upotrebljavati kao delimični sinonimi. Ovi su se termini u hrišćanskom latinitetu upotrebljavali naizmenično do te mere, da je granica među njima katkada bila zamagljena.

2. *Vulgata*

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* se javljaju učestalo u *Vulgati*. Među njima su uverljivo najzastupljeniji imenica *fornicatio* i glagol *fornicari*. Znatno ređe nalazimo imenice *fornicaria*, *fornix* (samo u *Starom zavetu*), *fornicarius* i *fornicator* (poslednje dve samo u *Novom zavetu*).

2.1 *Stari zavet*

Na bludničenje i prostituciju u starozavetnim knjigama pretežno ukazuju hebrejski oblici tvoreni od glagolskog korena *zanah*, koji istakli smo, možda ima sličan etimološki razvoj poput grčkog termina $\mu\omicron\iota\chi\omicron\varsigma$. U Jeronimovom prevodu termina *zanah* i njegovih derivata pretežu reči iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *fornix*.

Jedini izuzetak od ovog pravila predstavlja prevod participa ženskog roda rečenog hebrejskog glagola koji u osnovnom značenju uvek ukazuje na prostitutke. Njega Jeronim na latinski pretežno prenosi imenicama *meretrix*, i, ređe, *scortum* i *prostibulum*. Na Jeronimov izbor termina *scortum* i *prostibulum*, čini se, nisu uticali ni leksika starijih latinskih prevoda ni *Septuaginte*. Jeronim nikada prevodeći ovaj particip ne koristi reč *fornicaria* – taj se termin javlja samo jednom u *Starom zavetu*, kao prevod finitnog oblika glagola *zanah*.

Jeronim upotrebljava termin *scortum* i tamo gde u hebrejskom tekstu ne postoji odgovarajući termin seksualnog značenja (na tri od osam mesta). Razlog tome može biti ugledanje na tekst *Septuaginte* i nastojanje da se pruži konkretniji prevod hebrejskog

termina, a katkada je razlog nedokučiv. Tamo gde Jeronim samoinicijativno upotrebljava termin *scortum*, rečeni se termin odnosi na svetovnu prostitutku i ima značenje ‘kurva’; jednom je, možda, reč o obrednoj prostitutki. Jeronim termine *scortum* (i, jednom, *scortator*) upotrebljava isključivo u prevodu *Priča* i *Knjige o Jovu*, koje je na početku svog prevodilačkog poduhvata prvo preveo sa grčkog na latinski, i u knjigama *Petoknjižja*, koje je preveo među poslednjim biblijskim knjigama.

U stihu *Priče* 5.3 termin *meretrix* predstavlja prevod hebrejskog participa ženskog roda glagola *zuwr* ‘zastraniti’, ‘biti stranac’. Pošto je Jeronim *Priče* prvo preveo sa grčkog na latinski, velika je verovatnoća da u *Vulgati* nalazimo odraze starijeg prevoda *Septuaginte* u kojoj nalazimo tekst $\gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\omicron\varsigma\ \pi\acute{\omicron}\rho\nu\eta\varsigma$. U 2 Dn. 16.14 pridev *meretricius* predstavlja prevod hebrejske imenice muškog roda *zan* u značenju ‘vrsta’. Pogrešan prevod je na ovom mestu posledica homonimije u hebrejskom tekstu i predstavlja osobenost teksta *Vulgate*.

Particip muškog roda glagola *zanah* se javlja znatno ređe od participa ženskog roda. Za razliku od participa ženskog roda, prevodeći ga, Jeronim nikada ne upotrebljava imenice koje označavaju promiskuitetne muškarce (e.g. *scortator*, *stuprator*), već ga prevodi finitnim oblicima i participima prezenta glagola *fornicari*. Uzrok tome može ležati u prirodi latinskog jezika, koji obiluje terminima za prostitutke i promiskuitetne žene, ali u kojem se termini za promiskuitetne muškarce upotrebljavaju štedljivo i oprezno, skladno preovlađujućoj patrijarhalnoj kulturi u kojoj se osuđuje samo ženska vanbračna seksualnost.

Particip muškog roda glagola *zanah* se, za razliku od participa ženskog roda, nikada ne upotrebljava u osnovnom seksualnom značenju, već ga nalazimo isključivo u prenesenom značenju da ukaže na otpadanje od Jahvea i idolopoklonstvo koje često obuhvata i seksualne obrede. Tako se i glagol *fornicari*, kao njegov prevod, upotrebljava na opisani način. Particip glagola *fornicari* Jeronim upotrebljava uz imenice koje označavaju delove tela: srce i oči, možda pod uticajem *Septuaginte*.

U *Vulgati* su finitni oblici glagola *zanah* skoro uvek prevedeni finitnim oblikom glagola *fornicari*, a infinitiv (svih konjugacija) imenicom *fornicatio*. Tranzitivne oblike kauzativne hifil konjugacije Jeronim prevodi sintagmom *fornicari facere*, a intranzitivne oblike glagolom *fornicari*. Jeronimov prevod je pod jakim uticajem leksike *Septuaginte*.

Imenica *taznuwth* se javlja isključivo u *Knjizi proroka Jezekilja*, a imenice *zenunim* i *zenuth* gotovo isključivo u proročkim knjigama. Njih Jeronim na latinski prevodi pretežno imenicom *fornicatio*, ali se kao prevod imenice *taznuwth* javlja i termin *stuprum*. Za Jeronima su, dakle, *fornicatio* i *stuprum* sinonimi, premda on znatno češće upotrebljava reč *fornicatio*.

Glagol *zanah* i njemu srodni termini se znatno češće upotrebljavaju u prenesenom značenju, ukazujući uopšteno na pomanjkanje morala, idolopoklonstvo i sujeverje, odnosno bludničenje sa drugim bogovima i silama kao osobeni vid apostaze i neverstva Jahveu. Na taj se način koriste pretežno u proročkim knjigama, u kojima se uvek javljaju sa jakim negativnim konotacijama, kao uvredljivi termini čiji je cilj da ponize. Apostaza koja se osuđuje ima, međutim, raznovrsne aspekte i obuhvata i uspostavljanje veza i sklapanje saveza sa neznabožackim narodima. Znatno ređe se termini, zasnovani na korenu *zanah* upotrebljavaju u isključivo seksualnom kontekstu; tada ukazuju na nedopuštene seksualne odnose, uključujući i preljubu i obrednu i svetovnu prostituciju. Latinski termini koji se javljaju kao prevod spomenutih hebrejskih oblika poprimaju rečena značenja.

Glagol *zanah* se u kal konjugaciji većinom upotrebljava metaforički i ukazuje na apostazu i idolatriju. Ovako upotrebljen glagol *zanah* u proročkim knjigama pretežno ukazuje na postupke žena, a izvan proročkih knjiga na postupke muškaraca. U kal konjugaciji se glagol *zanah* znatno ređe upotrebljava u osnovnom značenju, a ukazuje skoro isključivo na seksualne prestupe čiji je protagonista žena, a žrtva muškarac zadužen za nadzor nad njenom seksualnošću (8/9). Upravo na ovim mestima nailazimo na najveća odstupanja u leksici u latinskom prevodu, gde umesto očekivanih termina iz porodice, okupljene oko reči *fornix* nalazimo imenicu *stuprum* i glagole *relinquere*, *prostituere* i *contaminari*. Glagol *zanah* se u kal konjugaciji samo jednom javlja u osnovnom značenju sa muškarcem kao subjektom i tada ukazuje na učešće u seksualnim obredima.

Glagol *zanah* se u hifil konjugaciji samo jednom upotrebljava u osnovnom značenju i osoba koja bludniči je u tom slučaju žena: u tom stihu prevod odstupa, i umesto glagola *fornicari* nalazimo glagol *prostituere*. Na svim drugim mestima

je reč o metaforičkoj upotrebi za apostazu i idolopoklonstvo, a onaj ko bludniči je jevrejski narod, tj. njegove vođe.

Imenica *zenuth* se u osnovnom značenju odnosi na seksualni razvrat i obrednu prostituciju, a u prenesenom značenju označava apostazu i idolopoklonstvo kao neverstvo bogu. Termin *zenunim* se skoro isključivo upotrebljava u kontekstu idolopoklonstva. Na jedinom mestu, na kom ima isključivo seksualno značenje latinski prevod odstupa i u njemu ne nalazimo oblik adekvatan obliku *zenunim*.

Postavlja se pitanje zašto se Jeronim ne odlučuje za prevod drugim latinskim terminima poput *stuprator*, *meretricari*, *scortator*, *rapere* i sl., već se opredeljuje za termine iz grupe, okupljene oko termina *fornix*, koje nikada ne nalazimo u klasičnom latinitetu. Najznačajniji motiv koji je mogao Jeronima navesti na odabir termina iz rečene leksičke porodice je upravo činjenica, da su se ti termini ustalili u hrišćanskom latinitetu puno pre njegovog doba i stoga odlučuje da ih zadrži u svom prevodu poštujući hrišćansku književnu tradiciju.

U hebrejskim svetim tekstovima na osobe koje učestvuju u obrednoj prostituciji ukazuju i imenica muškog roda *qadesh* i imenica ženskog roda *qadeshah*. Kada je reč o Jeronimovom prevodu termina *qedesha*, u *Vulgati* nailazimo na veliku raznolikost. Rečeni termin se javlja na pet mesta, a na latinski je preveden pomoću četiri reči: *meretrix*, *scortum*, *mulier* i *effeminatus*. Jedina reč koja se ponavlja u prevodu je *meretrix*, pa možemo naslutiti da bi ova reč predstavljala Jeronimov primarni izbor u prevodu. Od šest pojava u *Starom zavetu*, termin *qadesh* je na latinski pet puta preveden oblikom *effeminatus* i jednom imenicom *scortator*. Rečju *effeminatus* Jeronim označava muškarce, pasivne homoseksualce koji učestvuju u obrednoj prostituciji, dok imenicom *scortator* označava muškarca koji učestvuje u svetovnoj prostituciji. Ovi se termini javljaju retko, koncentrisani u pojedinim knjigama i često u stihovima koji se nalaze, manje ili više, u neposrednoj blizini. Neučestala upotreba spomenutih termina otežava njihovo jasno semantičko određivanje. Sve to onemogućava da steknemo precizniji uvid u motivaciju i metodologiju Jeronimovog prevoda.

Mesto na kojem se obavlja ritualna prostitucija Jeronim označava terminom *prostibulum*, oba puta u *Knjizi proroka Jezekilja* kao konkretniji prevod hebrejskog

termina *rama* ‘uzvisina’. Jeronim pod opisanim građevinama podrazumeva oltare i svetišta podignute u čast idola.

U *Vulgati* na mesto na kojem se odvija prostitucija ukazuje i termin *lupanar*; njega nalazimo samo u starozavetnim tekstovima *Vulgate*. *Lupanar* uvek ukazuje na bordel u kontekstu idolopoklonstva. Na sva tri mesta u 16. glavi *Knjige proroka Jezekilja* reč *lupanar* stoji kao prevod hebrejske imenice muškog roda *gab* ‘krivina’, ‘luk’ (cf. lat. *fornix*), koja može ukazivati na sve što ima zakrivljeni oblik i koja u prenesenom značenju može ukazivati na svetište posvećeno idolima. Jeronim jednom radi jasnoće teksta koristi specijalizovani termin sa seksualnim konotacijama *lupanar* umesto termina opštijeg značenja ‘šator’. Njegova leksika je možda donekle uslovljena starijim latinskim prevodima. Jeronim za javnu kuću ne upotrebljava reč *fornix*. Tom rečju on označava jednom slavoluk, a jednom (verovatno) spravu za mučenje.

Termini iz leksičkih porodica zasnovanih na korenima *zanah* i *qadash* su u *Septuaginti* mahom prevedeni grčkim terminima iz grupe u čijem se središtu nalazi reč πόρνη.

2.2 *Novi zavet*

Termini iz leksičke porodice, okupljene oko reči πόρνη su glavni grčki termini kojima se u biblijskim tekstovima, starozavetnim i novozavetnim, ukazuje na prostituciju i bludničenje. Neke od ovih termina srećemo samo u *Starom zavetu* (ἐκπορνεύω, πορνείον, πορνικός, πορνόκοπος), dok se termin πόρνος javlja samo u *Novom zavetu*. Najčešće se upotrebljavaju termini πορνεία i πόρνη. Iznenađuju nas dve stvari vezane za frekventnost ovih termina. Prvo, termin ἐκπορνεύω se javlja veoma učestalo u *Bibliji*, ali samo u *Starom zavetu*. Zatim, u starozavetnim tekstovima knjigama se često javlja imenica πορνεία, koja se retko sreće u klasičnom grčkom jeziku i koja se učestalije koristi tek sa *Septuagintom* i u hrišćanskim tekstovima. Uprkos svojoj recentnosti, ova je reč najčešće upotrebljavani termin u *Bibliji*.

Svi spomenuti termini se javljaju kako u osnovnom značenju, opisujući svetovnu ili obrednu prostituciju, tako i u prenesenom značenju, ukazujući na idolopoklonstvo i apostazu. Jedini termin iz ove grupe koji se upotrebljava isključivo u osnovnom seksualnom značenju je termin πόρνος.

Tamo gde u grčkom tekstu nalazimo termine iz leksičke porodice, okupljene oko reči πόρνη, na odgovarajućim mestima u *Vulgati*, drugde u Jeronimovim delima i u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* pretežno nalazimo termine iz leksičke porodice, sazidane na reči *fornix*. Tako na mestima, gde se javljaju imenice πόρνος i πορνεία, odnosno glagoli πορνεύω i ἐκπορνεύω nalazimo, srazmerno, oblike *fornicarius* i *fornicator*, *fornicatio* i glagol *fornicari*. Imenice *fornicarius* i *fornicator* se javljaju samo u *Novom zavetu*, i isključivo u seksualnom značenju.

Imenica πόρνη je u novozavetnim knjigama prevedena isključivo imenicom *meretrix*, a glagol πορνεύω isključivo glagolom *fornicari*. Kao prevod termina πόρνος se javlja i reč *impudicus*, koja je, poput termina okupljenih oko nje (*impudice*, *impudicitia*), karakteristična za novozavetnu leksiku i ne sreće se u starozavetnim knjigama.

U novozavetnim tekstovima više ne nalazimo imenicu *fornix*, koja se, doduše retko i oba puta izvan seksualnog konteksta, javlja u starozavetnim knjigama.

Kao alternativu imenici *fornicatio* Jeronim u prevodu *Starog zaveta* koristi i imenicu *stuprum*, dok u *Novom zavetu* nalazimo imenicu *prostitutio*.

2.3 Latinski termini za bludničenje u *Vulgati*

Jeronim u starozavetnim knjigama upotrebljava četiri termina iz grupe u čijem se središtu nalazi reč *fornix*: *fornicatio*, *fornicari*, *fornicaria* i *fornix*.

Glagol *fornicari* je najzastupljeniji termin iz ove leksičke porodice u *Starom zavetu*, a javlja se skoro isključivo kao prevod glagola *zanah*. Većinom je reč o finitnim oblicima i infinitivu, i oni se znatno češće upotrebljavaju u prenesenom nego u osnovnom značenju. Samo pet puta nalazimo particip glagola *fornicari* i on se upotrebljava isključivo metaforički. Kao subjekat glagola *fornicari* se javljaju muškarci i žene, a kada je upotrebljen u osnovnom značenju, znatno češće se odnosi na postupke žena, što je uslovljeno upotrebom glagola *zanah*. Termin *fornicari* se u *Novom zavetu* javlja samo u *Prvoj poslanici apostola Pavla Korinćanima* i u *Knjizi Otkrivenja*, uvek kao prevod grčkog glagola πορνεύω. Samo jednom se ovaj termin upotrebljava isključivo u seksualnom značenju, izvan konteksta idolopoklonstva, dok je drugde reč o obrednoj prostituciji i o metaforičkoj upotrebi ovog termina za idolopoklonstvo i apostazu.

Imenica *fornicatio* se u *Starom zavetu* javlja kao prevod imenica *zenut*, *zenunim* i *taznuwth* i infinitiva glagola *zanah*. Na mestima gde predstavlja prevod imenice *zenunim*, *taznuwth* i glagola *zanah* ovaj se termin upotrebljava u prenesenom značenju. Kao prevod imenice *zenuth* termin *fornicatio* se upotrebljava u prenesenom i osnovnom značenju. U osnovnom značenju se mahom odnosi na obrednu prostituciju. Reč *fornicatio* je u *Novom zavetu* najzastupljenija reč iz ove leksičke grupe, a javlja se skoro isključivo kao prevod grčkog termina πορνεία. Ukazuje pretežno na seksualne odnose. Katkada reč *fornicatio* srećemo u okviru „kataloga poroka“, gde nije moguće pouzdano utvrditi njeno značenje. U *Otkrivenju* se ovaj termin javlja pretežno u prenesenom značenju i ukazuje na idolopoklonstvo, drugačije versko učenje i praksu.

Oblici *fornicator* i *fornicarius* se javljaju samo u *Novom zavetu*, uvek u seksualnom značenju, kao prevod grčkog termina πόρνος koji se, takođe, javlja samo u novozavetnim knjigama i isključivo u osnovnom značenju.

U *Vulgati* se termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix* češće upotrebljavaju u prenesenom značenju nego drugde u hrišćanskom latinitetu, uključujući druga Jeronimova dela. To je posledica uticaja leksike jevrejskih svetih spisa na hrišćansku leksiku. U novozavetnom korpusu je figurativna upotreba karakteristična za knjigu *Otkrivenja*, što dalje potvrđuje iznetu pretpostavku. Ipak, rečeni termini se i u *Vulgati* znatno češće upotrebljavaju u osnovnom seksualnom značenju. Metaforički se upotrebljavaju samo tri reči: *fornicari*, *fornicatio* i *fornicator*. Imenica *fornicator* je jedina konkretna imenica koja se upotrebljava u neseksualnom kontekstu, i to samo dva puta, a označava osobu koja iskrivljava pravo versko učenje.

U govornom latinitetu je u Jeronimovo vreme zastupljen termin *fornicaria*, ali njega Jeronim upotrebljava samo jednom u *Vulgati*, a u svojim drugim delima, kada je reč o referencama na starozavetne stihove, isključivo u odlomcima koji predstavljaju prevod sa grčkog. Rečeni se termin učestalo javlja u korpusu *Vetus Latina*, i u njemu je najzastupljeniji pored termina *meretrix*. Sufiks *-arius* se često koristi da označi nečije zanimanje. Zato je verovatno da je termin *fornicaria* u govornom latinitetu označavao prostitutku dugo pre dolaska hrišćanstva, i da je ovo najstariji seksualni termin, izveden od reči *fornix*. Štaviše, moguće je da su termini koji pripadaju istoj leksičkoj grupi formirani po ugledu na ovu imenicu, a ne po uzoru na u seksualnom kontekstu retko

osvedočeni termin *fornix*. Možemo, dakle, pretpostaviti da je ovaj termin bio ustaljen u svakodnevnoj upotrebi pre Jeronima i u njegovo vreme, ali ga Jeronim nije smatrao prikladnim za književnu upotrebu. Negativne asocijacije termina *fornicaria* i njegova tesna veza sa govornim latinitetom mogu biti jedan od razloga zašto Jeronim izbegava u prevodu *Svetog pisma*.

Glavni termin kojim se u *Vulgati* ukazuje na prostitutku je imenica *meretrix*. To je najzastupljeniji termin tamo gde u grčkom tekstu nalazimo termin *πόρνη* u *Vulgati* i u korpusu *Vetus Latina*, uključujući i Jeronimova dela. Reč *meretrix* kao prevod termina *zanah* izvan proročkih knjiga predstavlja neutralni tehnički termin u značenju 'prostitutka' koji ukazuje na profesiju, obično bez negativnih konotacija. U proročkim knjigama se upotrebljava u prenesenom značenju 'bludnica' i kao derogativni termin ukazuje na apostazu i idolopoklonstvo jevrejskog naroda, opisujući ga kao nevernu ženu koja se odmetnula od muža Jahvea. Kao prevod oblika *qdesah* termin *meretrix* ukazuje na običnu i obrednu prostitutku. Možda je upravo zbog svoje neutralnosti, odnosno činjenice da označava zanimanje, a ne ženinu sklonost promiskuitetu, *meretrix*, kako u klasično, tako i u poklasično doba najrasprostranjeniji termin za prostitutku, učestalo upotrebljavan u književnom i u govornom jeziku. U *Novom zavetu* je *meretrix* jedini termin koji označava prostitutku.

Pridev *meretricius* se javlja samo dva puta u *Starom zavetu*; jednom u osnovnom značenju 'kurvinski' kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah*, možda pod uticajem grčkog teksta (grč. *πορνικός*) i drugde kao pogrešan prevod imenice *zan*.

Pored imenice *meretrix*, Jeronim u prevodu *Starog zaveta* relativno često za prostitutke upotrebljava još dve imenice: *scortum* i *prostibulum*. Oni se uvek javljaju u osnovnom značenju kao uvredljivi termini sa jakim negativnim konotacijama. Njih u korpusu *Vetus Latina* i u drugim Jeronimovim delima nalazimo skoro isključivo na mestima koja reflektuju leksiku *Vulgate*, što ukazuje, da su rečeni termini u doba formiranja korpusa najstarijih latinskih prevoda *Biblije* retko upotrebljavani ili iščezli iz upotrebe u svakodnevnom jeziku.

Termin *scortum* se u *Bibliji* javlja na osam mesta, kao prevod participa ženskog roda glagola *zanah* i, jednom, oblika *qdesah*, uvek u osnovnom, seksualnom značenju

kao derogativni termin sa jakim negativnim konotacijama. Jeronim ovaj termin upotrebljava i kao konkretniji termin od hebrejskih oblika šireg značenja.

Jeronim samo jednom upotrebljava reč *scortator*, kao prevod hebrejskog termina *qadesh*. Ovo je jedina pojava spomenutog termina u *Vulgati*. U korpusu *Vetus Latina* umesto ove imenice nalazimo termine iz porodice, okupljene oko reči *fornix*. Sve to potvrđuje pretpostavku, da su reči okupljene oko termina *scortum* u Jeronimovo vreme iščezle ili na granici da iščeznu iz upotrebe.

Termin *prostibulum* je jedini termin iz leksičke porodice, zasnovane na reči *prostare*, koji se javlja u *Vulgati*; nalazimo ga samo u starozavetnim knjigama. U klasičnom latinitetu *prostibulum* ukazuje na prostitutku nižeg ranga. S vremenom ovaj termin iščezava iz svakodnevne upotrebe i, pošto je njegovo značenje zaboravljeno, počinje da označava bordel. Jeronim upotrebljava imenicu *prostibulum* u oba značenja. Tri puta *prostibulum* označava ženu oskrnavljenu neodličnim seksualnim odnosom, prostitutku i silovanu. Ovako upotrebljena reč *prostibulum* uvek ima jake negativne konotacije i predstavlja uvredljivi termin. I u drugim Jeronimovim delima reč *prostibulum* pretežno ukazuje na bludnicu.

Dva puta Jeronim terminom *prostibulum* označava mesto na kojem se obavlja ritualna prostitucija, oltare i svetišta podignute u čast idola, oba puta u *Knjizi proroka J Ezekilja* tamo gde u hebrejskom tekstu nalazimo opštiji termin *rama* 'uzvisina'. U *Vulgati* na mesto na kojem se odvija prostitucija ukazuje i termin *lupanar*; njega nalazimo samo u starozavetnim tekstovima *Vulgate*, uvek u kontekstu idolopoklonstva. Jeronim nikada na javnu kuću ne ukazuje terminom *fornix*. Ovu reč on koristi da označi slavoluk, a jednom spravu za mučenje. U novozavetnim knjigama se ova reč ne javlja.

Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *prostituere* se u *Vulgati* javljaju retko. Samo jednom nalazimo glagol *prostituere* koji se javlja kao prevod finitnog oblika glagola *zanah* i ukazuje na predbračne seksualne odnose žene. Imenica *prostitutio* se u *Starom zavetu* u *Knjizi proroka J Ezekilja* odnosi na obrednu prostituciju, a u *Novom zavetu*, u *Knjizi otkrivenja*, metaforički označava bludničenje sa idolima. *Prostitutio* je jedini od svih termina iz leksičkih porodica zasnovanih na glagolima *prostare* i *prostituere* koji se javlja u novozavetnim knjigama *Vulgate*, kao prevod reči πορνεία.

Javlja se kao alternativa imenici *fornicatio*; Jeronim u starozavetnim knjigama na taj način upotrebljava termin *stuprum*.

Termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum* nalazimo samo u starozavetnim tekstovima: na šest mesta je reč o imenici *stuprum*, a jednom srećemo glagol *constuprare*. Oni predstavljaju osoben Jeronimov prevodilački izbor i nisu uslovljeni leksikom hebrejskog originala. Reči *stuprum* i *constuprare* se tako javljaju kao prevod raznovrsnih hebrejskih termina: imenice *taznuwth*, finitnog oblika glagola *zanah* i glagola *tame* 'oskvrniti', glagola *ra'ah* 'slomiti' i na mestima gde gde latinski prevod odstupa od hebrejskog i grčkog teksta. Termin *stuprum* se upotrebljava pretežno u osnovnom značenju ukazujući na gubljenje devičanstva, silovanje, incest i ženino neverstvo. U prenesenom značenju se *stuprum* upotrebljava samo jednom, a metaforički se upotrebljava i glagol *constuprare*. Metaforičku upotrebu nalazimo isključivo u proročkim knjigama, a upotrebu u osnovnom značenju izvan njih.

2.4 *Vetus Latina*

Imenice *prostitutio* (kao u *Novom zavetu*) i *stuprum* (kao u *Starom zavetu*) se javljaju kao alternative imenici *fornicatio* i u korpusu *Vetus Latina*, ali se češće od njih javlja termin *adulterium*. Vidimo, dakle, da se semantička polja termina *adulterium* i *fornicatio*, odnosno *stuprum* i *prostitutio* bar delimično prepliću i da se stoga rečeni termini mogu koristiti naizmenično. Na nekoliko mesta u korpusu *Vetus Latina* umesto reči *meretrix* nalazimo oblike *prostituta* i *adultera*, a umesto glagola *fornicari* parafraze sa imenicom *stuprum*, što dalje potvrđuje ovu tezu. Samo po jedan put umesto termina *fornicatio* srećemo imenice *moechia*, *moechatio*, *scortatio* i *luxuria*, što ukazuje da rečeni termini nisu bili učestali u hrišćanskom latinitetu. Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se izuzetno retko javljaju kao alternativni oblici terminima, iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*.

U referencama na stihove iz *Novog zaveta* umesto termina *meretrix* nalazimo, pored imenice *fornicaria*, i druge u književnom latinitetu ređe osvedočene termine *fornicatrix* i *fornicatoria*.

Umesto termina *fornicatio* se javljaju i imenice *incestum* i *incontinentia*. Prevod *incontinentia* je karakterističan za stih 1 Kor. 7.2 u kom apostol Pavle govori da je zbog

bludničenja bolje da se ljudi venčavaju. Termin *incestum* je karakterističan za stih 1 Kor. 5.1 u kojem je reč o bludničenju sa vlastitom maćehom.

Isključivo u latinskim prevodima biblijskih knjiga nalazimo i glagol *effornicari* / *exfornicari* 'bludničiti', oblikovan po uzoru na grčki glagol ἐκπορνεύω koji se, kazali smo, javlja samo u *Starom zavetu*. Termin *effornicari* nalazimo u referencama na starozavetne stihove u kojima u grčkom tekstu nalazimo oba glagola, πορνεύω i i ἐκπορνεύω, verovatno kao rezultat nastojanja da se vernije prenese tekst *Septuaginte* i napravi distinkcija između dva glagola, kakva postoji u grčkom jeziku. Spomenuti termini *fornicatrix*, *fornicatoria* i *effornicari* verovatno predstavljaju artificijelne (ili) *ad hoc* tvorevine.

2.5 Jeronim

Kada je reč o terminima za bludničenje u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga je izraženiji uticaj leksike *Septuaginte*. To dalje potvrđuje pretpostavku, da se leksička porodica, zasnovana na terminu *fornix* oblikovala pod jakim uticajem grčke biblijske leksike, naročito po uzoru na leksičku grupu u čijem je središtu reč πορνεία.

Tamo gde u grčkom tekstu nalazimo termin πόρνη, Jeronim se u *Vulgati* i u svojim drugim delima opredeljuje prvenstveno za imenicu *meretrix*. Jeronim upotrebljava još samo dve reči srodne spomenutom terminu: *meretricius* i *meretricula* (poslednji izvan *Vulgate*). U njegovim delima ne nalazimo prilog *meretricie*, ograničen na prehršćanski latinitet, ni za hrišćanski latinitet karakteristične termine *meretricari* i *meretricatio*. Imenicu *fornicaria*, svojstvenu govornom latinitetu Jeronim upotrebljava retko i, kada je reč o referencama na starozavetne stihove, isključivo u odlomcima koji predstavljaju prevod sa grčkog jezika. S druge strane, u Jeronimovim komentarima se mešaju termini iz grupa, zasnovanih na rečima *meretrix* i *fornicatio*. Ono što radi *meretrix* je *fornicatio*.

U prevodu starozavetnih knjiga, kazali smo, Jeronim prostitutku opisuje i rečju *scortum*. Reči *meretrix* i *scortum* se u njegovim drugim delima upotrebljavaju naizmenično i često kao istoznačnice, premda se termin *meretrix* javlja znatno češće. U *Vulgati* on upotrebljava i reč *scortator* (jednom) kojom označava muškarca koji učestvuje u svetovnoj prostituciji. Jeronim među hrišćanskim ocima najčešće upotrebljava termin *scortum* i njemu srodne termine; u njegovim drugim delima nalazimo i reči kojih nema u

Vulgati: *scortari*, *scorteus* i (možda) *scortatio*. Uprkos tome, i analiza njegove upotrebe ukazuje, da rečeni termini u Jeronimovo doba polako iščezavaju iz svakodnevne upotrebe, a njihovo značenje više nije opšte poznato.

Od termina, zasnovanih na glagolu *prostare*, Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava samo imenicu *prostibulum*. U drugim Jeronimovim delima, kao i u *Vulgati*, reč *prostibulum* pretežno ukazuje na bludnicu, a ređe na mesto na kom se odvija bludničenje. Glagol *prostare* i pridev *prostibilis* se ne javljaju ni jednom u njegovim delima.

Termine iz porodice zasnovane na reči *prostituere* Jeronim upotrebljava isključivo u seksualnom kontekstu. U svojim drugim delima on najčešće koristi glagol *prostituere*, znatno ređe imenicu *prostitutio*, a još ređe imenicu *prostituta*. Oblike karakteristične za hrišćanski latinitet, *prostitutus* i *prostitutor* ne nalazimo u Jeronimovim delima.

Tamo gde u *Vulgati* nalazimo termine, zasnovane na reči *fornix*, u drugim Jeronimovim delima (retko i isključivo u referencama na starozavetne stihove) srećemo termine iz drugih leksičkih grupa, okupljenih oko reči *adulter* i *moechus*, *scortum*, *meretrix*, *stuprum*, *amator*. Za Jeronimov prevod termina kojima se opisuje preljuba karakteristična je veća doslednost nego za njegov prevod termina kojima se opisuju prostitucija i bludničenje. Drugim rečima, Jeronim izuzetno retko umesto termina iz grupa *moechus* i *adulter* upotrebljava termine okupljene oko reči *fornix*. Naprotiv, na pojedinim mestima o bludničenju govori terminima kojima se inače opisuje preljuba. Takva upotreba bi nas mogla navesti na zaključak, da su se termini za preljubu upotrebljavali kao hiperonimi koji mogu obuhvatiti i bludničenje. U društvu, u kojem je brakolomstvo smatrano najgorim seksualnim prekršajem, takva upotreba ne bi bila nezamisliva, međutim, citirali smo nekoliko odlomaka raznih hrišćanskih otaca koji eksplicitno svedoče o suprotnom.

Fornix je jedini termin kojim Jeronim ukazuje na arhitektonske elemente, a koristi ga pretežno izvan seksualnog konteksta i samo jednom njime označava javnu kuću. U *Vulgati* ga upotrebljava samo dva puta, i izvan seksualnog konteksta.

Termin *fornicatio* je najzastupljeniji termin svugde u hrišćanskom latinitetu, pa tako i u *Vulgati* i ostalim Jeronimovim delima. Jeronim i u prevodu starozavetnih knjiga i

u svojim drugim delima glagol *fornicari* upotrebljava češće, a oblike *fornicarius* i *fornicator* ređe nego što je to slučaj u delima drugih hrišćanskih autora i u prevodima novozavetnih knjiga. Starozavetna leksika u tome predstavlja svojevrсни radikalni pol, i u njoj je glagol *fornicari* najzastupljeniji, a oblici *fornicarius* i *fornicator* se uopšte ne upotrebljavaju. U tome se starozavetna leksika najviše razlikuje od rečnika novozavetnih knjiga; naime to je korpus u kojem je zastupljenost glagola *fornicari* najmanja, a zastupljenost termina *fornicarius* i *fornicator* najveća. Jeronim na osoben način upotrebljava termin *fornicaria*: njega u *Vulgati* koristi samo jednom, ali češće u svojim drugim delima.

U Jeronimovom prevodu starozavetnih tekstova neretko umesto glagola *fornicari* nalazimo parafraze sa imenicom *fornicatio*, što možemo uporediti sa već opisanom pojavom česte upotrebe predikatskih konstrukcija sa terminom *adulterium* umesto glagola *adulterare* kod Jeronima i u književnom latinitetu uopšte.

Jeronim, naročito u prevodu starozavetnih knjiga u svojim drugim delima. U TLL nalazimo podatak da se uz glagol *fornicari* na mestu subjekta češće javlja žena; međutim, naše istraživanje pokazuje, da se, bar u periodu koji pokriva ovo istraživanje, ovaj glagol češće javlja u rečenicama čiji je subjekat muškarac. Jedini korpus, u kojem se glagolom *fornicari* češće označavaju postupci žene jesu Jeronimova dela - prevod starozavetnih knjiga *Vulgate* (što je mahom uslovljeno leksikom hebrejskog teksta), ali i njegova druga dela. Naprotiv u delima drugih hrišćanskih otaca, a naročito u novozavetnim knjigama *Vulgate* uz ovaj glagol obično stoji muškarac na mestu subjekta. U prenesenom značenju glagol *fornicari* izuzetno retko ukazuje na ženske postupke, samo devet puta u čitavom hrišćanskom latinitetu, a od toga tri puta kod Jeronima, dva puta u prevodu hebrejskih svetih spisa i jednom drugde u njegovom opusu. U novozavetnim tekstovima se glagol *fornicari* uopšte ne upotrebljava na rečeni način.

Jeronimova leksika je, generalno, bliža hrišćanskoj leksici nego leksici klasičnog latiniteta. Najveće sličnosti pokazuju leksika novozavetnih knjiga *Vulgate* i leksika hrišćanskih autora uopšte. Leksika starozavetnih knjiga se katkada ne razlikuje bitno od leksike drugih Jeronimovih dela, kao u slučaju leksema okupljenih oko reči *scortum*, a katkada se u mnogome razlikuje od vokabulara drugih analiziranih korpusa, kao u slučaju porodica u čijem su središtu termini *fornix* i *stuprum*. Kada pokušamo da odredimo odnos

između leksike Jeronimovog prevoda starozavetnih tekstova i leksike njegovih drugih dela s jedne, i leksike novozavetnih knjiga *Vulgate* i drugih hrišćanskih otaca s druge strane, često zbog malog broja analiziranih primera ne dolazimo do jasnih rezultata.

III Termini za ljubavnicu

Na ljubavnice i odnose sa njima ukazuju dve grupe latinskih reči; one okupljene oko termina *paelex*, i one okupljene oko reči *concupina*.

1. *Paelex*

Reč *paelex* je glavni termin za ljubavnicu u prehrišćanskom latinitetu, znatno češće upotrebljavan od termina *concupina*. Termin *paelex* se od davnina upotrebljava u latinskom jeziku, još od doba kralja Nume. Njeno prvobitno značenje je 'ljubavnica oženjenog muškarca', a predstavlja ženski pandan terminu *adulter* - *paelex* je muževljeva ljubavnica i ženina suparnica, baš kao što je *adulter* ženin ljubavnik i muževljev rival. U izvorima se često opisuje bol koju muževljeva *paelex* izaziva kod povređene supruge. Iz konteksta ili iz jukstapozicija koje stoje uz ovaj termin je često razvidno da je *paelex* žena, koja služi za zadovoljenje seksualne žudnje i zbog toga zaslužuje prezir.

Najkasnije u 1. veku pre nove ere semantičko polje ovog termina se proširuje i on počinje da označava sve ljubavnice, odnosno sve žene u vanbračnoj vezi sa muškarcem, koji nije njihov suprug, bez obzira na njegov bračni status. U tome se termin *paelex* približava terminu *concupina*. Upotreba u ovom proširenom značenju je, ipak, izvesno vreme bila ograničena na govorni latinitet. U književnim delima termin *paelex* označava ljubavnice oženjenih muškaraca i tek u poklasičnom latinitetu se javlja u proširenom značenju. U poklasičnom latinitetu termin *paelex* ukazuje i na muške ljubavnike, odnosno prostitutke.

Reč *paelex* se upečatljivo najčešće javlja u lirici, kod Ovidija. Distribucija pokazuje, da je reč o terminu, karakterističnom za jezik obrazovanih i pogodnom za visoki književni stil, odnosno uglađeno izražavanje u tragediji, epici, elegiji i istoriografiji.

Termin *paelex* se od drugog veka sve ređe upotrebljava, a zamenjuje ga termin *concupina*. *Paelex* i *paelicatus* nikada nisu ušli u jezik prava. Razlog tome je što muževljeva preljuba i učesnici u njoj nikada nisu sankcionisani rimskim zakonom. Naprotiv, termini *concupina* i *concupinatus* ukazuju na vanbračnu zajednicu i ženu koja živi u takvoj zajednici, i kao takvi ulaze u jezik prava.

Termin *paelex* u hrišćanskom latinitetu uvek označava ljubavnicu „zauzetog“ muškarca, „drugu ženu“, suparnicu muškarčeve primarne partnerice (uključujući i inoče u haremu). Javlja se sve ređe i svoje mesto ustupa terminu *concupina*. Termin *paelicatus*, retko osvedočen još u klasičnom latinitetu, ne nalazimo u delima hrišćanskih autora.

2. *Concupina*

Termin *concupina* nije imao usko specijalizovano i fiksirano značenje, već se javljao u raznim kontekstima i sa čitavim spektrom značenja i konotacija. On označava žene ljubavnice oženjenih i neoženjenih muškaraca, priložnice careva i seksualne partnerice razvratnih muškaraca. Sve se one spominju u afirmativnim i negativnim kontekstima.

U nekim rečnicima nalazimo tumačenje da se termin *concupina* prvobitno odnosio na ženu koja živi sa oženjenim muškarcem; međutim, naše istraživanje pokazuje da od prve osvedočene pojave u Plautovim komedijama ovaj termin označava ljubavnice oženjenih i neoženjenih muškaraca, a javlja se bez naročito afirmativnih ili negativnih konotacija. I u klasičnoj rimskoj književnosti se rečeni termin upotrebljava u oba navedena značenja.

Od prvog veka nove ere termin *concupina* se u književnim tekstovima pretežno upotrebljava na novi način, u negativnom kontekstu u pluralu, ukazujući na seksualne partnerice promiskuitetnih muškaraca i po tom se značenju i konotacijama približava terminu *scortum*. S druge strane, istovremeno, u 1. veku n.e. ovaj termin se u pravnim tekstovima upotrebljava kao neutralni tehnički termin i ukazuje na nevenčanu suprugu. Termin *concupina* se i u epigrafskom materijalu iz perioda od 1. veka pre n.e. do 300. godine n.e. upotrebljava kao neutralni tehnički termin i označava kako pokojnice, tako i žene dedikante. Na konkubine se odnose iste formule i epiteti kao i na supruge, što svedoči da *concupinae* nisu bile isključivo seksualne partnerice i da nije reč o pogrdnom

nazivu. Čini se da je kontekst presudan za asocijacije termina *concupina*: on označava ljubavnicu i može imati afirmativne konotacije, ali zbog svog naglašenog seksualnog značenja može imati i izrazito negativne konotacije.

Termin *concupinatus* srećemo retko, pretežno u *Digestama*. Ova reč prvobitno označava vezu dvoje ljudi koji nisu u braku i u tom se značenju javlja još kod Plauta; slično značenje ‘vanbračna zajednica’ ovaj termin ima i u *Digestama*. U retkim drugim književnim delima u kojima se javlja, ovaj termin ukazuje na brakolomstvo ili odnos između kralja i njegovih inoča.

Termini *concupina* i *concupinatus* su osvedočeni još u Plautovim komedijama. Način na koji ih Plaut upotrebljava i njihova učestalost u njegovim delima ukazuju da su ovi termini bili ustaljeni u latinskom jeziku u njegovo doba. Ovi termini predstavljaju tehničke termine kojima se ukazuje na osobenu, zakonom sankcionisanu zajednicu, tj. konkubinat, i žene koje su deo te zajednice, tj. konkubine i veoma su zastupljeni u *Digestama*. Rimsko pravo je legitimitet priznavalo samo zajednicama u kojima je muškarac bio višeg socijalnog statusa nego žena. Zato u pravnim tekstovima termin *concupinus* ne označava muškarca koji je partner u takvom odnosu.

Termin *concupinus* se prvi put javlja u Katulovoj poeziji. On ukazuje na muškarce u homoseksualnim i, ređe, heteroseksualnim vezama. I u jednom i u drugom slučaju, ovaj termin uvek označava muškarca koji ima niži društveni status od partnera, odn. partnerice. Od samog početka je *concupinus* ekspresivni, derogativni i potencijalno uvredljivi termin sa jakim konotativnom snagom. Jačina njegove konotativne snage, međutim, proističe upravo iz njegove kognitivne snage – ono što je uvredljivo, ponižavajuće i prezira dostojno kod ovog termina je upravo činjenica da on označava muškarca, koji se ponaša kao ljubavnica. Znatno ređe *concupinus* ukazuje na ljubavnika neke žene, a kada se upotrebljava na taj način, ukazuje pretežno na brakolomca, ali i na zavodnika neudatih žena. Kontekst je uvek negativan. Kada ukazuje na brakolomca, kao njegov sinonim se javlja reč *moechus*. Na prelomu vekova, reč *concupinus* se javlja čak češće nego termin *concupina*, međutim, u poznom latinitetu se termin *concupinus* sve ređe upotrebljava.

Distribucija svedoči, da termini *concupina* i *concupinatus* nisu predstavljali grube ili opscene termine, niti vulgarizme, ali ni arhaizme ili tražene učene reči. Oni su tehnički

i nepoetski termini bez osobenih negativnih konotacija i šaljivih asocijacija. Karakteristični su za prozu, pre svega tehničke priručnike i historiografiju. U stihu se učestalije javljaju samo u komediji. Distribucija pokazuje i da su termini *concupina* i *concupinus* imali delimično različit jezički status. Termin *concupinus* se javlja samo u Marcijalovom epigramu i u fesceninima u Katulovom epitalamiju i iz te činjenice, ali i iz načina, na koji se ova reč upotrebljava, iz pripadajućih pejorativnih epiteta i konteksta je razvidno, da je reč o ekspresivnom terminu sa jakim konotativnom snagom, koji ima moć da pobudi negativne asocijacije i da nekoga izvrgne ruglu i uvredi.

Termin *paelex* je bio glavni termin (tehnički ili ne) za ljubavnicu oženjenog muškarca u prehršćanskom latinitetu, dok je *concupina* bio naziv za svaku ljubavnicu, onu koja je u vanbračnoj vezi sa slobodnim ili oženjenim muškarcem. Termin *concupina* je u početku imao jake seksualne asocijacije te stoga potencijalno derogativno značenje. Ove karakteristike su možda bile delimično zasnovane i na tome što je svest o poreklu termina od glagola *concumbere* 'leći' izvesno bila jaka. S vremenom je *concupina* postao glavni tehnički termin rimskog prava za nevenčanu suprugu; pored njega u rimskom pravu se javlja i termin *concupinatus* koji označava takvu vezu. Termin *paelex* nikada nije našao svoje mesto u rimskom pravu, jer muževljevo neverstvo nije zakonom sankcionisano.

Sa hrišćanskim latinitetom glavni termin za ljubavnicu postaje reč *concupina*; ona u delima hrišćanskih otaca prevashodno ukazuje na ljubavnice oženjenih muškaraca preuzevši, tako, funkciju reči *paelex* i potisnuvši ju. U prehršćanskom latinitetu termin *paelex* gotovo dva puta češće ukazuje na ljubavnicu nego termin *concupina*. Hrišćanski latinitet donosi veliki zaokret, pa se u delima hrišćanskih otaca termin *concupina* upotrebljava 12 puta češće nego termin *paelex*.

U hrišćanskom latinitetu termin *concupina* najčešće označava ljubavnicu oženjenog muškarca, a *concupinatus* uvek označava vezu oženjenog muškarca i njegove ljubavnice. Kao i katkada u klasičnom latinitetu, i u delima hrišćanskih otaca ovaj termin ukazuje na seksualnu partnericu promiskuitetnih muškaraca i ima izrazito negativne konotacije. S druge strane, termin *concupina* u delima hrišćanskih otaca označava i partnericu neoženjenog muškarca, devojku, nevenčanu suprugu. Semantičko polje termina

okupljenih oko reči *concupina* se delimično preklapa sa semantičkim poljem termina zasnovanih na reči *fornix* upravo u onom delu, u kom označava vanbračne odnose, koje hrišćanska seksualna etika strogo osuđuje.

Termin *concupinus* se u čitavom analiziranom korpusu hrišćanskih tekstova javlja samo na dva mesta u Jeronimovim delima, a označava pasivnog homoseksualca. Sa hrišćanskim latinitetom su osvedočeni i novi termini; najznačajniji među njima je *concupinarius* koji ukazuje na muškarca u konkubinatu i predstavlja muški pandan terminu *concupina*. Za razliku od termina *concupinus*, koji ukazuje na homoseksualce, *concupinarius* označava muškarce u heteroseksualnim vezama. Tako *concupinarius* ispunjava prazninu koju smo primetili u prehrišćanskom latinitetu. Ovaj termin je u analiziranom korpusu tekstova osvedočen samo kod Jeronima u značenju 'bludnik', ali se češće u tom značenju upotrebljava u kasnom srednjem veku. Kroz čitavu istoriju, društveni status partnera koji su živeli u konkubinatu bio je znatno različit: obično je žena imala niži socijalni status od muškarca. Isto tako, društvo je drugačije gledalo na partnere uključene u takvu zajednicu, s obzirom na njihov pol; i premda se nije blagonaklono gledalo na muškarce, koji su održavali vanbračne zajednice, žene su bile izložene znatno oštrijoj osudi. Otuda prolazi i terminološka neujednačenost; *concupina* označava ženu koja se nalazi u izvanbračnoj vezi, ali ne postoji poseban termin za muškarca koji je u vezi sa njom. Odgovarajući termin muškog roda *concupinus* ne označava konkubinog partnera, već muškarca koji se nalazi na poziciji i u ulozi konkubine. Termin *concupinarius* počinje da se upotrebljava tek sa srednjim vekom, odnosno nakon što je hrišćanska seksualna etika nametnula iste aršine za oba pola.

Sa hrišćanstvom se javlja i pridev *concupinalis* 'koji se odnosi na konkubine' koji se (samo jednom) javlja u kontekstu odnosa oženjenog muškarca i njegove ljubavnice.

Reči *concupina* i *paelex* dele niz značenja i njihova se semantička polja u mnogome preklapaju. Obe reči se primarno upotrebljavaju da ukažu na ljubavnicu oženjenog muškarca. To je glavno i gotovo isključivo značenje termina *paelex* kako u delima paganskih autora, tako u hrišćanskoj književnosti. Obe reči mogu označavati i žene u haremu. Najzad, oba termina ukazuju i na partnerke neoženjenih muškaraca, njihove nevenčane supruge (termin *paelex* se u ovom poslednjem značenju javlja samo jednom).

3. *Vulgata*

Od svih termina za ljubavnice u *Vulgati* nalazimo samo reči *concupina* i *concupitus*. One se javljaju isključivo u starozavetnim knjigama *Vulgate*, kao prevod hebrejske reči *piylegesh* i, u *Knjizi proroka Danila*, prevod aramejske reči *lechenah*.

Termin *concupina* u *Vulgati* najčešće u neutralnom kontekstu označava inoče i žene iz harema. U epizodi iz 19. i 20. glave *Knjige o sudijama* je *concupina* (odn. hebr. *piylegesh*) nevenčana supruga; ima, dakle, status sličan onome koji konkubine imaju u rimskom pravu. U rečenoj epizodi Jeronim, možda pod Ambrozijevim uticajem, termin *piylegesh* prevodi naizmenično terminima *concupina* i *uxor*. U starijim latinskim prevodima, uključujući i druga Jeronimova dela, na spomenutu ženu ukazuje pretežno termin *concupina*, ali Ambrozije u dva dela u kojima opisuje ovu biblijsku priču svesno izbegava termin *concupina*, i upotrebljava reči *jugalis*, *mulier*, *dilecta*, *juvencula*, *adulescentula* i, jednom, *conjux*. To ukazuje da je Jeronimova leksika možda formirana pod uticajem Ambrozijevog tumačenja statusa rečene konkubine.

Jeronim u stihu Jez. 23.20 prevodi termin *piylegesh* rečju *concupitus*, i označava njime odnos sa konkubinom. Moguće je da se hebrejski tekst koji je Jeronimu poslužio kao osnova za prevod u tom delu razlikovao od onog koji je nama sačuvan; na tu mogućnost ukazuje i činjenica, da na istom mestu odstupa i prevod *Septuaginte*.

U grčkom tekstu kao prevod reči *piylegesh* gotovo uvek nalazimo oblik *παλλακή* koji, poput latinskog termina *paelex*, ukazuje na ljubavnicu oženjenog muškarca. Terminom *παλλακή* je preveden i termin *lechenah* u *Knjizi proroka Danila*.

4. Jeronim

Način na koji hrišćanski oci upotrebljavaju termin *concupina* se razlikuje od načina na koji je ovaj termin upotrebljen u *Vulgati*. U delima hrišćanskih otaca, *concupina* u većini slučajeva označava ljubavnicu oženjenog muškarca, odn. ženu, na koju u paganskom latinitetu ukazuje termin *paelex*. Naprotiv, u prevodima starozavetnih knjiga *concupina* je svojevrsni tehnički termin koji označava inoče istaknutih ličnosti i nevenčane supruge. U ovom poslednjem primeru konkubine imaju sličan status kao u rimskom pravu. Jeronim u svojim drugim delima upotrebljava termin *concupina* pre svega da ukaže na žene u haremu, a ređe da označi ljubavnice oženjenih muškaraca.

Samo u njegovim delima, kazali smo, nalazimo termin *concupinus* koji ukazuje na pasivnog homoseksualca. U Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga i u njegovim drugim delima je, dakle, upotreba termina *concupina* (i *concupinus*) bliža klasičnom, nego hrišćanskom latinitetu.

Termin *paelex* nalazimo samo dva puta u Jeronimovim delima, jednom u značenju 'inoča', i jednom u značenju 'ljubavnica oženjenog muškarca'.

IV Odgovori na hipoteze i osnovne pretpostavke

1. Sa hrišćanskim latinitetom se javljaju termini koji označavaju muževljevu preljubu. Hrišćansko učenje da su žene i muškarci ravnopravni partneri se i na druge načine reflektuje na terminologiju preljube.

Pretpostavili smo da će novo viđenje da i muškarac može počiniti preljubu učiniti da termini *moechus* i *adulter* počnu da označavaju i supruga preljubnika, *moechari* i *adulterare* muževljevu preljubu; a *adulterium* i suprugovo neverstvo.

Hrišćanska seksualna etika iziskuje vernost od oba supružnika i osuđuje sve seksualne odnose izvan bračnih okvira. Nove ideje iziskuju nove jezičke elemente i sadržaje. Nove kategorije kategorije zabranjenih odnosa i lica koja u njima učestvuju opisani su na dva načina – novim terminima ili već postojećim terminima čiji je semantički sadržaj obogaćen.

U prehrišćanskom latinitetu i u starozavetnim knjigama *Vulgate* termini okupljeni oko reči *adulter* i *moechus* skoro uvek opisuju „patrijarhalni“ tip preljube, odnosno brakolomstvo i ženino neverstvo: imenice *adulter* i *moechus* ukazuju na brakolomca, *adultera* i *moecha* na nevernu ženu, *adulterium* na brakolomstvo i ženinu preljubu a glagoli *adulterare* i *moechari* na postupke neverne žene i njenog ljubavnika (ne i na postupke nevernog muža ili njegove ljubavnice). Kada je subjekat glagola *moechari* i *adulterare* muškarac, oni imaju značenje 'zavesti', 'počiniti brakolomstvo', a kada je njihov subjekat žena oni imaju značenje 'počiniti preljubu'. Uz tranzitivne oblike glagola *adulterare* žena se javlja na mestu direktnog objekta.

Tek izuzetno, po jedan put se u paganskoj književnosti ovi termini odnose na muževljevu preljubu: *adulter* na nevernog supruga, a *adulterium* na muževljevo neverstvo.

Sa novozavetnim knjigama termini iz obe spomenute leksičke porodice počinju da označavaju i nevernog supruga i njegove postupke. U jevanđeljima na muževljevo neverstvo ukazuju glagol *moechari* i sintagma *adulterium committere*. Upotreba rečenih termina na tim mestima je markirana i njima je novo značenje nametnuto. Međutim, ovakva upotreba otvara put novim primenama srodnih termina u rečenom značenju. Među stihove najznačajnije za razvoj hrišćanske seksualne etike, izvesno, spadaju stihovi kojima se u *Dekalogu* zabranjuje preljuba, kao i stihovi kojima Isus zabranjuje razvod, a drugi brak za života bivšeg supružnika karakteriše kao preljubu (odnosno, stihovi iz Pavlovih poslanica o istoj temi). U tim se stihovima, kazali smo, termini iz grupa, u čijem se središtu nalaze termini *adulter* i *moechus* upotrebljavaju na način nesvojstven klasičnom latinitetu, da označe muževljevu preljubu. Takva upotreba predstavlja temelj za budući razvoj semantičkog polja rečenih termina. U korpusu *Vetus Latina* u stihovima koji referišu na gore navedene stihove u kojima se termini za preljubu odnose na muževljevo neverstvo nalazimo glagole *adulterare* i *moechari* koji tako poprimaju nove sadržaje i počinju da označavaju muževljevu preljubu.

Pošto se sa dugom tradicijom ustalilo njihovo značenje, termini grupisani oko reči *adulter* i *stuprum* su teže podlegali semantičkim promenama. Nova značenja su lakše poprimali termini iz leksičkih porodica okupljenih oko reči *moechus* i *fornicatio*; naime, obe ove grupe se (iznova) oblikuju sa hrišćanskim latinitetom.

U analiziranim tekstovima reči okupljene oko termina *fornix* označavaju vanbračne seksualne odnose muškaraca i žena, a termini *fornicator* i *fornicarius* razvratnika, muškarca sklonog promiskuitetu, onoga koji seksualno zadovoljenje traži izvan braka. Neologizmi svojstveni hrišćanskom latinitetu, *moechia* i *moechatio*, ukazuju i na muževljevo neverstvo. Spomenuto značenje, međutim, nije inherentno ovim terminima, već se njima, ali i terminu *adulterium* koji se javlja kao njihov sinonim, na početku nameće novi sadržaj. Opisana programska upotreba rečenih termina ima za cilj da izmeni jezik i prilagodi ga novom hrišćanskom učenju.

Napomenimo da hrišćanska „rodno ravnopravna“ seksualna etika i grčkoj leksici donosi dve novine: imenicu koja ukazuje na preljubnicu i upotrebu glagola koji označavaju preljubu uz subjekte oba pola.

Isti rodni leksički disparitet u prehrišćanskom latinitetu postoji i na planu termina za bludničenje i termina kojima se opisuju ljubavnice i odnosi sa njima.

Imenica *scortum* označava prostitutku (oba pola), ali termin *scortator* opisuje muškarca koji koristi usluge prostitutki. Glagol *scortari* se sa muškarcem na mestu subjekta javlja u značenju 'kurvati se, ići s kurvama', a (samo jednom) sa ženom na mestu subjekta u značenju 'kurvati se, biti kurva'. Subjekat glagola *stuprare* i (pozno) *constuprare* je uvek muškarac. Ovi termini u poznom latinitetu polako iščezavaju, pa kod njih nije bilo moguće primetiti semantičke promene, uslovljene dolaskom hrišćanstva.

Termin *paelex* je bio glavni termin za ljubavnicu oženjenog muškarca u prehrišćanskom latinitetu. Ova reč nikada nije našla svoje mesto u jeziku rimskog prava, jer muževljevo neverstvo nije zakonom sankcionisano.

Termin *concubina* je u rimskom pravu tehnički termin za ženu u zakonom sankcionisanoj vanbračnoj zajednici. Rimsko pravo je priznavalo samo zajednice u kojima je muškarac bio višeg socijalnog statusa nego žena, zato ne postoji poseban termin za muškarca koji je u vezi sa konkubinom. Odgovarajući termin muškog roda *concubinus* ne označava konkubinog partnera, već muškarca koji se nalazi u ulozi konkubine (u hrišćanskom latinitetu isključivo u homoseksualnim vezama). Tek u poznoj antici, nakon što je hrišćanska seksualna etika nametnula iste aršine za oba pola, počinje da se upotrebljava termin *concubinarius* koji ukazuje na muškarca u (heteroseksualnom) konkubinatu i predstavlja muški pandan terminu *concubina*.

U *Vulgati* termin *concubina* predstavlja tehnički termin za inoče i nevenčane supruge. U *Vulgati* ne nalazimo termin za ljubavnicu oženjenog muškarca kakav je latinski termin *paelex*. U hebrejskom i grčkom originalu se o „drugoj ženi“ govori retko i terminima u značenju 'kurva', 'bludnica' i njima srodnim parafrazama, pa takvoj leksici odgovara i latinski prevod.

2. Seksualni termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *fornix* predstavljaju osobenost hrišćanskog latiniteta, a preuzeti su iz govornog jezika nižih društvenih slojeva.

Po uzoru na klasični termin *fornix* u značenju 'bordel' (sa izrazito negativnim konotacijama i kolokacijama) oblikovan je termin *fornicaria* koji označava ženu koja svoje telo nudi *in fornice*. Sa dolaskom hrišćanstva je na ovom terminu zasnovana velika porodica reči koje ukazuju na bludničenje. Termin *fornicaria* je u tekstovima za koje je karakterističan vulgarni latinitet zastupljeniji od termina *meretrix*, što je još jedan argument u prilog tezi da su ovi termini u hrišćanski latinitet ušli iz govornog jezika. Tu pretpostavku potvrđuje i činjenica da su gotovo svi termini iz ove leksičke porodice osvedočeni rano, još kod Tertulijana i da nakon njegove upotrebe ne postoji vremenski period tokom kojeg se oni ne bi upotrebljavali. Bar neki od ovih termina su, dakle, i pre Tertulijanovog vremena bili prisutni u govornom latinitetu, odakle su ušli u govorni i pisani jezik hrišćana, i brzo zaživeli bujnim životom. Tertulijanova programska upotreba ovih termina svakako je doprinela njihovom ustaljivanju u hrišćanskom latinitetu.

3. Leksička porodica u čijem se središtu nalazi termin *fornicaria* se razvila zahvaljujući želji da se što doslednije, paronimima iz jedne leksičke porodice, prevedu termini iz grčke leksičke porodice okupljene oko reči *πόρνη*.

Upečatljivo je da se u korpusu *Patrologia Latina* termini iz grupe okupljene oko reči *fornicaria* javljaju često, premda u književnost ulaze tek sa hrišćanskim latinitetom. Jedan od činilaca koji je doprineo ustaljivanju i širenju ove leksičke grupe bila je njihova paronimija sa terminima grupisanim oko reči *πόρνη*. Još u najstarijim prevodima *Biblije* su termini iz leksičke porodice okupljene oko reči *πόρνη* na latinski prevedeni terminima okupljenima oko reči *fornicaria*. Paronimija termina *fornicaria* i *πόρνη* je prevodiocima biblijskih tekstova poslužila kao osnova za upotrebu latinskih termina fonetski bliskih grčkim terminima.

U Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga je uticaj leksike *Septuaginte* slab, kada je reč o terminologiji preljube, ali izraženiji kada je posredi upotreba termina za bludničenje iz porodice okupljene oko reči *fornicaria*. To dalje potvrđuje pretpostavku,

da se leksička porodica, zasnovana na terminu *fornix* oblikovala pod jakim uticajem grčke biblijske leksike, naročito po uzoru na leksičku grupu u čijem je središtu reč *πόρνη*.

4. Još jedan činilac koji je doprineo ustaljivanju i širenju termina iz grupe zasnovane na reči *fornix* jeste potreba da se opišu novi koncepti za koje u prehršćanskom latinitetu nisu postojali prikladni termini. Novi termini i njihov sadržaj odražavaju principe hrišćanske seksualne etike, u kojoj se osuđuju i vanbračni seksualni odnosi muškarca, ne samo žene.

Antička društva generalno ne sputavaju muškarčevu seksualnost, ako ona ne narušava (posredno ili neposredno) integritet drugog muškarca. Stoga prehršćanski latinitet ne poseduje termine za muškarca koji seksualno zadovoljenje traži izvan braka i njegove postupke. Hrišćanska seksualna etika donosi veliku novinu u antički svet - ideju da je svaka vanbračna seksualnost loša; javlja se potreba za rečima koje bi opisale ovaj novi koncept. Termini *fornicator* i *fornicarius* označavaju promiskuitetnog muškarca koji se upušta u vanbračne odnose, a imenica *fornicatio* i glagol *fornicari* njegove postupke. Termini okupljeni oko reči *stuprum* nisu bili sasvim pogodni za ovu svrhu jer nisu obuhvatali sve vanbračne odnose, već samo one odnose kojima su narušavani ugled i čast rimskih građanki (ali ne i odnose sa drugim kategorijama žena, poput prostitutki, robinja, oslobođenica...). Semantičko polje termina okupljenih oko reči *stuprum* i *fornix* se delimično podudara. Međutim, hrišćanski autori ponekad, i kada bi mogli upotrebiti termin *stuprum*, svesno izbegavaju ovaj za klasični latinitet i jezik rimskog prava svojstveni termin i programski koriste termin *fornicatio*, koji evocira grčku pozadinu novozavetnih tekstova. Ovakav leksički izbor ima za cilj da naglasi pripadnost autora hrišćanskoj zajednici koja donosi nov seksualni moral i novu leksiku.

5. Još jedan semantički činilac koji je mogao pogodovati usvajanju i širenju termina iz leksičke porodice, okupljene oko reči *fornix* jeste metaforička upotreba rečenih termina da označe idolopoklonstvo i apostazu. Termini iz grčke leksičke porodice zasnovane na reči *πόρνη* su sa *Septuagintom* pod uticajem hebrejskog jezika počeli ukazivati na idolopoklonstvo i apostazu kao poseban vid neverstva Bogu i otpadanja od njega. Takva upotreba je inherentna spomenutim hebrejskim terminima, ali

latinski jezik nije imao adekvatne reči čije bi semantičko polje označilo i fizičko (seksualno) i duhovno neverstvo, pa je nova leksička porodica koja evocira atmosferu biblijskih tekstova mogla zgodno preuzeti ovu ulogu.

6. Semantičko polje termina iz leksičkih porodica, okupljenih oko reči *fornix*, *adulter*, *moechus*, *stuprum* i *prostituere* je delimično podudarno, pa se ovi termini katkada, kako smo pretpostavili, naizmenično upotrebljavaju. Pod uticajem termina iz porodice zasnovane na reči *fornix* termini iz leksičkih porodica zasnovanih na rečima *adulter*, *moechus*, *stuprum* i *prostitutio* počinju da označavaju idolatriju. (Termine iz leksičkih porodica, zasnovanih na reči *stuprum* i *prostituere* smo izostavili u hipotezama, ali su se zaključci o njima nametnuli tokom istraživanja)

a) *adulterium* = *moechia*

Termini okupljeni oko reči *adulter* i oko reči *moechus* su još u prehršćanskom latinitetu bili velikim delom istoznačni i označavali pretežno „patrijarhalni tip“ preljube. Glavna razlika između ove dve grupe leksema bila je u tonu, pa su termini okupljeni oko reči *adulter* predstavljali tehničke termine prikladne za upotrebu u svim književnim žanrovima, a oni okupljeni oko reči *moechus* šaljive, ekspresivne i potencijalno uvredljive termine, prikladne za niže književne vrste. Hrišćanstvo dovodi do revitalizacije i promene terminološkog statusa termina iz porodice u čijem se središtu nalazi reč *moechus*, pa se opisana distinkcija u tonu gubi. Rečeni termini se, dakle, još više približavaju po značenju i konotacijama. U stihovima *Vulgate* i u korpusu *Vetus Latina* se termini iz spomenutih leksičkih porodica upotrebljavaju naizmenično. Iznad svega to važi za naizmeničnu upotrebu glagola *moechari*, *adulterare* i predikatskih konstrukcija sa imenicom *adulterium*.

b) *fornicatio* = *stuprum*

Stuprum u užem smislu, kazali smo, označava seksualne odnose sa uglednim ženama koje nisu u braku, dok *fornicatio* označava sveki seksualni odnos izvan bračnih okvira. Uprkos tome, semantičko polje ovih termina se velikim delom podudara. Reči *fornicatio* i *stuprum* se u starijim latinskim prevodima biblijskih knjiga katkada

upotrebljavaju naizmenično, što dalje potvrđuje pretpostavku, da spomenuti termini predstavljaju bar delimične sinonime. *Stuprum* i *adulterium* se često upotrebljavaju u jukstapoziciji, što ukazuje da su ova dva termina označavala različite prekršaje, premda su se njihova semantička polja mogla delimično preklapati. Naprotiv, reči *stuprum* i *fornicatio* se gotovo nikada ne javljaju u jukstapoziciji, upravo zbog njihove sinonimije. Zato što predstavljaju sinonime, termini iz leksičke porodice u čijem se središtu nalazi termin *fornix* zamenjuju i potiskuju reči iz leksičke porodice, okupljene oko reči *stuprum* koji polako ispadaju iz upotrebe.

Naveli smo brojne odlomke u kojima sami hrišćanski oci tvrde da termini *moechia* i *adulterium* predstavljaju sinonime, odnosno da su *fornicatio* i *stuprum* istoznačne reči. Upotreba jednog ili drugog termina predstavlja odabir autora. Taj odabir može imati, kazali smo, i programski karakter i upotreba termina *moechia*, odnosno *fornicatio* umesto termina *adulterium*, odnosno *stuprum*, može služiti kao manifestacija autorovog opredeljenja za hrišćansku leksiku.

- c) Termini za bludničenje su hiperonimi termina za preljubu: *fornicatio* (*stuprum*) ≥ *moechia* (*adulterium*)

Reči okupljene oko termina *moechus* i *adulter* prvenstveno ukazuju na učesnike u preljubi, ali mogu ukazivati i na promiskuitetne osobe i njihove postupke, naročito kada se upotrebljavaju paradigmatički. Termini za bludničenje predstavljaju, kazali smo, hiperonime termina za preljubu.

U preklasičnom i klasičnom latinitetu na bludničenje najčešće ukazuju termini iz leksičke porodice sazdane na reči *stuprum*. Premda se često ističe da *stuprum* označava odnose sa neudatim ženama, a *adulterium* odnose sa ženama koje su u braku, ta je distinkcija veštačka. Termin *stuprum* se u svim epohama upotrebljavao da ukaže i na ženinu preljubu i brakolomstvo, a imenica *stuprator* je označavala i brakolomca. *Adulterium* i *stuprum*, ipak, nisu sinonimi, na šta ukazuje činjenica da se često javljaju u jukstapoziciji. *Stuprum* je hiperonim termina *adulterium*; on obuhvata niz društveno neprihvatljivih seksualnih odnosa.

Hrišćanski oci katkada ističu da su *moechia* (odnosno *adulterium*) i *fornicatio* (odnosno *stuprum*) istoznačni termini, odnosno da se termini za preljubu mogu koristiti

kao hiperonimi termina za bludničenje. Pokazali smo, međutim, da to ne predstavlja aktuelno stanje u jeziku, već odraz hrišćanskog učenja, koje oni primenjuju na jezik, namećući nove sadržaje starim rečima. Temelj je tome nova hrišćanska seksualna etika, u kojoj brak predstavlja jedini legitimni okvir za seksualne odnose, kako za ženu, tako i za muškarca. Pošto se u *Bibliji* eksplicitno osuđuje samo *moechia*, hrišćanski oci zaključuju, da ovaj termin nužno obuhvata sve seksualne odnose izvan bračnih okvira, uključujući one u koje se upuštaju pojedinci koji nisu obavezani brakom.

U delima hrišćanskih otaca se termini okupljeni oko reči *adulter*, *moechus*, *stuprum*, *fornicatio* i *prostitutio* upotrebljavaju naizmenično do te mere, da je granica između njih katkada zamagljena. U korpusu *Vetus Latina* se kao alternative imenici *fornicatio* najčešće javljaju termini *adulterium*, *prostitutio* i *stuprum*, na prostitutku ukazuju termini *fornicaria*, *prostituta* i *adultera*, a umesto glagola *fornicari* nalazimo parafraze sa imenicom *stuprum*. Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se izuzetno retko javljaju kao alternativni oblici terminima, iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*.

- d) Svi navedeni termini u hrišćanskom latinitetu u prenesenom značenju označavaju idolopoklonstvo i apostazu.

Termini iz porodice zasnovane na reči *fornix* se pod uticajem hebrejskih svetih spisa rano, još kod Tertulijana, upotrebljavaju u prenesenom značenju da označe idolopoklonstvo i apostazu. Činjenica da se termini za preljubu i bludničenje mogu naizmenično upotrebljavati, i da se njihova semantička polja preklapaju, vodi daljem semantičkom približavanju, pa i termini okupljeni oko reči *moechus*, *stuprum*, *adulter* i *prostitutio* počinju da se upotrebljavaju u prenesenom značenju.

Termini iz grupe u čijem se središtu nalazi reč *adulter* se i u prehrišćanskom i u hrišćanskom latinitetu često upotrebljavaju izvan seksualnog konteksta, ukazujući na mešanje, menjanje i kvarenje. U hrišćanskom latinitetu se takva upotreba često odnosi na krivotvorenje sadržaja svetih spisa i hrišćanskog učenja. Ista neseksualna značenja imaju i grčki termini iz leksičke grupe okupljene oko reči $\mu\omicron\iota\chi\acute{o}\varsigma$. Ovakva neseksualna upotreba je olakšala prelaz na metaforičku upotrebu termina okupljenih oko reči *adulter* za idolopoklonstvo i apostazu, na način karakterističan za termine okupljene oko reči *fornix*.

Termini iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *fornix* i *adulter* su bliski i njihovi se članovi često naizmenično upotrebljavaju. Naprotiv, termini iz porodice, u čijem se središtu nalazi termin *moechus* se retko upotrebljavaju u prenesenom značenju i retko upotrebljavaju naizmenično sa terminima iz porodice, zasnovane na reči *fornix*.

7. Jeronimov prevod *Starog zaveta* se odlikuje velikom merom doslednosti. Hebrejski termini iz pojedinih leksičkih grupa su skoro uvek prevedeni terminima iz jedne odgovarajuće latinske leksičke porodice.

Prevodeći hebrejske oblike zasnovane na korenu *na'aph* Jeronim u *Vulgati* pretežno upotrebljava imenske oblike iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* (kada prevodi imenske reči, uključujući i infinitiv i particip) i glagol *moechari* (kada prevodi finitne glagolske oblike). Naprotiv, imenske oblike iz leksičke porodice, zasnovane na reči *moechus* (imenicu *moechus*) i glagol *adulterare* Jeronim upotrebljava tek izuzetno.

U Jeronimovom prevodu termina *zanah* i njegovih derivata pretežu reči iz leksičke porodice, zasnovane na terminu *fornix*. Jedini izuzetak od ovog pravila predstavlja prevod participa ženskog roda rečenog hebrejskog glagola kojeg Jeronim na latinski pretežno prevodi imenicom *meretrix*.

Za Jeronimov prevod termina kojima se opisuje preljuba karakteristična je veća doslednost nego za njegov prevod termina kojima se opisuju prostitucija i bludničenje. Drugim rečima, Jeronim izuzetno retko umesto termina iz grupa *moechus* i *adulter* upotrebljava termine okupljene oko reči *fornix*. Naprotiv, na pojedinim mestima o bludničenju govori terminima okupljenima oko reči *moechus* i *adulter*.

Termine iz leksičke porodice, zasnovane na reči *stuprum* uvek predstavljaju osoben Jeronimov prevodilački izbor i nisu uslovljeni leksikom hebrejskog originala.

Samo katkada Jeronimov prevod pokazuje određene karakteristike shodno rasporedu po biblijskim knjigama. Jeronim termine *scortum* (i, jednom, *scortator*) upotrebljava isključivo u prevodu *Priča* i *Knjige o Jovu*, koje je na početku svog prevodilačkog poduhvata prvo preveo sa grčkog na latinski, i u knjigama *Petoknjižja*, koje je preveo među poslednjim biblijskim knjigama. Termini iz leksičke porodice zasnovane na reči *moechus* se tako javljaju samo u *Petoknjižju* i *Knjizi proroka Jeremije*.

U knjigama *Petoknjižja* je termin *na'aph* preveden pretežno rečima *moechari* odn. *moechus*, dok u istim knjigama termini iz porodice okupljene oko reči *adulter* predstavljaju uvek Jeronimov osoben leksički izbor i prevod termina opštijeg značenja.

Odstupanja u prevodu su retka i obično su uslovljena stilskim potrebama, Jeronimovom željom da jasnije prenese poruku hebrejskog teksta ili, pak, odlukom da se zadrži leksika starijih latinskih prevoda u slučaju da je taj prevod već ustaljen u hrišćanskoj tradiciji. Uticaj *Septuaginte* je izraženiji kod Jeronimovog prevoda termina za bludničenje, nego kod prevoda termina za preljubu. Moguće je i da se na određenim mestima hebrejski tekst kojeg je prevodio Jeronim razlikovao od onoga koji je poslužio kao podloga prevodu *Septuaginte* i od hebrejskog teksta koji nam je danas poznat. Na pojedinim mestima je kolebanje u prevodu možda posledica nedoumice kako na latinski preneti nove koncepte, već ustaljene u jevrejskoj jezičkoj i verskoj tradiciji, odnosno kojim rečima opisati idolopoklonstvo i apostazu kao vid preljube i bludničenja, koje značenje izvorno nije svojstveno latinskim terminima za preljubu i bludničenje. Precizne zaključke nije moguće doneti, jer je reč o izuzecima, pa se zaključuje na osnovu malog broja primera.

Jeronimova leksika je, u prevodu biblijskih knjiga i u njegovim ostalim delima, bar kada je reč o terminima za preljubu i bludničenje, bliža jeziku ostalih hrišćanskih otaca, nego klasičnom latinitetu. Leksika klasičnog latiniteta, opšte uzev, ne pokazuje veće sličnosti ni sa jednim od analiziranih korpusa.

Termin *concupina* je jedini analizirani termin čija je upotreba u Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga bliža upotrebi u klasičnom latinitetu, nego u hrišćanskom latinitetu. U delima hrišćanskih otaca, *concupina* pretežno označava ljubavnicu oženjenog muškarca, odn. ženu, na koju u paganskom latinitetu ukazuje termin *paelex*. Naprotiv, u prevodima starozavetnih knjiga *concupina* je svojevrsni tehnički termin koji označava inoče istaknutih ličnosti i nevenčane supruge.

8. Osobena prevodilačka tehnika koja pretpostavlja da se sadržaj biblijskih stihova vernije prenosi, ako se reči iz pojedinih hebrejskih leksičkih grupa dosledno prevedu terminima iz jedne odgovarajuće leksičke grupe, utiče na obogaćivanje sadržaja određenih latinskih termina. Pojedini latinski termini se upotrebljavaju u

novim kontekstima i njima se nameću značenja inherentna hebrejskim terminima čiji prevod predstavljaju.

Figurativna upotreba termina za preljubu i bludničenje u kontekstu idolopoklonstva i apostaze potiče iz prevodne tradicije starozavetnih tekstova. Hebrejski oblici tvoreni od korena *na'aph* i *zanah* su se prvobitno upotrebljavali u seksualnom kontekstu, i ukazivali na „patrijarhalnu“ preljubu, odnosno bludničenje i prostituciju. Sa proročkim knjigama oni počinju da se upotrebljavaju u prenesenom značenju, ukazujući uopšteno na pomanjkanje morala, idolopoklonstvo i sujeverje, odnosno bludničenje sa drugim bogovima i političkim silama kao osobeni vid apostaze i neverstva Jahveu. Glagol *zanah* i njemu srodni termini se u starozavetnim tekstovima čak znatno češće upotrebljavaju u prenesenom nego u osnovnom značenju. Latinski termini okupljeni oko termina *adulter*, *moechus*, *stuprum* i *fornix* koji se javljaju kao prevod spomenutih hebrejskih termina se tako javljaju u novim kontekstima i poprimaju značenja, koja im do tada nisu bila svojstvena. Napomenimo, da je u slučaju termina grupisanih oko reči *adulter*, *moechus* i *stuprum* opravdano govoriti o nametanju novih značenja, ali da se leksička porodica zasnovana na reči *fornix* formirala paralelno sa postankom najstarijih latinskih prevoda biblijskih knjiga i da su se neki njeni članovi izvesno od samog postanka upotrebljavali i u kontekstu idolopoklonstva; njima ovo značenje, dakle, nije naknadno nametnuto.

Termini iz leksičkih porodica, u čijem se središtu nalaze termini *adulter*, *moechus* i *stuprum* se u *Vulgati* pretežno upotrebljavaju u osnovnom značenju. Glagol *moechari* se skoro uvek upotrebljeva u osnovnom značenju, a u prenesenom značenju se javlja samo kada označava ženine postupke. Reči iz porodice u čijem se središtu nalazi termin *adulter* se mnogo češće upotrebljavaju u prenesenom značenju nego termini, okupljeni oko reči *moechus*. Na taj se način nastavlja tradicija prehršćanskog latiniteta, u kojem su termini, grupisani oko reči *moechus*, bili rezervisani za seksualni kontekst, dok su se termini, koncentrisani oko reči *adulter*, mogli upotrebljavati i u neseksualnom značenju, ukazujući na mešanje, menjanje i kvarenje. Ovakva neseksualna upotreba termina okupljenih oko reči *adulter* u prehršćanskom latinitetu je olakšala njihovu metaforičku upotrebu u hrišćanskom latinitetu. Reči okupljene oko termina *stuprum* se retko upotrebljavaju metaforički, isključivo u proročkim knjigama.

U *Vulgati* se termini iz leksičke porodice, zasnovane na reči *Fornix* češće upotrebljavaju u prenesenom značenju nego drugde u hrišćanskom latinitetu, uključujući druga Jeronimova dela. To je posledica uticaja leksike jevrejskih svetih spisa na hrišćansku leksiku. U novozavetnom korpusu je figurativna upotreba karakteristična za knjigu *Otkrivenja*, što dalje potvrđuje iznetu pretpostavku. Ipak, rečeni termini se i u *Vulgati* znatno češće upotrebljavaju u osnovnom seksualnom značenju. Metaforički se upotrebljavaju samo tri reči: *fornicari*, *fornicatio* i *fornicator*. Glagol *fornicari* se samo jednom u *Vulgati* upotrebljava isključivo u seksualnom značenju, izvan konteksta idolopoklonstva, dok svugde drugde ukazuje na obrednu prostituciju ili, metaforički, na idolopoklonstvo i apostazu. Imenica *fornicator* je jedina konkretna imenica koja se upotrebljava u neseksualnom kontekstu, i to samo dva puta, a označava osobu koja iskrivljava pravo versko učenje.

Iz biblijskih prevoda se ovakva upotreba prenosi i na ostatak hrišćanskog latiniteta, pa se pod uticajem termina iz porodice, zasnovane na reči *fornix* i termini iz porodica, okupljenih oko reči *adulter* i *moechus*, ali i onih zasnovanih na rečima *stuprum* i *prostituere*, kako smo maločas kazali, upotrebljavaju u prenesenom značenju.

9. Latinski prevod novozavetnih knjiga *Vulgate*, suprotno našim očekivanjima, pokazuje veliku dozu doslednosti i uniformnosti.

Grčki termini za preljubu iz porodice, zasnovane na reči *μοιχός* su gotovo uvek na latinski prevedeni terminima iz leksičkih porodica, zasnovanih na rečima *adulter* i *moechus*, a grčki termini za bludničenje iz grupe u čijem se središtu nalazi termin *πόρνη* terminima iz leksičke porodice, utemeljene na reči *fornix*. Jedini izuzetak predstavlja sam termin *πόρνη* koji je na latinski preveden imenicom *meretrix* (i u starozavetnim knjigama *Vulgate* na prostitutku pretežno ukazuje rečeni termin). Kada je reč o terminima za preljubu, jezik novozavetnih knjiga *Vulgate* pokazuje sličnosti jedino sa starozavetnim tekstovima *Vulgate*, a kada je reč o terminima za bludničenje pokazuje iste odlike kao hrišćanski latinitet uopšte.

Za hrišćanske tekstove je, naspram korpusu paganskih latinskih tekstova, karakterističan manji udeo imenica *adulterium* i *adulter*, a veća zastupljenost glagola

adulterare i *moechari* (ali i termina okupljenih oko reči *mochus* uopšte). Iznad svega to važi za biblijske tekstove, a ponajviše za novozavetne knjige.

10. Jeronimove intervencije u novozavetnim knjigama su, bar s leksičkog aspekta, svedene na najmanju moguću meru.

Novozavetni korpus predstavlja svojevrsni radikalni leksički pol hrišćanskog latiniteta. To je verovatno posledica uticaja govornog jezika na prevode novozavetnih knjiga. Pod uticajem govornog jezika (koji je, opet, pod jakim uticajem grčkog jezika) se formira čitav hrišćanski latinitet, a prevodi novozavetnih knjiga predstavljaju jedan od njegovih referentih stožera. Biblijski tekst se smatra svetim, i od ranog perioda mu se na takav način prilazi. To se, između ostalog, ogleda i u konzervativnom pristupu prevodu biblijskih tekstova. Jednom oformljena, leksika biblijskih prevoda se čuva i ne menja bez valjanih razloga. Svaka leksička promena mogla bi dovesti do pogrešne interpretacije Božije reči. Na taj način jezik biblijskih tekstova, a naročito njihovih najznačajnijih i najcitiranijih stihova, postaje osnova za dalji razvoj hrišćanske leksike.

Konzervativni pristup prevodu svetih spisa se ogleda i u drugim starijim latinskim prevodima biblijskih knjiga za koji je, takođe, karakteristična uniformnost prevoda. U tim prevodima gotovo uvek nalazimo iste oblike kao u *Vulgati* što, s druge strane, ukazuje da su Jeronimove intervencije na leksici novozavetnih knjiga bile minimalne. Ovu pretpostavku potkrepljuje i činjenica da se u novozavetnim knjigama *Vulgate* termini leksičke porodice, zasnovane na terminu *moechus* javljaju puno češće nego u starozavetnim knjigama *Vulgate*.

Kada referiše na novozavetne stihove, Jeronimov pristup je konzervativan, pa on u svojim delima pretežno koristi leksiku sličnu onoj koju srećemo u *Vulgati*. Tek ponegde Jeronim naizmenično upotrebljava termine iz leksičkih porodica okupljenih oko reči *moechus* i *adulter* (i znatno ređe *fornix*). Kada inovira, Jeronim to radije čini na planu sintakse i gramatike, a ređe na leksičkom planu.

Napomenimo, ipak, da je ova studija samo delimično istražila obim Jeronimovih intervencija na tekstu novozavetnih knjiga *Vulgate*, jer sveobuhvatna analiza spomenutog pitanja preseže domete ove disertacije. Opsežnije i pouzdanije odgovore na rečeno pitanje će dati neko drugo istraživanje.

11. U korpusu tekstova *Vetus Latina* je primetan uticaj grčkog jezika i vulgarnog latiniteta, kako smo i očekivali. Pretpostavili smo da će taj uticaj biti primetan na leksičkom, ali još izraženije na sintaktičkom planu, ali tu pretpostavku nismo dokazali (ni opovrgli).

Uticaj govornog latiniteta i uticaj grčkog jezika na formiranje hrišćanskog latiniteta se prepliću. To je posledica činjenice da se hrišćanski latinitet izvesno vreme razvija pretežno u govornoj formi, a oblikuje se unutar zajednica u kojima preteže grčki jezik.

Prožimanje uticaja govornog i grčkog jezika najbolje ilustruje primer preporoda leksičke porodice, zasnovane na terminu *moechus*. Velika zastupljenost ovih termina u novozavetnim knjigama pokazuje da je upravo hrišćanstvo dalo najznačajniji impuls njihovoj revitalizaciji i svedoči o uticaju grčkog jezika na leksiku novozavetnih knjiga. S druge strane, u kasnijoj paganskoj rimskoj književnosti su u jeziku obrazovanih prevagnuli termini okupljeni oko reči *adulter*, dok se termini okupljeni oko reči *moechus* javljaju retko, kao njihovi vulgarni ekvivalenti. Možemo, dakle, pretpostaviti da su termin *moechus* i njemu srodni termini ponovo zaživeli pod uticajem grčkog jezika, ali da je postojanje ovih termina u govornom jeziku predstavljalo čvrstu bazu za proces revitalizacije. O uticaju grčkog jezika i govornog latiniteta svedoči i činjenica da se u odlomcima iz korpusa *Vetus Latina* javljaju oni članovi ove leksičke porodice kojih u *Vulgati* nema: *moecha*, *moechatio*, *moechia*. Naprotiv, nema odgovarajućih termina iz leksičke porodice zasnovane na reči *adulter* (samo jednom se javlja reč *adulator*). Grčki uticaj je razvidan i iz činjenice da se za hrišćanski latinitet karakteristični termini *moechatio* i *moechia* javljaju pretežno u prevodima grčkih hrišćanskih spisa, a na njega ukazuje i sama forma termina *moechia*, koji predstavlja polatinjeni oblik reči $\mu\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\alpha$.

Uticaj grčkog jezika je primetan i kod drugih leksičkih grupa. Čitava leksička porodica okupljena oko reči *fornix* se formira pod uticajem grupe termina, u čijem se središtu nalazi termin $\pi\acute{o}\rho\nu\omicron\varsigma$. I kod ove leksičke grupe se prepliću uticaj grčkog jezika i govornog latiniteta. Izneli smo pretpostavku da je termin *fornicaria*, eufemizam tvoren pomoću sufiksa *-arius* koji označava zanimanje, najstariji seksualni termin izveden od imenice *fornix* i da je on u govornom latinitetu označavao prostitutku dugo pre dolaska

hrišćanstva. Ovaj je termin u Jeronimovo vreme često upotrebljavan u govornom latinitetu. U korpusu *Vetus Latina* je ova reč najzastupljeniji naziv za prostitutku pored termina *meretrix*. Stoga je moguće da su termini koji pripadaju istoj leksičkoj grupi formirani po ugledu na ovu imenicu, a ne po uzoru na u seksualnom kontekstu retko osvedočeni termin *fornix*. Po uzoru na grčki glagol ἐκπορνεύω je oblikovan glagol *effornicari* koji se javlja isključivo u latinskim prevodima biblijskih knjiga.

Kada je reč o Jeronimovom prevodu starozavetnih knjiga, uticaj *Septuaginte* je izraženiji u oblasti latinskih termina za bludničenje, nego u oblasti termina za preljubu.

12. Nepredvideni rezultati

Tokom istraživanja se nametnulo nekoliko zaključaka o kojima autorica nije razmišljala dok je osmišljavala studiju.

Najupečatljivija kvantitativna promena koju donosi hrišćanski latinitet je izrazita veća zastupljenost glagola i apstraktnih imenica kojima se opisuju preljuba i bludničenje. Znatno češće se upotrebljavaju glagoli *moechari*, *adulterare*, *scortari* *constuprare* i predikatske konstrukcije sa imenicama *adulterium* i *fornicatio*. Naročito to važi za glagol *moechari* čiji je udeo drastično povećan, pa se u analiziranim hrišćanskim tekstovima ovaj termin javlja više puta i u većem procentu nego glagol *adulterare*, premda se termini iz leksičke porodice, okupljene oko reči *adulter* javljaju oko pet puta češće nego reči iz leksičke porodice, u čijem se središtu nalazi termin *moechus*. Nastaje i novi glagol *meretricari* čiji subjekat mogu biti i muškarac i žena. Hrišćanstvo obogaćuje latinski jezik nizom apstraktnih imenica kojima se opisuju preljuba i bludničenje: *moechatio* i *moechia*, *adulteratio*, *meretricatio*, *scortatio*, *prostitutio* i *constupratio*.

Među neologizmima ima i puno imenica koje označavaju vršioca radnje, naročito onih iz leksičke porodice, zasnovane na reči *fornix*: *fornicatrix*, *fornicaria*, *fornicatoria*, *fornicator* i *fornicarius*. Nove su i ređe osvedočene imenice *prostitutor* i *scortatrix*, a učestalije se javlja termin *scortator*.

Dalje, ova studija je pokazala da terminološki status pojedinih, bezmalo istoznačnih reči sličnog porekla može biti presudan za njihovu sudbinu. I u prehrišćanskom i u hrišćanskom latinitetu se termini sazđani na glagolu *prostare* 'prostituisati se', odn.

njegovom kauzativu *prostituere* 'nagnati na prostituciju' javljaju relativno retko. U središtu prve grupe se nalazi reč *prostibulum* koja ukazuje na prostitutku izuzetno niskog ranga; srazmerno značenju, terminološki status termina iz ove grupe je bio nizak. Ovi termini su bili na umoru već u doba klasičnog latiniteta, a život im je neznatno produžen upravo zahvaljujući tome što se reč *prostibulum* upotrebljava u *Vulgati*. Naprotiv, reči okupljene oko glagola *prostituere* su bile umerenije u tonu i prihvatljive za jezik obrazovanih, pa i za hrišćanske oce u čijim se delima ovi termini javljaju u dva puta većem broju nego u delima paganskih pisaca. Iz latinskog jezika su ovi termini prešli u druge moderne jezike i do danas opstali kao tehnički termini za prostituciju.

13. Otvorena pitanja

Kao što to biva sa svakim istraživanjem, i ova je studija ponudila brojne odgovore i rešenja, ali i iznedrila nova pitanja. Doktorska disertacija koja je pred čitaocem je postavljena na poprilično ambicioznim osnovama: njen cilj je bio da se sa brojnih aspekata komparativno ispita veliki broj obimnih tekstualnih korpusa, što je nametnulo brojna ograničenja. Zato su određene teme koje bi same po sebi mogle predstavljati predmet opsežne analize u ovoj studiji tek ovlaš istražene. Iznad svega se to odnosi na terminologiju preljube u korpusu *Vetus Latina* i, posebno, u starijim latinskim prevodima celih biblijskih knjiga. I Jeronimova leksika (u svim njegovim delima, a ne samo u *Vulgati*) i pitanje opsega njegovih intervencija u novozavetnim knjigama *Vulgate* bi mogli predstavljati istraživačku temu *per se*. Nadamo se da će ovaj rad bar nekoga podstaći da potraži adekvatne odgovore na ta pitanja.

Literatura

Skraćenice:

AE *L'Année Épigraphique: Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine* (1888-). Paris.

AHCL: Davidson, B. *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon*, Grand Rapids 1979.

BDB: Brown, F. / Driver, S.R. / Briggs Ch. A. (eds.), *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament: With an Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Oxford: Clarendon Press, 1939.

CIL 1: Mommsen, Th. / Henzen, W. (1863). *Corpus inscriptionum Latinarum I: Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem*. Berolini.

CIL 10: Mommsen, Th. (1883). *Corpus inscriptionum Latinarum X: Inscriptiones Bruttiorum Lucaniae Campaniae Siciliae Sardiniae Latinae: pars 1, Inscriptiones Bruttiorum Lucaniae Campaniae, pars 2, Inscriptiones Siciliae et Sardiniae*. Berlin.

CIL 1²: Lommatzsch, E. (1986). *Corpus inscriptionum Latinarum I, editio altera: Inscriptiones antiquissimae ad C. Caesaris mortem, pars posterior, fasciculus 1, Berlin 1918; fasciculus 2: Addenda, nummi, indices, Lommatzsch E. / Dessau, H. (eds.) Berlin 1931; fasciculus 3: Addenda altera, indices, Berlin 1943; fasciculus 4: Addenda tertia I: Testus, fasciculus 5: Addenda tertia II: Tabulae, Degrassi A. / Krummrey, J. (1986). Berlin / New York.*

CIL 3: Mommsen, Th. (1873). *Corpus inscriptionum Latinarum III. Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Berlin.

CIL 5: Mommsen, Th. (1877). *Corpus inscriptionum Latinarum V. Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae*. Berlin.

CIL 6: Henzen, G./ De Rossi, I. B. /, Bormann, E. / Huelsen, Chr. / Bang. M. (1876-). *Corpus inscriptionum Latinarum VI. Inscriptiones urbis Romae Latinae*.

- DELG: Chantraine, P. (1968-1980). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* I-IV. Paris.
- DELL : Ernout, A./ Meillet, A. (1951). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- GGE: Curtius, G. (1866). *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Leipzig: Teubner.
- GHR: Senc, S. (prir.) (1988). *Grčko-hrvatski rječnik za škole: po Benseleer-Kaeglijevu Grčko-njemačkom rječniku*. Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, 1910, reprint. Zagreb: Naprijed.
- GL: Hagen, H. (1870). *Grammatici Latini – Supplementum*. Leipzig: Teubner.
- IEW: Pokorny, J. (2011). *Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. DNGHU Association - Indo-European Language Association. http://dnghu.org/en/Indo-European_etymological_dictionary/
- IG: *Inscriptiones Graecae* (Berlin, 1873-1981)
- LHR: Divković, M. (1997). *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, 1900, reprint Zagreb: Naprijed.
- LS: Lewis, C.T. / Short, C. (1891). *A New Latin Dictionary*. New York/Oxford: Harper: Clarendon Press.
- LSJ: Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon*, (rev. Jones, H. S.). Oxford: Clarendon Press.
- LVTL: Koehler, L./ Baumgartner, W. (eds.). (1958). *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden: Brill.
- ML: Meiggs, R./ Lewis, D. M. (1969/1988). *Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* Oxford.
- NSC: (1884) *Notizie degli scavi di antichità*, Roma: Accademia dei Lincei.
- OLD: Glare, P. G. V. (ed.) (1968-82). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- PGL: Lampe, G. W. H. (ed.). (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press 1961.
- PL: Migne, J. P. (1844-1864). *Patrologiae Latinae cursus completus*. Paris. (*Patrologia Latina*).

- RE: Pauly, A. / Wissowa, G. (1893–1978). *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart.
- TDNT: Kittel, G./ Friedrich, G. / Bromiley, G. W. (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament* 6. Grand Rapids: Eedermans, 1999.
- TDOT: Botterweck, G. J. / Ringgren, H. / Fabry, H-J. (eds.). (1995). *Theological Dictionary of the Old Testament Vol. 7*, Grand Rapids: Eedermans.
- TLG: Stephanus, H. (1831-65). *Thesaurus Linguae Graecae*. Hase, C.B./ Dindorf, w. / Dindorf L. (eds.)
- TLL – *Thesaurus Linguae Latinae* (Leipzig, 1900-)
- TLOT: Jenni, E./ Westermann, C. (eds.) (1997). M. E. Biddle (Trans.) *Theological Lexicon of the Old Testament*. Peabody, MA: Hendrickson.
- TWOT: Harris, R. L./ Gleason Archer, Jr./ Waltke B. (eds.). (1980). *Theological Wordbook of the Old Testament vol. 1*. Chicago.
- VLD: *Vetus Latina Database*. (2002). Brepols: Turnhout. www.brepols.net
- WOTWS: Wilson, W. (1990). *Wilson's Old Testament Word Studies*, Peabody Hendrickson Publishers.

Imena rimskih autora i naslovi njihovih dela citirani su kao u OLD (prehrišćanski period), odnosno u TLL (hrišćanski period i imena i naslovi izostavljeni u OLD). Imena grčkih autora i njihovih dela navedena su kao u LSJ, odnosno u Lampeovom rečniku (pretežno grčki hrišćanski oci). Rukopisi koji sadrže prevode celih biblijskih knjiga, odnosno odlomke iz korpusa *Vetus Latina* citirani su kao u VLD.

Radi ujednačenosti, tamo gde se način skraćivanja razlikovao, sledila se praksa OLD odn. LSJ, pa je prefiks pseudo- uvek naveden kao Ps., a termin Epistulae uvek skraćen kao Ep.

Izuzetak predstavljaju pravni tekstovi, koji su citirani na sledeći način:

CJ. – *Codex Iustinianus*

CTh. – *Codex Theodosianus*

D. - *Digestae*

Nov. – *Novellae Iustiniani*

PS. – Sententiae Pauli

Reg. Ulp. – Regulae Ulpiani

Imena autora i naslovi njihovih dela koji se ne javljaju u pobrojanim indeksima, navedeni su u nastavku teksta.

Ambr. Ambrosius Mediolanensis

Confl. - De conflictu virtutum et vitiorum.

Excid. - De excidio urbis Hierosolymitanae

Apic. Apicius

Coq. - De re coquinaria

Athan. Athanasius Alexandrinus

Vit. Ant. - Vita Sancti Antonii

Auson. Ausonius

Prof. - Commemoratio Professorum Burdigalensium

Beat. *Beatus Liebanensis*

In Apoc. - Commentarius in apocalypsin.

Brev. Goth. - Breviarium Gothicum

Cod. t – Liber comicus Toletanus

Conc. Elib. canon. – Concilii Eliberritani acta et canones

Conc. Patric. – Canones concilii Patricii

Conc. Vannes – Canones concilii Vannes

Flav. Cap. Flavius Caper

VD - De verbis dubiis

Flav. Dext. Lucius Flavius Dexter

Chron. Chronicon

Macrob. Don. Macrobius Donatista

Singul. cler. – De singularitate clericorum

Men. Menander comicus

Sik. - Sikyonioi

Miss.-M. -Missale Mozarabicum

Not. Tir. - Commentarii notarum Tironianarum (notae Senecae q.d.) (Schmitz, W. 1893).

Ort. Bern. - Orthographia Bernensis I, e cod. Bernensi 522. (GL: 291-5).

Pelag. Pelagius

Exhort. Exhortatio ad sponsam Christi

Sou. *operum deperditorum fragm. ap. Migne Suppl.* 1 p. 1560 p. 1539-1543.

Ps.-Pelag. Pseudo-Pelagius

Casp. De castitate

Ps.-Apul. Pseudo-Apuleius

Plat. De Platone

Ps.-Iul. I Pseudo-Iulius I, papa (337-352)

Q. Cic. Quintus Tullius Cicero

Comm. Petit. Commentariolum Petitionis

Quodv. Quodvultdeus

Praed. Praedestinatus, sive praedestinatorum haeresis

Rufin. Syr. – Rufinus Syrus Pelagianus

Fid. – Liber (sive Libellus) fidei

Sen. Seneca Senior

Con. Exc. – Controversiarum excerpta (PHI)

Symph. Caelius Firmianus Symphosius *Aenigmata*

Var. Varro

ARD Antiquitates Rerum Divinarum

Victorin. Marije Viktorin

In Gal. In ep. Pauli ad Galatas

Biblijske knjige su navedene na sledeći način:

Post. – Prva knjiga Mojsijeva: Postanak

Izl. – Druga knjiga Mojsijeva: Izlazak

Le. – Treća knjiga Mojsijeva: Levitska

Broj. – Četvrta knjiga Mojsijeva: Brojevi

Zak. – Peta knjiga Mojsijeva: Zakoni ponovljeni

Is. Nav. – Knjiga Isusa Navina

Sud. – Knjiga o sudijama

1 Sam. – Prva knjiga Samuilova

2 Sam. – Druga knjiga Samuilova
1 Car. – Prva knjiga o carevima
2. Car. – Druga knjiga o carevima
1 Dn. – Prva knjiga dnevnika
2 Dn. – Druga knjiga dnevnika
Jezdr. – Knjiga Jezdrina
Nem. – Knjiga Nemijina
Jest. – Knjiga o Jestiri
Jov – Knjiga o Jovu
Ps. – Psalmi Davidovi
Priče – Priče Solomunove
Prop. – Knjiga Propovednikova
Is. – Knjiga proroka Isaije
Jer. – Knjiga proroka Jeremije
Jez. – Knjiga proroka Jezekilja
Dan. – Knjiga proroka Danila
Os. – Knjiga proroka Osije
Joilo – Knjiga proroka Joila
Amos - Knjiga proroka Amosa
Jona - Knjiga proroka Jone
Mihej - Knjiga proroka Miheja
Naum - Knjiga proroka Nauma
Zah. - Knjiga proroka Zaharije
Mal. - Knjiga proroka *Malahije*
Mt. – Jevanđelje po Mateju
Mk. – Jevanđelje po Marku
Lk. – Jevanđelje po Luki
Jv. – Jevanđelje po Jovanu
Dap. – Dela svetih apostola
Rim. – Rimljanima poslanica sv. apostola Pavla
1 Kor. – Korinćanima poslanica prva sv. apostola Pavla

2 Kor. – Korinćanima poslanica druga sv. apostola Pavla
Gal. – Galatima poslanica sv. apostola Pavla
Ef. – Efescima poslanica sv. apostola Pavla
Fil. – Filibljanima poslanica sv. apostola Pavla
Kol. – Kološanima poslanica sv. apostola Pavla
1 Sol. – Solunjanima poslanica prva sv. apostola Pavla
2 Sol. – Solunjanima poslanica druga sv. apostola Pavla
1 Tim. – Timotiju poslanica prva sv. apostola Pavla
2 Tim. – Timotiju poslanica druga sv. apostola Pavla
Tit. – Titu poslanica sv. apostola Pavla
Jevr. – Jevrejima poslanica sv. apostola Pavla
Jak. – Saborna poslanica sv. apostola Jakova
1 Pt. – Prva saborna poslanica sv. apostola Petra
2 Pt. – Druga saborna poslanica sv. apostola Petra
1 Jv. – Prva saborna poslanica sv. apostola Jovana
2 Jv. – Druga saborna poslanica sv. apostola Jovana
Juda – Saborna poslanica sv. apostola Jude
Otk. – Otkrivenje svetoga Jovana bogoslova

Upotrebljeni engleski prevodi Biblije:

NIV: *New International Version*

NAS: *New American Standard Bible*

KJB: *King James Bible*

- Ackroyd, P. R./ Evans, C. F. (eds.), (1975). *The Cambridge history of the Bible: Vol. I From the beginnings to Jerome*. Cambridge UP.
- Adams, J. N. (1972). Latin Words for 'Woman' and 'Wife', *Glotta* 50: 234-55.
- (1983). Words for 'Prostitute' in Latin, *Rheinisches Museum* 126: 320-58.
- (1990). *The Latin Sexual Vocabulary*. London: Duckworth.
- (2005). *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge UP.
- Adams, K. (2008). Metaphor and Dissonance: A Reinterpretation of Hosea 4:13-14, *Journal of Biblical Literature* 127 (2): 291-305.
- Akkad, I. / Joksimović, M. (2015). Tsetskhladze, G. R. / Avram, A. / Hargrave, J. (eds.). *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC – 10th Century AD)*. *Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities*. Belgrade 17-21 September 2013. Oxford: Archaeopress Archaeology. 263-8.
- Allen, W. C. (1911). Christ's Teaching on Divorce, *The Expository Times* 22: 507-9.
- Allison, D. C. (1993). Divorce, Celibacy and Joseph (Matthew 1.18-25 and 19.1-12), *JSNT* 15(49): 3-10.
- Andersen, F. I. / Freedman, N. (1980). *Hosea: A New Translation with Introduction and Commentary*. NY Garden City.
- Andreassi, M. (2000). La Figura del 'Malakos' nel Mimo Della 'Moicheutria', *Hermes* vol. 128, no. 3: 320-6.
- (2001). Esopo sulla scena: il mimo della *Moicheutria* e la *Vita Aesopi*, *Rheinisches Museum* 144: 203-25.
- Angus, S. (1915). Vulgate, in: *The International Standard Bible Encyclopedia*, J. Orr et al. (eds.). Chicago.
- Arendzen, J. P. (1919). Ante-Nicene Interpretations of the Sayings on Divorce, *The Journal of Theological Studies* 20: 230-41.
- Arjava, A. (1996). *Women and Law in Late Antiquity*. Oxford: Clarendon Press.
- Baehrens, E. (1886). *Fragmenta poetarum Romanorum*. Leipzig: Teubner.
- Bal, M. (1988). *Death & Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago/London: University of Chicago Press.

- Bassanelli S. (1988). G., Brevi considerazioni su CTh. 9,7,1; *Atti del VII convegno internazionale*, Accademia Romanistica Costantiniana. Perugia: 309-23.
- Bauer, W. / Gingrich, F. W. / Danker, F. W. (eds.) (1979). *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago / London.
- Bell, S. G., (ed.) (1980). *Women, from the Greeks to the French Revolution*. Stanford: Stanford University Press.
- Beltrami, L. (1998). *Il sangue degli antenati: Stirpe, adulterio e figli senza padre nella cultura romana*. Bari: EDIPUGLIA.
- Bewer, J. A. (1906). The Story of Hosea's Marriage, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 22 (2): 120-30.
- Bierkan, A. T., Sherman, C. P., Stocquart, E. (1907). Marriage in Roman Law, *The Yale Law Journal* 16 (5): 303-27.
- Bird, P. (1989). 'To play the Harlot': An Inquiry into an Old Testament Metaphor, in: P. L. Day (ed.), *Gender and Difference in Ancient Israel*. Minneapolis: Fortress Press: 75- 94.
- Biscardi, A. (1990). Spose, madri, nubili, vedove: echi patristici nella legislazione tardo-imperiale, in: *Atti del VIII convegno internazionale*, Accademia Romanistica Costantiniana. Perugia: 309-24.
- Biville, F. (1990). *Les emprunts du latin au grec – Approche phonétique: I : Introduction et consonatisme*. Louvaine /Paris: Peeters.
- Bivin, D. /Blizzard, R. (1983). *Understanding the Difficult Words of Jesus*. Arcadia, CA: Makor Publishing.
- Block, D. I. (1997). *The Book of Ezekiel: Chapters 1-24*. Grand Rapids: Eeederms.
- Bond, S. (2013). *The Tale of the Leather Asses: Numa Pompilius and Leather Coinage*, <http://phdiva.blogspot.com/2013/01/sarah-bond-tale-of-leather-asses-numa.html>, pristupljeno 04.12.2014.
- Bonfante, G. (1994). *La lingua parlata in Orazio*. Venosa: Osanna.
- Brayford, S. A. (2001). To Shame or Not to Shame: Sexuality in the Mediterranean Diaspora, *Semeia* 87: 163-76.

- Bronner, L. L. (1994). Aggadic Attitudes toward Prostitution: Rabbinic Rehabilitation of the Marginalized Woman, in: *Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies, Div. C. Thought and literature, Vol. 1*. Jerusalem.
- Brown, P. (1988). *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York: Columbia UP.
- Brundage, J. A. (1976). Prostitution in the Medieval Canon Law, *Signs*, 1 (4): 825-45.
 — (1987). *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Buck, C. D. (1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*. Chicago/London: Chicago UP.
- Burnside, J. P. (2006). Strange Flesh: Sex, Semiotics and the Construction of Deviancy in Biblical Law, *JSOT* 30 (4): 387-420.
- Burton, P. (2000). *The Old Latin Gospels: A Study of their Texts and Language*. Oxford/New York: Oxford UP.
- Byrne, B. (1983). Sinning against One's Own Body: Paul's Understanding of the Sexual Relationship in 1 Corinthians 6:18, *Catholic Biblical Quarterly*, 45 (4): 608-16.
- Cain, A. (2009). *The Letters of Jerome: Asceticism, Biblical Exegesis, and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford/New York: Oxford UP.
- Cameron, A. (2004). Greek mythography in the Roman world, *The Greek Sources of Hyginus and Narrator*. Oxford University Press: 33-51.
- Campagna, L. (1996). Cisterne e buca di scarico di età repubblicana a Vaste (Le), scavi di Fondo S. Antonio: Appendice: Le tesserae lusoria dalla cisterna 172 (fig. 25), *Studi di Antichità* (8/2): 245-88.
- Cantarella, E. (1972). "Moicheia" e omicidio legittimo in diritto attico, *Labeo* 18: 78-88.
 — (1991). *Moicheia*, reconsidering a Problem, in: Gagarin, M. (ed.), *Symposion 1990. Papers on Greek and hellenistic Legal History*, Köln: Böhlau Verlag: 289-96.
- Cantarella, E./ Gagliardi, L./ Melotti, M. (2003). *Diritto e sessualità in Grecia e a Roma*. Milano: CUEM.
- Carcopino, J. (1940). *Daily Life in Ancient Rome*. New Haven: Yale University Press.

- Carey, C. (1994). Legal space in classical Athens, *Greece & Rome* 41 (2): 172-86.
- (1995). Rape nad Adultery in Athenian law, *The Classical Quarterly* 45(2): 407-17.
- Carmichael, C. M. (1997). *Law, Legend and Incest in the Bible: Leviticus 18-20*, New York: Cornell UP: 155-6.
- Cartledge, P., Millett, P., Todd, S., (2002). *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge UP, first published 1990, reprint 2002, esp. Cohen, D. cap. 7 The social context of adultery at Athens: 147-67.
- Castello, C. (1983). Norme conciliari ed autonomia legislativa degli imperatori cristiani in tema di divorzio, in: *Atti del V convegno internazionale*, Accademia romanistica costantiniana. Perugia: 263-73.
- Chapman, J. (1908). St. Cyprian of Carthage, in: *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/04583b.htm>, pristupljeno 06.05.2014.
- Chapman, J. (1912). Tertullian. *The Catholic Encyclopedia: Vol. 14*. New York: Robert Appleton Company. New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/14520c.htm>, pristupljeno 5. maja 2013.
- Cheryl Exum, J. (1993). *Fragmented Women: Feminist (Sub)versions of Biblical Narratives*, *JSOT Supplement Series* 163.
- Claes, P. (1996). Catullus C. 94: The Penetrated Penis, *Mnemosyne* 49/1: 66.
- Clark, D. J. (1982). Sex-Related Imagery in the Prophets, *The Bible Translator* 33(4): 409-13.
- Cloke, G. (1996). Mater of Martyr: Christianity and the Alienation of Women within the Family in the Later Roman Empire, *Theology and Sexuality* 5: 37-57.
- Coffey, M. (1976). *Roman Satire*. London: Methuen/ New York: Barnes and Noble.
- Cohen, D. (1984). The Athenian Law of Adultery, *RIDA* 31: 147-65.
- (1991). *Law, sexuality and society*. Cambridge/New York/Melbourne: Cambridge UP, esp. ch. 5: The law of adultery: 98-132; ch. 6: Adultery, women, and social control: 133-70.

- Cooper, F. T. (1895). *Word Formation in the Roman Sermo Plebeivs: An Historical Study of the Development of Vocabulary in Vulgar and Late Latin, with Special Reference to the Romance Languages*. New York.
- Craig, A. W. (1999). *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. NY/Oxford: Oxford UP.
- Curtis, A. H. (1947). Marriage in the Bible and the Early Christian Church: II. The New Testament, *The Expository Times* 59: 42-4.
- Damschen, G. (1999). Catullus C. 94: Ipsa Olera Olla Legit, *Mnemosyne* 52/2: 169-176.
- Davidson, R. M. (2007). *Flame of Yahweh: Sexuality in the Old Testament*, Peabody, MA: Hendrickson.
- Day, J. (2004). Does the Old Testament Refer to Sacred Prostitution and Did it Actually Exist in Ancient Israel?, in: McCarthy, C. J. F. Healey, *Biblical and Near Eastern Essays: Studies in Honour of Kevin J. Cathcart*, JSOT Suppl. 375. London: 2-21.
- Day, P. L. (2000). Adulterous Jerusalem's Imagined Demise: Death of a Metaphor in Ezekiel XVI, *Vetus Testamentum* 50 (3): 285-309.
- De Melo, W. (ed., trans.) (2011). *Plautus: Amphitryon; The Comedy of Asses; The Pot of Gold; The Two Bacchises; The Captives*. Loeb Classical Library 60. Cambridge, MA/London.
- De' Dominicis, M. A. (1950). Sulle origini romano-cristiane del diritto del marito ad accusare 'costante matrimonio' la moglie adultera, *SDHI* 16: 221-53.
- Den Hengst, D. / Burgersdijk, D. W.P. / Van Waarden, J. A. (2010). *Emperors and Historiography: collected essays on the literature of the Roman Empire*. Leiden/Boston: Brill.
- Denzin-Weber, J. / Thompson, su sačinili hronološke tablice Jeronimovih dela na osnovu Jeronimove biografije (Kelly 1975). One su dostupne na <http://www.fourthcentury.com/jerome-chart>, pristupljeno 5.12.2015.
- DeRose Evans, J. (2009). Prostitutes in the Portico of Pompey? A Reconsideration, *Transactions of the American Philological Association* 139: 123-54.
- Devoto, G. (1944). *Storia della lingua di Roma*. Bologna: Licino Capelli.
- Dixon, S. (1985). The Marriage Alliance in the Roman Elite, *Journal of Family History* 10: 353-78.

- Down, M. J. (1984). The Sayings of Jesus about Marriage and Divorce, *The Expository Times* 95: 332-34.
- Dworkin, A. (1981). *Pornography: Men Possessing Women*. London: Women's Press.
- Edelman, D. (1996). Under Every Green Tree: Popular Religion in Sixth-Century Judah by Susan Ackerman, *Journal of Near Eastern Studies* 55 (3): 212-13.
- Edwards, C. (2002). *The Politics of Immorality in Ancient Rome*. Cambridge UP.
- Ellis, R. (1894). *The Fables of Phaedrus: An Inaugural Lecture*. London: Henry Frowde.
- Fantham, E. (1975). Sex, Status and Survival in Hellenistic Athens: A Study of Women in New Comedy, *Phoenix* 29 (1): 44-74.
- Farmer, S. (1986). Persuasive Voices: Clerical Images of Medieval Wives, *Speculum*, Jul., 1986, 61 (3): 517-43.
- Fayer, C. (2005). *La familia romana aspetti giuridici ed antiquari: Parte terza - Concubinato, divorzio, adulterio*. Roma: „L'Erma“ di Bretschneider.
- Fenton, E. K. (2007). Prostitution as Labor in Imperial Rome, *Studies in Mediterranean Antiquity and Classics* 1 : 1-15.
- Fishbane, M. (1989). *Biblical Interpretation in Ancient Israel*. Oxford.
- Fitzmyer, J. A. (1976). The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence, *Theological Studies* 37: 197-226.
- Flacelière, R. (1998). *La vita quotidiana in Grecia nel secolo di Pericle*. Milano: Rizzoli.
- Fleming, T. V. (1963). Christ and Divorce, *Theological Studies* 24 (1): 106-20.
- Flemming, R. (1999). Quae Corpore Quaestum Facit: The Sexual Economy of Female Prostitution in the Roman Empire, *JRS* 89: 38-61.
- Foote, T. C. (1901). The Old Testament Expresson zanáh ahrê, *Journal of the American Oriental Society* 22: 64-69.
- Forsyth, P. Y. (1977). The Aemeana Cycle of Catullus, *The Classical World* 70 (7): 445-50.
- Foxhall, L. (1991). Response to Eva Cantarella, in: *Symposion*: 297-303.
- Fraenkel, E. (1961). Two Poems of Catullus, *JRS* 51 (parts 1 and 2): 46-53.
- Freudenburg, K. (1995). On dressing well in a dead language. A Review of Giuliano Bonfante, *La lingua parlata in Orazio* (Venosa 1994), *Arachnion* 3: 5. <http://www.cisi.unito.it/arachne/num3/freudenb.html>. Pristupljeno 22.11.2009

- Friberg, T. / Friberg, B. / Miller, N. (2005). *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*. Victoria, BC: Trafford Publishing.
- Friedman, M. A. (1980). Israel's Response in Hosea 2:17b: "You Are My Husband", *Journal of Biblical literature* 99 (2): 199-204.
- Friis-Jensen, K. (1992). Medieval Commentaries on Horace, in: N. Mann, B. Munk Olsen (eds.), *Proceedings of the Second European Science Foundation Workshop on the Classical Tradition in the Middle Ages and the Renaissance*. London, The Warburg Institute, 27-28 November 1992: 51-74.
- Fruchtman, D. (2007). *De Singularitate Clericorum: A Third-Century Treatise against Spiritual Marriage*. Indiana University.
- Funck, A. (1886). Die Verba auf issare und izare, u: E. Wölfflin (ed.), *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik mit Einschluss des Älteren Mittellateins als Vorarbeit zu einem Thesaurus linguae latinae* 3: 398-422.
- Gaca, K. L. (2003). *The Making of Fornication - Eros, Ethics, and Political Reform in Greek Philosophy and Early Christianity*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Garcia-Alfonso, C. (2010). *"Resolviendo": Narratives of survival in the Hebrew Bible and in Cuba today*, *Studies in Biblical Literature – Vol. 132*. New York.
- Gardner, J. (1991). *Women in Roman Law and Society*. Indiana UP.
- Garnsey, P. (1967). Adultery Trials and the Survival of the Quaestiones in the Severan Age, *The Journal of Roman Studies* 57, (1/2): 56-60.
- Ghiron-Bistagne, P. (1985). Le cheval et la jeune fille ou de la virginité chez les anciens Grecs, *Pallas* 32: 105-21.
- Glazebrook, A. Prostituting Female Kin (Plut. Sol. 23.1-2), *Dike* 8: 33-53.
- Goulder, M. D. (1999). Libertines? (1 COR. 5-6), *Novum Testamentum* 41 (4): 334-48.
- Green, S. G. (1901). *A Handbook to Old Testament Hebrew*. London: The Religious Tract Society.
- Grubbs, J. E. (1999). *Law and Family in Late Antiquity: The Emperor Constantine's Marriage Legislation*. Oxford: Oxford UP.
- (2002). *Women and the Law in the Roman Empire - A sourcebook on marriage, divorce and widowhood*. London/New York: Routledge.

- Guettel Cole, S. (1984). Greek Sanctions against Sexual Assault, *Classical Philology* 79 (2): 97-113.
- Harries, J. (2009). Tertullianus & Son?, in: Rodgers, Z. /Daly-Denton, M./ Fitzpatrick McKinley A. (eds). *A Wandering Galilean: Essays in Honour of Seán Freyne*. Leiden: Brill.
- Harris, E. M. (1990). Did the Athenians Regard Seduction as a Worse Crime Than Rape?, *CQ* 40 (II): 370-77.
- (1997). Review: S. Deacy and K. Pierce (eds.), *Rape in Antiquity: Sexual Violence in the Greek and Roman Worlds*, *Échos du Monde Classique/Classical Views* XL 16: 483-96.
- Harrison, A. R. W. (1968). *The Law of Athens, I*. Oxford.
- Hartley, J. E. (1992). *Leviticus: WBC 3*. Dallas: Word Books.
- Hecker, E. A. (1914). *A Short History of Women's Rights, From the Days of Augustus to the Present Time*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Heidel, W. A. (1920). Why Were the Jews Banished from Italy in 19. A. D., *The American Journal of Philology* 41 (1): 38-47.
- Henderson, J. (1975). *The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy*. New Haven/London, Yale UP.
- Henriques, F. (1968). *Historija prostitucije I - Prostitucija primitivnih, klasičnih i istočnjačkih naroda*. Zagreb: Epoha.
- Herman, J., Spoken and written Latin in the last centuries of the Roman Empire. A contribution to the linguistic history of the western provinces, in: Wright, R. (ed.). *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*. London/ New York: Routledge: 29-43.
- Hilberg, I. (1903). Der Fornix des Lucilius und der Marsya des Pomponius, *WS* 25: 156-8.
- Holladay, W. L. (1961). On Every Hill and Every Green Tree, *Vetus Testamentum* 11 (2): 170-6.
- Hooks, S. (1985). *Sacred Prostitution in Israel and the Ancient Near East* (doktorska disertacija). Cincinnati, OH: Hebrew Union College.
- Hough, J. N. (1947). Terence's Use of Greek Words, *The Classical Weekly* 41 (2): 18-21

- Janzen, D. (2000). The Meaning of *Porneia* in Matthew 5.32 and 19.9: An Approach from the Study of Ancient Near Eastern Culture, *JSNT* 80: 66-80.
- Jensen, J. (1978). Does *Porneia* Mean Fornication? A Critique of Bruce Malina, *Novum Testamentum* 20 (3): 161-84.
- Johnson, M., Ryan, T. (2005). *Sexuality in Greek and Roman Society and Literature*. London/New York: Routledge.
- Joksimović Pajević, M. (2010b). Ugled žene, kazne za brakolomca i motiv suprugasvodnika u Horacijevim *Satirama*, *Lucida intervalla – prilozi Odeljenja za klasične nauke* 39: 45-61.
- Kahle, W. (1918). *De Vocabulis Graecis Plauti aetate in sermonem Latinam receptis*,. Westfall. (diss.)
- Kamesar, J. A. (1993). *Greek Scholarship and The Hebrew Bible: A Study of the Quaestiones Hebraicae in Genesim*. Oxford: Clarendon Press.
- Karras, R. M. / Kaye, J. / Matter, E. A. (eds.) (2008). *Law and the Illicit in Medieval Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Keefe, A. A. (1993). Battered Love: Marriage, Sex, and Violence in the Hebrew Prophets by Renita J. Weems, *Journal of Biblical Literature* 118 (1): 138-40.
- (2001). *Woman's Body and the Social Body in Hosea*. London: Sheffield Academic Press.
- Kelly, J. N. D. (1975). *Jerome, His Life, Writings, and Controversies*. London: Duckworth.
- Kertzer, D. I., Saller, R. P. (eds.) (1991). *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven and London: Yale UP.
- Kissling, P. J. (1998). The Prostitute and the Prophet: Hosea's Marriage in Literary-Theoretical Perspective by Yvonne Sherwood, *Journal of Biblical Literature* 117 (2): 348-350.
- Klein, G. L. (1989). Hos 3:1-3-Background to 1 Cor 6:19b-20?, *Criswell Theological Review* 3 (2): 373-5.
- Korfmacher, W. C. (1935). 'Grecizing' in Lucilian Satire, *The Classical Journal* 30 (8): 453-62.

- Kunjummen, S. (2011). *Aging Women and Aging Men: Lydia in Horace's 1.25, Vexillum* 1 (2011), na:
<http://www.vexillumjournal.org/vexillumjournal/index.php/Vexillum/article/view/21/20>, pristupljeno 17.5.2011.
- Lafferty, M. K. (2003). Translating Faith from Greek to Latin: *Romanitas* and *Christianitas* in Late Fourth-Century Rome and Milan, *Journal of Early Christian Studies* 11 (1): 21-62.
- Langlands, R. (2006). *Sexual Morality in Ancient Rome*, Cambridge UP.
- Lateiner, D. (Ohio), *Scortum, scorteus, scortatus* in Petronius Satyrice and Apuleius *Metamorphoses*, *EuGeStA Lexicon*, 15 May 2014 <http://eugesta.recherche.univ-lille3.fr/spip.php?article102>
- Latte, K. (1932). *Moicheia*, *RE*, 15.1.2446-9.
- Leslau, W. (1937). Contributions à l'étude du harari (Abyssinie méridionale), *Journal Asiatique* 229.
- Leumann, M. (1977). *Lateinische Laut- und Formenlehre*. Munich.
- Levin, S. (1976). A Dying Man's Farewell, Parodied by Catullus, *The Classical World* 69 (6): 374-5.
- Lewis, J. P. (1982). Hosea: A New Translation with Introduction and Commentary by Francis I. Andersen; David Noel Freedman, *The Biblical Archaeologist* 45 (3): 190-1.
- Lightman, M., Zeisel, W. (1977). Univira: An Example of Continuity and Change in Roman Society, *Church History* 46 (1): 19-32.
- Lipsius, J. H. (ed.) (1908). *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Processes II*. Leipzig: O. R. Reisland.
- Löfstedt, E. (1959). *Late Latin*, Oslo: H. Aschehoug & Co. W. Nygaard.
- Lommel, H. (1912). *Studien über indogermanische Feminin-bildungen*. Diss. Göttingen.
- Long, G. (1890). *Concubina*. in: Smith, W. (ed.). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray. Wayte, W. / Marindin, G. E. (eds.) (HTML with commentary at www.perseus.tufts.edu).
- Lotmar, Ph. (1912). *Lex Julia de adulteriis und incestum*, *Mélanges P. F. Girard II*. Paris: 119-143.

- Mahoney, A. (1968). A New Look at the Divorce Clauses in MT 5,32 and 19,9, *Catholic Biblical Quarterly* 30 (1): 29-38.
- Malina, B. (1972). Does Porneia Mean Fornication?, *Novum Testamentum* 14 (1): 10-7.
- Maltby, R. (1985). The Distribution of Greek Loan-Words in Terence, *CQ* 35 (1): 110-23
- Manfredini, A. D. (1988). Constantino la *Tabernaria* il vino, *Atti del VII convegno internazionale*, Accademia Romanistica Costantiniana. Perugia: 325-41.
- Marone, P. (2008). Optatus and the African Old Latin, *A Journal of Biblical Textual Criticism* 13.
- Marshall, A. J. (1990). Roman Ladies on Trial: The Case of Maesia of Sentinum, *Phoenix* 44 (1): 46-59.
- Martín, J. D. R. (1999). A Handbook For Alaric's Codification, *Revue internationale des droits de l'antiquité* 46: 451-64.
- McCormick, R. (1976). *National Catholic Reporter*. (30. Jan.): 9
- McGinn, T. A. J. (1991). Concubinage and the *Lex Iulia* on Adultery, *Transactions of the American Philological Association* 121: 335-75.
- (2003). *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*. Oxford UP.
- McLay, T. (2000). The Oracle of Tyre: The Septuagint of Isaiah XXIII as Version and Vision by Arie van der Kooij, *Journal of Biblical Literature* 119 (2): 345-7.
- McNamara, J. A. (1976). Sexual Equality and the Cult of Virginitly in Early Christian Thought, *Feminist Studies* 3 (3/4): 145-58.
- Meigne, M. (1975). Concile ou collection d'Elvire?, *Revue d'histoire ecclésiastique* 70: 361-87.
- Metzger, B. M. (1977). *The Early Versions of the New Testament*. Oxford/New York: Oxford UP.
- Mezger, F. (1948). The Origin of a Specific Rule on Adultery in the Germanic Laws, *Journal of the American Oriental Society* 68 (3): 145-8.
- Miner, J. (2003). Courtesan, Concubine, Whore: Apollodorus' deliberate use of Terms for Prostitutes, *American Journal of Philology* 124: 19-37.
- Modrzejewski, J. M. (1998). 'Paroles néfastes' et 'vers obscènes'. À propos de l'injure verbale en droit grec et hellénistique, *Dike* 1: 151-69.

- Mohrmann, C. (1948). Les elements vulgaires du Latin des chretiens (Suite), *Vigiliae Christianae* 2 (3): 163-84.
- (1957). *Liturgical Latin: it's Origins and Character*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Moloney, F. J. (1979). Matthew 19,3-12 and Celibacy, a Redactional and Form Critical Study, *Journal for the Study of the New Testament* 1(2): 42-60.
- Moore, S. D. (2002). Radical Orthodox Sex? Francis Watson's Pauline Sexual Ethic, *Journal for the Study of the New Testament* 25 (1): 97-107.
- Mossé, C. (1991). La place de la *pallakè* dans la famille athénienne, *Symposion*: 273-9.
- Nauta R. R. (2002). *Poetry for Patrons: Literary Communication in the Age of Domitian*, Leiden/Boston/Köln: Brill.
- Nave, G. D. Jr. (2002). *The Role and Function of Repentance in Luke-Acts*. Leiden/Boston/Köln: Brill.
- Nestle, E. (1963). Bible Versions, y: *The New Shaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*: Vol II, S. M. Jackson (ed.), Grand Rapids: Baker (reprint): 115-34.
- Nida, E. A. (1952). Difficult Words and Phrases, *The Bible Translator* 3 (2): 90-3.
- Nisbet G., (s. a.) *Sappho in Roman Epigram*, transkript predavanja objavljen na http://www.academia.edu/356272/Sappho_in_Roman_Epigram, pristupljeno 19.04.2013.
- Nixon, P. (ed., transl.) (1916). *Plautus – I*. Cambridge (MA) Harvard UP/London: William Heinemann LTD.
- Norwood, F. (1963). The Riddle of Ovid's „Relegatio“, *Classical Philology* 58 (3): 150-63.
- Noy, D. (1988). A Misunderstanding about Roman Divorce Law: The Meaning of 'Praeter' in Digest 24.2.9, *The Classcal Quarterly*, New Series 38 (2): 572-6.
- Nunn, H. P. V. (1922). *An Introduction to Ecclesiastical Latin*. Cambridge: Cambridge UP.
- Olcott, G. N. (1898). *Studies in the Word Formation of the Latin Inscriptions*. Rome.
- Omanson, R. L. (1990). How Does It All Fit Together? Thoughts on Translating Acts 1:15-22 and 15:19-21, *The Bible Translator* 41 (4): 416-21.

- Omitowaju, R. (1997). Regulating Rape: Soap operas and self-interest in the Athenian Courts, in: Deacy, S., Pierce, K. (eds), *Rape in Antiquity, Sexual Violence in the Greek and Roman World*. London.
- Ottosson, M. (1989). Rahab and the Spies, in: *Dumu-E2-Dub-Ba-A*, Philadelphia: University Museum: 425.
- Paoli, U. E. (1950). Il reato di adulterio (MOIXEIA) in diritto attico, *SDHI* 16: 123-82.
- Parker, H. N. (1997), The Teratogenic Grid, in: Hallett, J. P. / Skinner M. (eds.). *Roman Sexualities*. Princeton.
- Patterson, C. (1991). Response to Claude Mossé, *Symposion*: 281-7.
- Peachin, M. (ed.), *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Oxford UP.
- Phang, S. E. (2001). *The Marriage of Roman Soldiers (13 BC-Ad 235): Law and Family in the Imperial Army*. Leiden/ Boston/ Cologne).
- Pharr, C. (1945). The Text of Gratian's Decretum II, 32,4,5, *The American Journal of Philology* 66 (3): 255-65.
- Powis Smith, J. M. (1913). The Marriage of Hosea, *The Biblical World* 42 (2): 94-101.
- Price, R. M. (2006). Celibacy and Free Love in: *Early Christianity, Theology and Sexuality* 12: 121-41.
- Provan, I. (1997). Foul Spirits, Fornication and Finance: Revelation 18 From an Old Testament Perspective, *JSNT* 19 (64): 81-100.
- Putnam, M. C. J. (2006). *Poetic Interplay: Catullus and Horace*. Princeton/NJ: Princeton UP.
- Quasten, J. (ed.). (1984). *Patrology, Vol. 2: The Ante-Nicene Literature after Irenaeus*. Westminster: Christian Classics.
- Renger, J. (1967). Untersuchungen zum Priestertum in der altbabylonischen Zeit. 1. Teil. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 58 (1): 110-88.
- Reynolds, R. W. (1946). The Adultery Mime, *The Classical Quarterly* 40: (3/4): 77-84.
- Richlin, A. (1981). Approaches to the sources on adultery at Rome, *Women's Studies* (8): 225-50.
- Rihmer, Z. *De generibus adulterii in iure Hungarico mediaevali: Elementa Romana et canonica, s.a, s.l.* (rukopis).

- Riley, H. T. (1912). *The Comedies of Plautus – I/II*. London: G. Bell & Sons.
- Risch E., (1956). Zusammenfassender Literaturbericht für die Jahre 1939-1950. Griechische Sprache (Altgriechisch), *Glotta*, 35: 33-76.
- Rizzelli, G. (1997). *Lex Iulia de adulteriis - Studi sulla disciplina di adulterium, lenocinium, stuprum*. Lecce: Edizioni del Grifo.
- Robinson, W. (1947). Marriage in the Bible and the Early Christian Church: III. The Earliest Missionary Situation, *The Expository Times* 59: 77-9.
- Rogers, R. S. (1959). Treason in Early Empire, *JRS* 49 (1-2): 90-4.
- Rosen, C. (1982). Romance Derivational Suffixes from Greek *-ízein*, *Cornell Working Papers in Linguistics* 3: 58-75.
- Rosner, B. S. (1998). Temple prostitution in 1 Corinthians 6:12-20, *Novum Testamentum* 40 (4): 336-51.
- Rousselle, A. (1996). *Porneia - On Desire and the Body in Antiquity*. New York: Barnes & Noble.
- Roy, J. (1997). An alternative sexual morality for classical Athenians, *Greece & Rome* 44 (1): 11-22.
- Šagi-Bunić, T. J. (1967). *Povijest kršćanske literature: Prvi svezak – Patrologija od početka do Sv. Ireneja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Salisbury, J. E. (2001). *Encyclopedia of Women in the Ancient World*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Sargenti, M. (1988). Matrimonio cristiano e società pagana, *SDHI* 51 (1985): 367-391. (= Accademia romanistica costantiniana. *Atti del VII convegno internazionale*. Perugia: 49-74.
- Schroeder, C. T. (2006). Prophecy and Porneia in Shenoute's Letters: The Rhetoric of Sexuality in a Late Antique Egyptian Monastery, *Journal of Near Eastern Studies* 65 (2): 81-97.
- Sedgwick, W. B. (ed.) (1960). *Plautus Amphitruo*. Manchester UP.
- Seeman, C. (2005). Review: Alice A. Keefe, *Woman's Body and the Social Body in Hosea*, *The Catholic Biblical Quarterly* 67: 498-9.
- Seifrid, M. A. (1938). Jesus and the Law in Acts, *JSNT* 9 (30): 39-57.

- Shaw, B. D. (1987). The Family in Late Antiquity: The Experience of Augustine, *Past and Present* 115: 3-51.
- Škiljan, D. (prir., prev.) (1979). *Katul: Pjesme*. Zagreb: SNL.
- Skulsky, H. (1995). *Justice in the dock: Milton's experimental tragedy*. Cranbury/London/ Mississauga: Associated UP.
- Slager, D. J. (2000). The Figurative Use of Terms for "Adultery" and "Prostitution" in the Old Testament, *The Bible Translator*, 51(4): 431-8.
- Smith, W. (ed.) (1890). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray. Wayte, W. / Marindin, G. E. (eds.) (HTML with commentary at www.perseus.tufts.edu).
- Schmitz, W. (1893). *Commentarii notarum Tironianarum. Cum prolegomenis adnotationibus criticis et exegeticis notarumque indice alphabetico*. Leipzig.
- Souter, A. (1922). No. 1 Pelagius's Expositions of Thirteen Epistles of St. Paul: Introduction, in: Armitage Robinson, J. (ed.), *Text and Studies: Contributions to Biblical and Patristic Literature IX*. Cambridge.
- Still, T. D. (2007). Interpretive Ambiguities and Scholarly Proclivities in Pauline Studies: A Treatment of Three Texts from 1 Thessalonians 4 as a Test Case, *Currents in Biblical Research* 5: 207-19.
- Sturtevant, E. H. (1925). Concerning the Influence of Greek on Vulgar Latin, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 56: 5-25.
- Taylor, R. (1997). Two Pathic Subcultures in Ancient Rome, *Journal of the History of Sexuality* vol. 7. no. 3: 319-71.
- Thomas, E. (2007). *Monumentality and the Roman Empire: Architecture in the Antonine Age*. Oxford/New York: Oxford UP.
- Thompson, S. (2006). Was Ancient Rome a Dead Wives Society? What did the Roman Paterfamilias Get Away With?, *Journal of Family History* 31 (1): 3-27.
- Tilley, M. A. (1997). *The Bible in Christian North Africa: the Donatist world*. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Tracy, V. A. (1976). The Leno-Maritus, *The Classical Journal* 72 (1): 62-4.
- Trails, A. (2005). Acroteleutium's Sapphic Infatuation (Miles 1216-83), *CQ* 55 (2): 518-33.

- Treggiari, S. (1981). 'Contubernales' in 'Cil' 6, *Phoenix* 35 (1): 42-69.
- (1993). *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*. Oxford/New York: Clarendon Press.
- Tzamalikos, P. (2007). *Origen: Philosophy of History & Eschatology: Supplements to Vigiliae Christianae* 85. Leiden–Boston: Brill,
- Väänänen, V. (1966). *Le latin vulgaire des inscriptions pompeiennes*. Berlin.
- (1982). *Introduzione al latino volgare*, a cura di Limentani, A.. Bologna: Pàtron editore.
- Van den Bergh, R. (2000). The Role of Education in the Social and Legal Position of Women in Roman Society, *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* XLVII: 351-64.
- Van der Toorn, K. (1989). Female Prostitution in Payment of Vows in Ancient Israel, *Journal of Biblical Literature* 108(2): 193-205.
- Van Niekerk, G. (2000). Stereotyping Women in Ancient Roman and African Societies: A Dissimilarity in Culture, *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, 3ème série XLVII: 365-79.
- Ven, P. (2012). *Porodica i ljubav u Rimskom carstvu*. Loznica: Karpos, Prev. Sonja Šešlija.
- Venturini, C. (1988). "Accusatio Adulterii" e politica Constantini (Per un riesame di CTH 9,7,2), *SDHI*: 66-109.
- Vigneron, R., Gerkens, J. F. (2000). The Emancipation of Women in Ancient Rome, *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, 3ème série XLVII: 107-21.
- Volterra, E. (1958). Intorno ad alcune costituzioni di Costantino, *Atti Lincei/RAL/Rendiconti delle sedute dell'Accademia nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, Serie VIII, Vol. XIII (3-4): 62-76.
- Walde, A. (1910). *Lateinische etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Walker-Jones, A. W. (2003). *Hebrew for Biblical Interpretation: Resources for Biblical Study*. Atlanta.
- Wallace-Hadrill, A. (1990). Roman Arches and Greek Honour: The Language of Power at Rome, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 36: 143-81.

- Warmington, E. H. (1936). *Remains of Old Latin 2*. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard UP.
- (1938). *Remains of Old Latin 3: Lucilius, The Twelve Tables*. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Waterman, L. (1918). The Marriage of Hosea, *Journal of Biblical Literature* 37 (3/4): 193-208.
- Watson, A. (1999). Jesus and the Adulteress, *Biblica* 80: 100-8.
- Wellhausen, J. (1963). *Die Kleinen Propheten*. Berlin.
- Wenham, G. J. (1979). *The Book of Leviticus*. Grand Rapids: Eerdmans.
- (1984a). Matthew and Divorce: an Old Crux Revisited, *JSOT* 7(22): 95-107.
- (1984b). Gospel Definitions of Adultery and Women's Rights, *The Expository Times*: 330-2.
- (1986). The Syntax of Matthew 19.9, *JSNT* 9(28): 17-23.
- Westcott, B. F. (1888). The Vulgate, in: W. Smith (ed.), *Dictionary of the Bible*, Vol. IV, Boston: Houghton, Mifflin and Company/Cambridge: The Riverside Press: 3451-3482.
- Westenholz, J. G. (1989). Tamar, QĔDĔŠĀ, QUADIŠTU, and Sacred Prostitution in Mesopotamia, *The Harvard Theological Review* 82 (3): 245-65.
- Wharton, E. E. (1891). Loan-Words in Latin, *Transactions of the Philological Society*: 172-197.
- Williams, C. A. (1999). *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. Oxford/New York: Oxford UP, 1999.
- Williams, C. S. C. /McNeile, A. H. (1953). *An Introduction to the Study of the New Testament*. Oxford: Clarendon Press.
- Wiseman, D. J. (1964). Rahab of Jericho, *Tyndale House Bulletin* 14: 8-11.
- Witt, P. (1971). Die Übersetzung von Rechtsbegriffen, dargestellt am Beispiel der 'in ius vocatio' bei Plautus und Terenz, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 37: 217-60.
- Wolicki, A. (2007). Moicheia: Adultery or Something more?, *Palamedes* 2: 131-42.
- Yehoshua, A. (2009). *The Lifting of the Veil: Acts 15:20-21*. Victoria: Trafford Publishing.

- Zaas, P. S. (1984). Cast out the Evil Man from Your Midst (1 Cor 5:13b), *Journal of Biblical Literature* 103 (2): 259-61.
- Zakovitch, Y. (1981). The Woman's Rights in the Biblical Law of Divorce, in: B.S. Jackson (ed.), *The Jewish Law Annual Vol. 4*. Leiden: Brill: 28-46.
- Аврамовић, С., (1999). *Опита правна историја - Стари и средњи век*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Аријес, Ф., Диби Ж. (прир.) (2000). *Историја приватног живота 1 - Од римског царства до 1000. године*. Београд: Слио.
- Дрејн, Ц. (2003). *Увођење у Стари завет*. Београд: Слио.
- Дрејн, Ц. (2004). *Увођење у Нови завет*. Београд: Слио.
- Јоксимовић-Пајевић, М. (2010а). Представа и лексика прељубе у римској сатири и њихов друштвени, историјски и културни контекст – Joksimović-Pajević, M. (2010a). Representation and the Vocabulary of Adultery in Roman Satire in their Social, Historical and Cultural Context, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 130: 7-20.
- Смит, Ц. М. Х. (2006). *Европа после Рима - Нова културна историја (од 500. до 1000. године)*, Београд: Слио.

Biografija autora

Milena Joksimović je rođena 1979. godine u Boru. Diplomirala je 2005. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu diplomskim radom na temu: *Ljubav i erotika u Teognidovim i Propercijevim elegijama*. Na rečenom fakultetu je naredne godine upisala postdiplomske studije, a 2008. godine doktorske studije. Od 2006. do 2015. godine je radila na Geoekonomskom fakultetu, kasnije Fakultetu za međunarodnu ekonomiju na Univerzitetu Džon Nezbitt (John Naisbitt), prvo kao saradnik u nastavi, a kasnije kao asistent na predmetima Istorija evropske civilizacije, Ekonomsko-socijalna istorija Evrope, Ekonomsko-socijalna istorija Rusije i Azije, Ekonomsko-socijalna istorija Severne Amerike, Ekonomsko-politička geografija Evrope i Ekonomsko-politička geografija Rusije i Azije. Godine 2011. je izabrana u zvanje istraživača-saradnika na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Na spomenutom fakultetu je od 2011. do 2014. godine bila angažovana u nastavi na predmetima: Latinski jezik 1 i Latinski jezik 2 za studente istorije i Latinski jezik 2 za studente klasičnih nauka.

Učestvovala je u radu tri projekta finansirana od Evropske Komisije. Bila je ključna osoba Megatrend univerziteta na TEMPUS projektu SIGMUS, projektni koordinator Centra za urbani razvoj iz Beograda na projektu *TechCoolTour* i ključni stručnjak i autor studije na temu *Suveniri sa motivima istarskih fresaka* u okviru projekta *Revitas II*. Urednica je knjige *Istarska podvodna priča*.

Njena najveća profesionalna strast su latinski jezik i paleografija. Još od studentskih dana autorica je učestvovala u seminarima govornog latiniteta i do danas gaji interes za živu latinsku reč. Transkribovala je i prevela sa latinskog više dokumenata, a svoj najveći podvig u oblasti latinske paleografije ona dužuje Arheološkom muzeju Istre za koji trenutno transkribuje i sa latinskog prevodi apostolsku vizitaciju episkopa Avgustina Valiera Pulskoj episkopiji. Pored klasičnih jezika, aktivno se služi engleskim, slovenačkim i italijanskim jezikom i po potrebi prevodi sa tih jezika.

Sretno živi u Puli sa svojom porodicom.

Prilozi

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisana MILENA JOKSIMOVIĆ
broj upisa 9K070112

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

TERMINOLOGIJA PRELJUBE U *VULGATI* I NJEN DRUŠTVENI, ISTORIJSKI I
KULTURNI KONTEKST

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

Milena Joksimović

U Beogradu, 10. decembra 2015.

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora MILENA JOKSIMOVIĆ

Broj upisa 9K070112

Studijski program KLASIČNE NAUKE

Naslov rada TERMINOLOGIJA PRELJUBE U *VULGATI* I NJEN DRUŠTVENI,
ISTORIJSKI I KULTURNI KONTEKST

Mentor PROF. DR VOJIN NEDELJKOVIĆ

Potpisana Milena Joksimović

izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja, i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Milena Joksimović

U Beogradu, 10. decembra 2015. godine

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Terminologija preljube u *Vulgati* i njen društveni, istorijski i kulturni kontekst

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima sam predala u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila.

3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade

Milena Joksimović

U Beogradu, 10. decembra 2015.
